

...तपाईंको आफ्नै बैंक

ISSN 2542-291X

उपहार

Financial Highlights

of

Rastriya Banijya Bank (2082 Poush)

Total Deposit 553.54 Arba	Total Loan 330.88 Arba	Loan to Deposit Ratio 59.78%
Deposit Account 47,44,401	Loan Account 2,26,152	NPA Percent 3.59
ATM 322	Debit Card Holders 8,83,984	Credit Card Users 2,367
Mobile Banking Users 19,70,020	Internet Banking User 44,480	POS Terminal 1,995
QR Merchant 1,46,526	No. of Employee 2,995	Office Central Office 1 Department 23 Provincial Office 7 Branch Office 312 Ext Counter 71

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको स्मारिका

उपहार

(अर्थशास्त्र, बैंकिङ र व्यवस्थापन सम्बन्धी पत्रिका)

Souvenir of Rastriya Banijya Bank Limited

UPAHAR

(Magazine of Economics, Banking and Management)

...तपाईंको आफ्नै बैंक

प्रकाशक : राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड
केन्द्रीय कार्यालय,
सिंहदरबारप्लाजा, काठमाडौं
फोन : ०१ ५७२१२२०
इमेल : rbbnl@rbb.com.np
वेब : www.rbb.com.np

सम्पादक मण्डल :
संयोजक : श्री देवेशप्रसाद लोहनी
सदस्यहरू : श्री भोलानाथ पौडेल
श्री कृष्ण साह
श्री दामोदर ज्ञवाली
श्री भवानी शंकर निरौला
श्री विदुर भुषण क्षेत्री
श्री रविन्द्र चौलागाईं
श्री ईश्वर बहादुर सिंह
श्री चुडामणी गुप्ता
श्री रुद्र प्रसाद अधिकारी

प्रुफरिडिङ : श्री टेकनाथ पाण्डेय
श्री रूपेन्द्र पोखरेल

सर्वाधिकार © : राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड

प्रकाशन मिति : २०८२ माघ १०

प्रकाशन प्रति : ३००० थान

ISSN : 2542-291X

सज्जा : सन्तोष भट्ट मो. ९८४०३४१३१२

मुद्रण तथा डिजाइन : ग्लोबल प्रिन्ट कनेक्सन प्रा.लि., काठमाडौं, नेपाल, फोन नं.: ०१-५३२७२५१, ९८५१०९२९५७

यस स्मारिकामा प्रकाशित लेखहरूमा अभिव्यक्त विचारहरू लेखकका निजी भएकाले संस्थागत प्रतिनिधित्व गर्दैनन् ।- सम्पादक मण्डल

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल ।

शुभकामना

नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको र नेपाली बैंकिङ प्रणालीमा अग्रणी भूमिका खेल्दै आएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ६१ औं वर्षमा प्रवेश गर्न लागेको सुखद् अवसरमा बैंक परिवार, ग्राहक वर्ग तथा समस्त सरोकारवालाहरुमा हार्दिक बधाई तथा निरन्तर प्रगतिको लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

नेपालको कृषि, उद्योग, पर्यटन, वाणिज्य, व्यापार, सेवा र पूर्वाधार विकास लगायत क्षेत्रमा लगानी गरी उत्पादन तथा रोजगारी सिर्जनामार्फत आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न बैंकले खेलेको भूमिका प्रशंसनीय छ । प्रतिस्पर्धी वित्तीय प्रणालीमा आधुनिक एवम् नवीनतम् प्रविधि तथा वित्तीय उपकरणको उपयोग गर्दै संस्थागत कार्यक्षमता सुदृढ गरी सेवाग्राही तथा अन्य सरोकारवाला पक्षलाई सन्तुष्ट तुल्याउन बैंकले थप प्रयत्न गर्ने अपेक्षा गरेको छु ।

मुलुकका सातै प्रदेशका सतहत्तरवटै जिल्लाका सदरमुकामसहित दुर्गम क्षेत्रमा समेत शाखा सञ्जाल विस्तार गरी नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलिरहेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आफ्ना सेवा तथा सुविधाहरुमा समसामयिक सुधार गरी आर्थिक विकासमा अझ बलियो साझेदारका रूपमा आफूलाई स्थापित गर्न सकोस् भनी शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

माघ, २०८२

सुशीला कार्की

रामेश्वरप्रसाद खनाल
अर्थमन्त्री

नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल

शुभकामना

सम्बत् २०२२ माघ १० गते स्थापना भएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क ६१ औं वर्ष प्रवेश गर्न लागेको अवसरमा हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

बैङ्कले छरिएर रहेको पुँजीलाई निक्षेपका रूपमा सङ्कलन गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा लगानी गर्दै आएको छ। उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिसँगै मुलुकको आर्थिक विकासमा समेत बैङ्कको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। प्रतिस्पर्धी वित्तीय बजारमा नवीनतम व्यावसायिक योजनासहित सेवा सुविधा प्रवाहमा बैङ्कले उत्कृष्टता हासिल गर्ने विश्वास लिएको छ।

युवा पुस्ताले गरेको आन्दोलनको मर्म र भावना अनुरूप संस्थागत सुशासन कायम गरी समृद्ध र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गर्न बैङ्कले क्षेत्रको भूमिका अत्यन्त महत्वपूर्ण रहेको हुन्छ। यसैगरी, बैङ्कले सरकारका नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत वित्तीय स्थायित्व, आर्थिक र समावेशी विकासमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ।

वित्तीय पहुँच विस्तार र वित्तीय समावेशीकरणमा बैङ्कको भूमिका सराहणीय रहेको छ। उद्यमशीलताको विकास, लघु तथा साना व्यवसायको सुदृढीकरण र राष्ट्रिय बचतको प्रवर्द्धनमा बैङ्कको योगदान प्रशंसनीय रहेको छ। आगामी दिनमा कृषि, पर्यटन, ऊर्जा लगायतका उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी बढाउँदै डिजिटल बैङ्कको विस्तार, लघु, साना तथा मझौला उद्यमको विकास, हरित अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धनमा बैङ्कले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षा गरेको छ।

अन्त्यमा, सकल पक्षको मेहनत र प्रतिबद्धताबाट हासिल उपलब्धिको जगेर्ना गर्दै निरन्तररूपमा नवीनतम प्रविधिको प्रयोगमार्फत सरल, सहज र गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गरी प्रभावकारी, पारदर्शी तथा उत्तरदायी सेवा सुनिश्चित गर्दै देश र जनताको सेवामा समर्पित रहन शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

(रामेश्वरप्रसाद खनाल)

अर्थ एवं संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्री

गभर्नर
Governor

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatar, Kathmandu

शुभकामना

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड २०८२ माघ १० देखि स्थापनाको ६० वर्ष पूरा गरी ६१औं वर्षमा प्रवेश गर्न लागेको सुखद अवसरमा बैंकको उज्ज्वल भविष्यको कामना गर्दै बैंक व्यवस्थापन, कर्मचारीवर्ग, ग्राहक र सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूमा हार्दिक बधाई एवम् शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

२०२२ सालमा सरकारी स्वामित्वमा स्थापित यस बैंकले वित्तीय प्रणालीको संस्थागत विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याएको सन्दर्भ सर्वविदितै छ। स्थापनाको छ दशकको अवधिमा आधारभूत बैंकिङ सेवा प्रदान गर्दै वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि, वित्तीय समावेशीकरणसँगै वित्तीय स्रोत परिचालनमार्फत अर्थतन्त्रको विकासमा अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ। त्यस क्रममा मुलुकका ग्रामीण र दुर्गम क्षेत्रमा वित्तीय सेवा विस्तारमा यस बैंकको महत्त्वपूर्ण योगदान छ।

आगामी दिनमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले कृषि, उद्योग, ऊर्जा, पर्यटन र साना तथा मझौला उद्यम जस्ता उत्पादनशील क्षेत्रमा वित्तीय स्रोत परिचालन गर्दै मुलुकको आर्थिक विकास र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको सुदृढीकरणमा थप योगदान पुर्याउने विश्वास मैले लिएको छु। आधुनिक सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गर्दै सुरक्षित, सरल र सहज डिजिटल बैंकिङ सेवा प्रवाहमा यस बैंकले थप उत्तरदायी भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षा गरेको छु।

अनेक आरोह-अवरोह पार गर्दै छ दशकको गौरवमय यात्रा पूरा गर्नु आफैंमा ऐतिहासिक उपलब्धि हो। साथै, संस्थागत सुशासनको अभिवृद्धि गर्दै पारदर्शी, जवाफदेही र उत्तरदायी ढङ्गले वित्तीय सेवा प्रवाह गर्ने दिशामा यस बैंकले अनुकरणीय भूमिका निर्वाह गर्ने विश्वास लिँदै ६१औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा पुनः शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

(प्रा. डा. विश्वनाथ पौडेल)

२०८२ माघ १०

पत्र संख्या:-

च. नं.:-

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

शुभकामना

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड स्थापनाको ६१ औं वर्ष प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा यस बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारी, ग्राहक, शेयरधनी तथा सरोकारवाला निकाय र शुभेच्छुकहरूमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

मुलुकका सबै जिल्लाका सदरमुकाम सहित दुर्गम क्षेत्रसम्म शाखाहरू विस्तार गरी ग्रामिण क्षेत्रका नागरिकसम्म विधासिलो एवम् शुलभ बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउन सफल यस बैंकले नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको विकासमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको छ। नेपालको दोस्रो पुरानो वाणिज्य बैंकका रूपमा यसको छुट्टै ऐतिहासिक महत्व र पृष्ठभूमि रहेको छ। आम जनतामा बैंकिङ व्यवहारको विकास सहित बैंकले लगानीको माध्यमबाट मुलुकको आर्थिक क्रियाकलाप अभिवृद्धिमा महत्वपूर्ण योगदान गर्दै आईरहेको छ।

मुलुकको आर्थिक एवम् सामाजिक विकासका लागि सबै नेपालीहरूको वित्तीय पहुँच एवं वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्नमा योगदान गरिरहेको बैंकले आफ्नो सेवालाई समयानुकूल थप सूचना प्रविधिमैत्री बनाउँदै ग्राहकको माग अनुरूप आफ्ना सेवा सुविधाहरूलाई थप परिष्कृत एवं विध्वंसनीय बनाउँने अपेक्षा राखेको छ।

प्रविधिको विकास र विस्तारसँगै देखापरेका नविनतम चुनौतीहरूको सामना गर्न बैंक सक्षम हुनेछ। हालको प्रतिस्पर्धी वित्तीय बजारमा आफ्नो स्रोत-साधनको उच्चतम सदुपयोग गरी सरकार तथा बैंकले लिएका लक्ष्य हासिल गर्न बैंकलाई थप सफलता मिल्नेमा म आशावादी छु।

अन्त्यमा, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडले समृद्ध नेपाल निर्माणका लागि अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्दै अर्थपूर्ण योगदान दिन सकोस् भन्ने शुभेच्छा सहित आगामी दिनमा यस बैंकको थप उन्नति र सफलताको लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

धन्यवाद !

डा. घनश्याम उपाध्याय

सचिव (अर्थ)

अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार।

१० माघ, २०८२

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

नेपाल ।

पत्र संख्या :-

च. नं. :-

शुभकामना

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडले स्थापनाको ६० वर्ष पूरा गरि ६१ औं वर्ष प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा यस बैंकका ग्राहकवर्ग, शेयरधनी, व्यवस्थापन, कर्मचारी, सरोकारवाला निकाय र शुभेच्छुकहरूमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

मुलुकका सातै प्रदेशका सतहत्तरवटै जिल्लाका सदरमुकाम सहित दुर्गम क्षेत्रसम्म शाखाहरू विस्तार गरी ग्रामिण क्षेत्रका नागरिकसम्म विश्वासिलो एवम् सुलभ बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउन सफल यस बैंकले नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको विकासमा उल्लेखनीय टेवा पुर्याएको छ। नेपालको दोस्रो वाणिज्य बैंकका रूपमा यसको छुट्टै ऐतिहासिक महत्त्व र पृष्ठभूमि रहेको छ। आम जनतामा बैंकिङ व्यवहारको विकास सहित बैंकले लगानीको माध्यमबाट मुलुकको व्यापार व्यवसाय, उद्योगधन्दा र कलकारखानाको प्रवर्द्धनमा पुर्याएको योगदान प्रशंसनीय छ।

यस बैंकले आफ्ना सेवाहरूलाई थप सूचना प्रविधिमैत्री बनाउँदै ग्राहकको मागअनुरूप आफ्ना सेवा सुविधाहरूलाई थप परिष्कृत एवं विश्वसनीय बनाउँदै सेवा प्रदान गर्न बैंक सक्षम हुनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु। प्रविधिको विकास र विस्तारसंगै देखापरेका नविनतम चुनौतीहरूको सामना गर्न बैंक सक्षम हुनेछ र हालको प्रतिस्पर्धी वित्तीय बजारमा आफ्नो श्रोत-साधनको उच्चतम सदुपयोग गरी सरकार तथा बैंकले लिएका लक्ष्य हासिल गर्न सफल हुनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु।

अन्त्यमा, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडले समृद्ध नेपाल निर्माणका लागि अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्दै अर्थपूर्ण योगदान दिन सकोस् भन्ने शुभेच्छासहित बैंकको थप उन्नति र सफलताको लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

२०८२ माघ १०

भूपाल बराल

सचिव (राजस्व)

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक
RASTRIYA BANIJYA BANK

...तपाईंको आफ्नै बैंक

सञ्चालक समितिको कार्यालय

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था

शुभकामना

नेपालको बैंकिङ्ग इतिहासमा अग्रणी भूमिकामा रही जनताको सेवामा समर्पित राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक आफ्नो स्थापनाकालको ६० औं वर्ष पूरा गरी ६१ औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा बैंकलाई आ-आफ्नो क्षेत्रबाट सहयोग पुऱ्याउनुहुने ग्राहकवर्ग, शेयरधनी महानुभावहरू, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, नियामक निकाय नेपाल राष्ट्र बैंक, अन्य सम्बद्ध सरकारी निकायहरू, सहकर्मी सञ्चालकज्यूहरू, बैंक व्यवस्थापन एवम् कर्मचारीवर्ग लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूमा हार्दिक कृतज्ञता सहित शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले स्थापनाकालदेखि नै मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रको विकासमा टेवा पुऱ्याउँदै आईरहेको छ। बैंकिङ्ग क्षेत्रमा देखा परेका विविध किसिमका आरोहअवरोह छिचोल्दै ग्राहकका आकांक्षा तथा मागहरूलाई समय सापेक्ष रूपमा सम्बोधन गर्दै बैंक अगाडि बढिरहेको छ।

संस्थागत सुशासन बैंकको पहिलो प्राथमिकतामा रहेको छ। आफ्नो प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धि गर्दै समय सान्दर्भिक कार्य पद्धतिको विकास गर्ने उद्देश्यका साथ बैंकले आफ्ना आन्तरिक नीति, नियम, निर्देशिका तथा कार्यविधिहरूमा समय सापेक्ष परिमार्जन गर्दै आएको छ।

बैंकिङ्ग क्षेत्रमा विभिन्न अवसरहरूका साथ-साथै चुनौतीहरू पनि सृजना भई रहन्छन्। बैंकहरूमा अधिक तरलता विद्यमान रहनु, अपेक्षाकृत रूपमा कर्जाको माग नहुनु एवं आधुनिक डिजिटल प्रविधिको प्रयोगसँगै भित्रने जोखिम न्यूनिकरण गर्नु बैंकका लागि चुनौतीपूर्ण रहेको छ। उल्लेखित परिवेशमा बैंकले आफ्नो श्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गर्दै आफ्ना सेवा सुविधाहरूलाई थप गुणस्तरीय, भरपर्दो, विश्वसनीय, प्रविधियुक्त र सुरक्षित बनाउन सक्षम हुनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु।

मुलुकको समृद्धि एवम् अर्थतन्त्रको विकासका लागि नेपाल सरकारले अगाडि सारेको वित्तीय नीति तथा नेपाल राष्ट्र बैंकले ल्याएको मौद्रिक नीतिको कार्यान्वयनमा बैंक प्रतिबद्ध रहेको छ। उत्पादनशील एवम् प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्र जस्तै कृषि, जलविद्युत्, पर्यटन तथा रोजगारमूलक उद्योग, साना व्यवसाय आदि क्षेत्रमा प्राथमिकताका साथ कर्जा लगानी गर्नुका साथै भविष्यमा समेत यस कार्यलाई निरन्तरता दिँदै आफ्नो सेवा प्रवाहलाई थप गुणस्तरीय, प्रविधिमैत्री तथा प्रतिस्पर्धात्मक बनाई ग्रामीण क्षेत्रमा समेत सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सुविधा विस्तार गर्न हाम्रो बैंकले अहम् भूमिका निर्वाह गर्ने सञ्चालक समितिको तर्फबाट प्रतिबद्धता व्यक्त गर्न चाहन्छु।

हाल मुलुकभर ७ प्रदेश ७७ वटै जिल्ला सदरमुकाम सहित दुर्गम क्षेत्रमा समेत शाखा स्थापना गरी सेवा प्रवाह गरिरहेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड मुलुकको आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणमा महत्वपूर्ण योगदान गर्दै संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व निर्वाह गर्न तथा सरोकारवाला सबैको हित संरक्षण गर्न निरन्तर प्रयासरत रहने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै सम्पूर्ण सरोकारवाला तथा यस बैंकको उन्नतीको कामना गर्ने सम्पूर्ण महानुभावहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

मिति : २०८२ माघ १०

(देव कुमार ढकाल)

अध्यक्ष

सञ्चालक समिति

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड

केन्द्रीय कार्यालय, सिंहदरबार प्लाजा, काठमाडौं, फोन नम्बर: (९७७-१) ५७२१२२०, ५९७००१८, ईमेल: rbb.info@rbb.com.np, SWIFT: RBBANPKA

आफ्नो भन्नेको आफ्नै हुन्छ

सम्पादकीय

पूर्ण सरकारी स्वामित्वमा स्थापना भएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले विगत ६० वर्षदेखि निरन्तर देशको वित्तीय कारोबारसम्बन्धी आवश्यकतालाई सम्बोधन गरी बैंकिङ सेवा प्रदान गर्दै आएकोमा यही मिति २०८२ माघ १० गतेबाट ६१ औं वर्षमा प्रवेश गर्दै छ । अर्थतन्त्रको ठुलो हिस्सा अनौपचारिक रहेको तत्कालीन अवस्थामा स्थापना भएको यस बैंकले देशभरि शाखा सञ्जाल विस्तार गरी नेपाली जनतालाई बैंकिङ कारोबार गर्ने बानीको विकास गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै देशको आर्थिक-सामाजिक विकासमा उल्लेखनीय टेवा पुऱ्याइआएको सर्वविदितै छ ।

हिमाल, पहाड र तराई क्षेत्रमा अवस्थित आफ्ना शाखा कार्यालयहरूमार्फत सर्वसाधारणलाई उनीहरूका घरदैलोमा आधुनिक सुलभ बैंकिङ सेवा पुऱ्याइरहेको यस बैंकले उद्योग, व्यापार, पूर्वाधार, प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र, उत्पादनशील क्षेत्र तथा विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गरी सरकारी नीति तथा कार्यक्रमलाई सफल बनाउन उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरिरहेकै छ र भविष्यमा समेत निरन्तरता दिने छ । नवीनतम प्रविधिको विकासले बैंकिङ सेवा सरल, चुस्त एवम् विस्तारित रूपमा प्रवाह गर्न सहजता प्रदान गरे तापनि प्रविधि र प्रतिस्पर्धाबाट सृजित चुनौतीलाई कुशल रूपमा सामना गर्दै प्राप्त अवसरहरूको उच्चतम सदुपयोग गरी बैंकको निर्दिष्ट लक्ष्य हासिल गर्दै मुलुकको आर्थिक समृद्धिमा महत्त्वपूर्ण साभेदारका रूपमा क्रियाशील रहिरहने अठोट गर्दछौं ।

बैंकिङ क्षेत्रमा विद्यमान अधिक तरलताको समस्या, गत भदौ २३ र २४ को जेन-जी आन्दोलनपछि व्यवसायीहरूमा छाएको निराशा र ब्याजदर न्यून हुँदा पनि कर्जा मागमा आएको कमी जस्ता वर्तमान चुनौतीहरूको सामना गर्दै आमसर्वसाधारणलाई सर्वसुलभ रूपमा आधुनिक बैंकिङ सेवा प्रदान गरी अर्थतन्त्रको सबलीकरणका लागि बैंक कटिबद्ध छ । हरेक क्षेत्रमा Artificial Intelligence को प्रयोग गर्न थालिएको आजको समयमा यसको समेत उपयोग गरी बैंकिङ सेवालाई कसरी चुस्त बनाउन सकिन्छ भन्ने कुरामा हामी सदैव चनाखो रही अघि बढ्ने प्रण गर्दछौं ।

यस बैंकका सम्पूर्ण सेयरधनीहरू, नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, ग्राहक वर्ग, कर्मचारी वर्ग तथा सम्बद्ध सबै सरोकारवाला पक्षहरूबाट बैंकलाई हालसम्म प्राप्त सहयोग, सद्भाव र मार्गनिर्देशनप्रति हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दै आगामी दिनमा समेत यसरी नै निरन्तर सहयोग, सद्भाव र मार्गनिर्देशन प्राप्त भइरहने कुरामा हामी विश्वस्त छौं । बैंकमा सुशासनलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी बैंकबाट प्रदान हुने सेवाको गुणस्तर सुधारको प्रयासलाई निरन्तरता दिँदै स्रोत र साधनको प्रभावकारी व्यवस्थापनबाट ग्राहकमैत्री आधुनिक एवम् गुणस्तरीय बैंकिङ सेवा प्रदान गर्न दृढताका साथ निरन्तर लागिरहने प्रणसमेत गर्दछौं ।

बैंकको यस 'उपहार' विशेषाङ्कमा बैंकको वर्तमान अवस्था र भावी योजना तथा कार्यक्रमका सम्बन्धमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री देबेन्द्रमण खनालज्यूसँगको अन्तर्वार्ता एवम् आर्थिक, बैंकिङ, वित्तीय, व्यवस्थापन, लेखा र सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित समसामयिक विषयमा लेखिएका लेखरचनाहरूलाई समावेश गरिएको छ । उपर्युक्त विषयमा रुचि राख्ने अनुसन्धानकर्ता, विद्यार्थी र सम्पूर्ण पाठक वर्गका लागि 'उपहार' उपयोगी हुने विश्वास हामीले लिएका छौं । यस विशेषाङ्कमा समावेश गरिएका सम्पूर्ण लेखरचनाहरू लेखकका निजी विचारहरू हुन्, जसले संस्थागत प्रतिनिधित्व नगर्ने पनि हामी स्पष्ट पार्दछौं ।

अन्त्यमा, विशेषाङ्कमा आफ्ना लेखरचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सबै लेखक र विशेषाङ्क प्रकाशनमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने सम्बन्धित सबैलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं । बैंकको ६१ औं वर्ष प्रवेशका उपलक्ष्यमा बैंकलाई शुभकामना दिनुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौं ।

धन्यवाद ।

- सम्पादक मण्डल

विषय सूची

क्र.सं.	शीर्षक	लेखक	पृष्ठ
	प्रमुख कार्यकारी अधिकृत देवेन्द्र रमण खनालज्यूसँगको अन्तर्वार्ता		१
नेपाली			
१.	बैंकिङ तथा अर्थतन्त्रका समस्या र बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुभाव प्रतिवेदनको कार्यान्वयन स्थिति, प्रभाव र चुनौती	डा. रेवत बहादुर कार्की	६
२.	कर्जाको मागमा देखिएको शिथिलता र अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव	डा. राजनविक्रम थापा	११
३.	नेपालको सन्दर्भमा सङ्घीयता र आर्थिक विकास	डा. लेखनाथ भट्टराई	१४
४.	चुरे क्षेत्रको आर्थिक, सामाजिक तथा जैविक महत्त्व	डा. चन्द्रमणि अधिकारी	१९
५.	स्वव्यवस्थापन मार्फत सुशासनका लागि स्वसजगता	डा. भागवत आचार्य	२४
६.	कार्यकारी भूमिकामा रहँदा कार्यको प्राथमिकीकरण, सिप र समय व्यवस्थापन : बैंकिङ क्षेत्रको सन्दर्भ	प्रताप सुवेदी	२८
७.	अधिक तरलताको प्रभाव र उचित व्यवस्थापन	दुर्गा कुमारी कडेल (छत्कुली)	३१
८.	दिगो विकास र नेपालमा भएका प्रयास	रमेश अर्याल	३५
९.	नेपालको दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धि प्राप्ति : एक रणनीति	लक्ष्मीप्रपन्न निरौला	४१
१०.	नेपालको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रका प्रमुख समस्या र समाधानका उपायहरू	रमेश कुमार पोखरेल	४४
११.	नेपालमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा नैतिक मूल्यमान्यताको महत्त्व : समस्या तथा सुभावहरू	गम्भीर बहादुर हाडा	४७
१२.	नेपालको बैंकिङ क्षेत्र : चुनौती र सम्भावना	भोलानाथ पौड्याल	५२
१३.	मौद्रिक नीतिको वित्तीय बजारमा प्रभाव	ऋषिराम ढकाल	५७
१४.	संस्थागत क्षेत्रमा टिम निर्माण : एक अपरिहार्य कार्य	हरिबाबु आचार्य	६०
१५.	बैंकिङ जगत्मा स्वघोषणाको प्रभाव	विदुरभूषण क्षेत्री	६३
१६.	आर्थिक मन्दी : कारण र समाधान	युवराज घिमिरे	६८
१७.	अधिक तरलता : लगानीको आयामिक अवसर	जुनारबाबु बस्नेत	७२
१८.	शाखा तहमा उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिको चालकका रूपमा रुपान्तरणात्मक नेतृत्व	कुमारी रेनुका सिंह राजवंशी	७६
१९.	बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन	रुद्र प्रसाद अधिकारी	८१
२०.	नेपालको सन्दर्भमा वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबिचको अन्तरसम्बन्ध	सुनिल थापा	८७
२१.	प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाह : सोह्रौँ योजनाको कार्यदिशा	राजेशबाबु घिमिरे	९१
२२.	कसरी सफल हुन सक्छ कर्जा पहुँच विस्तारमार्फत वित्तीय स्रोतको विकेन्द्रीकरण ?	परिवर्तन देवकोटा	९७
२३.	गरिबी न्यूनीकरण : स्वतः हासिल उपलब्धि कि राज्यको प्रयास ?	गजेन्द्र बुढाथोकी	१०१
२४.	निष्क्रिय तथा खराब कर्जा असुली रणनीति, व्यवस्थापन र समाधानका उपायहरू	निरञ्जन पौडेल	१०७
२५.	नियो बैंक : बैंकिङ क्षेत्रमा नयाँ आयाम	रमेश कुमार पोखरेल	१११
२६.	समस्या समाधान तथा रणनीतिक योजना : अवधारणात्मक प्रस्तुति	कृष्ण निरौला	११५
२७.	नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानको परिचय एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा कार्यान्वयनको अवस्था	विशाल तिमिल्सिना	११९
२८.	दिगो विकासका विविध पक्षहरू	नविन पौडेल	१२४
२९.	मुद्रा तथा पुँजी बजारका अवधारणागत पक्ष तथा आयामहरू र नेपालको अवस्था	बबिता अर्याल	१२९
३०.	वित्तीय पहुँच प्रवर्धनमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भूमिका	राम बहादुर खत्री	१३४
३१.	ट्याचरी व्यवसायमा स्थापित उद्यमी : मुकुन्द कँडेल	विनोद शर्मा	१३९

English			
32.	Emerging Issues in the Banking Sector	Prakash Kumar Shrestha	142
33.	Entrepreneurs and their Entrepreneurship: Roles in Economic Development	Durges G. Shrestha	145
34.	Development, Challenges and Prospects of Nepalese Banking Sector	Tika Ram Timilaina	149
35.	Value Based Banking	Pushkar Raj Bhattarai	153
36.	Cyber Security in Digital Banking: Evaluating Risk Management Practices and Mitigation Strategies	Debesh Prasad Lohani	156
37.	Factors affecting the online shopping behavior: A Statistical Analysis	Basu Dev Lamichhane	161
38.	Deep Learning-Based Image Analysis for Medical Imaging Diagnosis Using Artificial Intelligence	Mahesh Maharjan	169
39.	Excess Liquidity in the Nepalese Financial System and Its Impact	Keshav Prasad Lamsal	172
40.	Performance Appraisal in Banking: Why Effort Matters Only When Outcomes Are Fair	Shreeniwash Paudel	174
41.	Structural Transformation of Nepal's Economy	Tilak Mahara	177
42.	Nepal's Development Endeavour	Pramod Adhikari	182
43.	Strengthening AML/CFT Compliance: A Collaborative Pathway in Nepal	Bhawani Shankar Niraula	185
44.	Credit Creation in Banks -An Overview	Tripti D.C.	187
45.	Impact of Digital Banking on Service Quality and Customer Satisfaction: A Case Study of Rastriya Banijya Bank Ltd.	Ubhar Pandey	189
46.	Systemically Important Banks: Global Development, Recognition Structures, and Nepal's Regulatory Approach	Trichandra Bhandari	193
47.	Digital Currency and Its Future: A Nepal Centric Analysis	Hemanta GC	198
48.	From Reactive to Proactive Treasury: The Role of Artificial Intelligence in Banking	Shobha Bhatta	201
49.	Green Finance and Its Relevance to the Nepalese Economy	Shweta Panta	205
50.	"Best Employees" Beyond Hard Work: Why Some Employees Excel While Others Remain Average?	Pushpa Poudel	210
51.	The Expected Credit Loss Model: A New Era in Credit Risk Management	Prativa Panta	214
52.	The Operational Risk Management in Nepalese Banking Industry: Overview of Rastriya Banijya Bank Ltd.	Sabita Shahi	220
53.	Dollar Dominance and Rupee Realities: A Macroeconomic Perspective	Dwaipayan Regmi	224
54.	The Alarming Reality of Nepal's Trade Deficit and the Roadmap to Recovery	Sunil Subedi	228
55.	Anti-Money Laundering: Nepal's Grey List and its Effects on the Banking Sector	Surya Krishna Chaulagain	232
56.	"Financial Derivatives in Nepal: Current Landscape, Emerging Prospects and Strategic Significance"	Hemanta Kumar Adhikari	236
57.	Celebrating 61 Years of Rastriya Banijya Bank: A Milestone in Inclusive Banking	Radhika Sharma	240
58.	Artificial Intelligence in the Banking and Financial Sector: A New Era of Financial Intelligence	Sagar Raj Bist	244
59.	The Wealth-Equity Gap: Assessing the Failure of Monetary Transmission in Nepal's Capital Market	Sayara Pokharel	250
60.	Comparative Study on Practices of Book Building Method in IPOs in Nepal & India	Kul Chandra Rijal	254
61.	Digital Banking and Customers: A New Relationship in Our Hands	Rahul Karn	261

अन्तर्वाता

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको ६१ औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा प्रकाशित स्मारिका 'उपहार-२०८२' का लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री देवेन्द्रमण खनालसँग प्रकाशन तथा प्रचारप्रसार उपसमितिका तर्फबाट लिइएको अन्तर्वाता ।

“

कुनै पनि संस्था त्यस बेलासम्म जीवन्त रहन्छ, जबसम्म उक्त संस्थामा काम गर्ने जनशक्ती क्रियाशील हुन्छन्, जीवन्त हुन्छन् र गतिशील हुन्छन् । त्यस कारणले हाम्रो अहिलेको अवस्था भनेको युवाहरूले युवाकै आवाजलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने हो । यस अर्थमा अहिलेको बदलिँदो परिस्थितिमा युवाका चाहनाहरूलाई सम्बोधन गर्न सक्ने भनेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक हो र प्रतिस्पर्धी बैंकहरूको भन्दा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको जनशक्तिले त्यसलाई पुरा गर्न सक्छ भन्नेमा हामी विश्वस्त छौं । त्यसै कारणले हामीले युवावर्गको चाहनालाई हाम्रो प्राथमिकतामा राखेका छौं । ”

श्री देवेन्द्रमण खनाल

प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड

☞ सर्वप्रथम राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आफ्नो ६० औं वर्ष पार गरी ६१ औं वर्ष प्रवेश गर्न लागेको सुखद उपलक्ष्यमा यहाँलाई हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं । बैंकले ६ दशकको यात्रा पार गरिसकेको सन्दर्भमा बैंक स्थापनाकालमा कस्तो अवस्थामा थियो, यसबिचमा बैंकले भेलेका प्रमुख उतारचढावहरू के हुन् र बैंक हाल कस्तो अवस्थामा आइपुगेको छ ?

वि.सं.२०२२ माघ १० गते स्थापना भएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक २०८२ माघ १० गतेदेखि स्थापनाको ६० औं वर्ष पार गरी ६१ औं वर्षमा प्रवेश गर्दै छ । तत्कालीन राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०२१ अनुसार स्थापना भई पछि वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ अनुसार सञ्चालनमा रहेको यस बैंकले स्थापनादेखि आजको दिनसम्म आइपुग्दा धेरै उतारचढावहरू पार गरेको छ । सरकारले लिएको खुला बजारको अवधारणाअनुसार वित्तीय क्षेत्रमा निजी लगानी खुला गरेपछि ४० को दशकदेखि नेपालमा निजी लगानीका बैंकहरूको पनि स्थापना हुन थाल्यो । निजी लगानीका बैंकहरूको स्थापना र सञ्चालनसँगै यो बैंक पनि प्रतिस्पर्धी रूपमा अगाडि बढिरहेको छ ।

देशको दोस्रो वाणिज्य बैंकका रूपमा स्थापना भई सञ्चालनमा रहेको

यो बैंक ६० को दशकमा आइपुग्दा तत्कालिन असहज अवस्थामा कारण धर्मराएको अवस्थामा रहेको थियो । यस अवस्थामा विदेशी दातृ निकायबाट नेपालको वित्तीय क्षेत्रको अवस्था विश्लेषण गरी वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रममार्फत विदेशी विज्ञहरू संलग्न समूहबाट यस बैंकको समेत व्यवस्थापन सञ्चालन सुरु भयो । त्यसबेला यो बैंकको निष्क्रिय कर्जा (NPA) ६० प्रतिशतको हाराहारीमा पुगेको थियो । बैंकको वित्तीय स्वास्थ्य निकै खराब रहेकाले त्यसबेला यो बैंक नै रहने वा नरहने अवस्थाबाट गुजरेको थियो । तर विदेशी व्यवस्थापन समूहको नेतृत्वमा बैंकमा सुधारका कार्यहरू सुरु भए । कर्जा असुली कार्यलाई प्राथमिकतापूर्वक अगाडि बढाइयो । नयाँ पद्धतिबाट कर्जा लगानीको कार्य सुरु भयो । नयाँ जनशक्ति नियुक्तिको प्रक्रिया सुरु भयो । यसबाट बैंकले विस्तारै आफ्ना क्रियाकलापहरू अगाडि बढाउँदै लगे । ७० को दशकमा आइपुग्दा बैंकले चुनौतीपूर्ण १० वर्षको अवधि पार गरी निजी लगानीका बैंकहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने सक्षम बैंकको रूपमा आफूलाई स्थापित गर्न सफल भयो । बैंकले अहिलेको अवस्थामा बैंकीड क्षेत्रमा अब्बल र प्रतिस्पर्धी बैंकका रूपमा स्थापित रहँदै आफूलाई अग्रस्थानमा राखेर व्यवसायको

विस्तार गर्दै हाल आइरहेको छ । सबै जिल्ला, जिल्ला सदरमुकाम, सबै प्रदेशहरूमा र देशका दूरदराजमा आफ्ना समावेशितासहित वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि जस्ता उद्देश्यहरूलाई साथमा लिएर सरकारका कार्यक्रमहरू समेत सञ्चालन गरिरहेको छ ।

ग्रामीण जनताहरूको आर्थिक-सामाजिक उन्नतिका लागि बैंक सधैं अगाडि छ र सर्वसाधारणको विश्वास पनि त्यही रूपमा लिई आज सबैको बैंक, सबै नेपालीको बैंकका रूपमा रहेको छ । यस अवस्थामा म यस बैंकको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतका हैसियतले गर्वका साथ सम्बन्धित सबै सरोकारवालाहरूलाई धेरै धेरै धन्यवाद दिन चाहन्छु । जसले धेरै विश्वास गरेर यस बैंकलाई आजको दिनसम्म साथ दिनुभएको छ । यसका लागि म सबैमा हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

☞ **नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा हाल बैंकहरूले आफ्नो व्यवसाय विस्तार गर्न कठिनाई भेलिरहेका छन् । एकातर्फ खराब कर्जाको अनुपात बढ्दो छ भने अर्कोतर्फ नयाँ कर्जा मागमा पनि कमी आएको देखिन्छ । यस्तो चुनौतीपूर्ण अवस्थाको सामना गर्न बैंकले के-कस्ता उपाय अपनाएको छ ?**

यहाँले भन्नुभएको स्वाभाविक हो । पछिल्लो समयमा बैंकिङ क्षेत्रमा अधिक तरलता र न्यून ब्याजदर हुँदाहुँदै पनि बैंकिङ व्यवसाय त्यति चलायमान हुन नसकेको देखिन्छ । कोभिडजस्तो अवस्थाबाट गुज्रिएर भरखरै लयमा फर्कन लागेको वित्तीय क्षेत्रलाई पुनः विभिन्न घटनाक्रमले गर्दा बैंकप्रतिको विश्वास र व्यवसायीहरूको आत्मबल बढ्न नसकेको अवस्थाले विगतजस्तो बैंकिङ व्यवसाय सक्रिय हुन नसकेको यथार्थ हो । तैपनि सधैं यस्तो अवस्था रहँदैन । पछिल्लो समयमा व्यवसायीहरूको आत्मविश्वास कसरी बढाउन सकिन्छ, नयाँ प्रोडक्टमार्फत कसरी व्यवसायीहरूलाई बैंकप्रति आकर्षित गर्न सकिन्छ भनी बैंक लागिपरेको छ । विभिन्न दृश्य-अदृश्य घटनाक्रमहरूले व्यवसायीहरूलाई व्यवसाय गर्न अप्ठ्यारो पारेको अवस्था छ ।

यो बैंक नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा एक प्रतिस्पर्धी बैंकका रूपमा सञ्चालन भइरहेको छ । यस बैंकको लक्ष्य देशको समग्र अर्थतन्त्रको उन्नतिमा टेवा पुर्‍याउने रहेकाले हामीले ग्रामीण क्षेत्रका व्यवसायीहरूलाई कसरी आर्थिक, सामाजिक अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ, त्यहाँको स्रोतसाधनको परिचालन कसरी गर्न सकिन्छ, आफ्नै ठाउँमा रहेर उद्यमी बन्ने, उत्पादन वृद्धि गर्ने, रोजगारी सृजना गर्ने जस्ता कुराहरूमा सर्वसाधारणलाई कुन माध्यमबाट वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराउन सकिन्छ भनी नयाँ नयाँ प्रोडक्टहरूको विकास गरेका छौं । जस्तै : किसानसँग राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, किसान सरल कर्जा, साना तथा मझौला कर्जामा न्यून ब्याजदरमा सरल प्रक्रियाबाट कर्जा प्रवाह गरिरहेका छौं । म यस अवसरमा सम्बन्धित सबै व्यवसायीहरूलाई बैंकको सेवासँग जोडिन, आफ्नै व्यवसायबाट उद्यमी बन्न, अन्यलाई रोजगारीका अवसर सृजना गर्न, उत्पादनलाई बढावा दिन अपिल गर्न चाहन्छु । हाम्रा सबै शाखा सञ्जालहरूमा समेत यो सन्देश प्रवाह गरिसकेका छौं । हाम्रा शाखाहरूमा कार्यरत कर्मचारी साथीहरू पनि यस कार्यमा उत्साहित हुनुहुन्छ । सर्वसाधारण सबैलाई यस बैंकले प्रदान गर्दै आएका विभिन्न सेवाहरू उपयोग गर्न अपिल गर्न चाहन्छु ।

अर्को कुरा, हाम्रो जस्तो अल्पविकसित देशमा हाम्रो अहिलेको जुन आय छ, जुन संरचना छ, यसले हाम्रो यो अल्पविकसित देशलाई

पुग्दैन । हामी यदि विकासशील रूपमा अगाडि बढ्ने हो भने, हामीले हाम्रो स्रोतको अधिकतम परिचालन गर्ने पर्छ । त्यस कारणले म उद्यमीहरूसँग पनि के अपिल गर्न चाहन्छु भने, व्यापार व्यवसायभन्दा पनि उद्योग व्यवसायमा हाम्रो ध्यान जानुपर्छ र हामी कसरी आत्मनिर्भर अर्थव्यवस्था तयार गर्न सक्छौं भन्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्छ । किसान दाजुभाइलाई पनि म अपिल गर्न चाहन्छु कि आफ्नो ठाउँमा के उत्पादन गर्न सकिन्छ, र त्यो उत्पादनबाट कसरी मूल्य शृङ्खलामा जोडिएर नयाँ-नयाँ व्यवसाय गर्न सकिन्छ ? यसतर्फ ध्यानदिऔं ।

हामी दुईवटा खुला अर्थव्यवस्था भएका मुलुकको बिचमा छौं । हामी ठुला उद्योगहरू बनाएर ती उद्योगहरूबाट यहाँ प्रतिस्पर्धा गर्न सक्दैनौं, त्यो यथार्थ हो । जति ठुलो परिमाणमा हामी उत्पादन गर्न सक्छौं, त्यति उत्पादन लागत कम लाग्छ । यस कारण हाम्रो मात्र आवश्यकतालाई हेरेर उत्पादन गरेर ठुला अर्थतन्त्र भएका छिमेकी मुलुकहरूका बिचमा हामीले सफलता हासिल गर्न सक्दैनौं । तर हामी के हासिल गर्न सक्छौं भने गुणस्तरीय वस्तु उत्पादन गरी व्यवसाय गर्न, त्यस्ता उत्पादनलाई मूल्य शृङ्खलामा जोड्न र हाम्रा आवश्यकतालाई पूरा गर्न सक्ने स्थानीयस्तरका वस्तु उत्पादन गर्न सक्छौं । त्यस्ता वस्तु उत्पादन गर्न सक्तियो भने पक्कै पनि आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गर्न सक्छौं र वर्तमानको आयातमा निर्भर अर्थतन्त्रलाई केही सहज बनाउन सक्छौं । त्यसतर्फ सबै उद्योगी, व्यवसायी लाग्नुहुने छ भन्ने हामीले विश्वास लिएका छौं । त्यसैअनुरूप यस बैंकले पनि ७ वटै प्रदेशमा फरक फरक प्रोडक्टको व्यवस्था गरी व्यावसायिक कृषि उद्यमलाई वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराउने रणनीति लिएको छ ।

☞ **राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक त सरकारी बैंक हो । यस बैंकमा खासै समस्या हुँदैन, केही समस्या आइहाले पनि सरकारले जिम्मा लिइहाल्छ नि भन्ने आम सर्वसाधारणको बुझाइ छ । यसप्रति यहाँको धारणा के छ ?**

सरकारी स्वामित्वको बैंक भएकाले सर्वसाधारणले त्यस्तै धारणा राख्नु एक हदसम्म त स्वाभाविक पनि हो । तर राज्य तथा नियामक निकायको सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई हेर्ने नजर भने एकै हुन्छ । सरकारी बैंक भएका नाताले संस्थागत सुशासन र सरकारको स्वामित्वको बैंक भएकाले सर्वसाधारणको विश्वास अधिक भएकै कारण निक्षेप सङ्कलनमा बैंकले उल्लेखनीय उपलब्धि हासिल गरिरहेको छ र सोहीअनुसार कर्जा प्रवाह पनि भइरहेको छ । सर्वसाधारणको भरोसा र विश्वास नै हाम्रो सबैभन्दा ठुलो उपलब्धि हो र यसका लागि हामी सबैप्रति अनुग्राहित छौं ।

☞ **गत भदौ २३ र २४ मा जेन-जी आन्दोलन जुन भयो, त्यसले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा के-कस्तो प्रभाव पार्‍यो ?**

स्वाभाविक रूपमा भदौ २३ र २४ गतेको घटना र विशेषतः २४ गतेको घटनाले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका धेरै शाखाहरूमा क्षति पनि भयो । विशेषतः मुख्य क्षति हाम्रो महत्वपूर्ण शाखा कार्यालय रूपमा रहेको वानेश्वरमा भयो । संसद् सचिवालय परिसरभित्र नै रहेको हुनाले त्यो शाखा कार्यालय सबै कुराले सुरक्षित शाखा कार्यालयका रूपमा रहने हाम्रो बुझाइ थियो, तर त्यसो हुन सकेन । ३० वर्षदेखि सञ्चालन भइरहेको उक्त शाखा कार्यालयमा भदौ २४ गते केही उद्घण्ड व्यक्तिहरूबाट बैंकमा रहेको नगद र सर्वसाधारणले धितोका रूपमा राखेको सुन लुटपाट गरी बैंकलाई क्षति पुग्न गयो । क्षति भएको नगद

र सुनको तत्कालीन बजार मूल्यको हिसाब गर्दा करिब ३८ करोड बराबरको क्षति बैंकले व्यहोर्नुपऱ्यो । साथै बैंकको भौतिक संरचना, फर्निचर, उपकरण लगायतका सामानहरू समेत जलेर नष्ट भए । यस्तै प्रकारको आक्रमण भैरहवा भन्सार कार्यालयमा रहेको हाम्रो शाखामा र अन्य विभिन्न स्थानमा भएको क्षतिसमेत गरी बैंकलाई करिब ४२ करोड बराबरको नोक्सानी भयो । यसका अतिरिक्त अभौतिक रूपमा पनि बैंकलाई ठुलो क्षति भएको छ । अप्रत्यक्ष रूपमा हाम्रा कर्जाका ग्राहकहरूलाई समेत आन्दोलनले असर पुऱ्याएकोछ । बैंकमा समेत आफ्नो सम्पत्ति सुरक्षित हुन नसक्ने भनी सर्वसाधारणको चिन्ता बढेको छ । यसबाट उद्योगी, व्यसायी, सर्वसाधारण र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा पनि एक प्रकारको त्रास फैलिएको छ । तर पनि हामीले आवश्यक व्यवस्थापन गरी पुनः आफ्नो व्यवसाय सञ्चालनलाई निरन्तरता दिन सफल भएका छौं ।

उक्त जेन-जी आन्दोलनबाट बैंकिङ क्षेत्रले कस्तो पाठ सिक्नुपर्छ र सेवा प्रवाहमा के-कस्ता सुधारहरू गर्नुपर्छ भने लाग्छ ?

यस्ता घटनाबाट बैंकिङ क्षेत्रले निश्चय नै धेरै पाठ सिक्नुपर्छ । यो एकदम स्वाभाविक कुरा हो । हाम्रा सेवाग्राही भनेका सबै आमनागरिक हुनुहुन्छ । नागरिकले चुस्तदुरुस्त हिसाबले सेवा प्रवाह खोज्नुहुन्छ । त्यस कारणले हामीले गर्ने सेवा प्रवाहमा पारदर्शिता र जवाफदेहिता हुनु एकदम जरुरी छ । कुनै पनि कामका लागि सेवाग्राहीले अनुरोध गर्दा हामीले गर्न सक्ने, गर्न मिल्ने र गर्न हुने कामका लागि तत्कालै उहाँहरूलाई बताइदिन जरुरी छ । बैंकिङ सेक्टरले पनि यो कुरालाई आत्मसात् गर्न जरुरी छ । नयाँ पुस्ताका नयाँ चाहना छन् । नयाँ पुस्ताका चाहना र आवश्यकतालाई बुझेर हामीले सेवा प्रवाहलाई त्यही हिसाबले गतिमा लैजानु जरुरी छ । अहिलेको पुस्ताले परिवर्तन चाहेको छ, जसले छिटोभन्दा छिटो सेवा चाहेको छ । अब हाम्रो ग्राहक भनेकै त्यही पुस्ता हो । त्यस कारणले हामीले त्यो पुस्ताको भावनालाई कदर गर्दै काम गर्ने शैलीमा पनि परिवर्तन गर्न जरुरी छ । यो बैंक सरकारी बैंक भएकाले यसमा सरकारी ढाँचामा काम गर्ने परिपाटी छ भन्ने धारणालाई हामीले परिवर्तन गर्न जरुरी छ । हामीले गर्ने व्यवसाय व्यावसायिक हिसाबमा, व्यावसायिक धर्ममा रहेर सञ्चालन गर्नुपर्छ र आमनागरिकको चाहनालाई आत्मसात् गरेर सेवा प्रवाहलाई अगाडि बढाउनुपर्छ भन्ने कुरा हामीले सिक्न जरुरी छ ।

पछिल्लो समय मुलुकमा भएको राजनीतिक घटनाक्रमसँगै आर्थिक गतिविधिमा सुस्तता देखिएको छ । व्यवसायीहरू नयाँ लगानी गर्न त्यति उत्साहित देखिँदैनन् । यस्तो अवस्थामा सरकार र समग्र बैंकिङ क्षेत्रले व्यवसायीहरूलाई कसरी उत्प्रेरित गर्न सक्छ र त्यसमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले कस्तो भूमिका खेल्न सक्छ ?

शान्ति, सुरक्षाको अवस्था सुदृढ र मजबुत बनाउन सकेमा लगानीमैत्री वा व्यवसायमैत्री वातावरण सृजना हुन्छ । विगतमा पनि अर्थतन्त्रले कठिन परिस्थिति सामना गर्नुपरेको र त्यसलाई विस्तारै लयमा फर्काउन सफल भएको हुँदा यस प्रकारको स्थिति पनि केही समयपछि सामान्य बन्छ भन्ने विश्वास लिन सकिन्छ । तर त्यसका लागि राजनीतिक स्थायित्व, शान्ति, सुरक्षाको ग्यारेन्टी हुनु जरुरी छ । देशमा शान्ति सुरक्षा र नीतिगत स्थायित्व कायम हुने हो भने अर्थतन्त्र चलायमान हुन्छ । अर्थतन्त्रको गतिशीलतामा भूमिका खेल्ने

सबै प्रकारका व्यापार, व्यवसाय, उद्योग, सेवा क्षेत्रका गतिविधि एकअर्कामा परिपूरक हुने र अर्थतन्त्रको चक्रमा समावेश हुने हुनाले एउटा क्षेत्रलाई असर परेमा सिङ्गो अर्थतन्त्रमा असर पर्छ । राज्यले अहिलेको विषम परिस्थितिमा व्यवसायीहरूका लागि राहतका कार्यक्रमहरू ल्याएको छ । बैंक कर्जाको पुनर्तालिनीकरण वा पुनर्संरचनाको सुविधामार्फत प्रभावित कर्जाका ग्राहकहरूका लागि राहत प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस बैंकले पनि अर्थतन्त्रलाई गतिशीलता प्रदान गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनबमोजिमका सहूलियतका प्याकेजहरू सञ्चालन गरिरहेको छ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले ६१ औं वार्षिकोत्सव मनाउन लागिरेहेको सन्दर्भमा बैंकलाई अरू बैंकभन्दा अभ्र सशक्त, जिम्मेवार, प्रतिस्पर्धी र सेवाग्राहीमैत्री बनाउन बैंकले के-कस्ता योजनाहरू अगाडि सारेको छ ?

हामी ६० वर्ष पूरा गरेर ६१ औं वर्षमा प्रवेश गर्दैछौं । ६१ वर्ष भन्दा यो बैंक पुरानो बैंक हो कि भन्ने सर्वसाधारणको मनमा लामन सक्छ, तर यथार्थमा त्यो होइन । हामी उमेरले त्यति भयौं तर यहाँ काम गर्ने जनशक्ति योग्य, क्षमतावान र युवा जोस, जाँगर भएको जनशक्ति छ । अहिले बैंकमा ३२-३४ वर्षको सरदर उमेर भएका कर्मचारीहरू कार्यरत छन् । योग्य र सक्षम जनशक्ति लोकसेवा आयोगको परीक्षा पास गरी प्रतिस्पर्धाबाट छानिएर आएका छन् ।

कुनै पनि संस्था त्यस बेलासम्म जीवन्त रहन्छ, जबसम्म उक्त संस्थामा काम गर्ने जनशक्ती क्रियाशील हुन्छन्, जीवन्त हुन्छन् र गतिशील हुन्छन् । त्यस कारणले हाम्रो अहिलेको अवस्था भनेको युवाहरूले युवाकै आवाजलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने हो । यस अर्थमा अहिलेको बदलिँदो परिस्थितिमा युवाका चाहनाहरूलाई सम्बोधन गर्न सक्ने भनेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक हो र प्रतिस्पर्धी बैंकहरूको भन्दा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको जनशक्तिले त्यसलाई पुरा गर्न सक्छ भन्नेमा हामी विश्वस्त छौं । त्यसै कारणले हामीले युवावर्गको चाहनालाई हाम्रो प्राथमिकतामा राखेका छौं ।

वर्तमान जनशक्तिबाट हामीले बैंकको कार्यशैलीलाई समयानुकूल बनाई निर्धारित योजनाहरू सम्पन्न गर्न सक्षम छौं । यसलाई अरू बैंकभन्दा अभ्र सशक्त, जिम्मेवार, प्रतिस्पर्धी र सेवाग्राहीमैत्री बनाउन हामीले गर्ने क्रियाकलापहरूलाई प्राथमिकतापूर्वक राखेर सम्पन्न गर्ने योजनामा छौं । हामीले प्रत्येक वर्ष वार्षिक कार्यक्रम र योजना तर्जुमा गरी कार्य गर्ने गरेका छौं । सोअनुसार चालु आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ का लागि पनि हामीले विभिन्न ७ वटा योजनाहरूलाई मुख्य प्राथमिकतामा राखेर कार्य गर्दै आएका छौं । हाम्रो पहिलो प्राथमिकता भनेको व्यवसाय विस्तार गर्ने र निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापन नै हो । दोस्रो प्राथमिकताका रूपमा सूचना प्रविधिको विकास, डिजिटल सेवामा विस्तार, साइबर सेक्युरिटीमा सुदृढीकरण र व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई व्यवस्थित बनाउने रहेको छ । त्यसै गरी जनशक्ति विकास गर्ने त्नेत्रो, कार्यकुशलता अभिवृद्धि र सम्पत्तिको व्यवस्थापन चौथो, संस्थागत सुशासन, कम्प्लायन्स, जोखिम व्यवस्थापन र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई सुदृढीकरण गर्ने पाँचौं, Business Process Re-engineering छैटौं र कर्पोरेट ब्रान्डिङ तथा रणनीतिक बजारीकरणलाई सातौं प्राथमिकतामा रूपमा राखेर कार्य गर्दै आएका छौं । उल्लिखित प्राथमिकताहरूलाई केन्द्रमा राखेर बैंकको व्यवसाय वृद्धि, मानव संसाधनको विकास,

सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग, संस्थागत सुशासन, जोखिम व्यवस्थापन र आन्तरिक नियन्त्रणमा जोड दिंदै आएका छौं ।

☞ **राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले तर्जुमा गर्न लागेको रणनीतिक योजना, २०२५-२०३० मा प्राथमिकताका क्षेत्रहरू के-के छन् ?**

हामीले ५ वर्ष अगाडि पनि बैंकको रणनीतिक योजना, २०२०-२०२५ तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिसकेका छौं । यसै वर्षदेखि हामीले बैंकको रणनीतिक योजना, २०२५-२०३० तर्जुमा गरी कार्यान्वयनतर्फ अगाडि बढिरहेका छौं । यस योजनामा हामीले आगामी ५ वर्षमा यस बैंकलाई कहाँ पुऱ्याउने भन्ने भिजन तय गरेका छौं र सो भिजन हासिल गर्न विभिन्न प्राथमिकताहरू निर्धारण गरेका छौं । पहिलो प्राथमिकता व्यवसायको विस्तार हो । हामीले सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी बैंकमा कार्यरत कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता अभिवृद्धि गर्दै सुरक्षित र समयानुकूल गुणस्तरीय बैंकिङ सेवा सुविधाहरू ग्राहकलाई उपलब्ध गराउने रणनीति लिएका छौं । यो बैंक नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको सबै सर्वसाधारणको बैंक भएकाले आमनागरिकप्रतिको जवाफदेहितालाई निर्वाह गर्ने र जोखिमलाई न्यूनीकरण गरेर व्यवसायलाई अब्बल तरिकाले विस्तार गर्नेतर्फ हाम्रो ध्यान केन्द्रित छ । साथै, देशका ऐन, नियम, कानूनको पूर्ण परिपालना गरेर नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकले दिएका निर्देशनलाई पालना गरेर अधिकतम सेवा प्रवाह गर्ने विषयमा हामी कटिबद्ध रहेका छौं । हाम्रो लक्ष्य यस बैंकलाई नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा एउटा पायनियर बैंकका रूपमा विकास गरि परिचित गराउने रहेको छ ।

मैले हरेक पटक हाम्रा गोष्ठीमा, कर्मचारी मित्रहरूसँगको भेटघाटमा र उच्च व्यवस्थापनका हरेक बैठकमा भन्ने गरेको छु कि अहिले हामीसँग यो सुवर्ण अवसर छ, यो अवसर अब यसभन्दा पछाडि नआउन पनि सक्छ । यो अहिलेको अवसर भनेको हामीसँग जति कर्मचारी मित्रहरू आउनुभएको छ, सबै नयाँ ऊर्जा लिएर आउनुभएको छ, नयाँ सोच लिएर आउनुभएको छ । उहाँहरूले अबको यो चार-पाँच वर्षको विचमा यस बैंकलाई जति माथि लैजानुपर्ने छ, त्यो अप्ठिमम हो । त्योभन्दा पछाडि फेरि नयाँ कर्मचारीको इन्टेक हुन सक्ने अवस्था छैन, किनभने डिजिटाइजेसनको युगमा हामी हुन्छौं, डिजिटाइजेसनमा जाने बित्तिकै अहिलेको जस्तो शाखा सञ्जाल नहुन सक्छ, शाखा सञ्जाल कम हुने बित्तिकै त्यहाँ नयाँ भर्ना हुन सक्ने अवस्था रहँदैन । यस अर्थमा कर्मचारी साथीहरूलाई मैले सधैं उत्प्रेरित गरिराखेको छु कि यो अवसर हो र यस अवसरलाई हामीले कसरी उपयोग गर्ने र बैंकलाई सबभन्दा पायनियर बैंकका रूपमा स्थापित गर्ने भन्ने विषयमा हामी गम्भीर हुन जरुरी छ । हामीले सेवा प्रवाह राम्रो गर्न सक्थौं भने मात्रै बैंक पायनियर हुन्छ । गुणस्तरीय ग्राहक सेवा हाम्रो प्राथमिकता हो भनेर त्यसतर्फ हाम्रो ध्यान केन्द्रित हुनुपर्छ ।

☞ **राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले हालसम्म सर्वसाधारणका लागि सेयर निष्कासन गरेको छैन । यस बैंकलाई पूर्ण सरकारी स्वामित्व दिइनुपर्छ भन्ने एकधरी बैंकिङ विश्लेषकको तर्क छ भने अर्काधरीले बैंकको सेयर पुँजी वृद्धि गर्न, बैंकलाई थप मजबुत बनाउन र यसको प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धि गर्न सर्वसाधारणलाई सेयर निष्कासन गर्नुपर्ने तर्क राख्छन् । बैंकले विगतमा यस सम्बन्धमा निर्णय पनि गरेको थियो । यो प्रक्रिया के हुँदै छ ?**

तत्कालीन बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ ले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू पब्लिक लिमिटेड कम्पनीका रूपमा दर्ता हुनुपर्ने र कम्तीमा ३० प्रतिशत सेयर पब्लिकलाई जारी गर्नुपर्ने व्यवस्था थियो । सोअनुसार अन्य सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कम्तीमा ३० प्रतिशत सेयर सर्वसाधारणलाई निष्कासन गरी सर्वसाधारणको स्वामित्व निश्चित गरका छन् । तर यो बैंक स्थापनाकालदेखि नै नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापना भएकाले सर्वसाधारणलाई सेयर निष्कासन गर्ने कार्य हुन सकेको थिएन । यस सम्बन्धमा वि.सं. २०७१ सालमा मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय पनि भएको हो, तर वि.सं. २०७३ सालमा उक्त ऐनमा नेपाल सरकारले चाहेको अवस्थामा सर्वसाधारण सेयर निष्कासन गर्नुपर्ने व्यवस्था बाध्यकारी नहुने गरी संशोधन भयो । मेरो व्यक्तिगत विचारमा बैंकले सेयर सर्वसाधारणका लागि निष्कासन गरी पुँजीको आधार सुदृढ गर्नु उपयुक्त नै हुन्छ भन्ने लाग्छ । तर यो कुराको निर्णय चाहिँ सरकार आफैले गर्ने हो ।

सरकारको अधिकांश स्वामित्व रहेका नेपाल बैंक लि. र कृषि विकास बैंक लि. मा पनि सर्वसाधारणको सेयर रहेको छ, तर ती बैंकहरूले पनि सरकारका कार्यक्रमहरूलाई कार्यान्वयन गरी नै राखेका छन् । अझ नेपालमा स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू नेपालको विद्यमान ऐनअन्तर्गत रहने हुँदा त्यस्ता सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सरकारका वित्तीय नीति कार्यान्वयनमा सहयोग गरी नै रहेका छन् । त्यसैले सरकारका नीति नियमहरूलाई कार्यान्वयन गर्न अब पहिला जस्तो सरकारको पूर्ण स्वामित्वको कुनै बैंक नै हुनुपर्छ जस्तो मलाई लाग्दैन ।

☞ **पछिल्लो समय डिजिटल बैंकिङ कारोबार बढ्दै जाँदा विभिन्न किसिमका डिजिटल ठगी तथा जालसाजीका घटनाहरू पनि बढ्दै गइरहेका छन् । साइबर अपराधजन्य घटनाबाट बैंक र यसका ग्राहकहरूलाई जोगाउन बैंकले के-कस्ता प्रविधि र सुरक्षा प्रबन्ध गरिरहेको छ ?**

अहिलेको युग प्रविधिको युग हो । बैंकिङ क्षेत्रमा प्रविधिको अझ धेरै प्रयोग हुन्छ । हामीले पनि बैंकिङ कारोबार सञ्चालन गर्न आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरिरहेका छौं । प्रविधिले छिटोछरितो र यथार्थ कारोबार गर्न मद्दत त गर्छ, तर यसको सही किसिमले उपयोग गर्न नसकेमा विभिन्न जोखिमसमेत हुने भएका कारणले हामीले आवश्यक सुरक्षा प्रबन्धलाई अझ बलियो बनाएका छौं ।

प्रविधिको प्रयोगमा उत्पन्न हुन सक्ने जोखिमका सम्बन्धमा बैंक मात्र नभई ग्राहकहरू पनि सुसूचित हुनु आवश्यक हुन्छ । पछिल्लो समयमा बैंकहरूले प्रयोग गरेका सफ्टवेयरहरूमा विभिन्न प्रकारका अट्याकहरू हुने, ट्याकिङ हुने, थ्रेटहरू आउने गरेको सुनिन्छ । त्यसै गरी ग्राहकले गर्ने डिजिटल कारोबारमा पनि विभिन्न प्रकारका ठगी र जालभेलहरू हुने गरेको देखिएको छ । यस प्रकारका जोखिमबाट बच्न बैंकले साइबर सेक्युरिटीसम्बन्धी व्यवस्थालाई सुदृढ गर्नुपर्ने र ग्राहकहरूले पनि सतर्कतापूर्वक डिजिटल कारोबार गर्नुपर्ने देखिन्छ । बैंकहरूले ग्राहकहरूलाई यस्ता ठगीहरूबाट जोगिन अपनाउनुपर्ने उपायहरूका सम्बन्धमा सुसूचित गर्नुपर्छ । हामीले ग्राहकहरूमा वित्तीय कारोबारमा अपनाउनुपर्ने सावधानीका सम्बन्धमा सुसूचित गराउने कार्यमा जोड दिएका छौं । त्यसै गरी बैंकले प्रयोग गरेका सफ्टवेयरहरूलाई साइबर

आक्रमणबाट जोगाउन विभिन्न प्रकारका सुरक्षा प्रबन्धहरू गरेका छौं । फलस्वरूप हालसम्म त्यस्ता घटना हुन पाएका छैनन् ।

प्रविधिको दुरुपयोगमा आन्तरिक रूपमा कर्मचारीको समेत भूमिका रहन सक्ने कुरा केही घटनाहरूले पुष्टि गरेको हुँदा हामी सो सम्बन्धमा सूक्ष्म रूपमा निगरानी गरिरहेका छौं । कोर बैकिङ सिस्टममा भएका अस्वाभाविक कारोबारहरूको अनलाइन अनुगमनको समेत व्यवस्था गरिएको छ । यस्ता सबै सुरक्षा व्यवस्थाबाट प्रविधिको प्रयोगमा उत्पन्न हुन सक्ने जोखिमलाई कम गर्न सकिन्छ भन्ने हाम्रो विश्वास छ ।

☞ अबको बैकिङ व्यवसायको प्रतिस्पर्धा कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) को प्रयोगमार्फत हुने देखिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि AI सम्बन्धी मार्गदर्शन जारी गर्ने तयारी गरिरहेको छ । यस सन्दर्भमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले AI को प्रयोगमार्फत सञ्चालन लागत न्यूनीकरण गर्न र बैंकको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न कस्ता नीति तथा योजना अगाडि बढाएको छ ?

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) नयाँ Technology का रूपमा आएको र बैंकहरूमा प्रयोग पनि भइरहेको अवस्था छ । हामी पनि यस्तो प्रविधिको प्रयोगबाट कसरी कारोबारलाई चुस्तता दिन सकिन्छ, यसको प्रयोगमा कस्ता प्रकारका सुरक्षा चुनौतीहरू आउन सक्छन् र तिनीहरूलाई हामी कसरी रोक्न सक्छौं भन्ने बारेमा छलफलका क्रममा छौं । यद्यपि अहिलेसम्म हामीले यसलाई कुन क्षेत्रमा कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सकेका छैनौं । तर AI लाई प्रयोग गरेर हाम्रा कारोबारहरूलाई कसरी समयमानुकूल अद्यावधिक गर्न सकिन्छ भन्नेमा छौं । यस विषयमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट कस्तो निर्देशन आउँछ र कसरी जान सकिन्छ भन्नेमा हामी छौं ।

☞ नेपालको सबैभन्दा धेरै ग्राहक सङ्ख्या भएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट कस्तो सहयोगको अपेक्षा गरेको छ ?

स्वाभाविक रूपमा नेपाल सरकारको करिब शतप्रतिशत सेयर भएको बैंक र नेपालमा सर्वाधिक स्थानमा बैकिङ सेवा प्रवाह गरिरहेको बैंक भएको नाताले यस बैंक, नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकबिच विशेष सम्बन्ध रहेको छ । सरकारका नीतिहरूको कार्यान्वयनमा नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्यक्ष रूपमा भूमिका निर्वाह गरिरहेको हुन्छ भने हाम्रो बैंकलगायत अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पनि महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याइरहेका हुन्छन् । नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट विगतदेखि नै यस बैंकलाई विभिन्न विषयमा बारम्बार सहयोग पुग्दै आएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले दिएका निर्देशनहरूलाई पूर्ण पालना गरेर जाने कुरामा हामी सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू प्रतिस्पर्धी रूपमा एउटै ऐनको व्यवस्थाबमोजिम सञ्चालित छौं । अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू जस्तै हामी पनि त्यही रूपमा प्रतिस्पर्धामा जान्छौं र गरिरहेकै पनि छौं । नियमनकारी निकायका नजरमा हामी सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू समान छौं । तर पनि सरकारी बैंक भएको हुनाले हामीले धेरै ठाउँमा सरकारी कारोबार पनि सञ्चालन गर्दै आएका छौं । सरकारी कारोबारसँगै नोटकोष पनि हामी चलाइराखेका छौं ।

सरकारको बैंकका रूपमा हामी उपस्थित भएर थप जिम्मेवारीका साथ काम गरिरहेका छौं ।

त्यसैले अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूभन्दा फरक र विशेष जिम्मेवारीका कारण हामी नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट विद्यमान ऐन कानुनको व्यवस्थाभित्रै रहेर हामीलाई काम गर्नलाई थप सहजीकरण हुने अपेक्षा गर्दछौं । हालसम्म नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट हामीले पाएको सहयोग र मार्गदर्शनका लागि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु र हार्दिक धन्यवाद भन्न चाहन्छु ।

☞ अन्त्यमा, यस बैंकको ६१ औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा बैंकका सेयरधनी, नियामक निकाय, कर्मचारीहरू, ग्राहक वर्ग, शुभेच्छुक, सरोकारवालालगायत आम सर्वसाधारणलाई के कस्तो सन्देश दिन चाहनुहुन्छ ?

आम सर्वसाधारण महानुभावहरूमा यो निवेदन गर्न चाहन्छु कि यहाँहरूको सहयोग, सुभाव, समन्वय र योगदानबाट बैंक आज देशको अग्रणी बैंकका रूपमा स्थापित हुन पुगेको छ । बैंकले आज राम्रो प्रतिष्ठाका साथ मुलुकका ७ प्रदेश, ७७ वटै जिल्लामा शाखा विस्तार गरी सेवा प्रवाह गरिरहेको छ । यहाँहरूलाई निरन्तर सेवा प्रदान गर्ने जुन अवसर हामीलाई दिनुभएको छ, यहाँहरूले जुन सहयोग गर्नुभएको छ, त्यसप्रति बैंक व्यवस्थापनसहित समग्र बैंक परिवार आभार व्यक्त गर्दछ र यहाँहरूको उत्तरोत्तर प्रगति हुँदै जाँदा बैंकको पनि उत्तरोत्तर प्रगति हुन्छ भन्ने कामना गर्दछौं । यहाँहरू बैंकसँग जोडिनुस्, आफ्नो व्यवसायलाई विस्तार गर्नुस्, नयाँ व्यवसायहरू गर्नुस्, उद्यमी बन्नुस्, रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्नुस्, यही देशमा केही गर्न सकिन्छ र गर्नुपर्छ भन्ने भावनाका साथ काम गर्नुस् भन्ने सबैमा हार्दिक अनुरोध छ ।

अन्त्यमा, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. ६० वर्ष पूरा गरी ६१ औं वर्षमा प्रवेश गर्न लागेको यस सुखद अवसरमा म बैंकका समस्त ग्राहक वर्ग, बैंकको अभिभावकका रूपमा रहेका नेपाल सरकार, बैंकका सेयरधनीहरू, नेपाल राष्ट्र बैंकलगायत अन्य नियामक निकाय, कर्मठ एवम् लगनशील कर्मचारी वर्ग, क्रियाशील ट्रेड युनियनलगायत अन्य सरोकारवाला सङ्घ संस्था, निकाय, व्यक्ति सबैमा हार्दिक आभार एवम् शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु । यहाँहरूको सहयोग, सुभाव, समन्वय र योगदानबाट बैंकले आज राम्रो प्रतिष्ठाका साथ मुलुकका सातै प्रदेशका सतहत्तरवटै जिल्लामा शाखा विस्तार गरी सेवा प्रवाह गरिरहेको छ । आगामी दिनमा समेत यहाँहरूबाट यस्तै साथ र सहयोग प्राप्त हुने छ भन्ने विश्वास लिएको छु । साथै, बदलिँदो समयसँगै यस बैंकका सेवा सुविधाहरूमा समयानुकूल परिमार्जन गर्दै देशको आर्थिक विकासको पथमा दरिलो सारथीको भूमिका निर्वाह गर्ने प्रतिबद्धतासमेत व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

धन्यवाद, नमस्कार ।

२०८२ पौष ३०

सिंहदरबारप्लाजा, काठमाडौं ।

बैंकिङ तथा अर्थतन्त्रका समस्या र बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुभाव प्रतिवेदनको कार्यान्वयन स्थिति, प्रभाव र चुनौती

डा. रेवत बहादुर कार्की*

१. पृष्ठभूमि

विश्वमा जनतामा मुख्यतः बैंकिङ सेवा (निक्षेप लिने र ऋण प्रवाह गर्ने) प्रदान गर्न वाणिज्य बैंक स्थापना भएजस्तै नेपालमा राणा सरकारद्वारा १९९४ साल (सन् १९३७) मा यस्तो सेवा उपलब्ध गराउन नेपाल बैंकको स्थापना गरियो। सन् १९८० को पूर्वार्धसम्म जनतालाई सेवा दिनुका अतिरिक्त बैंकलाई विकासको आधारशीलाका रूपमा समेत लिने गरिन्थ्यो। त्यसपश्चात् आंशिक वित्तीय उदारीकरण लागु भएसँगै बैंकलाई आधारशीलाभन्दा पनि सहजकर्ताका रूपमा लिन थालियो, जसबाट बैंकको भूमिकामा परिवर्तन भयो। अर्थात् केही विकासका पूर्वधार भएपछि विकासलाई अगाडि बढाउन वा सहजीकरण गर्ने अवधारणाबाट बैंकिङ विकास हुँदै गयो। यही क्रममा नेपालमा पनि सन् १९८५ मा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (आइएमएफ) को संरचनात्मक समायोजन सुविधा (साफ) कार्यक्रम लागु गरेसँगै २०४१ सालबाट बैंकिङ/वित्तीय क्षेत्रलाई आंशिक रूपमा खुला अर्थात् उदार गर्दै जाने नीति अङ्गीकार गरी संयुक्त लगानीमा केही विदेशी बैंकहरू भित्र्याउँदै बैंकिङ क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धाका साथै बैंकलाई विकासको सहज गर्ने रूपमा लिन थालियो।

प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापश्चात् २०४७/४८ मा वित्तीय सुधारको गतिलाई तीव्र पार्न पूर्ण वित्तीय उदारीकरण नीति लागु गरियो। फलस्वरूप २०४० सालसम्म नेपाल नेपाल राष्ट्र बैंक (नेराबैंक) बाहेक पाँचवटामा सीमित बैंक वित्तीय संस्था (बैविसंस्था), २०५७ सालसम्म १० गुणाभन्दा बढीले बढ्दै गई बैंकिङ गतिविधिहरू पनि व्यापक हुँदै गए। तसर्थ नेराबैंक ऐन २०१२ अनुसार नियन्त्रणात्मक बैंकिङ प्रणालीअन्तर्गतको केन्द्रीय बैंकलाई वित्तीय स्थायित्वका साथै आन्तरिक र बाह्य स्थायित्व कायम गर्ने र आर्थिक विकासमा सहयोग गर्न सक्ने गरी स्वतन्त्र र शक्तिशाली बनाउने केन्द्रीय बैंक बनाउने क्रममा नेराबैंक ऐन २०५८ लागु गरियो, जसबाट केन्द्रीय बैंकको स्वतन्त्रता र अधिकारका क्षेत्रमा नयाँ अध्याय थपिँदै आ.व. २०५९।६० सालदेखि यसले स्तन्त्र रूपमा मौद्रिक नीतिसमेत प्रस्तुत गर्दै आएको छ। यस लेखमा मुख्यतः वित्तीय उदारीकरणपश्चात् वर्तमान बैंकिङ प्रणालीको विकास/उपलब्धि, बैंकिङ तथा आर्थिक समस्या र बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुभाव प्रतिवेदनको सार, कार्यान्वयन स्थिति, असर र चुनौतीको सङ्क्षेपमा विश्लेषण गर्ने जमर्को गरिएको छ।

बैंकिङ क्षेत्रको विकास/उपलब्धि

उपर्युक्त वित्तीय उदारीकरण/सुधारले बैंकिङ क्षेत्रको विकास तथा उपलब्धि सङ्ख्यात्मक मात्र होइन, गुणात्मकसमेतका आधारमा

फड्को मारेको छ। २०४० सालसम्म जम्मा पाँच मात्र बैंक तथा वित्तीय संस्था रहेकोमा सो नीतिपश्चात् निजी तथा संयुक्त लगानीका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्या २०४७ सालमा १५, २०६५ सालमा १७७ (सीमित बैंकिङका सहकारी र एनजिओबाहेक) पुगेको र हाल २०७७ सम्म गाभ्ने/प्राप्तिपश्चात् २७ वाणिज्य बैंकहरूसहित १४४ रहेकोमा हाल २०८२ सालमा २० वाणिज्य बैंकसहित करिब ९८ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू रहेका छन्। संस्थाको संरचना विभिन्न बैंकिङ सुविधा, गतिविधि, पहुँच, प्रगढता इत्यादिमा समेत व्यापकता आएको उपलब्धिपूर्ण मानिन्छ।

बैंकिङ विकास वास्तावमै ऐतिहासिक र एकाङ्की रूपमा मात्र होइन, महत्त्वपूर्ण परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवैका बैंकिङ परिसूचकहरूका आधारमा पनि उल्लेख्य भएको देखिन्छ। यी परिसूचकहरूका आधारमा नेपाल दक्षिण एसियामा अग्रपङ्क्तिमा आइसकेको छ। नेपालमा बैंकिङ क्षेत्रको कुल सम्पतिको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जिडिपी) सँगको अनुपात सन् १९८३ सम्म नगण्य रहेकोमा हालसाल १५० प्रतिशत नाघेको छ भने त्यहीअनुसार कुल निक्षेप र कर्जा अनुपात पनि क्रमशः जिडिपीको १२० प्रतिशत र ११० प्रतिशत नाघिसकेको छ। जबकि यस क्षेत्रका प्रमुख देशहरू जस्तो - भारत, श्रीलङ्का र बङ्गलादेश यी परिसूचकमा नेपालभन्दा कम रहेको छ। तर हालसम्म विदेशी बैंक शाखा छैनन् भने विदेशी बैंक भित्र्याउनमा नेपाल निकै कमजोर देखिन्छ।

उपर्युक्त उपलब्धिका अतिरिक्त उदारीकरणपश्चात् बैंकिङ क्षेत्रमा विदेशी प्रविधि र पुँजीसमेत भित्र्याई आधुनिक बैंकिङ प्रणाली स्थापना भई एटिएम, डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्ड र प्रिपेड कार्ड सेवाहरू, इन्टरनेट बैंकिङ, मोबाइल बैंकिङ, सबै शाखामा बैंकिङ सेवा (एबिबिबिएस), ब्रान्चलेस बैंकिङ, इत्यादि आधुनिक बैंकिङ सुविधा उपलब्ध भइरहेका छन्। साथै कानुनी संरचनासमेत सुदृढ भई नियामक निकायको समेत नियमन र सुपरिवेक्षण क्षमतामा समेत केही सुधार भएको छ।

२. बैंकिङ तथा आर्थिक समस्या

नेपालमा वित्तीय सुधारपश्चात् उपर्युक्त विकास र उपलब्धि भई हाम्रो बैंकिङ क्षेत्र दक्षिण एसियामा अग्रपङ्क्तिमा रहेकामा नेराबैंकले खास गरी २०६० साल दशकको उत्तरार्द्धदेखि नै उदारीकरणको मर्म विपरीत नियन्त्रणात्मक नीतितर्फका केही कदमहरूले गर्दा यस क्षेत्रमा केही सेटब्याक आएको छ। नीति तथा नियमनमा रिग्रेसिभ/ब्याकट्राक हुँदा नीतिगत विचलन भएको छ। यसरी मौद्रिक तथा बैंकिङ नीति नियमनको कार्यान्वयनका क्रममा केही विचलन तथा चुनौतीहरू

* पूर्व अध्यक्ष, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक तथा संयोजक, बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुभाव कार्यदल- २०८२

टङ्कारो रूपमा देखा पर्दै बैंकिङ क्षेत्रको स्वस्थ विकास र सञ्चालनमा समस्या देखिएका छन् । यसै क्रममा बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुभाव कार्यदल गठन भएको समय अर्थात् २०८२ आषाढ र हाल २०८२ पौषसम्मका बैंकिङ क्षेत्रका प्रमुख समस्या तथा गुनासोहरूका साथै अर्थतन्त्र चलायमान हुन नसकेका आर्थिक समस्या तथा चुनौतीहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

बैंकिङ समस्या

नियमनमा केही उतारचढाव भई स्थिरता नहुनु र त्यसमा पनि चालु पुँजी कर्जासम्बन्धी नियमन चालु पुँजी कर्जा दुरुपयोग गर्ने ऋणी तथा यसलाई बेवास्ता गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई मात्र हुनुपर्नेमा सबैलाई लागु हुँदा इमानदार ऋणी र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले पनि पहिलाको सरल व्यवस्थाको सट्टा भन्नुभेटिलो नियमन भोगिरहेका छन् । नीतिगत अस्थिरताका कारण हाल अत्यन्त कम ब्याजदर हुँदासमेत कर्जाको माग अपेक्षित बढ्न सकेको छैन । आन्तरिक र बाह्य स्थायित्वमा मौद्रिक नीतिको केही प्रभावकारिता देखिए तापनि विगत ५-७ वर्षदेखि कहिले तरलता समस्या र कहिले अधिक तरलता समस्या एक अर्कापछि दोहोरिरहनु र अर्कोतर्फ बैंकिङ क्षेत्रको निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको जिडिपीसँगको अनुपात निकै उच्च रहेको साथै स्थायित्वका सन्दर्भमा मौद्रिक नीतिको प्रभावकारितामा समेत प्रश्न उठिरहेको छ ।

बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा देखिएको समस्या विस्तारै लघुवित्त संस्थामा समेत देखा परेकाले यसले समग्र बैंकिङ र अर्थतन्त्रको स्वास्थ्यमा थप जटिलता थपिएको छ । २०७६ असार मसान्तमा १.५ प्रतिशत मात्र रहेको निष्क्रिय कर्जा हाल पाँच प्रतिशतभन्दा माथि पुगेको छ । २०७६ असारमा २५३७ ग्राहक मात्र कालोसूचीमा रहेकामा २०८२ जेठमा यो सङ्ख्या लगभग १,३२,००० पुगेको छ । शङ्कास्पद बैंकिङ कारोबार सङ्ख्या २०७९/८० को ५९३५ बाट २०८१/८२ मा ९३०४ पुगेको साथै अवैध क्रिप्टोकरेन्सी कारोबार हालसालै उच्च वृद्धि भएको स्थिति छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धमा नेपालको कार्यान्वयन स्तर कमजोर भई हालै ग्रे लिस्टमा समेत परेको छ ।

गुनासाहरू

यसमा मुख्यतः दुई किसिमका गुनासाहरू छन् : नियामकसँग बैंक तथा वित्तीय संस्थाका र बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग सेवाग्राहीका । यस सम्बन्धी केही मुख्य गुनासाहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । नियामकसँग बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सम्बन्धमा धेरै खालका गुनासाहरू छन् । अस्थिर नीति नियम बनाई लागु गर्ने, केन्द्रीय बैंकले आफ्ना बारेमा साथै नीति नियमनप्रति स्वस्थ आलोचना पनि नसहने, लहडका भरमा नीति आउने, नियामक सेवा चुस्त हुनुपर्नेमा समयमा काम नहुने ढिलासुस्ती हुने जस्ता गुनासा रहेका छन् । त्यस्तै कानूनको आफ्नै तरिकाले व्याख्या गरेर निर्णय गरिन्छ, कहिलेकाहीँ पश्चगामी (Retrospective) नीति लागु गर्ने, नीति नियम स्पष्टताका बारे लेखिएका पत्रको जवाफ नदिने, अधिकारसँगै दायित्वबोधको महसुस गरिँदैन, राजनीति तथा शक्तिको प्रभाव पर्ने गरेको, सुपरिवेक्षण स्वस्थ र विभेदपूर्ण नहुने आदि गुनासा रहेका छन् ।

नियामकप्रति मात्र होइन, बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग पनि

सेवाग्राहीका गुनासाहरू रहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू बढी नै नाफामूलक भएका, ग्राहकमुखी सेवा नभएको, ठुला र साना ग्राहकलाई विभेदपूर्ण व्यवहार, साहु महाजन जस्ता व्यवहार, थोरै धितोमा बढी मूल्यका घरजग्गा पनि लिलाम गरी घरवारविहीन बनाएका, सेवासहितका शुल्क अपारदर्शी हुने, ग्राहकलाई सबै कुरा स्पष्ट नभनिदिने जस्ता गुनासा छन् भने सुगम तथा विकसित मात्र सेवा दिने प्रवृत्ति, लघुवित्तको घरदैलोमा सेवामा विचलन आइरहेको, लघुवित्तको ब्याज उच्च रहेको, लघुवित्तमा ऋण असुलीमा ज्यादति गरेका आदि रहेका छन् ।

आर्थिक समस्या

बैंकिङ क्षेत्रले अर्थतन्त्रलाई चलायमान गराउन, वित्तीयकरणका साथै मौद्रिकीकरणमार्फत अर्थतन्त्रमा योगदान गर्ने महत्त्वपूर्ण माध्यम हो । हाम्रो अर्थतन्त्र अभै पनि करिब ५० प्रतिशत मात्र औपचारिक क्षेत्र भए तापनि बैंकिङ सञ्जालमार्फत नेपाल करिब पूरै मौद्रिकीकरण भइसकेको छ । बैंकिङ क्षेत्रबाट निजी क्षेत्रमा गएको कुल कर्जा करिब कुल गार्हस्थ्य उत्पादन बराबर अर्थात् ९४ प्रतिशत पुगे तापनि यसको आर्थिक वृद्धि गराउनमा न्यून योगदान देखिन्छ । तसर्थ बैंकिङ क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान करिब ५ प्रतिशत मात्र छ, जबकि भारतमा यस्तो योगदान ११ प्रतिशत छ ।

विगतमा पनि अर्थतन्त्रले त्यति गति लिन नसकिरहेकोमा कोभिड-१९ पश्चात् बैंकिङ क्षेत्र हालसम्म पनि पूरै तड्ग्रिन सकिरहेको छैन । त्यसमा जेन-जी आन्दोलनमा पनि निजी क्षेत्रसहित अर्थतन्त्रमा ठुलो क्षति (करिब तीन खरब) भएको र असुरक्षाका कारण देखाई अभै अर्थतन्त्र राम्रोसँग चलायमान हुन सकेको छैन ।

लचिलो मौद्रिक नीति कोभिडको प्रतिकूल असरमा दुई वर्षअघि ल्याउनुपर्नेमा केही अगाडि मात्र ल्याएर निजी क्षेत्रको निर्माणसहित लगानी वृद्धि गर्न खोजे पनि लगानी वातावरणको अभाव र केही कमजोर नीतिगत कारणले बैंकिङ क्षेत्रमा अधिक तरलताको स्थितिले यस्तो लगानी बढ्न नसकी अर्थतन्त्रमा समस्या अरू बढेको देखिन्छ । बाह्य क्षेत्र अस्थायी रूपमा सुदृढजस्तो देखिए तापनि निर्यात स्तर र माग कमजोर हुनुका साथै उपभोग्य तथा पुँजीगत आयात सामान्य अवस्थामा फर्केको छैन भने पर्यटक सङ्ख्या बढे तापनि पर्यटन खर्च निराशाजनक रहेको (औसत दैनिक ५० डलरभन्दा कम) । निर्माण, घरजग्गा कारोबारसहितका गतिविधि सुस्त छन् । कुल माग कम भई मूल्य स्तर घटेको छ भने सरकारी (पुँजीगत) र निजी दुवै लगानी घटेको छ । यसरी समष्टिगत माग/उपभोग पक्ष शिथिल भई आर्थिक गतिविधि बढ्न नसकेको स्थिति छ । तसर्थ खास चलायमान हुन सकिरहेको छैन ।

यसरी बैंकिङ क्षेत्रमा अधिक उच्च तरलता, उच्च निष्क्रिय कर्जाका साथै उच्च गैरबैंकिङ सम्पत्ति रहेको छ भने अर्कोतर्फ बैंकिङ नियमन स्वस्थ र विवेकपूर्ण नियन्त्रणात्मक भएको, पुँजीबजारमा मौद्रिक नियामकको हस्तक्षेपकारी भूमिका भएको साथै मुलुक ग्रे लिस्टमा परेका जस्ता समस्याहरू टङ्कारो रूपमा देखिएका छन् । यसका साथै अर्थतन्त्रमा गतिविधिहरू बढ्न नसकी वास्तविक क्षेत्र, सरकारी वित्त क्षेत्रसमेत समस्यामूलक भएकाले अर्थतन्त्र राम्रो चलायमान हुन नसक्नु जस्ता समस्या देखिएका छन् ।

३. कार्यदलको गठन र कार्यक्षेत्र एवम् सुधारका महत्वपूर्ण पक्ष

उपर्युक्त समस्याहरूको पृष्ठभूमिमा नेपाल राष्ट्र बैंकले २०८२ जेठ ३० मा एक महिनाभित्र रिपोर्ट दिने गरी बैंकिङ क्षेत्रको समग्र सुधार र सुदृढीकरणका लागि सुभाव पेस गर्न बैंकिङ नियमन, बैंकिङ सञ्चालन, कानूनका साथै अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय अनुभव र विज्ञता भएका व्यक्तिहरू समावेश गरी मेरो संयोजकत्वमा तीन सदस्यीय 'बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुभाव कार्यदल' गठन गरिएको थियो।

उक्त कार्यदलको देहायका ६ वटा कार्यक्षेत्र रहेका थिए :

१. बैंकिङ नीति नियमनलाई उदार तर विवेकशील (प्रुडेन्सियल), जोखिममा आधारित प्रभावकारी सुपरिवेक्षण र ग्राहकमैत्री बैंकिङ सेवाको विकासका सम्बन्धमा,
२. आर्थिक गतिविधि पूर्ण चलायमान बनाउन बैंकिङ क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिकाका सम्बन्धमा,
३. ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन चालुपर्ने कदमका सम्बन्धमा,
४. बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने र प्राप्ति तथा उक्त कार्यपछिका (merger and post merger) समस्याहरूका पहिचान तथा समाधानको सुभावका सम्बन्धमा,
५. नेपाललाई ग्रे लिस्टबाट हटाउन बैंकिङ क्षेत्रले खेल्नुपर्ने भूमिकाका सम्बन्धमा,
६. पुँजी बजार विकासमा केन्द्रीय बैंकको समन्वयात्मक भूमिकाका सम्बन्धमा।

उक्त कार्यदलले मुख्यतः बैंकिङ तथा समस्याहरूको अध्ययन गरी Terms of Reference का आधारमा एक महिनाभित्र आषाढ ३०, २०८२ मा बैंकिङ सुधार सुभाव प्रतिवेदन दिएको थियो। यस कार्यदलले दिएको प्रतिवेदनका आधारमा यसका सुधारका महत्वपूर्ण पक्ष, कार्यान्वयन स्थिति, असर र चुनौतीको विश्लेषण गर्ने जमर्को गरिएको छ।

बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुभाव प्रतिवेदनका सुभावका महत्वपूर्ण पक्ष (सारमा)

प्रथम र तेस्रो एजेन्डाका सम्बन्धमा प्रमुख सुभावहरू

१. स्वस्थ नियमन तथा बैंकिङका साथै ग्राहकमैत्री बैंकिङमा जोड दिँदै जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण प्रभावकारी बनाउनमा उच्च प्राथमिकता दिने नीति अवलम्बन गर्ने।
२. 'Basic regulation, More Supervision' भन्ने अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई तोकिएका मापदण्डका आधारमा प्रथम, दोस्रो र तेस्रो वर्गमा वर्गीकरण गर्ने।
३. व्यवसायीको ऋण पाउने सुविधालाई संरक्षण गर्दै एउटै व्यक्ति बैंक तथा ठुला व्यवसायी हुँदा हुन सक्ने द्वन्द्वको न्यूनीकरण हुने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समितिको संरचना तयार गर्नेतर्फ नीति लिनुपर्ने।
४. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले शाखा खोल्ने, स्थानान्तरण गर्ने तथा बन्द गर्ने सम्बन्धमा नियामकले स्पष्ट मापदण्ड तोक्यो बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई अधिकार दिने।

५. विपन्न वर्ग कर्जाबाहेक प्राथमिक क्षेत्र कर्जा कार्यक्रमलाई अनिवार्यको सट्टा प्रोत्साहनसमेत प्रदान गर्ने गरी यस क्षेत्रको पुनरावलोकन गर्नुपर्ने।

६. सूक्ष्म व्यवस्थापन हटाई नेराबैंकको नीति निर्देशन निर्माणमा सरोकारवालाको समेत सहभागिता गराई दिगो र प्रभावकारी नीति नियमन बनाउनुपर्ने।

७. विपन्न ग्राहकको घरलैलोमा सेवा दिने लघुवित्त संस्थालाई यसको महत्त्व, प्रभाव र विस्तारलाई दृष्टिगत गरी बङ्गलादेशसहित केही देशमा जस्तै छुट्टै नियामक निकाय बनाउने।

८. कर्जा वर्गीकरण, नोक्सानी व्यवस्था, गैरबैंकिङ सम्पत्ति र पुँजीकोषसम्बन्धी व्यवस्थाहरू अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासअनुरूप पुनरावलोकन गरी सुधार गर्ने।

९. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ब्याजदर र सेवा शुल्कहरूको एउटै ढाँचा बनाउने र ग्राहकले हेर्न मिल्ने संयन्त्रको विकास गरी लागु गर्ने।

१०. ग्राहकले कुनै सेवाका लागि बुझाउनुपर्ने कागजात र सबै कागजात बुझाएपछि सो कार्य कति दिनमा सम्पन्न हुन्छ भन्ने जानकारी वेबसाइटमा राख्ने व्यवस्था मिलाउने।

११. स्तरीय विदेशी बैंकहरूको सहायक कम्पनी तथा शाखा खोल्न प्रेरित गर्नुपर्ने।

१२. 'ग्रामीण क्षेत्रमा राष्ट्र बैंक' भन्ने कार्यक्रम सुरु गर्ने साथै इच्छुक पालिकासँग मिलेर एक सफल व्यवसायी, एक एनआरएन र एक बैंकको टीमले सो पालिकाको सूक्ष्म अध्ययन गरी परम्परागतबाहेकका High value addition हुने कृषि लगायत सेवा उद्योगको सम्भावना पहिचान गरी सोको सफल सञ्चालनमा सहयोग गर्ने।

यीबाहेक अन्य सुभावहरूमा गुनासो सुनुवाइ समितिलाई थप प्रभावकारी बनाउने, सुपरिवेक्षकीय क्षमता अभिवृद्धि गरी जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षणलाई विशेष जोड दिने, विदेशी लगानी देशभित्र आकर्षण गर्न विदेशी विनिमयसम्बन्धी नीति नियमलाई थप उदार बनाउने, सूचना प्रविधि, साइबर सेक्युरिटी तथा भुक्तानी प्रणालीलाई थप बलियो बनाउने, मूल्य स्थायित्वको जिम्मेवारी नियामकले मूल्य तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नु स्वार्थ बाझिने हुनाले यो तथ्याङ्क प्रकाशन गर्ने जिम्मा नेपाल सरकार, राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयलाई हस्तान्तरण गर्ने, प्रत्येक पालिकामा उद्यमशीलता सहितको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, घरजग्गा धितोमा कम जोड तथा नगद प्रवाहमा बढी जोड दिनेतर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने इत्यादि रहेका छन्।

दोस्रो एजेन्डाका सम्बन्धमा प्रमुख सुभावहरू

१. सुस्त आर्थिक गतिविधिहरू उकासी अर्थतन्त्र चलायमान बनाउन आवश्यक नीति नियमनलाई निक्षेपकर्ताको हितमा सम्भौता नहुने गरी Relaxation गर्ने/छुट दिने नीति लिने।

२. ग्रामीण क्षेत्रमा रु. ५ लाख र सहरी क्षेत्रमा रु. १० लाखसम्मको व्यवसाय कर्जा उचित धितोमा बैंक वित्तीय संस्थाबाट सरल र सहज रूपमा पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने।

३. निक्षेपकर्ताको हितलाई सर्वोपरि हुने गरी Secured कर्जाको पुनर्संरचना तथा पुनर्तालिनीकरणको व्यवस्था गर्ने ।
४. सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको बाँकी सरकारी अनुदानको जिम्मा लिई (लाभांशबाट शोधभर्ना लिने गरी) तत्काल सञ्चालन गराउने ।
५. कोभिडपछि बन्द व्यवसाय सञ्चालन गर्न तथा सानो स्केलमा सञ्चालित व्यवसाय स्केल अप गर्न चाहनेलाई व्यावसायिक सम्भावना र धितो हेरी थप कर्जाको व्यवस्था गर्ने ।
६. कालोसूचीसम्बन्धी नियमलाई पुनरावलोकन गरी सुधार गर्नुपर्ने । साथै सुभावहरूमा लघुवित्त संस्थाबाट प्रदान हुने समूहगत कर्जालाई र धितोमा आधारित उद्यमशील कर्जाको सीमा वृद्धि गरिनुपर्ने, IT/Startup व्यवसायमा युवालाई प्रोत्साहन गर्ने कर्जा नीति लिनुपर्ने, निजी क्षेत्रसँग प्रभावकारी समन्वय गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नुपर्ने आदि छन् ।

चौथो एजेन्डाका सम्बन्धमा प्रमुख सुभावहरू

१. हाल मर्जर भएका भन्दा नभएका अधिकांश संस्थाहरूको समग्र कार्यसम्पादन राम्रो देखिएको छ । तसर्थ मर्जर तथा एक्विजिसन गर्न Pros & Cons हेरेर पर्याप्त समय र सतर्कता साथ गर्नुपर्ने ।
२. Cross Holding भएका संस्थाहरूलाई मर्जरमा जाने व्यवस्था गर्ने ।
३. मर्जर तथा एक्विजिसन गर्दा सञ्चालन, सफ्टवेयर, प्रडक्ट आदिको एकीकरणका अलावा मानव संसाधनको (सञ्चालक समितिदेखि कर्मचारीसम्मको) संयोजन गर्नुपर्ने ।
४. नयाँ संस्थामा समान तहमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक निश्चित अवधिभित्रमा समान बनाउने नीति लिन सुभाव दिने ।
५. मर्जर तथा एक्विजिसनमा जाने सम्बन्धित संस्थाहरूलाई नै स्वाप रेसियो लगायत सम्पूर्ण प्रक्रियाको निर्णय गर्ने अधिकार दिने । यसमा नेपाल राष्ट्र बैंकले सो प्रक्रिया चाँडो सम्पन्न गर्न सहजीकरण गर्ने आदि ।

पाँचौं एजेन्डाका बारेमा प्रमुख सुभावहरू

१. कानुनी संशोधनबाट नेराबैंकअन्तर्गत रहेको वित्तीय जानकारी एकाइलाई छुट्टै स्वतन्त्र एकाइका रूपमा विकास गर्न खोजे तापनि बैंकिङ नियामक भएकाले यसले नेपाललाई ग्रे लिस्टबाट हटाउन थप सशक्त रूपमा विशेष भूमिका खेल्नुपर्ने ।
२. मुद्रा निर्मलीकरणको मुख्य तत्त्व नै भुक्तानी अर्थात् रकमसँग सम्बन्धित भएकाले नेराबैंकले सम्पादन गर्नुपर्ने महत्त्वपूर्ण कार्यहरू ग्रे लिस्टबाट बाहिरिने शीघ्र सुधारात्मक क्रियाकलाप सपन्न गर्नुपर्ने ।
३. नेपाललाई आगामी दुई वर्षभित्र ग्रेलिस्टबाट हटाउन समयबद्ध तालिकाअनुसार धेरै कार्यहरू सम्पन्न गर्न र गराउनका लागि नेराबैंक निकै सक्रिय हुनुपर्ने आदि ।

छैटौं एजेन्डाका सम्बन्धमा प्रमुख सुभावहरू

१. सेयर कर्जा सम्बन्धी क्षेत्रगत सीमा तोकिदिएपछि अन्य सम्पूर्ण व्यवस्थाहरूको बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई अधिकार दिई हस्तक्षेप नगर्ने नीति लिने ।

२. पुँजीबजारमा कर्जा प्रवाहका लागि विश्वको असल अभ्यास अनुसरण गरी वाणिज्य बैंकले ब्रोकरमार्फत हुने मार्जिन लेन्डिङलाई प्राथमिकता दिने ।
३. केन्द्रीय बैंकबाट नेप्सेमा सञ्चालक प्रतिनिधित्व स्वार्थ बाझिने हुनाले वैकल्पिक व्यवस्था गरी प्रतिनिधिहरूलाई फिर्ता बोलाउनुपर्ने ।
४. नेपाली लगानीकर्तालाई प्रतिकूल असर नगर्ने गरी एनआरएनलाई दोस्रो बजार कारोबारमा भित्र्याउन बैंकिङ र विदेशी विनिमय नीतिमार्फत सहजीकरण गर्ने ।
५. इक्विटीमा भएको लगानीलाई नियामकीय पुँजीबाट घटाउने वा जोखिम भार कायम गर्ने सम्बन्धमा आधार बनाई नियम जारी गर्ने ।
६. बाफियामा संस्थापक सेयरलाई साधारण सेयरमा परिणत गर्ने व्यवस्था बैंकिङ र सेयर बजारको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
७. बाफियाअनुसार राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई ३० प्रतिशत पब्लिकमा जानुपर्ने प्रावधानअनुसार आ.व.२०७१/७२ मा नेपाल सरकारको निर्णयानुसार आइपिओ जारी गर्ने निर्णय भइसकेको हुँदा चेक एन्ड ब्यालेन्सका लागि आइपिओ जारी गर्न आवश्यक पहल गर्ने ।

साथै अन्य सुभावहरूमा ग्रिन बन्डसहित विभिन्न किसिमको बन्ड मार्केट विकास गर्नमा सेबोनलाई सहयोग गर्ने, सेबोनलाई वित्तीय साक्षरता प्रवर्धन गर्न सहयोग गर्ने आदि छन् ।

४. बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुभाव प्रतिवेदनको कार्यान्वयन स्थिति र प्रभाव एवम् चुनौती

उक्त दलले बैंकिङ सुधार सुभाव प्रतिवेदनको महत्त्वपूर्ण बुँदाहरू चालु आ.व. २०८२।८३ को मौद्रिक नीति घोषणा पूर्व नै नेराबैंकमा पेस गरेकाले यस मौद्रिक नीतिमा देहायका बुँदाहरू नीतिगत रूपमा समावेश गरी कार्यान्वयन गर्दै जाने नीति लिएको छ । यो प्रतिवेदनलाई सार्वजनिक गर्ने निर्णय गर्दा बैंकको सञ्चालक समितिले क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जानका लागि सम्बन्धित विभागहरूलाई निर्देशन दिएको बुझिएको छ । यस मौद्रिक नीतिले प्रतिवेदनले सुभाएका देहायका महत्त्वपूर्ण सुधारका बुँदाहरू समावेश गरी कार्यान्वयन यसै वर्षदेखि आरम्भ गरेको देखिन्छ ।

यस मौद्रिक नीतिले बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुभाव कार्यदलको प्रतिवेदनलाई समेत दृष्टिगत गरी यो मौद्रिक नीति तयार गरिएको उल्लेख गर्दै यो मौद्रिक नीति वित्तीय उदार नीतिको मर्मअनुसार तयार गरी नियमनलाई स्वस्थ र विवेकशील बनाउने प्रयास गरेको छ । यसअनुसार प्रतिवेदनका सुधारका बुँदाहरूसमेत कार्यान्वयनका क्रममा यस मौद्रिक नीतिमा समावेश गरी परिपत्रसमेत गरेको पाइन्छ ।

- १) कर्जा वर्गीकरण, नोक्सानी व्यवस्था, गैरबैंकिङ सम्पत्ति र पुँजीकोषसम्बन्धी व्यवस्थाहरूको अध्ययन गरी आवश्यकताअनुसार पुनरावलोकन गरिने छ भन्ने व्यवस्था राखिएको छ ।
- २) सेयर कर्जासम्बन्धी क्षेत्रगत सीमा तोकिदिएपछि अन्य सम्पूर्ण व्यवस्थाहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्वयंले गर्ने नीति

उल्लेख गरेको। साथै मिति २०८२/०६/२२ को परिपत्र नं. ०६ बाट मार्जिन प्रकृतिको सेयर धितो कर्जाको एकल ग्राहक कर्जा सीमा हटाइएको।

- ३) नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (नार्क) ले सिफारिस गरेका उन्नत जातका कृषि उपजहरूको उत्पादन अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह हुने कर्जामा सहजीकरण गरिने छ। मिति २०८२/०५/०८ को परिपत्र नं. ०२ बाट सो व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएको।
- ४) हुलाकी राजमार्ग तथा मध्यपहाडी लोकमार्ग आसपासका क्षेत्रमा खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागबाट खाद्य स्वच्छता स्तरीकरण लोगो (सङ्केत) लिएका होटल तथा रेस्टुरेन्ट र राजमार्ग/लोकमार्गको मुख्य बजार आसपासका उद्योग व्यवसायहरूलाई प्रवर्धन गर्न उक्त क्षेत्रका उद्योग व्यवसायीहरूलाई प्रवाह हुने कर्जामा देहायबमोजिमका व्यवस्थाहरू गरिने छ। मिति २०८२/०५/०८ को परिपत्र नं. ०२ बाट सो व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएको।
- ५) कालोसूचीसम्बन्धी नियमलाई पुनरावलोकन गरी केही सुधार गरिएको। चेक अनादरको कारण कालोसूचीमा पर्ने विद्यमान व्यवस्थामा नीतिगत सहजीकरण गरिने व्यवस्था गरिएको।
- ६) बैंकिङ क्षेत्रलाई थप प्रतिस्पर्धी, अनुशासित र जिम्मेवार बनाउन कर्जा, ब्याजदर र समष्टिगत नियमनमा सुधार गर्दै जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाइने भनी उल्लेख गरिएको।
- ७) विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली सुदृढ हुँदै गएकाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको विद्यमान शाखा विस्तार नीति पुनरावलोकन गरिने।
- ८) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह हुने विपन्न वर्ग र अन्य निर्देशित कर्जाहरूको सीमा व्यवस्थाको अध्ययन गरी पुनरावलोकन गरिने।
- ९) Basic regulation, More Supervision भन्ने अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई तोकिएका मापदण्डका आधारमा प्रथम, दोस्रो र तेस्रो वर्गमा वर्गीकरण गर्ने।
- १०) विगतमा फरक आवश्यकता र चुनौतीहरूको सम्बोधन गर्न स्थापित कतिपय संस्थाहरूको कार्यदायरा पुनरावलोकन गर्न आवश्यक देखिएको र राज्यको प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा साधन परिचालन अपेक्षित रूपमा हुन नसकेको सन्दर्भमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सिफारिसको वर्गीकरण र कार्यदायरा पुनरावलोकन गर्न विस्तृत अध्ययन गरिने।

साथै उक्त प्रतिवेदनका सुधारका सुभावलाई क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जाने क्रममा हालै यो वर्षको मौद्रिक नीतिको प्रथम त्रैमासिक समीक्षामा पनि सुधारका केही बुँदाहरू समावेश गरी अर्थतन्त्रलाई अरू चलायमान गराउन तथा तरलता प्रशोचन गराउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई अरू अधिकारहरू दिई स्वनियमन र स्वसुपरिवेक्षणमा समेत जोड दिएको छ। यही क्रममा महानगरपालिकाका बैंक शाखा समायोजन तथा एकीकरण पाउने अधिकार दिइएको छ।

यस्ता कैयौँ प्रतिवेदनहरू कार्यान्वयन नभई थन्किएको अवस्थामा यसरी प्रतिवेदनलाई कार्यान्वयन गर्दै लैजाने नेराबैंकको नीति स्वागतयोग्य छ। यसबाट अरू सुधार पनि कार्यान्वयन हुने बलियो अपेक्षा गर्न सकिने स्थिति रहेको छ।

कार्यान्वयनको असर

उक्त प्रतिवेदनको सुधारको सुभावलाई समेत आधार अर्थात् वित्तीय उदार नीतिको मर्मअनुसार यो मौद्रिक नीति तयार गरी नियमनलाई स्वस्थ र विवेकशील बनाउने प्रयास गरेको छ। तसर्थ यसपालिको मौद्रिक नीति घोषणापश्चात् नै वित्तीय क्षेत्रमा सुधारको सन्देश आउँदा सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको मनोबल बढी उत्साहित भएको देखिन्छ। साथै प्रतिवेदनका सुधारका सुभावलाई क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै लगेको हुँदा यसको असर तत्कालभन्दा पनि विस्तारै पर्दै जाने निश्चित देखिन्छ। बैंक दर घटाउनेसहितका कतिपय नियमनले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको लागत घटाएको छ। यसलाई नेराबैंकले कार्यान्वयन गर्दै गएमा बैंकिङ क्षेत्रको सुधार र सुदृढीकरणका साथै संरचनात्मक परिवर्तन हुनेमा विश्वस्त हुन सकिन्छ।

कार्यान्वयनका चुनौती

यसरी यस प्रतिवेदनलाई कार्यान्वयन गर्दै जाने नीति स्वागतयोग्य भए तापनि यसलाई पूर्ण कार्यान्वयन गर्न केही प्रमुख चुनौतीहरू छन्।

- अ) नियामक निकायसम्बन्धी चुनौती : यो कार्यान्वयन गर्न नेराबैंकको प्रतिबद्धताका साथै यसको नियमन र सुपरिवेक्षण क्षमतामा अभिवृद्धि र हालको नियन्त्रणात्मक संस्कारमा पनि परिवर्तन हुनु आवश्यक छ। जसका लागि केही समय लाग्छ।
- आ) नेपाल सरकार सुधारमा सकारात्मक भई प्रतिबद्ध हुनुपर्ने : यो अपरिहार्य छ किनकि कानुनी तथा नीतिगत सुधार सरकारको सहायताविना असम्भव देखिन्छ। अहिले चुनावी सरकार भएको र चुनावपश्चात् कस्तो सरकार र अर्थमन्त्री आउँछ, त्यसले पनि यो सुधारलाई विशेष असर गर्दछ।
- इ) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको क्षमतामा अभिवृद्धि : यसमा पनि अभिवृद्धि नभई सुधार कार्यान्वयन चुनौतीपूर्ण हुने छ।
- ई) बैंकर सङ्घहरूको प्रतिबद्धता : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका छाता सङ्गठन पनि त्यत्तिकै सकारात्मक र प्रतिबद्ध हुनु आवश्यक छ।

५. निष्कर्ष

बैंकिङ क्षेत्रमा संरचनात्मकसहित धेरै समस्याहरूका साथै अर्थतन्त्र चलायमान हुन नसकिरहेको परिप्रेक्ष्यमा नेराबैंकले बैंकिङ क्षेत्रको सुधार र सुदृढीकरणका लागि उक्त बैंकिङ सुधार सुभाव कार्यदल गठन गरी सो कार्यदलले दिएको प्रतिवेदनका सुधारका सुभावहरूलाई कार्यान्वयन गर्दै लगेको छ, जुन निकै राम्रो पक्ष हो। तर कार्यान्वयनका क्रममा माथि उल्लिखित नियामक, सरकार, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू तथा बैंकर सङ्घसम्बन्धी चुनौतीहरूलाई सामना गर्न सक्नुपर्दछ। यसरी चुनौतीहरूको सामना गरी यसलाई नेराबैंकले कार्यान्वयन गर्दै गएमा बैंकिङ क्षेत्रको सुधार र सुदृढीकरणका साथै संरचनात्मक परिवर्तनमा यो सुधार सुभाव कोशेढुङ्गा साबित हुन सक्नेमा विश्वास गर्न सकिन्छ।

कर्जाको मागमा देखिएको शिथिलता र अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव

डा. राजनविक्रम थापा*

विषय प्रवेश

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा छोटो समयको अन्तरमा पनि विभिन्न खाले उतारचढाव हुने गरेको छ। कहिले धान्न नसकिने कर्जाको माग र विस्तारका कारण तरलता अभावको अवस्था त कहिले कर्जाको मागमा सङ्कुचन आई अधिक तरलताको अवस्था रहने गरेको छ। सैद्धान्तिक रूपमा बजारमा कर्जाको ब्याजदर घट्दा र कर्जायोग्य कोष अर्थात् तरलता अधिक रहेको अवस्थामा निजी क्षेत्रबाट कर्जाको माग बढ्नुपर्ने हो। तर हाल बैंकिङ क्षेत्रमा कर्जाको ब्याजदर ऐतिहासिक रूपमा घट्दा पनि निजी क्षेत्रको कर्जा माग अपेक्षित रूपमा बढ्न सकेको छैन। जसका कारण उत्पादन र रोजगारीमा प्रतिकूल असर परी समग्र अर्थतन्त्रसमेत गतिविहीन देखिएको छ। बैंकिङ प्रणालीमा देखिने गरेका यस्ता उतारचढाव कतिपय विद्यमान आन्तरिक समस्याका कारण देखिन्छ भने कतिपय मुलुकको राजनीतिक, सामाजिक एवम् प्राकृतिक विपत्तिका कारण पनि प्रतिकूल असर पर्ने गरेको देखिन्छ। बैंकिङ क्षेत्रमा मात्र होइन, मुलुकको अर्थतन्त्रमा अनौपचारिक क्षेत्रको अधिक दबाव, न्यून औद्योगिकीकरण, आन्तरिक उत्पादन र रोजगारीमा शिथिलता, परम्परागत कृषि प्रणाली, अव्यवस्थित वितरण प्रणाली, आयातमुखी जीवनशैली, बढ्दो वैदेशिक पलायनका कारण विप्रेषणमा अधिक निर्भरता, राजनीतिक अस्थिरता एवम् त्यसले निम्त्याएको व्यवसाय प्रतिकूल वातावरण, सुशासनको कमजोर धरातल, वैदेशिक सहयोग, ऋण र सहायतामा अधिक निर्भरता लगायतका धेरै नकारात्मक पक्षहरू अर्थतन्त्रको पहिचान जस्तै बनिसकेको छ।

अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव र सन्दर्भ

जापानमा सन् १९९० को दशकपछि लामो समयसम्म आर्थिक सुस्तता

रहँदा ब्याजदर लगभग शून्यमा भारिँदा पनि निजी क्षेत्रले कर्जा लिन चासो देखाएन, जसलाई Liquidity Trap का रूपमा चित्रण गरिएको छ। अर्थतन्त्र कमजोर हुँदा कर्जा सस्तो भए पनि लगानी हुँदैन भन्ने यो स्पष्ट उदाहरण हो। युरोपेली सङ्घका केही देशहरू (ग्रीस, इटाली, स्पेन) मा सन् २००८ को वित्तीय सङ्कटपछि बैंकहरूमा तरलता भए पनि उद्योग र उपभोक्ताको आत्मविश्वास घटेकाले कर्जा माग लामो समयसम्म सुस्त रह्यो, जसले बेरोजगारी र आर्थिक वृद्धिदरलाई थप दबाबमा राख्यो। भारतमा पनि कोभिड-१९ पछिको अवधिमा सरकारी र केन्द्रीय बैंकले ब्याजदर घटाएर कर्जा प्रवाह बढाउने प्रयास गरे तापनि निजी लगानी अपेक्षित रूपमा नबढ्दा केही समय कर्जाको वृद्धिदर एकल अङ्कमै सीमित रह्यो। यी अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवहरूले देखाउँछन् कि अर्थतन्त्र सुस्त हुँदा कर्जा माग स्वाभाविक रूपमा कमजोर हुन्छ र केवल मौद्रिक सहजीकरण मात्र पर्याप्त हुँदैन। निजी क्षेत्रको विश्वास, स्थिर नीति र वास्तविक आर्थिक गतिविधि सुदृढ नहुँदासम्म कर्जा माग र आर्थिक गति दुवै पुनर्स्थापित हुन कठिन हुन्छ। जुन सन्दर्भ अहिले नेपालको अर्थतन्त्रमा पनि प्रत्यक्ष रूपमा लागु हुन्छ। प्रस्तुत सन्दर्भमा यस लेखमा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको वित्तीय स्रोत परिचालनको पछिल्लो अवस्थामेतका आधारमा कर्जाको माग घट्नुको कारण तथा त्यसले नेपालको समग्र अर्थतन्त्रमा पारेको असरका बारेमा आफ्ना धारणाहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा निक्षेप र कर्जाको अवस्था

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको पछिल्लो पाँच वर्ष र चालु आर्थिक वर्षको मङ्सिरसम्मको कर्जा निक्षेप एवम् सम्बन्धित परिसूचकहरूको तुलनात्मक अवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

क्र.सं.	विवरण	आषाढ मसान्त					२०८२ मङ्सिर
		२०७८	२०७९	२०८०	२०८१	२०८२	
१	कुल निक्षेप (रु. दश लाखमा)	३,९३३,७३८	४,७४०,०६६	५,१५९,१७५	५,७७१,२३८	६,४९५,५८३	७,५२०,२४९
	निक्षेप वृद्धिदर प्रतिशत	१७.२७	२०.५०	८.८४	११.८६	१२.५५	१५.७७
२	कर्जा (रु. दश लाखमा)	३,२६६,०१२	४,१७२,७४७	४,७०९,०३९	४,८७९,८५१	५,१६७,१७३	५,६४३,११४
	कर्जा वृद्धिदर प्रतिशत	१२.१६	२७.७६	१२.८५	३.६३	५.८९	९.२१
३	खुद तरल सम्पत्ति	-	-	१,३१७,६५७	१,६७३,६२४	२,०६६,२०३	२,६४३,९५३
४	कर्जा निक्षेप अनुपात	८७.४३	९०.४७	८६.२२	८५.६३	७९.०९	७४.२८
५	निक्षेपको भारित औसत ब्याजदर	६.०१	४.७६	७.४१	७.८६	५.७७	३.७४
६	कर्जाको भारित औसत ब्याजदर	१०.११	८.४३	११.६२	१२.३०	९.९३	७.३८

* कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

नेपालको विद्यमान आर्थिक परिदृश्यमा कर्जाको मागमा देखिएको शिथिलता अर्थतन्त्रको गहिरो संरचनागत समस्याको सूचकका रूपमा देखा परेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा पर्याप्त तरलता उपलब्ध भई ब्याजदर क्रमशः घट्दै गए पनि निजी क्षेत्रको लगानीको उत्साह कमजोर रहनु, उपभोक्ता माग सुस्त हुनु, र जेन-जी आन्दोलनबाट भएको अकल्पनीय क्षति र मनोवैज्ञानिक त्रासका कारण मुलुकको भविष्यप्रतिको अनिश्चितताले कर्जा लिएर व्यवसाय गर्ने वा सम्पत्ति सृजना गर्ने उत्साहमा निकै कमी आएको देखिन्छ । प्रस्तुत तथ्याङ्कअनुसार कोभिड १९ को विश्वव्यापी महामारीको असर नेपाली अर्थतन्त्रमा पर्न थालेपछि केन्द्रीय बैंकले तत्काल ऋणी तथा व्यवसायीको समस्यालाई सम्बोधन गर्न कर्जा विस्तारको नीति लियो । जसको फलस्वरूप वि.सं. २०७७ र वि.सं. २०७८ आषाढसम्म दुई वर्षको तुलनामा भन्डै ५० प्रतिशत कर्जा विस्तार भयो । लकडाउनका कारण आर्थिक गतिविधि ठप्प हुँदा उद्योग, व्यापार र सेवा क्षेत्रको आम्दानी घटेर कर्जा तिर्ने क्षमता कमजोर भयो । कर्जा असुलीमा समस्याहरू देखियो र निष्क्रिय कर्जा (NPL) बढ्ने अवस्था देखियो । यस्तो अवस्थाबाट बैंकिङ प्रणाली तथा व्यवसायीहरूको मनोबल खस्किन नदिने अभिप्रायले नेपाल राष्ट्र बैंकले पुनर्कर्जा सुविधा, कर्जा पुनर्संरचना तथा पुनर्तालिनीकरण, किस्ता तथा ब्याज भुक्तानीमा समयावधि थप, काउन्टर-साइक्लिकल बफर खुकुलो पार्ने र कर्जा वर्गीकरणमा अस्थायी सहूलियतजस्ता नीतिगत उपाय अवलम्बन गर्‍यो । यी नीतिहरूका कारण तत्कालीन अवस्थामा निष्क्रिय कर्जा आकस्मिक रूपमा उकालो लाग्नबाट रोकिए पनि यसले वास्तविक कर्जा जोखिमलाई केही समयका लागि दबाएर राख्न मात्र मद्दत गर्‍यो । परिणामस्वरूप कोभिड अवधिभर कर्जाको प्रवाहभन्दा पनि कर्जा संरक्षण र प्रणालीगत स्थिरता बैंकिङ क्षेत्रको मुख्य प्राथमिकता बन्यो, जसले बैंकिङ प्रणालीलाई तात्कालिक सङ्कटबाट जोगाए पनि दीर्घकालीन रूपमा कर्जाको गुणस्तर र जोखिम व्यवस्थापनमा थप सतर्कता आवश्यक रहेको सङ्केत गर्‍यो । कोभिडपश्चात् उत्पन्न समस्यालाई सम्बोधन गर्न प्रदान गरिएको कर्जा सदुपयोगिताको कमजोर अनुगमन र त्यसपश्चात् विकसित बाह्य घटनाक्रमले कर्जा असुलीमा राम्रो परिणाम दिन सकेन । लघुवित्त वित्तीय संस्थामा देखिएको ऋण असुली र कर्जा नतिर्न गरिएको गलत प्रचारप्रसारको समस्या, ठुला सहकारी संस्थाहरू सङ्कटग्रस्त भएपछि उत्पन्न परिस्थिति र तत्कालीन अवस्थाको उच्च ब्याजदरको प्रभाव बैंकिङ क्षेत्रमा देखिन थाल्यो । घरजग्गा कारोबार र मूल्यमा आएको अस्वाभाविक गिरावट, सेयर बजारमा देखिएको विचलन एवम् बैंकिङ क्षेत्रप्रति अराजक समूहको धम्की र आक्रमण जस्ता घटनाक्रमले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले जोखिम मोलेर नयाँ कर्जा दिन सक्ने अवस्था पनि बन्न सकेन । अतः पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार विगत दुई वर्ष यता बैंक तथा वित्तीय संस्थामा निक्षेप वार्षिक रूपमा ११ प्रतिशतभन्दा बढीले बढ्दै गए पनि निजी क्षेत्रतर्फको कर्जा वृद्धिदर एकल अङ्कमा सीमित छ भने ९० प्रतिशत कटेको कर्जा निक्षेप अनुपात ७५ प्रतिशतमा नै सीमित रहेको छ । जसले निक्षेप थुप्रिएको तर उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जाको माग सृजना गरी लगानी गर्न नसकिएको अवस्थालाई चित्रण गर्छ । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा अधिक तरलता र न्यून ब्याजदर हुँदा समेत

कर्जाको माग बढ्न नसक्नु र विगतमा प्रवाह गरिएका कर्जाहरूको असुली पनि अपेक्षित र प्रभावकारी हुन नसक्नु संवेदनशील र चिन्ताजनक अवस्था मानिन्छ । अभै पछिल्लो पटक गत भदौ २३ र २४ गते भएको जेन-जी आन्दोलन र त्यसले निजी क्षेत्रको मनोबलमा पारेको प्रतिकूल असर बैंकिङ क्षेत्रको कर्जा प्रवाह एवम् समग्र कार्यसम्पादनमा परेको स्पष्ट देखिन्छ । वि.सं. २०८२ असोजमा बैंकिङ क्षेत्रको निष्क्रिय कर्जा ५.५० प्रतिशत नाघिसकेको छ । वित्तीय संस्थाहरूले प्रवाह गर्ने कर्जाको प्रकार अर्थात् प्रडक्टअनुसारको निष्क्रिय कर्जाको अवस्थाले पछिल्लो कर्जाको गुणस्तर अवस्था र असुलीको सम्भावनालाई चित्रण गरेको छ । विनाधितो ग्राहकको विश्वासमा प्रदान गरिने क्रेडिट कार्डको उल्लेख्य परिमाण नभए तापनि निष्क्रिय कर्जाको अंश उच्च देखिएको छ । जसले नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा अभै पनि विनाधितो कर्जा लिने र सदुपयोग गर्ने संस्कृतिको विकास भई नसकेका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई यसतर्फ उत्प्रेरित गर्न नसकिने अवस्था देखिन्छ । नगद प्रवाह र व्यवसायको सम्भावनालाई प्राथमिकता दिई प्रदान गरिने साना तथा मझौला कर्जाको निष्क्रिय कर्जा अनुपातसमेत उल्लेख्य रूपमा बढेकाले नेपालको यस क्षेत्रमा रहेको सम्भावनालाई पनि मूर्तरूप दिन कठिन देखिन्छ । विगत दुई वर्षअघिसम्म निकै तल रहेको नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको निष्क्रिय कर्जा यस अवधिमा भन्डै दोब्बर वृद्धि भएको देखिन्छ । अहिले अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता समेतको सहयोगमा भइराखेको १० ठुला वाणिज्य बैंकहरूको Loan Portfolio Review बाट प्राप्त हुने परिणामप्रति समेत सरोकारवालाहरूको चासोको विषय बनिराखेको छ ।

समग्र अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव

नेपालको अर्थतन्त्रलाई गतिशील तुल्याउन निजी क्षेत्रका आर्थिक गतिविधिहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् । एकातिर, बाह्य वातावरणमा आएको विचलनले आर्थिक क्षेत्र गतिहीन देखिएको छ भने अर्कातिर बैंकिङ क्षेत्रमा लामो समयदेखि अधिक तरलताको अवस्था रहँदा यसले समग्र अर्थतन्त्रमा प्रतिकूल असर पारेको देखिन्छ । निजी क्षेत्रको कर्जाको माग बढ्न नसक्दा अर्थतन्त्रमा देखिएका विभिन्न प्रभाव तथा असरहरूलाई निम्न बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

- कर्जाको माग अपेक्षित रूपमा बढ्न नसक्दा नेपाली अर्थतन्त्रमा बहुआयामिक नकारात्मक प्रभाव देखिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा पर्याप्त तरलता हुँदाहुँदै पनि उद्योग, व्यापार र सेवा क्षेत्रबाट कर्जा लिन लिएर व्यसाय तथा उद्यम स्थापना एवम् विस्तार गर्ने उत्साह नदेखिँदा अर्थतन्त्रमा निजी लगानी घटेको छ । भएका उद्योग तथा व्यसायहरूले पनि निरन्तरता दिन कठिन भइरहेको छ, जसले उत्पादन र रोजगारी सिर्जनामा अवरोध पुऱ्याएको छ ।
- उद्यमी र निजी क्षेत्रको लगानी बढ्न नसक्दा स्थानीय स्रोत र साधनको परिचालन हुन सक्दैन । जसका कारण आन्तरिक उत्पादन बढ्न नसक्दा आयात वृद्धिलाई प्रोत्साहन पुऱ्या व्यापार घाटा बढ्न जाने अवस्था देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०८२/८३ को चार महिनामा कुल वस्तु आयात १८.७ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ६०९ अर्ब ४५ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आयात ०.२ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो ।

यस अवधिमा कुल वस्तु व्यापार घाटा १२.० प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ५१५ अर्ब ९६ करोड पुगेको छ। अधिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो घाटामा ०.३ प्रतिशतले कमी आएको थियो।

- नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा घरजग्गाको खरिदबिक्री र सेयर कारोबार तथा बैंक कर्जाको बिचमा दोहोरो सम्बन्ध रहेको देखिन्छ। विगतमा सम्पत्ति खरिदमा लगानीकर्ताको चासो भएकाले जुनसुकै प्रकारले पनि बैंकको कर्जा उपयोग बढ्ने गरेकामा लामो समयदेखि घरजग्गा कारोबारमा व्यापक गिरावट आएकाले सम्पत्तिको मूल्य घट्न थालेको देखिन्छ। धितो राखिने सम्पत्तिको मूल्यमा ह्रास आउँदा यसको चक्रीय प्रभाव पुनः बैंकिङ क्षेत्रले प्रवाह गर्ने कर्जामा नै पर्ने गरेकाले जटिलता थपिएको छ।
- कर्जाको मागमा आएको सुस्तता र वित्तीय स्रोत परिचालनमा भएको कमीले गर्दा समग्र उपभोग एवम् वस्तु तथा सेवाको मागमा कमी आई आर्थिक गतिविधि बढ्न नसक्दा सरकारले प्राप्त गर्ने राजस्वमा पनि प्रतिकूल प्रभाव परेको देखिन्छ। चालु आर्थिक वर्षको प्रथम चार महिनामा कर राजस्वमा केही वृद्धि देखिए पनि गैरकर राजस्वमा गत अवधिको तुलनामा ४१ प्रतिशत कमी भएको देखिन्छ।
- आर्थिक गतिविधि विस्तार हुन नसक्दा विगतमा राम्रो प्रतिफल प्रदान गरिरहेको बैंकिङ क्षेत्र निकै कमजोर बन्दै गइरहेको छ। पहिले लगानी गरिएका कर्जाको पनि नियमित असुली र प्रभावकारिता बढ्न नसकेको तथा कर्जा लगानीको उपयुक्त वातावरण बन्न नसक्दा बैंकिङ क्षेत्रमा विभिन्न जोखिमहरू बढ्दै संस्थाहरूको नियमित सञ्चालनमा समेत कठिनाई उत्पन्न भइरहेको देखिन्छ। बैंकिङ क्षेत्रमा सर्वसाधारण तथा ठुला लगानीकर्ताको सेयर लगानीका रूपमा रहेको रु. ८०० अर्बभन्दा बढी पुँजी कोषको समुचित प्रतिफल प्राप्त हुन नसक्दा त्यसको चौतर्फी असर अर्थतन्त्रमा देखिएको छ।
- कर्जाको माग नबढ्दा बैंकहरूको आम्दानी दबाबमा परेको छ भने अर्थतन्त्रमा पैसा परिचालनको गति सुस्त भई आर्थिक पुनरुत्थान अपेक्षित गतिमा अघि बढ्न सकेको छैन। समग्रमा, कर्जाको मागमा देखिएको शिथिलताले लगानी, उत्पादन, रोजगारी र राजस्व सबै क्षेत्रमा नकारात्मक असर पार्दै नेपाली अर्थतन्त्रलाई सुस्त बनाएको देखिन्छ।
- देशमा बढ्दो अस्थिर वातावरण र बिग्रँदो शान्ति सुरक्षासमेतका कारण रोजगारीका अवसर ठप्प जस्तै भइरहेको छ। बेरोजगारीका कारण देशबाट पलायन भइरहेको जनशक्ति रोक्न तथा व्यवस्थापन गर्ने कार्य निकै चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ।
- अर्थतन्त्रमा अधिक तरलताको अवस्था रहनु, वैदेशिक मुद्राको सञ्चित बढ्दै जानु, सोको उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग हुन नसक्नु र बाह्य वातावरण अनुकूल नभई लगानीमैत्री वातावरण बन्न नसक्दा अन्ततः कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा नै

नकारात्मक असर पर्ने देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ मा सरकारले ६ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि प्रक्षेपण गरे तापनि पछिल्लो विकसित राजनीतिक तथा सामाजिक परिस्थितिसमेतका कारण उक्त लक्ष्य हासिल हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन। नेपालको आर्थिक वृद्धिदरका लागि विभिन्न अन्तराष्ट्रिय संस्थाहरूले भिन्न-भिन्न प्रक्षेपण गरेका छन्। विश्व बैंकको Nepal Development Update (नोभेम्बर २०२५) अनुसार राजनीतिक अस्थिरता एवम् बढ्दो सामाजिक तनावका कारण यस आर्थिक वर्षमा आर्थिक वृद्धिदर लगभग २.१ प्रतिशत मात्र हुने अपेक्षा गरिएको छ, जुन अधिल्लो वर्षको करिब ४.६५ भन्दा निकै कम हो।

अन्तमा,

बैंकिङ क्षेत्रमा लगातार ब्यादर कम हुँदा पनि कर्जाको माग उल्लेख्य रूपमा बढ्न नसक्नु र कर्जाको उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग हुन नसक्नु अर्थतन्त्रका लागि शुभ सङ्केत होइन। कर्जाको मागमा देखिएको दीर्घकालीन शिथिलताले नेपाली अर्थतन्त्रमा लगानी, उत्पादन, रोजगारी, उपभोग र आर्थिक वृद्धिमा नकारात्मक असर पारेको छ। यस्तो अवस्थामा निजी क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जाको माग अभिवृद्धि गरी अर्थतन्त्र चलायमान बनाउन खुकुलो वा सहज मौद्रिक नीतिबाट मात्र सम्भव छैन। यसका लागि मौद्रिक नीतिभन्दा पनि सरकारले कार्यान्वयन गर्ने वित्त नीतिको बढी सान्दर्भिकता रहन्छ। बहुआयामिक नीतिगत पहल आवश्यक छ। यसका लागि पहिलो त निक्षेप र कर्जाको ब्याजदरलाई प्रक्षेपण योग्य स्थिर तुल्याई निजी क्षेत्रको विश्वास बढाउनुपर्छ। दोस्रो, सरकार तथा स्थानीय निकायसँगको समन्वयमा उत्पादनमूलक क्षेत्र (कृषि, उद्योग, ऊर्जा, साना तथा मझौला कर्जा र निर्यातमुखी व्यवसाय लक्षित, सहूलियतपूर्ण र जोखिम-साभेदारीमा आधारित कर्जा कार्यक्रम विस्तार गर्नुपर्छ। तेस्रो, व्यवसायमैत्री नीतिगत व्यवस्था, कानुनी स्पष्टता, कर प्रणालीको सरलता र व्यवसाय वातावरण सुधारमार्फत लगानीकर्ताको मनोबल बढाउन आवश्यक छ। चौथो, कर्जा सुरक्षण, रोजगारी र उत्पादनमूलक क्षेत्रमा ब्याज अनुदान र परियोजनाको छनौट र प्राथमिकीकरणमा सरकारी भूमिका सुदृढ गर्नुपर्छ। साथै विगतमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेका कर्जाहरूको गुणस्तर मापन र निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापनका लागि रणनीतिक कदम चाल्नु आवश्यक हुन्छ। असुलीका क्रममा सरकारका निकायले गर्नुपर्ने सहयोग र समन्वय, न्यायिक प्रक्रियालाई छिटो टुङ्गोमा पुऱ्याउने संयन्त्रको विकास, कानुनी अधिकारसहितको सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीको स्थापना लगायतका विषयमा सरोकारवालाहरूको ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक छ। बैंकिङ कारोबारलाई थप पारदर्शी बनाउँदै कुनै पनि राजनीतिक एवम् समूहगत स्वार्थमा प्रयोग हुन नदिने वातावरण तयार गर्ने काम राज्यको हो। तर हाल ऋणी र बैंकका कर्मचारीहरूबिच बढिरहेको असमझदारीका कारण समस्या बनिरहेको कर्जा असुली कार्यमा सुधार ल्याउन सबै सरोकारवालाहरूको पहलमा बैंक-व्यवसायीबिच आपसी समन्वय र सद्भावको वातावरण निर्माण गर्नु अपरिहार्य छ।

नेपालको सन्दर्भमा सङ्घीयता र आर्थिक विकास

डा. लेखनाथ भट्टराई*

पृष्ठभूमि

आधुनिक सङ्घीयता भन्नाले लोकतान्त्रिक नियम र संस्थाहरूमा आधारित त्यस्तो राजनीतिक प्रणाली बुझिन्छ, जसमा शासन गर्ने शक्ति राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय तीनै तहका सरकारहरूबीच विभाजित र बाँडफाँट गरिएको हुन्छ । यसमा राज्यको राजनीतिक, प्रशासनिक र वित्तीय अधिकारहरू पनि विभिन्न सङ्घीय एकाइहरूमा बाँडिएका हुन्छन् । सम्पूर्ण राज्य शक्तिलाई दुई वा सोभन्दा बढी एकाइहरूमा विभाजन गरी सञ्चालन गर्ने यो विधि र अवधारणाले राज्यसत्ताको परम्परागत संरचनामा अनुकूल परिवर्तन ल्याउँछ र यसले शक्ति विकेन्द्रीकरणप्रति पूर्ण प्रतिबद्धताको माग गर्दछ । सङ्घीयतामार्फत विभिन्न तहका सरकारद्वारा राज्य व्यवस्थामा जनसहभागिता र अपनत्व बढाउने साथै तहगत रूपमा राज्यशक्तिको विभाजन र साभेदारीको व्यवस्था गर्ने हुनाले यसलाई लोकतन्त्रको विस्तारित रूप मानिन्छ । यसबाट लोकतान्त्रिक अभ्यास अझ व्यावहारिक र प्रभावकारी बन्छ (कोइराला, २०७७) । सङ्घीयताको उद्देश्य स्वशासन र साभेदारीमूलक शासनका माध्यमबाट राज्यप्रतिको नागरिकको अपनत्व विकास गर्नु हो । साथै यसले लोकतन्त्र, समावेशिता, सामाजिक-सांस्कृतिक रूपान्तरण र आर्थिक विकासलाई जनमुखी र जनउत्तरदायी बनाउने लक्ष्य राख्दछ ।

यस सन्दर्भमा नेपालको वर्तमान अवस्था के छ ? नेपालमा सङ्घीयताको आजसम्मको अभ्यासबाट यसका मूलभूत उद्देश्यहरू प्राप्त हुने अपेक्षामा दुक्क हुन सकिन्छ अथवा यसमा के-कस्ता चुनौतीहरू रहेका छन् ? यस लेखमा यिनै प्रश्नहरूको विवेचना गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

बदलिँदो आर्थिक विकासको अवधारणा

वर्तमान सन्दर्भमा आर्थिक विकासलाई केवल राष्ट्रिय आय वा प्रतिव्यक्ति आयमा भएको निरन्तर वृद्धिका रूपमा सीमित गरेर हेर्ने गर्दैन । धेरै विकास विशेषज्ञहरूले विकासलाई बहुआयामिक प्रक्रियाका रूपमा बुझ्दछन्, जसमा आर्थिक वृद्धिको उच्च गतिका साथै सामाजिक संरचना, जनमानसको आममनोवृत्ति र राष्ट्रिय संस्थाहरूमा हुने व्यापक स्तरका परिवर्तनहरू, असमानताको कमी र निरपेक्ष गरिबीको उन्मूलन समावेश हुन्छ । सङ्क्षेपमा भन्नुपर्दा विकासले परिवर्तनका सम्पूर्ण प्रक्रियालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ, जसबाट सामाजिक प्रणाली र त्यसभित्रका व्यक्ति तथा समूहहरूको आवश्यकता र विकसित

आकाङ्क्षाअनुरूप, विविध आधारभूत आवश्यकताहरू र सामाजिक समूहहरूको विकसित आकाङ्क्षाअनुरूप, असन्तुष्ट जीवनको अवस्थाबाट भौतिक र आध्यात्मिक रूपमा राम्रो मानिने जीवनको अवस्थातिर गतिशील हुन्छ (टोडारो र स्मिथ, २०२०) ।

इयानिश गउलेटका अनुसार, आर्थिक विकासले निम्न तीन आधारभूत मूल्यहरू समेट्छ : जीविकोपार्जन, आत्मसम्मान र स्वतन्त्रता (टोडारो र स्मिथ, २०२०) ।

जीविकोपार्जन : खाना, आश्रय र स्वास्थ्य सेवा जस्ता आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्न सक्ने क्षमतालाई जनाउँछ, जसले न्यूनतम जीवनस्तर सुनिश्चित गर्दछ ।

आत्मसम्मान : व्यक्तिको मूल्य र गरिमाको भावनालाई बढावा दिन्छ र व्यक्तिलाई समाजमा पूर्ण रूपमा सहभागी हुन र आफ्नो आवाज उठाउन सक्षम बनाउँछ ।

स्वतन्त्रता : यसले दासत्वबाट मुक्ति र राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक स्वतन्त्रतासहित, छनौट गर्ने स्वतन्त्रतालाई समेट्छ । यी आयामहरूमा, सङ्घीय वा वित्तीय सङ्घीयता केन्द्रित प्रणालीभन्दा अधिक प्रभावकारी हुन सक्छ भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ । यसका साथै पछिल्लो दशकमा विश्वले तय गरेका दिगो विकासका लक्ष्यहरू र समावेशी विकासको अवधारणासमेतलाई मध्येनजर गरेर विकासबारेको समझदारी बढाउनुपर्ने हुन्छ । यस्ता आयामहरूमा सङ्घीयता वा वित्तीय सङ्घीयता केन्द्रीकृत व्यवस्थाका तुलनामा बढी खरो उत्रन सक्छ भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

सङ्घीय प्रणाली र विकास : सैद्धान्तिक सन्दर्भ

सङ्घीयतालाई विश्वका धेरै देशहरूले आफ्नो राजनीतिक प्रणालीको एक प्रमुख विशेषताका रूपमा अङ्गीकार गरेका छन् । यस प्रणालीले संविधानद्वारा संरक्षित साभ्वा हितहरूका लागि शक्ति विभाजनको व्यवस्था गर्दछ । यसको विपरीत, एकात्मक संरचना भएका देशहरू पनि विश्वमा धेरै छन् । एकात्मक संविधान भएका केही देशहरूले आर्थिक र मानव विकास जस्ता क्षेत्रहरूमा उत्कृष्ट शासन प्रदर्शन गर्छन् । यी दुई प्रणालीबीचको महत्वपूर्ण भिन्नता शक्तिको प्रकृतिमा रहँदै आएको छ । एकात्मक व्यवस्थामा, राष्ट्रिय सरकारले उप-राष्ट्रिय निकायहरूलाई प्रत्यायोजित गरेको शक्ति फिर्ता लिन सक्छ । सङ्घीय प्रणालीमा भने क्षेत्रीय अधिकारीहरूले संवैधानिक हैसियत प्राप्त गर्छन्; उनीहरूको शक्ति प्रत्यायोजित नभएर अन्तरनिहित हुन्छ ।

* प्राध्यापक, पृथ्वीनारायण क्याम्पस (पोखरा), त्रिभुवन विश्वविद्यालय

सङ्घीय राज्य प्रणालीको संरचनामा सरकारका विभिन्न तहहरूबिच वित्तीय अधिकार र जिम्मेवारीहरूको विभाजन र समन्वयलाई 'वित्तीय सङ्घीयता' भनिन्छ । यसको उद्देश्य सरकारका धेरै तहहरूमा प्रभावकारी र समान रूपले स्रोत र साधनहरूको वितरण गर्नु र सार्वजनिक सेवाहरूको प्रावधान सुनिश्चित गर्नु हो । यसमा राजस्व सङ्कलन, खर्च विनियोजन र अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरण जस्ता विधि र अवधारणाहरू समावेश हुन्छन् (ओट्स, २००५) ।

वित्तीय सङ्घीयतासम्बन्धी सैद्धान्तिक साहित्यले सरकारी अधिकार र जिम्मेवारीहरूको विकेन्द्रीकरणले आर्थिक विकासलाई असर पार्न सक्ने विभिन्न माध्यमहरू पहिचान गरेको छ । धेरैजसो आर्थिक विश्लेषणहरू सार्वजनिक सेवाहरूको विकेन्द्रीकृत प्रावधानको दक्षता (Efficiency) पक्षहरूमा केन्द्रित भएको पाइन्छ । आर्थिक दक्षताका दुई प्रमुख आयामहरू हुन्छन् :

१. अन्तर क्षेत्राधिकार (Inter-jurisdictional) दक्षता : यसमा व्यक्तिहरू र विभिन्न क्षेत्राधिकारहरू (Jurisdictions) बिच स्रोतहरूको उपयुक्त विनियोजन समावेश हुन्छ ।
२. क्षेत्राधिकार भित्र (Intra-jurisdictional) दक्षता : यसका लागि दिइएको क्षेत्राधिकार भित्र सामूहिक मागलाई पूरा गर्ने सार्वजनिक गतिविधिहरूको छनोट आवश्यक हुन्छ । यो दक्षता त्यस क्षेत्राधिकार भित्रका सबै व्यक्तिहरूले ती गतिविधिहरूका लागि तिर्न इच्छुक रहेको रकम (Willingness to Pay) बाट मापन गरिन्छ ।

यसका साथै सङ्घीय प्रणालीमा हुने विकेन्द्रीकरणले राजनीतिक प्रणालीको नवप्रवर्तन र सुधारहरू गर्ने क्षमता बढाएर वृद्धि बढाउन पनि सक्छ । यसको विपरीत, केही लेखकहरूको तर्क छ कि सङ्घीयताले भ्रष्टाचार र सरकारी अक्षमता बढाउँछ र यसरी वृद्धिलाई घटाउन सक्छ (इन्मान र रुबिन्फेल्ड, २०२४) ।

आर्थिक विकासमा वा सङ्घीयताको प्रभावलाई बुझ्नु आर्थिक विकास साहित्यमा प्रमुख चासोको विषय हो । डिलिन्जर (१९९४) ले के उल्लेख गरेका छन् भने विश्वका पचहत्तर ठुला देशहरूमध्ये बाह्र देश बाहेक सबैले स्थानीय सरकारहरूलाई राजनीतिक शक्ति हस्तान्तरण गर्ने दाबी गर्छन् । विकासशील विश्वमा आर्थिक लाभलाई प्रोत्साहित गर्ने उपकरणका रूपमा राजनीतिक शक्तिको विकेन्द्रीकरणलाई प्रवर्धन गरिन्छ (बर्धन, २००२) । तर, "के सङ्घीयताले विकासलाई बढावा दिन्छ ?" भन्ने प्रश्नको कुनै सरल र सिधा जवाफ छैन । संसारभरि सङ्घीयताका विभिन्न रूपहरू भएकाले यो प्रश्न आफैमा अस्पष्ट रहेको छ । रोडेन (२००४) ले औल्याएफै विकेन्द्रीकरणले परिणामहरूलाई कसरी असर गर्छ भन्ने बारेमा व्यावहारिक निरूपण गर्न सहज छैन किनकि विकेन्द्रीकरणका विभिन्न उपायहरू प्रयोग गर्दा कुन देशहरू बढी विकेन्द्रीकृत छन् भन्ने बारेमा धेरै फरक निष्कर्षहरू निस्कन्छन् (फेल्ड र अन्य, २००३) ।

विशेष गरी यस क्षेत्रका सैद्धान्तिक कार्यहरू र साहित्यलाई मोटामोटी रूपमा तीन वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ (फेल्ड र अन्य, २००३) ।

१) राजनीतिक जवाफदेही र उत्तरदायित्वमा आधारित दृष्टिकोण : पहिलो वर्गका लेखकहरूको मुख्य तर्क यो हो कि विकेन्द्रीकरणले स्थानीय राजनीतिज्ञहरूलाई निर्णय गर्ने शक्ति प्रदान गर्दछ र यी स्थानीय नेताहरू मतदाताहरूप्रति अधिक जवाफदेही हुन्छन् । उदाहरणका लागि, बेस्ली र केस (१९९५) र सिब्राइट (१९९६) ले तर्क गरेका छन् कि जब मतदाताहरूले विभिन्न क्षेत्रहरूका नीतिगत परिणामहरू तुलना गर्न सक्छन्, तब उनीहरूले राजनीतिज्ञहरूको कार्यप्रदर्शनलाई अधिक निकटबाट र स्पष्ट रूपमा मूल्याङ्कन गर्न सक्छन् । यस प्रकारको पारदर्शिता र थप सूचनाले मतदाताहरूलाई राम्रो निर्णय लिन सहयोग गर्छ, जसले गर्दा राजनीतिक निर्णय प्रक्रियाको गुणस्तर सुधारिएर उच्च आर्थिक वृद्धि प्राप्त हुन सक्छ ।

२) स्थानीय सूचनाको लाभ र सार्वजनिक वस्तुको कुशल प्रावधानमा आधारित दृष्टिकोण : दोस्रो वर्गका लेखकहरूको विचारअनुसार विकेन्द्रीकरण र विकासबिचको सम्बन्ध यसबाट निर्धारित हुन्छ कि उप-राष्ट्रिय एकाइहरूले स्थानीय आवश्यकता र प्राथमिकताका आधारमा सार्वजनिक वस्तु तथा सेवाहरूको प्रावधानमा कति कुशलतापूर्वक लगानी गर्न सक्छन् । ओट्स (१९९३) का अनुसार स्थानीय नेताहरूलाई स्थानीय परिस्थितिको राम्रो ज्ञान हुन्छ र यसैले उनीहरूले केन्द्रीय सरकारको तुलनामा उत्पादक सार्वजनिक वस्तुहरूमा अधिक दक्षतापूर्वक लगानी गर्न सक्छन् । विशेष गरी, ओट्स (१९९९) ले पहिचान गरेका यान्त्रिकीहरूले कार्यान्वयनका लागि खर्चसम्बन्धी निर्णयहरू विकेन्द्रीकृत गर्नु आवश्यक छ । यद्यपि, केन्द्रीकृत सरकारले राजस्व सङ्कलन गरी यसलाई उप-राष्ट्रिय एकाइहरूमा वितरण गर्ने प्रक्रिया अपनाएमा उच्च आर्थिक वृद्धिका परिणाम प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

३) अन्तरसरकारी प्रतिस्पर्धाको प्रभावमा आधारित दृष्टिकोण : तेस्रो श्रेणीको साहित्यले उत्पादक लगानीका लागि उप-राष्ट्रिय एकाइहरूबिचको प्रतिस्पर्धाको भूमिकालाई प्रत्यक्ष रूपमा विश्लेषण गर्दछ । राजस्व प्रावधानको विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी अध्ययनमा जोड्रो र मिस्स्कोव्स्की (१९८६) को कार्यले महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ । उनीहरूको विश्लेषणअनुसार, अन्तर-राज्य कर प्रतिस्पर्धाले 'तलतिरको दौड' (race to the bottom) को स्थिति निम्त्याउँछ । यस अवस्थामा आर्थिक रूपमा गतिशील उत्पादनका साधनहरूलाई आकर्षित गर्ने प्रयासमा उप-राष्ट्रिय एकाइहरूले कल्याणकारी तथा उत्पादनमूलक सार्वजनिक वस्तुहरूको उपलब्धता घटाउँछन्, जसले दीर्घकालीन विकासलाई नकारात्मक रूपमा असर गर्न सक्छ ।

आर्थिक विकासमा विकेन्द्रीकरणको प्रभाव बुझ्नका लागि उजावा (१९६५), लुकास (१९८८) र बारो (१९९०) द्वारा विकसित विकासको 'आन्तरीकृत वृद्धि मोडेल' (Endogenous Growth Model) को आधार लिइएको छ । बारो (१९९०) को मोडेलले सरकारलाई उत्पादन प्रक्रियाको एक आवश्यक अङ्गका रूपमा समेट्छ, जसले 'कर राजस्वद्वारा वित्तपोषित सार्वजनिक सेवाहरू प्रदान

गरी आर्थिक वृद्धिमा सिधा योगदान दिन्छ' भनेको छ (फेल्ड र अन्य, २००३) ।

सारांशमा भन्नुपर्दा, वास्तविक अर्थमा हुने विकेन्द्रीकरण वा सङ्घीयताले स्थानीय सरकारहरूलाई सशक्तीकरण गरेर, स्वस्थ प्रतिस्पर्धालाई बढावा दिएर; नवप्रवर्तनका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गरेर र क्षेत्रीय/स्थानीय आवश्यकताहरूअनुरूप विविध नीति, योजना र कार्यक्रमहरू निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्न सक्षम पारेर आर्थिक विकास र लोकतन्त्रीकरणलाई प्रवर्धन गर्न सक्छ । यसले अन्ततः थप जनसहभागितामूलक, समावेशी र प्रभावकारी अर्थतन्त्रतर्फ अग्रसर हुन मद्दत गर्दछ । समावेशी र सहभागितामूलक आर्थिक विकास प्रक्रियाबाट प्राप्त उपलब्धिहरू समृद्ध लोकतन्त्रीकरणलाई सुनिश्चित गर्दछ । यसले विकासका अपरिहार्य मूल्यहरू - 'सहज जीविकोपार्जन, आत्मसम्मान र स्वतन्त्रता' (व्यापक स्तरमा छनौट गर्ने क्षमता) - लाई प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

तथापि, विकासका सन्दर्भमा सङ्घीयता र वित्तीय सङ्घीयता पूर्णरूपले चुनौतिमुक्त वा जोखिमरहित छैन । विशेष गरी, यसले अन्तरक्षेत्रीय विषमतामा वृद्धि गर्ने, सहकार्य र समन्वयको अभावमा विभिन्न तहका विकास परियोजनाहरूमा दोहोरोपन वा स्वार्थी हितको टकराव निम्त्याउने सम्भावना रहन्छ । साथै, तुलनात्मक रूपले सबल प्रदेश वा स्थानीय तहहरूबिच कार्यकुशलतामा आएको अन्तरले विकास प्रयासमा असन्तुलन सिर्जना गर्न सक्छ । यसबाहेक बजारमा पूर्ण प्रतिस्पर्धाको अभावले अवरोध सिर्जना गर्न सक्ने र समष्टिगत आर्थिक अस्थिरता (Macro-economic Instability) उत्पन्न हुने जोखिम पनि बढ्न सक्छ ।

नेपाली सङ्घीयता र आर्थिक विकासको विद्यमान अवस्था

सङ्घीय, लोकतान्त्रिक र गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीमार्फत दिगो शान्ति, सुशासन र समृद्धिका लक्ष्यहरू पूरा गर्न २०१५ मा नयाँ संविधानको घोषणासँगै नेपालले तीन तहको सरकार भएको सङ्घीय शासन प्रणाली अपनाएको छ (नेपालको संविधान, २०१५) । लामो समयदेखि एकात्मक राज्य रहेको राष्ट्रमा अब नयाँ राजनीतिक संरचना, पद्धति र प्रक्रियाहरू स्थापित भएका छन् । लगभग सात दशक पहिलेदेखि नेपालमा योजनाबद्ध विकासका प्रयासहरू प्रारम्भ गरिए र त्यसका रणनीतिक औजार र व्यवस्थापकीय उपक्रमका रूपमा क्रमशः विकास क्षेत्रहरू, अञ्चलहरू, जिल्लाहरू, नगरपालिकाहरू र गाउँ विकास समितिहरू सहित राजनीतिक-प्रशासनिक संस्थाहरूबाट विकेन्द्रीकरणका पहलहरू सुरु गरिएका थिए । यस्ता विकेन्द्रीकरणका पहलहरूले केही उपयोगी (सकारात्मक र नकारात्मक) पाठहरू दिएका छन् । सङ्घीयताले पूर्ववर्ती विकेन्द्रीकरणका पहलहरूका सकारात्मक पाठहरूलाई आत्मसात् गर्नु र नकारात्मक पाठहरूबाट शिक्षा लिएर अघि बढ्नुपर्ने छ ।

संविधानको धारा ५६ ले तीन तहका सरकारहरू - सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरू स्थापना गरेको छ । फलस्वरूप, नेपाललाई सात प्रदेश

र ७५३ स्थानीय तहहरूमा विभाजन गरिएको छ, जसमध्ये २९३ वटा सहरी नगरपालिकाहरू छन् र बाँकी ग्रामीण नगरपालिकाहरू छन् । संविधानको अनुसूची ५, ६, ७, ८ र ९ ले तीन तहका सरकारहरूमा राज्यशक्ति, विशेष र समवर्ती शक्तिसहित, बाँडफाँट गरिएको छ । यी शक्तिहरूले सरकारहरूको खर्च क्षेत्राधिकारका रूपमा काम गर्छन् (खनाल, २०२३) । संविधान पारित भएको विगत दश वर्षमा, धेरै कानूनहरू पारित भएका छन् र प्रक्रिया अभै पनि जारी छ ।

संविधानमा स्थापित वित्तीय सङ्घीयताको मोडेल कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्तीय आयोग ऐन (NNRFC), २०१७ र अन्तरसरकारी वित्तीय व्यवस्था (IFA) ऐन, २०१७ जस्ता ऐनहरू पहिले नै लागु भइसकेका छन् । अन्तरसरकारी वित्तीय व्यवस्था ऐनमा त्यस्ता प्रावधानहरू समावेश छन्, जुन प्रायः अन्तरसरकारी हस्तान्तरण र राजस्व बाँडफाँटसँग सम्बन्धित छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन (LGO) ऐन, २०१७ ले स्थानीय तहका सरकारी संस्थाहरूले कसरी काम गर्छन् भन्ने कुराको रूपरेखा प्रस्तुत गरेको छ (खनाल, २०२३) । राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्तीय आयोग ऐनले एउटा संवैधानिक निकायका रूपमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्तीय आयोगलाई संविधानमा उल्लेख गरिएका कार्यहरू र दायित्वहरू पूरा गर्न र अन्य सान्दर्भिक कानूनहरूमा व्यापक कानुनी रूपरेखा प्रदान गरेको छ । यी लगायत अरू थुप्रै संस्थागत तथा वैधानिक संरचनाहरू तयार भएर लागु भइसकेका छन् भने कतिपय प्रक्रियामै छन् । यसरी नेपालले संविधान र माथि उल्लिखित कानून/ऐनहरूअनुसार सरकारहरूबिच खर्च तोक्ने, राजस्व उठाउने शक्तिहरू र विभिन्न प्रकारका वित्तीय हस्तान्तरणहरू जस्ता वित्तीय सङ्घीयताका आयामहरूको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक प्रावधानहरू व्यवस्था गरेको छ । तर साभ्ना अधिकारका सूचीमा रहेका सवालहरूमा अभै पनि अप्पस्टता र अन्योल कायमै छ ।

नेपालमा विकासको अभ्यास सुरु गरेको करिब सात दशक भएको छ । यसबिचमा दशवटा पञ्चवर्षीय र पाँचवटा त्रिवर्षीय योजना तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा आएका छन् । सङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेपछि केन्द्र सरकारले दीर्घकालीन सोच २१०० र तदनुरूपका आवधिक योजना र वार्षिक बजेटमार्फत आर्थिक विकास प्रयासहरू जारी राखेको छ भने प्रदेश र स्थानीय पालिकाहरू पनि सङ्घीय प्रणालीले प्रक्षेपित गरेका अधिकार र जिम्मेवारीअनुरूप विकास प्रयासमा अग्रसर भएको देखिन्छ । 'दीर्घकालीन सोच २१००' अनुसार "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को आधार तयार गर्ने योजनाका रूपमा रहेको पन्ध्रौँ योजनाको कार्यान्वयनको अवधि समाप्त भएको छ । उक्त योजनामा सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी क्षेत्रको सक्रिय सहभागितामा वि.सं. २०८३ (सन् २०२६) सम्ममा नेपाललाई अतिकम विकसितबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्ने र वि.सं. २०८७ (सन् २०३०) सम्ममा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गदै मध्यम आय भएको मलुकमा पुऱ्याउने लक्ष्य लिइएको थियो । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ देखि २०८५/८६ सम्म कार्यान्वयन गर्ने गरी सोझै योजना तर्जुमा गरिएको छ । यस योजनाले "सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि" हासिल गर्ने सोच राखेको छ भने सो सोचबमोजिमका लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, र कार्यक्रमहरू तय गरिएका छन् ।

यी योजना र कार्यक्रमहरू हेर्दा पूर्ववर्ती केन्द्रीकृत व्यवस्थाको निरन्तरता नै भल्किन्छ । योजना निर्माण र कार्यान्वयनका संस्थागत व्यवस्था, प्रक्रिया र पद्धतिहरूमा कुनै उल्लेख्य प्रस्थान देखिँदैन । साम्रा, योजनाबद्ध विकास प्रयासको उपलब्धि परिमाणात्मक लक्ष्यहरूको तुलनामा न्यून स्तरमा रहेको छ । साथै सङ्घीयता कार्यान्वयनमा सङ्घीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहमा शक्ति निक्षेपणमा तत्परता देखिएको छैन । यसका पछाडि निम्नलिखित कारण वा चुनौतीहरू रहेका छन् :

(क) नेतृत्व वर्गको दूरदृष्टि र सैद्धान्तिक वैचारिक कमजोरीहरू

- अस्पष्टता र दीर्घकालीन विकासको मार्गचित्र निर्माणमा अपर्याप्त विचार-विमर्श ।
- राजनीतिक अस्थिरता, दृढ राजनीतिक इच्छा शक्तिको अभाव र योजनाका सिद्धान्त तथा व्यवहारबिच ठुलो अन्तराल ।

(ख) योजना निर्माण प्रक्रिया र संस्थागत संरचनाको चुनौती

- योजनाको प्रकृति र प्रक्रियामा जटिलता; अधिकार सम्पन्न, स्वतन्त्र र सशक्त विकास प्राधिकरण (Planning Commission/Authority) को अभाव ।
- पर्याप्त तथ्याङ्क, अध्ययन र स्रोतसाधनको सुनिश्चितताविना नै महत्वाकाङ्क्षी योजना तर्जुमा गर्ने प्रवृत्ति ।

(ग) योजना कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनका कमीहरू

- कार्यान्वयनको लागि स्पष्ट कार्यदिशा, संस्थागत संरचना र जिम्मेवारीको अभाव ।
- वैज्ञानिक र प्राथमिकतामूलक परियोजना छनौट प्रक्रियाको सट्टा हचुवा शैली प्रचलन; व्यावहारिक परियोजना बैंकको अभाव ।
- कार्यप्रगति मापन गर्ने पारदर्शी, सुदृढ अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको कमी ।

(घ) अन्तरसरकारी समन्वय, स्वामित्व र वित्त व्यवस्थापनका समस्याहरू

- विकास योजना र कार्यक्रमको तहगत बाँडफाँट, स्वामित्व ग्रहण र समन्वयमा स्पष्टताको अभाव ।
- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबिच विकास कार्यमा प्रभावकारी अन्तरसरकारी समन्वयको अभाव ।
- विभिन्न शासकीय तहबिच राजस्व आर्जन, खर्च जिम्मेवारी र वित्तीय सम्बन्धका बारेमा साझा बुझाइ विकास नहुनु ।

(ङ) सङ्घीयता कार्यान्वयनमा संरचनात्मक र व्यवहारगत बाधाहरू

- सङ्घ (केन्द्र) तहबाट सङ्घीयताको भावनाअनुरूप नेतृत्व र प्रतिबद्धताको कमी; केन्द्रीकृत मानसिकताको प्रभाव ।
- संवैधानिक सूचीअनुसार साझा अधिकारका क्षेत्रहरूको स्पष्ट वैधानिक व्यवस्था (उप-कानून, नीति) गर्ने तत्परताको अभाव ।
- सङ्घीयताको मर्म र जनताको अपेक्षाअनुरूप सेवा डेलिभरी (Service Delivery) दिन नसक्नु ।

सङ्घीयता कार्यान्वयनपश्चात् प्रदेश र स्थानीय तहहरू (पालिकाहरू) संविधान प्रदत्त अधिकार र दायित्व (वित्तीय सङ्घीयता) अनुरूपको अभ्यासमा लागेका छन् - आवधिक र वार्षिक विकास योजना निर्माण, राजस्व नीति निर्माण, सार्वजनिक खर्चको विनियोजन, विकास कार्यक्रम र परियोजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यहरूका साथै आवश्यक नीति-नियमहरू, कार्यविधिहरू, कार्ययोजनाहरू र संरचनागत व्यवस्थाहरू निर्माण आदि । कतिपय संस्थागत र संरचनागत अवरोधहरूका बाबजुद यिनीहरू जनस्तरमा लोकतन्त्रको र विकेन्द्रीकरण वा स्वशासनको अभ्यास गरिरहेका छन् । तर प्रदेश र स्थानीय तहहरूले जनआकाङ्क्षा बमोजिम सङ्घीयताको अभि औचित्य पुष्टि गर्न सकिरहेको देखिँदैन । यस पछाडिका कारणहरू वा चुनौतीहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- प्रदेश र स्थानीय तहका लागि नागरिक प्रशासनको स्पष्ट रूपरेखा निरूपणको अभाव,
- प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा अधिकारप्रति तदारुकता देखाउने तर जिम्मेवारी प्रति उदासीन हुने प्रवृत्ति देखिनु,
- प्रदेश र स्थानीय तहहरू आन्तरिक आय बढाई आत्मनिर्भर हुनभन्दा स्रोतसाधनमा सङ्घमाथिको अत्यधिक निर्भरता; वित्तीय क्षमता विकास र प्रणाली निर्माण हुन नसक्दा अनुदानसमेत खर्च हुन नसक्नु,
- अधिकांश स्थानीय तहहरूले बजेट र योजना तथा कार्यक्रमबिच तादात्म्यता मिलाउन नसक्नु एवम् कतिपय स्थानीय तहहरूले त समयमा बजेट तथा कार्यक्रम ल्याउनसमेत नसक्नु,
- जनप्रतिनिधिमा वित्तीय सङ्घीयताबारेको ज्ञान र अभ्यासको कमी, विकास योजना निर्माणमा प्रादेशिक र स्थानीय अभ्यासको कमी,
- जनप्रतिनिधिमा रहेको आर्थिक लाभप्रतिको लगाव देखिनु र कतिपय अवस्थामा आर्थिक अनुशासनको कमी देखिनु,
- समग्रमा, प्रदेश र स्थानीय तहले नागरिकको अपेक्षा एवम् सङ्घीयताको मर्म र भावनाअनुसारको डेलिभरी दिन नसक्नु, आदि ।

निष्कर्ष र सुझावहरू

आर्थिक विकास वा आर्थिक शक्तिको लोकतन्त्रीकरण कुनै खास शासकीय प्रणालीसँग मात्र जोडिएको विषय होइन । तर आम अर्थसाहित्यमा सङ्घीय शासन व्यवस्थाले अवलम्बन गर्ने वित्त व्यवस्था अर्थात् वित्तीय सङ्घीयता यसका लागि बढी अनुकूल हुन सक्ने विश्वास गरेको पाइन्छ । नेपालको हालसम्मका अभ्यास र प्राप्त नतिजाहरूबाट यसतर्फ केही सकारात्मक सङ्केतहरू त देखिएका छन् । तर यस क्षेत्रमा थुप्रै समस्याहरू वा चुनौतीहरू रहेका छन् । यस सन्दर्भमा के निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भने केही आधारभूत सर्तहरू र अवस्थाहरूमा सुधारको पहलकदमी सम्बन्धित पक्षबाट हुने हो भने यो प्रणालीमार्फत भुईँ तहमा सही अर्थको शक्तिको निक्षेपण र लोकतन्त्रीकरण सुनिश्चित हुने र थप समावेशी र जनसहभागितामूलक

दिगो विकास सम्भव हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यसका लागि देहायबमोजिमका कार्यमा तत्काल ठोस पहल लिनु आवश्यक छ ।

- सङ्घ तहको नेतृत्वमा सङ्घीयता कार्यान्वयनमा राजनीतिक इच्छा शक्तिका साथ स्पष्ट पहलकदमी,
- साभा अधिकारका सूचीबारे वैधानिक प्रावधानहरूको निरूपण गर्ने र संरचनागत तथा संस्थागत रूपरेखाको व्यवस्थापनमा तदारुकता,
- शासकीय तहहरूबिचमा सहकारिताको सङ्घीय मोडलअनुरूपको राजस्व आर्जन, खर्च जिम्मेवारी तथा वित्तीय सम्बन्धका बारेमा साभा बुझाई विकास र तदनुरूपको व्यवहार र अभ्यास, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको भूमिकामा वृद्धि,
- उपर्युक्तबमोजिम सबै तहबिच हालसम्मको अभ्यास र अनुभवमा आधारित संविधान प्रदत्त अधिकार र दायित्वहरूको कार्यविस्तृतीकरण प्रावधानमा संशोधन;
- विकासको मोडल र मार्गचित्रमा नेतृत्व वर्गमा सैद्धान्तिक-वैचारिक स्पष्टता;
- विभिन्न तहबिच विकास योजना/कार्यक्रम र परियोजनाहरूको स्तर, प्रकृति र प्रक्रियाबिच स्पष्ट ढाँचागत र कार्यगत समन्वय; यसका लागि अधिकार सम्पन्न निकायको व्यवस्था,
- राष्ट्रिय स्रोतसाधनहरू र जनशक्तिको बेरोकटोक गतिशीलता र वस्तु, वित्त, मुद्रा र श्रम बजारमा पूर्ण प्रतिस्पर्धाको वातावरणको सृजना, आदि ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- कोइराला, चिरन (२०७७), नेपालमा वित्तीय सङ्घीयता : अभ्यास र चुनौती, प्रशासन पत्रिका, प्रशासन मिडिया ग्रुप प्रा.लि. ।
- Feld, L. P.; Kirchgässner, G.; and Schaltegger, C. A. (2003). Fiscal federalism and economic performance: evidence from swiss cantons, Unpublished Manuscript, University of St. Gallen.
- Inman, R. P. and Rubinfeld, D. L. (2024), Economics of federalism. Oxford Handbook of Law and Economics.
- Khanal, K. (2023). The impact of fiscal federalism on economic growth of Nepal. Unpublished Master's Thesis submitted to Graduate School of Public Policy, The University of Tokyo.
- Oates, W. E. (1999). An essay on fiscal federalism. Journal of Economic Literature Vol. XXXVII, pp 1120-1149
- Oates, W.E. (2005). Towards a second-generation theory of fiscal federalism. International Tax and Public Finance, 12, 349-373.
- Ter-Minassian, Teresa (Eds) (1997) Fiscal federalism in theory and practice. IMF.
- Todaro, M. P.; Smith, S. C. (2020). Economic development (Thirteenth edition). Pearson Education.

चुरे क्षेत्रको आर्थिक, सामाजिक तथा जैविक महत्त्व

डा. चन्द्रमणि अधिकारी*

चुरे क्षेत्रका सम्बन्धमा अहिले टड्कारो रूपमा देखिएको प्रश्न हो - तत्कालीन लाभमा अलमलिने कि दीर्घकालीन रूपमा संरक्षण गरेर भावर तथा तराई क्षेत्रलाई मरुभूमीकरण हुनबाट रोक्ने ?

१. पृष्ठभूमि

नेपालमा प्राकृतिक सम्पदाको दोहन र प्रयोग सम्बन्धमा स्पष्ट मापदण्ड तयार हुन सकेको छैन । यसको तत्कालीन उपभोग र दीर्घकालीन प्रयोग सम्बन्धमा सन्तुलित स्रोत व्यवस्थापन पद्धतिको विकास हुन नसकेकाले एकातिर राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण र उपयोगमा बाधा परेको छ भने अर्कातिर बेला बेलामा अनावश्यक द्वन्द्व र वादविवाद चर्कने गरेको छ । साथै भूक्षय, बाढी, पहिरो र खानेपानीको मुहान सुक्ने समस्या पनि बाक्लै रूपमा देखा परेका छन् । जैविक तथा सांस्कृतिक विविधता खलबलएको छ । यस सन्दर्भमा देशको उत्पादनको प्रमुख आधार मानिने तराईको भूभागलाई जैविक आधार दिने चुरे क्षेत्रमा पाइने प्राकृतिक स्रोतको दोहन गर्दा भू-बनोट तथा यस क्षेत्रको जैविक, सामाजिक र सामरिक महत्त्वलाई बेवास्ता गरिएको भन्ने गुनासाहरू पनि व्यापक रूपमा आइरहेका छन् । यो मुद्दा एक राष्ट्रिय र राजनीतिक तहमा पनि पुगेको छ । चुरेको पृथक् खालको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, जैविक र सामरिक महत्त्वलाई सैद्धान्तिक रूपले स्वीकार पनि गर्न खोजिएको छ । यस पृष्ठभूमिमा अब यस क्षेत्रका विविधताहरू केलाउँ ।

२. चुरे क्षेत्रका विविधताहरू

२.१ विविधताको अनुपम सङ्ग्रह

चुरेको काखमा हुर्कनेहरूलाई चुरेका बारेमा चासो हुनु स्वाभाविक हो । पङ्क्तिकारको पनि बाल्यकाल र किशोरावस्था त्यहीँ बित्यो । गोठालो जाँदा मात्र होइन, विद्यालयको माथिल्लो कक्षामा पुगेपछि पनि वनभोज गर्ने वा घुम्ने वा भोर्लाको पाट काट्ने वा डोरी बाट्न चाहिने कच्चा पदार्थ बाबियो र भोर्लाको पाटको जोहो गर्न चुरेतिर उक्लन्थे । त्यतिबेला पनि पङ्क्तिकारले चुरेमा पाइने वनस्पति, जीवजन्तु र खनिजका विषयमा त्यो किशोर अवस्थाको बुद्धि, विवेक र ज्ञानले भ्याएसम्मका कुरा नोट गरी त्यसको लेखोट त्यसबेलाका गोरखापत्र र नयाँ सन्देश समेतका पत्रिकामा पाठकको पत्रका रूपमा पठाउँथे र छापिन्थे पनि । अहिलेको पाको मस्तिष्कले यी विषयलाई आर्थिक, सामाजिक, प्राकृतिक, जैविक तथा सामरिक दृष्टिकोणबाट नियाल्ने प्रयास गरेको छ ।

१ पाण्डे, रामकुमार, नेपालको भौतिक भूगोल, (२०४१) पृ. १३, टेथिस पाण्डे, ललितपुर ।

२ पाण्डे रामकुमार, नेपालको भौतिक भूगोल, (२०४१) पृष्ठ ८४, टेथिस पाण्डे, ललितपुर ।

३ नेपाल परिचय (एघारौँ संस्करण) २०८०, पृ. ८, सूचना तथा प्रसारण विभाग ।

तराई क्षेत्रको भावर, चुरे र भित्री मधेशमा पथरिलो कङ्कणदार माटो पाइन्छ^१ । भू-सतह हेरेर पनि भन्न सकिन्छ कि वातावरणीय दृष्टिले यो क्षेत्र अत्यन्तै संवेदनशील छ । थेचारिएर बसेको चुरेको १२९४ मिटरको सबभन्दा अग्लो चुचुरो कैलाली जिल्लामा छ । सर्लाहीको कौवा चुरी ६५९ मिटरको छ । यसबाहेक रङ्गेचुली (सर्लाही), तुलो डाँडा (सिन्धुली), मकान चुली (मकवानपुर र बाँके चुरी (बाँके) नाम चलेका चुली हुन (पाण्डे, २०४१) । आवरणमा साना मसिना ढुङ्गा रहेको यो क्षेत्र अत्यन्तै कमजोर छ । चुरे पर्वत बलौटै ढुङ्गा, कङ्कालो मेरेट, कङ्कड, क्वार्ज, बालुवा र अभ्रख आदिले खुकुलो ढङ्गले बनेको छ^२ । त्यसैले यसरी अत्यन्तै कमलो भू-बनोट भएकाले यी चुचुराका उचाइहरू क्रमशः घटिरहेको अनुमान लगाउन सकिन्छ । यहाँ वर्षाको समयमा हवात आउने र चाँडै सुक्ने खोला र खहरेको बाहुल्यता छ । करिब ९३ प्रतिशत भूभाग ज्यादै ठाडो र भिरालो भएकाले खेतीका लागि उपयुक्त छैन^३ । त्यसैले पनि यो क्षेत्र रुख जातिको वनस्पति लगाउनका लागि उपयुक्त छ । यस क्षेत्रमा क्वार्ज र अभ्रख पाइने कुरामा कुनै शङ्का छैन । पङ्क्तिकारले धेरै चोटी अभ्रखका चमकदार पत्रहरू टिपेर ल्याई पिताजीलाई देखाएको सम्झना ताजै छ । त्यसैले पनि भू-बनोट र उपलब्ध खनिजको प्रकृति हेर्दा यस क्षेत्रमा धान, मकै समेतका अन्नबाली र तरकारी लगाउँदा एकातिर उत्पादन कम हुन्छ भने अर्कातिर भूक्षयको सम्भावना बढी हुन्छ ।

अहिले हेर्दा पनि चुरे तथा भावर क्षेत्र जैविक विविधताका दृष्टिले अनुपम सङ्ग्रह मानिन्छ । यहाँ अति उष्ण प्रदेशमा पाइनेदेखि शीतोष्ण प्रदेशमा हुने जीव र वनस्पतिसम्म पाइन्छन् । यो क्षेत्र जङ्गली वनस्पति, जनावर, घस्रने जीव र पंक्षीहरूको उपस्थितिका दृष्टिले पनि विविधतापूर्ण छ । यस क्षेत्रमा हुने अधिकांश वनस्पति पूर्व मेची किनारदेखि पश्चिम महाकालीपारिको नेपाली भूभागमा पर्ने चाँदनी दोधारासम्मका भूभाग र नदी क्षेत्रमा पाइने हुँदा यस कुराको वर्णनले समग्र चुरे र भावर क्षेत्रको जैविक सम्पदाका बारेमा ज्ञान प्राप्त गर्न सहयोग पुग्दछ ।

पङ्क्तिकारले देख्दा त्यस क्षेत्रमा साल, सिसौँ, सिमल, जामुन, क्यामुन, कदम, खयर, करम, पिठारी, छतिवन, धावा, बोहरी, खमारी, बोट धँयेरो, वर, पीपल, बेल, कुम्भी, भुर्कस, सिँधुरे, टाटरी, अमला, निम, पलाँस, राजवृक्ष, अशोक, समी, बडहर, फडिर, पेडार, साज, सादन,

* अर्थशास्त्री एवम् पूर्व सदस्य, राष्ट्रिय योजना आयोग

कुम्भी, टाँकी, डुम्री, खिरी, हरी, बरी, हल्लुँडे (जिङ्गड), बेल, गिदेरी, दत्रिगौँ, सिरिष, तारी, कुसुम, क्यामुना, अङ्गोरी, भलायो, दबदबे, टुनी, सान्दान, कर्मा, पियर, मालती, सज्जीवनी, पाँचपाते, सतिसाल, वन सुन्तला, नेवारो, अशोक, भोलो, देब्रे लहरा र कुकुर डाइनोसमेतका रुख र लहरा जातका वनस्पति पाइन्थे । यसमध्ये अधिकांश जीवजन्तु तथा वनस्पति अहिले पाइन्छन् भने कतिपय जीव र वनस्पति लोप भएर गएका छन् । यस्ता जीव र वनस्पति पाइने क्षेत्र पनि घटेको छ । त्यतिबेला चुरे घाँजमा विजयसाल पनि पाइन्थ्यो । पछिल्ला दिनमा सतिसाल र विजयसालका रुखहरू पाउन मुस्किल हुँदै गएको छ ।

यस क्षेत्रमा पाइने प्रमुख जङ्गली जनावरमा बाघ, हाती, हरिण, मृग, जरायो, बाह्रसिङ्गा, बँदेल, स्याल, फ्याउरो, डेडु बाँदर, रातो बाँदर, खरायो, बँदेल, घोडगधा, निलगाई, शालक, चित्तल र दुम्सी हुन् । देखिने कीटहरूमा मौरी, घारे, कट्यौरी, बारुला, अरिङ्गाल, गोब्रे कीरा, पुतली, भमरा, जूनकिरी, झ्याउँकिरी, धमिरा, कमिला, पहुँलो कमिला (बैँगा), लामखुट्टे, डाँस, दशैं किरा, गङ्गटा, घुँगी आदि पाइने गरे पनि अहिले कतिपय मित्र कीटहरू नासिएका छन् भने कतिपय शत्रु कीराहरूको सङ्ख्या बढेको छ । कट्यौरी (सानो मौरी) पाउनु दुर्लभ भएको छ भने धमिराका देवल र गोलाको सङ्ख्या घट्नाले शालकको सङ्ख्या पनि निकै घटेको कुरा सुन्नमा आएको छ । जूनकिरी घट्नाले शङ्खे किरा बढेको छ भनिन्छ ।

चराचुरुङ्गीहरूमा विशेष गरी कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुँचे वा वन कुखुरा, काग, कालिज, मयुर, ढुकुर, चिल, गिद्ध, बटई, डाङ्ग्रे, भंगेरा, कोकले, टोकटोके, रानीचरी, न्याँउली, ठेउका, बकुल्ला र धनेश, सारौँ भंगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाई, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, सारौँ (रूपी), कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, मलेवा, तित्रा, धोबिनी चरो, हाडफोरुवा, कन्याडकुरुड, भद्राई, सारस, धनेश आदि पाइन्थे । अहिले धनेश समेतका कतिपय पक्षी जङ्गलमा पाइँदैनन् भन्ने सुनेको छु । गिद्धको सङ्ख्या न्यून भएको छ ।

यसै गरी गोमन, गनगवाली, हरेउ (हरियो सर्प), करेत, सिरिस (जुङ्गो सर्प), धामन, हरेउ, ढोडिया आदि जातका सर्पहरू र सुनगोहोरो, छेपारो, लोखर्के, गङ्गटो, अजिङ्गर, जुका समेतका घिसने जन्तुहरू पनि मैले आफ्नै आँखाले देखेको र कतिपय अवस्थामा तिनीहरूलाई स्पर्श गरेको र जानी नजानी तिनिहरूसँग खेलेको कुरा पनि ऐले म भल्भल्ली सम्भन्छु । त्यसैले जैविक विविधताका दृष्टिले यो क्षेत्र निकै धनी मानिन्छ ।

चुरे र चुरे फेदको तराईमा काठ मात्र होइन गैरकाष्ठ जातका वनस्पति पनि प्रशस्त पाइन्छन् । हामी केटाकेटी हुँदा यहाँको वनमा गैरकाष्ठ वनजन्य पदार्थको श्रेणीमा पर्ने व्यापारिक रूपले प्रयोग गर्न सकिने र आयुर्वेदिक महत्त्व भएका औषधिजन्य तथा सुगन्धित (Medicinal and Aromatic Plants -MAPs) प्रकृतिका पिपला, कुकुरडाइनो, चान मडुवा, रुदिलो, तितेपाती, भलायो, असुरो, धतुरो, थरीथरीका च्याउ, काने भार, चावो, गुर्जो, आँक, बलुभार, कुरिलो, घोडताप्रे, खिरी, हाडजोर, धुसुरे, पानी अमला, अर्चले, गुजरगाँनो, दुबो, आइटीनभार, वन तुलसी, पारिजात, टोटलो, घ्युकुमारी, निम, बोभो, वाकलपाते, सुतानी लहरो, हाडेलसुन, उन्युँ, अपामार्ग, पाँचपाते, चरिअमिलो, सुनलहरो, तरबारे, धोबी, सिमली, रुद्रघण्टी, हडचुमरहट्टे,

बाबरी, सुइचोभार, कदम/सज्जीवन, हलेदो, टिङ्चुरभार, सिउँडी, चरचरे लहरो, बेल, अमला, मोथेभार समेतका वनस्पति पनि पाइन्थे । जङ्गलका कतिपय क्षेत्रमा पिपला, वन खुसानी (मसिनो सानो), बेसार (हलेदो), वन अदुवा जस्ता मसला जातका वस्तु पनि पाइन्थे । गाउँलेले ती वस्तु टिपेर र खनेर ल्याएर मसला बनाउँथे । आजभोलि मरमसला र जडिबुटीका रूपमा प्रयोग गरिने यीमध्येका कतिपय वनस्पति लोप भएका छन् ।

२.२ गाउँबस्तीको जीवन आधार

विक्रमको २०३० को दशकसम्म चुरे पहाड, चुरेबाट निस्किएका खोला र चुरेको फेदमा रहेको घना जङ्गल अथवा चारकोसे भाडीको बचेको भाग नै त्यस क्षेत्रको सम्पूर्ण गाउँबस्तीको जीवन र दैनिकी चलाउने आधार थियो । गाई, भैँसी, बाख्रा आदि वस्तु चराउन जाने ठाउँ पनि चुरे क्षेत्र नै थियो । काठ, दाउरा र खर काट्न जानुपरे पनि चुरेमा नै गइन्थ्यो । बाबियो काट्न जाने ठाउँ पनि त्यही थियो । भोर्लाको लहरा काटेर त्यसको पाट काढेर दाम्ला, नाम्ला, डोरी बनाउन पनि त्यही जङ्गलको स्रोत प्रयोग गरिन्थ्यो । घर बनाउनदेखि चुल्हो बाल्न दाउरा पनि त्यही जङ्गलले दिन्थ्यो । फलफूल, तरकारी, मसला र औषधिको दाता पनि जङ्गल नै थियो । खेतीका लागि पानी र मलको स्रोत पनि जङ्गलबाट प्राप्त हुन्थ्यो । दैनिक व्यवहारमा चाहिने ढोका, डाला, ढकी, भकारी समेतका सामग्री जङ्गलमा पाइने बाँस र निगाला आदिबाट बन्दथे । त्यतिमात्र होइन, खेतीपाती र दैनिकीका लागि चाहिने विशेष खालका काठ र जडिबुटी पनि त्यहीँबाट प्राप्त हुन्थ्यो । हलो, जुवा, हरिश, अनौ समेतका जोत्न चाहिने सामग्री र गाडा आदि बनाउने काठ जङ्गलमै प्राप्त हुन्थ्यो । यसरी पशुपालनका लागि घाँस र चरन, औषधिका लागि जडिबुटी, बालनका लागि दाउरा अनि घरगोठ, कुटो कोदलो, हलो, गाडा तथा पुल पुलेसा बनाउन काठ पनि यही चुरे क्षेत्रले दिएको थियो ।

यही चुरेबाट निस्केको नदीले सतह बाहिर सिचाइँ गर्न र भूमिगत जलभण्डार भर्नका लागि पानी दिएको थियो । चुरेबाट उत्पन्न भएका कतिपय नदीमा चुरेको फेदमा पानी देखिन्थ्यो, बिच गएर पानी गाएब हुन्थ्यो र पाँच सात किलोमिटर तल पुगेपछि नदीमा फेरि पानी देखिन्थ्यो । यसले भूमिगत जलसतहलाई सन्तुलन गर्न मद्दत गरिरहेको थियो । चुरे क्षेत्रको अप्राकृतिक दोहनले अहिले यो सन्तुलनलाई बिगाडै लगेको छ र भूमिगत जलसतह तल भर्दै जानाले तराई मधेशका कतिपय क्षेत्रका इनार, कुवा, पोखरी र चापाकल सुकेका छन् । यस क्षेत्रमा अकल्पनीय ढङ्गले जल सङ्कट देखिँदै छ ।

त्यसबेला तरकारीका लागि पटे च्याउ, देउले च्याउ, भुरकुस च्याउ र कन्या च्याउ आदि मात्र होइन, निउरो, मोरङ्गो, मयुर खुट्टे, पेडार, जिब्रे, जलुको, कुकुरडाइना र चरचरे लहराको मुन्टा आदि पाइन्थे, जुन तरकारी खानका लागि मिठो र स्वास्थ्यवर्धक हुन्थ्यो । फलफूलमा सिजन (ऋतु) अनुसार आँप, अमला, अमारो, कसुम, जामुन, क्यामुन, बयर, बेल, बडहर, वनकेरा, भलायो, अङ्गोरी, फर्सा, गलिने, थाकल (भुईँ खजुर), खनेउ, डुम्री र अन्य कतिपय लहरामा फल्ने फल पनि पाइन्थे । डुम्रीको फलको अचार पनि खाइन्थ्यो । अमिली जातको बोटको पातको अचार खाइन्थ्यो । चुरेको फेदको जङ्गलमा वन केरा पाइने भएता पनि केराको फलमा गेडै गेडाको पोको हुने हुनाले खान लायक हुँदैनथ्यो ।

२.३ कान्छो र संवेदनशील पहाड

चुरे श्रृङ्खलालाई सिबालिक पहाड पनि भनिन्छ । यसको उत्पत्ति, बनोट र विकासको कुरा गर्दा यसलाई करिब चार करोड वर्ष पहिले हिमालयको उत्पत्तिका क्रममा नदीजन्य पदार्थहरू थुप्रिएर बनेको सबैभन्दा कान्छो पहाड भनिन्छ । यसको फैलावट पश्चिममा पाकिस्तानको इन्डस नदीदेखि पूर्वमा भारतको ब्रम्हपुत्र नदीसम्म रहेको छ । नेपालको हकमा यसको फैलावट पूर्व इलामदेखि पश्चिम कञ्चनपुरसम्म रहेको छ । जम्मा ३६ वटा जिल्लाहरूमा पर्ने चुरेको लम्बाइ भन्डै ८०० किलोमिटर छ । देशको कुल भू-भागको करिब १२.७८ प्रतिशत ओगटेको चुरे क्षेत्र महाभारतभन्दा तल र तराईको औसत समथल भू-भागभन्दा माथि पर्दछ । खुकुलो पत्रे चट्टान भएको र महाभारत पहाडबाट बग्ने नदीहरूसमेत यसै भेगबाट तराईतर्फ बग्ने हुँदा भू-अवस्थिति र बनोटका दृष्टिले यस क्षेत्रलाई अत्यन्त संवेदनशील मानिन्छ । यस क्षेत्रको भू-बनोट भुरभुरे चरित्रको छ, खुकुलो प्रकृतिको छ । यो धेरै चलाउन लायक पहाड होइन, तर पछिल्ला दिनमा यसलाई धेरै जिस्क्याउने काम भएको छ, यो दुर्भाग्यको कुरा हो ।

२.४ अधिक दोहनले भत्केका पर्यावरणीय चक्र

विक्रमको २०३० को दशकपछि भने यस क्षेत्रको जैविक, भौगोलिक, आर्थिक एवम् सामरिक महत्त्वलाई समेत बेवास्ता गरी चुरेमा पाइने प्राकृतिक स्रोतको अनधिकृत र अवैज्ञानिक ढङ्गले घनिभूत रूपमा दोहन हुने गरेको भन्ने गुनासाहरू आइरहेका छन् । परिणामलाई हेर्दा पनि यस क्षेत्रको दोहन अस्वाभाविक देखिन्छ ।

चुरे क्षेत्रमा नवीकरण गर्न सकिने र नवीकरण गर्न नसकिने गरी सामान्यतया दुई किसिमका प्राकृतिक स्रोतसाधन रहेको पाइन्छ । यसलाई व्यावसायिक रूपले प्रयोग हुने र नहुने भनी छुट्याउन पनि सकिन्छ । चुरे पहाडबाट भिक्ने रोडा, ढुङ्गा तथा बालुवा नवीकरण नहुने तर वैज्ञानिक रूपमा व्यावसायिक प्रयोग हुने सम्पदा हो । त्यहाँको जङ्गल नवीकरण गर्ने विषयमा परे पनि यसको जैविक विविधता भने नवीकरण हुनेभन्दा पनि संरक्षण गर्नुपर्ने प्रकृतिको छ । यसको पनि एक तहसम्म वैज्ञानिक ढङ्गले उपयोग गर्न सकिन्छ । तर पछिल्ला दिनमा भने यस पर्वत श्रृङ्खलाबाट रोडाढुङ्गा भिक्ने नाममा भएको प्राकृतिक स्रोतको अनियन्त्रित, अव्यवस्थित तथा अवैज्ञानिक उत्खनन र त्यसको जथाभावी बिक्री वितरण तथा निकासी कार्यले स्थानीय समाजमा विविध किसिमका प्रतिकूल असर परेको देखिन्छ । यस कार्यले चुरे क्षेत्रमा पर्यावरणीय जोखिम बढ्न गएको पाइएको छ । यसैको परिणाम स्वरूप चुरे क्षेत्रमा तीव्र रूपले बहुपक्षीय विनासका घटना बढेका छन् । वातावरणमा प्रतिकूल असर परेको छ । नदी नालामा बाढी आउने क्रम बढेको, जलसतह तल गएको, नदीहरू बढी गहिरो भई कटान बढी भएको र यस्ता दुष्प्रभावले जनधन असुरक्षित हुँदै गएका भनाइहरू जनस्तरबाट आएका छन् । यी सबै कुराले भू-संरक्षण, विपद् न्यूनीकरण र हावापानीमा सन्तुलन ल्याउनमा चुरेको भूमिका, महत्त्व र उपयोगिता स्पष्ट हुने हुँदा यस क्षेत्रको दीर्घकालीन रूपले संरक्षणको आवश्यकता पुष्टि हुन्छ ।

अर्को कुरा हिमालको वातावरण खलबलिँदा त्यसको प्रभाव

मध्यपहाडमा पर्ने र मध्यपहाडको पर्यावरण बिग्रँदा चुरेको जीवन्ततामा पर्ने अन्तरसम्बन्धको विषयलाई पनि बिर्सन मिल्दैन । चुरे क्षेत्रको स्रोतको दोहन र प्रयोग दुवै काम गलत ढङ्गले गर्दा समग्र तराई क्षेत्रको जनजीवन र दैनिकीमा प्रतिकूल प्रभाव पर्दछ । यसले तराईको भूमिको उर्वरा शक्ति र पानीको वितरण प्रणालीलाई पनि प्रभावित गर्ने हुँदा यसले समग्र नेपालकै अर्थतन्त्रको उत्पादनमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने देखिन्छ ।

विश्वमा पानीको अभाव हुनुको प्रमुख कारण पानी वितरणको प्राकृतिक चक्र बिथोलिनु हो, पानीको मात्रा कम भएर होइन । जब चक्र बिथोलिन्छ, पानी नजानुपर्ने ठाउँमा पुग्छ, पुग्नुपर्ने ठाउँमा पुग्दैन । कहिले वाष्पीकरण बढी हुन्छ, कहिले वाष्पीकरण कम हुन्छ, कहिले धेरै परिमाणमा फरक ग्यासमा छुट्टिएर बस्छ, कहिले धेरै परिमाणमा जोडिन पुग्छ । फलस्वरूप कहिले पहाडका टाकुरामा बढी हिउँ देखिन्छ, आइसलैन्डको हिउँको मोटाइ बढ्छ, कहिले समुद्रको सतहमाथि आउँछ र पहाडका टाकुरा कालापत्थरमा परिणत हुन्छन । यहाँ पनि ठिक त्यही भयो । चुरेको अस्मितामा परेको प्रतिकूल प्रभावले यस क्षेत्रको जलचक्र पनि बिथोलियो । फलस्वरूप तराईका इनार र चापाकल पनि सुके । अहिले चुरे क्षेत्रका करिब ७९ प्रतिशत पानीका मुहान सुकिसकेका छन् (मधेश प्रदेश आ.स. २०७९/८०, मूल स्रोत एनडब्लुसिएफ र इसिमोडको प्रतिवेदन) । हिमालदेखि तराईसम्म र तराईदेखि हिमालसम्मको जलाधार, जलप्रणाली र जलप्रवाहको चक्रीय चरित्रलाई एकीकृत रूपमा हेर्नुपर्ने कुरालाई बिर्सँदाको दुष्प्रभाव अहिले हामीले भोगी पनि रहेका छौं ।

चुरेको अप्राकृतिक दोहनले धर्म र संस्कृतिमा पनि प्रतिकूल असर परेको छ । कतिपय खोला नाला सुक्नाले वा प्रदूषित हुनाले छठ पर्व मनाउनसमेत कृत्रिम पोखरी बनाउने वा खोलामा खाल्टो खनेर पानी निकाली त्यसैमा पूजा गरेका समाचारसमेत आएका छन्^४ । सर्लाही र उदयपुरमा यस्ता घटना भएका छन्^५ ।

२.५ चुरेको सामरिक महत्त्व

मिहिन ढङ्गले भन्ने हो भने चुरेको सामरिक महत्त्व पनि छ, यसको अवस्थितिले सामरिक अर्थ पनि राख्दछ । यो नेपालका लागि भौतिक र मनोवैज्ञानिक दुवै दृष्टिले सामरिक किल्ला पनि हो । राष्ट्रको भूगोललाई जोगाउने एकभन्दा बढी घेरा हुन्छन् । पहिलो घेरामा अन्तराष्ट्रिय सीमा छ । त्यहाँ सीमा जोडिएका क्षेत्रहरूमा स्थानीय नागरिक बसोबास गर्दछन् अनि सीमा घेरामा सुरक्षा फौजहरू छन् । स्थानीय नागरिकको सङ्कल्प, दृढता र आँटसमेतको देशभक्तिको पृष्ठभूमिमा राज्यका औपचारिक सुरक्षा संस्थाका दस्ताहरूले राज्यको सीमाको रक्षा गर्दछन् । अर्को कुरा देशको भूगोलको बनावटले पनि देशको अखण्डता कायम राख्नमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष भूमिका खेल्दछन् ।

इतिहास केलाएर हेर्दा यो कुरा चुरे क्षेत्र र त्यसको निकट भागमा रहेका गढीहरूको अवस्थितिले पनि प्रमाणित गर्दछन् । जीतगढी (रूपन्देही), उपरदाङ गढी^६ (चितवन), सुमेश्वर गढी (चितवन), अम्बास गढी र मकवानपुर गढी (मकवानपुर), साँगुरी गढी (सुनसरी), उदयपुर गढी र चौदण्डी गढी (उदयपुर), हरिहरपुर गढी (सिन्धुली) र विजयपुर गढी

^४ छठ पूजाका लागि कृत्रिम पोखरी <https://ehimalayetimes.com/2023/11/173165/>

^५ घरघरमा कृत्रिम पोखरी बनाएर मनाइयो छठ पर्व <https://nagariknews.nagariknetwork.com/social-affairs/386571-1605960121.html>

^६ उपरदाङ गढी सन् १९६० (२०१८ साल) सम्म चितवन जिल्लाको सदरमुकाम थियो ।

(सुनसरी) को इतिहासले पनि नेपालको तराई क्षेत्रसमेत जोगाउनका लागि त्यहाँबाट शत्रुका गतिविधि हेर्ने र आवश्यक रणनीति बनाई परास्त गर्न रम्पाटको विशेषता समेत भएका चुरे र चुरेको निकटतम क्षेत्रमा रहेका गढीहरूको महत्त्व थियो भन्ने बुझ्न सकिन्छ ।

इतिहास खोतलेर हेर्दा एघारौँ शताब्दीतिर कर्णाली केन्द्र रहेका खस साम्राज्यका राजाहरूले समेत दक्षिणबाट मुसलमान राजाहरूले गर्ने सम्भावित आक्रमणबाट आफ्नो राज्य बचाउन चुरे क्षेत्रमा किल्ला बनाएका थिए भन्ने कुरा पढ्न पाइन्छ । यसरी गरिने सुरक्षा प्रबन्धको भौगोलिक श्रेय चुरे क्षेत्रलाई जान्छ, जसबाट चुरेको सामरिक महत्त्व प्रमाणित हुन्छ । तसर्थ चुरेको उचाइ घटाउँदा हावापानीमा मात्र प्रभाव पर्ने नभई सामरिक रूपले पनि प्रतिकूल असर पर्छ भन्ने कुरा सबैले बुझ्नुपर्दछ ।

३. सारांश

यहाँ चुरेका बारेमा माथि विशेषतः दुई प्रकारका विषयहरूको चर्चा गरियो । पहिलोमा चुरेको महत्त्व, यसका विविधताहरू, चुरेमा पाइने खनिज र वनस्पतिजन्य प्राकृतिक स्रोत, चुरे पहाडको बनावट र यसको चरित्र, चुरेको सामरिक महत्त्व आदिको चर्चा भयो । दोस्रोमा चुरेको काखका गाउँठाउँको रहनसहन, खानपान, भेषभुषा, चरन, जङ्गल बाटो घाटो, खेतीपाती, पूजाआजा आदिको चर्चा भयो । केही भोगाई र अनुभवलाई पनि शब्दमा उतारियो । यी सबै हेर्दा गज्जब थियो त्यसबेलाको चुरेको क्षेत्रको परिदृश्य एवम् पर्यावरणीय अवस्था । अनि दुर्लभ प्रकृतिका थिए चुरे काखका गाउँहरू, प्रकृतिको सन्निकटमा चलेको थियो जीवन । यो क्षेत्र देशको उत्तर दक्षिणको अनुपम सङ्गम थियो, प्राकृतिक रूपले मात्र होइन, समाजको बनावट र घुलन पनि सप्तरङ्गी थियो, विशेष प्रकृतिको थियो, अनुपम थियो ।

ती गाउँहरूको दैनिकी, बोलीचाली, खेतीपाती, गोठालो र मेलापात, चाडपर्व, जन्म, विवाह र मरण समयका संस्कारहरूमा देखिएको घुलन, मिलन र मिश्रण अविस्मरणीय थियो । चुरे तलको उत्तर दक्षिणको १५ देखि २५ किलोमिटरको क्षेत्रका यी गाउँ र टोलहरू धर्म, संस्कृति तथा आर्थिक व्यवहारका दृष्टिले त्रिवेणी र दोभान थिए । भङ्गाल त्यति देखिँदैनथे, भङ्गालाहरू कम थिए । उत्तरबाट, विशेष गरेर मध्यपहाडबाट, भरेका परिवार र दक्षिण तर्फका तराई मधेशका समुदाय तथा थारु एवम् कर्छुडिया भनिने आदिवासी परिवारका सङ्गम स्थल थिए त्यहाँका बस्तीहरू । उत्तरबाट भरेकामा एक प्रकारको सिप र कला थियो भने दक्षिणतर्फका समुदायमा स्थानीय कला र सिपको अनुपम भण्डार थियो । उत्तरकाले डालो बनाउँथे र दक्षिणकाले कलात्मक ढकी बुन्दथे । पहाडी समुदायमा नाम्लो बुन्ने सिप थियो, स्थानीय समुदायका मानिसहरू सुपामा कला देखाउँदथे ।

लवाइखवाइ, भेषभुषा, भाषा, दैनिकी, खेतीका सामग्री र उपकरण, घरमा प्रयोग हुने भाँडाकुँडा, डोरी बाट्ने सामग्री, चाडपर्व बिहावारी सबैमा पहाड र मधेश तराईको फलक मिसिएको हुन्थ्यो । कोदालो पनि राख्थे, चपरा पनि राख्थे । नाम्ला, दाम्ला, डोरी, पिड आदिका लागि भोल्लोको पाट र बाबियो दुवैको प्रयोग हुन्थ्यो । प्लास्टिकको चलन शून्य बराबर थियो । जुट, पटुवा र सनपाट चल्दथ्यो । डालो पनि राख्थे । ढकी पनि राख्थे । एउटा समुदायले डालो बनाएर अर्कोलाई कोसेली दिन्थ्यो अनि अर्को परिवारले ढकीमा राखेर छिमकीलाई सनेस दिन्थ्यो । चेलीबेटीलाई पाहुन दिन भनेर छिमेकीले फलफूल र

मिठो मसिनो पठाउने चलन पनि थियो । एउटै घरमा गाग्री पनि हुन्थो, घैला पनि हुन्थो । जाँतो र च्याउँकी सँगसँगै घुम्दथे । लाई, मुरई, खट्टे र मकै भटमाससँगै बसेर साटासाट गरेर खान्थे । दशैं, तिहार, दीपावली, राखी, तीज, जितीया, माघी सबैका साभ्ना चाड हुन्थे । सांस्कृतिक सहिष्णुता र सद्भाव सघन थियो । छठ, होली र फगुवामा मात्र होइन दाहा (कोहरम) पर्वमा पनि सबै समुदायले परम्पराअनुसार भाग लिने गर्दथे । पङ्क्तिकार पनि मुस्लिम समुदायले मनाउने ताजिया (दाहा) मेला हेर्न जाने गर्दथ्यो । होली अहिले जस्तो विकृत भएको थिएन, नितान्त सद्भावको पर्व थियो । जुडशीतल (मैथिली नयाँ वर्ष) होस् वा इद होस् दुवैमा एकअर्कामा शुभकामना साटासाट र प्रसाद लिनेदिने चलन थियो । सामाचकेवा चाडका बारेमा वर्णन गरिने दिदी भाइबिचको प्रेमगाथाको गीत सबैले चासो मानेर सुन्दथे । कछाड पनि लाउँथे, लुङ्गी पनि बेर्थे, भोटो पनि भिर्थे, गन्जी पनि लाउँथे । गम्छा बाँध्ने र टोपी लाउने वा धोती र सुरुवालको तुना सुरकाउनेबिच पनि कुनै विभेद थिएन । पङ्क्तिकार कहिले थारुहरूको घरमा पुग्थ्यो, कहिले दनुवार र माभीको, अनि कहिले गुरुङको र कहिले मगरको घरमा, अनि कहिले मुस्लिम साथीको चौपारमा पुग्दथ्यो । सबैतिर मायाप्रेम प्राप्त हुन्थ्यो । कहीं थारु काकाको विछट्ट माया त कहीं गुरुङ्गी फुपूको स्नेह, कतै मगर बाको अर्ती त कतै नेवार मामाको मेजमानी । गजब थियो चुरेको काखको त्यो जीवन र दैनिकी ।

४. निष्कर्ष

अहिले परिस्थिति फेरिएको छ । त्यतिबेलाको पर्यावरणीय चक्र बिथोलिएको छ । सामाजिक संरचनामा पनि परिवर्तन आएको छ । अनधिकृत किसिमले वनफडानी भएको छ । जैविक सम्पदा नासिएको छ । त्यतिमात्र होइन, चुरेपर्वत श्रृङ्खलाबाट रोडादुङ्गा फिक्ने नाममा भएको प्राकृतिक स्रोतको अनियन्त्रित, अव्यवस्थित तथा अवैज्ञानिक उत्खनन र त्यसको जथाभावी बिक्री वितरण तथा निकासी कार्यबाट असहज वातावरणको सृजना भएको छ । यसले तराई क्षेत्रमा मरुभूमिकरणको सम्भावना बढेर गएको छ । यसले जनताको स्वास्थ्य र वातावरणमा पनि प्रतिकूल प्रभाव परेका गुनासाहरू आइरहेका छन् । समग्रमा भन्दा यस क्षेत्रका बासिन्दाका अनुसार यस्तो अनियन्त्रित कार्यले चुरे पहाडको विनाश भएको, वातावरणमा प्रतिकूल असर परेको, नदीनालामा बाढी आउने क्रम बढेको, नदीहरू बढी गहिरो भई कटान बढी भएको, जनधन असुरक्षित भएको भनाइहरू आएका छन् । यसले नदीहरूको पिँधमा थुपारिएको वा वर्षाका कारणले बगेर आएको बालुवा, ढुङ्गा तथा ग्राभेलले नदीको सतहको उचाइ बढाई उब्जाउ जमिनमा बाढी प्रवेश गर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ ।

तसर्थ बालुवा र गिट्टीको प्रयोग देशको आवश्यकताअनुसार वैज्ञानिक तरिकाले गर्न सके स्रोतको उपयोग पनि हुन्छ, संरक्षण पनि हुन्छ । वैज्ञानिक ढङ्गले उपयोग गर्ने व्यवस्था भएमा जनस्वास्थ्य तथा वातावरण एवम् जैविक तथा सांस्कृतिक विविधता, भौगोलिक संरचना तथा यसको संवेदनशीलतामा प्रहार हुँदैन । भावी पुस्ताको भविष्यलाई समेत केन्द्रमा राखेर उपलब्ध स्रोतको उपयोग गरेको खण्डमा यस क्षेत्रको पर्यावरणसमेत जोगिन्छ ।

पूर्वको मोरङ, सुनसरी तथा विराटनगर, सप्तरी, सिराहादेखि मध्यभागको सर्लाही, बारा, पर्सा, रूपन्देही र पश्चिमको बाँके, बर्दिया, कैलाली र कञ्चनपुर जिल्लामा समेत अव्यवस्थित ढङ्गले ढुङ्गा, गिट्टी तथा

बालुवा निकाली भारतमा समेत निकासी गर्ने गरिएको अवस्था र चुरे क्षेत्रका खोलानालाको मात्र नभई पहाडको संरचना बिग्रने कुराले यसमा चुनौती बढाएको सन्दर्भमा आर्थिक लगानी र यसले तत्कालमा दिने सामान्य रोजगारी र चटकी प्रतिफललाई मात्र हेरिनु हुँदैन । यस क्षेत्रको दिगो रूपले संरक्षण गरेर सामाजिक, जैविक, वातावरणीय, सामरिक एवम् औद्योगिक समेतका विषयमा सन्तुलन कायम गर्नुपर्दछ । चुरेको क्षयीकरणले चुरे क्षेत्रलाई मात्र नोक्सानी पार्दैन, यसले तराई क्षेत्रलाई मरुभूमि बनाउँछ भन्ने कुरामा सन्देह छैन । अहिले ढुङ्गा, गिट्टी तथा बालुवाबाट आउने रकमको तुलनामा भू-क्षय, वनविनास, जैविक तथा सांस्कृतिक विविधीकरणमा पर्ने प्रतिकूल प्रभाव र मरुभूमिकरणका लागि हामीले तिर्नुपर्ने मूल्य निकै चर्को हुन सक्छ ।

हुन त यिनै कुरालाई मध्येनजर गरेर नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६६ बाट राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रम घोषणा गरी २०७१ साल असारमा राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश संरक्षण विकास समिति गठन गरेको छ । कार्यालय पनि स्थापना भएको छ । यसको गुरुयोजना स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको पनि छ । गुरु योजनाले पनि भौगर्भिक, भौगोलिक अवस्था र पारिस्थितिकीय प्रणाली अनुकूल

चुरे पहाड (खोचसहित) र भावर क्षेत्रका प्राकृतिक स्रोतहरू (भूमि, पानी, वनस्पति र जैविक विविधता) को दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गरी त्यहाँ बसोबास गर्ने व्यक्ति तथा समुदायको जलवायु परिवर्तन तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट हुन सक्ने क्षति न्यूनीकरण गर्ने, चुरे पहाड, दुन र तराई मधेशमा जल-उत्पन्न प्रकोपबाट हुन सक्ने क्षति न्यूनीकरणका साथै वातावरणीय सेवा प्रवाहलाई निरन्तरता दिने समेतका उद्देश्य लिएको देखिन्छ । अरबौं बजेट विनियोजन, निकास र खर्च भएको पनि छ । प्रदेश सरकारका नीतिहरूमा पनि चुरे क्षेत्रको संरक्षणलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइन्छ । तर २०८२ सालसम्म आइपुग्दा पनि यस कार्यक्रम तथा योजनाको सकारात्मक प्रभाव भने देखिन सकेको छैन । अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकेको छैन ।

तसर्थ, अब तीन तहकै सरकार एवम् अन्य सरोकारवालाहरूले समेत चुरेका सम्बन्धमा तत्कालीन लाभमा अलमलिने कि दीर्घकालीन रूपमा यसको वैज्ञानिक ढङ्गले संरक्षण गरेर भावर तथा तराई क्षेत्रलाई मरुभूमिकरण हुनबाट जोगाउने भन्ने प्रश्नको विवेकपूर्ण उत्तर खोजी त्यसै अनुसार अगाडि बढ्नुपर्ने बेला भएको छ ।

स्वव्यवस्थापन मार्फत सुशासनका लागि स्वसजगता

डा. भागवत आचार्य*

वर्तमान युगका महान् वैज्ञानिक अल्बर्ट आइन्स्टाइनले भन्नुभएको छ : “यदि हिन्दु सनातन दर्शन र ज्ञान हुँदैनथ्यो भने अहिलेको भौतिक वैज्ञानिक उपलब्धि किमार्थ सम्भव हुने थिएन ।”

हुन पनि मनुष्य जीवन, जगत, प्रकृति, जीवनशैली, सुख, दुःख, समग्र स्वास्थ्य (शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक, आत्मिक) लगायत मानवीय समष्टि (Macro) समाधान दिने हिन्दु सनातन दर्शन नै हो । दुर्भाग्यवश हामी यसका मोती खोज्नेतर्फ भन्दा पनि यसलाई रुढीवादी भनेर सर्लक्क पन्साउँछौं र पश्चिमी जगत्को भौतिक उपलब्धिलाई नै गुरुमन्त्र मान्दछौं । हाम्रा वेद-वेदान्त, पुराण, रामायण, महाभारत, श्रीमद्भगवद्गीता, ब्रह्मसूत्र लगायत असङ्ख्य शास्त्रहरूले मानवजीवनको यस्तो सूत्रबद्ध व्याख्या गरेका छन्, जसमा मानवको यो जन्ममात्र होइन जन्म-जन्मको सुख र खुसीका लागि व्यावहारिक ज्ञान दिएका छन् । प्रस्तुत लेखमा मानव (यस सन्दर्भमा कर्मचारी) ले स्वयम् व्यवस्थापनका लागि अति आवश्यक केही सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएका छन्, जसबाट सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा भ्रष्टाचारबाट बच्न, सुशासन कायम गर्न, कर्मचारीबिच मैत्री र आत्मीय सम्बन्ध कायम गरी उनीहरूमा उत्प्रेरणा र उत्पादकत्व बढाउन मद्दत पुगोस् ।

आत्मसजगताको अर्थ

आत्मसजगताको अर्थ शरीर र मनका क्रियाकलापप्रति स्वयम् व्यक्तिको निगरानी वा जानकारी रहनु हो । खास गरी मनमा उत्पन्न हुने विभिन्न भावहरूका सम्बन्धमा स्वयम् व्यक्ति जानकार हुनु र उक्त भावना कार्यरूपमा परिणत हुँदा नकारात्मकताबाट बच्ने अवस्था नै स्वसजगता हो । आत्मसजगता भावनात्मक बुद्धिमत्ता (Emotional Intelligence) कै एक अङ्ग हो । आत्मसजगता शब्दावलीले व्यक्तिको मनोविज्ञानलाई सङ्केत गर्दछ । हरेक क्षेत्रमा व्यक्तिको भावनात्मक बुद्धिमत्ता (Emotional Intelligence in Workplace) को उपयोग भएमा व्यक्ति शान्त तथा खुसी रहने र कार्य एवं जिम्मेवारीको गुणस्तर अभिवृद्धि हुन सक्तछ । आत्मसजगतासम्बन्धी ज्ञानले व्यक्तिलाई आफ्नो अर्थात् स्वयम्को व्यवस्थापनमा सहयोग पुर्‍याउँछ ।

मानव जीवनमा शारीरिक, मानसिक, व्यावहारिक अनेक किसिमका उतारचढावहरू आइरहन्छन् । तिनले मान्छेको जीवनमा प्रभाव पारिरहेका हुन्छन् । ती उतारचढावहरू पारिवारिक, सामाजिक, कार्यालयीय, राष्ट्रिय, प्राकृतिक वा सांस्कृतिक परिवेशका कारण

सिर्जित हुन्छन्, जसको बुद्धिमत्तापूर्ण व्यवस्थापन गर्न सकिएन भने यसले बाह्यान्तर तनाव सिर्जना हुने मात्र नभई परिणाम नै अप्रिय हुन पनि सक्दछन् । हामी बाह्य घटना वा भड्काहरूलाई रोक्न सक्दैनौं तर तिनको बुद्धिमत्तापूर्ण व्यवस्थापन गरेर सोको अप्रिय प्रभावलाई रोक्न सकिन्छ । यसका लागि मान्छेले आफैँतिर फर्केर बुद्धिमत्तापूर्ण समाधान खोज्नुपर्ने हुन्छ । अझ व्यावसायिक जीवनमा नेतृत्वका लागि त भन्नु यसको सुभ्रबुभ्रपूर्ण समाधानका लागि आत्मसजगता अति नै आवश्यक छ । आत्म व्यवस्थापनका लागि मान्छेको समष्टि संरचना र सोको आपसी सम्बन्धबारे ज्ञान हुनु आवश्यक छ ।

मान्छेको बाह्यान्तर संरचना र आत्मसजगता

मान्छेको संरचनालाई मूलतः तीन भागमा विभाजन गर्ने गरिएको छ : शारीरिक क्षेत्र, मानसिक क्षेत्र र आत्मिक क्षेत्र । यो छाला, हाड, मासु, रगतहरू सबै देखिने बाह्य बोटोको शरीर हो । हुन त मान्छेको शरीरलाई स्थूल, सूक्ष्म र कारण गरी तीन प्रकारको मानिएको छ । स्थूल शरीर भनेको भौतिक शरीर हो भने सूक्ष्म शरीर भनेर मानसिक क्षेत्रलाई मानिएको छ, किनभने मानसिक क्षेत्र पनि प्रकृतिकै अंशभूत उत्पादन हो ।

श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय १३ (क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ विभाग योग) मा शरीर र मनलाई क्षेत्र र आत्मा वा साक्षी वा द्रष्टालाई क्षेत्रज्ञ भनिएको छ र यो ज्ञान नै वास्तविक ज्ञान हो भनी भनी भगवान् श्रीकृष्णद्वारा यसरी परिभाषित गरिएको छ :

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो विदितंप्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विधम् ॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यतज्ज्ञानं मतं ममः ॥ (श्रीमद्भगवद्गीता, अध्याय १३ : श्लोक २ र ३ ।

(अर्थ : हे अर्जुन, यो शरीर क्षेत्र हो भनी चिनिन्छ । यो शरीररूप क्षेत्रलाई जो जान्दछ, त्यस्तो जान्ने तत्त्व क्षेत्रज्ञ हो भनी क्षेत्र र क्षेत्रज्ञ तत्त्व जान्ने विद्वान्हरू भन्दछन् । सबै क्षेत्रमा म परमात्मालाई नै क्षेत्रज्ञ जीवात्मा पनि जान । क्षेत्र र क्षेत्रज्ञ अर्थात् प्रकृति र पुरुषको जुन ज्ञान हो, त्यो नै ज्ञान (वास्तविक मूल ज्ञान) हो भन्ने मेरो विचार छ ।)

* उपनिर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

मान्छे र यसका अवयवहरू

शारीरिक (Physical) क्षेत्र	मानसिक (Mental) क्षेत्र	आत्मिक (Spiritual) क्षेत्र
छाला, हाड, मासु, रगत, जल, वायु आदि ।	मन र यसका अनेक रूपहरू	साक्षी, ज्ञान, बोध आदि द्रष्टा तत्त्व
उत्पन्न र नष्ट हुने क्षेत्र, कर्म क्षेत्र	बुद्धि, अहङ्कार, क्रोध, इच्छा, चाहना, लोभ, ईर्ष्या, वासना, तृष्णा, मोह आदि ।	शिशुकाल, किशोर, युवा, प्रौढ, वृद्ध जुन अवस्थामा पनि नबदलिने, रोग नलाग्ने, बिरामी नहुने तत्त्व ।
मानवरूपी आत्माको घर	प्रकृति प्रेरित, सुख र दुःखको कारक तत्त्व ।	सच्चिदानन्द अविनासी तत्त्व ।

शरीरभित्र मन र यसका असङ्ख्य भावहरू रहेका हुन्छन् । मनमा परिस्थितिअनुसार इच्छा, चाहना, रिस, आशक्ति, लोभ, अहङ्कार, भय, ईर्ष्या, वासना, घृणा, उत्साह, आशा, निराशा, गुनासाजस्ता भावहरू उत्पन्न हुन्छन् । ती भाव निश्चित समयपछि समाप्त हुन्छन्, मर्छन् । मनमा यी भावहरू उत्पन्न हुनका लागि कुनै कारण वा उत्प्रेरक अवस्था चाहिन्छ ।

व्यक्तिलाई आवश्यक पर्ने कुनै वस्तु देखिएमा उसमा लोभ उत्पन्न हुन सक्छ । कुनै कुराको चाहना वा इच्छा पूरा नभएमा क्रोध जग्छ । प्रिय वस्तु वा पात्र गुम्ने सम्भावना भएमा डर लाग्छ । कर्म नगर्ने तर अनावश्यक चाहना राख्ने मान्छेमा ईर्ष्या (मात्सर्य) जग्छ आदि । यस किसिमका भावहरू मनका उत्पादनहरू हुन् । अध्यात्ममा यी र यस्ता मानसिक अवस्थालाई दुःख मानिएको छ । मनका यस किसिमका अनेक भावहरूले मनोविज्ञानमा एक किसिमको मानसिक विकार निर्माण गर्दछन् र स्वभावका रूपमा व्यवहारमा प्रकट हुन्छन् ।

मनका उपर्युक्त अनेकानेक भाव उत्पन्न भएमा तुरुन्तै थाहा पाउने एक साक्षी वा द्रष्टा तत्त्व मान्छेभित्र रहन्छ । यसलाई ईश्वरको अंश मानिएको छ र यसलाई विभिन्न समुदाय वा परम्पराअनुसार विभिन्न नाम दिइएको छ । आत्मा, बोधी, सजगता, बोध, द्रष्टा, साक्षी आदि यस तत्त्वका अरू नामहरू हुन् ।

सामान्य मान्छेहरू आफूभित्रको मनभन्दा भित्र पुग्न र आफ्नो द्रष्टा वा साक्षी, जसलाई क्षेत्रज्ञ भनिन्छ, पहिचान गर्न सक्तैनन् । मनभन्दा भित्र पनि मान्छेको विशाल अस्तित्व छ भन्ने थाहा नभएपछि मनलाई नै 'म' भनी बुझ्ने गर्दछन् । मान्छे मन नभएर आत्मा हो । आत्मा न जन्मन्छ, न मर्छ, न रोगी हुन्छ, न आगोले डढाउँछ, न हावाले सुकाउँछ । अपितु यो त शाश्वत छ, सनातन छ, सत्य, चेतन र आनन्द स्वरूपमा छ भनेर गीतामा यसरी व्याख्या गरिएको छ ।

मन परिवर्तनशील हुन्छ । मनको अभिव्यक्ति इन्द्रिय, मन, बुद्धिमार्फत हुने गर्दछ । परन्तु मान्छेको शुद्ध स्वरूप आत्मा हो, ऊभित्रको द्रष्टा हो, साक्षी हो ।

आत्मसजगता र मानसिक स्वास्थ्य

मान्छेभित्र मानसिक क्षेत्र विकृत हुनु नै मानसिक समस्या हो । मनभित्र उत्पन्न हुने काम, क्रोध, लोभ, ईर्ष्या, अहङ्कार आदि नकारात्मक भाव नै मानसिक समस्याका स्रोत हुन् । जब मान्छेभित्र अति कामना वा चाहना उत्पन्न हुन्छ, सबै पूरा हुन पाउँदैन, सम्भव हुँदैन । ती चाहना वा इच्छा अवचेतन मनमा गएर वासना वा संस्कारका रूपमा कुण्ठाका रूपमा थुप्रिएर बस्दछन्, जसले मनलाई अस्थिर, व्याकुल, तनावग्रस्त र भयातुर बनाइदिन्छ । अवचेतन मनमा अत्यधिक चाप बढ्दै गएपछि मान्छे तनावग्रस्त बन्दछ । यसैलाई मानसिक समस्या भनिन्छ । उसमा

चेतन पक्ष कमजोर बन्न पुग्दछ, जसले व्यक्तिलाई बेहोसीपन बढ्दै जान्छ । उसले कर्तव्य, दायित्वजस्ता पक्षलाई भुल्न थाल्दछ । ऊ आफैभित्र जकडिन पुग्दछ र म बाहेक कुनै अर्को सत्य छैन भन्ने ठान्न लाग्दछ ।

श्रीमद्भगवद्गीताको द्रोष्णो अध्यायमा भगवान् कृष्णले आत्मालाई अजर, अमर, अविनाशी, परमात्माको अंश, कुनै बेला पनि ननासिने, नमासिने भनी स्पष्ट पार्नुभएको छ (श्रीमद्भगवद्गीता, अध्याय २) । यसैले मान्छे नै सृष्टिको यस्तो प्राणी हो, जो आफ्ना मनका सारा क्रियाकलाप, भावदशाका बारेमा जानकारी राख्दछ र प्रकृतिले यस्ता भावदशालाई स्वयम् व्यवस्थापन गर्ने क्षमता दिएर पठाएको हुन्छ । उसले लोभ, अहङ्कार, क्रोध, वासना, इच्छा आदि जागेको बारे जानकारी पाउँछ र त्यस प्रकारका भावनाका नकारात्मक परिणामबाट बच्दछ । यो नै मानिसको विशिष्ट क्षमता हो ।

यसरी मानिसभित्रको मानसिक क्षेत्र र यसका सारा उत्पादनमाथि क्षेत्रज्ञ अर्थात् मान्छेभित्रको द्रष्टा वा साक्षीले नियमन वा नियन्त्रण गर्ने गर्दछ । आत्मा वा साक्षीको विशेषता नै शान्ति हो । अशान्तिको क्षेत्र मानसिक क्षेत्र हो । मानसिक क्षेत्र कुरुक्षेत्र अर्थात् युद्धक्षेत्र हो भने क्षेत्रज्ञ शान्तिको क्षेत्र हो । मानसिक भाव वा उतारचढावप्रति क्षेत्रज्ञ अर्थात् होस वा सजगता भयो भने सो मानसिक अवस्थाले व्यक्तिलाई पिरोल्दैन, दुःख दिँदैन । तर मानसिक अवस्थाप्रति द्रष्टा भाव नराखेर भोक्ता भाव राखेमा भने त्यसले उसलाई दुःख बढाउँछ । सो नै तनाव वा चिन्ताको कारक हो ।

यहाँनै एउटा गहन आध्यात्मिक रहस्यबारे चर्चा गर्नु आवश्यक छ । मान्छेभित्र नकारात्मक भाव उत्पन्न भयो र सो भावप्रति होसमा रह्यो भने सो नकारात्मक भाव तत्काल कमजोर भई केही समयपछि समाप्त हुन्छ । यसै गरी मान्छेको मनमा कुनै दया, माया, करुणा, स्नेह उत्पन्न भयो र सोप्रति उसको सजगता जाग्यो भने सो भाव अझ बढेर जान्छ । नकारात्मक भावका लागि साक्षी वा होस वा सजगता अग्नि हो भने सकारात्मक भावका लागि उर्वर मल हो । यो आध्यात्मिक ज्ञान थाहा भइसकेपछि मान्छे मानसिक समस्यामा जाँदैन ।

तनको स्वास्थ्यका निमित्त भान्सामा मिल्छ औषधि ।

मनको स्वास्थ्यका निमित्त मनभित्रै छ औषधि ॥

आत्मसजगता कसरी बढाउने ?

आत्मसजगता (Self Awareness) अन्तर्गत दुई पक्ष रहेका हुन्छन् । पहिलो, मनका सारा भावदशाबारे जानकारी हुनु र दोस्रो, सो भावबाट आफू अलग रहनु । मानव मनमा उत्पन्न हुने भावनालाई महसुस गर्ने, सोको उपयोग गर्ने, सोअनुसार संवाद र व्यवहार गर्ने, पहिचान गर्ने र सोको याद गर्ने, परिस्थितिअनुसार भावनालाई व्यवस्थापन गर्ने क्षमता

वा सामर्थ्य नै भावनात्मक बुद्धिमत्ता (Emotional Intelligence) हो भने आफ्नो मनमा उत्पन्न हुने भावना र सोप्रतिको सजगता (Awareness) नै आत्मसजगता हो । मनमा उत्पन्न हुने भावप्रति सजग रहँदै सोका आधारमा आफ्नो मनोविज्ञानलाई व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ भन्ने अवधारणा नै आत्मसजगता र आत्मव्यवस्थापन बुझ्नुपर्दछ । आत्मसजगताले हाम्रो व्यक्तिगत, व्यावसायिक तथा सामाजिक जीवनलाई व्यवस्थित गर्न र कर्तव्यको निर्वाह, जिम्मेवारीको स्वीकार, सामूहिक भावनाको विकास, मैत्रीपूर्ण वातावरणको निर्माणजस्ता कार्यमा ठुलो मद्दत गर्दछ ।

आत्मसजगताको ज्ञान भएको व्यक्तिलाई मानवमनको आन्तरिक मनो-आत्मिक संरचनाबारे ज्ञान हुने गर्दछ । उसमा मानसिक विकार उत्पादनको कारण, सोको वासस्थान, उत्खनन, समाप्ति, निवारणका उपाय आदिका बारेमा ज्ञान हुन्छ । मानसिक विकार उत्पादन नै हुन नदिने र भए पनि ध्यान, प्राणायाम, चिन्तन, मननलगायतका विषयमा ऊ जानकार हुन्छ । यसका साथै कायिक, वाचिक तथा मानसिक कर्म, मानसिक उतारचढावको भोक्ता स्वरूप, मनका कार्यबाट निर्माण हुने कर्मसंस्कार, कर्मसंस्कारको परिणाम लगायतका विषयमा आत्मसजग व्यक्तिलाई ज्ञान हुन्छ । आत्मसजगताले व्यक्तिलाई गलत कर्मसमेत गर्न दिँदैन ।

आत्मसजगता : सुशासनको आधारभूमि

- 'सुशासन' शब्दले प्राप्त जिम्मेवारीप्रति इमानदारिता, कुशलता, प्रभावकारिता एवं प्रशान्तापूर्वक जिम्मेवारी निर्वाहमार्फत संस्थाको उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा योगदान पुर्‍याई संस्थाको उद्देश्य हासिल गर्न सहयोग पुर्‍याउनु भन्ने बुझ्नुपर्दछ । काम गर्ने मात्र होइन खुसीसाथ गर्ने अर्थात् कामका क्रममा आफू साथै माथिल्लो र तल्लो तहका कर्मचारीलाई पनि प्रशन्नसाथ कार्य सम्पन्न गर्न वातावरण बनाउनु भन्ने पनि ज्ञान हुनु आवश्यक छ ।
- संस्थागत उद्देश्य हासिल उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धिबाट हुन्छ । उत्पादकत्व अभिवृद्धिको अर्थ सङ्गठनमा प्रयोग हुने भौतिक, आर्थिक, मानवीयलगायतका स्रोतसाधनको प्रति एकाइ उत्पादन अभिवृद्धि हुनु हो । यसका लागि स्रोत साधनको कुशल प्रयोग हुनु आवश्यक हुन्छ । स्रोत साधनको दुरुपयोग हुन नदिई सोको प्रभावकारी उपयोगमार्फत प्रति एकाइ उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि यसको मर्म हो । यसैले सङ्गठनमा कार्यरत जनशक्ति कुशल हुनका लागि शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक तथा संवेगात्मक रूपमा शान्त, शालीन हुनुपर्दछ । आफ्ना आवेग-संवेगप्रति सजग हुँदै सोको कुशल व्यवस्थापन गर्न सक्षम अर्थात् आत्मसजगताको कुशल प्रयोगबाट नै सो सम्भव हुन्छ ।
- संस्था वा सङ्गठनमा अनुकूल प्रतिकूल परिस्थिति आइरहने गर्दछ । खास गरी संस्थामा ती उतारचढावप्रति सजग रहँदै वित्तीय साधनको प्रयोगमा र आफ्ना सहकर्मीहरूसँगको व्यवहारमा कर्मचारी सजग रहनु आवश्यक छ । वित्तीय साधनको प्रयोगमा निर्लोभता र सहकर्मीहरूसँगको व्यवहारमा मैत्रीपूर्ण एवं सहयोगात्मक व्यवहार सुशासनका लागि अपेक्षित रहन्छ । स्रोत साधनको प्रयोग नियम, प्रक्रिया, पद्धति अवलम्बन गर्दै दुरुपयोग हुन नदिने वातावरण बनाउनु हरेक कर्मचारीको कर्तव्य हो ।

यो कुरा निर्लोभताको गुणबाट मात्र सम्भव हुन्छ । लोभ उद्ने बित्तिकै आफ्नो भावनाप्रति सजग हुनु आत्मसजग व्यक्तिबाट मात्रै सम्भव हुन्छ ।

- सङ्गठनमा असल कार्यसंस्कृति उत्पादकत्व अभिवृद्धिको आधार हो । असल नैतिक आचरण, विद्यमान नियम, कानून, विधि, प्रक्रियाको अवलम्बनका लागि कर्मचारीलाई मनको अन्तर्तह अर्थात् संस्कारदेखि नै सहयोग पुर्‍याउनुपर्दछ ।
- आत्मसजगताले सम्पन्न कर्मचारी आफ्ना मानसिक उतारचढाव एवं भावप्रति सजग रहन्छ । विस्तारै आफूभित्र उत्पन्न भाव, सो भावको कार्यरूपमा प्रकटीकरण तथा सोको परिणामबारेको आँकलन गर्न सक्षम हुन्छ । आत्मसजग व्यक्ति कार्यालय वा संस्थामा उत्पन्न हुने सारहीन र अनावश्यक विवादबाट टाढै रहन्छ जुन सुशासनका लागि अपरिहार्य रहन्छ ।
- भावनात्मक बुद्धिमत्ताले आफ्नो मात्र हैन कि अर्काको समेत भावलाई ध्यान दिन्छ । कसरी यस्तो परिस्थिति उत्पन्न भयो र अर्को व्यक्तिबाट कसरी यस्तो व्यवहार हुन गयो भन्ने कुरा भावनात्मक बुद्धिमत्ता सम्पन्न व्यक्ति जानकार रहन्छ । यसबाट संस्थामा आफूअन्तर्गत रहेका कर्मचारीप्रति असल व्यवहार सम्भव हुने र खुसीसाथ काम लिन सकिन्छ ।
- हरेक व्यक्तिले आत्मसजगतालाई बढाउन सक्छ । आत्मजागरुकतासँगै व्यक्तिमा आत्मिक विकास, बुद्धिको विकास, विवेकको प्रवर्धन सम्भव हुन्छ । यसका लागि व्यक्तिले मान्छेको भौतिक तथा मानसिक समग्र अवयवबारे जानकार हुने र सोहीअनुसारको चिन्तन गर्ने, स्वभाव वा संस्कारको विकास गर्ने गर्नुपर्दछ । हो आत्मा स्वयम्ले उसलाई खबरदारी गर्दछ । यसैलाई आत्मिक उन्नति भनिन्छ ।
- आत्मिक रूपमा सजग कर्मचारीले सार्वजनिक सेवामा भ्रष्टाचार गर्दैन । उसको भित्री अखितयार सक्रिय भइसकेको हुन्छ । स्वसजगतारूपी अखितयारले अनियमितता गर्न दिँदैन । सार्वजनिक सेवा धारण गर्नेले जिम्मेवारी वहन राम्रोसँग गर्छ, गर्नेपर्छ, नत्र स्वयम्ले दण्ड दिन्छ भन्ने उसले बुझेको हुन्छ ।
- सुशासनका लागि हरेक कर्मचारी कर्म र कर्मफलको नियमबारे जानकार हुनु अति आवश्यक छ । अहिले अध्यात्म र यसको मर्मसम्बन्धी ज्ञान विद्यालय एवं विश्वविद्यालयका पाठ्यसामग्रीमा समावेश गर्न छाडियो, जसले गर्दा अध्यात्मको नियमबारे ज्ञान हस्तान्तरण रोकिएको छ । असल र सुसंस्कृत व्यक्ति एवं समाज निर्माणका लागि कर्म र कर्मफलबारेको ज्ञान अति आवश्यक छ । अझ कर्म र कर्मफलसम्बन्धी विज्ञान बुझेको मान्छेले अनियमितता नै गर्दैन र सुशासन स्थापित गर्न मद्दत पुग्दछ ।

कस्तो स्वभावको मान्छेको आगामी जीवनयात्रा कता र कस्तो रहन्छ भन्ने विषयमा श्रीमद्भगवद्गीतामा यस प्रकार स्पष्ट पारिएको छ :

उर्ध्व गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।

जघन्य गुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥ (श्रीमद्भगवद्गीता : १४।१८॥)

यस श्लोकको अभिप्रायअनुसार सात्त्विक गुणवाला व्यक्ति मृत्युपछि उर्ध्वता (माथितिर) तिर, रजो गुणवाला मध्य (यथास्थिति) र तमोगुण

अधो (नीचता) तिर जन्म लिन्छ । निचता भनेको दुःख हो, तमो गुण भनेको तमोवृत्ति हो । व्यक्तिको कर्मका आधारमा उसको जीवनको यात्रा तय हुने हुँदा कर्म र कर्मफलबारेको नियम जानकार भएमा संस्थागत सुशासन कायम गर्न मद्दत पुग्छ भन्ने विषयबारे विस्तृत चर्चा गर्नु आवश्यक छ । यहाँ केवल सङ्केत मात्र गरिएको हो ।

निष्कर्ष

जसले आत्म व्यवस्थापन गर्न जान्दछ, उसले जिम्मेवारी पनि कुशलतापूर्वक निर्वाह गर्न समर्थ हुन्छ । यसका लागि आत्मिक वा आध्यात्मिक ज्ञान र निरन्तरको प्रतिबद्धतासहितको अभ्यास आवश्यक पर्दछ ।

भ्रष्टाचार निवारण गरी संस्थागत सुशासन कायम गर्न अहिले राज्यको ध्यान कानुन निर्माण र सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । तर आत्मिक कानुन नउठाएसम्म असली भ्रष्टाचार निवारण सम्भव छैन । संस्कार विहीन व्यक्तिले राज्यको कानुन छल्ले अनेक उपाय निकालिहाल्दछ ।

सङ्गठन वा संस्थामा कार्यरत कर्मचारीमा जति आत्मसजगताको अभ्यास भयो, त्यति कार्यशैली निर्मल रहन्छ । काम, क्रोध, लोभ, अहङ्कार, ईर्ष्यापूर्ण वातावरणमा सङ्गठनमा असल कार्यसंस्कृति सम्भव हुँदैन । मैत्रीपूर्ण व्यवहार, सहकार्य, सहयोगात्मक वातावरण, कार्यमा प्रशन्नता, कार्यसन्तुष्टि आदि असल कार्यसंस्कृतिका लक्षणहरू हुन् ।

आत्मसजगताले आध्यात्मिक चेतना प्रवर्धन गर्दछ । आत्मसजगता अभिवृद्धिका लागि आफ्नै बारेको ज्ञान र यसको अभ्यास गर्नु आवश्यक छ । आत्मिक सजगताको अभ्यास गर्ने मान्छे तनावमा जाँदैन । कुनै परिस्थितिका कारण तनाव उत्पन्न भए पनि धैर्यका साथ व्यवस्थापन गर्ने कला विकास गर्दछ । जब आत्मिक व्यवस्थापन हुन्छ, तब सङ्गठनात्मक व्यवस्थापन कुशल बन्दछ । असल कार्यशैली कुशल व्यवस्थापनकै एक अङ्ग हो । यस प्रकार हरेक सङ्गठनमा कार्यरत कर्मचारीले आत्मसजगताको अभ्यास गर्नु अति आवश्यक छ, जसले भ्रष्टाचाररहित सुशासन स्थापना र प्रवर्धन गर्न मद्दत गर्दछ ।

सन्दर्भसूची

आचार्य, डा.भागवत (२०८०), 'संस्कार र शासन', सामाजिक सांस्कृतिक अध्ययन सङ्घद्वारा आयोजित गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, काठमाडौं ।

गोयन्का, सत्यनारायण (२०७४), प्रवचन सारांश, नेपाल विपश्यना केन्द्र, ज्योतिभवन, कान्तिपथ, काठमाडौं ।

राधाकृष्णन् (सन् २०१२), भारतीय दर्शन, दिल्ली : राजपाल एन्ड सन्ज प्रकाशन ।

रामसुखदास, स्वामी (२०६०), श्रीमद्भगवद्गीता (साधक-सञ्जीवनी), गोरखपुर : गीता प्रेस ।

रेग्मी, मुरारिप्रसाद (२०४८), मनोविज्ञानपरक समालोचना, साभा प्रकाशन, ललितपुर ।

कार्यकारी भूमिकामा रहँदा कार्यको प्राथमिकीकरण, सिप र समय व्यवस्थापन : बैकिङ क्षेत्रको सन्दर्भ

प्रताप सुवेदी*

अहिलेको समयमा ठुलो वा मध्यमस्तरको नेतृत्वमा रहँदा होस् वा कार्यकारी एवम् मुख्य पदाधिकारीको भूमिकामा रहँदा, कामको अत्यन्त चाप, विभिन्न बैठकहरू, भेटघाट, निर्णयका फाइल अगाडि बढाउने तथा धेरै कार्यहरू एकै समयमा गर्नुपर्ने अवस्था आएको हुन्छ। खास गरी संस्थागत कार्यहरू गर्दा कामको अत्यधिक चाप, दैनिक रूपमा आउने निर्णय, फोन, इमेल, बैठक, प्रतिवेदन, कुन काम वास्तवमै महत्वपूर्ण हो भन्ने छुट्याएर कार्य गर्न नसक्दा नेतृत्व कमजोर हुन्छ। नेतृत्व त्यस्तो बेला सफल हुन्छ, जतिबेला यस्ता कार्यको साँच्चिकै प्राथमिकीकरण गर्न सक्छ। बैकिङ क्षेत्र आफैमा अनुशासित, पारदर्शी, समयमा कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने, दैनिक कैयौं प्रकृतिका समाधान खोज्नुपर्ने क्षेत्र पनि हो। यस्ता संस्थामा समयमा सही निर्णय, प्राथमिकता निर्धारण गर्न सक्दा सामाजिक, आर्थिक तथा वित्तीय हिसाबले समेत सफलतातर्फ उन्मुख गराउँदछ। अर्थात् समय, स्रोत र ऊर्जा सीमित हुने भएकाले सबै कार्य एकै पटक गर्न खोज्नेभन्दा पनि उपयुक्त कामलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी समाधान खोज्नु नै नेतृत्वको मूल सिप हो। कार्यकारी वा नेतृत्वले कार्यको प्राथमिकीकरण गर्न निम्न मोडेलहरू रहेका छन्। यसको अध्ययनबाट प्राथमिकता निर्धारण गर्न सहज हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

१. प्राथमिकीकरण वर्गीकरण (MoSCoW Model)

कामको स्पष्ट प्राथमिकता क्रम कायम गर्न यो मोडेल उपयोगी छ। अर्थात् “कुन काम नगरी हुँदैन” र “कुन काम अहिले नगरे पनि हुन्छ” भन्ने स्पष्ट फरक बुझेर कार्य गर्दा अनावश्यक बहसलाई कम गराउँदछ र आवश्यक काम अगाडि बढाउँदछ। यसअन्तर्गत निम्न प्रकारले प्राथमिकीकरण गर्न सकिन्छ।

१.१ अनिवार्य काम (Must Have): कार्य नगर्दा संस्थाको सेवा अवरुद्ध हुने, सिस्टम वा प्रणाली बिग्रने, नियामकले दिएको सीमा वा निर्देशन अवरुद्ध हुने जस्ता सिधै जोखिम निम्त्याउने प्रकृतिका कार्यहरू यसअन्तर्गत पर्दछन्। राम्रो कार्यसम्पादन देखाउन चाहने कार्यकारी नेतृत्वले आवश्यक स्रोतहरू जुटाई पहिलो प्राथमिकतामा यी कामहरू सम्पादन गर्दछन् र यसमा कुनै सम्झौता गर्दैनन्।

१.२ अत्यन्त महत्वपूर्ण तर लचिलो काम (Should Have): त्यस्ता कार्यहरू, जसले संस्थाको कार्यसम्पादन गुणस्तर र छविमा ठुलो योगदान पुऱ्याउँछन्। त्यस प्रकृतिका कार्यहरूलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ। यद्यपि अत्यावश्यक काम (Must Have) सकेपछि यी कार्यहरू गर्न सकिन्छ। किनभने यस प्रकृतिका कार्यहरूमा

छोटो समयको लचकता रहन सक्छ। कुशल कार्यकारी नेतृत्वले मुख्य कार्य प्रभावित नहुने गरी प्राथमिकता क्रम मिलाई योजना बनाई यसलाई समेत ढिला नहुने गरी सम्पादन गर्न सक्नुपर्दछ।

१.३ वैकल्पिक सुधारात्मक काम (Could Have): यी त्यस्ता कार्यहरूको समूहमा पर्दछन्, जुन कार्यहरू सम्पादन गर्न सक्दा राम्रो परिणाम आउँछ, नहुँदा पनि संस्था निरन्तर चलि रहन्छ। नेतृत्वका धेरै व्यक्तिहरू यस्ता काममा बढी समय खर्चिएर मुख्य लक्ष्यबाट विचलित हुने वा बढी आलोचनामा परेको देखिन्छ। तसर्थ राम्रो देखिने सबै काम तत्कालको प्राथमिकतामा नै गरिहाल्न आवश्यक हुँदैन।

१.४ अहिले नगर्ने निर्णय (Won't Have): कुनै काम उपयोगी हुने भए पनि ताली खाने आशामा निर्णय प्राथमिकतामा राख्नुभन्दा पनि तत्काल नगर्ने निर्णय गर्नुपर्दछ। अर्थात् अनुकूल समयमा गर्ने गरी यसलाई प्राथमिकता नदिने वा नगर्ने निर्णय गर्ने क्षमता राख्न सक्नुपर्दछ। जसमा केही आलोचना आउन सक्छ, त्यो स्वाभाविक हो।

२. तथ्यमा आधारित ढाँचा (RICE Frame Work Model)

कुनै पनि निर्णय गर्दा भावनाबाट होइन, तथ्यमा आधारित भएर बढी सेवाग्राही लाभान्वित हुने खालको प्राथमिकतामा क्रम निर्धारण गर्नु यस मोडेलको आशय हो। यसले सुधारिएको सेवा, नवप्रवर्तनलाई जोड दिने, पारदर्शिता र नेतृत्वप्रतिको शङ्कालाई कम गरी संस्थागत रूपमा उत्तम प्राथमिकता कायम गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ। निर्णय प्राथमिकताअन्तर्गत यो मोडेललाई पहिल मूल्याङ्कन ढाँचा पनि भनिन्छ। यसलाई निम्नअनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

२.१ पहुँच (Reach): कार्यसम्पादन गर्न सक्दा कति कर्मचारी, ग्राहक वा सेवाग्राहीलाई प्रत्यक्ष सम्बोधन गर्न सकिन्छ भन्ने विषयलाई यसअन्तर्गत प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ। त्यस्तो कार्य, जसले धेरै जना लाभग्राहीलाई एकै पटकमा फाइदा पुऱ्याउँदछ, यस्तो निर्णय प्राथमिकीकरणमा पार्नुपर्दछ। यसलाई Outreach वृद्धि गर्ने रणनीतिका रूपमा पनि बुझ्न सकिन्छ।

२.२ प्रभाव (Impact): निर्णय प्राथमिकीकरण गर्दा Outreach अर्थात् पहुँचभन्दा पनि त्यसले कति गहिरो वा दीर्घकालीन प्रभाव पार्दछ, त्यसको असर कति महत्वपूर्ण हुन्छ भन्ने हेर्नुपर्दछ। अर्थात् सानो परिवर्तन गर्ने निर्णयले सङ्गठनमा ठुलो सुधार ल्याउने विषय नेतृत्वको प्राथमिकतामा हुनुपर्दछ।

२.३ विश्वसनीयता (Confidence): यस मोडेलमा निर्णय

* वरिष्ठ उप-महाप्रबन्धक, कृषि विकास बैंक

प्राथमिकीकरण गर्दा वास्तविकतामा आधारित हुनुपर्दछ । कुनै दबाब, अनुमान वा भावनामा आउने विषयलाई निर्णयको प्राथमिकीकरण गर्न हुँदैन । अर्थात् ठुलो हुलले भन्दैमा सबै कार्य प्राथमिकतामा नर्पन पनि सक्छन् । यथार्थ र वास्तविकतामा आधारित विश्वसनीय तथ्यहरूका आधारबाट मात्र निर्णय लिने गरी काम प्राथमिकीकरणमा पार्नुपर्दछ ।

२.४ प्रयास (Efforts) : निर्णय प्राथमिकता गर्दा कम समय, कम लागत, कम जनशक्ति एवम् प्रयासमा ठुलो परिणाम दिने काम स्वाभाविक रूपमा प्राथमिकीकरणमा पर्नुपर्दछ । अर्थात् गरिने प्रयास एवम् लागतसमेतको उपलब्धता सुनिश्चित गरी प्राथमिकताका आधारमा कार्य गर्नुपर्दछ ।

३. सन्तुष्टि स्तर विश्लेषण (Kano Model)

यसलाई ग्राहक केन्द्रित प्राथमिकता (Customer Centric Model) पनि भनिन्छ । ग्राहकलाई केन्द्रबिन्दुमा राखेर अरू सेवाग्राहीभन्दा सो समूहलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्ने ढाँचा वा मोडेल हो । बैंक वित्तीय संस्थालाई यो मोडेल उपयोग गरी Brand Loyal कायम गराउन सकिन्छ । यसअन्तर्गत निम्न मोडेलहरू रहेका छन् ।

३.१ आधारभूत अपेक्षा (Basic Expection): यी अत्यन्त आधारभूत वा प्राथमिक विषयहरू हुन् । यी नहुँदा साथ गुनासो आइहाल्छ । तसर्थ निर्णय प्राथमिकता गर्दा न्यूनतम र आधारभूत विषयलाई न्यूनतम स्तरमा कायम गरिरहन पर्दछ । यो नहुँदा सेवाग्राहीमा ठुलो निराशा पैदा हुन्छ ।

३.२ कार्यसम्पादन आवश्यकता (Performance Need): धेरै समयबाट संस्थाको कार्यसम्पादनलाई खराब गरिरहेका विषयलाई तत्काल सुधार गर्ने प्राथमिकताक्रम कायम गर्नुपर्दछ । संस्थाको कार्यसम्पादन (Performance) निरन्तर सुधार देखिने विषयको निर्णयलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ । जसले दीर्घकालमा सबै सेवाग्राही खुसी हुन्छन् र सुधारको अनुभूति गर्दछन् । यसले ठुलो स्तरको सन्तुष्टि प्रदान गर्दछ ।

३.३ अपेक्षाभन्दा बढि खुसी दिने (Delighter): ग्राहकले अपेक्षा नगरेका तर प्राप्त भएमा अत्यन्त खुसी हुने विषयहरू हुन्छन् । समय समयमा नव प्रवर्तन, नयाँपन दिने गरी पुराना र लामो समय लाग्ने (Lengthy) कामलाई प्रतिस्थापन हुने गरी काम गर्नुपर्दछ । दीर्घकालीन छवि र विश्वास कायम गर्ने यस्ता विषयमा प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।

४. काम वर्गीकरण ढाँचा (Eisenhower Matrix)

यो मोडेलको आशय तुरुन्त (Urgent) र महत्त्वपूर्ण (Important) बिचको फरकलाई बडो बुद्धिमतापूर्ण ढङ्गले छुट्याई कार्यको प्राथमिकता निर्धारण गर्न सहयोग गर्नु हो । नेतृत्व वा कार्यकारी तहमा सबैभन्दा बढी गलत निर्णय यही कारणले हुन पुग्दछ, जसलाई बुझ्न यो मोडेलको अध्ययन महत्त्वपूर्ण छ । यसलाई व्यक्तिगत प्राथमिकता व्यवस्थापन मोडेल पनि भनिन्छ । यसमा प्राथमिकीकरण देहायअनुसार गर्नुपर्दछ ।

४.१ महत्त्वपूर्ण र तुरुन्त (Important & Urgent): कुनै कार्य तत्काल गरिएन भने त्यसको नकारात्मक परिणाम देखिन्छ । कार्यकारी वा नेतृत्वले यस्ता काम आफैले निगरानीमा राखेर यथाशीघ्र

कार्यान्वयनको प्रक्रिया बढाउनुपर्दछ । अर्थात् तत्काल नगरे समस्या आउने, समय सीमा तोकिएर कम समय बाँकी रहेकालाई अत्यावश्यक मानी प्राथमिकीकरण गर्नुपर्दछ । जस्तै : बैंकिङ सफ्टवेयर, नेटवर्किङको व्यवस्था आदि ।

४.२ महत्त्वपूर्ण तर तुरुन्त होइन (Important But No Urgent):

यसअन्तर्गत महत्त्वपूर्ण भए पनि तत्काल नगरी अनुकूल समयमा प्राथमिकतामा कार्य गर्न सकिन्छ । जस्तै - योजना, नीति, कर्मचारी विकास, अनुसन्धान आदि । यसका लागि आवश्यक समय छुट्याउन सक्नुपर्दछ । अहिले सम्पादन गर्न नसक्दा तुरुन्तै समस्या नआउला तर नतिजा गम्भीर हुने प्रकृतिका कामलाई सोहीअनुसार महत्त्व दिई अर्को प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ ।

४.३ तुरुन्त तर महत्त्वहीन (Urgent But Not Important):

यस्ता काम अरूले पनि गर्न सक्छन् । अरूलाई काम सुम्पेर आफ्नो समय उच्च मूल्यका निर्णयको सम्पादनका लागि छुट्याउनुपर्दछ । अर्थात् नेतृत्व यसमा अलमलिनु हुँदैन ।

४.४ न तुरुन्त, न महत्त्वपूर्ण (Neither Urgent Nor Important):

यस्ता विषय वा कार्यहरूले समय मात्र खपत गर्दछन् । एजेन्डा राम्रो गर्नुपर्ने देखिए पनि मूल्यहीन वा कम मूल्यवान् हुने प्रकृतिका विषयलाई प्राथमिकतामा राख्नु नपर्ने हुन सक्छन् । कार्यकारी नेतृत्वले यसलाई हटाएर वा अरूलाई जिम्मा लगाएर महत्त्वपूर्ण विषयमा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्दछ ।

५. Eat that Frog Model

दिनको सबैभन्दा गाह्रो कामबाट कार्य थालनी गर्नुपर्दछ भन्ने मोडेललाई Eat that Frog Model भनिन्छ । जसले गर्दा गाह्रो काम दैनिक सम्पादन हुने र काम पन्छाउने प्रवृत्ति घट्दै जाने गर्दछ । यसबाट आत्मअनुशासन वृद्धि हुन्छ । यसलाई दैनिक केन्द्रित (Daily Focus) मोडेल पनि भनिन्छ । यसअन्तर्गत प्राथमिकता निर्धारण गर्दा देहायअनुसार व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

५.१ सबैभन्दा कठिन काम पहिचान (Identifying the Hardest Task):

हरेक दिनको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण तर कठिन काम पहिचान गर्ने, त्यसलाई काम गर्न र गराउन सबैको प्रयास केन्द्रित गराउन सक्दा सङ्गठनको बाह्य परिस्थितिसँग मुकाबिला गर्ने क्षमता वृद्धि हुनुका साथै सबै समस्याको समाधान गर्न वातावरण बन्छ ।

५.२ पहिले नै सामना (Doing it First) :

गाह्रो काम पहिले नै गर्ने निर्णय गर्दा मूलधारमा रहन सकिन्छ । अप्ठ्यारोलाई पन्छाउने पद्धति बाहिर जान्छ र संस्था Track मा बस्छ । सबैले समस्या केन्द्रित कार्य गर्ने, समय सदुपयोग गर्ने वातावरण बन्छ ।

५.३ सकारात्मक गति (Building Momentum):

सुरुमा नै सफलता पाउने गरी महत्त्वपूर्ण कार्य गर्ने प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ, जसले गर्दा ठुला समस्या समाधान अगाडि अगाडि पर्ने हुँदा स-साना समस्या हल्का ढङ्गले समयमा समाधान गर्न सकिन्छ र नेतृत्वले जे गर्छ सही गर्छ भन्ने मान्यता स्थापित हुन्छ ।

६. लक्ष्य छनौट नियम (Warren Buffets 5/25 Rules)

यसलाई सीमित लक्ष्यमा गहिरो फोकस गर्ने प्राथमिकता पनि भनिन्छ । वारेन बफेटले २५ वटा लक्ष्य निर्धारण गरेर ५ वटालाई सम्पन्न गर्न फोकस गर्नुपर्दछ भन्ने धारणा राख्दै नेतृत्वले यथासमयमा No पनि

भन्न सक्नुपर्छ भन्ने विचार अगाडि सारेका छन् । अर्थात् नेतृत्व भनेको थप्ने मात्र होइन, हटाउने पनि कला हो भन्दै यसै गरी निर्णय प्राथमिकीकरणमा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ भन्ने धारणा राखेका छन् ।

६.१ सबै लक्ष्य लेख्ने (Listing All Goal): यसमा कार्यकारी वा नेतृत्वलाई आ-आफ्नो चाहना र महत्वाकाङ्क्षा स्पष्ट हुने गरी सबै विषय उल्लेख गर्नुपर्दछ । यसमा उद्देश्य जति पनि हुन्छन् । अर्थात् नेतृत्वले कुनै पनि विषय नछुट्ने महत्त्वपूर्ण कार्यको सूची तयार गर्न सक्नुपर्छ ।

६.२ मुख्य पाँच विषय छनौट (Choosing Top Five): यसरी सबै कार्यहरू अर्थात् कामको सूची तयार भएपछि मात्र विभिन्न आधारमा विश्लेषण गरी उच्च प्राथमिकताका ५ वटा कार्य प्राथमिकतामा राखी बाँकी छोड्नुपर्दछ भन्ने वारेन बफेटको अवधारणा छ । धेरै लक्ष्यबाट कार्यकारीले विभिन्न उच्च महत्त्वका आधारमा ५ वटा छनौट गरी प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ ।

६.३ Avoiding the Rest : नेतृत्व भनेको हटाउने कला पनि हो, तसर्थ मुख्यबाहेक अन्यलाई सतर्कतापूर्वक हटाउन सक्नुपर्छ । अर्थात् कम महत्त्वपूर्ण र धेरै निर्णयलाई प्रभावित पार्ने हल्का विषय नेतृत्वको प्राथमिकताबाट हटाउनुपर्दछ ।

७. अन्य मोडेल

माथि उल्लेख गरिएबाहेक पनि निर्णय छनौटमा प्राथमिकता निर्धारणका मोडेल छन् । Pareto Principle (80/20) Rule, Weighted scoring Model, ICE Scoring Model आदि प्राथमिकता निर्धारण मोडेल छन् । यिनको सारांश क्षेत्र माथि उल्लेख गरेजस्तै नै हो । अर्थात् सबै मोडेलको अध्ययन गरी आफ्नो प्राथमिकताको मोडेल आफैले तयार गर्नुपर्दछ ।

बैंकिङ क्षेत्र र कार्य प्राथमिकीकरण

बैंकिङ क्षेत्र संवेदनशील र समयमा नै कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने प्रकृतिको क्षेत्र हो । यसमा ग्राहकको तीव्र र उच्च अपेक्षा हुन्छ भन्ने नियामक संस्था नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन र रिपोर्टिङ यथासमयमा कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ भन्ने समय, स्रोत र साधन सधैं सीमित हुन सक्छ । अर्कोतर्फ,

कर्मचारी र मानवीय भावनाको समेत उचित समयमा सम्बोधन गर्न सकिने भन्ने यसले नैराश्यता उत्पन्न गराउँदछ । त्यसैले AML/CFT, KYC अथवा कम्प्लायन्स, अध्ययन तथा विकास, जग्गा जमिन, भवन निर्माण, कार्यालय स्थानान्तरण, खराब सम्पत्ति व्यवस्थापनदेखि रणनीतिक योजना, ग्राहकका अपेक्षादेखि सेवाको गुणस्तर सुधार गर्ने, व्यवसाय वृद्धिदेखि खर्च कटौती लगायत दैनिक रूपमा हेर्नुपर्ने अनेकन विषयहरू हुन्छन् ।

यसबारेमा माथिका मोडेलमा उल्लेख गरेजस्तै विभिन्न ढङ्गले अध्ययन, विश्लेषण, पार्न सक्ने प्रभावको अध्ययन गरी कार्यकारी तह अर्थात् व्यवस्थापनले सुझुबुझपूर्ण ढङ्गले प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ । आज महत्त्वपूर्ण हुने विषय हिजो महत्त्वपूर्ण नहुन सक्छ । तसर्थ सफल बैंकर हुन व्यस्त होइन, रणनीतिक हुनुपर्दछ । रणनीतिक हुन यथासमयमा आवश्यक विषयहरू प्राथमिकतामा राखी निर्णय लिन सक्नुपर्दछ ।

निष्कर्ष

तसर्थ उच्च क्षमता देखाउन चाहने नेतृत्वमा रहने कार्यकारी उच्च, मध्यम र निम्न तहका व्यवस्थापनले आफ्नो अनगिन्ती एजेन्डा, लक्ष्य, कार्यमा निर्णय लिने प्राथमिकता निर्धारण गर्दा उपर्युक्त विभिन्न मोडेलहरूका आधारभूत पक्षलाई बुझेर अध्ययन विश्लेषण गरी प्राथमिकता कायम गरी सम्पादन गर्न सक्दा उच्च क्षमता प्रदर्शन गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सूची

१. Eisenhower, DD. (1954), Decision Making & Priority Management Principles.
२. Tracy, B.(2001), Eat that Frog.
३. Drucker, P.F.(1967), The Effective Executive.
४. Covey, S.R.(1989), The 7 Habit of Highly Effective People.
५. Decision Making सम्बन्धी विभिन्न Website तथा लेखहरू ।

अधिक तरलताको प्रभाव र उचित व्यवस्थापन

दुर्गा कुमारी कडेल (छत्कुली)*

पृष्ठभूमि

बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग तत्काल प्रयोग गर्न सकिने नगद तथा नगद सरहको सम्पत्ति आवश्यकताभन्दा बढी हुनु अधिक तरलता हो। अधिक तरलताको कर्जासँग सिधा सम्बन्ध रहन्छ। निक्षेपको अंश अधिक र कर्जाको अंश तुलनात्मक रूपमा कम हुनु भनेको कर्जा निक्षेप अनुपात कम हुनु हो। कर्जा निक्षेप अनुपातलाई सिडी रेसियो भन्ने गरिन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा रहेको निक्षेप रकमको कति प्रतिशत रकम कर्जा प्रवाह गरेका छन् भन्ने अनुपात देखाउने एउटा इन्डिकेटर हो। सिडी रेसियो बढी हुँदा र कम हुँदा विभिन्न पक्षहरू प्रभावित हुने गर्दछन्। वित्तीय संस्थाले कर्जा अत्यधिक रूपमा लगानी गरेको अवस्थामा ब्याज प्राप्त भई नाफा आर्जन त हुन्छ तर यसले तरलतामा समस्या आउन सक्छ। सिडी रेसियो कम हुँदा ब्याज आम्दानी कम हुन्छ। तसर्थ वित्तीय अवस्थामा सन्तुलन कायम गर्न नियामक निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले सिडी रेसियोको सीमा निर्धारण गर्दछ। नियामक निकायले तोकिदिएको सीमाभन्दा बढी भएमा बढी भएको अनुपातको निश्चित प्रतिशत शुल्क लाग्ने व्यवस्था रहेबमोजिम समय समयमा कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यस्तो शुल्क तिरेको देखिन्छ। नियामक निकायले निर्देशन गरेका नियम पालना नगर्नु राम्रो विषय होइन, किनकि यसले वित्तीय अनुशासनको अवहेलना भएको इङ्गित गर्दछ। निश्चित सीमाभित्र रहेर निक्षेप तथा कर्जाको प्रभावकारी परिचालन गरी संस्थागत उद्देश्य हासिल गर्नु बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सफलता मानिन्छ।

हालको अवस्था

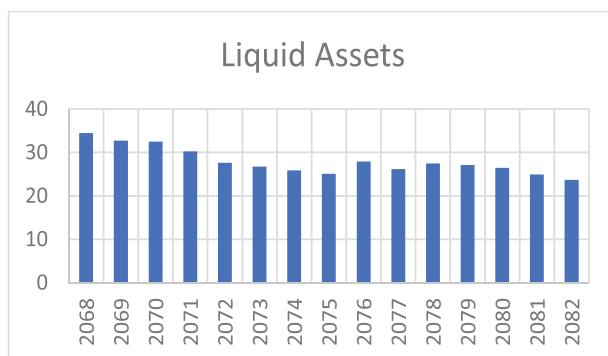
वर्तमान परिदृश्यलाई हेर्ने हो भने विगत केही समय अगाडिदेखि वित्तीय संस्थाहरूमा अधिक तरलता जम्मा भएको अवस्था रहेको छ, जसको व्यवस्थापनको पहिलो पक्ष लगानी रहेको हुन्छ। लगानीको मागमा कमी रहेकाले सिडी रेसियो पनि कम नै रहन गएको छ। अधिक तरलता व्यवस्थापन भन्नु र सिडी रेसियो व्यवस्थापन भन्नु पर्यावाची शब्दभन्दा फरक पर्दैन। सिडी रेसियो बढाउने नाममा सर्वसाधारणबाट सङ्कलन भएको रकम जथाभावी रूपमा लगानी गर्नाले समयमा असुलउपर हुन नसक्दा निष्क्रिय कर्जाको अनुपात बढ्ने गर्दछ। सुरक्षित लगानीसहितको सिडी रेसियोको सन्दर्भलाई विस्तृत रूपमा हेर्ने हो भने तरलताको पर्याप्तता तथा सङ्कुचनले पनि अनुपात तलमाथि हुने गरेको देखिन्छ। बजारमा तरलता सङ्कुचन भएको अवस्थामा सिडीको अनुपात बढी हुने र पर्याप्त तरलताको अवस्थामा सिडीको अनुपात कम रहने गरेको

तथ्याङ्कको विश्लेषणबाट देख्न सकिन्छ। पछिल्लो समय वित्तीय क्षेत्रको अवस्थालाई हेर्दा अर्थतन्त्रमा रेमिट्यान्स रकम भित्रिएको, आयात व्यापार तुलनात्मक रूपमा केही कम भएको, लगानीका सम्भावना नदेखिएको तथा भइरहेका व्यवसाय तथा उद्यमहरूमा शिथिलता आएको अवस्थाका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा निक्षेप बढ्नु गएको अवस्था रहेको छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अधिक तरलताको अवस्था र तरलता अधिक हुनुका कारणहरू निम्न तालिकाहरूबाट हेर्न सकिन्छ :

१. तरलताको अवस्था

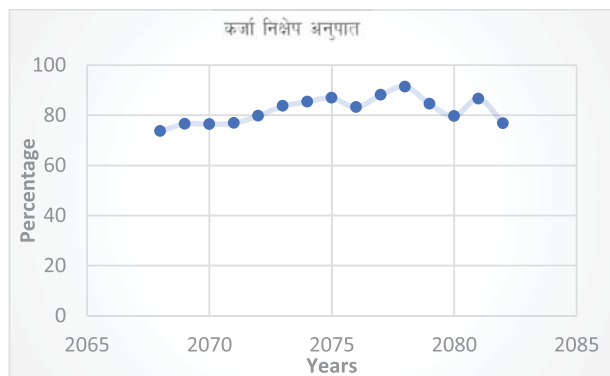
तरलताको अवस्थालाई हेर्ने हो भने विगत १४ वर्षको अवधिलाई अध्ययन गर्दा पर्याप्त तरलता रहेको अवस्था देखिन्छ। करिब २४ प्रतिशत तरलता बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको अवस्था छ। तरलताको अवस्था हेर्दा २०८२ कात्तिकसम्म आइपुग्दा तरलता २३.४१ प्रतिशत रहेको छ, जुन असार मसान्तमा २३.७३ प्रतिशत रहन गएको थियो। लगानीका पर्याप्त अवसर तथा मागमा कमी आएका कारण यो अवस्था सृजना भएको देखिन्छ।

२. कर्जा निक्षेप अनुपात

कर्जा निक्षेप अनुपातको अवस्थालाई हेर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा निक्षेप अनुपात ११ वर्ष अगाडिको अवस्थामा रहेको चार्टबाट देख्न सकिन्छ। २०८२ कात्तिकसम्म आइपुग्दा कर्जा निक्षेप अनुपात ७५ प्रतिशत रहेको छ, जुन असार मसान्तमा ७६.७९ प्रतिशत रहेको थियो। अबको केही समय पनि यस्तै अवस्था रहन सक्ने अवस्था रहेको हुँदा यसको प्रभाव अझै लम्बिएर जाने निश्चितप्रायः देखिन्छ। यस्तो अवस्थालाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कसरी व्यवस्थापन गरी अगाडिको बाटो तय गर्दछन् हेर्न भने बाँकी नै छ।

* उपकार्यकारी अधिकृत, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

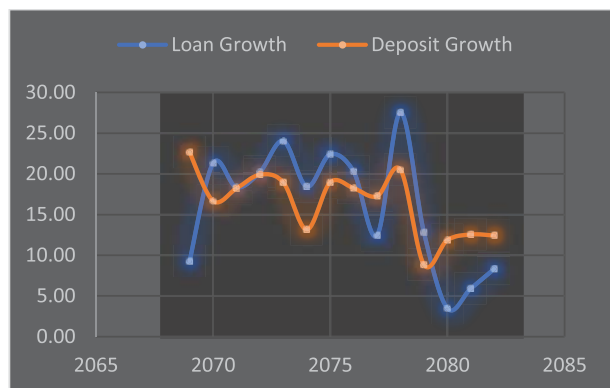

३. ठुलो परिमाणमा रेमिट्यान्स जम्मा हुनु

२०७८ सालदेखि यता हरेक वर्ष उच्चदरमा रेमिट्यान्स वृद्धि भएको देखिन्छ। २०८२ साल कात्तिक महिनासम्म ६ खर्ब ८७ अर्ब १३ करोड रेमिट्यान्स आइसकेको छ। जुन रकम गत वर्षको सोही अवधिको तुलनामा ७.३ प्रतिशतले बढी रहेको देखिन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा निक्षेप रकम बढ्ने तथा सुरक्षित लगानी गर्ने क्षेत्रहरू पहिचान हुन नसक्दा यसको प्रभाव बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई मात्र नभएर समग्र अर्थतन्त्रमा पर्ने गर्दछ।

४. निक्षेप तथा कर्जाको वृद्धिलाई तलको चार्टबाट हेर्न सकिन्छ।

विगत १४ वर्षको अवस्थालाई हेर्दा अधिल्ला वर्षहरूमा लगानीको वृद्धि बढेको देखिए तापनि पछिल्लो समय निक्षेप तथा कर्जाको वृद्धिलाई हेर्ने हो भने २०७८ सालमा निक्षेपको वृद्धि २० प्रतिशत रहेको कर्जाको वृद्धि करिब २८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। २०८१ सालमा निक्षेपको वृद्धि १३ प्रतिशत रहेको कर्जाको वृद्धि ६ प्रतिशतमा सीमित रहन गएको देखिन्छ। यस्तै गरी २०८२ सालमा निक्षेपको वृद्धि १२ प्रतिशत रहेको कर्जाको वृद्धि ८ प्रतिशतमा सीमित रहन गएको देखिन्छ। यसरी हेर्दा लगानी वृद्धि र निक्षेप वृद्धिको अन्तर ठुलो रहन गयो। परिणामतः अधिक तरलताको अवस्था रहन गयो।

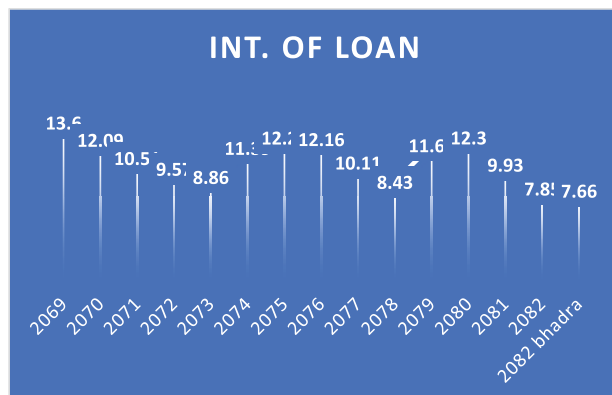
५. चालु खाता एवम् शोधनान्तर स्थिति

पछिल्ला वर्षहरूमा चालु खाता र शोधनान्तर स्थिति बचतमा निरन्तर सुधार भएको छ। विगतका वर्षहरूमा समेत चाप रहेको उक्त सूचक २०७८/७९ मा उच्च घाटामा रहेको थियो। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा निर्यातको अनुपात ११.४ प्रतिशत रहेको छ भने आयात ८८.६ प्रतिशत रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०८२/८३ को पहिलो चार महिनामा चालु खाता र शोधनान्तर स्थिति दुवै उच्च बचतमा रहेको छ। वैदेशिक व्यापारको अवस्थालाई अध्ययन गर्ने हो भने निर्यातको

तुलनामा आयातको अंश निकै नै ठुलो रहेको देखिन्छ।

६. लगानीमा न्यून ब्याजदरले काम नगर्नु

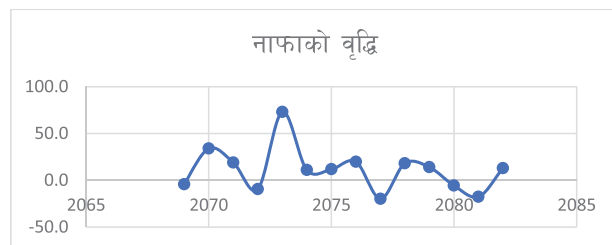
लगानीमा ब्याजदरको नकारात्मक सम्बन्ध रहनुपर्नेमा सो सम्बन्धले काम गर्न नसकेको अवस्था रहेको छ। वित्तीय संस्थाहरूमा रहेको ब्याजदरको अवस्थालाई तलको चार्टबाट स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ। माथिको चार्टबाट यो स्पष्ट देखिन्छ कि ब्याजदर लगानीको एउटा महत्वपूर्ण चरका रूपमा लिने गरिन्छ र यसको प्रभाव लगानीमा नकारात्मक सम्बन्ध रहन्छ भन्ने गरिन्छ, जहाँ ब्याजदर अधिक हुँदा लगानीकर्ताहरू उचित प्रतिफल सुनिश्चित हुने क्षेत्रबाहेक अन्य क्षेत्रहरू तथा नयाँ क्षेत्रहरूमा लगानी गर्न रुचि राख्दैनन्। २०८२ साल भाद्र महिनामा ७.७६ प्रतिशत रहेको ब्याजदर कात्तिकमा आउँदा ७.३८ प्रतिशत रहन गएको छ। ब्याजदर न्यून हुँदै गएको अवस्थामा भइरहेको लगानीमा थप लगानी बढाई काम गर्ने र लगानीका नयाँ अवसरहरूलाई खोजेर लगानी गर्ने वातावरण सिर्जना हुने हुँदा लगानी बढ्छ भनिन्छ, तर यो परिस्थिति आजको अवस्थामा अनुकूल रहेको देखिँदैन किनकि ब्याजदर विगत १४ वर्ष यताकै न्यून अवस्थामा रहेको पनि सोचेअनुरूपको लगानी भइरहेको देखिँदैन, जसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अधिक तरलता रहन गएको छ। यसको असर समग्र अर्थतन्त्रमा कुनै न कुनै रूपमा पर्न गएको देखिन्छ।

७. नाफाको अवस्था

तलको चार्टबाट नाफाको वृद्धिको अवस्थालाई स्पष्ट रूपमा बुझ्न सकिन्छ।

माथिको चार्टबाट विगत करिब १४ वर्षको नाफाको वृद्धिको अवस्थालाई हेर्दा असन्तुलित रूपमा अगाडि बढेको देखिन्छ। पछिल्लो समयदेखि आउँदो केही समयसम्म यो अवस्था पहिलेको अवस्थाभन्दा पनि अझ कमजोर अवस्थामा रहने हो कि भन्ने सङ्केत देशको बदलिँदो परिस्थितिले देखाउँदछ।

सन् २०२५ को नोभेम्बरसम्म (२०२५ को ११ महिनाको) अवधिमा नेपाल आएका पर्यटकको सङ्ख्या सन् २०२४ को सोही अवधिको

तुलनामा ०.४ प्रतिशतले वृद्धि भई १० लाख ६० हजार नाघेको छ । सन् २०२४ को सोही अवधिमा यस्तो सङ्ख्या १० लाख ५६ हजार रहेको थियो ।

अधिक तरलता हुँदा प्रभाव पर्ने पक्षहरू

१. **लगानी असुरक्षित हुने सम्भावना** : बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जब रकम थुप्रिन थाल्दछ, त्यसको लागत पर्ने हुँदा लगानीका नाममा असुरक्षित लगानी हुने सम्भावना प्रबल रहन्छ । ब्याजको आशामा सावँसमेत दुब्ने परिस्थिति आयो भने वित्तीय संस्थाको भविष्य धरापमा पर्न सक्छ । अर्थतन्त्रमा समेत मन्दीको अवस्था रहेको अवस्थामा जथाभावी लगानी गर्ने होइन कि, पर्ख र हेरको अवस्था मानेर सुरक्षित लगानीतर्फ लाग्नुपर्दछ ।
२. **खर्च कटौतीका बाटाहरू खोज्ने प्रयास** : आम्दानी कम हुने, लागत वृद्धि भइरहने हो भने संस्थामा हुने ब्याज खर्चबाहेकका अन्य खर्चहरू जस्तै : कर्मचारी खर्च, कार्यालय सञ्चालन खर्च, अफिस भाडा, सवारी साधन लगायतका खर्चहरू कसरी कम गर्ने भन्नेतर्फ सोच्नुपर्ने हुन्छ । जसले गर्दा कर्मचारी कटौती, शाखाहरूको सङ्कुचन, सवारी साधनको उपयोगमा कटौती, भाडा खर्च कम गर्न सानो क्षेत्रफलबाट सेवा दिने परिपाटी पनि अपनाउनुपर्ने हुन्छ ।
३. **सरकारको राजस्व सङ्कलनमा कमी** : जब बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आम्दानीसँगै नाफामा कमी आउँछ भने सरकारको राजस्वअन्तर्गत कर राजस्व बापत जम्मा हुने रकम कम हुन जान्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको मुनाफाबाट जम्मा हुने कर रकम कुल राजस्वको ठुलो अंश रहने हुँदा नाफामा कमी भएकाले सो रकम सीमित हुन पुग्यो । लगानी कम हुँदा ऋ, त्च मा कमी आउँदछ, जसले आयात व्यापारबाट आउने भन्सार महसुलमा समेत कमीसँगै सरकारको आम्दानीमा कमी आउँदछ ।
४. **वित्तीय संस्थाको आम्दानी न्यून सँगै नाफामा कमी** : बैंक तथा वित्तीय संस्थाको मुख्य आम्दानी भनेको कर्जाको लगानीबाट प्राप्त ब्याज आम्दानी हो भने दोस्रो पक्ष भनेको विभिन्न किसिमका सेवा शुल्क, कमिसन, चार्जहरू रहने गर्दछन् । जब लगानी नै न्यून भयो भने यी पक्षहरूको प्रभाव सकारात्मक रहँदैन । एकातिर निक्षेपको ब्याज तिर्नुपर्ने र आम्दानी कम हुँदा समग्रतामा नाफामा कमी आउँदछ ।
५. **रोजगारीका अवसरमा कमी** : समग्र अर्थतन्त्र चलायमान हुँदा व्यापार व्यवसाय, उद्यम सृजना हुने हुँदा लगानीको क्षेत्रमा कमी आउँदछ भने उल्लिखित पक्षहरूमा नकारात्मक प्रभाव पर्न जान्छ । जसले गर्दा रोजगारीका अवसर सृजना हुन सक्दैन भने भइरहेको रोजगारीबाट पनि हात धुनुपर्ने स्थिति आउने देखिएको छ । रोजगारीका पर्याप्त अवसरको कमीका कारण दिनहुँ हजारौँ युवा कामका लागि विदेशिएको तथ्याङ्कले देखाउँदछ ।
६. **लागतमा वृद्धि** : बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहने विभिन्न किसिमका निक्षेपहरू, जुन निश्चित प्रतिशत ब्याज दिने सर्तमा सङ्कलन गरिएको हुन्छ । त्यो फन्ड निष्क्रिय रूपमा रहन गयो भने थारो गाई पाल्नु सरह रहन्छ, जुन संस्थाका लागि हानिकारक बन्न जान्छ । निक्षेप भएन भने लगानी गर्ने अवसर आउँदा पनि लगानी

गर्न सकिँदैन, जसका लागि निक्षेप सङ्कलन गरी होल्ड गरेर बस्नुपर्ने हुन्छ । जतिखेर अवसर पाइन्छ, त्यो बेला निक्षेप खोजेर लगानी गरौंला भन्ने हुँदैन । लगानी गर्ने आशामा सङ्कलित निक्षेपको लागतले ऋयकत या गलम उच्च भइरहेको हुन्छ, जसले लागतमा वृद्धि हुन्छ ।

७. **बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा समस्या तथा मर्जर आकर्षित हुने सम्भावना** : जब माथिका अवस्थाहरू सृजना हुन्छन् भने वित्तीय संस्थाहरूमा कति दिन घाटाको व्यापार गरेर रहने भन्ने प्रश्न चिह्न खडा हुन्छ । वित्तीय संस्थामा लगानी गर्ने लगानीकर्ताहरूले प्रतिफल आशा गर्ने ठाउँ नरहेपछि विकल्पहरू खोज्न थाल्दछन्, जसले गर्दा मर्जर आकर्षित हुने सम्भावना रहन्छ ।
 ८. **बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अनियमितता बढ्न सक्छ** : पर्याप्त फन्डको व्यवस्था रहने तर लगानी गर्न नसक्ने हो भने विभिन्न किसिमका नयाँ क्षेत्रहरू पहिचान गरी लगानी बढाउने बहानामा वित्तीय संस्थामा अनियमितता सृजना हुन सक्दछ । विभिन्न किसिमका प्रोडक्टहरू बनाएर लगानी गर्ने क्रममा पर्याप्त जोखिम विश्लेषण गर्न सक्ने क्षमता कर्मचारीहरूमा रहन सकेन भने लागत लाभ विश्लेषण, प्रतिफल आउने सुनिश्चितता, धितो सुरक्षणको व्यवस्था तथा मूल्याङ्कन, कर्मचारीहरूमा लगानी गर्ने विषयको जानकारी तथा विज्ञता भएन भने लगानीमा अनियमितता नआउला भन्न सकिँदैन ।
 ९. **निष्क्रिय कर्जाको दर बढ्ने सम्भावना** : समग्र अर्थतन्त्रमा लगानीको अनुकूल वातावरण बन्न नसक्दा नयाँ सम्भावना देखिँदैन । भइरहेको लगानीमा पनि नकारात्मक असर पर्न जाने हुँदा कर्जाहरू खराब कर्जामा परिणत हुन सक्दछन् । अर्थतन्त्रमा आउने मन्दीले समग्र व्यावसायिक चक्रमा नकारात्मक असर पर्ने हुनाले पहिले गरिएको लगानी पनि सुरक्षित रहेको छ भन्ने आधार नहुन सक्छ, जसले निष्क्रिय कर्जाको दर बढ्न सक्छ ।
- उल्लिखित विविध प्रकारका परिस्थितिहरूले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई प्रभावित त पार्छ नै । यसले समग्र अर्थतन्त्रमा समेत नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । वित्तीय संस्थाहरूमा सिडीको अनुपातलाई उपयुक्त मापदण्डभित्र राखी वित्तीय संस्थाको स्थिरतालाई कायम गर्नेतर्फ लाग्नुपर्दछ ।
- कर्जा निक्षेपको अनुपात निश्चित सीमासम्म रहन सकेन भने ऋयकत या गलम बढी हुन गई संस्थाले घाटा व्यहोर्नुपर्ने हुन्छ । वित्तीय संस्थामा हुने विभिन्न प्रकृतिका ठुला खर्चहरू, कर्मचारी खर्च, सञ्चालन खर्च, भौतिक तथा अभौतिक सम्पत्तिमा गरिने खर्च, ब्याज खर्च, जुन कम गर्न निकै कठिन पर्दछ; यी खर्चहरूलाई लगानीबाट प्राप्त प्रतिफल, सेवा शुल्क तथा कमिसन आदिले थेग्नपर्दछ । सँगै नाफा आर्जन गरी लगानीकर्तालाई डिभिडेन्ट, कर्मचारीलाई बोनस, सरकारलाई कर उपलब्ध गराउन सक्षम हुनुपर्दछ । यस्तो अवस्थामा निश्चित प्रकृतिका खर्चहरूसम्म थेग्न सक्ने हनका लागि कम्तीमा निश्चित सीमासम्मको लगानी आवश्यक हुन्छ र त्योभन्दा माथिको लगानीबाट प्राप्त प्रतिफल मात्र नाफा रहने हुनाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सिडी रेसियोको व्यवस्थापन गर्न अति आवश्यक हुन्छ । सिडी रेसियोको व्यवस्थापन समयमा गर्न सक्नुपर्दछ । सुरक्षित लगानी गरी सिडी रेसियोलाई समयमा उच्चतम मापदण्डसम्म पुर्‍याउनु नै अधिक तरलताको व्यवस्थापन हो ।

तरलता व्यवस्थापनका पक्ष

१. **छोटो अवधिका लगानी** : जे जस्ता प्रकृतिका लगानी भए तापनि सुरक्षित साथ लगानी गरी सिडी रेसियोको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । ९० दिनभित्र राफसाफ हुने लगानी भनेको ट्रेजरी बिल, क्रेडिट पर्चेज, टिआर, छोटो अवधिको लगानी, सुनमा लगानी आदिबाट पनि फन्डको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । यसर्थ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले चाहे छोटो अवधि होस्, चाहे मध्यम र दीर्घकालीन अवधिको लगानी होस्, सुरक्षित रूपमा लगानी गर्नु सिडी रेसियो व्यवस्थापन गर्ने महत्त्वपूर्ण पक्ष मान्न सकिन्छ ।
२. **कर्जाको गुणस्तर कायम** : सिडी रेसियो बढी भएर पनि कर्जा गुणस्तरको छैन भने अन्ततोगत्वा वित्तीय संस्थामा सकात्मक प्रभाव पर्न सक्दैन । यसर्थ सिडी रेसियो माथि पुर्‍याउने नाममा जथाभावी लगानीभन्दा गुणस्तरयुक्त कर्जाको व्यवस्थापन गर्नु महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । भइरहेका कर्जाहरूको संरक्षण गरी कमसल कर्जालाई राफसाफ गर्दै समयमा ब्याज तथा किस्ता असुलउपर गर्न वातावरण बनाउन सक्नु सिडी रेसियोको व्यवस्थापन मान्न सकिन्छ ।
३. **सुरक्षित लगानीमा वृद्धि** : सिडी रेसियोको मुख्य अंश नयाँ नयाँ प्रोडक्टहरू डिजाइन गरी बजारमा बिकाउन सके लगानी बढ्न सक्छ । सामान्यतया १ वर्ष भन्दा लामो अवधिको कर्जालाई मध्यकालीन र दीर्घकालीन कर्जा समूहमा वर्गीकरण गरिन्छ । व्यावसायिक कर्जा साथै व्यक्तिगत ओभर ड्राफ्ट जुन १ वर्षमा नवीकरण गर्ने प्रकृतिका हुन्छन्, यी कर्जाहरू छोटो अवधिको प्रकृति देखिए तापनि वर्षौंसम्म चलि रहेका हुन्छन् ।
४. **निक्षेप अस्वीकार गरेर** : बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेका निक्षेपहरू विभिन्न प्रकृतिका रहने गर्दछन् । साना साना बचत रकमहरू, संस्थागत ठुला ठुला रकमहरू, मुद्दती निक्षेपका लामा समयका निक्षेपहरू आदि । यस्ता प्रकृतिका निक्षेपहरू सबै स्वीकार गरी जति पनि लिनुपर्छ भन्ने हुँदैन । संस्थाको दीर्घकालीन योजना बनाई निश्चित समयसम्म निश्चित प्रकृतिका निक्षेप अस्वीकार गर्ने भन्ने रणनीतिबाट पनि निक्षेप कम गर्न सकिन्छ, जसले सिडी रेसियो बढाउन सकिन्छ । यसलाई निक्षेप घटाई सिडी बढाउने रणनीति भन्न सकिन्छ ।
५. **प्रिमियम दरका माध्यमबाट** : आधार दरसँगै ब्याजदरमा जोडिने अर्को पक्ष भनेको प्रिमियम दर पनि हो । आधार दर कमै छ तर प्रिमियम दर बढी लिन खोज्यो भने पनि ब्याजदर तुलनात्मक रूपमा माथि नै रहन्छ । यसर्थ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले न्यून प्रिमियम लगाई समग्रमा ब्याजदर प्रतिस्पर्धात्मक बजारमा कम बनाउन सके लगानी वृद्धि भई सिडी रेसियोको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ ।
६. **आधार दर डाउन साइज** : बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लगानीलाई ब्याजदरको मुख्य प्रभाव पार्दछ । ब्याजदर भित्रका

दुईवटा पक्षहरूमध्येको आधार दर महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । आधार दर जति धेरै छ, ब्याजदर त्यसको अनुपातमा बढी रहने हुनाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आधार दरलाई कसरी कम गर्न सकिन्छ ? भन्नेतर्फ ध्यान दिई न्यूनतम उपायहरू अपनाउनुपर्दछ । संस्थामा रहेको निक्षेपको संरचना कस्तो छ ? कासा (CASA) को अनुपात जति बढी भयो, त्यति राम्रो मानिन्छ । किनकि मुद्दति निक्षेपमा भन्दा बचत र चल्तीमा कम ब्याजदर हुने हुँदा त्यसतर्फ सजगता अपनाउनुपर्दछ । अर्कोतिर आधार दरमा सञ्चालन खर्चसमेत रहने हुँदा लागत कटौती गरी आधार दरलाई डाउन साइज गरी समग्रमा ब्याजदर कम गरी लगानी आकर्षित गरी अधिक तरलताको उचित व्यवस्थापन गर्न सक्नुपर्दछ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अधिक तरलताको व्यवस्थापन गर्ने उल्लिखित तरिकाहरूलाई मूल मन्त्र बनाएर काम गर्न सके प्रतिस्पर्धात्मक वित्तीय बजारमा सफलता हासिल गर्न सकिन्छ । यी विविध पक्षको समग्रताबाट वित्तीय संस्थाको लगानी स्वस्थता वृद्धिसँगै तरलता व्यवस्थापन प्रभावकारी र सबल बन्न सक्दछ । यसतर्फ सबैले ध्यान पुर्‍याउन सक्नुपर्दछ ।

उपसंहार

वित्तीय प्रणालीभित्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू अर्थतन्त्रका आधारस्तम्भ हुन् । यिनको सबलताले अर्थतन्त्रको गति प्रभावित हुने गर्दछ । वित्तीय प्रणालीलाई अर्थतन्त्रको ऐनाका रूपमा चित्रण गरिन्छ । आर्थिक वृद्धिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको भूमिका रहने र आर्थिक वृद्धिले आर्थिक समृद्धि हासिल हुने हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सबलता अपरिहार्य मानिन्छ । वित्तीय संस्थाहरू सबल हुनका लागि उपयुक्त वातावरणको आवश्यकता पर्दछ । वातावरणको कुरा गर्दा आजको अवस्थालाई नियाल्ने हो भने सिद्धान्तले पूर्ण रूपमा काम गरिरहेको पाइँदैन । तथापि लगानी व्यवस्थापनका लागि सरकारका कार्यक्रमहरू, नीति नियमहरू, नियामक निकायका निर्देशनहरू, राजनीतिक स्थिरता, शैक्षिक प्रणाली, उद्योग, पर्यटन, ऊर्जा क्षेत्र, कृषि प्रणाली, व्यावसायिक वातावरण, सर्वसाधारणहरूको वित्तीय साक्षरता लगायत विषयहरू सहज रहन सके बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सङ्कलित निक्षेपलाई सुरक्षित लगानीका रूपमा प्रवाह गरी अर्थतन्त्रमा सकारात्मक योगदान पुर्‍याउन सक्दछन् ।

वर्तमान अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा थुप्रैको निक्षेप रकमलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी बढाई देशभित्र रोजगारी सृजना, आयात प्रतिस्थापन, निर्यात प्रवर्धन गर्नका लागि कर्जा निक्षेप अनुपात मापदण्डको उच्च तहमा पुर्‍याएर काम गर्न सक्नुपर्दछ । तरलता व्यवस्थापनका नाममा लगानीलाई असुरक्षित क्षेत्रमा लगानी गर्ने भुल बैंक तथा वित्तीय संस्थाले गर्नु हुँदैन । अहिलेको समय लगानी खोज्ने होइन, रोज्ने समय हो । अझै केही समय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले पर्ख र हेरको अवस्थामा अगाडि बढ्नुको विकल्प रहेको देखिँदैन ।

दिगो विकास र नेपालमा भएका प्रयास

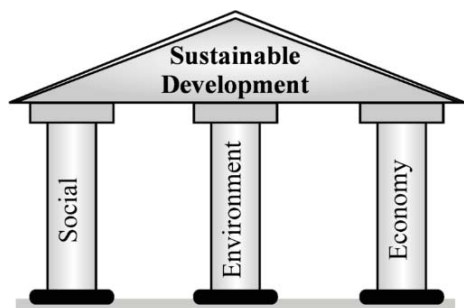
रमेश अर्याल*

१. अवधारणा

विश्वमा बढ्दो पूर्वाधार निर्माण, आर्थिक विकास लगायतका विकासका क्रियाकलापहरूले मानव स्वास्थ्य, प्राकृतिक स्रोत र समग्र वातावरणमा नकारात्मक असर पारेपछि विश्व समुदायको वातावरण संरक्षणको अभियानसँगै दिगो विकासको अवधारणा आएको हो। दिगो विकासको प्रयोग पहिलो पटक सन् १९७१ को हेलसिन्की सम्मेलनमा गरिएको हो। विश्वको वातावरणमा निरन्तर कायम रहेको विचलन र वातावरणीय समस्याहरूका सन्दर्भमा वातावरण र विकासका बिचमा समन्वय कायम गराउने उपायको खोजीका सिलसिलामा सन् १९८३ मा नर्वेका तत्कालीन प्रधानमन्त्री ग्रोहारलेम ब्रुटल्यान्डको संयोजकत्वमा गठित समितिले सन् १९८७ मा पेस गरेको Our Common Future नामक प्रतिवेदनमा वातावरण र विकासका बिचमा संयोजन कायम गर्ने उपायका रूपमा दिगो विकासको अवधारणा सार्वजनिक भएपछि यसले बढी चर्चा पाएको हो। उक्त प्रतिवेदनमा उल्लिखित दिगो विकासको अवधारणालाई सन् १९९२ को रियो द जेनेरियो सम्मेलनबाट अनुमोदित एजेन्डा-२१ मा समावेश गरिएको थियो।

सुरुमा दिगो विकासलाई वातावरणसँग नजिक देखाई परिभाषित गरिएकोमा हाल आएर राष्ट्रको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक पर्ने सबै विषयलाई यसको दायराभित्र समेटिएको छ। अर्थात् दिगो विकासको दायरामा सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, मानवीय, नैतिक, राजनीतिक आदि आयाम पनि समेटिएको छ। तर मूल विषय भने आर्थिक विकास हासिल गर्ने क्रममा प्राकृतिक साधनको प्रयोगमा विचार पुऱ्याउनुपर्छ भन्ने नै हो। ब्रुटल्यान्ड आयोगले दिगो विकासका मूलभूत तत्त्वका रूपमा देहायका ३ विषयलाई उल्लेख गरेको थियो :

- वातावरणीय संरक्षण (Environmental Protection)
- आर्थिक वृद्धि (Economic Growth)
- सामाजिक समता (Social Equity)

२. दिगो विकासको अर्थ

प्राकृतिक साधनको सावधानीपूर्वक प्रयोग गरी विकास गर्ने, विकास गर्दा दीर्घकालीन दृष्टिकोण लिने, धान्न सकिने किसिमको विकास गर्ने, आज गरिने विकासले भावी पुस्ताका लागि कठिनाई सिर्जना गर्न नदिने जस्ता विषयलाई दिगो विकासले समेटेको हुन्छ।

ब्रुटल्यान्ड आयोगका अनुसार भविष्यको पिँढीका आवश्यकता पूरा गर्न बाधा नपुग्ने गरी वर्तमान गुणस्तरलाई अभिवृद्धि हुने गरी गर्ने विकास नै दिगो विकास हो। "Sustainable Development is development that meets the needs of the present with out compromising the ability of future generations to meet their own needs" - Our Common Future 1987 नेपालको दिगो विकासको एजेन्डा, २०६० अनुसार दिगो विकासको सर्वोपरि लक्ष्य भनेको वर्तमान नागरिकहरू र भावी पुस्तालाई कम्तीमा पनि जीवनयापनका आधारभूत साधनहरू निरन्तर उपलब्ध गराई गरिबी न्यूनीकरणका साथै तिनीहरूको जीवनको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय क्षेत्रमा व्यापक अवसरहरू उपलब्ध गराउने प्रक्रियालाई तीव्र बनाउनु हो।

यसरी सारमा भन्नुपर्दा भावी पुस्ताका आवश्यकता पूरा गर्न बाधा नपुग्ने गरी अहिलेको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन दीर्घकालीन दृष्टिकोण लिएर गरिने विकास नै दिगो विकास हो।

३. दिगो विकासका अवधारणाले समेट्ने मूल पक्ष

दिगो विकासको अवधारणाले मूलतः निम्न पक्षलाई समेट्छ :

- वातावरण र विकासबिचको संयोजनबाट प्राप्त गरिने आर्थिक वृद्धि,
- पृथ्वीको धारण क्षमतालाई मध्येनजर राखी विकास गरिने अवधारणा,
- स्रोतको दिगो व्यवस्थापन र सोको न्यायिक वितरण प्रणाली,
- प्राकृतिक स्रोतको गुणस्तरीय उत्पादनमार्फत उत्पादकत्व अभिवृद्धि र सोबाट प्राप्त लाभको भविष्यपरक उपयोगको सुनिश्चितता।

४. दिगो विकासका मान्यताहरू

दिगो विकासका मान्यता निम्न छन् :

- पृथ्वीको धारण क्षमता (Carrying Capacity of the Earth),
- आर्थिक वृद्धिको सीमा (Limits of the Growth),

* सहसचिव, नेपाल सरकार

- स्रोतको दिगो उपयोग (Resource Consumption as Sustainable basis) ।

५. दिगो विकासका सिद्धान्त

दिगो विकास मूलतः दुई सिद्धान्तमा आधारित छ ।

- आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिको सिद्धान्त (Basic need theory) : यस सिद्धान्तले आर्थिक, सामाजिक रूपले पछाडि परेका विपन्न वर्गको गाँसबास, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारलगायत मानवीय सामर्थ्यहीनताको अन्त्य गर्ने गरी विकास कार्यलाई समायोजन गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता राख्दछ ।
- दिगो स्रोत व्यवस्थापनको सिद्धान्त (Sustainable resource management theory) : यस सिद्धान्तले विद्यमान स्रोतको उचित प्रयोगसँग सम्बन्धित तथा प्राकृतिक स्रोत साधनको प्रयोगमा सन्तुलन कायम गरी वातावरणमा खलल पैदा गर्नु हुँदैन साथै भावी सन्ततिका लागि समेत ती स्रोतहरूको संरक्षण गरी समृद्धिका उपायहरू खोजिनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्दछ ।

६. दिगो विकासका उद्देश्यहरू

दिगो विकासका उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् :

- वातावरण तथा सामाजिक र आर्थिक विकासका बिच समन्वय कायम गर्ने,
- वातावरणको प्रभावकारी संरक्षण गर्ने,
- प्राकृतिक स्रोत र साधनको विवेकसङ्गत एवम् सावधानीपूर्ण प्रयोग गर्ने,
- उच्च, स्थिर र दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने,
- सामाजिक सद्भाव कायम गर्ने र सामाजिक प्रगति गर्ने,
- मानवीय विकासका पक्षहरूको सबलीकरण गर्ने,
- राजनीतिक रूपमा प्रजातन्त्रीकरण गर्ने,
- सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र विकास गर्ने,
- समाजमा नैतिक धरातललाई मजबुत गराउने,
- प्रयोगमा भएका प्राकृतिक स्रोत साधनहरू स्वचालित रूपमा पुनः नवीकृत हुन सक्ने वातावरण सिर्जना गर्ने,
- सन्तुलित विकास र समानुपातिक वितरणलाई स्थापित गर्ने,
- निर्णय प्रक्रियामा जनसहभागिता कायम गर्ने ।

७. दिगो विकासका आयामहरू

(क) वातावरणीय आयाम

- प्राकृतिक साधनको दिगो उपयोग,
- उत्पादनका स्रोत र साधनको पुनर्उपयोग, पुनर्वितरण गरी प्राकृतिक साधनको उपयोग,
- मानव र प्रकृतिका बिचमा फलदायी अन्तरसम्बन्धको विकास,
- विकास र वातावरणबिचको अन्तरसम्बन्धको विकास,
- प्राकृतिक स्रोत र साधनका बिचमा नैतिकता र विवेकशीलता,
- प्राकृतिक पुँजीको संरक्षण र गुणस्तर वृद्धि,
- प्राकृतिक प्रणालीको धान्न सक्ने क्षमताको विकास,

- वातावरण संरक्षणमा नीतिगत, कानुनी र संस्थागत व्यवस्था,
- प्राकृतिक स्रोत उपभोगमा स्वामित्वको सिर्जनामा जोड ।

(ख) आर्थिक आयाम

- समष्टिगत आर्थिक व्यवस्थापन,
- गरिबी निवारण उन्मुख आर्थिक विकास,
- तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरूको विकास,
- दिगो उत्पादन वृद्धि,
- रोजगारीको अवसर सिर्जना,
- आर्थिक क्षेत्रको विकासमा सरकारको उपयुक्त भूमिका,
- आर्थिक विकास र वातावरणबिच सन्तुलन,
- आर्थिक स्रोत र साधन माथिको पहुँच,
- आर्थिक असमानताको अन्त्य ।

(ग) सामाजिक आयाम

- समन्यायिक वितरण प्रणालीको विकास,
- आधारभूत सामाजिक सेवाको उपलब्धता,
- लैङ्गिक समानता र समताको विकास,
- सामाजिक सहभागिता,
- सामाजिक परिचालन र सशक्तीकरण,
- सामाजिक सुरक्षा,
- जैविक प्रणालीले धान्न सक्ने गरी जनसङ्ख्या व्यवस्थापन,
- सांस्कृतिक विविधता र सम्पदाहरूको संरक्षण र सदुपयोग,
- समाजप्रति उत्तरदायी राजनीतिक व्यवस्था ।

(घ) मानवीय आयाम

- रोजगारीको सुनिश्चितता,
- मानवीय मूल्य, मान्यता, संस्कृति र सदाचारको प्रवर्धन,
- आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्ति,
- मानवीय क्षमता र दक्षताको विकासमा निरन्तरता,
- गरिब र असहाय वर्गको सशक्तीकरण,
- मानव अधिकारको सुनिश्चितता,
- Right, Choice/Voice को संवर्द्धन ।

(ङ) प्राविधिक आयाम

- प्राकृतिक स्रोत र साधनलाई न्यून असर पर्ने प्रविधिको उपयोग,
- Renewable, Recycle प्रविधिको उपयोग,
- कम प्रदूषणयुक्त प्रविधिको उपयोग,
- वायुमण्डलीय उष्णता विरुद्धको साभ्ना सहकार्य ।

(च) सांस्कृतिक आयाम

- सांस्कृतिक मूल्य, मान्यताको संरक्षण,
- सांस्कृतिक विविधताको उपयोग,
- विकासमा सांस्कृतिक पक्षको उपयोग
- सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण ।

(छ) राजनीतिक आयाम

- प्रजातन्त्रीकरण,
- समानुपातिक प्रतिनिधित्व,
- स्थानीय स्वायत्त शासनमा जोड,
- विकेन्द्रीकरण ।

(ज) शासकीय आयाम

- स्वच्छ, छरितो, कार्यमूलक, उत्तरदायी, वैधानिक र जनप्रतिनिधिमूलक सरकार,
- कानूनको शासन,
- नागरिक समाजको विकास,
- पारदर्शिता र उत्तरदायित्व,
- जनसहभागिता र नागरिक समाजको प्रवर्धन,
- दिगो र जनमुखी प्रशासनयन्त्र ।

ट. दिगो विकासका लागि भएका प्रयास

(क) अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएका प्रयास

- सन् १९७१ मा हेलसिन्कीमा वातावरणीय भविष्यसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनको आयोजना भएको ।
- सन् १९७२ मा मानवीय पर्यावरण विषयमा स्विडेनको स्टकहोममा राष्ट्र सङ्घीय सम्मेलन, ११३ राष्ट्रको सहभागिता, ७ सूत्रीय घोषणापत्र र २६ सूत्रीय नीति तयार भई संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय वातावरणीय कार्यक्रमको स्थापना भएको ।
- सन् १९८३ मा संयुक्त राष्ट्र सङ्घको साधारण सभाबाट वातावरण र विकाससम्बन्धी आयोग गठन गर्ने प्रस्ताव पारित भएको ।
- सन् १९८३ डिसेम्बरमा नर्वेकी पूर्वप्रधानमन्त्री ग्राहार्लेम ब्रुटलेन्डको अध्यक्षतामा राष्ट्र सङ्घीय विकास तथा वातावरणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय आयोगको गठन भएको ।
- सन् १९८७ मा हाम्रो साझा भविष्य (Our common future) नामक प्रतिवेदन प्रस्तुत भएको ।
- सन् १९९२ मा ब्राजिलको रियो द जेनेरियोमा राष्ट्र सङ्घीय विकास र वातावरणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनको आयोजना, १८७ राष्ट्रको सहभागिता, एजेन्डा २१ पारित भएको ।
- सन् २००० को सेप्टेम्बरमा सम्पन्न संयुक्त राष्ट्र सङ्घ महासभाले गरेको सहस्रवर्षीय विकास लक्ष्यले जैविक र प्राकृतिक सम्पदाहरूको व्यवस्थापन गर्न दिगो विकासलाई आधार बनाउँदा प्रकृतिलाई संरक्षण गर्नुपर्ने विषयमा जोड दिएको ।
- सन् २००२ मा दक्षिण अफ्रिकाको जोहन्सबर्गमा दिगो विकासका लागि विश्व शिखर सम्मेलन People, Planet and Prosperity नाराका साथ सम्पन्न भएको । दिगो विकास नै विकासको मुख्य एजेन्डा हुनुपर्ने कुरामा अन्तर्राष्ट्रिय जगतको जोड ।
- सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र सङ्घले दिगो विकास लक्ष्य घोषणा गरी जनवरी १, २०१६ बाट कार्यान्वयनमा आएको छ ।
- सन् २०२५ मा कोप-३० (COP-30) को बैठक ब्राजिलमा भएको छ ।

(ख) राष्ट्रिय स्तरमा भएका प्रयास

- नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणको हकको व्यवस्था छ । त्यसै गरी राज्यका नीतिअन्तर्गत धारा ५१ (छ) मा प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीतिमा जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छतासम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवम् भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन र दिगो उपयोग गर्ने, वातावरणीय सन्तुलनका लागि आवश्यक भूभागमा वन क्षेत्र कायम राख्ने, प्रकृति, वातावरण वा जैविक विविधतामाथि नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मूल वा न्यून गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने, वातावरण प्रदूषण गर्नेले सो बापत दायित्व व्यहोर्नुपर्ने तथा वातावरण संरक्षणमा पूर्व सावधानी र पूर्वसूचित सहमति जस्ता पर्यावरणीय दिगो विकासका सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने लगायतका व्यवस्था गरिएको छ ।
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा स्थानीयस्तरमा न्यून कार्बनमुखी तथा वातावरणमैत्री विकास अवलम्बन गर्ने जिम्मेवारी गाउँपालिका वा नगरपालिकालाई दिइएको छ ।
- वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६,
- वन ऐन, २०७६ र नियमावली, २०७९,
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९,
- भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ तथा नियमावली, २०४२,
- संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५२,
- वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७७,
- भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ र भूमि सम्बन्धी नियमहरू, २०२१,
- नेपालका लागि दिगो विकासको एजेन्डा, २०६० (सन् २००३-२०१७) ले सबै क्षेत्रका नीति, योजना र कार्यक्रमलाई एकीकृत गरी उक्त एजेन्डाअनुरूपको उपलब्धि हासिल गर्ने प्रतिबद्धता गरेको ।
- राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६,
- राष्ट्रिय वातावरण नीति, २०७६,
- राष्ट्रिय जलस्रोत नीति, २०७७,
- ग्रिन हाइड्रोजन नीति, २०८०,
- राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम, २०६७,
- राष्ट्रिय वनको एकीकृत रणनीतिक योजना (२०८१-२१००),
- सोही योजनामा दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गर्ने, स्रोतको पहिचान र परिचालन गर्ने, साभेदारी र समन्वय अभिवृद्धि गर्ने, नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने, दिगो विकास लक्ष्य हासिल हुने गरी अन्तरसरकारी वित्त हस्तान्तरणको उपयोगमा सुधार गर्ने रूपान्तरणकारी रणनीतिको उल्लेख छ भने प्रमुख कार्यक्रमका रूपमा दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण, समन्वय र साभेदारी कार्यक्रम, स्रोतको दिगो व्यवस्थापन र लक्षित कार्यक्रम रहेका छन् ।

- आर्थिक वर्ष २०८२/८३ को बजेटमा पर्यावरण र जैविक विविधतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी वन क्षेत्रको व्यावसायिक उपयोग र दिगो व्यवस्थापन गर्ने, वातावरण तथा जैविक विविधता संरक्षणमा नकारात्मक असर नपर्ने गरी राष्ट्रिय निकुञ्ज, संरक्षण क्षेत्र तथा वन क्षेत्रको प्रयोग र विकास आयोजना कार्यान्वयन गर्ने, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई शीघ्र, सरल र सहज बनाउने, जलवायु न्यायको सिद्धान्तानुरूप नेपालको हित संरक्षणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा पैरवी गर्ने, विश्व समुदायसँगको सहकार्यमा जलवायु अनुकूलनका कार्यक्रमहरूलाई प्रदेश र स्थानीय तहसम्म आन्तरिकीकरण गर्ने लगायत उल्लेख छ ।

५. दिगो विकास लक्ष्य

संयुक्त राष्ट्र सङ्घको महासभाबाट सर्वसम्मत रूपमा सन् २०३० सम्म हासिल गरिसकेको प्रतिबद्धता सहित स्वीकार गरिएका १७ वटा विकासका लक्ष्यहरू नै दिगो विकास लक्ष्यहरू हुन् । विश्वको रूपान्तरण र विकासका हरेक आयाममा कसैलाई पनि नछाड्ने प्रतिबद्धताका साथ दिगो विकासका लक्ष्यको घोषणा भएको हो । दिगो विकास लक्ष्यमा विश्वका सबै देशमा सहभागितामूलक, अधिकारमुखी र समतामूलक विकास गरी गरिबीको र भोकमरीको अन्त्य गर्ने, सबैलाई स्वास्थ्य र शिक्षा पुऱ्याउने जस्ता विषय समेटिएका छन् । यसै गरी लैङ्गिक समानता, सबैका लागि स्वच्छ पानी, सबैमा ऊर्जाको पहुँच, रोजगारीको प्रवर्धन, आर्थिक वृद्धि, उद्योग, पूर्वाधार विकास र दिगो सहरीकरण जस्ता विषयलाई समेत समेटिएको छ । दिगो विकास लक्ष्यमा आर्थिक, सामाजिक र पर्यावरणीय आयाम गरी मुख्यतः ३ आयाम समावेश गरिएको छ । दिगो विकास लक्ष्यका १७ वटा लक्ष्यहरू, १६९ वटा गन्तव्यहरू र २३२ वटा सूचकहरू छन् । नेपालको सन्दर्भमा दिगो विकासका १७ लक्ष्य र ३०१ सूचक छन् । दिगो विकास लक्ष्यहरू १७ वटा भए पनि यी लक्ष्यहरू ५ वटा पिलर (छ एक : Planet, People, Prosperity, Peace & Partnership) मा आधारित भएको पाइन्छन् ।

सि.नं.	लक्ष्य	गन्तव्य
१	सबै प्रकारका गरिबीको अन्त्य गर्ने	७
२	भोकमरीको अन्त्य गर्ने	८
३	स्वास्थ्य जीवन सुनिश्चित गर्ने र सबैको कल्याण प्रवर्द्धन गर्ने	१३
४	सबैका लागि समावेशी तथा गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने	१०
५	लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र किशोरीहरूको सशक्तीकरण गर्ने	९
६	सबैका लागि खानेपानी तथा सरसफाइको उपलब्धता गर्ने	८
७	सबैका लागि ऊर्जामा दिगो पहुँच सुनिश्चित गर्ने	५
८	सबैका लागि उत्पादनमूलक रोजगारी र मर्यादित कामको प्रवर्धन गर्ने	१२

सि.नं.	लक्ष्य	गन्तव्य
९	बलियो पूर्वाधार निर्माण गर्ने र दिगो औद्योगिकीकरणको प्रवर्धन गर्ने	८
१०	देशभित्रै र देशहरू माफ्न रहेको असमानतालाई न्यून गर्ने	१०
११	नगरहरू र मानव बस्तीहरूलाई समावेशी, सुरक्षित र दिगो बनाउने	१०
१२	दिगो उपभोग र उत्पादनको ढाँचा सुनिश्चित गर्ने	११
१३	जलवायु परिवर्तन तथा यसका प्रभावहरू विरुद्ध लड्ने	५
१४	महासागर, समुद्र र सामुद्रिक स्रोतको दिगो प्रयोग गर्ने	१०
१५	दिगो पर्यावरणीय प्रणाली र वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने	१२
१६	समावेशी समाजको प्रवर्धन गर्ने र सबैलाई न्यायमा पहुँच प्रदान गर्ने	१२
१७	कार्यान्वयन प्रकृया मजबुत बनाउने र साभेदारीलाई पुनर्जीवन दिने	१९
	जम्मा	१६९

नेपालले चौधौँ योजनादेखि दिगो विकासका लक्ष्यलाई आन्तरिकीकरण गरेको छ । कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्दा कार्यक्रम तथा आयोजनालाई दिगो विकास लक्ष्यअनुसार साङ्केतिकरण गरिएको छ । मध्यमकालीन खर्च संरचनामा समेत दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने आयोजनालाई उच्च प्राथमिकता प्रदान गर्न सोअनुरूप सूचक निर्माण गरी आयोजनाको प्राथमिकीकरण गरिएको छ । दिगो विकासका लक्ष्यलाई प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका योजनामा समावेश गरी लक्ष्य प्राप्त गर्न प्रादेशिक तथा स्थानीय योजना तर्जुमा नमुना दिग्दर्शन तयार भएको छ ।

दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धमा विभिन्न रणनीति तथा प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन तथा अनुगमनका लागि प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा उच्चस्तरीय केन्द्रीय निर्देशक समिति, राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन तथा समन्वय समिति तथा राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्यको संयोजकत्वमा विषयगत कार्य समिति गठन गरिएका छन् । सङ्घीय संसद्मा दिगो विकास तथा सुशासन समिति क्रियाशील रहेको छ ।

दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सन् २०२४ देखि सन् २०३० सम्मका लागि वित्तीय रणनीति तर्जुमा भएको छ । यस रणनीतिले दिगो विकासका सबै लक्ष्य हासिल गर्नका लागि वार्षिक औसत थप रु. ७ खर्ब ५५ अर्ब लगानी जुटाउनुपर्ने देखाएको छ । सार्वजनिक क्षेत्रबाट जुटाउनुपर्ने थप लगानी वार्षिक औसत रु. ४ खर्ब २६ अर्ब रहेको छ भने निजी क्षेत्रबाट हुनुपर्ने थप लगानी रु. ३ खर्ब २९ अर्ब रहेको छ । सार्वजनिक क्षेत्रले गर्नुपर्ने लगानीमध्ये सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको हिस्सा क्रमशः ७०.० प्रतिशत, ९.० प्रतिशत र २१.० प्रतिशत

रहेको छ । उक्त न्यून वित्तीय स्रोत व्यवस्थापनका लागि आन्तरिक राजस्व परिचालनमा जोड दिने, निजी तथा अन्य क्षेत्रलाई लगानीमा प्रोत्साहन गर्ने, सार्वजनिक निजी साभेदारी व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउने, वैदेशिक विकास सहायता र वैदेशिक लगानीको परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१०. दिगो विकासका लक्ष्यहरूलाई सन् २०३० सम्म हासिल गर्न ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू

नेपालमा दिगो विकास लक्ष्यको उपलब्धि समीक्षा गर्दा सन् २०२२ को लक्ष्यमा औसत उपलब्धि ५८.६ प्रतिशत, सन् २०३० सम्मको लक्ष्यमा औसत उपलब्धि ४१.७ प्रतिशत र सन् २०३० मा हासिल हुन सक्ने उपलब्धि लक्ष्यको ६०.५ प्रतिशत रहेको छ । नेपालले दिगो विकासका लक्ष्यलाई सन् २०३० सम्म हासिल गर्न देहायका विषयमा ध्यान दिनुपर्छ :

- दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सबै तहका सरकारहरू, निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, नागरिक समाज, विकास साभेदार लगायत सबै प्रतिबद्ध र कटिबद्ध हुनुपर्ने,
- दिगो विकास लक्ष्यको आन्तरिकीकरण र स्थानीयकरण गर्नुपर्ने,
- दिगो विकास लक्ष्य पूरा गर्न आवश्यक वित्तीय स्रोतको प्रबन्ध गर्नुपर्ने । यसका लागि आन्तरिक राजस्व परिचालनमा जोड दिने, निजी तथा अन्य क्षेत्रलाई लगानीमा प्रोत्साहन गर्ने, सार्वजनिक निजी साभेदारी व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउने, वैदेशिक विकास सहायता र वैदेशिक लगानीको परिचालन गर्नुपर्ने,
- दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्न उच्च दरको आर्थिक वृद्धि गर्नुपर्ने,
- निजी क्षेत्रले पूर्वाधार विकास, उत्पादनमूलक उद्योगहरूको विस्तार एवम् नयाँ उद्योगहरूको स्थापनाका लागि लगानी जुटाउनुपर्ने,
- सहकारी संस्थाहरूले कृषि, पशुपालन, यातायात, स्वास्थ्य सेवा क्षेत्रमा लगानी गरी उत्पादन र सेवामा थप प्रभावकारी भूमिका खेल्नुपर्ने,
- दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी विकास साभेदारहरूले सहायता परिचालन गर्नुपर्ने,
- सबै तहका सरकारहरूका साथै अन्य सरोकारवाला निकायहरूले दिगो विकाससम्बन्धी विषयहरूलाई आआफ्नो आवधिक योजना, वार्षिक कार्यक्रमहरूमा समेट्नुपर्ने,
- सबै प्रकारका क्षेत्रगत नीति तथा रणनीतिहरू पनि दिगो विकास लक्ष्यमैत्री हुनुपर्ने,
- दिगो विकासका लक्ष्यको अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि भरपर्दो तथ्याङ्कको प्रबन्ध गर्नुपर्ने ।

११. नेपालमा दिगो विकासका समस्या/व्यवधान

नेपालमा दिगो विकासका समस्याहरू देहायअनुसार छन् :

- प्राकृतिक स्रोतको संरक्षणप्रति जनचासो र सहभागितामा कमी हुनु ।
- भूउपयोग नीति र योजनाको कार्यान्वयन नहुनु ।

- प्राकृतिक स्रोतको दोहन जथाभावी रूपमा गर्नु ।
- वैकल्पिक ऊर्जा र नवीकरणीय ऊर्जाको प्रयोगमा कम ध्यान जानु ।
- प्राकृतिक प्रकोप पीडित र सुकम्वासीको बसोबासका लागि वन फडानी हुनु ।
- विकास कार्यक्रमलाई वातावरणीय दृष्टिकोणले मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी प्रभावकारी रूपमा नहुनु ।
- क्षेत्रगत नीति र कार्यक्रमसँग वातावरणीय नीति तथा कार्यक्रमको तालमेल नहुनु ।
- सरकारी, गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज र दातृसंस्थाबाट समन्वयात्मक रूपमा काम नहुनु ।
- जनसङ्ख्या, विकास र वातावरणबिच उपयुक्त सन्तुलन र तादात्म्यता कायम हुन नसक्नु ।
- जनसङ्ख्या वृद्धि र यसको उचित व्यवस्थापन हुन नसक्नु ।
- वायु प्रदूषण, जल प्रदूषण, भू-प्रदूषण, ध्वनि प्रदूषण जस्ता प्रदूषण र फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन नहुनु ।
- वातावरणसँग सम्बन्धित ऐन नियमको कार्यान्वयन प्रभावकारी रूपमा नहुनु ।

१२. दिगो विकासका लागि गर्नुपर्ने पहल

नेपालमा दिगो विकासका लागि गर्नुपर्ने पहल देहायअनुसार छन् :

- विकास कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा प्रकृतिमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने पद्धति अपनाउने ।
- जनस्तरमा दिगो विकासको चेतना र सावधानी जगाउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- भूउपयोग नीतिको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण र उपभोगमा साभ्वा स्वामित्व सिर्जना गरी प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गर्ने ।
- सहभागितामूलक दिगो विकासका अवधारणाहरूलाई प्राथमिकताका साथ लागू गर्ने ।
- वातावरण र जलवायु परिवर्तनका क्रियाकलापमा सरकारी निकाय, दातृ निकाय, गैरसरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था एवम् अन्य निकायहरूबिच समन्वय र साभ्वादारी गर्ने ।
- वातावरणमैत्री तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन हुने खालका पूर्वाधार विकासमा जोड दिने ।
- हरित अर्थतन्त्रको खाका तयार गरी हरित विकाससम्बन्धी कार्यक्रम विकास गरी आर्थिक क्रियाकलापका सबै क्षेत्रमा आन्तरिकीकरण गर्ने ।
- “प्रदूषकले तिर्नुपर्छ” र “प्रदूषण हटाउँदा पनि फाइदा हुन्छ” भन्ने सिद्धान्त लागू गर्न आवश्यक संयन्त्रको विकास एवम् कार्यान्वयन गर्ने ।
- विकास आयोजना सञ्चालन गर्दा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनलाई अनिवार्य गर्ने ।
- वैकल्पिक र नवीकरणीय ऊर्जाको प्रवर्धन र उपयोग गर्ने ।

- जैविक विविधताको संरक्षणका लागि सम्बद्ध सबै पक्षको सहभागिता कायम गर्ने ।
- वायु प्रदूषण, जल प्रदूषण, भू-प्रदूषण, ध्वनि प्रदूषण जस्ता प्रदूषण र फोहरमैला कम गर्ने ।
- प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आयको निश्चित प्रतिशत रकम प्राकृतिक स्रोत र साधनको संरक्षण तथा वातावरणीय अनुसन्धान र विकासमा खर्च गर्ने ।
- वातावरणीय विकास र स्रोत संरक्षणमा जनसमुदायलाई सक्रिय रूपमा सहभागी गराउने ।
- जनसङ्ख्या वृद्धि नियन्त्रणका लागि जनसङ्ख्या व्यवस्थापन प्रभावकारी रूपमा गर्ने ।
- जनसङ्ख्या, विकास र वातावरणबिच उचित समन्वय र सन्तुलन कायम गर्ने ।
- वातावरणसँग सम्बन्धित ऐन नियमको कार्यान्वयन प्रभावकारी रूपमा गर्ने ।

१३. निष्कर्ष

दिगो विकास भावी पुस्ताको आवश्यकता पूरा गर्न बाधा नपुग्ने गरी अहिलेको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन दीर्घकालीन दृष्टिकोण लिएर गरिने टिकाउपूर्ण र धान्न सकिने विकास हो । नेपालले दिगो विकासका

लागि कानुनी, संस्थागत, प्रक्रियागत र कार्यक्रमगत प्रयास गरेको छ । सन् २०३० सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य पूरा गर्ने प्रतिबद्धता जनाए पनि हालसम्मको उपलब्धिबोधको समीक्षा गर्दा प्रगति सन्तोषजनक छैन । दिगो विकास र दिगो विकासका लक्ष्य नेपाल सरकार एकलैले पूरा गर्न सक्दैन । यसका लागि तीन तहका सरकार, निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, नागरिक समाज, विकास साभेदार लगायत सरोकारवालाहरूको सहकार्य, साभेदारी र एकताबद्ध कार्यान्वयनबाट दिगो विकास गर्न प्रतिबद्ध र कटिबद्ध हुनुपर्ने आवश्यकता छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपालको संविधान, २०७२, कानून किताब व्यवस्था समिति, काठमाडौँ ।
- आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०८१/८२, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौँ ।
- सोह्रौँ योजना (२०८१/८२-२०८५/८६), राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौँ ।
- आ.व. २०८२/८३ को बजेट वक्तव्य, २०८२, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौँ ।
- रमेश अर्याल (२०८१), समसामयिक विषयहरू, गुडलक पब्लिकेसन, काठमाडौँ ।

नेपालको दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धि प्राप्ति : एक रणनीति

लक्ष्मीप्रपन्न निरौला*

१. विषय प्रवेश

नेपाल, दक्षिण एसियाको एक भूपरिवेष्ठित राष्ट्र, भौगोलिक विविधता र सांस्कृतिक सम्पन्नताको सङ्गम स्थल पनि हो । यद्यपि आर्थिक विकासका दृष्टिकोणबाट हेर्दा नेपाल लामो समयदेखि सङ्क्रमणकालीन अवस्थामा नै छ । परम्परागत कृषि प्रणालीबाट देशलाई आधुनिकीकरण गर्ने सिलसिलामा गरिएका प्रयासहरू सफल हुन सकेका छैनन् । अर्थतन्त्रको वास्तविक क्षेत्र सेवामा सुस्तता आएको र सेवा क्षेत्रमा केही विस्तारित भए पनि आर्थिक वृद्धिको यात्रामा विभिन्न आरोह-अवरोह पार गरिरहेको छ । राजनीतिक परिवर्तनसँगै आर्थिक समृद्धिको आकाङ्क्षा बढे पनि व्यावहारिक धरातलमा अभै धेरै काम गर्न बाँकी छ । पछिल्लो समय विश्व अर्थतन्त्रमा आएको मन्दी, कोभिड-१९ महामारीको दीर्घकालीन असर र रुस-युक्रेन युद्ध जस्ता भू-राजनीतिक घटनाक्रमले नेपालको सानो अर्थतन्त्रलाई पनि प्रभावित पारेको छ । नेपालको अर्थतन्त्रमा विगत लामो समयदेखि न्यूनस्तरको वृद्धि दर देखिएको छ । तर यो पनि उत्पादनशील क्षेत्रको विस्तार, रोजगारी सिर्जना, निर्यात वृद्धि र सन्तुलित विकासका दृष्टिले क्षेत्रीय समानतामा पनि अपेक्षित गति लिन सकेको छैन । दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न नेपालले तुलनात्मक लाभ भएका क्षेत्रहरू क्रमशः पर्यटन, जलस्रोत, कृषि तथा फलफूल, वन पैदावर र जडीबुटी आदिको विकासलाई रणनीतिक रूपले प्राथमिकतामा राखी पर्याप्त स्रोत तथा साधनको व्यवस्था गरी नीतिजा प्राप्त गर्ने ढङ्गले कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । साथै, पहाडी भूभागमा फलफूल खेती विस्तार, परम्परागत हस्तकला व्यवसायीकरण, स्वास्थ्य पर्यटनको विकास र तराईमा बाढी व्यवस्थापन गरी नदी-कटान रोकी उकास हुने जग्गालाई भूमिमा पहुँच (Access to Land) मार्फत सुकुम्वासी समाधान गर्न सक्नुपर्दछ ।

२१ औँ शताब्दीको विश्व अर्थतन्त्र अन्तरनिर्भरताको अर्थतन्त्र हो । अन्तरनिर्भरता भन्नाले आफ्ना वस्तु तथा सेवामा अरू मुलुकहरू पनि भर पर्ने र अरू मुलुकको वस्तु तथा सेवामा आफू पनि निर्भर हुने हो । निरपेक्ष रूपमा स्वाधीन वा आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र आजको युगमा परिकल्पना गर्न सकिँदैन । सबै वस्तु आफैँ उत्पादन गर्ने, आफैँ उपभोग गर्ने, त्यसको प्रविधि आफैँ विकास गर्ने, पुँजी आफैँ परिचालन गर्ने, रोजगारी आफैँ सृजना गर्ने र सबै चिज आफूले मात्रै गर्ने हो भने आर्थिक वृद्धिदर प्राप्त हुन पनि सकिँदैन । आफूले उत्पादन गरेको वस्तु आफ्नो उपभोगभन्दा बढी हुने भएकाले अन्तर्राष्ट्रिय बजारको आवश्यकता पर्छ । अब अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा त्यो किनले उसको आफ्नो वस्तु बेच्न पाएन भने हाम्रो वस्तु कसरी किन्छ ? त्यसकारण उसले बेच्न पाउने र हामीले किन्न पाउने व्यवस्था पनि हुनुपर्छ । विनिमयको एउटा अवस्था सृजना गर्नुपर्छ । हाम्रो अर्थतन्त्र परनिर्भर कसरी भयो

भन्दा हामीले श्रमबाहेक बेच्ने केही छैन, किन्नुपर्ने कुरामात्रै भएपछि हामी परनिर्भर भयौँ । श्रम पनि अरूलाई बेच्नेपर्ने भएकाले परनिर्भर नै भइयो । हामी तुलनात्मक रूपमा मुलुकको रणनीतिक हिसाबले र आर्थिक सुरक्षाका हिसाबले केही वस्तुहरूमा मुलुक आत्मनिर्भर रहनुपर्छ । त्यसमा दुईवटा क्रमशः खाद्यान्न र ऊर्जा प्रमुख रहेका छन् । सुदृढीकरण तथा नीतिगत हस्तक्षेप (कृषकलाई न्यायोचित मूल्य, वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरण, सडक र mass transportation सुधार) मार्फत समग्र अर्थतन्त्रलाई उत्पादनमुखी बनाउनु आवश्यक छ । यो लेखले यी क्षेत्रहरूमा केन्द्रित व्यावहारिक रणनीति र कार्यान्वयन दिशा प्रस्तुत गर्दछ ।

२. दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धिमा किन चुनौती भयो ?

दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धि भन्नाले केवल एक-दुई वर्षको वृद्धिदर बढ्नु मात्र होइन । उत्पादनशील क्षेत्रको वृद्धिदर निराशाजनक रहेको, निर्यात प्रायः शून्य अवस्था नै रहेको, स्वदेशमा रोजगारी सिर्जना हुने अवस्था साँघुरिँदै गएको वैदेशिक रोजगारमा युवा पलायन भई देशभित्र आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्तिको चरम अभाव रहेकाले अर्थतन्त्रको वास्तविक क्षेत्रले डामाडोलको अवस्था भोगिरहेको छ । आयातमुखी अर्थतन्त्रबाट मुक्त हुन नसकिएकाले व्यापार घाटाको आयतन बढ्दै गएको हुँदा अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्र सधैं जोखिमपूर्ण नै रहेको छ । अर्थतन्त्रमा प्रणालीगत जोखिमका कारणले संरचनागत समस्याहरूमा दीर्घकालीन प्रवृत्ति देखिन थालेको छ । वैदेशिक रोजगारीका कारण वर्तमान र भविष्यको मानव पुँजी (Human Capital) को पारिस्थितिक प्रणाली (Eco System) मा नै प्रभावित हुने देखिएको छ । घट्दो जनसङ्ख्या वृद्धिदरलाई यसको पूर्व चेतावनी (Early Warning Signal -EWS) सङ्केतका रूपमा लिन सकिन्छ । पहिलो, उत्पादन र उद्योगको आधारशिला कमजोर हुँदा रोजगारीको ठुलो हिस्सा न्यून उत्पादकत्व भएका गतिविधिमा सीमित छ । दोस्रो, कृषि क्षेत्रमा धेरै जनसङ्ख्या आश्रित भए पनि बजार, प्रविधि, सिचाई, भण्डारण, प्रशोधन र मूल्य शृङ्खला कमजोर भएकाले कृषि क्षेत्रको उपलब्धि अपेक्षाकृत कम छ । तेस्रो, प्राकृतिक बनौट एवम् भू-आकृतिले पूर्वाधार निर्माणमा चुनौती रहेका कारण ढुवानी लागत महँगो हुँदा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता घटाएको देखिन्छ । चौथो, दीर्घकालीन स्थायी नीतिको निरन्तरता र कार्यान्वयन क्षमतामा कमजोरी देखिँदा राम्रो योजनाले पनि असफलता हात परिरहेको देखिन्छ ।

यस्ता संरचनागत समस्याबिच दीर्घकालीन वृद्धि हासिल गर्न एकैचोटि सबै क्षेत्रमा होइन, उच्च सम्भावना र तुलनात्मक लाभ भएका क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिँदै तिनलाई जोड्ने पूर्वाधार, वित्त, बजार र नीति सँगसँगै सुधार गर्नु आवश्यक छ ।

* पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

३. विकासका प्रमुख क्षेत्रहरू

३.१ पर्यटन विकास

नेपालको पर्यटन सम्भावना पहाड, हिमाल, जैविक विविधता, धार्मिक-सांस्कृतिक सम्पदा, साहसिक पर्यटन र विविध भौगोलिक विविधतासँग जोडिएको छ। तर सम्भावना र वास्तविक आम्दानीबिच अझै ठुलो खाडल छ। संसारका दुई ठुला जनसङ्ख्या र आर्थिक उदीयमान भएका भारत र चीनका पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्न सक्ने गरी यस क्षेत्रको विकास गर्न सक्नुपर्दछ। दीर्घकालीन रूपमा पर्यटनले तीन तरिकाले योगदान दिन सक्छ :

(अ) विदेशी मुद्राको स्थायी आम्दानी,

(आ) रोजगारी र परम्परागत उद्यमको प्रवर्धन,

(इ) क्षेत्रीय विकास (ग्रामीण/पहाडी/हिमाली क्षेत्रमा आयमा वृद्धि), पर्यटन विकासका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने रणनीति

(क) गन्तव्य-आधारित विकास (Destination approach)

केही 'मुख्य गन्तव्य' र 'उदीयमान गन्तव्य' छनौट गरी त्यहाँ दिगो प्रकृतिका सडक, खानेपानी, फोहोर व्यवस्थापन, सङ्केत-सूचना (Signage), सञ्चार, सुरक्षा र स्वास्थ्य सेवामा लगानी केन्द्रित गर्नुपर्छ। उत्कृष्ट गन्तव्यको छनौट र गुणस्तरीय पूर्वाधार बनेपछि निजी क्षेत्र स्वतः होटल, होमस्टे, रेस्टुरेन्ट, ट्रेकिङ सेवा, गाइड सेवा जस्ता व्यवसायमा आकर्षित हुन्छन्।

(ख) सेवा गुणस्तर

पर्यटनमा अनुभव नै उत्पादन हो। त्यसैले आतिथ्य, सरसफाइ, खाद्य सुरक्षा, मूल्य पारदर्शिता, ठगी नियन्त्रण र सुरक्षित यात्रा सुनिश्चित गर्न स्थानीय तह/प्रदेश/सङ्घको समन्वयमा निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण प्रणाली बलियो बनाउनुपर्छ।

(ग) स्थानीय सहभागिता र लाभ बाँडफाँट

स्थानीय समुदायको सिप विकास (गाइड सेवा, होमस्टे, कुकिङ), स्थानीय उत्पादन (कृषि, हस्तकला) आदिलाई पर्यटनसँग जोड्दा आय गाउँमा नै रहन्छ। यसले सहरतर्फको अनावश्यक पलायन घटाउन पनि मद्दत गर्छ।

(घ) ३६५ दिन (वर्षभरि) चल्ने पर्यटन

पर्यटनलाई केवल सिजनमा सीमित राख्दा व्यवसाय टिकाउ हुँदैन। सांस्कृतिक महोत्सव, धार्मिक पर्यटन, स्वास्थ्य/योग/आयुर्वेदसँग जोडिएका कार्यक्रम र प्रकृतिसँगको सामिप्यतामा आधारित छोटो यात्राका प्याकेजले off-Season मा पनि पर्यटन सेवालाई सदाबहार बनाउन सकिन्छ।

यसरी पर्यटन विकासलाई योजनाबद्ध रूपमा विस्तार गर्न सके यसले रोजगारी, सेवा क्षेत्र विस्तार र विदेशी मुद्रा आम्दानीमार्फत दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धिदरमा स्थायित्व कायम राख्न सकिन्छ।

३.२ जलस्रोत विकास

नेपालको जलस्रोत सम्भावना केवल विद्युत् उत्पादनमा सीमित छैन। जलविद्युत्, सिचाई, खानेपानी, औद्योगिक प्रयोग, स्वच्छ खानेपानी, जलक्रीडायुक्त पर्यटन र बाढी नियन्त्रण सबै जलस्रोतको विकाससँग जोडिन्छन्। दीर्घकालीन वृद्धि दृष्टिले जलस्रोत विकासका मुख्य क्षेत्रहरू :

(अ) ऊर्जा उत्पादन र ऊर्जामा आधारित उद्योग

स्थिर र सस्तो ऊर्जा उपलब्ध भयो भने उत्पादन लागत घट्छ र

उद्योगको विस्तार हुन्छ। जलविद्युत्को विकाससँगै कृषि प्रशोधन, मेघा कोल्ड, साना-मझौला उद्योग र डिजिटल सेवा क्षेत्र (डेटा/आईटी) को विकास गर्न सकिन्छ।

(आ) बहुउद्देश्यीय आयोजना

नदीहरूमा आयोजना बनाउँदा केवल विद्युत् होइन, एकीकृत रूपमा सिचाई, बाढी नियन्त्रण र पर्यटन सम्भावनालाई पनि एउटै योजनामा जोड्ने गरी जलस्रोतको विकास गर्न सक्नुपर्छ। यसले लगानीको प्रतिफल बढाउँछ।

(इ) वातावरणीय र सामाजिक व्यवस्थापन

जलस्रोत आयोजनामा विवाद र ढिलाइका कारणले हुने लागत र समयको वृद्धि, वातावरणीय प्रभाव पुनर्वास/क्षतिपूर्ति आदिलाई विवेकपूर्ण ढङ्गले सम्बोधन गर्न सक्नुपर्छ। त्यसैले पारदर्शी ढङ्गले Environment Impact Assessment (EIA), समुदायसँग संवाद, उचित लाभ-वितरण आदि गर्ने गरी परियोजनाको सञ्चालन गर्नुपर्छ।

(घ) ऊर्जा व्यापार र क्षेत्रीय बजार

विद्युत् उत्पादन बढेपछि घरेलु माग पूरा गरेर अतिरिक्त ऊर्जा निर्यात गर्न सकिने अवस्था आउँछ। तर निर्यातका लागि स्थिर नीति, प्रसारण लाइन र सम्झौता संरचना बलियो हुनुपर्छ। जलस्रोत विकास सफल भए अर्थतन्त्रको 'ऊर्जा बाधा' लाई सम्बोधन हुने भएकाले उच्चदरको आर्थिक वृद्धि प्राप्त गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ।

३.३ कृषि, वन पैदावार र जडीबुटी

नेपालमा ठुलो जनसङ्ख्या कृषिमा निर्भर छ। तर दीर्घकालीन रूपमा कृषिलाई उत्पादनमुखी र बजारमुखी बनाउन सक्नुपर्दछ। कृषि, वन पैदावार र जडीबुटीलाई एउटै रणनीतिक क्लस्टरका रूपमा राखी विकास गर्ने रणनीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ।

(अ) कृषिमा उत्पादन मात्र होइन, मुनाफायुक्त मूल्यको सुनिश्चितता (Value Chain)

कृषिमा समस्या प्रायः जसो उत्पादनमा होइन, बिक्री, भण्डारण, प्रशोधन, गुणस्तर, मुनाफायुक्त मूल्य आदिमा रहेको छ। किसानले उत्पादन गर्छन्, तर बजारमा सस्तोमा बेच्न बाध्य हुन्छन्। यसको समाधान क्रमशः सङ्कलन केन्द्र/गोदाम, कोल्ड-स्टोरेज, प्राथमिक प्रशोधन (Grading, Packaging), सहकारी/उद्यममार्फत बजार सम्झौता, डिजिटल मूल्य सूचना प्रणाली, वन पैदावार र जडीबुटीको व्यवसायीकरण गरी कृषि, वन पैदावार र जडीबुटी विकास गर्न सक्नुपर्छ। यसको मुनाफायुक्त मूल्यको सुनिश्चितताले मात्र दिगो विकास गर्न सकिन्छ।

वन जङ्गलको उचित व्यवस्थापनले काठ र जडीबुटीमा प्रचुर सम्भावनाको ढोका खोलिदिन्छ। तर अनियमितताले वन विनाश र तस्करी बढाउँछ। त्यसैले सामुदायिक वनको व्यवस्थापनबाट वन पैदावार र जडीबुटी सङ्कलन, स्थानीय प्रशोधन र प्रमाणीकरण (Quality/Traceability) आदि कार्य वैज्ञानिक ढङ्गले गर्नुपर्दछ। जडीबुटीको निर्यात सम्भावना बढाउन कच्चा पदार्थ होइन, प्रशोधित उत्पादनमार्फत दीर्घकालीन फाइदा लिन सक्नुपर्दछ।

(आ) कृषि आधुनिकीकरण र जोखिम व्यवस्थापन

सिचाई, माटो परीक्षण, मल बिउ बिजन, कृषि बिमा, मुनाफायुक्त मूल्यको सुनिश्चितता र जलवायु अनुकूलताले कृषि उत्पादन गर्नलाई उत्प्रेरित बनाउँदछ। यस कार्यबाट किसानले लगानी बढाउँन सक्ने वातावरणको आधारशिला खडा हुन्छ। यसरी कृषि-वन-जडीबुटीलाई

मूल्य शृङ्खलासहितको कार्य अघि बढाउँदा ग्रामीण आय बढ्छ, गरिबी घट्छ र समग्र आन्तरिक माग (Domestic Demand) पूर्ति गर्ने क्षमता बढेर आयात प्रस्थापन र निर्यात प्रवर्धनमा टेवा पुग्छ ।

३.४ पहाडी भूभागमा फलफूल खेती विस्तार (६८ प्रतिशत भूभागलाई अवसरमा बदल्ने)

नेपालमा करिब ६८% पहाडी भूभाग छ । जहाँ धेरै स्थानमा अन्नबालीको उत्पादन क्षमता सीमित हुन्छ तर फलफूल खेतीका लागि उपयुक्त हुने भौगोलिक बनावट छ ।

- मौसम र उचाइअनुसार विविध फलफूल उत्पादन,
- उच्च मूल्यको फलफूल उत्पादन (High Value Crop),
- प्रशोधन (जुस, ड्राइ फ्रुट, जाम आदि),
- बजार र पर्यटनसँग जोड्ने ।

उदाहरणका रूपमा यस्ता फलफूलहरू क्रमशः ओखर, केशर, एभोकाडो, स्याउ, सुन्तला, केरा, किब्वी, ड्रागन फ्रुट, अम्बा, मह आदि । यीमध्ये केही हिमाली, पहाड, मध्यपहाडमा, केही तराई तथा भित्री मधेश आदि क्षेत्रमा व्यापक रूपमा उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।

(अ) बजार तथा मूल्यको सुनिश्चितता र ठुला कोल्ड स्टोरेजको स्थापना फलफूलमा नोक्सानी (Post Harvest Loss) ठुलो हुन्छ । त्यसैले सडकलन केन्द्र, चिस्यान भण्डारण र छिटो ढुवानी व्यवस्था भए किसानको आमदानीमा वृद्धि हुन्छ । बजार सुनिश्चितताका लागि सरकारी संस्थान, सहकारी/उद्यमीले थोक खरिद, होटल तथा रेस्टुरेन्टसँग सम्झौता गर्ने र डिजिटल व्यापार प्लेटफर्म प्रयोग, ठुला कोल्ड स्टोरेजको स्थापना जस्ता कार्यले बजार तथा मूल्यको सुनिश्चितता गर्न सकिन्छ ।

(आ) कृषि तथा फलफूल प्रशोधन उद्योग

जुस, ड्राइ स्लाइस, जाम, किब्वी ड्राइ, ओखर प्याकिङ, सुन्तलाको जुस जस्ता वस्तुका लागि विकास गरिने प्रशोधन उद्योगले गाउँमै रोजगारी दिन्छ । यही प्रस्थानविन्दुमा कृषि क्षेत्रलाई उद्योगसँग जोड्न सकिन्छ, जसले दीर्घकालीन र स्थायी रूपमा आर्थिक वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

(इ) गुणस्तर, ब्रान्डिङ र निर्यातको सम्भावना

प्याकेजिङ तथा Grading मा यान्त्रीकरण र ठुला कोल्ड स्टोरेज स्थापना गरेर नेपाली फलफूलले क्षेत्रीय रूपमा बजारमा आफ्नो ठाउँ बनाउन सक्छ । स्थानीय ब्रान्ड (जिल्ला/उत्पादन क्षेत्र) को विकास गर्न सक्तियो भने किसानले राम्रो मूल्य पाउँछन् र फलफूल खेती विस्तारले हिमाली र पहाडी क्षेत्रको विकासका चुनौतीलाई अवसरमा परिणत गर्ने र ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई सम्पन्नतामा (नगद आय) रूपान्तरण गर्न सक्छ ।

५. अन्य क्षेत्रहरू

५.१ परम्परागत हस्तकला व्यवसायीकरण

नेपालको परम्परागत हस्तकला (धातु, काठ, ढाका, कागज, चित्रकला, गहना आदि) सांस्कृतिक पहिचान मात्र होइन, आर्थिक सम्भावना पनि हो । तर यी क्षेत्र धेरै ठाउँमा अनौपचारिक, सानो परिमाण र कमजोर बजार पहुँच भएकाले व्यवसायीकरण गर्न डिजाइन र गुणस्तर सुधार, Market oriented design, उत्पादन समूह/क्लस्टर, पर्यटक बजारसँग सिधा जोडिने बिक्री केन्द्र, अनलाइन बिक्री (ई-कमर्स) र निर्यात सहजीकरण, सिप हस्तान्तरण र युवालाई आकर्षण गरी

हस्तकलाको व्यवसायीकरण गर्न सकिन्छ । यसबाट ग्रामीण तथा सहरी दुवै क्षेत्रमा रोजगारी पनि बढ्ने छ ।

५.२ स्वास्थ्य पर्यटनको विकास

स्वास्थ्य पर्यटनको सामान्य अर्थ विदेशबाट मानिसलाई उपचार सेवाका लागि आकर्षित गर्नु हो । नेपालमा आयुर्वेद, योग, प्राकृतिक वातावरण र केही आधुनिक चिकित्सा क्षेत्रमा पर्यटकलाई उपचार सेवा प्रदान गर्न सकिने सम्भावना छ । स्वास्थ्य पर्यटनले उच्च खर्च गर्ने पर्यटक ल्याउन सक्छ, जसको असर सेवा क्षेत्र र स्थानीय अर्थतन्त्रमा प्रत्यक्ष पर्छ ।

५.३ तराईको नदी-कटान, बाढी व्यवस्थापन र Access to Land

तराईमा नियमित रूपमा हुने नदी कटान, बाढी र जमिनको मरुभूमीकरणको समस्याले कृषि उत्पादन र बस्तीको सुरक्षामा असर पुगेको छ । यसको समाधान दुई तहमा सोच्न सकिन्छ :

(अ) नदी व्यवस्थापन र भूमि संरक्षण

तटबन्ध, नदी किनार संरक्षण, जलाधार व्यवस्थापन र जोखिम नक्साङ्कनले बाढी/कटान कम गर्न सक्छ । यसबाट कृषियोग्य भूमि जोगिन्छ, उत्पादन स्थिर हुन्छ र पूर्वाधारको क्षति रोक्न सकिन्छ ।

(ख) Access to Land मार्फत सुकुम्वासी/भूमिहीन समस्या समाधान

भूमि हक, भोगाधिकार सुरक्षित नभए समाजमा सामाजिक सद्भाव र सन्तुलन कायम गर्न सकिँदैन । नदी व्यवस्थापन र भूमि संरक्षणको कार्यबाट प्राप्त हुने जमिनलाई ब्यअभकक तय ीबलम मार्फत सुकुम्वासी/भूमिहीन समस्या समाधान गर्न सकिन्छ । सुकुम्वासी समुदायको सामाजिक-आर्थिक विकासबाट समावेशीकरण हुने, कृषिमा लगानी बढ्ने र बैंक/सहकारीबाट ऋण लिन पनि सजिलो हुने भएकाले दीर्घकालीन सामाजिक स्थिरता बढाउन सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

५.४ सडक स्तरोन्नति र Mass transportation system

नेपालमा उत्पादन लागत बढाउने मुख्य कारणमध्ये एक ढुवानी र यातायात लागत हो । ग्रामीण सडक बिग्रिँदा किसानको उत्पादन बजारमा ढिला पुग्छ, फलफूल बिग्रन्छ र लागत बढ्छ । सहरी क्षेत्रमा सार्वजनिक यातायात कमजोर हुँदा समय र इन्धन खर्च बढिरहेकाले सुधारको खाँचो छ ।

६. निष्कर्ष

नेपालले दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने रणनीति बनाउँदा “नेपालको भूगोल, स्रोत तथा साधनको कुशल परिचालन र बजार व्यवस्थापन” लाई केन्द्रमा राखी तर्जुमा गर्नुपर्दछ । पर्यटन, जलस्रोत र कृषि, वन, जडीबुटी नेपालका तुलनात्मक लाभ भएका क्षेत्र हुन् । पहाडी भूभागमा फलफूल खेती विस्तारले ग्रामीण आय र रोजगारी बढाउँछ । परम्परागत हस्तकला र स्वास्थ्य पर्यटनले स्थायी रूपले विदेशी मुद्राको आमदानी बढाउँछ । तराईको नदी व्यवस्थापन र Access to बिलम को अवधारणाले सामाजिक समावेशिता कायम राख्न मद्दत गर्छ । यी सबैलाई जोड्ने आधार भनेको नीतिगत हस्तक्षेप हो । वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरण, विशिष्टीकृत बैंक तथा वित्तीय सेवा, कृषकको उत्पादनलाई न्यायोचित मूल्य, बिचौलिया नियन्त्रण र सडकको स्तरोन्नति तथा Mass transportation क्षेत्रहरूमा सुधार गर्नुपर्दछ । यी उपायहरूलाई कार्यान्वयन गर्न सक्तियो भने नेपालले दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धि मात्र होइन, आर्थिक समावेशिता र उत्पादनमुखी अर्थतन्त्र निर्माण गर्न सकिने कुरामा दुई मत राख्नु नपर्ला ।

नेपालको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रका प्रमुख समस्या र समाधानका उपायहरू

रमेश कुमार पोखरेल*

१. परिचय

नेपालको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र (Banking and Financial Sector) देशको आर्थिक विकास, वित्तीय स्थायित्व र समग्र आर्थिक प्रणालीको मेरुदण्डका रूपमा रहेको छ। बचत सङ्कलन, पुँजी निर्माण, लगानी प्रवर्धन, रोजगारी सिर्जना तथा व्यापार-उद्योगको विकासमा यस क्षेत्रको भूमिका अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छ। नेपालमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी, लघुवित्त संस्था, सहकारी तथा बिमा कम्पनीहरू र कोष सञ्चालन गर्ने कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष मिलेर वित्तीय प्रणाली निर्माण भएको छ। तथापि यस लेखमा नेपाल राष्ट्र बैंकको नियामक परिधिभित्र रहेका क, ख, ग र घ वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको मात्र चर्चा गरिएको छ।

पछिल्ला वर्षहरूमा आर्थिक सुस्तता, कोभिड-१९ महामारीको प्रभाव, राजनीतिक अस्थिरता, कमजोर कर्जा प्रवाह र संरचनागत समस्याका कारण बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रले विभिन्न चुनौतीहरूको सामना गरिरहेको छ। यी समस्याहरूले वित्तीय संस्थाको नाफा, विश्वसनीयता र दीर्घकालीन स्थायित्वमा समेत असर पारेको छ। यस लेखमा नेपालको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू र तिनका सम्भावित समाधानका उपायहरूको केही चर्चा गरिएको छ।

२. नेपालको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू

२.१ बढ्दो निष्क्रिय कर्जा (Non-Performing Loan - NPL)

बढ्दो निष्क्रिय कर्जा नेपालको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको सबैभन्दा गम्भीर समस्यामध्ये एक हो। समयमै सावार् तथा ब्याज भुक्तानी हुन नसक्दा कर्जा निष्क्रिय बन्छ, जसले बैंकको आम्दानी प्रत्यक्ष रूपमा घटाउँछ। नेपालमा व्यावसायिक वातावरण कमजोर हुनु, आर्थिक सुस्तता, प्राकृतिक प्रकोप, महामारीको प्रभाव तथा कमजोर परियोजना मूल्याङ्कनका कारण कतिपय ऋणीहरू कर्जा तिर्न असक्षम भएका विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएका छन्।

यस समस्याले बैंकको आम्दानी घटाउनुका साथै पुँजी पर्याप्तता अनुपातमा समेत दबाव सिर्जना हुन थालेको छ र जोखिम वहन गर्ने क्षमतासमेत घटेको छ। निष्क्रिय कर्जा बढी भएका बैंकहरूको पुँजी पर्याप्ततामा दबाव परी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू नयाँ कर्जा प्रवाह गर्नसमेत हिचकिचाएको अवस्था छ, जसले समग्र अर्थतन्त्रमा अपेक्षित लगानी बढ्न सकेको छैन। यस्तो अवस्था लामो समयसम्म विद्यमान रहेमा यसले वित्तीय स्थायित्व खलबालिएर अन्ततः वित्तीय सङ्कटको रूपसमेत लिन सक्छ।

२.२ कर्जा मागमा आएको गिरावट र अधिक तरलता

पछिल्लो अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको आधार ब्याजदरमा कमी आई ब्याजदर ऐतिहासिक रूपमै न्यूनस्तरमा कायम हुँदा समेत उद्योग, व्यवसाय र ऋणीहरूबाट कर्जाको मागमा कमी आउँदा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू अधिक तरलताको अवस्थामा रहेका छन्। लामो समयदेखि देश राजनीतिक अस्थिरतामा रहेको, देशमा विकसित पछिल्लो परिस्थितिका कारण औद्योगिक र व्यावसायिक वातावरण बिग्रिएको र ऋणीहरूको मनोबलमा समेत गिरावट आएका कारणले कर्जाको मागमा कमी आएको आँकलन गरिएको छ। तर पछिल्लो अवधिमा विप्रेषण आप्रवाहमा ऐतिहासिक वृद्धि हुने क्रम जारी नै रहँदा कर्जा प्रवाहको तुलनामा निक्षेपको वृद्धि दर उच्च रहेकाले बैंकहरू अधिक तरलताको अवस्थामा रहेका छन्। यसरी आफूसँग रहेको अधिक तरलतालाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले नेपाल राष्ट्र बैंकमा न्यून दरको निक्षेप र ट्रेजरी बिलमा लगानी गर्न थालेका छन्, जसका कारण यी संस्थाहरूको खुद आय र मुनाफासमेत खुम्चिन थालेको छ। कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाले त निक्षेप परिचालनलाई समेत निरुत्साहन गर्न थालेका छन्। यसबाट सर्वसाधारण निक्षेपकर्ताहरूको आय र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूप्रतिको विश्वसनीयतामा समेत गिरावट आउन थालेको छ।

२.३ कमजोर जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली

जोखिम व्यवस्थापन बैंकिङ प्रणालीको आधारभूत पक्ष हो, तर नेपालका धेरै बैंक तथा वित्तीय संस्थामा यो प्रणाली प्रभावकारी देखिँदैन। कर्जा प्रवाह गर्दा ऋणीको वित्तीय अवस्था, परियोजनाको सही र यथार्थपरक विश्लेषण र बजार जोखिमको गहिरो विश्लेषण नगर्नु ठुलो कमजोरी देखिन्छ। फलस्वरूप यी संस्थाहरूको जोखिम बढ्दै गएको र सम्पत्तिको गुणस्तरमा समेत क्षय भइरहेको छ।

जोखिम व्यवस्थापन कमजोर हुँदा ऋणीहरूबाट कर्जाको दुरुपयोग, संस्थाहरूको सञ्चालन घाटा र वित्तीय अनियमितताको सम्भावना बढ्छ। यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको दीर्घकालीन स्थायित्वमा असर पार्नुका साथै निक्षेपकर्ताको यस्ता संस्थाहरू माथिको विश्वास पनि कमजोर बनाउँछ।

२.४ कर्जा एकाग्रता (Credit Concentration Risk)

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा कर्जा सीमित क्षेत्र र केही ठुला ऋणीमा बढी केन्द्रित भएको पाइन्छ। यसमा पनि विशेष गरी घर-जग्गा, आयात-व्यापार, निर्माण तथा केही अनुत्पादक क्षेत्रमा अत्यधिक कर्जा प्रवाह भएको छ। यस्तो एकाग्रताले ती सीमित ऋणी र यस्ता

* पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

क्षेत्रमा प्रतिकूल अवस्था सिर्जना हुँदा सम्पूर्ण बैकिङ प्रणाली नै जोखिममा पर्न सक्छ ।

कर्जा विविधीकरण नहुँदा कृषि, साना तथा मझौला उद्योग, उत्पादनशील र रोजगारी सिर्जना गर्ने क्षेत्रहरू उपेक्षित हुन्छन् । यसले समावेशी र दिगो आर्थिक विकासमा समेत अवरोध पुऱ्याउँछ । कर्जा एकाग्रता बढ्दा नियमनकारी निकायबाट प्रभावकारी हस्तक्षेप नहुँदा यसले एकाग्रताको जोखिम अझ बढाएको छ ।

२.५ नियमन तथा सुपरिवेक्षणमा चुनौती

नेपाल राष्ट्र बैंकले नियामक भूमिका निर्वाह गर्दै आए पनि वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या धेरै हुनु र वित्तीय कारोबार जटिल बन्दै जानुले प्रभावकारी सुपरिवेक्षण चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ । कतिपय अवस्थामा नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेका निर्देशनहरूको वित्तीय संस्थाहरूले सही रूपमा पालना नगर्दा र यस्ता संस्थाहरूमा भएका अनियमितताको पहिचान समयमा नभई ढिलो कारबाही र हस्तक्षेप हुँदा समस्या अझ गहिरो बनाएको छ ।

प्रभावकारी नियमन र सुपरिवेक्षणको अभावमा बैंकहरू अत्यधिक जोखिम लिन प्रोत्साहित हुन्छन्, जसले वित्तीय प्रणाली अस्थिर बनाउँछ । त्यसैले यस्ता संस्थाहरूको समयमै प्रभावकारी सुपरिवेक्षण, सूक्ष्म निगरानी र सुधारात्मक कदम आवश्यक हुन्छ । तर यस्तो कार्यमा नियामक निकायले अपेक्षित कार्य गर्न नसक्दा वित्तीय प्रणालीको चुनौती बढ्दै गएको आभास हुन थालेको छ ।

२.६ प्रविधि तथा साइबर सुरक्षा जोखिम

डिजिटल बैकिङको विस्तारसँगै प्रविधिसम्बन्धी जोखिम तीव्र रूपमा बढेका छन् । साइबर हमला, डाटा चोरी, फिसिड र अनधिकृत कारोबारले बैंक र ग्राहक दुवैलाई ठुलो क्षति पुऱ्याउन सक्छ ।

नेपालमा साइबर सुरक्षाका लागि पर्याप्त पूर्वाधार, दक्ष जनशक्ति र लगानीको कमी देखिन्छ । प्रविधिमा निर्भरता बढ्दै जाँदा यसको सुरक्षा सुनिश्चित नगरेमा वित्तीय प्रणाली गम्भीर सङ्कटमा पर्न सक्छ । प्रविधिसम्बन्धी जोखिमको सम्बन्धित वित्तीय संस्था र नियमनकारी निकायबाट समयमा पहिचान हुन नसक्दा कतिपय वित्तीय संस्थाहरूमा करोडौंको वित्तीय क्षति र जोखिमसमेत बढेको छ ।

२.७ सुशासन तथा पारदर्शिताको कमी

केही बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासन कमजोर रहेको पाइन्छ । यस्ता संस्थाहरूमा बोर्ड तथा व्यवस्थापनबिच स्पष्ट जिम्मेवारी नहुनु, राजनीतिक हस्तक्षेप र स्वार्थको द्वन्द्वका कारणले कतिपय निर्णय प्रक्रियासमेत प्रभावित हुने गरेको छ ।

यस्ता संस्थाहरूमा भएको कमजोर सुशासनले अनियमितता बढ्दै गएको र बैंकप्रतिको जनविश्वाससमेत कमजोर बन्दै गएको छ । दीर्घकालीन रूपमा यसले सम्पूर्ण वित्तीय प्रणालीको विश्वसनीयतामा समेत नकारात्मक असर पार्न सक्छ ।

३. समस्याका समाधानका उपायहरू

३.१ कर्जा व्यवस्थापन र असुली प्रणालीमा सुधार

कर्जा प्रवाह गर्नु अघि परियोजनाको यथार्थपरक र सही विश्लेषण, ऋणीको आम्दानी क्षमता र जोखिम मूल्याङ्कन कडाइका साथ गर्नुपर्छ । निष्क्रिय कर्जा न्यूनीकरणका लागि प्रभावकारी कर्जा

अनुगमन, ऋणीको परिस्थितिको सही आँकलन गरी समयमै कर्जाको पुनर्तालिकीकरण र पुनर्संरचना (Resheduling and Restructuring) र प्रभावकारी असुली प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्दछ । नियामकीय निकायले कर्जा व्यवस्थापन र असुली प्रक्रिया सम्बन्धित वित्तीय संस्थाकै कार्यक्षेत्रमा छोडेको र यस्ता संस्थाहरू पनि असुलीमा भन्दा कर्जा बढाउन बढी उत्प्रेरित रहँदा निष्क्रिय कर्जा बढ्ने क्रम अझ बढेको हुँदा निष्क्रिय कर्जा घटाउन केन्द्रीय बैंक गम्भीर हुन र समयसापेक्ष निर्देशन जारी गर्न आवश्यक देखिएको छ ।

३.२ व्यावसायिक वातावरण बनाउनुपर्ने

देशमा विकसित पछिल्लो परिस्थितिका कारण औद्योगिक र व्यावसायिक वातावरण बिग्रिएको र ऋणीहरूको मनोबलमा समेत गिरावट आएका कारण कर्जाको मागमा कमी आएको आँकलन गरिएकाले सरकार, केन्द्रीय बैंक र वित्तीय संस्थाहरू र सबै सरोकारवाला निकायहरूले व्यावसायिक क्षेत्रको आत्मविश्वास र मनोबल बढाउने कार्य तत्कालै गर्नुपर्दछ । यसका लागि व्यवसायको सुरक्षा, प्रचलित कानून र नियमनमा व्यवसायमैत्री सुधार र उत्पादित वस्तु तथा सेवाहरूका लागि सहज बजार पहुँच लगायतका कार्यहरू गर्न विलम्ब गर्नु हुँदैन । साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले पनि दीर्घकालीन निक्षेप आकर्षित गर्ने योजना र यस्तो निक्षेपको उपयोग गर्ने रणनीति ल्याउनुपर्छ । बचतकर्ता र ऋणीहरूमा जनविश्वास बढाउने, वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम विस्तार गर्ने र कर्जा-निक्षेप अनुपात सन्तुलनमा राख्ने नीति अपनाउनुपर्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले बैकिङ क्षेत्रमा रहेको अधिक तरलता प्रशोचन गर्ने विविध उपकरण प्रयोगमा ल्याए तापनि यो अवस्थामा खासै प्रगति भएको देखिँदैन । अतः केन्द्रीय बैंकले प्रभावकारी मौद्रिक उपकरण प्रयोग गरी तरलता व्यवस्थापन गर्नुपर्छ ।

३.३ जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली सुदृढ बनाउने

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आधुनिक जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली, सूचना प्रविधिमा आधारित निर्णय प्रणाली र नियमित तालिम र क्षमता अभिवृद्धिका विविध कार्यक्रममार्फत कर्मचारीहरूको क्षमता बढाई जोखिम न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । यसरी नै आन्तरिक नियन्त्रण र आन्तरिक लेखा परीक्षण प्रणालीलाई पनि अझ सबल र प्रभावकारी बनाउनु आवश्यक छ । कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीलाई संस्थाको व्यवस्थापन र सञ्चालक समितिले प्रभावमा पार्दा यसको प्रभावकारितामा प्रश्न उठेको देखिन्छ । अतः केन्द्रीय बैंकले यस्ता संस्थाहरूको जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन जोखिम व्यवस्थापन समितिलाई अझ स्वायत्त र प्रभावकारी हुने गरी मौजुदा निर्देशनमा तत्कालै पुनरावलोकन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

३.४ नियमन र सुपरिवेक्षण थप प्रभावकारी बनाउने

नेपाल राष्ट्र बैंकले जोखिम र प्रविधिमा आधारित सुपरिवेक्षण प्रणालीको प्रयोग बढाई वास्तविक समयमै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका वित्तीय सूचकहरूको निगरानी गर्नुपर्छ र कमजोर संस्थामाथि समयमै सुधारात्मक कारबाही गर्न आवश्यक छ । विगतमा जारी गरिएको जोखिम र प्रविधिमा आधारित सुपरिवेक्षण प्रणालीका कतिपय प्रावधानहरू समयसापेक्षित नहुँदा समेत यो प्रावधान प्रभावकारी

हुन सकेको छैन । अतः यो प्रावधानलाई समेत केन्द्रीय बैंकबाट समयसापेक्ष हुने गरी तत्काल पुनरावलोकन गरी प्रभावकारी बनाउन आवश्यक देखिन्छ ।

३.५ साइबर सुरक्षा सुदृढीकरण

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले साइबर सुरक्षा नीति कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्ने, नियमित प्रणालीगत परीक्षण (System Audit) गर्ने र सूचना सुरक्षा पूर्वाधारमा लगानी बढाउनुपर्छ । साथै ग्राहकलाई डिजिटल बैंकिङ प्रयोगसम्बन्धी सचेतना प्रदान गर्नु आवश्यक छ । नियामक संस्थाबाट जारी गरिएको साइबर सुरक्षासम्बन्धी मापदण्ड प्रविधिमा आएको द्रुत परिवर्तनसँग मेल खाने गरी तत्कालै पुनरावलोकन गर्न टड्कारो आवश्यकता देखिएको छ ।

३.६ उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह बढाउने

सरकार, नियामक निकाय र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कृषि, ऊर्जा, पर्यटन, साना तथा मझौला उद्योग (SMEs) र निर्यातमुखी उद्योगमा कर्जा प्रवाह प्रोत्साहन गर्नुपर्छ । यसले रोजगारी सिर्जना, आय वृद्धि र दिगो आर्थिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ । तर पछिल्लो अवस्थामा उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह बढाउने सम्बन्धमा नियमनकारी निकायबाट जारी भएका निर्देशनहरूलाई पालना गर्ने सम्बन्धमा वित्तीय संस्थाहरूबाट तोकिएका क्षेत्रमा प्रवाह गरिएका वा गर्नुपर्ने कर्जाहरू खोसाखोस गर्ने कार्यले गर्दा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा बढ्दो छ । तसर्थ यस्तो अस्वस्थ प्रतिस्पर्धालाई नियमन गर्न केन्द्रीय बैंक चनाखो हुन आवश्यक देखिन्छ ।

३.७ सुशासन र पारदर्शिता प्रवर्धन

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले बोर्ड तथा व्यवस्थापनको उत्तरदायित्व स्पष्ट गर्ने, बैंक तथा वित्तीय संस्थाका प्रमुख प्रवर्धक र सञ्चालकहरूको

वित्तीय स्वार्थ हुने क्षेत्रमा कर्जा लगानीलाई निरुत्साहन गर्ने, सरकार र नियमनकारी निकायले बैंक र व्यवसायीहरूलाई छुट्याउने स्पष्ट नीति तर्जुमा गर्नुपर्ने, राजनीतिक हस्तक्षेप न्यून गर्ने र पारदर्शी निर्णय प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्छ । तर लामो समयदेखि केन्द्रीय बैंक बैंकर र व्यवसायीलाई छुट्याउने कार्यमा लाग्दा पनि यस्तो कार्य अभ्रै सफल हुन सकेको छैन । अतः केन्द्रीय बैंकले आफ्नो गरिमा र क्षेत्राधिकारलाई समेत दृष्टिगत गर्दै यस्तो नियामकीय व्यवस्था तत्कालै गर्न आवश्यक देखिन्छ । यस कार्यले संस्थाहरूमा सुशासनको सुनिश्चितता गर्दै संस्थाहरूप्रति जनविश्वास बढाउनुका साथै वित्तीय स्थायित्वलाई समेत टेवा पुऱ्याउँछ ।

४. निष्कर्ष

नेपालको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र आर्थिक विकासको प्रमुख आधार भए पनि विद्यमान समस्याहरूले यसको दीर्घकालीन स्थायित्वमा चुनौती सिर्जना गरेका छन् । बढ्दो निष्क्रिय कर्जा, गिर्दो व्यावसायिक वातावरण, कमजोर जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली र सुशासनको अभाव जस्ता समस्याहरू समयमै सम्बोधन हुन नसकेमा बैंकिङ क्षेत्रको तरलताको सही उपयोग हुन नसकी समग्र अर्थतन्त्रमा थप नकारात्मक असर पर्ने र समग्र बैंकिङ क्षेत्रको जोखिम बढी वित्तीय स्थायित्वमै चुनौती खडा हुन सक्छ ।

यसर्थ, प्रभावकारी नियमन, सुदृढ जोखिम व्यवस्थापन, सुरक्षित प्रविधिको प्रयोग, उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह र सुशासनको प्रवर्धनमार्फत मात्र नेपालको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रलाई सबल, स्थिर र विकासोन्मुख बनाउन सकिन्छ । सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू र सरोकारवाला सम्पूर्ण निकायहरूको संयुक्त तथा दीर्घकालीन प्रयास नै दिगो समाधानको आधार हो ।

नेपालमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा नैतिक मूल्यमान्यताको महत्त्व : समस्या तथा सुभावहरू

गम्भीर बहादुर हाडा*

परिचय

सार्वजनिक सेवालाई उत्पादन स्थलबाट उपभोक्ता समक्ष पुऱ्याउने कार्यप्रक्रियालाई सार्वजनिक सेवा प्रवाह भनिन्छ । यस्तो कार्यप्रक्रिया सरल, सहज, पारदर्शी, गुणस्तरीय र समयबद्ध हुनुपर्दछ । सरकार आफैले सेवा दिने प्रत्यक्ष सेवा प्रवाह, सेवा प्रवाहको निजीकरण, सेवाको विकेन्द्रीकरण, वैकल्पिक सेवा प्रवाह जस्ता विभिन्न ढाँचामा सेवा प्रदान गर्न सकिन्छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाह जटिल र बहुआयामिक कार्य हो । यस्तो कार्य कुनै एउटा निकायबाट मात्र सम्भव छैन । सङ्घीय/प्रदेश मन्त्रालय, विभाग, कार्यालय, स्थानीय तह, सार्वजनिक संस्थान, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज आदिबाट सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्न सकिन्छ । कानुनको तर्जुमा र कार्यान्वयन गरेर, निकाय वा संयन्त्रको निर्माण र सञ्चालन गरेर, सूचना प्रविधिको प्रयोग गरेर, सहकार्य गरेर सेवा प्रवाह गर्न सकिन्छ ।

सन् १९९१ मा जोन मेजरले नागरिक बडापत्र सुरु गरे, जसले सेवा प्रवाहको पारदर्शिता, जवाफदेहिता, मितव्ययिता वृद्धिमा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्यायो । सन् २००० को दशकदेखि सुशासनको अवधारणा विकास भयो । सार्वजनिक प्रशासनको क्षेत्रमा New Public Management, New Public Service जस्ता अवधारणा विकास भए । फलस्वरूप सेवा प्रवाह सरल, सहज, गुणस्तरीय हुन पुग्यो । हालसम्म आइपुग्दा New Public Management ले सिफारिस गरेका नतिजामुखी, ग्राहकमुखी सोच र मितव्ययिता, सुशासनले अगाडि सारेका कानुनको शासन, पारदर्शिता, जवाफदेहिता, उत्तरदायित्व, निष्पक्षतालाई समेट्दै New Public Service को विकास भयो । वर्तमान सरकार तथा सार्वजनिक सेवा नागरिकप्रति बढी नै उत्तरदायी हुनुपर्छ भन्ने मान्यताले महत्त्व पाएको देखिन्छ ।

राज्यको प्रमुख दायित्वमध्ये सामाजिक न्याय पनि एक हो । सामाजिक विविधताको सम्मान, व्यक्तिको स्वतन्त्रताको रक्षा, मौलिक तथा मानव अधिकारको प्रत्याभूति, संरक्षण र संवर्द्धन, पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र र अल्पसङ्ख्यकहरूको हकहितको संरक्षण जस्ता सामाजिक न्यायका विषयलाई वर्तमान शासकीय व्यवस्थाले सम्बोधन गर्नुपर्छ । जनतासँग निकट रही सेवा पुऱ्याउने कर्मचारीले सरकार र जनताको पुलको रूपमा काम गर्दछन् । कर्मचारीको मनोबलमा वृद्धि नभएसम्म जस्तासुकै राम्रा अवधारणा ल्याए पनि ती कामयाबी हुन सक्दैनन् । त्यसैले कर्मचारीको मनोबलमा वृद्धि ल्याउन मौद्रिक एवम् गैरमौद्रिक तत्त्वहरूको उचित व्यवस्था गर्नुपर्छ । आफूभन्दा माथिका अधिकारीप्रति उत्तरदायी भए पुग्ने पुरानो पद्धतिले अब काम गर्न सक्दैन । त्यसैले सार्वजनिक

पदाधिकारीहरू स्रोत र शक्ति दिने नागरिकप्रति प्रत्यक्ष उत्तरदायी हुनुपर्छ । लोकतान्त्रिक व्यवस्थाको सञ्चालन, विकास र दिगोपना कायम गर्न नागरिक शिक्षा अपरिहार्य छ । लोकतान्त्रिक शासनको दिगोपनाका लागि नागरिकलाई शासकीय व्यवस्थाका हरेक अङ्ग तथा प्रक्रियामा सक्रिय सहभागी गराउन नागरिक शिक्षाको प्रवर्धन गर्नुपर्छ । लोकतान्त्रिक सुशासनको प्रवर्धनका लागि हाम्रा सरकारी वा सार्वजनिक संस्थाहरू, ती संस्थाहरूका सङ्गठनात्मक संरचना र प्रक्रिया, कार्यविधिहरू नागरिकको पहुँचका लागि बाधक त छैनन् ? समीक्षा गर्नुपर्छ । यी संरचनाभित्र नै नागरिकहरूको प्रतिनिधित्व गराउन सकिन्छ वा हाम्रा विद्यमान प्रक्रिया संशोधन गरेर कामकारवाहीको पारदर्शिताको ग्यारेन्टी गर्ने प्रक्रियामा नै जनताको संलग्नता हुने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

राज्यले आमनागरिकहरूका हित र कल्याणका लागि उपलब्ध गराउने सेवा नै सार्वजनिक सेवा हो । उक्त सेवाहरू नागरिक तथा सरोकारवाला समक्ष पुऱ्याउने कार्य नै सेवा प्रवाह हो । विगतमा सरकारी निकायहरूले प्रदान गर्ने सेवाहरू मात्रै सार्वजनिक सेवाका रूपमा लिइने भए तापनि शासकीय पद्धतिमा परिवर्तन भई नयाँ सार्वजनिक शासन (New Public Governance-NPG) को अवधारणासँगै सरकारका अतिरिक्त गैरराज्य पक्षहरू मूलतः निजी क्षेत्र, गैरसरकारी क्षेत्र, नागरिक समाज लगायतबाट प्रवाह हुने सेवाहरूसमेत सार्वजनिक सेवाका रूपमा लिन थालिएको छ । शासकीय पद्धतिको परिवर्तनसँगै सार्वजनिक सेवा प्रवाहका तौरतरिकासमेत परिवर्तन भइरहेका छन् । सार्वजनिक सेवा प्रवाह राज्यको प्रभावकारिता मापनको एक महत्त्वपूर्ण आधारसमेत हो । सार्वजनिक सेवाको प्रभावकारिता तब मात्र रहन्छ, जब सेवा प्रवाहमा नागरिक तथा सरोकारवालाहरूको सन्तुष्टि स्तर उच्च रहन्छ । साथै सार्वजनिक सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताले नै राज्यको सक्षमता तथा जनताप्रतिको दायित्व स्थापित गर्दछ ।

सार्वजनिक सेवालाई प्रभावकारी, जनमुखी, नागरिक केन्द्रित बनाउने अभियान १९८० को दशकमा सुरु भएको देखिन्छ । बेलायतमा तत्कालीन प्रधानमन्त्री Margaret Thatcher द्वारा सन् १९८२ मा Next Step Agency को थालनी भयो । बेलायतको कर्मचारीतन्त्रसमेत जनताका सेवाप्रति उदासीन रहेको र नागरिक सेवा प्रभावकारी नभएका कारणले जिम्मेवारी र त्यसको मापन गर्ने मापदण्डहरू तयार भए । यसले Inefficient, Badly Managed, Unresponsive प्रशासनमा सुधार गर्ने लक्ष्य राखेको थियो । कर्मचारीको कटौती गर्ने, प्रशासनिक खर्च घटाउने तर उत्पादकत्व र सेवाको प्रभावकारिता बढाउने लक्ष्य राखियो । जुन कर्मचारीले आफूलाई तोकिएको जिम्मेवारी पूरा गर्न

* अधिवक्ता तथा सहप्राध्यापक, अर्थशास्त्र, भक्तपुर बहुमुखी क्याम्पस (अवकाश प्राप्त)

सक्दैन्नु, तिनलाई Newly Organized Executive अन्तर्गत सेवा गर्न पठाइन्थ्यो; जहाँ निजी क्षेत्रको जस्तो व्यवस्थापन रहन्थ्यो । अनि लक्ष्य पूरा नगर्ने निकायलाई Autonomous Agency बनाउने प्रक्रिया सुरु भयो । यसबाट १९९७ सम्म आइपुग्दा बेलायतमा कर्मचारीको सङ्ख्या ७ लाख ३२ हजारबाट ५ लाखमा झर्‍यो तर सेवाको प्रभावकारिता भने बढ्यो ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहका सर्तहरूमा सेवाको वितरण र वितरणका सर्तहरू, सेवा वितरण गर्ने स्थान र समय, सेवा प्राप्त गर्दाको लागत र वित्तीय पक्ष, सेवा वितरण प्रक्रिया, सेवाको अभिलेख व्यवस्थापन, सेवा वितरणको अनुगमन र मूल्याङ्कन, सेवा वितरण उपरको गुनासो सुनुवाइ र सोको प्रतिवेदन ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहका सिद्धान्तहरूमा सेवा प्रदायकबिच प्रतिस्पर्धा गराई प्रक्रियामा होइन नतिजामा जोड देऊ, स्रोतसाधनको इन्तजाम गर । नागरिकलाई सशक्तीकरण गर, सेवाग्राहीलाई ग्राहकको व्यवहार गर । समस्याहरूलाई आउन नदेऊ, बजार संयन्त्रको उपयोग गर, सबै क्षेत्रलाई परिचालन गर लगायतका कुराहरूमा जोड दिनुपर्दछ ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा असल संस्कृतिको विकास गर्नका लागि केही महत्त्वपूर्ण कदमहरू चालिनु आवश्यक छ । जस्तै : नैतिकता, इमानदारी र सदाचारिताको विकास गर्नुपर्छ भन्ने आत्मसात् गरी यसका निमित्त पहिला आफू तयार हुने, कसैले पनि गलत कुरा वा कानुन विपरीतको सिफारिसको आग्रह गरे पनि त्यस्तो व्यक्तिलाई सत्य र कानुनी कुरा बुझाउने, गलत सिफारिस इन्कार गर्ने र गलत मनस्थिति भएका जनताले भोट नदिए पनि फरक पर्दैन भन्ने साहस राजनीतिक नेताले बढुल्ने, आफ्नो आमदानीभन्दा बढी खर्च नगर्ने, कसैबाट पार्टी, भोज वा खानाको निमन्त्रणा आए पनि त्यस्तो व्यक्तिले कसरी आमदानी गरेको हो ? विचार गरेर मात्र निम्तो स्विकार्ने, कानुनको पालनामा आफू प्रतिबद्ध रहने । आफ्नो दल वा पार्टी वा संस्था वा आफूलाई सहयोग गर्न खोज्ने व्यक्तिको आमदानी नैतिक वा अनैतिक विश्लेषण गरेर मात्र स्वीकार गर्ने बानी बसाल्ने । दलको खर्चमा पारदर्शिता ल्याउने । सरकारी, निजी क्षेत्र, गैरसरकारी संस्था, सञ्चार जगत्का व्यक्तिले आफ्नै पार्टीको कार्यकर्ताका रूपमा आउन चाहे पनि स्वीकार नगर्ने । उपभोक्ता समिति, सामुदायिक वन, विद्यालय व्यवस्थापनमा आफू र आफ्ना दलको प्रतिनिधित्व नगराउने, दलले NGO नखोल्ने, भागबन्डाको संस्कृति परित्याग गर्ने, जे हो त्यही भन्ने, त्यही गर्ने (भुटो नबोल्ने), आफ्नै मनलाई ढाँटेर खोक्रो आदर्श र सस्तो लोकप्रियतामा बाँच्ने धृष्टता कसैले पनि नगर्ने । Newton's Third Law of Motion "To every action, there is always equal & opposite reaction" भन्ने मानी मिठो र असल व्यवहार गर्ने (मिठो बोले मिठै हुन्छ, असल गरे असल पाइन्छ) ।

असल प्रशासनिक पद्धति बसाल्नका लागि प्रचलित प्रशासनिक सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरी व्यवहारमा रूपान्तरण गर्ने, प्रशासनिक मूल्यमान्यता, सिद्धान्त, उपागमहरू, संस्कृतिअनुरूप यसको संरचना, प्रक्रिया, नीति, कानुन, व्यवहार र कार्यहरू स्थापित गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने । हाम्रो मनले जहिले पनि सकारात्मक र इमानदारलाई शङ्का गर्छ, न कि नकारात्मक र बेइमानीलाई । त्यसैले सकारात्मक र इमानदारलाई भन्दा नकारात्मक, बेइमान र गलतलाई शङ्का गर्ने बानी बसाल्ने, सेवाप्रदायी र सेवाग्राहीलाई एकै स्थानमा राखी सकारात्मक

धारणा (Positive Attitude) को तालिम दिने । किनकि सोच (Thought) + कार्य (Action) = बानी (Habit), बानी+बानी= धारणा (Attitude), "Human being lose their health to earn money, and lose all the money to regain their health" भन्ने बेलैमा बुझेर तनाव, आकर्षण र लोकप्रियतामा बाँच्ने प्रवृत्ति त्याग्नुपर्छ भन्ने विषयलाई प्रशासनिक संस्कृति बनाउने गर्नुपर्दछ ।

वास्तविक परिवर्तन गर्नका लागि सेवाप्रदायी निकायको संरचना, कानुन, प्रणाली, क्षमता र व्यवहारलाई समसामयिक परिवर्तन गर्ने, अभिलेख प्रणालीलाई पूर्णतः विद्युतीय माध्यम (digital) मा लैजाने । यसका निमित्त सरकारले सुधारको पहिलो एजेन्डा बनाउने । (हामी अबको ५ वर्ष अभिलेख मात्र सुधाछौं), लोकसेवा आयोगले कर्मचारी छनोट गर्ने प्रणाली बुद्धिमा आधारित (Based on Cognitive Intelligence) मात्र भएकाले यसलाई भावनामा आधारित बनाउन Creative Intelligence, Emotional Intelligence, Moral & Spiritual Intelligence समेत परीक्षण गर्ने गरी विकास गर्ने, सेवा सर्तको कानुनमा आचरणसम्बन्धी प्रावधानहरू नकारात्मक सोच (Negative Notion) बाट राखिएकाले यसलाई सकारात्मक सोच (Positive Notion) बाट राख्ने, क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक बडापत्रलाई व्यवहारमा लागु गर्ने । सेवाग्राहीमैत्री कार्यालय स्थापनामा सबै अत्याधुनिक उपायहरू लागु गर्ने (टोकन प्रणाली, लिफो, फिफो, प्रक्रिया सरलीकरण, सेवाग्राहीलाई खानेपानी, मानवोचित व्यवहार आदि), सरकारले न्यूनतम सेवा मात्र आफैले प्रवाह गर्ने, त्योबाहेक सेवाहरू साभेदारबाट सञ्चालन गराउने, मूल्यमा आधारित (Value Based) नयाँ सार्वजनिक सेवा (New Public Service) लाई लागु गर्ने, स्थानीय निकायको राजनीतिक रिक्तता हटाउने आदि जस्ता उपायहरू अपनाउनु आवश्यक छ ।

सार्वजनिक जीवनमा असल चरित्रको महत्त्वलाई निम्न बुँदाहरूमा प्रस्ट पार्न सकिन्छ :

- सेवाग्राही र सरोकारवालाहरूको विश्वास जित्न सकिन्छ ।
- सामाजिक मर्यादा र सम्मान उच्च रहन्छ ।
- आदर्श र प्रेरणाको स्रोत बनी समाज र सङ्गठन सुधार गर्न नेतृत्व लिन सकिन्छ ।
- आत्मसम्मान र आत्मविश्वासमा वृद्धि भई कार्यसम्पादन स्तरमा सुधार आउँछ ।
- कानुनको परिपालना स्तर उच्च रहन्छ ।
- सङ्गठनलाई नैतिक सङ्गठनका रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । नैतिक निर्णय लिन सम्भव हुन्छ ।
- सार्वजनिक सेवा र सूचनामा नागरिकको सहज पहुँच स्थापित हुन्छ ।
- सेवा प्रवाहमा बिचौलियाका माध्यमबाट हुने भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा सहयोग पुग्छ ।
- कार्यालयमा कागजी काम, लागत, समय र प्रक्रिया कटौती भई कार्यकुशलता अभिवृद्धि हुन्छ ।
- अनलाइन माध्यमबाट नागरिक सहभागिता वृद्धि हुन्छ ।
- नागरिकका गुनासा, पृष्ठपोषण, सुझाव सम्बोधन गरी सेवाको गुणस्तर सुधार गर्न सकिन्छ ।

- सरकारका कामकारबाही पूर्वानुमेय, पारदर्शी र जवाफदेही हुन्छन् ।
- सेवा प्रवाहमा नातावाद, कृपावाद, भनसुनजस्ता विकृति अन्त्य भई विधिको शासन सबल हुन्छ ।
- सरकार, व्यवसायी, गैसस र नागरिकसँगको सञ्चार र अन्तरक्रिया प्रभावकारी हुन्छ ।

सार्वजनिक सेवाको आधारभूत मूल्यहरूअन्तर्गत जनताका नामबाट जनताको सेवा गर्ने गरी जननिर्वाचित तथा विभिन्न तहका सरकारको नेतृत्व गर्ने राजनीतिक पदाधिकारीहरू र जनताको प्रत्यक्ष करसहितको राज्य ढुकुटीबाट सेवा सुविधा लिने गरी योग्यता प्रणालीका आधारमा छानिएका प्रशासनिक नेतृत्व र कर्मचारीहरूले जनतालाई पुर्‍याउने सेवा सार्वजनिक सेवा हो । तसर्थ, यस्तो सेवाको केही निश्चित आधारभूत मूल्यहरू हुनु अपरिहार्य हुन्छ । जसअन्तर्गत इमानदारिता, सदाचारिता, नैतिकता र निष्ठापूर्ण आचरण, निष्ठा, वस्तुनिष्ठ र आधारभाव, भाइचारावाद र मानवीय सम्मान, गोप्यता, विश्वसनीयता र वैधता, समयलाई महत्त्व, समर्पण र प्रतिबद्धता, तटस्थ र पारदर्शिता, असल चरित्र र उत्पादकत्व, उत्तरदायित्व/जवाफदेहिता र व्यावसायिकता, कानुनप्रतिको आज्ञाकारिता र कानुनको शासन, धैर्यता/सहनशीलता/सहिष्णुता, लगाव र नेतृत्व, स्वार्थरहिता, स्वच्छता र समन्वय, करुणा, सहयोग र सहकार्य, राजनीतिक असंलग्नता, समानुभूति र सहानुभूति, समानता, न्याय र समता, प्रभावकारिता र कार्यकुशलता आदि पर्दछन् ।

मुलुकको सार्वजनिक प्रशासन सञ्चालन गर्ने स्थायी संयन्त्रका रूपमा गठित राष्ट्र सेवकको समष्टिगत संरचना यसमा पर्छ । निजामती प्रशासन स्थायी संयन्त्र हो । राज्य सञ्चालनको एक आधारभूत तथा अभिन्न अङ्ग हो । सरकारलाई नियन्त्रण र सन्तुलनमा राख्न, स्वनियन्त्रित र स्वसंयमित तुल्याउन गठन गरिएका सरकारका तीन अङ्ग नै कर्मचारीविना सञ्चालन हुन नसक्ने हुँदा प्रशासन संयन्त्र चलाउने कर्मचारीतन्त्रलाई सरकारको चौथो शाखा भन्ने गरिएको छ । प्रशासन संयन्त्र चलाउने कर्मचारीले सेवा प्रवाहलाई पहिलो प्राथमिकता दिन सकेमा देशको अर्थतन्त्र चलायमान हुन सक्छ । बेलायतले १९ औँ शताब्दीमा योग्यतामा प्रशासन संयन्त्र तयार पारेर अन्य देशभन्दा आफू निकै अगाडि पुगेको इतिहास हामीले बिर्सन हुँदैन । देशमा करिब ८८ हजार निजामती कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् । यस्ता कर्मचारीका समस्या हिजो र आज उस्तै छन् । यो भनेको सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा उल्लेख्य सुधार आउन सकेको छैन । जनतालाई सेवा प्रवाह गर्ने जुनसुकै स्थानमा समस्या छ । सेवाग्राहीसँग ठोकिने ठाउँमा देखिने समस्या समाधान हुन सकेको छैन । उदाहरणका लागि राष्ट्रिय परिचय पत्रलाई अनिवार्य गरिएको छ । आफूले अनलाइनमा फाराम भरेपछि फोटो खिच्न मात्रै दिनभर लाइन लाग्दा पनि काम नहुने परिपाटी रहेकोमा काम भइहाल्यो भने पनि उक्त परिचयपत्र लिन दुई वर्षसम्म कुनै अवस्था छ । सेवा दिन नसक्ने हो भने नागरिकतालाई नै सरकारको प्रणालीमा एकीकृत गरेको भए आमनागरिकले अनावश्यक भ्रष्टाचार बेहोर्नुपर्ने थिएन ।

सार्वजनिक सेवाको प्रशासनिक कार्यसंस्कृतिको प्रवृत्ति विश्लेषणअन्तर्गत निर्णय र व्यवहारहरूमा कतिपय साङ्गठनिक नेतृत्वहरूले सामन्ती संस्कार देखाउँछन् भन्ने आरोप छ । पदीय अहमूता प्रदर्शन गर्ने, नागरिकलाई रैती ठान्ने, सूचना लुकाउने, निर्णयभित्र लाभ

खोज्ने, व्यवसायिकताको दम्भ प्रदर्शन गर्ने, आफूलाई सर्वज्ञाता ठान्ने तथा आश र त्रासको दुश्चक्रमा बाँच्न लिप्त हुने प्रवृत्ति कतिपय कर्मचारीमा देखिन्छ । एउटै पदका लागि कुनै निकायमा अत्यधिक जिम्मेवारी, स्रोतसाधन र सुविधा उपलब्ध छ । तर कुनै निकायमा काम नै नहुने गरी सीमित बौद्धिकताका आधारमा सङ्गठन संरचनाहरू तय गरिएका छन् ।

उपयुक्त व्यक्ति, उपयुक्त ठाउँ र उपयुक्त समयमा पदस्थापन गर्ने, असल कार्य संस्कृतिको खडेरीले उच्चस्तरको सचिवसम्मका पदहरूमा कुनै अमुक कार्यालयमा पदस्थापन गर्दा पेलिएको वा कारबाही गरिएको भन्ने अर्थमा लिन बाध्य हुनुपर्ने अवस्था छ । हाम्रा सार्वजनिक सङ्गठनहरूका मूल्यहरू, मार्गदर्शक सिद्धान्त, कामको गुणस्तर र मापदण्ड, निर्णय प्रक्रिया, नैतिकताको मापदण्ड, कार्यशैली र कार्यव्यवहारहरू कस्तो हुनुपर्ने भनी कतै पनि तोकिएको छैन । राष्ट्रिय सदाचार नीति अभै जारी भएन । आचारसंहिता पालनाको स्तर नाजुक छ । कुनै कर्मचारीले नयाँ सोच र विचारलाई प्रयोग गरी समस्या समाधानका लागि गरिने अभ्यासलाई नकारात्मक रूपमा हेर्ने प्रचलन छ । हाकिमभन्दा सहायक बुद्धिमान् हुने सवदेन भन्ने भाष्यले जबरजस्ती काम गरेको छ । सार्वजनिक निकायहरूको कार्यप्रकृति र कार्यसंस्कृतिमा समन्वयात्मक तथा सहकार्यात्मक प्रवृत्ति र प्रकृतिको विकास अभै हुन सकेको छैन । सार्वजनिक प्रशासन गैरराज्य पक्षहरूभन्दा ज्ञान निर्माणमा एक कदम अगाडि हुनुपर्छ । अन्यथा 'रेगुलेटरी क्याप्चर'को अवस्था देखापर्छ र शासनले वैधता गुमाउँछ । तर हाम्रो सङ्गठनमा अध्ययन, अनुसन्धान, नवप्रवर्तन र सिर्जनशीलताको पक्ष निकै कमजोर छ । स्रोतसाधन र सुविधाको वितरणमा पारदर्शिताको पक्ष कमजोर छ । कानुन विपरीतका सुविधाहरू लिने र दिने, सरकारी स्रोतसाधनको अनुचित दोहन गर्ने, व्यक्तिगत प्रयोजनार्थ सरकारी स्रोतसाधनको प्रयोग गर्ने, स्रोतको केन्द्रीकरण गर्ने जस्ता प्रवृत्तिहरू प्रशासनिक उच्च नेतृत्वदेखि पहुँच पुग्नेहरू सबैमा देखिन्छ । सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले कार्यालय समयमा रहँदा प्रदर्शन गर्नुपर्ने व्यवहारहरूको मार्गदर्शन नभएकाले कार्यालयहरूमा कहिलेकाहीँ अराजक र असङ्गठित व्यवहारहरू पनि देखिन्छन् ।

सार्वजनिक सेवाका कर्मचारीप्रति आमजनताको सकारात्मक धारणा बन्न नसक्नुका कारणहरूमा सार्वजनिक प्रशासन र त्यसका कर्मचारीहरू भुत्तो, जुम्सो, परिवर्तन विरोधी, नातावाद, कृपावाद, जिम्मेवारी पन्छाउने, पुच्छर तान्ने, छहारी खोज्ने, दोहनकारी सोच र भ्रष्ट प्रवृत्ति भएको, जनताको काम उपयुक्त समयमा नगर्ने र भोलीवादमा रमाउने जस्ता आरोपहरू लाग्ने गरेको अवस्था छ । जसले गर्दा यो सेवाका कर्मचारीप्रति आमजनताको धारणा अपेक्षित रूपमा सकारात्मक बन्न सकेको छैन ।

एकद्वार प्रणालीसहितको छरितो, चेप्टो र फराकिलो संरचनासहितको नैतिक सङ्गठनको निर्माण र नतिजामूलक कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, सेवाप्रदायक संरचनाहरू बोझिलो र अपायक हुनु, सेवाग्राहीमैत्री र फरक किसिमले सक्षम भएका व्यक्तिमैत्री सेवा प्रदान गर्न नसक्नु, नीतिगत तथा कानुनी प्रबन्धहरू भ्रष्टाचारको एवम् अव्यावहारिक हुनु, समयसापेक्ष र सर्वजन हिताय नहुनु, भइरहेका कानुनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु, कानुनका प्रावधानहरूको कठोर व्याख्या गरी जिम्मेवारीबाट पन्छिने प्रवृत्ति रहनु, जोखिम वहन गर्ने सिप,

क्षमता र इच्छाशक्ति नहुनु, कार्यप्रक्रिया सरलीकरण नहुनु, क्षतिपूर्ति सहितको विद्युतीय नागरिक बडापत्रको सारभूत कार्यान्वयन न्यून हुनु, वित्तीय उत्तरदायित्व प्रवर्धनका औजारहरू जस्तै : सार्वजनिक सुनुवाइ, सार्वजनिक लेखा परीक्षण, सामाजिक लेखा परीक्षण, होर्डिङ बोर्ड, सेवाग्राही सन्तुष्टि मापन, सिटिजन स्कोर कार्ड आदिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, अधिकांश निकायहरूमा टोकन एवम् भौचर प्रणालीको अभाव हुनु, घन्टौं लाइनमा बस्नुपर्ने बाध्यता हुनु, बिचौलियाको दबदबा र दादागिरी हावी हुनु, अनौपचारिक र गैरवैधानिक बाटोबाट काम गराउनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको देखिन आउँछ ।

सार्वजनिक सेवाको मूल्य सुदृढीकरणको भावी कार्यदिशाहरूमा चाल्नुपर्ने कदमहरूअन्तर्गत छरिएर रहेका नैतिकता, आचरण र आचारसंहितासम्बन्धी कानूनहरूलाई एकीकृत गरी बृहत् नैतिकताका रूपमा राष्ट्रिय सदाचार नीति निर्माण र नतिजामूलक कार्यान्वयन गर्ने, नीतिका आधारमा आवश्यक ऐन, कानूनहरू तर्जुमा गरी निर्मम कार्यान्वयन गर्ने ।

प्रस्तावित सङ्घीय निजामती सेवा ऐनमा कर्मचारीलाई सङ्घीयता र लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लाभहरू सिर्जना र वितरण गर्न सक्ने गरी सार्वजनिक सेवा र यसका कर्मचारीहरूका मार्गदर्शक सिद्धान्त, मूल्यहरू, जिम्मेवारी र दायित्वसहितको नीतिगत आधारहरू तय गर्ने ।

सोहीबमोजिम यसको समग्र व्यवहार, संस्कार एवम् रूपान्तरणका प्रावधानहरू समावेश गर्ने साथै यही ऐनमा उल्लिखित मूल्यहरूलाई मार्गदर्शकका रूपमा लिई प्रदेश निजामती सेवा ऐन, स्थानीय सेवा ऐनलगायत अन्य सम्बन्धित कानूनहरूमा सार्वजनिक सेवाका मूल्यहरू समावेश गर्ने र परिणाममुखी कार्यान्वयन गर्ने ।

हरेक सङ्गठनले कार्यालयमा रहँदा कर्मचारीले एकआपसमा गर्नुपर्ने सञ्चार, हाकिम र सहायकबिचको सञ्चारको तरिका र शैली, सेवाग्राहीसँग गर्नुपर्ने व्यवहार, मानवीय संवेदनशीलता, ड्रेस कोड, लैङ्गिक कोड, भाषिक कोड, विविधता कोड, कार्यक्षमको व्यवस्थापन, सार्वजनिक स्रोतसाधनको प्रयोग जस्ता विषयवस्तु समावेश गरी आन्तरिक कार्यविधि निर्माण गर्ने र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।

सार्वजनिक सङ्गठन र संयन्त्रहरूलाई नैतिक सङ्गठनका रूपमा विकास गर्नका निमित्त समय, साधन स्रोत, जिम्मेवार व्यक्ति र उपलब्धि सूचकसहितको आवश्यक कार्ययोजना निर्माण र नतिजामुखी कार्यान्वयन गर्ने ।

वर्तमान बोझिलो सङ्गठनात्मक संरचनालाई विज्ञहरूको सहभागितामा पुनः एक पटक विस्तृत वैज्ञानिक अध्ययन गरी पुनर्संरचना गर्ने र हरेक पदहरूको न्यूनतम स्तर, स्पष्ट जिम्मेवारी, उत्तरदायित्व र अपेक्षित मूल्यको मापदण्ड समेत तोकिएको कार्यान्वयन गर्ने ।

सक्षमतामा आधारित र स्वचालित वृत्ति विकास पद्धति, प्रतिभा पहिचान तथा व्यवस्थापन, विविधता व्यवस्थापन, संवेगात्मक बौद्धिकता व्यवस्थापन, सेवा सुविधा तथा अवसरहरूको वितरणको न्यायोचित व्यवस्था लगायतका विषयहरूमा एकीकृत कानून र मापदण्डहरूको निर्माण गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।

अनुचित कार्य र भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि प्रवर्धनात्मक, उपचारात्मक र दण्डात्मक उपायहरूको अवलम्बन गर्ने ।

हरेक सङ्गठनहरूमा नीति र कानूनहरूको तार्किक निर्माण, तिनको उपयुक्त र समन्यायिक व्याख्या र कार्यान्वयन, अपेक्षित नतिजासमेतको विश्लेषण गर्ने तथा परीक्षण गर्ने पद्धतिको निर्माण गर्ने, ताकि यसले काममुखी र परिणाममुखी संस्कृतिको संवर्द्धन गर्न सकोस् ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहको व्यवस्थापन तथा कार्यक्रम राम्रोसँग व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्न सके स्थानीय तहको सेवा प्रवाह थप प्रभावकारी भएको हुने, सामाजिक परिचालनका माध्यमबाट सुशासनको प्रवर्धन भएको हुने, समावेशी तथा लक्षित कार्यक्रमहरूको प्रभावकारितामा अभिवृद्धि भई विपन्न, पिछडिएको क्षेत्र र सीमान्तकृत वर्ग तथा समुदाय थप लाभान्वित भएको हुने, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम थप व्यवस्थित भएको हुने, स्थानीय तहमा विद्युतीय सुशासन लागु भएको हुने र वित्तीय सुशासन कायम हुन सक्ने अवस्था सिर्जना हुने धेरै सम्भावना रहन्छ ।

नेपालको संविधान २०७२ ले राज्यशक्तिको प्रयोग सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको संरचनाबाट हुने व्यवस्था गरी छुट्टाछुट्टै एवम् साभ्ना अधिकारहरूको समेत स्पष्ट निर्धारण गरेको छ । यस्तो व्यवस्थाबाट सरकारलाई जनताको नजिक पुर्‍याई शक्ति र स्रोतमाथि नागरिकको पहुँच स्थापित गर्ने र विकास तथा सेवा प्रवाहमा स्थानीय सहभागिता र स्वामित्व कायम हुने अवस्था सिर्जना भएको छ । यसबाट जनतालाई वास्तविक रूपमै सार्वभौमसत्ता सम्पन्न तुल्याई शासनमा उनीहरूको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चित गर्दै लोकतन्त्रलाई स्थानीय तहदेखि नै संस्थागत र मजबुत बनाउने अवसर प्राप्त भएको छ । स्थानीय स्वायत्त शासनअन्तर्गत स्थानीय सुशासन, गुणस्तरीय आधारभूत सेवा प्रवाहमा सबैको सहज पहुँच, स्थानीय पूर्वाधार निर्माण, लक्षित वर्ग तथा क्षेत्रको आर्थिक सामाजिक सशक्तीकरण एवम् समावेशीकरण, सामाजिक परिचालन, सहभागितामूलक योजना तथा विकास, स्थानीय जीविकोपार्जन एवम् रोजगारी, सामाजिक सुरक्षा र स्थानीय तहमा सञ्चालन गरिने अभियानमूलक रचनात्मक कुराहरूको सुनिश्चितता हुने देखिएको छ ।

वर्तमान अवस्थामा स्थानीय निकायको जवाफदेहिता कमजोर हुनु, स्थानीय निकायहरूको समयसापेक्ष पुनर्संरचना र क्षमता विकास गर्नु, सङ्घीय संरचनाअनुसार प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन गर्नु, विषयगत निक्षेपणको कार्य प्रभावकारी बनाउनु, नयाँ घोषणा भएका नगरपालिकाहरूको क्षमता विकास गर्नु, स्थानीय निकायलाई नयाँ संवैधानिक व्यवस्थाअनुरूप स्थानीय सरकारमा रूपान्तरण गरी राजनीतिक, आर्थिक, प्रशासनिक सेवा प्रवाह र विकास व्यवस्थापनका दृष्टिले सक्षम एकाइका रूपमा स्थापित गर्नु प्रमुख चुनौतीहरू हुन् । संविधान जारी भएपश्चात् जनताको विश्वासका साथ विकास कार्य अगाडि बढ्ने वातावरण तयार हुनु, केन्द्रीयस्तरका कार्यक्रमहरू क्रमशः स्थानीयस्तरमा कार्यान्वयन हुने गरेबाट अनुभव र दक्षता वृद्धि हुनु, स्थानीय स्वायत्त शासनको अभ्यासले जनतामा शासनप्रतिको सचेतना, सहभागिता तथा अधिकारप्रतिको चासो बढ्दै जानु, विकास प्रक्रियामा स्थानीय जनताको सहभागिता र स्वामित्व बढ्नुजस्ता अवसर रहेका छन् ।

सहायक ग्रन्थहरू

अर्याल, डा.कुन्दन (२०७३), नेपालमा सार्वजनिक सेवा प्रशासन प्रस्ताव र प्रयत्न, नेपाल (वर्ष ४६, अङ्क ६, पूर्णाङ्क २१५, जेठ।आषाढ) काठमाडौं : सूचना विभाग।

अर्याल, विष्णु प्रसाद (२०७२), सार्वजनिक सेवा प्रवाह, कमजोरी र सुधारका उपाय, निजामती सेवा पत्रिका (वर्ष ३७, अङ्क, २०७२ पुस), लोकसेवा आयोग।

आचार्य, देवीराम (२०७४), सार्वजनिक सेवा र व्यावसायिकता, निजामती सेवा पत्रिका, काठमाडौं : (Civil service Journal) वर्ष ३९, अङ्क १, लोकसेवा आयोग।

के.सी., रमेश कुमार (२०७०), निजामती सेवा र सार्वजनिक सेवा वितरणको प्रभावकारिता, आर्थिक मीमांसा (वर्ष ९), काठमाडौं : नेपाल वित्तीय संस्था कर्मचारी सङ्घ, नेपाल राष्ट्र बैंक,।

कोइराला, लक्ष्मीविलास (२०७०), सार्वजनिक सेवामा पृष्ठपोषण, नेपाल (वर्ष ४४, अङ्क ३, पूर्णाङ्क २००) काठमाडौं : सूचना विभाग।

जैसी, कृष्णप्रसाद (२०६८), नगरपालिकाहरूको सेवा प्रवाहको वर्तमान अवस्था, चुनौती र प्रभावकारिता, स्वशासन (Year-16, Vol.37), स्थानीय विकास मन्त्रालय।

न्यौपाने, मुनका (२०७२), स्थानीयस्तरमा सेवा प्रवाह गर्ने

निकायहरूको प्रभावकारिता र जिल्ला प्रशासन कार्यालयको भूमिका, नेपाल (वर्ष ४६, अङ्क १, पूर्णाङ्क २१०, साउन-भदौ) काठमाडौं : सूचना विभाग।

मैनाली, गोपीनाथ (२०७६), सार्वजनिक सेवामा नैतिक आचरण सवालहरू, लेखा परीक्षण पत्रिका वर्ष ३८, अङ्क ८८, काठमाडौं : महालेखा परीक्षकको विभाग।

राजभण्डारी, पोषण (२०७३), सार्वजनिक सेवा प्रवाहको अवस्था र यसमा संलग्न पक्षहरूको भूमिका, नेपाल (वर्ष ४७, अङ्क ४, पूर्णाङ्क २१९) काठमाडौं : सूचना विभाग।

वाग्ले, तारा, सार्वजनिक सेवा प्रवाह : वास्तविकता र अपेक्षा, निजामती सेवा पत्रिका।

शर्मा, रमेश कुमार (२०७०), सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा लोकसेवा आयोगको भूमिका, निजामती सेवा पत्रिका (वर्ष ३५, No. 2070, पुस) लोकसेवा आयोग।

सुवेदी, शान्तराम (२०६०), सार्वजनिक सेवा वितरणको वर्तमान अवस्था, समस्या र सम्भावना, नेपाल (वर्ष संयुक्ताङ्क ४।५, पूर्णाङ्क १४८) काठमाडौं : सूचना विभाग।

Trital, Sharada prashad (2068), Service Delivery and Quality Assurances, Revenue, (year 32, no. 1), Lalitpur: Revenue Administration Training Center.

नेपालको बैकिङ क्षेत्र : चुनौती र सम्भावना

भोलानाथ पौड्याल*

१. नेपालको वर्तमान बैकिङ क्षेत्र

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८, सो ऐनअनुसार जारी एकीकृत निर्देशन, कम्पनी ऐन, २०६३ र बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले गर्ने बैकिङ गतिविधिहरू र त्यस्ता संस्थाहरूको गतिविधि सुपरिवेक्षण, निरीक्षण तथा नियमन गर्ने नियामक निकायका रूपमा रहेको नेपाल राष्ट्र बैंकसमेतको समग्र क्षेत्र नै नेपालको बैकिङ क्षेत्र हो ।

हाल नेपालको बैकिङ क्षेत्रमा केन्द्रीय बैंकका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंक, वाणिज्य बैंकहरू, विकास बैंकहरू, वित्त कम्पनीहरू र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको सञ्जाल फैलिएको छ, जसले समग्र अर्थतन्त्रमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । नेपालको बैकिङ क्षेत्रले परम्परागत प्रणालीबाट आधुनिक र डिजिटल प्रणालीमा फड्को मारेको छ । यसले देशमा वित्तीय पहुँच विस्तार, आर्थिक वृद्धिमा योगदान र वित्तीय स्थायित्व कायम राख्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

२. नेपालको बैकिङ क्षेत्रको पृष्ठभूमि

नेपालको वर्तमान बैकिङ प्रणालीको सुरुवात ४० को दशकमा निजी तथा संयुक्त लगानीका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको स्थापनापछि भएको मानिन्छ । वि.सं. २०४१ सालमा तत्कालीन नेपाल अरब बैंक लि. हालको नबिल बैंक लि. को स्थापनापछि नेपालमा निजी क्षेत्रका २९ वटा बैंकहरूको स्थापना भयो ।

नेपालको वर्तमान बैकिङ ४० को दशकदेखि प्रारम्भ भएको भए तापनि मुलुकको राजनीतिक व्यवस्था परिवर्तन, प्रजातन्त्रको पुनर्बहाली, आमनिर्वाचन, प्रजातान्त्रिक सरकार गठन, मध्यावधि निर्वाचन, सशस्त्र द्वन्द्व जस्ता कारणहरूले ५० को दशकको अन्त्यसम्ममा बैकिङ क्षेत्रको व्यवस्थित विकास हुन सकेको थिएन । सरकारी स्वामित्वमा खुलेका बैंकहरूको वित्तीय अवस्था ज्यादै नाजुक रहेको, खराब कर्जा ६० प्रतिशतभन्दा बढी रहेको, संस्थागत सुशासन तथा आन्तरिक नीति, नियमहरूको अभाव रहेकाले बैकिङ प्रणाली जोखिमपूर्ण रहेको थियो । त्यसबेला नेपाल राष्ट्र बैंकको नियामकीय क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकतासमेत देखिएको थियो । त्यसैले नेपाल राष्ट्र बैंकलगायत सरकारी स्वामित्वका बैंकहरूहरूमा व्यापक सुधारको खाँचो महसुस गरियो ।

वि.सं. २०५८ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ जारी भयो, जसले नेपाल राष्ट्र बैंकलाई थप सबल र सुदृढ बनाउन मद्दत पुऱ्यो ।

सन् २००० मा एसियाली विकास बैंक (ADB) को वित्तीय सहयोगमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम लागु गरियो, जसले बैकिङ प्रणालीलाई सुदृढ बनायो, पुँजी पर्याप्तता बढाउन र जोखिम व्यवस्थापनलाई बलियो बनाउन मद्दत गर्‍यो । वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमलाई नेपालको वर्तमान बैकिङ क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण कदमका रूपमा लिन सकिन्छ । वि.सं. २०५९ सालमा अध्यादेशका माध्यमबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी अध्यादेश, २०५९ ल्याइयो र पछि वि.सं. २०६३ सालमा उक्त अध्यादेश संसद्बाट पारित भई ऐनका रूपमा आयो । उक्त ऐनको व्यवस्थाअनुसार नेपालमा ६० को दशकमा धेरै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको स्थापना भयो । वि.सं. २०६९ आषाढ मसान्तसम्ममा नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको स्थापनाको लहर बढ्दो अवस्थामा रहेको, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्या उच्च रहेको थियो ।

ठुलो सङ्ख्यामा स्थापना भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई आर्थिक रूपमा बलियो बनाउनका लागि मर्जर र एक्विजिसनको नीतिलाई प्रोत्साहन गरियो । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित पछिल्लो तथ्याङ्क (२०८२ असोज) अनुसार नेपालको बैकिङ क्षेत्रमा सञ्चालित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा 'क' वर्गका वाणिज्य बैंकहरू २० वटा, 'ख' वर्गका विकास बैंकहरू १७ वटा, 'ग' वर्गका वित्त कम्पनीहरू १७ वटा, 'घ' वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू ५२ वटा, पूर्वाधार विकास बैंक १ वटा गरी जम्मा १०७ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

३. नेपालको बैकिङ क्षेत्रको वर्तमान परिदृश्य

वर्तमान समयमा नेपालको बैकिङ प्रणाली प्रविधिमा आधारित भइसकेको छ । बैंकहरूले गर्ने कारोबारहरू पूर्णतया कम्प्युटराइज्ड भइसकेका छन् । डिजिटल कारोबारको सङ्ख्या दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको छ । मोबाइल बैकिङ, इन्टरनेट बैकिङ, एटिएम, डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्ड, RTGS, IPS, CIPS, QR Code मार्फत भुक्तानी जस्ता अनलाइन बैकिङ सेवाहरूका कारणले बैकिङ सेवा सुविधा लिनका लागि बैंकसम्म धाउनुपर्ने बाध्यता क्रमशः घट्दै गएको छ । पुँजी बजारको विकास र विस्तारसँगै बैकिङ क्षेत्रको कार्यक्षेत्र पनि बढ्दै गएको छ । आर्थिक कारोबार बैंकमार्फत नै गर्नुपर्ने राज्यको नीतिका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आवश्यकता अभै पनि बढिरहेको छ ।

एटिएम, डेबिट/क्रेडिट कार्ड, इन्टरनेट बैकिङ, मोबाइल बैकिङ, QR

* मुख्य प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

मार्फत रकम भुक्तानी जस्ता बैकिङ सेवाहरूलाई सूचना प्रविधिको प्रयोगले ग्राहकमुखी र पहुँचयोग्य बनाएको छ । ग्रामीण र दुर्गम क्षेत्रमा वित्तीय पहुँच विस्तारका लागि शाखारहित बैकिङ (Branchless Banking) सेवाको विस्तार भएको छ । ग्रामीण गरिब र निम्न आय भएका वर्गलाई वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउन लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू (Microfinance Institutions) को स्थापना भएका छन् । विदेशबाट आउने विप्रेषण (Remittance) लाई सरल र सहज रूपमा बैकिङ च्यानलबाट आउने व्यवस्था भएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले बैकिङ प्रणालीलाई सुरक्षित, सुदृढ र स्थिर राख्नका लागि नियमन, निरीक्षण र सुपरिवेक्षणको कार्यलाई अभि मजबुत बनाएको छ । वातावरणमैत्री परियोजनामा लगानी र सबै वर्गलाई वित्तीय सेवामा समाहित गर्ने अवधारणाअनुरूप हरित बैकिङ र वित्तीय समावेशितालाई प्राथमिकतापूर्वक कार्यान्वयन गरिएको छ । नेपालको वर्तमान बैकिङ क्षेत्रमा आधुनिक प्रविधिमा आधारित अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका बैकिङ सफ्टवेयरहरूको प्रयोग हुन थालेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यस्ता सफ्टवेयरहरूमा ठुलो रकम लगानी गर्ने गरेका छन् । पछिल्लो समयमा पूर्णतया डिजिटल प्रविधिमा आधारित बैकिङ सेवा प्रवाह गर्ने गरी नियो बैंकको अवधारणा पनि विकसित हुँदै गएको छ ।

४. नेपालको बैकिङ क्षेत्रको वर्तमान अवस्था

४.१. वित्तीय पहुँच (Financial Inclusion)

सबै ७५३ स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकको शाखा पुगिसकेको छ । २०८२ असोजसम्ममा कुल जनसङ्ख्याको ७४.७ प्रतिशतमा कुनै न कुनै वित्तीय माध्यमबाट वित्तीय पहुँच पुगेको छ । वित्तीय पहुँच भएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्यामा वृद्धि भएको छ । मोबाइल बैकिङ, इन्टरनेट बैकिङ, वालेट (e-wallets), QR कोड भुक्तानी, ATM को प्रयोगमा तीव्र वृद्धि भएको छ । डिजिटल भुक्तानी प्रणालीहरूको सञ्जाल (जस्तै : NCHL, IPS, RTGS, Connect IPS) विस्तार भएको छ ।

४.२. निक्षेप तथा कर्जाको अवस्था

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा निक्षेप निरन्तर बढिरहेको छ, जसले वित्तीय प्रणालीको तरलता र लगानी क्षमता बढाउँछ । २०८२ असोज मसान्तसम्म कुल निक्षेप रु. ७४८२ अर्ब रहेको छ । उक्त अवधिमा निक्षेपको वृद्धिदर १३ प्रतिशत रहेको छ । कर्जाको वृद्धि अपेक्षाकृत हुन सकेको छैन । २०८२ असोज मसान्तसम्म निजी क्षेत्रमा गएको कुल कर्जा रु. ५५८० अर्ब रहेको छ । उक्त अवधिमा कर्जाको वृद्धिदर ७.३ प्रतिशत रहेको छ । उत्पादनमूलक क्षेत्रभन्दा अनुत्पादक क्षेत्र (जस्तै : घरजग्गा, सेयर लगायतका व्यक्तिगत प्रयोजन) मा कर्जाको विस्तार बढी भएको देखिएको छ ।

४.३. वित्तीय स्वास्थ्य सूचकहरू

खराब कर्जा (Non-Performing Assets (NPA))

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको खराब कर्जा अनुपातमा वृद्धि हुँदै गएको देखिएको छ, जुन चिन्ताको विषय हो । सामान्यतया बैकिङ प्रणालीमा यो अनुपात अधिकतम ५% सम्मलाई स्वस्थ बैकिङ प्रणाली मानिन्छ । तर २०८२ असोज मसान्तमा यस्तो अनुपात औसतमा ५.३० प्रतिशत रहेको छ ।

पुँजी पर्याप्तता अनुपात (Capital Adequacy Ratio (CAR))

बैंकको जोखिम भारित सम्पत्ति (Risk Weighted Assets) को तुलनामा बैकसँग भएको पुँजीको अनुपात । नेपाल राष्ट्र बैंकले न्यूनतम ११% पुँजी पर्याप्तता अनुपात कायम राख्न निर्देशन दिएको छ । अधिकांश बैंकहरूले यो अनुपात कायम राख्न सफल छन्, जसले यिनीहरूको वित्तीय क्षमता सुदृढ रहेको देखाउँछ ।

तरलता (Liquidity)

वर्तमान समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग भएको अधिक तरलताको समस्यालाई सम्बोधन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले विभिन्न उपकरणमार्फत तरलता व्यवस्थापन गरिरहेको देखिन्छ ।

नाफा तथा प्रतिफल

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नाफा सामान्यतया स्थिर वृद्धिदरमा रहेको छ, तर पछिल्लो समयमा खराब कर्जा वृद्धि र आर्थिक शिथिलताका कारण केही दबाबमा परेको देखिन्छ । लगानीमा प्रतिफल (Return on Equity (ROE) र सम्पत्तिमा प्रतिफल (Return on Assets (ROA) जस्ता सूचकहरूले बैंकहरूको कार्यक्षमता देखाउँछन् ।

डिजिटल बैकिङ (Digital Banking) सम्बन्धी अवस्था

नेपालमा डिजिटल बैकिङको प्रयोगमा क्रान्तिकारी परिवर्तन आएको छ । मोबाइल बैकिङ एप्स, इन्टरनेट बैकिङ पोर्टल, डिजिटल वालेटहरू (जस्तै : इसेवा, खल्ली), QR कोड भुक्तानी प्रणाली, राष्ट्रिय भुक्तानी प्रणाली (NCHL, IPS, Connect IPS, RTGS) को व्यापक प्रयोग भएको छ । यसले भुक्तानी प्रक्रियामा सहजता, समयको बचत, २४ सै घण्टा सेवा, वित्तीय पहुँचमा वृद्धि भएको छ ।

डिजिटल बैकिङको बढ्दो प्रयोगसँगै साइबर आक्रमण र ठगीका घटनाहरू बढेका छन्, जसले बैंक र ग्राहक दुवैका लागि सुरक्षा चुनौती थपेको छ ।

४.४ अन्य

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्या घटाएर उनीहरूलाई थप सुदृढ र सबल बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंकले मर्जर तथा एक्विजिसन नीतिलाई निरन्तर प्रोत्साहन गरिरहेको छ ।
- विदेशमा रहेका नेपालीहरूले पठाएको विप्रेषण (Remittance) नेपालको अर्थतन्त्रको मुख्य आधारशिलामध्ये एक हो । यसको अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । यसले विदेशी विनिमय सञ्चित र भुक्तानी सन्तुलन कायम राख्न मद्दत गर्दछ ।
- केही समय पहिले दबाबमा रहेको विदेशी विनिमय सञ्चित पछिल्लो समयमा सुधारोन्मुख रहेको छ, जसले बाह्य क्षेत्र स्थायित्वमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ ।
- केही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा कर्जा दुरुपयोग, अनियमितता र सुशासनको कमी जस्ता समस्याहरू देखा परेका छन्, जसलाई नियामक निकायले कडाइका साथ निगरानी गरिरहेको छ ।
- अत्यधिक प्रतिस्पर्धा, दोहोरो कर्जा, खराब कर्जा वृद्धि र ब्याजदर व्यवस्थापन लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

- बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूमा देखिएका तरलता समस्या, निक्षेपकर्ताको रकम फिर्ता नहुने र सुशासनको अभाव जस्ता समस्याहरूले समग्र वित्तीय प्रणालीमा जोखिम बढाएको छ ।
- तीव्र गतिमा परिवर्तन भइरहेको वित्तीय परिदृश्य, प्रविधिको विकास र नयाँ जोखिमहरूलाई सम्बोधन गर्न नियामक र सुपरिवेक्षकीय क्षमतालाई निरन्तर अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले वातावरणमैत्री परियोजनाहरूमा लगानी प्रवर्धन गर्न हरित वित्त (Green Financing) सम्बन्धी नीतिहरू अघि सारेको छ, जुन दिगो विकासका लागि महत्वपूर्ण छ ।
- कृषि, जलविद्युत् र साना तथा मझौला उद्योग (SMEs) जस्ता प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा विस्तार गर्न राष्ट्र बैंकले बैंकहरूलाई प्रोत्साहित गरिरहेको छ ।
- राष्ट्रिय भुक्तानी प्रणाली (National Payment Gateway) को विकास, RTGS, IPS, Connect IPS जस्ता प्रणालीहरूको स्तरोन्नतिले भुक्तानी प्रक्रियालाई अभि सुरक्षित, छिटो र प्रभावकारी बनाएको छ ।
- बासेल तेस्रो (Basel III) जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय बैंकिङ मापदण्डहरूको कार्यान्वयनले नेपाली बैंकहरूको जोखिम व्यवस्थापन क्षमता र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रणालीसँगको सामञ्जस्यता बढाएको छ ।
- नेपालको बैंकिङ क्षेत्रलाई विभिन्न ऐन तथा नियमहरूले निर्देशित गरेका छन् ।
- मौद्रिक नीतिसँग तादात्म्यता कायम राख्दै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन जारी गरिएको हुन्छ ।

५. बैंकिङ क्षेत्रका चुनौतीहरू

बैंकिङ क्षेत्रलाई अत्यन्तै संवेदनशील क्षेत्रका रूपमा लिइन्छ । बैंकिङ क्षेत्रको स्थायित्वले मुलुकको समग्र वित्तीय स्थायित्व निर्धारण गर्दछ । सर्वसाधारणको निक्षेप सङ्कलन र परिचालनको जिम्मेवारी पाएको यस क्षेत्रले नीतिगत, संरचनागत तथा प्रक्रियागत चुनौतीहरूको सामान गर्नुपरेको देखिन्छ । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको इतिहास हेर्दा यस क्षेत्रले समेत विभिन्न समयमा अस्थिर राजनीतिक अवस्था, असुरक्षा, बारम्बार परिवर्तन भइरहने वित्तीय नीति जस्ता चुनौतीहरूको सामान गर्नुपरेको देखिन्छ । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रका वर्तमान चुनौतीहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

क) **अर्थतन्त्रमा शिथिलता (Slowdown of Economy):** नेपालको अर्थतन्त्रमा देखिएको शिथिलताले बैंकिङ क्षेत्रलाई चुनौतीपूर्ण बनाएको छ । बैंकहरूमा एकातिर निक्षेपको वृद्धिदर उच्च रहेको छ भने अर्कोतर्फ कर्जाको माग न्यून हुँदा बैंकिङ क्षेत्रमा अधिक तरलताको समस्या उत्पन्न भएको छ । अधिक तरलता व्यवस्थापन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकलाई समेत चुनौती सिर्जना गरेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार हाल नेपालको बैंकिङ कर्जाको वृद्धिदर १३ प्रतिशत रहेको छ ।

ख) **निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापनमा चुनौती (Challenge in management of Non-Performing Assets, NPA) :** हालका दिनमा आर्थिक शिथिलताका कारण निष्क्रिय कर्जा बढ्नु प्रमुख चुनौतीका रूपमा देखिएको छ । कतिपय बैंकहरूको निष्क्रिय कर्जाको प्रतिशत अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड (५ प्रतिशत) भन्दा बढी देखिएको छ । यसले बैंकहरूको मुनाफा र पुँजीमा दबाव सिर्जना गरेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार हाल नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको औसत निष्क्रिय कर्जा अनुपात ५.३ प्रतिशत रहेको छ ।

ग) **अधिक तरलता (Excess Liquidity) :** न्यून तरलता र अधिक तरलता दुवै वित्तीय प्रणालीका लागि हानिकारक हुन्छन् । वर्तमान समयमा बैंकिङ क्षेत्रले अधिक तरलताको समस्या सामना गर्नुपरेको छ । हाल नेपालको बैंकिङ प्रणालीमा रु.१२ खर्ब बराबरको अधिक तरलता रहेको नेपाल राष्ट्र बैंकले उल्लेख गरेको छ । अधिक तरलताले सर्वसाधारणको निक्षेपको प्रतिफल न्यून रहेको छ भने बैंकहरूको सञ्चालन र मौद्रिक नीतिको प्रभावकारितामा चुनौती थपिएको छ ।

घ) **साइबर सुरक्षासम्बन्धी बढ्दो जोखिम (Higher Cyber Security Risk) :** डिजिटल बैंकिङको विस्तारसँगै साइबर आक्रमण, ह्याकिङ र वित्तीय जालसाजीको जोखिम बढेको छ, जसले ग्राहकको विश्वास र बैंकको सुरक्षामा प्रश्नचिह्न खडा गर्न सक्छ ।

ङ) **नियामक चुनौतीहरू (Regulatory Challenges) :** तीव्र गतिमा परिवर्तन भइरहेको वित्तीय परिदृश्यमा नियामक निकायले समयमै नयाँ चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक कानून र नियम बनाउनुपर्ने चुनौती रहेको छ ।

च) **राजनीतिक तथा आर्थिक अस्थिरताको प्रभाव :** राजनीतिक अस्थिरता, नीतिगत परिवर्तन र आर्थिक शिथिलताले बैंकिङ क्षेत्रको लगानी वातावरण र स्थायित्वमा नकारात्मक असर पार्न सक्छ ।

छ) **प्रतिस्पर्धात्मक बजार :** बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्या धेरै भएकाले बजारमा तीव्र प्रतिस्पर्धा छ, जसले नाफामा दबाव सिर्जना गर्छ ।

ज) **वित्तीय साक्षरताको कमी :** अभूत पनि धेरै मानिसहरूमा वित्तीय साक्षरताको कमी हुँदा वित्तीय सेवाको पूर्ण उपभोग हुन सकेको छैन ।

झ) **कर्जा विस्तारमा असमानता (Credit Concentration) :** केही ठुला ग्राहक वा क्षेत्रहरूमा अत्यधिक कर्जा केन्द्रित हुँदा जोखिम बढ्छ । कृषि, पर्यटन, साना उद्योगहरूमा पर्याप्त कर्जा प्रवाह हुन नसक्ने समस्या देखिएको छ ।

ञ) **ऋणीको पुनः भुक्तानी असक्षमता :** आर्थिक सुस्ती वा प्राकृतिक प्रकोपपछि ऋणीले ऋण तिर्न नसक्ने समस्या । पुनर्कर्जा (Refinancing), कर्जा पुनर्तालिकीकरण/पुनर्संरचना (Rescheduling/Restructuring) को दुरुपयोग पनि जोखिमपूर्ण भएको छ ।

ट) लगानीयोग्य परियोजनाको अभाव : निजी क्षेत्रको लगानी वातावरण कमजोर हुँदा बैंकहरूमा अति तरलता भएर पनि लगानीको अवसर कम हुन्छ ।

ठ) प्रणाली एकीकरण (System Integration) : विभिन्न कोर बैंकिङ सिस्टमहरूबिच असङ्गति, डाटा साभेदारीमा समस्या जस्ता चुनौतीहरू देखिएका छन् ।

ड) ग्रामीण क्षेत्रमा डिजिटल पहुँच अभाव : पर्याप्त इन्टरनेट पहुँच, वित्तीय साक्षरता र उपकरणको कमीले डिजिटल बैंकिङ विस्तारमा अवरोध सृजना भएको छ ।

ढ) फिनटेकसँगको प्रतिस्पर्धा : मोबाइल वालेट, QR Payment, क्रिप्टो-जस्ता नयाँ वित्तीय प्रविधिहरूले परम्परागत बैंकिङ मोडेलमा दबाव सिर्जना भएको छ ।

ण) जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी चुनौती (Risk Management Challenges) : ब्याजदर जोखिम, विदेशी विनिमय दर जोखिम, तरलता जोखिम र परिचालन जोखिमको प्रभावकारी व्यवस्थापन हुन नसक्दा जोखिम व्यवस्थापनमा चुनौती उत्पन्न भएको छ ।

६. नेपालको बैंकिङ क्षेत्रका सम्भावनाहरू (Opportunities of Nepalese Banking Sector)

नेपालको बैंकिङ क्षेत्र क्रमशः विकास हुँदै गएको छ । सूचना प्रविधिको प्रयोग र वित्तीय साक्षरतामा भएको वृद्धिसँगै नेपालको बैंकिङ क्षेत्रका प्रशस्त अवसर र सम्भावनाहरू देखिएका छन् । निकट भविष्यमा हुन गइरहेको आमनिर्वाचन र सोपछि बन्ने सरकार स्थिर प्रकृतिको हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यसबाट बैंकिङ क्षेत्रले समेत देशमा राजनीतिक स्थिरता र लगानीमैत्री वातावरणबाट प्रशस्त अवसरहरू प्राप्त गर्न सक्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रले प्राप्त गर्न सक्ने केही महत्वपूर्ण सम्भावना तथा अवसरहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

क) डिजिटलाइजेसन र फिनटेकको विकास (Digitalization and FinTech) : प्रविधिको प्रयोगबाट नयाँ र नवप्रवर्तनकारी वित्तीय उत्पादन तथा सेवाहरू (जस्तै : ब्लकचेन, आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स) विकास गरी दक्षता बढाउने र लागत घटाउने अवसर प्राप्त हुने सम्भावना रहेको छ ।

ख) ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय पहुँच विस्तारको सम्भावना : अझै पनि दुर्गम र ग्रामीण क्षेत्रहरूमा वित्तीय सेवाको पहुँच पुग्न बाँकी छ, जहाँ नयाँ शाखा विस्तार र डिजिटल माध्यमबाट सेवा पुर्याउने अवसर छ ।

ग) बढ्दो रेमिट्यान्सको सदुपयोग : वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त हुने रेमिट्यान्सलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्न बैंकहरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छन् ।

घ) पर्यटन, कृषि, जलविद्युत् जस्ता प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा लगानीको अवसर : नेपालको अर्थतन्त्रका यी प्रमुख आधारशिलाहरूमा लगानी विस्तार गरी आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुर्याउन सकिन्छ ।

ड) धितोपत्र बजारको विकास : पुँजी बजारको विस्तार र नयाँ

वित्तीय उपकरणहरूको विकासले बैंकहरूलाई लगानी र सेवाका नयाँ अवसरहरू प्रदान गर्न सक्छ ।

च) मर्जर तथा एक्विजिसन (Merger and Acquisition) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबिच मर्जर तथा एक्विजिसनले संस्थाहरूलाई सुदृढ र सबल बनाउने, लागत घटाउने र कार्यक्षमता बढाउने अवसर प्रदान गर्छ ।

छ) हरित वित्त (Green Finance) : जलवायु परिवर्तनका चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न वातावरणमैत्री परियोजनाहरूमा लगानी विस्तार गर्ने अवसर प्राप्त हुने सम्भावना रहेको देखिन्छ ।

ज) आर्थिक समावेशीकरण (Financial Inclusion) : बैंकिङ सेवाबाट वञ्चित जनसङ्ख्यालाई औपचारिक वित्तीय प्रणालीमा ल्याउने अवसर छ । Microfinance, Digital KYC, / Agent Banking मार्फत ग्रामीण र सीमान्त समुदायसम्म सेवा विस्तार गर्न सकिन्छ ।

झ) डिजिटल पेमेन्ट विस्तार (Expansion of Digital Payments) : QR, e-wallet, card based/real time payment प्रणालीहरूका माध्यमबाट क्यासलेस अर्थतन्त्रतर्फको रूपान्तरण सम्भव छ । यसले लेनदेन लागत घटाउँछ र पारदर्शिता बढाउँछ ।

ञ) फिनटेक साझेदारी (FinTech Collaboration) : बैंक र फिनटेक कम्पनीबिच साझेदारी गरेर नयाँ उत्पादन (जस्तै - AI based Credit Scoring, Chatbot Banking, Robo-Advisory Services) विकास गर्ने अवसर प्राप्त हुने सम्भावना रहेको छ ।

ट) SMEs र स्टार्टअप वित्तपोषण (SME and Startup Financing) : नेपालमा साना तथा मध्यम उद्यम (SMEs) र स्टार्टअपहरूका लागि पुँजीको पहुँच सीमित छ । बैंकहरूले venture debt, innovation fund, वा cluster-based credit models मार्फत लगानी विस्तार गर्न सक्छन् ।

ठ) विदेशी लगानी आकर्षण (Foreign Investment Opportunities) : सुधारिएका नीतिहरू र राजनीतिक स्थायित्वका साथ नेपालमा विदेशी लगानीकर्तालाई आकर्षित गर्न सकिन्छ । बैंकहरूले foreign correspondent banking/cross-border financing सेवा विस्तार गर्न सक्छन् ।

ड) इन्स्योरेन्स-बैंक साझेदारी (Bancassurance) : बैंकहरूले बिमा कम्पनीहरूसँग सहकार्य गरेर ग्राहकलाई बिमा सेवाहरू उपलब्ध गराउन सक्छन् । यसले अतिरिक्त आमदानी स्रोत सिर्जना गर्छ र ग्राहक निष्ठा बढाउँछ ।

ढ) क्रेडिट इन्फर्मेसन सुधार (Improvement in Credit Information System): नेपाल राष्ट्र बैंकको Credit Information Bureau (CIB) प्रणालीलाई अझ दिगो, डिजिटल र रियल-टाइम बनाउँदा जोखिम कम र निर्णय सटीक हुने अवसर रहेको देखिन्छ ।

ण) सीमापार सेवा विस्तार (Cross-border Service Expansion) : भारत, चीन वा अन्य दक्षिण एसियाली बजारमा Remittance, Trade Finance, Digital Payment Gateway सेवा विस्तार गरेर क्षेत्रीय उपस्थितिलाई बलियो बनाउन सकिन्छ ।

- त) **महिला र युवामुखी बैंकिङ (Gender and Youth-focused Banking)** : महिला उद्यमशीलता र युवाहरूका नयाँ व्यवसायहरूमा लक्षित कर्जा, बचत र बिमा सेवाहरू प्रदान गर्ने अवसर, जसले सामाजिक समावेशता बढाउँछ ।
- थ) **शैक्षिक र स्वास्थ्य क्षेत्रको वित्तीयकरण (Education & Health Financing)** : शिक्षा, स्वास्थ्य र मानव पूँजीमा लगानी बढ्दै गएकोले Education Loan, Health Insurance-linked Savings, Hospital Financing जस्ता नयाँ उत्पादन ल्याउने अवसर मिलेको छ ।
- द) **इन्फ्रास्ट्रक्चर फाइनान्सिङ (Infrastructure Financing)** : विस्तारित सडक, हाइड्रोपावर, एयरपोर्ट र ICT परियोजनाहरूमा Syndicated Loan, Project Finance, Public-Private Partnership (PPP) मार्फत दीर्घकालीन लगानी विस्तार गर्न सकिन्छ ।
- ध) **स्मार्ट शाखा र स्वचालित सेवा (Smart Branch & Automation)**: Self-service kiosk, biometric authentication, AI-driven customer assistance प्रणालीहरूले लागत घटाउने र ग्राहक सन्तुष्टि बढाउने अवसर प्राप्त भएको छ ।

- न) **कर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) र हरित बैंकिङ (Sustainability)** : हरित ऊर्जा, पुनर्चक्रण र सामुदायिक विकास परियोजनामा लगानी गरी बैंकले आफ्नो ESG (Environmental, Social, Governance) छवि सुदृढ गर्न सक्छ ।

७. उपसंहार

नेपालको वर्तमान बैंकिङको इतिहास त्यति लामो छैन । तापनि यस क्षेत्रले परम्परागत बैंकिङ प्रणालीबाट आधुनिक बैंकिङमा फड्को मारेको छ । विगतमा मुलुकको राजनीतिक तथा आर्थिक नीतिमा देखिएको अस्थिरताका कारण विभिन्न समयमा विभिन्न प्रकारका समस्या र चुनौतीहरूको सामना गर्नुपरे तापनि यस क्षेत्रले हाल विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरूको प्रयोग तथा मापदण्डअनुसार बैंकिङ गतिविधिहरू सञ्चालन गरिरहेको अवस्था छ । उच्चस्तरको प्रविधिको प्रयोगले नेपालको बैंकिङ प्रणालीप्रति विश्वभरमा विश्वास रहेको देखिन्छ । यद्यपि यस क्षेत्रमा निहित विभिन्न प्रकारका जोखिमहरूका कारण यसले प्रशस्त चुनौतीहरूको सामना गर्नुपरेको छ । यस्ता चुनौतीहरूको समयमा नै पहिचान गरी तिनीहरूको सही ढङ्गले व्यवस्थापन गरी सुदृढ र सक्षम बैंकिङ प्रणालीको विकास गर्न सकिँदा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रले प्रशस्त सम्भावना बोकेको देखिन्छ ।

मौद्रिक नीतिको वित्तीय बजारमा प्रभाव

ऋषिराम ढकाल*

मौद्रिक नीति

कुनै पनि देशमा अर्थतन्त्रको विकास गर्न र त्यसलाई दीर्घकालीन रूपमा स्थायित्व दिन विभिन्न किसिमका नीतिहरूको तर्जुमा गर्ने गरिन्छ। मुलुकको आर्थिक विकास तथा आर्थिक स्थायित्वका लागि मुलुकको मौद्रिक अधिकारी नेपाल राष्ट्र बैंकले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा वाञ्छित परिणाम हासिल गर्न अपनाउने समष्टिगत नीति नै मौद्रिक नीति हो। खास गरी मौद्रिक नीति बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमार्फत कार्यान्वयनमा ल्याइन्छ। आर्थिक विकास, मूल्यस्थिरता, उत्पादन तथा रोजगारीमा वृद्धि, विनिमय स्थिरता, बचत तथा लगानीबिच सन्तुलन कायम गर्नु यसको मुख्य उद्देश्य हो। नेपालमा विगत केही वर्षदेखि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा बचत र लगानीबिच असन्तुलन पैदा हुन गई तरलता समस्याहरू बारम्बार देखिरहेको अवस्था विद्यमान छ। तरलता समस्याले गर्दा अर्थतन्त्रमा ब्याजदर छिटो छिटो परिवर्तन भई लगानी र बचतमा अस्थिरताको स्थिति सृजना गर्दछ, जसले गर्दा मौद्रिक नीतिका मुख्य चरहरू नै बढी प्रभावित भई अपेक्षित परिणाम हासिल हुन सक्दैन र यसको सोभो असर अर्थतन्त्रमा निर्भर उत्पादन र रोजगारीमा परेको देखिन्छ।

हालसम्म पनि मौद्रिक नीतिमार्फत अस्वस्थ प्रतिस्पर्धालाई रोक सकिएको छैन। हाल बजारमा सीमित ग्राहक, सानो बजार तथा अधिक वित्तीय संस्थाहरू भएको अवस्थामा एकबाट अर्को तान्ने बाहेकका नयाँ संरचनाको विकास हुन सकेको छैन। अब मर्जरमा जाने र आफूलाई सबल बनाउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू लागेको देखिन्छ। तसर्थ पनि स्वच्छ अर्थतन्त्रका लागि स्वस्थ वित्तीय बजारको आवश्यकता पर्दछ।

आर्थिक विकास कुनै पनि देशको समृद्धिको आधार हो। यस विकासलाई गति दिन मौद्रिक नीति र वित्तीय नीति दुबैको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। यी नीतिहरूले देशको आर्थिक गतिविधि सन्तुलित, व्यवस्थित र दिगो बनाउन सहयोग गरिरहेका हुन्छन्। मौद्रिक नीति केन्द्रीय बैंकद्वारा लागु गरिने नीति हो, जसको मुख्य उद्देश्य मुद्रा आपूर्ति, ऋण प्रवाह र ब्याजदर नियन्त्रण गर्नु हो। नेपालमा यो नीति नेपाल राष्ट्र बैंकले तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउँछ। मौद्रिक नीतिले बजारमा आवश्यक मात्रामा पुँजीको तरलता उपलब्ध गराई उद्योग, व्यापार तथा लगानीलाई प्रोत्साहन गर्दछ। ब्याजदर घटाउँदा लगानीको माग बढ्दछ, जसले उत्पादन र रोजगारीमा वृद्धि हुन्छ। साथै यसबाट मुद्रास्फीति नियन्त्रण गरी मुद्रा बजार स्थिर राख्न ठुलो भूमिका रहेको हुन्छ। वित्तीय बजारको स्थायित्व कायम राख्दै बैंक तथा वित्तीय

संस्थालाई नियमन गर्नु पनि यसको अर्को महत्वपूर्ण कार्य हो।

वित्तीय नीति

त्यसै गरी वित्तीय नीति सरकारद्वारा लागु गरिने नीति हो, जसमा सरकारी आम्दानी र खर्चको व्यवस्थापन गरिन्छ। यसअन्तर्गत कर नीति, सरकारी खर्च, अनुदान तथा सार्वजनिक ऋण समावेश हुन्छन्। सरकारले पूर्वाधार विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि र उद्योग क्षेत्रमा खर्च बढाएर आर्थिक विकासलाई गति दिने कार्य गर्दछ। कर प्रणालीलाई सरल र प्रभावकारी बनाएर लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गरिदिन्छ। साथै, गरिबी निवारण, रोजगारी सिर्जना र क्षेत्रीय सन्तुलन कायम गर्न वित्तीय नीतिले महत्वपूर्ण योगदान गरेको हुन्छ।

वित्तीय बजार

खास गरी वित्तीय बजारले बचतकर्ता र लगानीकर्ताबिच सञ्चारमाध्यमको काम गर्दछ। यसमा समग्र बैंकिङ प्रणाली, पुँजी बजार, सहकारी संस्था, बिमा कम्पनी लगायत अन्य विभिन्न किसिमका वित्तीय मध्यस्थता गर्ने निकायहरू पर्दछन्। मौद्रिक नीतिले ब्याजदर, ऋण प्रवाह र उपलब्धता, स्थिर विनिमय दर, मुद्रास्फीति दर र प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष लगानी हुने क्षेत्रहरूमा असर पार्दछ। वित्तीय बजारलाई बुझ्नका लागि यसका प्रमुख कार्यहरूलाई बुझ्न जरुरी हुन्छ। मूल्य निर्धारण, स्रोत परिचालन, पुँजीको वितरण, जोखिम हस्तान्तरण, तरलता उपलब्ध गराउने र आर्थिक स्थायित्व कायम राख्ने जस्ता कार्यहरू यस बजारले गर्दछ।

वित्तीय बजार कुनै पनि मुलुकको अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड हो। नेपालमा पनि यसले बचतलाई उत्पादनमा रूपान्तरण गर्ने, लगानीकर्तालाई अवसर दिने र समग्र अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउन मद्दत गरेको छ। अझै पनि यस क्षेत्रमा सुधार, नवप्रवर्तन र पारदर्शिता आवश्यक छ। दिगो र व्यवस्थित वित्तीय बजार नै आर्थिक विकासको आधार हो।

वित्तीय बजारका प्रकारहरू

संरचनागत आधारमा

१. मुद्रा बजार - एक वर्षभन्दा कम अवधि भएका वित्तीय साधनहरूको खरिद बिक्री हुने बजार।
२. पुँजी बजार - एक वर्षभन्दा बढी अवधि भएका वित्तीय साधनहरूको खरिद बिक्री हुने बजार।

साधनका आधारमा

१. ऋण बजार - ऋण पत्र, डिबेन्चर, बन्ड आदि।
२. इक्विटी बजार - कम्पनीको स्वामित्व दिने सेयरहरू।

* मुख्य प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

३. डेरिभेटिभ बजार - भविष्यमा हुने कारोबारका लागि अग्रिम सम्झौता, जस्तै - फ्युचर, अप्सन र स्वाप ।

भौतिक उपस्थितिका आधारमा

१. सङ्गठित बजार - स्टक एक्सचेन्ज जस्तो नियमन भएको बजार, जस्तै - नेप्से ।
२. असङ्गठित बजार - अनौपचारिक रूपमा ऋण लेनदेन गर्ने साहु महाजन वा नियमन बाहिरका लेनदेन गर्ने बजार ।

कारोबारका आधारमा

१. प्राथमिक बजार - नयाँ धितो पत्र जारी गर्ने बजार ।
२. द्वितीय बजार - पहिले जारी भइसकेका धितोपत्र खरिद बिक्री हुने बजार ।

बचतकर्ता र लगानीकर्ताबीच पुँजीको लेनदेन हुने सङ्गठित बजार वित्तीय बजार हो । यसका माध्यमबाट अर्थतन्त्रमा पुँजीको उचित वितरण गरी आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । नेपालमा वित्तीय बजारलाई चलायमान गराउने क्षेत्रान्तर्गत बैंक, बिमा, सेयर बजार, सहकारी, लघुवित्त आदि पर्दछन् । उद्योग स्थापना, रोजगारी सिर्जना, उत्पादन वृद्धि जस्ता कार्यमा फर्त राष्ट्रिय आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउन सहयोग गर्दछ । वित्तीय बजारले लगानीकर्तालाई मूल्य, प्रतिफल र जोखिमसम्बन्धी आवश्यक जानकारी प्रदान गर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बिमा प्राधिकरण जस्ता निकायहरूले नियमन र नियन्त्रण गरिरहेका हुन्छन् । बजारमा आवश्यकताअनुसार दीर्घकालीन र अल्पकालीन लगानीको सुविधा उपलब्ध गराउने कार्य वित्तीय बजारले गरेको हुन्छ । बैंक, बिमा, सेयर बजार, उद्योग कलकारखाना तथा अन्य निकायहरूबाट रोजगारी सिर्जना गरिरहेको समेत देखिन्छ ।

पुँजी बजारका विशेषताहरूलाई मध्येनजर गर्न सकियो भने यसको फराकिलो दायरालाई बुझ्न अझ सजिलो हुने गर्दछ । यसका मुख्य विशेषताहरूमा पुँजी परिचालन गर्ने माध्यमका रूपमा यसलाई लिइन्छ । खास गरी छरिएर रहेको स-साना निष्क्रिय बचतहरूलाई सङ्कलन गरी ठुलो पुँजीका रूपमा यसलाई सक्रिय बनाउन सहयोग गर्दछ । यसले कोषको स्थानान्तरण गर्दछ । अर्थात् सानो एकाइलाई एकीकृत गरी अभाव एकाइसम्म पुऱ्याएर लगानी जुटाइदिन्छ । तरलताको सुविधा उपलब्ध गराइदिन्छ । सेयर डिबेन्चर जस्ता साधनहरूलाई सजिलै नगदमा रूपान्तरण गर्न सहयोग गर्दछ । माग र आपूर्तिको आधारमा सेयरको मूल्य, ब्याजदर, बन्ड आदिको मूल्य निर्धारण गरिदिन्छ । यसै गरी बिमा, डेरिभेटिभ्स तथा विविध लगानीका माध्यमद्वारा जोखिम व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्दछ ।

मौद्रिक नीतिको उद्देश्य र स्वरूप

मौद्रिक नीतिले अल्पकालीन र दीर्घकालीन दुवै असर गर्दछ । यसको स्वरूपलाई दुई भागमा विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ ।

१. **संरक्षणमात्मक मौद्रिक नीति** : जब अर्थतन्त्र सुस्त हुन्छ वा मन्दी आउँछ, त्यतिबेला केन्द्रीय बैंकले ब्याजदर घटाउने, तरलता बढाउने, ऋण प्रवाहलाई बढाउने र अर्थतन्त्र चलायमान गराउने सहज नीति लिन्छ । जसले गर्दा बजारमा ऋण वा लगानीका माध्यमबाट उत्पादन विस्तार, रोजगारी सृजना र बजारको प्रवर्धन हुन्छ ।

२. **संयमात्मक मौद्रिक नीति** : जब बजारमा अधिक तरला वा कम तरलता हुन्छ, मुद्रास्फीति बढ्छ; त्यतिबेला केन्द्रीय बैंकले ब्याजदर घटाउने, तरलता बढाउने र ऋण सुविधाहरू सहज गर्ने नीति लिन्छ । यसले गर्दा बजारमा लगानी बढाउँछ, रोजगारी सृजना हुन्छ र उत्पादनमा वृद्धि भई अर्थतन्त्र चलायमान हुन्छ भन्ने विश्वास छ ।

वित्तीय बजारमा मौद्रिक उपकरणहरूले पार्ने प्रभाव

वित्तीय क्षेत्रले मौद्रिक उपकरणहरूको सही प्रयोग गर्नाले वित्तीय स्थिरता र आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने गर्दछ । हरेक उपकरणहरूका आ-आफ्नै विशेषताहरू छन् । तसर्थ तिनीहरूको प्रभाव निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

तरलता व्यवस्थापन (Liquidity Management) : खास गरी क्यास रिजर्भ रेसियो र वैधानिक तरलता अनुपातले बैंकहरूलाई लगानी तथा ग्राहकले विश्वास गर्नका लागि आधार तय गराउँदछन्, जसले गर्दा बजारमा संस्थाहरूप्रति दीर्घकालसम्म विश्वास रहिरहन्छ । बैंकहरूले उल्लिखित अनुपातहरू पालना गर्दा ऋण दिने क्षमताहरूमा प्रभाव परिरहेको हुन्छ ।

मुद्रास्फीति नियन्त्रण (Inflation Control) : जब मुद्रास्फीति बढी हुन्छ, तब राष्ट्र बैंकले कडाई गर्न सुरु गर्दछ । जसले गर्दा बैंकहरूका हरेक क्रियाकलापहरू प्रभावित हुने गर्दछन् । मौद्रिक उपकरणहरूको प्रयोगले बजारमा पैसाको आपूर्ति बढाउने वा घटाउने कार्य गर्दछन् ।

मुद्रा सन्तुलन (Currency Stability) : वैदेशिक मुद्रा सञ्चिति र त्यसको व्यवस्थापनका लागि पनि मौद्रिक उपकरणहरू महत्वपूर्ण हुन्छन् । राष्ट्र बैंकले विदेशी मुद्राको यथेष्ट सञ्चय गरी विनिमय दर स्थिर राख्ने गर्दछ ।

ऋण आपूर्ति र ब्याजदरमा प्रभाव (Credit Supply and Interest Rate) : रिपो दर र रिभर्स रिपो दरमा हुने परिवर्तनले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ऋण आपूर्ति र ब्याज निर्धारणमा सोभै असर पार्ने गर्दछ । ब्याजदर घट्दा ऋणको माग बढ्ने हुन्छ भने बढ्दा माग घट्ने हुन्छ ।

कर्जा तथा निक्षेप ब्याजदरमा प्रभाव (Credit and deposit Rates) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले मौद्रिक उपकरणहरूका उद्देश्यका आधारमा कर्जा तथा निक्षेपका ब्याजदरहरू निर्धारण गर्ने गर्दछन् । जसले गर्दा ग्राहकहरूको व्यापार तथा व्यवसायमा असर गरी लगानी तथा बचत गर्ने व्यवहारमा परिवर्तन देखा पर्दछ ।

वित्तीय स्थायित्व (Financial Stability) : मौद्रिक उपकरणहरूका माध्यमद्वारा जोखिम न्यूनीकरण तथा अर्थतन्त्रमा स्थायित्व सुनिश्चित गर्दछ ।

जोखिम स्तरमा प्रभाव (Risk Level) : यसका माध्यमद्वारा जोखिम स्तर घट्ने वा बढ्ने हुनाले प्रभाव पर्न सक्दछ ।

हालका मौद्रिक नीतिका चुनौतीहरू

जस्तोसुकै मौद्रिक नीति अवलम्बन गरे पनि त्यसका केही न केही चुनौतीहरू त हुन्छन् नै । यसमा पनि केही मुख्य चुनौतीहरूमा छाया अर्थतन्त्र, जनमानसमा कमजोर वित्तीय साक्षरता, वित्तीय पहुँचमा असमानता, सबै कारोबार डिजिटल कारोबारमा ल्याउन कठिन, विदेशी मुद्रा सञ्चिति व्यवस्थापनमा समस्या, अत्यधिक तरलता

वा न्यून तरलता, नियामक निकायको निर्देशनको पूर्ण पालना नहुनु, मौद्रिक नीति र वित्त नीतिबिच तालमेल नहुनु आदि हुन् ।

सुधारका उपायहरू

सकेसम्म सुधार गर्नका लागि केही उपायहरूमा अर्थतन्त्रमा नसमेटिएका कारोबारका क्षेत्र र तिनलाई गरेको दायरामा ल्याउने, नियमन तथा अनुगमनमा कडाई, डिजिटल वित्तीय पहुँच ग्रामीण क्षेत्रसम्म विस्तार, ग्रामीण क्षेत्रलाई डिजिटल कारोबारमा ल्याउने, संस्थागत सुशासन तथा तिनीहरूको विकासमा जोड, विदेशी लगानीमा वृद्धि, नीति तथा कार्यक्रमहरूमा आवश्यक सुधार, पूर्वाधार विकासका लागि नीति तर्जुमा आदि हुन् ।

कमजोर आर्थिक अवस्था भएका बेलामा नेपाल जस्तो मुलुकमा के-कस्ता मजबुत मौद्रिक उपकरणहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ ?

खास गरी नेपाल जस्तो आर्थिक अवस्था कमजोर भएको मुलुकमा मजबुत मौद्रिक उपकरणहरू प्रयोग गरेर आर्थिक अवस्था सुधार गर्ने प्रक्रियामा जान आवश्यक हुन्छ । यसका लागि निम्न किसिमका उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ ।

मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न नीतिदर समायोजन गर्न लगाउने : खास गरी बैंकहरूले ऋण दिन कम गर्ने वा ब्याजदर बढी लिने भएकाले उपयुक्त किसिमको नीतिदर कायम गरी समायोजन गर्न लगाउने ।

मुद्रा प्रवाह हुने व्यवस्था मिलाउने : नगद प्रवाहको अवस्थालाई सन्तुलित राख्न खुला बजार सञ्चालन र नगद अनुपातको मात्रा घटाएर बजारमा नगद प्रवाह बढाउन मद्दत गर्ने ।

सरकारी खर्च र राजस्व व्यवस्थापन : सरकारले पूर्वाधार विकासको कामलाई तिब्रता दिई रोजगारीमा वृद्धि गर्दै नगद प्रवाहलाई बजारमा पठाउने ।

विदेशी मुद्रा प्रवाहमा सन्तुलन कायम राख्ने : यस्तो विदेशी मुद्रा सञ्चिति कमजोर हुने र आयात तथा निर्यात प्रभावित हुने हुँदा रेमिट्यान्सलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन पहल गर्ने र साथसाथै विदेशी लगानीलाई प्रोत्साहित हुने खालका नीतिहरू कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

ऋणको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने : वित्तीय पहुँचमा वृद्धि गर्दै उत्पादन वृद्धिमा जोड दिँदै कृषि क्षेत्रलाई अगाडि लैजाने, जसले गर्दा रोजगारी सृजना पनि होस् ।

मुद्राको स्थिरतामा ध्यान दिने : नेपाली मुद्राको क्रयशक्ति घट्न नदिन विदेशी मुद्रा सञ्चिति र स्थिर विनिमय दरलाई सुनिश्चित गर्ने ।

प्रविधिको विस्तार गर्दै डिजिटल बैंकिङलाई प्रोत्साहित गर्ने : खास गरी आर्थिक गतिविधि र पारदर्शिता बढाउन डिजिटल प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ । प्रविधिको प्रयोगलाई ग्रामीण क्षेत्रसम्म विस्तार गर्दै वित्तीय साक्षरतामा जोड दिनुपर्दछ ।

निजी क्षेत्र र सरकारबिच सम्बन्ध विस्तार : अर्थतन्त्र कमजोर भएको बेलामा खास गरी निजी क्षेत्र पनि सुस्ताएको हुन्छ । निजी क्षेत्रको चलायमानविना बजार चल्न सक्दैन । तसर्थ सरकारले छुट्टै पहल गरी निजी क्षेत्रलाई सक्रिय गराई उत्पादन र वितरणमा वृद्धि गर्न लगाउन

सक्नुपर्दछ । यसका लागि विभिन्न किसिमका नीतिगत कुराहरू कार्यान्वयन गर्ने करका दर र दायराहरूमा हेरफेर गरी सहजीकरण गर्दै लानुपर्दछ ।

मौद्रिक नीति र वित्तीय नीतिबिच तारतम्य : अर्थतन्त्रमा मन्दी आएका वेलामा सरकारले नै जिम्मेवारी लिई वित्तीय नीतिमा भएका पूर्वाधार निर्माण विकासका लागि गरिएका कामहरूलाई तिब्रता दिने र सँगसँगै नेपाल राष्ट्र बैंकले कसिलो मौद्रिक नीति लागु गरी अर्थतन्त्रलाई चलायमान गराउने पहल गर्नुपर्दछ ।

उपयुक्त मौद्रिक नीतिको प्रभावकारी प्रयोगले वित्तीय बजारलाई मात्र नभई समग्र आर्थिक व्यवस्थालाई बलियो बनाउन योगदान पुऱ्याउँदछ । नेपाल जस्तो विकासोन्मुख देशमा यस्ता नीतिहरूले वित्तीय स्थायित्व, मुद्रास्फीति नियन्त्रण र आर्थिक वृद्धि प्रवर्धन गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नरहेका हुन्छन् । बैंकिङ क्षेत्रमा मौद्रिक उपकरणहरूको लाभलाई दीर्घकालीन रूपमा प्रयोग गर्न सके यसबाट बैंकिङ क्षेत्र सबल र सक्षम भई आर्थिक स्थायित्व तथा वृद्धि पनि हुने भएकाले समग्र विकासमा सहयोग पुग्दछ ।

मौद्रिक नीति नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा लागु गरिने नीति हो, जसले देशको मुद्रा आपूर्ति, ब्याजदर तथा ऋण प्रवाहलाई नियन्त्रण गर्दछ । यसले वित्तीय बजारलाई स्थिर, सुरक्षित र सक्रिय बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । मौद्रिक नीतिले बजारमा आवश्यक तरलता उपलब्ध गराउने, ब्याजदर सन्तुलनमा राख्ने, लगानी प्रवर्धन गर्ने र मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्ने कार्य गर्दछ । साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमन गरी पुँजी बजारमा विश्वास कायम गर्दछ । यसका कारण वित्तीय बजारको विकास, स्थायित्व र समग्र आर्थिक वृद्धि सम्भव हुन्छ । मौद्रिक नीति तथा यसका उपकरणहरूको सही प्रयोग वित्तीय स्थिरता र आर्थिक वृद्धिका लागि महत्त्वपूर्ण भए पनि यसको कार्यान्वयनमा विभिन्न किसिमका सीमितताहरू हुने हुँदा नेपाल जस्तो विकासोन्मुख देशमा यी सीमितताहरूलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । नियामक निकायबाट वित्तीय साक्षरतामा जोड, बैंकिङ संरचनामा सुदृढीकरण, प्रविधिको विकास, प्राविधिक दक्षतामा अभिवृद्धि तथा नीतिगत स्थायित्व र सरकारमा स्थायित्व हुन जरुरी देखिन्छ ।

मौद्रिक नीति राष्ट्रको आर्थिक मेरुदण्ड हो । यसको प्रभाव वित्तीय बजारका सबै पक्षहरूमा पर्ने गर्दछ; जस्तै - ब्याजदर, आर्थिक वृद्धि, मुद्रास्फीति, विनिमय दर, पुँजी बजार, समग्र बैंकिङ प्रणाली र विदेशी लगानी तथा सहायता आदिमा । नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति बनाउँदा मुद्रास्फीति नियन्त्रण, आर्थिक वृद्धिको आवश्यकतालाई सन्तुलनमा राख्ने गरी बनाउनुपर्दछ । साथै वित्तीय क्षेत्रका सबै निकायबिच समन्वय र विश्वास कायम गर्न सकेमा मौद्रिक नीतिले नेपालको वित्तीय बजारलाई अभि मजबुत र दिगो बनाउन सक्दछ । नेपालजस्तो विकासोन्मुख अर्थतन्त्रमा मौद्रिक नीति अभि महत्त्वपूर्ण हुन सक्छ । यहाँको वित्तीय बजार अभि विस्तार र सुधार हुने प्रक्रियामा छ । स्थिर, पारदर्शी र सन्तुलित मौद्रिक नीतिले मात्र नेपालको वित्तीय बजारलाई दीर्घकालीन स्थायित्व प्रदान गर्न सक्दछ ।

संस्थागत क्षेत्रमा टिम निर्माण : एक अपरिहार्य कार्य

हरिबाबु आचार्य*

टिम निर्माण (Team Building)

सामान्य अर्थमा टिम निर्माण (Team Building) भन्नाले कुनै निश्चित कार्य सम्पन्न गर्न दुई वा दुईभन्दा बढी मानिसहरूको संलग्नता आवश्यक हुन्छ भने त्यस्तो अवस्थामा जति जना मिलेर उक्त कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ, तिनीहरूबिचको कार्यगत ऐक्यबद्धता निर्माण गर्ने कार्यलाई बुझाउँदछ। यस विषयलाई अभै प्रस्ट रूपमा बुझ्नुपर्दा कुनै कार्य सफल रूपमा सम्पन्न गर्न धेरै जनाको सामूहिक प्रयास, मेहनत, उद्यम आवश्यक हुन्छ भने त्यस्तो कार्य सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न चाहिने सिप, ज्ञान, क्षमता, योग्यता र अनुभव भएका व्यक्तिहरू छनौट गरी कार्य सम्पन्न गर्न आवश्यक अधिकार र कर्तव्यसमेत प्रत्यायोजन गरी एउटा सशक्त समूह तयार गर्ने कार्यलाई टिम निर्माण (Team Building) भनिन्छ। सामान्यतया सबै प्रकृतिका सामूहिक कार्यहरूलाई अलग अलग तथा फरक फरक विशेषताहरू भएका साना साना कामहरूमा विभक्त गरी श्रम विभाजनमार्फत कामको जिम्मेवारी फरक फरक व्यक्तिलाई दिने गरिन्छ। त्यसरी साना साना कामहरूको समन्वय तथा समायोजनबाट एकमुष्टमा ठुलो कार्य सफलता हासिल गर्न सकिन्छ। टिम निर्माण गर्नुको मूल उद्देश्य नै सामूहिक लक्ष्य हासिल गर्नु हो। टिम निर्माणले सामूहिक उत्तरदायित्वलाई बढावा दिन्छ भने जोखिम कम गराउँदछ। साथै प्रोत्साहन, मूल्याङ्कन र नेतृत्वको भूमिका यसमा महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

त्यसैले समूह निर्माण गर्दा नै त्यस समूहभित्र रहने सदस्यहरूको छनौटमा विशेष ध्यान पुर्‍याउनुपर्दछ।

टिम निर्माण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

कुनै पनि समूह वा टिम निर्माण गर्दा दुईवटा अवस्थाबाट निर्माण हुने गर्दछ। पहिलो, बजारमा रहेका सक्षम जनशक्ति खोजी गरेर टोली नेता (Team Leader) ले नै आफूलाई काम गर्न सहज हुने गरी गठन गरिने टिम र दोस्रो अवस्था भनेको समूह वा संस्थाभित्र भइरहेको संरचना वा जनशक्तिलाई नै उपयोग गर्ने गरी तयार गरिने टिम। यसरी दुवै अवस्थामध्ये संस्था वा समूहको आवश्यकता र विशेषताअनुसार कुनै एक अवस्थामा टिम निर्माण गर्नु एउटा चरण हो भने त्यसलाई कार्यस्थलमा उतारेर पूर्व निर्धारित सामूहिक लक्ष्य हासिल गर्ने दिशातर्फ उन्मुख गराउने र कार्य दौरान सबैलाई उच्च मनोबलका साथ काममा लागिबस्न हौसला तथा उत्प्रेरणा प्रदान गरिरहने वातावरण निर्माण गर्ने अर्को चरणको कार्य हो, जसमा टोली नेता (Team Leader) को महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने गर्दछ। त्यस्तो अवस्थामा टोली नेता (Team Leader) ले निम्न कुराहरूमा ध्यान दिन जरुरी हुन्छ :

१. आफ्नो टिमका सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई टिमको सामूहिक लक्ष्य तथा उद्देश्य स्पष्ट पार्ने र दोषारोपणरहित सहकार्य तथा आपसी विश्वास निर्माण गर्ने कार्य निरन्तर गरिरहने।
२. सामूहिक कार्यबाट उत्पन्न विभिन्न सकारात्मक तथा नकारात्मक नतिजा एवम् परिस्थितिका बारेमा सबै सदस्य र सरोकारवालाहरूलाई जानकारी गराउने गरी प्रभावकारी सञ्चार सम्पर्क कायम गरिरहने।
३. सबैलाई समान अवसर प्रदान गर्दै आपसी प्रतिस्पर्धामा होइन, सहकार्यमा जोड दिँदै नेतृत्व र सहकार्यबिचको सन्तुलन कायम राखिरहने।
४. कामको सिकाइको साथै कार्य निपूणताका निमित्त मनोरञ्जनका उपायहरूलाई समेत प्रयोग गरी सदस्यहरूलाई लगातार उत्प्रेरित गरिरहने।
५. कार्यसम्पन्न गर्नका लागि उपलब्ध समय र स्रोतको उच्चतम तथा प्रभावकारी उपयोग हुने गरी व्यवस्थापन गर्ने।
६. टिमका सदस्यहरूको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यमा विचलन आउन नदिन उनीहरूलाई समेत सजग गराइरहने र स्वास्थ्यमा विचलन आएमा वैकल्पिक उपायहरूको समेत व्यवस्थापन गरिराख्ने।
७. कार्य प्रगतिअनुसार समय समयमा मूल्याङ्कन गर्दै त्यसको प्रगतिको श्रेय टोलीका सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई दिने।
८. नेतृत्व स्वयंले उदाहरणीय व्यवहार देखाउने।

टिम निर्माण (Team Building) को महत्त्व

व्यक्तिगत घरव्यवहार चलाउने कार्यदेखि लिएर कुनै पनि सङ्घ संस्थाहरूलाई सशक्त र प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नेसम्मका कार्यहरूमा सामूहिक सहकार्य आवश्यक हुन्छ। सामूहिक सहकार्य गर्नका लागि एउटा सक्षम टिम निर्माण गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ। टिम बिल्डिङको महत्त्वलाई निम्न बुँदाहरूमा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. लक्ष्य हासिल गर्न सहज हुन्छ।
२. नयाँ नयाँ कुराहरू पत्ता लगाउन सकिन्छ।
३. समूहभित्र आपसी विश्वास एवम् सहकार्यको संस्कार स्थापित गर्न मद्दत गर्दछ।
४. कुशल सञ्चार सम्बन्ध कायम गर्ने क्षमता विकास हुन्छ।
५. व्यक्तिगत तथा संस्थागत उत्पादकत्व अभिवृद्धि हुन्छ।

* वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

६. सक्षम नेतृत्व क्षमताको विकास हुन्छ ।
७. सङ्गठनभित्र असल कार्यसंस्कृतिको विकास हुन्छ ।
८. व्यक्तिगत तथा संस्थागत तनावहरू कमी हुँदै जान्छन् ।
९. टिमभित्र रहेका प्रत्येक सदस्यले आफूभित्र रहेको क्षमता र सिपलाई सदुपयोग गर्ने शुभ अवसर प्राप्त गर्न सक्दछन् ।
१०. संस्थागत निर्णयप्रति सबैलाई अपनत्व ग्रहण गराउन सकिन्छ ।

संस्थागत क्षेत्रमा टिम निर्माण

संस्थागत क्षेत्रमा टिम निर्माणलाई एक अपरिहार्य व्यवस्थापकीय कार्यका रूपमा लिने गरिन्छ । यस क्षेत्रले गर्ने हरेक कार्यहरू एकल प्रयासबाट भन्दा पनि सामूहिक सहकार्यबाट सम्पन्न गर्नुपर्ने प्रकृतिका हुने भएकाले यस्ता संस्थाहरूमा एउटा टिम बनाएर काम गर्ने गराउने संरचनागत अभ्यास रहेको पाइन्छ । संस्थाभित्र कार्यरत कर्मचारीहरूलाई साभा उद्देश्य, स्पष्ट भूमिका, आपसी विश्वास, सहकार्य र नैतिक आचरणका साथ काम गर्ने सक्षम टोलीका रूपमा विकास गर्ने व्यवस्थित प्रक्रियालाई टिम निर्माण (Team Building) भनेर बुझ्ने गरिन्छ । संस्थाभित्रको टिम बिल्डिङले कार्यक्षमता वृद्धि, जोखिम नियन्त्रण, गुणस्तरीय सेवा र ग्राहकको विश्वास अभिवृद्धि गरी संस्थाको दिगो विकासमा योगदान पुऱ्याउँदछ । यसले हरेक कार्यालयगत र विभागगत लक्ष्यलाई संस्थागत लक्ष्यसँग जोड्ने, सामूहिक छलफल र कार्यगत एकतामा जोड दिने भएकाले प्रत्येक संस्थाको सफलता, स्थायित्व र सकारात्मक कार्यवातावरणको मेरुदण्डका रूपमा टिम बिल्डिङलाई हेर्न सकिन्छ । संस्थाहरूले गर्ने हरेक सामूहिक कार्यहरू गर्दा त्यसको टिमभित्र रहेका सबै सदस्यहरूको सामूहिक संलग्नता रहने हुनाले योगदान पनि समान रहेको हुन्छ ।

टिमभित्र रहेका प्रत्येक सदस्यले आफूभित्र रहेको क्षमता र सिपलाई सदुपयोग गर्ने शुभ अवसर प्राप्त गर्न सक्दछन् भने टिमभित्र आफ्नो महत्त्व र भूमिकालाई समेत बुझ्न र बुझाउन सक्दछन् । टिम बिल्डिङ एउटा यस्तो नेतृत्वशैली हो, जसले आफ्नो टिमभित्र सबै जनालाई समेट्ने ९क्षलअंगिकषखभ० कला प्रस्तुत गरेको हुन्छ । संस्थागत टिम निर्माणान्तर्गत क्षमतायुक्त र तालिम प्राप्त व्यक्ति, विशेषज्ञ एवम् अनुभवी व्यक्तिहरू संलग्न रहने गरी पदीय सोपान बनाएर तहगत (केन्द्र, प्रदेश, जिल्ला वा शाखा) संरचनाअनुसार सशक्त टिम बनाइएको हुन्छ । यस्ता विभिन्न तह, शाखा र विभागहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई एउटा साभा लक्ष्यतर्फ समन्वय, सहकार्य र विश्वासका साथ काम गर्न सक्षम बनाई टोलीका रूपमा विकास गर्ने प्रक्रिया नै टिम बिल्डिङ हो । यसको प्रमुख उद्देश्य नै व्यक्तिगत स्वार्थभन्दा माथि उठेर संस्थाको सामूहिक सफलताका लागि आपसी विश्वास, अनुशासन, नैतिकता, समन्वय र साभा जिम्मेवारीमा आधारित कार्यसंस्कृति निर्माण गर्नु हो । टिम निर्माण एक निरन्तर अभियान हो, जुन एक पटक गरेर सधैँलाई पुग्दैन । तर यस अभियानमा लाग्दा यसको सबैभन्दा ठुलो शत्रुलाई पनि बिर्सन हुँदैन । किनभने टिम बिल्डिङको सबैभन्दा ठुलो शत्रु व्यक्तिगत स्वार्थ, आपसी अविश्वास, उदासिनता, अपारदर्शिता, नकारात्मक सोच र कार्यगत बेमेल एवम् अकर्मण्यता आदि हुन् । त्यसै गरी व्यक्तिगत स्वार्थ पूरा गर्ने उद्देश्यले गरिएको टिम बिल्डिङले समग्र संस्थालाई विघटनको मार्गतर्फ समेत लैजान्छ ।

टिम निर्माण (Team Building) का विधिहरू

सङ्गठित संस्थाहरूमा टिम बिल्डिङ गर्नका लागि निम्न दुई चरणहरूमा काम गर्नुपर्दछ :

क) **टिम गठन गर्ने** : टिमको काम सम्पन्न गर्न अर्थात् लक्ष्य हासिल गर्न कति जना सदस्य रहेको र कस्तो कस्तो तह, योग्यता, क्षमता, अनुभव भएका मानिसहरूको आवश्यक हुन्छ, त्यस्ता मानिसहरूको टोली गठन गर्ने पहिलो चरणको कार्य हो । यस चरणमा निम्न दुईवटा अवस्थाबाट टिम गठन गर्न सकिन्छ :

१. **संस्थाभित्र रहेका सक्षम जनशक्ति छनौट गर्ने** : Team Leader ले नै आफ्नो समूहभित्र रहने सदस्यहरूको छनौट गर्न पाइने अवस्थामा Team Leader ले त्यस्ता सदस्यहरूको छनौट गर्नुपर्दछ । संस्थाको सामूहिक लक्ष्य प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सिप, ज्ञान, क्षमता, योग्यता र अनुभव भएका व्यक्तिहरू खुला बजारबाट छनौट गर्न सकिन्छ । यस्तो अवस्थामा सामूहिक लक्ष्यअनुरूपको टिमभित्र समावेश हुने सदस्यहरूको समावेशितालाई विशेष ध्यान दिएर उनीहरूको पद, क्षमता, स्वभाव, लैङ्गिकता र उमेर आदि जस्ता कुराहरूमा समेत विचार गरेर टिम तयार गर्नुपर्दछ । जसबाट सामूहिक ऐक्यबद्धता र काम गर्ने सहज वातावरण निर्माण गर्न सहजता हुन जान्छ ।

२. **भइरहेको संरचनामा रहेका कर्मचारीहरूलाई नेतृत्व गरेर टिम बिल्डिङ गर्ने** : Team Leader ले आफ्नो इच्छाअनुसार टोली गठन गर्ने नभई संस्थाको माथिल्लो निकायबाट तयार भएको एउटा निश्चित संस्थागत औपचारिक टिम हुन्छ र त्यसको त्भक ीभबमभच ले नेतृत्व गर्दै त्यस समूहभित्र रहेका सम्पूर्ण सदस्यहरूको व्यक्तिगत सिप, ज्ञान, क्षमता, योग्यता र अनुभवलाई अत्यधिक सदुपयोग गर्ने गरी कुन सदस्यलाई कस्तो भूमिका निर्वाह गर्न दिँदा टिमको उद्देश्य हासिल गर्न तुलनात्मक रूपले बढी प्रभावकारी हुन्छ भन्ने कुरालाई विचार गरी सोहीअनुसारको भूमिकासहित अधिकार र कर्तव्य प्रत्यायोजन गरेर Team Leader ले आफ्नो टिम निर्माण गर्नुपर्दछ ।

ख) **टिम सञ्चालन गर्ने** :- माथि उल्लेख गरिएअनुसार गठन भएको टिमलाई टिम लिडरले संस्थाको लक्ष्य हासिल नहुन्जेलसम्म लगातार आफ्नो लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्तितर्फ उन्मुख गराइराख्न र टोलिगत एकता (Team Bounding) कायम राख्दै आफ्नो टिम सञ्चालन गर्ने दोस्रो चरणको कार्य हो । त्भक ीभबमभच ले ध्यान दिनुपर्ने भनी माथि उल्लेख भएबमोजिमका कुराहरूका अतिरिक्त निम्न विधिहरू अवलम्बन गरी टिम सञ्चालन गर्नुपर्दछ :-

१. **नियमित स्टाफ मिटिङ** : टिमभित्र रहेका सदस्यहरूबिचमा कार्यगत विषयहरूमा छलफल, सूचना आदानप्रदान, समस्या समाधान तथा भावी कार्ययोजना तय गर्नका लागि नियमित वा आवश्यकताअनुसार बैठकहरू बस्नुपर्दछ । यस्ता बैठकले टिमको काम अगाडि बढाउन र कामको मूल्याङ्कन एवम् समीक्षा गर्न मद्दत गर्नुका साथै टिमका सबै सदस्यहरूबिचको सम्बन्धलाई समेत घनिष्ठता प्रदान गर्दछ ।

२. **अनौपचारिक तथा मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रम** : सधैँभरि संस्थागत संरचनाभित्र मात्र काम गरिरहँदा नेतृत्वकर्ता र अनुयायीहरूबिचमा

औपचारिक सम्बन्ध मात्र कायम रहने भएको हुनाले कहिलेकाहीँ संस्थाभन्दा बाहिर गएर अनौपचारिक कार्यक्रमहरू (Events) जस्तै - वनभोज, भ्रमण तथा ट्रेकिङ, सांस्कृतिक कार्यक्रम, जन्मदिनको उत्सव जस्ता मनोरञ्जनात्मक कार्य गर्नाले एकआपसमा कुराहरू साटासाट गर्ने, व्यक्तिगत तथा पारिवारिक सम्बन्ध स्थापित गर्ने जस्ता कार्यहरू हुन्छन्, जसले नेतृत्वकर्ता र अनुयायीहरूबिचको सम्बन्धलाई भन्ने सबल (Bouding) बनाउन मद्दत गर्दछ ।

३. **सामूहिक छलफल तथा निर्णय** : संस्थाको सामूहिक लक्ष्य एक जनाको व्यक्तिगत बलबाट मात्रै पूरा हुन नसक्ने भएकाले उक्त संस्थाको समग्र टिम नै एकजुट भएर लाग्नुपर्दछ । त्यसका लागि टिमले गर्ने हरेक निर्णयहरू आपसमा छलफल गरी सहमतिमा गर्न सकियो भने मात्र त्यस्ता निर्णय उपर सबै सदस्यहरूले स्वामित्व ग्रहण गर्न सक्दछन् । नेतृत्वकर्ताले एकल निर्णय गरी त्यसमाथि अन्य सदस्यहरूलाई सहमति हुन बाध्य पार्ने प्रयास गर्न थालियो भने त्यसले संस्थाको टिम बिल्डिङलाई नकारात्मक प्रभाव पार्दछ ।

४. **कानुनी तथा लोकतान्त्रिक अभ्यास** : सामान्यतया सबै सङ्गठित संस्थाहरू निश्चित नीति, नियम, कानुन र सहमतिका आधारमा सञ्चालन भइरहेका हुन्छन् । यस्ता संस्थाहरू कुनै एक जना व्यक्तिको व्यक्तिगत आवेग वा इच्छाको आधारमा चलेका हुँदैनन् । संस्थाको आफ्नै नीति, नियम र कानुन बनाएर त्यसैका आधारमा कार्य सञ्चालन गर्ने, पदीय आचरण कायम गर्ने, बहुमतको कदर गर्ने, सामूहिक निर्णयमा विश्वास गर्ने, समावेशितालाई आत्मसात् गर्ने, सबैलाई आ-आफ्नो भनाइ राख्ने अवसर प्रदान गर्ने, काममा स्वतन्त्रता प्रदान गर्ने जस्ता कानुनी तथा लोकतान्त्रिक अभ्यासहरू अवलम्बन गर्न सकियो भने संस्थागत लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्दै लामो समयसम्म संस्थालाई सञ्चालन गरिरहन सम्भव हुनुका साथै संस्थागत टिम बिल्डिङ पनि हुँदै जान्छ ।

५. **नमुना अभ्यास तालिम** : संस्थाभित्र काम गर्ने सबै मानिस आफैँमा सधैंभरि सर्वगुण सम्पन्न हुँदैनन् । टिमको लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक रहेको अथवा समयको परिवर्तन एवम् मागअनुसार आवश्यक भएको तर आफूसँग नभएको ज्ञान, सिप र क्षमता हासिल गर्न समय समयमा मानिसलाई तालिमको आवश्यकता पर्दछ । टिम बिल्डिङका लागि त्यस्ता तालिमहरू सैद्धान्तिक

तथा व्यावहारिक कक्षाहरूबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । हिजोआज तालिमका विभिन्न मोडेलहरू प्रचलनमा आएका छन्, तिनै मध्ये केही निम्नानुसारका तालिमका प्रचलित मोडेलहरू संस्थाको आवश्यकताअनुसार कुनै पनि समयमा कुनै मोडेलको तालिम लिएर आफ्नो टिम बिल्डिङ गर्न सकिन्छ ।

- समस्या समाधान अभ्यास,
- भूमिका निर्वाह अभ्यास,
- Trust Building Game,
- Communication Game,
- सैद्धान्तिक तालिम कक्षा,

सारांश

टिम बिल्डिङ भनेको एक समूहका सदस्यहरूबिच सहकार्य, आपसी विश्वास, प्रभावकारी सञ्चार, र समन्वयलाई बढाउने प्रक्रिया हो । यसलाई कुनै पनि सङ्गठनको लक्ष्य हासिल गर्ने व्यवस्थापनको एक प्रभावकारी औजारका रूपमा लिन सकिन्छ । सङ्गठनात्मक लक्ष्य विभिन्न व्यक्तिहरूको समन्वयात्मक भूमिकाबाट मात्र सम्भव हुन्छ । संस्थाको कुनै स्थायी लक्ष्य होस् वा कुनै ठुलो आवधिक लक्ष्य होस्, त्यसलाई हासिल गर्न माथिल्लो तहबाट संरचनागत रूपमा तयार गरिएको टिम होस् अथवा टिम लिडर आफैँले तयार गरेको टिम होस्, त्यसमा सक्षम र योग्य व्यक्तिहरू सम्मिलित एउटा टोली निर्माण गर्नु मात्रै टिम बिल्डिङ होइन । त्यसरी निर्माण भएको टिमलाई लक्ष्य हासिल नहुन्जेलसम्म लगातार उत्प्रेरित र उत्साहित बनाइराख्न सक्नु पनि टिम बिल्डिङअन्तर्गतकै कार्य हो । किनभने कुनै पनि संस्थागत लक्ष्य एकलो व्यक्तिको प्रयासले मात्र हासिल गर्न नसकिने हुनाले एउटा सशक्त टिम बनाएर आपसी विश्वास, सहकार्य, उत्तरदायित्व र साझा लक्ष्यप्रति प्रतिबद्धता निर्माण गरेर मात्र सामूहिक लक्ष्य हासिल गर्न सकिन्छ । यसमा नेतृत्वको पवित्र इच्छाशक्ति र कुशल क्षमताको निरन्तर अभ्यास भएमा प्रभावकारी टोली निर्माण सम्भव पनि हुन्छ र समग्रमा यस्तो टिम बिल्डिङले संस्थाप्रति जनविश्वास बढाउनुका साथै संस्थागत स्थायित्वमा समेत टेवा पुऱ्याउन सक्दछ । त्यसै गरी कुनै टिम बिल्डिङ गर्न र त्यसले आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गर्न त्यसको टिम लिडर तथा सदस्यहरू मात्रैको प्रयासले सम्भव हुँदैन । त्यसका लागि टोलीलाई लजिस्टिक सपोर्ट गर्ने तथा सकारात्मक वातावरण बनाइदिने कार्य संस्थाको उच्च व्यवस्थापन, सरकार, न्यायिक निकाय र समाजले समेत गर्नुपर्दछ भन्ने कुरामा दुईमत हुँदैन ।

बैंकिङ जगत्मा स्वघोषणाको प्रभाव

विदुरभूषण क्षेत्री*

१. विषय सन्दर्भ

पछिल्लो समयमा बैंकिङ क्षेत्रमा निष्क्रिय कर्जा बढिरहेको, ऋणीहरूले संस्थाहरूलाई धितोका रूपमा प्रदान गरेको घरजग्गाको बिक्री हुन नसकेकाले गैरबैंकिङ सम्पत्ति पनि बढेको अवस्था छ। कतिपय संस्थाहरूको पुँजी कोषमा दबाव परेको छ। हाम्रो देशमा एकातिर बैंकहरूमा कर्जायोग्य रकम उच्च हुनु, विदेशी विनिमय सञ्चिति थुप्रिनु, रोजगारीका अवसरको अभावमा युवाहरू विदेशिने क्रम नरोकिनु साथै सहकारी संस्थामा देखिएको समस्या विस्तारै लघुवित्त संस्थामा समेत देखा परेकाले यसले समग्र बैंकिङ र अर्थतन्त्रमा नराम्रो असर पुग्न लागेको सङ्केत देखाउँछ। २०७६ सालमा २,५३७ ग्राहक मात्र कालोसूचीमा रहेकोमा २०८२ सालमा सो सङ्ख्या बढेर लगभग १,३३,५०० पुगेको छ। शङ्कास्पद बैंकिङ कारोबार हालसालका वर्षहरूमा तीव्र वृद्धि भएको छ। बैंकिङ क्षेत्रलाई थप प्रभावकारी बनाउँदै निजी क्षेत्रको मनोबल बढाउनुपर्ने आवश्यकताले गर्दा पनि स्वघोषणा [Self-Declaration] नै बढी प्रभावकारी बन्न सक्छ।

नेपालमा स्वघोषणा बैंकिङ क्षेत्र, कानुनी, व्यावसायिक, स्वास्थ्य र यात्रा प्रक्रियाहरूको एक अभिन्न अङ्ग बनिसकेको छ। यसका साथै भिसा आवेदन, अदालती मुद्दा, रोजगारी र स्वास्थ्य घोषणा जस्ता आधिकारिक प्रक्रियाहरूमा प्रयोग गरिन्छ। यसले अनावश्यक कानुनी बाधा र ढिलाइबाट बचाउन सक्छ। कानुनी वैधता र कागजातहरूविना समस्याहरू स्वीकार गर्न सक्छ। स्वघोषणा फाराम एक व्यक्तिले पेस गर्दा बाह्य प्रमाणीकरणको आवश्यकताविना नै आफ्नो बारेमा निश्चित तथ्य वा जानकारी घोषणा गर्दछ। अतः कुनै पनि कारोबार गर्ने वा सेवा लिने व्यक्ति, संस्थाले आफ्नो जानकारी सत्यतथ्य रूपमा आफै घोषणा गर्नु नै स्वघोषणा हो।

आजको समयमा स्वघोषणा विश्वव्यापी रूपमा नै प्रयोग भइरहेको पाइन्छ। हरेक क्षेत्रमा यसको प्रयोग बढ्दै गएको छ। भौतिक र डिजिटल आवेदन फाराममार्फत सरकारी सेवामा स्वघोषणालाई अनिवार्य रूपमा नै लिइएको छ। भुटो स्वघोषणालाई कानुनी रूपमा अपराध मानिएको छ।

२. स्वघोषणाको पृष्ठभूमि

स्वघोषणाका सम्बन्धमा लेखिएका लेखहरू बैंकमा कमै मात्र पाइन्छन् र यसको जानकारी पनि कम व्यक्तिमै भएको मैले पाएको छु। सुरुवातमा प्राचीन कालमा कुनै पनि वस्तुको लेनदेन वा कारोबार गर्दा पक्का तिर्छु, पक्का फिर्ता गर्छु भनेर कसम खाने प्रचलन थियो भन्ने कुरा इतिहासबाट प्रमाणित हुन्छ। तत्कालीन समयमा राजा, अदालत, प्रहरी अगाडि व्यक्तिले भनेको कुरा सही सत्य हो भनी कसम खाने चलन थियो। जस्तै - कुनै राम भन्ने व्यक्तिले खेतबारी लगाउनका

लागि श्रावण महिनामा साहु महाजनबाट ऋण लिँदा “सत्य धरोधर्म मझिसिरमा धान बेचेर यो सापटी तिर्ने छु” भन्ने कसम खुवाइने प्रचलन थियो भन्ने कुरा बुढापाकाको मुखबाट पनि सुन्दै आएको कुरा हो। परम्परामा खाइने त्यही कसमलाई आज हामी स्वघोषणा भनी बुझ्नेछौं वा विकसित हुँदै आएको अवस्था हो।

मध्यकालीन युगमा युरोप, एसियाका राज्यहरूका अदालतहरूमा सपथ पत्र प्रयोग गरेको पाइन्छ। त्यसबेला व्यक्तिहरूले भगवान्लाई साक्षी मानेर भगवान्का नाममा कसम खाने चलन थियो र यो विस्तारै आजको अवस्थामा स्वघोषणाका रूपमा विकास भएको छ।

१८ औँ शताब्दीतिर आइपुग्दा विश्वमा उच्च जनसङ्ख्या वृद्धि, जटिल प्रशासन, उद्योगधन्दा कलकारखानाको विकासले गर्दा तीव्र सहरीकरण बढ्दै जाँदा प्रशासनिक निकायहरूमा विभिन्न कठिनाइहरू आइपरेका थिए। यसबेला तुरुन्त जाँच गर्नका लागि कठिन भएका कारणले स्वघोषणालाई प्रयोग गरेको पाइन्छ। सोही समयबाट नै बैंकहरूमा यसको प्रयोग तीव्र रूपमा बढ्दै गएको पाइन्छ। नेपालमा पनि विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सुरुवात हुँदै जाँदा ‘क’, ‘ख’, ‘ग’ र ‘घ’ वर्गका बैंकहरूका साथै मनी चेन्जर, सहकारीहरूमा क्रमिक रूपमा यसको प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ।

३. बैंकिङ स्वघोषणाको आवश्यकता (Needs of banking Self-Declaration)

नेपाली बैंकिङ जगत्मा स्वघोषणाको आवश्यकतालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहकको खाता खोल्दा उसका विवरणहरू भर्दा सबै नेपाल सरकारले प्रमाणित गरेर दिएको हुँदैन। ती नपुग कुराहरूलाई स्वघोषणाबाट लिई केवाईसी प्रणालीलाई मजबुत बनाउने गरिन्छ। साथै ग्राहकको पहिचान गरी उसका विभिन्न आर्थिक अवस्थाहरू बुझेर केवाईसीलाई अपडेट गराउन र बैंकले ग्राहकसँग गर्ने सम्पूर्ण कारोबारहरूलाई सजिलै बुझ्न, सरल र सहज बनाउनमा स्वघोषणाको आवश्यकता उच्च रहेको हुन्छ।
- विभिन्न अनैतिक कार्यहरू, अवैध एवम् आतङ्कवादी वित्तीय कारोबार रोक्नका लागि स्वघोषणा आवश्यक छ।
- नियामक निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेका विभिन्न नीति नियम निर्देशनहरूको पालना गर्नमा सहायक र सहयोगी बन्न सक्छ।
- यसबाट ग्राहकको आर्थिक अवस्था र ग्राहकको प्रकृति पत्ता लाने हुँदा कर्जा लगानी भएपछि आइपर्ने जोखिमहरूको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ।
- ग्राहकले दिएको स्वघोषणाबाट बैंकले आफ्नो उत्तरदायित्वबाट

* वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

जोगिन्छ । यदि स्वघोषणा गलत भएमा ग्राहकले कानुनी रूपमा नै जिम्मा लिने गर्दछ । त्यसैले पनि बैंकहरूमा यो अति आवश्यक छ ।

- बैंक र ग्राहकबिचको सम्बन्धमा पारदर्शिता र विश्वासको वातावरण तयार हुन्छ । सुरुमा बैंकले ग्राहकलाई स्वघोषणा भर्न अनुरोध गर्दछ । स्वघोषणा भरेपछि बैंक बलियो हुन्छ र ग्राहकले पनि बैंकमा विश्वास गर्न थाल्छ । तब दुवैबिचको सम्बन्ध बढ्छ ।
- कर्जा दुरुपयोग रोक्नमा सहायक बन्दछ । किनकि विभिन्न अनैतिक कारोबार रोक्नका लागि र बैंकले गरेका विभिन्न नीति नियमहरूको पालना गर्नमा स्वघोषणा सहायक बन्न सक्छ ।
- स्वघोषणाको आवश्यकता बासेलमा कायम गरिएको छ ।

४. स्वघोषणा (Self-Declaration) को प्रयोग

स्वघोषणाको प्रयोग निम्नानुसार हुने गरेको छ :

- स्वघोषणाको प्रयोग बैंक, वित्त, विश्वविद्यालय, कलेज, स्कुल आदिमा भइरहेको छ ।
- स्वघोषणा भर्ने ग्राहक वा फर्मको विवरण यदि गलत वा भुटा भएमा सो फर्म वा व्यक्तिले कानुनी कारबाही बेहोर्नुपर्ने हुन्छ । अर्थात् उनीहरूले गलत विवरण भरेमा/दिएमा उनीहरूलाई कानुनबमोजिम कारबाही गर्न सकिन्छ ।
- स्वघोषणाले सेवा र कारोबारको प्रक्रियालाई छोटो र सरल बनाउनमा उच्च भूमिका खेलेको हुन्छ ।
- स्वघोषणा भर्ने व्यक्तिले नैतिक र कानुनी जिम्मेवारी महसुस गर्ने हुँदा सेवा र कारोबारमा सहजता आउँछ ।
- स्वघोषणामा व्यक्ति वा फर्मको उमेर, ठेगाना, व्यापार, व्यवसाय वा आमदानी उल्लेख गरिएको हुन्छ ।
- आजकल परीक्षा फारम भर्दा पनि यसको प्रयोग हुँदै आएको देखिन्छ ।
- कुनै बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिँदा वा नेपाल सरकारको छात्रवृत्ति पाउनका लागि पनि स्वघोषणा भर्नुपर्ने हुन्छ ।

५. बैंकिङ स्वघोषणाका प्रकारहरू (Types of banking Self-Declaration)

सामान्य रूपमा विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा प्रयोग हुने बैंकिङ स्वघोषणा वा तिनीहरूको काम, महत्त्व र आवश्यकताका आधारमा फरक फरक रहेको पाइन्छ । धेरै प्रकारका बैंकिङ स्वघोषणाहरूमध्ये मुख्य प्रचलनमा रहेका बैंकिङ स्वघोषणाहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- (क) **पहिचान बैंकिङ स्वघोषणा (Identity Self-declaration)** : यो घोषणापत्रमा ग्राहकको नाम, ठेगाना, जन्ममिति माग गरिएको हुन्छ । सोहीअनुसार ग्राहकले घोषणापत्र भर्दा यी कुराहरू खुलाएको हुनुपर्दछ ।
- (ख) **पेसा आय स्वघोषणा (Income occupation Self-declaration)** : ग्राहकले गरेको पेसाबाट कति आयआर्जन गरेको छ, कुन व्यवसाय गरेको छ, कुन स्तरको आय स्रोत हो भन्ने कुरा स्वघोषणापत्रमा माग गरिएको हुन्छ । सोहीअनुसार ग्राहकले यो घोषणापत्र भर्दा तत्तत् कुराहरू खुलाएको हुनुपर्दछ ।
- (ग) **कर स्वघोषणा (Tax Self-declaration)** : यो घोषणापत्र विशेष महत्त्वपूर्ण रहेको छ । हरेक देशलाई चाहिने आर्थिक स्रोतको मुख्य आधार नै कर भएकाले यसमा ग्राहकको आमदानी र उसले

तिर्नुपर्ने करका कुराहरू, PAN, VAT सँग सम्बन्धित विषयहरू माग गरिएको हुन्छ । सोहीअनुसार ग्राहकले स्वघोषणापत्र भर्दा यी कुराहरू खुलाएको हुनुपर्दछ ।

- (घ) **जोखिम स्वघोषणा (Risk Self-declaration)** : बैंकमा के कस्ता किसिमका जोखिमहरू छन्, तिनीहरूको आधारमा तयार गरिएको, कुन स्तरको जोखिम हो भन्ने कुरा यो घोषणापत्रमा माग गरिएको हुन्छ । सोहीअनुसार ग्राहकले यो घोषणापत्र भर्दा यी कुराहरू खुलाएको हुनुपर्दछ ।
- (ङ) **विदेशी बसोबास स्वघोषणा** : आजकल दोहोरो नागरिकता प्रमाणपत्र, अव्यवस्थित बसाइँसराई वा बसोबासले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विदेशी बसोबास स्वघोषणा भराउने गरेका छन् ।
- (च) **कर्जा स्वघोषणा (Loan Self-declaration)** : कर्जा लिएको हो भन्ने स्पष्ट पार्न, कर्जा असुली हुन्छ कि हुँदैन भन्ने शङ्का मेटाउन, कर्जा तिर्ने क्षमता थाहा पाउनका लागि बैंकहरूलाई चाहिने ग्राहकको आमदानी र उसले तिर्नुपर्ने ब्याजका कुराहरू, वस्तुहरू माग गरिएको हुन्छ । सोहीअनुसार ग्राहकले स्वघोषणापत्र भर्दा यी कुराहरू खुलाएको हुनुपर्दछ ।

६. नेपाली बैंकहरूमा स्वघोषणा (Self-Declaration)

वि.सं. १९९४ सालमा नेपालको पहिलो वाणिज्य बैंकका रूपमा नेपाल बैंक लिमिटेड स्थापना भई नेपालमा औपचारिक बैंकिङ विकास सुरु भएको भए पनि १८ वर्षपछि २०१३ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ अनुसार बैंकिङ क्षेत्रको केन्द्रीय बैंकका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भयो । २०४१ सालसम्म बैंकले कर्जा नियन्त्रणका प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष उपकरणहरू बैंकदर, अनिवार्य नगद अनुपात, ब्याजदर निर्धारण, एसएलआर, निर्देशित/प्राथमिक क्षेत्र कर्जा तथा विपन्न कर्जा, नैतिक दबाब आदि उपकरण प्रयोग गर्दथ्यो । २०४१ सालबाट वित्तीय क्षेत्रलाई आंशिक रूपमा खुला गर्दै जाने नीति अङ्गीकार गरी एकातिर संयुक्त लगानीमा केही विदेशी बैंकहरू भित्र्याउन थालियो भने अर्कोतर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निक्षेप र कर्जामा लिने तथा दिने ब्याजदर तोक्ने सम्बन्धमा केही अधिकार दिन थालियो । केन्द्रीय बैंकलाई बलियो बैंकिङ प्रणालीमार्फत वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने र आर्थिक विकासमा सहयोग गर्न सक्ने गरी स्वतन्त्र र शक्तिशाली बनाउने क्रममा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ल्याइयो ।

आजकल नेपाली बैंकहरूमा कार्ड, एटिएम, क्युआर कोड, इन्टरनेट बैंकिङ, मोबाइल बैंकिङ, एबिएएस, ब्रान्चलेस बैंकिङ सेवा इत्यादिका प्रयोगका साथै बैंकिङ गतिविधि, पहुँच तथा प्रगढतामा समेत व्यापकता आएको छ । विगतमा कोभिड-१९ पश्चात् देखिएका समस्याबाट बैंकिङ क्षेत्र हालसम्म पनि पूर्णरूपमा मुक्त हुन सकिरहेको छैन । नियमनमा केही उतारचढाव भई स्थिरता नहुनु र त्यसमा पनि चालु-पुँजी कर्जासम्बन्धी नियम एवम् यस्तो प्रकृतिको कर्जा दुरुपयोग गर्ने ऋणी तथा सो विषयलाई बेवास्ता गर्ने जस्ता विषयहरूलाई ऋणीको कर्जा लगानी गर्नु पूर्व भर्ने गरिएको स्वघोषणाले केहि सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

सहकारी संस्थामार्फत सामुदायिक सिचाई प्रणालीमा प्रवाह गरेको कर्जा वा ग्रामीण क्षेत्रमा ट्र्याक्टर, श्रेसर तथा अन्य कृषि औजार खरिद गर्ने प्रयोजनका लागि प्रवाह भएको कर्जा होस् वा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा अध्ययनका लागि विपन्न परिवारका युवाहरूलाई

विनाधितोमा प्रवाह कर्जा होस्, ती सबैमा आजकल स्वघोषणा (Self-Declaration) चाहिन्छ ।

जहिले पनि भिक्न पाउने गरी बैंक वा वित्तीय संस्थामा खोल्न लागिएको खाता होस् वा वित्तीय संस्थामा बचतका निमित्त खोल्न लागिएको खाता होस् वा निश्चित अवधिसम्म जम्मा रहने गरी खोल्न लागिएको खाता होस् वा व्यक्तिलाई लघु उद्यम वा व्यवसाय सञ्चालन गर्नका लागि स्वीकारयोग्य धितो लिई वा सामूहिक जमानीमा लगानी गर्न खोजिएको कर्जा होस् वा वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरूलाई धितो लिई वा नलिई उपलब्ध गराएको कर्जा होस्, यी सबैमा स्वघोषणा (Self-Declaration) चाहिन्छ ।

७. नियामक निकायको निर्देशन

नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई स्वघोषणा स्वीकार गरेर ग्राहकहरूको अवस्थाको जानकारी लिन, विनाधितो सामूहिक जमानीका आधारमा सम्बन्धित कर्जाको जोखिम मूल्याङ्कन गर्न सकिने नीति लिएको छ । जस्तै :

- (क) इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाका सञ्चालकहरूले स्वघोषणा (Self-Declaration) नेपाल राष्ट्र बैंकमा पेस गर्नुपर्दछ ।
- (ख) बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो संस्थाको सञ्चालकले आफू वा आफ्नो परिवारका सदस्य तथा आफ्नो वा परिवारको स्वामित्वमा रहेको फर्म/कम्पनीको नाममा विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट लिएको कर्जासम्बन्धी स्वघोषणा विवरण वार्षिक रूपमा आर्थिक वर्ष समाप्त भएको मितिले ३५ दिनभित्र सञ्चालक समितिमा पेस गरी अद्यावधिक गरी राख्नुपर्ने छ भनिएको छ ।
- (ग) संस्थाले प्रमुख कार्यकारी अधिकृत तथा अधिकृत स्तरका कर्मचारीहरू नियुक्ति गर्दा स्वघोषणा गरी, गराई अभिलेख राख्नुपर्ने छ भनिएको छ ।

ट. अस्वाभाविक रूपमा हुने शङ्कास्पद कारोबारलाई रोक्न
पछिल्लो समयमा विद्युतीय माध्यमबाट हुने कारोबारबाट अस्वाभाविक रूपमा शङ्कास्पद कारोबार उच्च रूपमा बढेर गएको अवस्था छ । उच्च नेटवर्क भएका ग्राहक, ग्राहक पहिचान विवरण वा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीसम्बन्धी अपराधलाई रोक्न पनि स्वघोषणा (Self-Declaration) चाहिन्छ । भ्रष्टाचार, कर छली लगायत अन्य आपराधिक कार्यमा लागेका मुलुकका ग्राहक वा हाल बसोबास वा पेसा वा व्यवसाय गरिरहेको स्थान आदिका आधारमा सबै वर्गका ग्राहक तथा वास्तविक धनीको पहिचान गर्न, अद्यावधिक गर्न र थप जानकारी माग गर्न एउटै विधि तथा प्रक्रिया अवलम्बन नगरी सम्बन्धित ग्राहक, कारोबार, स्थान र सेवाको प्रकृति वा ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्ग र साक्षर नभएका व्यक्तिलाई विशेष प्राथमिकता दिई सहज रूपले बैंकिङ सुविधा उपलब्ध गराउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले त्यस्ता ग्राहकहरूलाई स्वघोषणा (Self-Declaration) भराउँदा केही हदसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सुरक्षित बन्न सक्छन् ।

५. फरक फरक स्वरूपमा स्वघोषणा

हरेक कार्यका लागि फरक प्रकारको स्वघोषणा तयार गरी भर्ने गरिन्छ । साथै कार्यालय र कामसँग सम्बन्धित केही स्वघोषणाका स्वरूपहरू निम्नानुसार छन् ।

१.१ सामान्य अवस्थामा प्रयोग गरिने स्वघोषणा

म यो घोषणा गर्दछु कि माथि उल्लिखित सबै विषयवस्तुहरू, सही छापहरू, मैले गरेका सम्पूर्ण यी उपर्युक्त कार्यहरू यदि गलत भएमा वा ठहरिएमा कानूनबमोजिम कारबाही स्वीकार गर्न तयार छु ।

घोषणा गर्ने :

व्यक्तिको नाम थर :-

हस्ताक्षर :-

मिति :-

१.२ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका सञ्चालक समितिले भर्नुपर्ने स्वघोषणा

मिति : २०८२/०९/

श्री सञ्चालक समिति,

.....बैंक/वित्तीय संस्था लिमिटेड ।

विषय : जानकारी गराएको बारे ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा म ले यस बैंक/वित्तीय संस्थाको सञ्चालकको पदमा मिति २०८०/०९/.....बाट बहाल गरेकाले बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २२ बमोजिम देहायका विषयहरूका बारेमा जानकारी गराएको छु ।

- (१) यस बैंक/वित्तीय संस्थासँग म वा मेरो परिवारको कुनै सदस्यले कुनै किसिमको करार गरेको वा गर्न लागेको छैन ।
- (२) बैंक/वित्तीय संस्थाको कार्यकारी प्रमुख, प्रबन्ध सञ्चालक वा कम्पनी सचिव, लेखा परीक्षक तथा महाप्रबन्धकको नियुक्तिका सम्बन्धमा मेरो कुनै प्रकारको स्वार्थ वा सरोकार छैन ।
- (३) म र मेरो परिवारको कुनै सदस्यले यस बैंक/वित्तीय संस्थाको सेयर सङ्ख्या.....लिएको छु/छौं । सो बाहेक बैंकको अन्य सेयर वा डिबन्चर लिएको छैन ।
- (४) म यसबाहेक नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृत प्राप्त कुनै बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक छैन/छु । (रहेको भए खुलाउने)
- (५) मेरो परिवारको कुनै पनि सदस्यले यस बैंक/वित्तीय संस्थाको पदाधिकारी/कर्मचारीका हैसियतले काम गरेका छन्/छैनन् । (रहेको भए खुलाउने)
- (६) बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १८(ड) बमोजिम म यसबाहेक अन्य कुनै पनि प्रकारको निक्षेपसम्बन्धी व्यवसाय सञ्चालन गर्ने संस्थाको (प्रचलित कानूनबमोजिम बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने सहकारी संस्था समेतको) सञ्चालक, कर्मचारी वा बहालवाला लेखा परीक्षक वा सल्लाहकारको पदमा रहेको छैन । साथै, यस संस्थाको सञ्चालक रहेसम्म म अन्य कुनै प्रकारको बचत तथा ऋणसम्बन्धी कारोबार गर्ने संस्थाको सञ्चालक हुने छैन ।

- (७) माथि घोषणा गरिएका/पेस गरिएका विवरणहरू ठिक साँचो हो । भुट्टा ठहरिएमा कानूनबमोजिम सहुँला, बुझाउँला ।

.....

(सञ्चालक)

.....बैंक/वित्तीय संस्था लिमिटेड ।

९.३ बैंकहरूले प्रयोग गरेको स्वघोषणा

मिति (Date) : / /

बचत सञ्चालनका लागि स्वघोषणा

शाखा (Branch):

नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन नं. १९ को दफा ७ (ख) बमोजिम रेमिट IPO बचत खाता खोली सञ्चालन गर्न निम्नबमोजिम सर्त तथा बन्देज स्वीकार गर्दछु ।

- मेरो यस बैंकबाहेक अन्य कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रेमिट IPO प्रयोजनका लागि IPO बचत खाता नरहेको स्वघोषणा गर्दछु । I hereby declare that I do not have any account maintained for remit IPO purpose in any other bank.
- यस खातामा नेपालबाट सोही खातामा रहेको रकमको ब्याज, विप्रेषण, मुद्दती निक्षेप खाताबाट रकमान्तर हुने रकम र सरकारी निकायबाट प्राप्त हुने भुक्तानीबाहेक अन्य कुनै पनि रकम जम्मा वा रकमान्तर गर्ने छैन । In this account, no money will be deposited or transferred into the account except the amount transferred from the remittance, interest credited from Remit Fixed Deposit account and the payment received from the government agency.
- यो खाता सञ्चालनका लागि समय समयमा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन तथा अन्य नियामकरी निकायको नियमअनुसार बैंकले लागु गर्ने सर्त तथा बन्देज पूर्णरूपमा पालना गर्ने प्रतिबद्धता प्रदान गर्दछु । I agree to fully comply with the conditions and restrictions imposed by the bank in accordance with the instructions of Nepal Rastra Bank from time to time and any other rules set by regulatory for the operation of this account.
- यदि मैले मेरो नाममा अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रेमिट IPO खाता सञ्चालन गरेमा वा नयाँ खाता खोलेमा सोको जिम्मेवार बैंक हुने छैन । I shall abide by all regulatory and other rules set for this account by the bank for this product.

खातावालाको हस्ताक्षर (Accountholder's Signature)

.....

खातावालाको नाम (Accountholder's Name)

.....

९.४ प्रवासी श्रमिकलाई प्रतिनिधित्व गर्न प्रयोग हुने स्वघोषणापत्र

म (पूरा नाम), ..
..... प्रदेश (प्रदेशको नाम)..
.....गाउँपालिका/ नगरपालिका (पालिकाको नाम) वडा नम्बर..... मा स्थायी ठेगाना भई हाल प्रदेश (प्रदेशको नाम).....
.....गाउँपालिका/ नगरपालिका (पालिकाको नाम) वडा नम्बर..... मा बस्ने प्रवासी श्रमिक क्षेत्रलाई प्रतिनिधित्व गर्न योग्य रहेको स्वघोषणा गर्दछु ।

म विगत वर्षदेखि प्रवासी श्रमिक समुदायलाई लक्षित टीबी वा एचआइभी वा मलेरिया वा अन्य स्वास्थ्य कार्यक्रममा संलग्न छु । मेरो सञ्जाल/समूहमा सक्रिय सहभागिता तथा सञ्चार च्यानलमा पहुँच भएको पनि जानकारी गराउँदछु । म हालसम्म कुनै

पनि गैरकानुनी कार्यमा संलग्न नभएको तथा मैले सञ्चालन गरेको वा संलग्न कार्यक्रम निलम्बन नपरेको जानकारी गराउँदछु । म ग्लोबल फन्डबाट सञ्चालित परियोजनाबाट कुनै तलब भत्ता लिने गरी कार्यरत नरहेको स्वघोषणा समेत गर्दछु ।

यदि म निर्वाचित भएमा मैले आफू र आफ्नो संस्थाको मात्र नभई समग्र मुख्य समूहहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने छु । साथै आफ्नो स्वार्थ बाझिएको विषय (Conflict of Interest) खुलाई सिंसिएम नेपाल तथा ग्लोबल फन्डको आचारसंहिता (Code of Conduct) पालना गर्ने छु ।

निवेदकको पूरा नाम :

निवेदकको ठेगाना :

सम्पर्क नम्बर :

निवेदकको हस्ताक्षर :

मनोनयन/सिफारिस गर्ने संस्थाको नाम (यदि लागु भएमा) :

मनोनयन/सिफारिस गर्ने संस्थाको ठेगाना (यदि लागु भएमा) :

मनोनयन/सिफारिस गर्ने संस्थाको आधिकारिक छाप (यदि लागु भएमा) :

मिति :

१०. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा स्वघोषणाको महत्त्व

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा स्वघोषणाको महत्त्वलाई तपसिलमा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो कारोबारलाई सुरक्षित राख्नका लागि र पछिसम्म रेकर्ड राखेर कारोबारलाई नियमित गर्नका लागि ग्राहकको नाम, ठेगाना, सम्पर्क नम्बर, उसको विगतको आमदानी, हालको आमदानी र भविष्यमा हुन सक्ने आमदानी, गर्न सक्ने कार्यहरू एवम् उसका कामका अवसरहरू सही छन् वा छैन भन्ने कुरा बुझ्न बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई कठिन हुन्छ । अर्थात् ग्राहकका हरेक पलका व्यवहार बुझ्न सजिलै सकिन्छ । त्यसैले स्वघोषणा भराई बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहकलाई नै कानुनीरूपमा जिम्मेवारी तोकेर बैंक सुरक्षित बन्न सक्छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा भराइने वा ग्राहकले भर्ने स्वघोषणा गलत भएमा वा भुटा ठहरिएमा वा भुटा प्रमाणित भएमा बैंक वा वित्तीय संस्थाले सो ग्राहकलाई कानुनीरूपमा जिम्मेवार बनाउन सक्छ । किनकि स्वघोषणा नै कानुनी कागजात बन्छ । जस्तै - कुनै बैंकमा खाता खोल्दा ग्राहकले अमेरिकी डलर छैन भनी लिखित स्वघोषणा गरेको अवस्थामा यदि पछि निज व्यक्तिसँग अमेरिकी डलर भेटिएमा उसले पहिला भरेको स्वघोषणालाई आधार मानी सजाय हुन्छ ।
- आजकल हरेक दिन विश्वमा विभिन्न घटनाहरू, ठगिएका कारोबारहरू बढिरहेको अवस्थामा स्वघोषणा ठगी, अवैध कारोबार रोक्नका लागि, गलत कारोबारहरूको पहिचान गरी गलत व्यक्तिहरू, नक्कली व्यक्तिहरू पत्ता लगाउने, नक्कली खाताहरू पत्ता लगाउने जस्ता कुराहरू एवम् आतङ्कवादी कार्यमा वित्तीय लगानी जस्ता कार्य रोक्नका लागि स्वघोषणाले सहायक भूमिका खेलेको हुन्छ ।
- ग्राहकहरूलाई छिटोछरितो सेवा पुऱ्याई कारोबार गर्नका लागि, तुरुन्तै आइपर्ने कामलाई समाधान गर्नका लागि बैंकलाई चाहिने

प्रमुख कानुनी कागजातहरू नभए तापनि स्वघोषणापत्रका आधारमा अस्थायी रूपमा बैकिङ सेवा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्न स्वघोषणाले विशेष भूमिका खेल्छ ।

- नेपाल जस्तो अल्पविकासित देश जहाँ थुप्रै विकासका कार्यहरू आवश्यक छन्, यस्तो अवस्थामा नेपाल सरकारको नियम, नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनलाई स्वघोषणाले सहयोग पुऱ्याउने गर्दछ र माग गरेका विवरण भर्नामा यी कार्य नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरूमा पनि प्रचलन रहेको छ ।
- सीमापार हुने विभिन्न प्रकारका अवाञ्छनीय गतिविधि वा कारोबार रोक्नका लागि स्वघोषणाले सहयोग पुऱ्याइरहेको छ । किनकि हरेक व्यक्तिले कहाँ के गरिरहेको छ, कसलाई के दिइरहेको छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउन सजिलो छैन वा पत्ता लगाउन कठिन विषय हो । तर स्वघोषणाबाट यी कुराहरू सजिलै अनुमान लगाउन सकिने र कानुनी दायरामा ल्याउन सजिलो पर्दछ । त्यसैले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका लागि स्वघोषणा अति आवश्यक छ ।

११. बैंकमा स्वघोषणा नलिएमा हुन सक्ने जोखिमहरू (Potential risks of not obtaining a self declaration in bank)

बैंकमा स्वघोषणा नलिएमा हुन सक्ने जोखिमहरूलाई सामान्य रूपमा लिनु मुख्र्ता हुने छ । नेपालमा हाल सञ्चालनमा रहेका विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा स्वघोषणा भएन भने त्यहाँ विभिन्न किसिमका कारोबारसम्बन्धी समस्याहरू, मुद्दा मामिलाहरू, भ्रैभ्रगडा, विपद्हरू पर्ने निश्चित हुन्छ । त्यसैले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा स्वघोषणा लिनुपर्दछ । स्वघोषणा नलिँदा हुन सक्ने मुख्य जोखिमहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

नेपालभित्र सञ्चालन भएका सम्पूर्ण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले स्वघोषणा नलिँदा नेपाल राष्ट्र बैंकको परिपत्र निर्देशनको उल्लङ्घन गरेको मानिने छ ।

आधुनिक बैकिङ संस्थाहरू, जुन सञ्चालनमा रहेका छन्, उनीहरूले स्वघोषणा नलिँदा त्यहाँ ती संस्थाहरूमा भ्रष्टाचार, गैरकानुनी कारोबार बढ्न सक्ने सम्भावना रहन्छ । यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई उच्च जोखिममा लैजान्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ऋणीको स्वघोषणा नभएमा ग्राहकहरूको आम्र्दानी, उनीहरूको कारोबार, पेसा, व्यवसायसम्बन्धी लिखित रूपमा जानकारी हुँदैन । जसले गर्दा कर्जा नतिर्ने डिफल्ट ऋणीहरूको सङ्ख्या बढ्छ । किनकि ग्राहकहरूका गोप्य कारोबार लगानी गर्ने बैंकलाई थाहा भए पनि कारवाही गर्न कानुनी रित पुग्दैन । यसरी डिफल्टको जोखिम बढेर जान्छ ।

स्वघोषणा नलिक्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा अनुगमन गर्न वा रिपोर्टडमा विवादको समस्या भेल्लुपर्ने हुन सक्छ, किनकि उनीहरूको स्वघोषणा कुन क्षेत्रमा लगानी गरेको भन्ने कुरा बैंकलाई थाहा नहुन सक्छ । यदि स्वघोषणा नलिएको अवस्थामा सोभ्रै स्वघोषणा नलिक्न रिपोर्टड गर्दा विवाद भेल्लुपर्ने हुन सक्छ ।

AML/KYC का विवरणहरू फरक पर्न जान्छन् अनि विदेशी

बैंकहरूसँगको सम्बन्धमा प्रभावित बन्न जान्छ । यसबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थामा उच्च जोखिम बढ्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यदि ग्राहक ठगीसँग जोडिएको रहेछ भने बैंकप्रतिको जनविश्वास घट्न जान्छ । यो पनि बैंकको लागि उच्च जोखिम हो ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले स्वघोषणाको अभिलेख यदि बैंकमा राखेका छैनन् भने अडिट गर्ने क्रममा नेपाल राष्ट्र बैंक, महालेखा परीक्षकको कार्यालय वा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय निकायबाट हुने लेखा परीक्षणका क्रममा बैंकको आन्तरिक नियन्त्रण कमजोर देखिन सक्छ । त्यसपछि अडिट रिपोर्ट नै नेगेटिभ तयार बन्न सक्छ । यसले पनि बैंकलाई उच्च जोखिमतिर धकेल्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले स्वघोषणा नलिक्न कारोबार सुचारु रूपमा सञ्चालन गर्न सक्दैनन् । स्वघोषणा नलिक्न कारोबार गर्दा गलत सूचना भेटिएमा बैंक नै कानुनी भ्रमेलामा फस्न जान्छ र नेपाल राष्ट्र बैंकले सो बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई कारवाहीको दायरामा पार्न सक्छ वा प्रहरीको फन्दामा बैंक फस्न सक्छ, किनकि ग्राहकहरूको गोप्य सूचनाहरू सबै बैंकलाई थाहा हुँदैन । त्यसैले स्वघोषणा चाहिन्छ ।

१२. निष्कर्ष (Conclusion)

बैकिङ क्षेत्र अर्थतन्त्रलाई चलायमान गराउन, ७७ जिल्लाका सबै ७५३ स्थानीय निकायमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखा सञ्जाल स्थापना भई हाम्रो देश बैकिङ क्षेत्रबाट निजी क्षेत्रमा गएको कर्जाको आर्थिक वृद्धि गराउन, कर्जा करिब कुल गार्हस्थ्य उत्पादन बैकिङ/वित्तीय क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान ५.६ प्रतिशत मात्र रहेको अवस्थामा छिमेकी देश भारतमा बैकिङ क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात १० प्रतिशत रहेको पाइन्छ । देशको आर्थिक विकाससँग जोडिएको बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ग्राहकले खुशीसाथ दिने लिखित घोषणा भनेकै स्वघोषणा हो ।

नेपालमा धेरै क्षेत्रहरूमा स्वघोषणा फारामहरू आवश्यक पर्दछ । विशेष गरी कोभिड-१९ महामारीको समयमा कानुनी र व्यावसायिक कारोबारमा पारदर्शिताका साथै स्वास्थ्य सुरक्षा उपायहरूको बढ्दो आवश्यकताको महसुस गरिएको थियो । नेपालमा स्वघोषणा फारामहरू कानुनी, व्यावसायिक, शैक्षिक र स्वास्थ्य सम्बन्धित प्रक्रियाहरूलाई सरल बनाउन महत्त्वपूर्ण उपकरणहरू बनिसकेका छन् ।

अर्थतन्त्रको विकाससँगै पुँजी बजारको पनि विकास हुँदै जान्छ भने अर्थतन्त्रको विकासक्रममा पुँजी बजारको भूमिका उच्च हुन्छ । आर्थिक विकासका लागि पुँजी परिचालन गर्ने महत्त्वपूर्ण माध्यमका रूपमा रहेको पुँजी बजारको महत्त्व र विकास मुलुकको विकाससँगै रहेको हुन्छ । अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण क्षेत्रका रूपमा काम गरिरहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई यथार्थवादी बनाउन स्वघोषणा (Self-Declaration) आवश्यक छ । किनकि विश्वमा विभिन्न घटनाहरू, ठगीसम्बन्धी कारोबारहरू बढिरहेको अवस्थामा ठगी, अवैध कारोबार रोक्नका लागि एवम् आतङ्कवादी कार्यमा वित्तीय लगानी रोक्नका लागि समेत स्वघोषणाले उच्च भूमिका खेलेको हुन्छ ।

आर्थिक मन्दी : कारण र समाधान

युवराज घिमिरे*

१. परिचय (Introduction)

मन्दी शब्दले सुस्ततालाई जनाउँदछ । तसर्थ आर्थिक मन्दी भन्नाले समग्र आर्थिक गतिविधिमा आउने सुस्ततालाई बुझिन्छ । आर्थिक मन्दीको अवस्थामा कुनै पनि देशको अर्थतन्त्रमा उत्पादन, आय, रोजगारी, लगानी तथा व्यापारिक गतिविधिहरूमा निरन्तर गिरावट आउँछ । सामान्यतया अर्थतन्त्रका समष्टिगत चरहरू (Macroeconomic Indicators) मध्ये कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP) को वृद्धिदर लगातार दुई त्रैमाससम्म नकारात्मक भएमा त्यस अवस्थालाई औपचारिक रूपमा आर्थिक मन्दी मानिन्छ ।

सन् १९२० मा अमेरिकामा स्थापना भएको नेसनल ब्युरो अफ इकोनोमिक रिसर्च (NBER) का अनुसार, आर्थिक मन्दी भनेको अर्थतन्त्रका धेरै क्षेत्रहरूमा फैलिएको र केही महिनासम्म जारी रहने आर्थिक कारोबारमा आउने गम्भीर सङ्कुचनको अवस्था हो ।

अर्थशास्त्री स्यामुल्सन (Paul A. Samuelson) का अनुसार, आर्थिक मन्दी भनेको वास्तविक आय घट्ने र बेरोजगारी दर बढ्ने समयावधि हो । अर्का अर्थशास्त्री जे. एम. किन्स (J. M. Keynes) का अनुसार, आर्थिक मन्दी अर्थतन्त्रमा प्रभावकारी माग (Effective Demand) को कमीका कारण उत्पन्न हुन्छ ।

आर्थिक मन्दीलाई अर्थतन्त्रमा समय समयमा देखा पर्ने व्यापार चक्रको एक अङ्गका रूपमा लिइन्छ । अर्थतन्त्र आफ्नो सबैभन्दा कमजोर बिन्दु (तलको स्तर/Trough) बाट विस्तार हुन सुरु गर्छ र सबैभन्दा उच्च बिन्दु (Peak) मा पुगेपछि पुनः सङ्कुचनतर्फ उन्मुख हुन्छ । लामो समयसम्म गहिरो रूपमा जारी रहने आर्थिक मन्दी अन्ततः आर्थिक महामन्दी (Great Depression) मा रूपान्तरण हुन सक्छ । सन् १९३० को दशकमा विश्व अर्थतन्त्रमा आएको महामन्दी (Great Depression) धेरै वर्षसम्म चलेको थियो । त्यस अवधिमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP) १० प्रतिशतभन्दा बढीले घटेको थियो र बेरोजगारी दर अधिकतम २५ प्रतिशतसम्म पुगेको थियो भने सन् २००८ मा देखा परेको मन्दी महामन्दीमा पुग्नु अगावै पुनरुत्थान भएको थियो ।

२. आर्थिक मन्दीका सूचकहरू (Indicators of a Recession)

आर्थिक मन्दीको प्रभाव अर्थतन्त्रका समष्टिगत आर्थिक चरहरूमा पर्ने गर्दछ । तसर्थ तिनै आर्थिक चरहरूलाई आर्थिक मन्दीको सूचकका रूपमा लिने गरिन्छ ।

(क) कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP)

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनले निश्चित समयावधिमा देशभित्र उत्पादन भएका सबै वस्तु तथा सेवाको मौद्रिक मान (Monetary Value) लाई देखाउँछ । त्यसै गरी वास्तविक कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (Real GDP)

मुद्रास्फीति समायोजन गरी गणना गरिएको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन हो । यदि वास्तविक कुल गार्हस्थ्य उत्पादन लगातार दुई वा सोभन्दा बढी त्रैमासिक अवधिसम्म नकारात्मक भयो भने अर्थतन्त्र मन्दीतर्फ गएको मानिन्छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादन घट्नु भनेको उत्पादन, लगानी र उपभोगमा गिरावट आएको सङ्केत हो ।

(ख) वास्तविक आय (Real Income)

वास्तविक आय भनेको व्यक्तिले प्राप्त गर्ने मौद्रिक आयलाई मुद्रास्फीतिअनुसार समायोजन गरिएको आय हो । वास्तविक आय घट्दा मानिसहरूको क्रयशक्ति कमजोर हुन्छ । जसले गर्दा उपभोग घट्छ, बजार माग घट्छ र अन्ततः उत्पादन घट्ने अवस्था सिर्जना हुन्छ । वास्तविक आयमा निरन्तर गिरावट मन्दीको महत्वपूर्ण सङ्केत मानिन्छ ।

(ग) उद्योग तथा उत्पादन क्षेत्र (Manufacturing Sector)

उद्योग तथा उत्पादन क्षेत्र अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड हो । उद्योगको उत्पादन घट्नु, कारखाना बन्द हुनु वा क्षमताभन्दा कम उत्पादन हुनु मन्दीको सङ्केत हो । निर्यात घट्नु र आयात बढ्नुले व्यापार घाटा बढाउँछ, जसले अर्थतन्त्र कमजोर भएको देखाउँछ । उत्पादन क्षेत्र कमजोर हुनु अर्थतन्त्रको आत्मनिर्भरता घट्नुको सङ्केत हो ।

(घ) थोक तथा खुद्रा व्यापार (Wholesale and Retail Sales)

थोक तथा खुद्रा बिक्रीले बजारमा वस्तुहरूको माग र आपूर्तिको अवस्था देखाउँछ । मुद्रास्फीति समायोजनपछि बिक्री घट्नु भनेको उपभोक्ताहरूले खर्च कम गरिरहेका छन् भन्ने सङ्केत हो । उपभोगमा आएको कमीले उत्पादन र रोजगारी दुवैमा नकारात्मक असर पार्छ ।

(ङ) बेरोजगारी दर (Unemployment Rate)

अर्थतन्त्रमा रोजगारी अवस्था अर्थतन्त्रको स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुन्छ । बेरोजगारी दर बढ्नु मन्दीको महत्वपूर्ण सूचक हो । तर यसलाई ढिलो देखिने सूचक (Lagging Indicator) मानिन्छ, किनकि बेरोजगारी प्रायः मन्दी सुरु भइसकेपछि बढ्छ । सामान्यतया कुल श्रमशक्तिको करिब ६ प्रतिशत वा सोभन्दा बढी बेरोजगारी दर चिन्ताजनक मानिन्छ ।

अतः आर्थिक मन्दी अचानक देखिने घटना होइन । यसका सङ्केतहरू विभिन्न आर्थिक सूचकहरूमा क्रमशः देखिन थाल्छन् । कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, वास्तविक आय, औद्योगिक उत्पादन, बजार माग र रोजगारीजस्ता सूचकहरूलाई एकसाथ विश्लेषण गर्दा मात्र अर्थतन्त्र मन्दीतर्फ उन्मुख छ कि छैन भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

३. आर्थिक मन्दीका प्रमुख कारणहरू (Major Causes of Recession)

आर्थिक मन्दी उत्पन्न हुने कारणहरू बहुआयामिक हुने गर्दछन् । यहाँ

* वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

त्यस्ता आर्थिक, वित्तीय, नीतिगत तथा बाह्य कारणहरूलाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ :

- (क) **प्रभावकारी मागको कमी** : अर्थशास्त्री किन्सका अनुसार आर्थिक मन्दीको प्रमुख कारण प्रभावकारी मागमा कमी आउनु हो । उपभोक्ता तथा व्यवसायीले खर्च तथा लगानी कम गर्दा, उपभोक्ताहरूको आय घट्दा र भविष्यप्रति अनिश्चितता बढ्दा प्रभावकारी माग घट्छ । किन्सियन दृष्टिकोणअनुसार प्रभावकारी माग घट्दा उत्पादन र रोजगारीसमेत घट्छ ।
- (ख) **कसिलो मौद्रिक नीति** : मुद्राको पूर्ति घटाउने उद्देश्यसहित जारी गरिएको मौद्रिक नीतिलाई कसिलो मौद्रिक नीति भनिन्छ । विशेष गरी मुद्रास्फीति कम गर्न केन्द्रीय बैंकले कसिलो मौद्रिक नीति जारी गर्दछ । ब्याजदर वृद्धि तथा ऋण प्रवाहमा कमीका कारण मुद्राको पूर्तिमा कमी आउँछ, जसले लगानी र उपभोग घटाउँछ ।
- (ग) **लगानीमा गिरावट** : निजी तथा सरकारी क्षेत्रको लगानी घट्दा तथा उद्योग र पूर्वाधारमा नयाँ परियोजना स्थगित हुँदा लगानी घट्छ । लगानी घट्दा उत्पादन र रोजगारीमा प्रत्यक्ष असर पर्छ ।
- (घ) **वित्तीय सङ्कट र बैंकिङ समस्या** : बैंक तथा वित्तीय संस्थामा तरलता अभाव तथा खराब कर्जा बढ्दा वित्तीय सङ्कट देखा पर्दछ । यसले सर्वसाधारणको वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वास घट्न गई समग्र आर्थिक क्रियाकलापमा कमी ल्याउँदछ ।
- (ङ) **उत्पादन लागत वृद्धि** : कर्जाको ब्याजदर, कच्चा पदार्थ, ऊर्जा, इन्धन र ढुवानी खर्च बढ्दा उत्पादन लागत बढ्छ । जसले उत्पादन घट्ने र मूल्य बढ्ने अवस्था सिर्जना गराउँदछ ।
- (च) **व्यापार घाटा** : निर्यात घट्नु र आयात बढ्नुले व्यापार घाटा सिर्जना गर्दछ । यसले विदेशी मुद्रा सञ्चित घट्न गई बाह्य क्षेत्र कमजोर हुँदा समग्र अर्थतन्त्र प्रभावित हुन्छ ।
- (छ) **नीतिगत अस्थिरता तथा कमजोर शासन प्रणाली** : राजनीतिक अस्थिरता, नीतिगत व्यवस्थामा बारम्बार हुने परिवर्तन तथा कमजोर कार्यान्वयन र भ्रष्टाचारले व्यावसायिक वातावरणमा नकारात्मक असर पार्दछ ।
- (ज) **बाह्य आर्थिक झट्का** : अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक मन्दी, युद्ध, व्यापार युद्ध वा विश्वव्यापी महामारी, तेल तथा खाद्यान्नको मूल्यमा अचानक वृद्धि जस्ता कारणहरूले पनि स्वदेशी अर्थतन्त्रमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ ।
- (झ) **प्रविधि तथा संरचनात्मक परिवर्तन** : प्रविधिगत परिवर्तनका कारण परम्परागत उद्योग विस्थापित हुन गई श्रम बजारमा असन्तुलन र संरचनात्मक बेरोजगारी सिर्जना हुने गर्दछ ।
- (ञ) **प्राकृतिक विपत्ति** : भूकम्प, बाढी, महामारी जस्ता विपत्तिले उत्पादन र आपूर्ति शृङ्खला अवरुद्ध हुँदा अर्थतन्त्रमा नकारात्मक प्रभाव पर्दछ ।

अतः आर्थिक मन्दी कुनै एउटा मात्र कारणले नभई माग, लगानी, सरकारी नीति, वित्तीय प्रणाली र बाह्य वातावरण जस्ता तत्त्वहरूको संयुक्त प्रभावले उत्पन्न हुन्छ । यी कारणहरूलाई समयमै पहिचान गरी उपयुक्त आर्थिक नीति अपनाउन सकेमा मन्दीको प्रभाव कम गर्न सकिन्छ ।

४. आर्थिक मन्दीमा सुधार ल्याउने उपायहरू (Remedies of Recession)

आर्थिक मन्दी अर्थतन्त्रमा समय समयमा देखा पर्ने सुस्तीको अवस्था हो, जसमा आर्थिक क्रियाकलापहरूमा गिरावट आउने गर्दछ । यस्तो

अवस्थाबाट पार पाउन केही अर्थशास्त्रीहरूले अर्थतन्त्रको वास्तविक क्षेत्रमा सुधार गर्न सुझाएका छन् भने अन्य अर्थशास्त्रीहरूले मौद्रिक क्षेत्रमा सुधार गर्नुपर्ने औल्याएका छन् । यहाँ विभिन्न अर्थशास्त्रीहरूले फरक फरक समयमा विकास गरेका सिद्धान्तहरूका आधारमा आर्थिक मन्दीमा सुधार ल्याउने उपायहरूका सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ ।

(क) किन्सियन सिद्धान्त (Keynesian Theory)

यस सिद्धान्तअनुसार मन्दीको प्रमुख कारण प्रभावकारी मागमा कमी आउनु हो । प्रभावकारी माग बढाउन सरकारी खर्च बढाउने, पूर्वाधार विकास (सडक, पुल, ऊर्जा जस्ता दीर्घकालमा मात्र पूर्तिमा वृद्धि गर्ने क्षेत्रहरू) मा लगानी बढाउने, कर घटाउने, सामाजिक सुरक्षा र राहत कार्यक्रम विस्तार गर्ने, घाटा बजेट नीति अवलम्बन गर्ने जस्ता उपायहरू अपनाउन सकिन्छ । जसको मुख्य उद्देश्य कुल माग बढाई उत्पादन र रोजगारी वृद्धि गर्नु हुनुपर्दछ ।

(ख) मौद्रिक सिद्धान्त / मौद्रिकवाद (Monetarist Theory)

यस सिद्धान्तअनुसार मन्दीको प्रमुख कारण मुद्रा आपूर्तिमा कमी वा अस्थिरता हो । यसको सुधार गर्न मुद्राको आपूर्ति बढाउने, कर्जाको ब्याजदर घटाउने, बैंकिङ प्रणालीमार्फत ऋण प्रवाह सहज बनाउने, केन्द्रीय बैंकद्वारा खुला बजार कारोबार जस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ, जसले लगानी र उपभोग बढाई आर्थिक गतिविधि चलायमान बनाउँदछ ।

(ग) नव शास्त्रीय सिद्धान्त (Neo-classical Theory)

यस सिद्धान्तले सामान्यतः ज्याला (तलब) र मूल्य लचिलो हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्दछ । जब ज्याला वा मूल्य नघट्ने वा स्थिर रहने अवस्था आउँछ, तब बजार सन्तुलन कायम हुन सक्दैन । अर्थात् अर्थतन्त्रमा ज्याला/मूल्य कठोरता (Wage/Price Rigidity) हुँदा बजारमा माग र आपूर्तिमा परिवर्तन भए पनि तलब र मूल्य सजिलै वा छिटो समायोजन हुँदैन, जसले आर्थिक मन्दी सिर्जना गर्दछ ।

तसर्थ, आर्थिक मन्दी हटाउन श्रम बजारलाई लचिलो बनाउने, ज्याला र मूल्य समायोजन स्वतन्त्र गर्न दिने, सरकारी हस्तक्षेप न्यून गर्ने, प्रतिस्पर्धा प्रवर्धन गर्ने जस्ता उपायहरू अपनाउनुपर्दछ । यसले बजारलाई स्वतः समायोजन (Self-Correcting) गर्न सक्षम बनाई आर्थिक मन्दीमा क्रमशः सुधार हुन्छ ।

(घ) आपूर्ति पक्षीय सिद्धान्त (Supply - Side Economics)

यस सिद्धान्तअनुसार उत्पादन गर्दा लाग्ने कर, श्रम लागत, कच्चा पदार्थको मूल्य र नियम-कानूनको बोझ धेरै हुँदा तथा उद्यमी तथा उत्पादकलाई लगानी र उत्पादन बढाउने पर्याप्त प्रोत्साहन नहुँदा अर्थतन्त्रमा मन्दी देखा पर्दछ ।

यसका लागि उत्पादन र लगानीमा करका दरहरू घटाउने, नियम-कानून सरल बनाउने, उद्यमशीलता र नवप्रवर्तन प्रोत्साहन गर्ने, श्रमको उत्पादकत्व बढाउने तालिम र सिप विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने जस्ता उपायहरू अपनाउन सकिन्छ । जसले उत्पादन क्षमता बढाई दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

(ङ) संरचनात्मक/संस्थागत सिद्धान्त (Structural/Institutional Economics)

Thorstein Veblen तथा Raul Prebisch जस्ता अमेरिकी तथा विकासशील देशका अर्थशास्त्रीहरूले विकास गरेको यस सिद्धान्तअनुसार अर्थतन्त्रमा रहेका संस्थागत, नीतिगत र संरचनागत त्रुटिहरूका कारण उत्पादन, रोजगारी र विकास प्रभावकारी रूपमा अघि बढ्न नसक्दा अर्थतन्त्रमा संरचनात्मक कमजोरी सिर्जना

भई आर्थिक मन्दी हुने गर्दछ ।

जसमा सुधार गर्न अर्थतन्त्रलाई कुनै एउटा क्षेत्रमा मात्र पूर्ण निर्भर नबनाई उत्पादन, आम्दानी र रोजगारी वृद्धिका लागि विभिन्न क्षेत्रहरूको समान रूपमा विकास गर्दै अर्थतन्त्रमा विविधीकरण गर्नुपर्दछ । यस सँगसँगै श्रम बजार सुधार र औपचारिकीकरण तथा वित्तीय संस्थाहरूको सुदृढीकरण, सुशासन, नीतिगत स्थिरता र संस्थागत क्षमता वृद्धि गर्नुपर्दछ, जसले दीर्घकालीन र दिगो आर्थिक स्थायित्व सुनिश्चित गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

(च) मार्क्सवादी दृष्टिकोण (Marxist Perspective)

मार्क्सवादी दृष्टिकोणअनुसार आर्थिक मन्दी पुँजीवादी व्यवस्थाभित्रको अति उत्पादन, घट्दो नाफाको दर, पुँजी र सम्पत्तिको केन्द्रीकरण, श्रमिक शोषण आदि जस्ता आन्तरिक संरचनात्मक सङ्कटको परिणाम हो । अर्थात् आर्थिक मन्दी पुँजीवादको अन्तर्निहित विरोधाभासबाट उत्पन्न हुन्छ ।

आय र सम्पत्तिको पुनर्वितरण, श्रमिक अधिकार र ज्याला वृद्धि, सार्वजनिक क्षेत्रको विस्तार, उत्पादनका साधनहरूमा सामाजिक नियन्त्रण जस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्दा आर्थिक मन्दीबाट छुटकारा पाउन सकिन्छ, जसको प्रमुख उद्देश्य वर्गीय असमानता घटाई आर्थिक सङ्कट दोहोरिन नदिनु हो ।

(छ) नव-किन्सियन सिद्धान्त (New Keynesian Economics)

यस सिद्धान्तअनुसार आर्थिक मन्दीका कारणहरू मुख्यतः बजारको अपूर्णता (बजारले पूर्ण प्रतिस्पर्धाको मान्यतामा रहेर कार्य गर्न नसक्नु) र मूल्य/ज्यालाको कठोरतासँग सम्बन्धित छ । अतः मूल्य तथा ज्याला छिटो समायोजन नहुँदा माग घटेपछि उत्पादन र रोजगारी घट्नु नै मन्दीको प्रमुख कारण हो ।

यसको समाधानका लागि लक्षित मौद्रिक नीति (Targeted Monetary Policy), प्रतिचक्रीय (Counter-cyclical) राजकोषीय नीति, वित्तीय क्षेत्र नियमन र स्थिरीकरण, सामाजिक सुरक्षा सञ्जाल मजबुत बनाउने जस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ । यसले अल्पकालीन अस्थिरता नियन्त्रण गरी आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न मद्दत गर्दछ ।

अतः आर्थिक मन्दीको समाधानका लागि कुनै एउटा मात्र सिद्धान्त पर्याप्त हुँदैन । यसका लागि किन्सियन, मौद्रिक, आपूर्ति-पक्षीय तथा संरचनात्मक जस्ता उपायहरू (Policy Mix) अपनाउनुपर्ने हुन्छ । जसले छोटो अवधिमा माग बढाउने र दीर्घकालीन रूपमा उत्पादन क्षमता विस्तार गर्ने दुवै लक्ष्य पूरा गर्न मद्दत गर्छ ।

५. नेपालको वर्तमान आर्थिक अवस्था सुधार गर्ने उपायहरू (Remedies for Economic Downturn)

नेपालको वर्तमान आर्थिक मन्दीबाट बाहिर निस्कन नीतिगत संरचना, सरकारी निकाय र निजी क्षेत्रबिच सहकार्य, नियमित अनुगमन, डिजिटल तथा पारदर्शिता जस्ता व्यवस्थाहरू लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ । जसलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

(क) राजकोषीय नीतिमा सुधार र उचित बजेट व्यवस्थापन

नेपालको आर्थिक वृद्धि अपेक्षित स्तरमा स्थिर बनाइराख्न सरकारी खर्च, कर नीति तथा सार्वजनिक ऋण जस्ता राजकोषीय क्षेत्रहरूमा अनुशासित रहन जरूरी छ । विकास बजेटमा प्रभावकारी खर्च, प्राथमिकता निर्धारण र गुणस्तरीय योजना लागू गर्दा निरन्तर आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

यसका लागि विकास परियोजनालाई प्राथमिकता दिने, ढिलाइ भएका

योजनाहरू छिटो कार्यान्वयन गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र अनुदानलाई प्रभावकारी तरिकाले खर्च गर्ने जस्ता उपायहरू अपनाउँदा आर्थिक गतिविधि चलायमान बन्दछ ।

(ख) निजी तथा वैदेशिक लगानी प्रवर्धन

मन्दीको समयमा निजी क्षेत्रको लगानी घट्ने भएकाले उत्पादन, रोजगारी र आम्दानी सबै प्रभावित हुन्छन् । यस्तो अवस्थामा सरकारले कर छुट, सहूलियतपूर्ण ऋण, नीतिगत स्थिरता, पूर्वाधार विकास र लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गरी स्वदेशी तथा विदेशी लगानी आकर्षित गर्नुपर्छ ।

निजी क्षेत्र सक्रिय हुँदा उद्योग, सेवा र निर्माण क्षेत्रमा उत्पादन बढ्छ, रोजगारी सिर्जना हुन्छ र समग्र माग विस्तार भई अर्थतन्त्र क्रमशः पुनरुत्थानतर्फ अघि बढ्छ ।

(ग) बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरण

बैंकिङ प्रणाली कमजोर वा अस्थिर भएमा कर्जा प्रवाह रोकिन्छ, जसले निजी क्षेत्रको लगानी र उपभोग घटाउँछ । यसलाई सुधार गर्न सरकारले बैंकहरूको पुँजी संरचना मजबुत पार्ने, कमसल कर्जाको अनुपात घटाउने, वित्तीय निगरानी कडा गर्ने र कर्जामा सर्वसाधारणको पहुँच सहज बनाउने उपायहरू अपनाउनुपर्दछ । बैंक र वित्तीय संस्थाहरू सुदृढ हुँदा लगानी र कर्जा प्रवाह सक्रिय हुन्छ, उद्योग तथा व्यवसाय विस्तार हुन्छ र अर्थतन्त्रमा माग र रोजगारी वृद्धि भएर मन्दी कम हुन्छ ।

वर्तमान अवस्थामा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको कर्जा प्रवाह घट्दो क्रममा हुनुका प्रमुख कारणहरूमा आर्थिक मन्दी, लगानीयोग्य परियोजनाको अभाव, निजी क्षेत्रको कमजोर माग, उच्च खराब कर्जा अनुपात, कर्जा प्रवाहमा लागू गरिएका नयाँ मापदण्डहरू तथा व्यवसायी र उपभोक्ताको गिर्दो मनोबल मुख्य रूपमा रहेका छन् ।

वर्तमान अवस्थामा कर्जा प्रवाह सुधार्न सरकार र राष्ट्र बैंकको समन्वयमा लगानीमैत्री नीति अपनाउने, ब्याजदर स्थिर र सहूलियतपूर्ण बनाउने, उत्पादनशील क्षेत्र (कृषि, साना-मझौला उद्योग, पर्यटन) मा लक्षित कर्जा प्रवर्धन गर्ने, खराब कर्जा व्यवस्थापनका लागि उचित मापदण्ड निर्धारण गर्ने र निजी क्षेत्रको विश्वास बढाउने संरचनात्मक सुधार आवश्यक देखिन्छ ।

(घ) उत्पादनशील क्षेत्रलाई प्राथमिकता

मन्दीको समयमा अर्थतन्त्रका उत्पादनशील क्षेत्रहरू जस्तै - कृषि, उद्योग, निर्माण र ऊर्जा कमजोर हुने हुँदा रोजगारी र उत्पादन घट्छ । सरकारले यी क्षेत्रहरूमा लगानी प्रोत्साहन, कर छुट, सहूलियतपूर्ण ऋण, प्रविधि हस्तान्तरण र पूर्वाधार विकास जस्ता क्षेत्रहरूलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ ।

उत्पादनशील क्षेत्र सक्रिय हुँदा उत्पादन बढ्छ, रोजगारी सिर्जना हुन्छ, आम्दानी वृद्धि हुन्छ र समग्र माग विस्तार भएर अर्थतन्त्र क्रमशः मन्दीबाट बाहिर निस्कन्छ ।

(ङ) रोजगारी र श्रम बजार सुधार

बेरोजगारी बढ्दा आम्दानीमा कमी आई उपभोग क्षमता घट्छ र समग्र माग कमजोर हुन्छ । यस अवस्थामा सरकारले सिपमूलक तालिम विस्तार, श्रम बजारलाई लचिलो बनाउने, रोजगारीमैत्री नीति लागू गर्ने, वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका श्रमिकको पुनः समायोजन र निजी क्षेत्रसँग सहकार्य जस्ता सुधार गर्नुपर्छ ।

श्रम बजार सुदृढ हुँदा रोजगारी वृद्धि हुन्छ, आय बढ्छ र उपभोग विस्तार भएर अर्थतन्त्र क्रमशः पुनरुत्थानतर्फ अग्रसर हुन्छ ।

(च) वैदेशिक व्यापार सन्तुलन सुधार

सामान्यतया आयात अत्यधिक र निर्यात कमजोर हुँदा विदेशी मुद्रा अभाव र उत्पादन सुस्त हुन्छ । यस्तो अवस्थामा सरकारले निर्यात प्रवर्धन, आयात प्रतिस्थापन, घरेलु उत्पादनको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउने, व्यापार विविधीकरण र सीमा तथा भन्सार प्रक्रिया सुधार गर्नुपर्छ ।

वैदेशिक व्यापार सन्तुलन सुधारेर विदेशी मुद्रा आम्दानी बढ्छ, उत्पादन र रोजगारी विस्तार हुन्छ र अर्थतन्त्रमा स्थायित्व आई मन्दीको प्रभाव कम हुन्छ ।

तर आन्तरिक माग कमजोर भएर आयात घट्दा देखिएको धनात्मक भुक्तानी सन्तुलन मन्दीको सङ्केत भएकाले यसलाई बाह्य अर्थतन्त्रको सही उपयोगमार्फत सुधार गर्नुपर्छ । यस अवस्थामा सरकारले निर्यातमुखी रणनीति अपनाउने, वैदेशिक बजार विस्तार गर्ने र व्यापार सहजीकरणमार्फत बाह्य मागलाई सक्रिय बनाउनुपर्छ । साथै, अधिक विदेशी मुद्रा सञ्चितिलाई पूर्वाधार, ऊर्जा, उद्योग र निर्यातमूलक क्षेत्रमा उत्पादनशील लगानी गर्न प्रयोग गर्नुपर्छ ।

रेमिट्यान्समा आधारित अधिक सञ्चितिलाई दीर्घकालीन विकासमा रूपान्तरण गर्न रेमिट्यान्सलाई लगानीसँग जोड्ने, वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्ने र उत्पादन संरचना विविधीकरण गर्ने उपाय अपनाउँदा मन्दी क्रमशः कम भई अर्थतन्त्र पुनरुत्थानतर्फ अग्रसर हुन्छ ।

(छ) राजनीतिक स्थिरता र नीतिगत निरन्तरता

बारम्बार सरकार परिवर्तन र नीतिगत अस्थिरताले लगानीकर्ताहरूको विश्वास कमजोर, परियोजना कार्यान्वयन ढिलाइ र निजी क्षेत्र निष्क्रिय हुन्छ । यस्तो अवस्थामा स्थिर सरकार र दीर्घकालीन स्पष्ट नीतिले स्वदेशी तथा वैदेशिक लगानी आकर्षित, निजी क्षेत्रलाई निर्णय लिन प्रोत्साहित र विकास परियोजनाहरूलाई निरन्तरता दिन सहयोग गर्छ । राजनीतिक स्थिरता र नीतिगत निरन्तरताबाट लगानी, उत्पादन, रोजगारी र आर्थिक गतिविधि बढेर अर्थतन्त्र मन्दीबाट क्रमशः बाहिर निस्कन्छ ।

(ज) संरचनात्मक सुधार र संस्थागत क्षमता वृद्धि

कमजोर आर्थिक संरचना, जटिल नियम-कानून र कमजोर संस्थागत क्षमताका कारण लगानी, उत्पादन र सेवा प्रवाह प्रभावकारी हुन सक्दैन । यस्तो अवस्थामा सरकारले नीति तथा कानुनी सुधार, सार्वजनिक संस्थाको क्षमता अभिवृद्धि, सुशासन सुदृढीकरण, निजी क्षेत्रमैत्री वातावरण र कार्यान्वयन क्षमता बढाउने कदम चाल्नुपर्छ ।

संरचनात्मक सुधार र संस्थागत क्षमता वृद्धि हुँदा अर्थतन्त्रको कार्यक्षमता बढ्छ, लगानी र रोजगारी विस्तार हुन्छ र मन्दीको प्रभाव दीर्घकालीन रूपमा कम हुन्छ ।

अन्त्यमा, नेपालको वर्तमान आर्थिक मन्दी कम गर्न समन्वित र बहुआयामिक उपायहरू आवश्यक छन् । यहाँ माथि उल्लिखित प्रमुख उपायहरूलाई बुँदागत रूपमा छोटकरीमा उल्लेख गरिएको छ :

- सरकारी खर्च प्रभावकारी बनाउने : विकास बजेट समयमै कार्यान्वयन गरी माग र आर्थिक गतिविधि बढाउने,
- निजी क्षेत्र र लगानी प्रोत्साहन : कर सहुलियत, नीतिगत स्थिरता र लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने,
- बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरण : गैर बैंकिङ सम्पत्ति तथा

कर्जामा कमसल कर्जाको अनुपात कम गर्दै कर्जा प्रवाहलाई उत्पादनतर्फ मोड्ने,

- उत्पादनशील क्षेत्रलाई प्राथमिकता : कृषि, उद्योग, ऊर्जा र निर्माण क्षेत्रमा आवश्यक सहुलियत प्रदान गर्ने,
- रोजगारी र श्रम बजार सुधार : सिप तथा उद्यमशीलता विकास गरी रोजगारी सिर्जना गरेर उपभोग क्षमता बढाउने,
- निर्यात प्रवर्धन र आयात प्रतिस्थापन : बाह्य माग विस्तार गरी व्यापार सन्तुलन सुधार गर्ने,
- रेमिट्यान्सलाई उत्पादनशील लगानीमा प्रयोग : उपभोगभन्दा लगानीतर्फ रेमिट्यान्स प्रवाह बढाउने,
- राजनीतिक स्थिरता र नीतिगत निरन्तरता : लगानीकर्ताहरूको विश्वास कायम गर्ने,
- संरचनात्मक सुधार र संस्थागत क्षमता वृद्धि : सुशासन, नीति कार्यान्वयन र सेवा प्रवाहमा सुधार गर्ने,
- वैदेशिक लगानी र प्रविधि आकर्षण गरी दीर्घकालीन उत्पादन क्षमता विस्तार गर्ने ।

समग्रमा, माग विस्तार, लगानी वृद्धि र संरचनात्मक सुधारको संयोजनले नेपालको वर्तमान आर्थिक मन्दीलाई क्रमशः न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ ।

६. सारांश (Summary)

नेपालको वर्तमान आर्थिक सुस्ती कुनै एक विशेष कारणले मात्र नभई विभिन्न कारणले उत्पन्न भएको देखिन्छ । अर्थशास्त्रीय दृष्टिकोणअनुसार आर्थिक सुस्तीका विभिन्न कारणहरू हुने गर्दछन् । नव-किन्सियन दृष्टिकोण अनुसार माग घट्नु, मूल्य-ज्याला कठोरता, कर्जा अभाव र आर्थिक अस्थिरता मन्दीका मुख्य कारण हुन् । मार्क्सवादी दृष्टिकोणले पुँजीवादको आन्तरिक विरोधाभास, अतिउत्पादन र मुनाफा दर घट्नुलाई मन्दीको कारण मानेको छ । त्यसैगरी संरचनात्मक/संस्थागत दृष्टिकोणले कमजोर संस्थागत क्षमता, अविकसित उद्योग र नीतिगत अस्थिरतालाई मन्दीको मुख्य कारण मानेको छ ।

मन्दीको उपचारका लागि अर्थशास्त्रीय आधारमा केही उपायहरू अपनाउन सकिन्छ । नव-किन्सियन उपायअनुसार सरकारी खर्च बढाएर माग र रोजगारी विस्तार गर्ने, बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र सुदृढ गर्ने र उत्पादनशील क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिने उपाय प्रभावकारी हुन्छ । पूर्ति पक्षीय उपायमा निजी क्षेत्र र लगानी प्रवाह प्रोत्साहन, उत्पादन लागत घटाउने र कर/नियममा सुधार गर्नुपर्दछ भने संरचनात्मक उपायमा राजनीतिक स्थिरता, नीतिगत निरन्तरता, संस्थागत क्षमता वृद्धि र वैदेशिक लगानी आकर्षण गर्ने उपायहरू अपनाउनुपर्ने हुन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा मन्दी कम गर्न केही व्यावहारिक उपायहरू पनि अपनाउनुपर्ने देखिन्छ । सरकारी खर्च विस्तार गरी पूर्वाधार र सामाजिक विकास परियोजनामा लगानी गर्ने, बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र सुदृढ पारेर ऋण प्रवाह सक्रिय बनाउने, निजी क्षेत्रलाई कर छुट र सहुलियत ऋणमार्फत प्रोत्साहित गर्ने, उत्पादनशील क्षेत्र (कृषि, उद्योग, ऊर्जा) मा प्राथमिकता दिने र रोजगारी सिर्जना तथा सिप विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसका साथै, निर्यात प्रवर्धन, आयात प्रतिस्थापन, रेमिट्यान्सलाई उत्पादनशील लगानीमा रूपान्तरण, राजनीतिक स्थिरता र नीतिगत निरन्तरता सुनिश्चित गर्ने, संस्थागत क्षमता वृद्धि र वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्ने उपायहरू पनि प्रभावकारी हुन सक्दछन् ।

अधिक तरलता : लगानीको आयामिक अवसर

जुनारबाबु बस्नेत*

१. विषय प्रवेश

नेपाल राष्ट्र बैंकले २०८२ पुसको मध्यमा राष्ट्र बैंक ऋणपत्रका निम्ति २५ अर्ब रुपैयाँ बोलकबोल आह्वान गरेको थियो। मौद्रिक बजारमा अधिक तरलता प्रशोचन गर्न केन्द्रीय बैंकले अनेक मौद्रिक उपकरण प्रयोगमा ल्याउँछ। यो नियमित कार्य नै हो। तर यहाँ उल्लेख गरिन लागेको उपकरण भने भन्डै १० वर्षपछि प्रयोगमा ल्याइएको हो। यस्तो मौद्रिक उपकरण प्रयोगमा ल्याउनु स्वाभाविक कार्यभन्दा पनि बजारको अवस्थाले बाध्यता बनाएको हुनुपर्छ। अचम्म त के भने अति न्यून ब्याजदर कायम भएको राष्ट्र बैंक ऋणपत्रमा ३२ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले १२९ वटा प्रस्ताव पेस गरे। कुल प्रस्ताव खोलेर हेर्दा २५ अर्ब रुपैयाँका निम्ति एक खर्ब २० अर्ब ५५ करोड रुपैयाँको प्रस्ताव परेको थियो। त्यस्तो बोलकबोलमा २ दशमलव ६४ प्रतिशतको ब्याजदर कायम भयो। यो ब्याजदर करिडोरभन्दा तल हो। यसलाई अति न्यून ब्याजदर भन्न सकिन्छ। राष्ट्र बैंकले यो एक वर्षका निम्ति ऋणपत्र जारी गरेर अधिक तरलता खुला बजारबाट लिएको हो। बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा रहेको अधिक तरलता दीर्घकालीन प्रयोजनका निम्ति एक वर्षे 'राष्ट्र बैंक ऋणपत्र' उपकरण प्रयोग गरिएको हो। अल्पकालीन उपकरण त केन्द्रीय बैंकले पटक पटक प्रयोग गरिरहेकै छ। न्यून ब्याजदर कायमै छ।

यस्तो ऋणपत्रले बजारमा लगानीको वातावरणप्रति गम्भीर समीक्षा गर्ने अवस्था सिर्जना गरेको छ। सस्तो ब्याजदरमा लगानी गर्न सकिने बहुआयामिक अवसर पनि देखाएको छ। केन्द्रीय बैंकले आह्वान गरेभन्दा धेरै बढीको लागि आवेदन पर्नुले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा अधिक तरलता थुप्रिएर बसेको स्पष्ट नै हुन्छ। प्राप्त पछिल्लो तथ्याङ्कले देशका बैंक तथा वित्तीय संस्थामा लगानीयोग्य रकम अर्थात् तरलता १२ खर्ब रुपैयाँ हाराहारी छ। न्यून ब्याजदरमा पनि लगानी किन आकर्षित हुन सकेको छैन? यसले नीतिगत र सुशासनका प्रश्न जन्माएको छ। यो आलेखमा अर्थराजनीतिक परिवेश, लगानी प्रवर्धनका निम्ति सुशासन, नीतिगत स्थिरता, तरलता, अर्थशास्त्रीय र व्यावहारिक उपायहरूको विमर्श गर्दै अधिक तरलता लगानीका निम्ति कस्तो अवसर हुन सक्छ भन्ने सन्दर्भमा निष्कर्षको खोजी गर्ने प्रयास गरिने छ।

२. अर्थराजनीतिक परिवेश

नेपाली अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्र नराम्रो छैन। विदेशी मुद्रा सञ्चिति लक्ष्यभन्दा बढी नै छ। नेपाल राष्ट्र बैंकका अनुसार चालु आर्थिक वर्षको पहिलो चार महिना अर्थात् कात्तिक मसान्तसम्म कुल विदेशी

विनिमय सञ्चिति नेपाली रुपैयाँमा ३० खर्ब ५५ अर्ब ५२ करोड छ। अमेरिकी डलरमा २१ अर्ब ५२ करोड पुगेको छ। यो चालु आर्थिक वर्षको मौद्रिक नीतिले लक्ष्य गरेभन्दा दोब्बरभन्दा बढी हो। चालु मौद्रिक नीतिमा सात महिना बराबरको वस्तु तथा सेवा आयात गर्न पुग्ने सञ्चिति कायम गर्ने लक्ष्य राखेको थियो। मौजुदा विदेशी मुद्रा सञ्चितिले १७.४ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न सक्ने छ। सामान्यतया ६ महिनाको वस्तु तथा सेवा धान्ने विदेशी मुद्रालाई सन्तुलित मान्न सकिन्छ। बढी विदेशी मुद्रालाई आवश्यक पर्दा लगानी गर्न सकिने बाटो पनि छँदै छ।

विदेशी मुद्रा अर्थात् डलर सञ्चिति पर्याप्त हुनु बाह्य क्षेत्र सुधारको राम्रो चिह्न हो। यसले आयातको भुक्तानी दिन सहज हुने छ। उच्च आयात र न्यून निर्यात नेपाली अर्थतन्त्रको मूल विशेषता नै भएको छ तर विदेशी विनिमय सञ्चिति पर्याप्त हुँदा भुक्तानीमा कुनै समस्या छैन। बरु के कसरी सदुपयोग गर्ने भन्ने अवसर भने सिर्जना गरेको छ। केही वर्ष अघि दक्षिण एसियाकै एउटा मुलुक श्रीलङ्कासँग अत्यावश्यक वस्तु आयात गर्ने विदेशी मुद्रा सञ्चिति नहुँदा अर्थतन्त्र टाट पल्टेने अवस्था भयो। नेपाली अर्थतन्त्र पनि श्रीलङ्का हुन सक्छ भन्ने आलोचना काठमाडौँमा पनि सुनिन थालेको थियो। तर विगत तीन-चार वर्ष यताको वित्त तथा मौद्रिक नीतिको सफल प्रयोगको फलस्वरूप विदेशी मुद्रा सञ्चिति राम्रो छ। आयातसँगै विदेशी मुद्रा वैदेशिक अध्ययन र भ्रमणमा मात्र खर्च भइरहेको छ। यसलाई थप लगानीमा केन्द्रित गर्न सक्दा लगानी अवसर देश बाहिरसमेत फैलन सक्ने देखिएको छ।

बाह्य क्षेत्र राम्रो भए पनि अर्थतन्त्रमा सरकारले गर्नुपर्ने खर्चमा भने उत्साह देखिन सकेको छैन। चालु आर्थिक वर्षको पुस १६ गतेसम्ममा रु.३९ अर्ब ९७ करोड रुपैयाँमात्र पुँजीगत खर्च हुन सकेको छ। यो चालु आर्थिक वर्षका निम्ति विनियोजन गरिएको पुँजीगत बजेटको ९ दशमलव ८ प्रतिशतमात्र हो। चालु आर्थिक वर्षका निम्ति रु.४ खर्ब ७ अर्ब रुपैयाँ पुँजीगत खर्च विनियोजन गरिएको थियो। आर्थिक वर्षको भन्डै ६ महिना बित्न लाग्दा १० प्रतिशत पनि खर्च हुन नसक्नुले सरकारी विकास खर्चमा भने सङ्कुचन देखिएको छ। सरकारले एक खर्ब खर्च गर्दा त्यसले निजी क्षेत्रमा चार खर्बसम्मको आर्थिक क्रियाशीलता ल्याउँछ भन्ने विकास अर्थशास्त्रीको विश्लेषण हुने गर्छ। सरकारी विकास खर्च सङ्कुचनले पनि निजी क्षेत्रमा आर्थिक शिथिलता भई लगानी साँघुरिएको देख्न सकिन्छ। यसैले पनि अहिले अधिक तरलताको अवस्था देखिएको हुन सक्छ।

* निम्ति प्रधान सम्पादक, गोरखापत्र दैनिक

आर्थिक गतिविधि सङ्कुचन हुनुमा देशको राजनीतिक अवस्थासमेत जिम्मेवार मान्न सकिने आधार छन् । संविधान निर्माण भएको पहिलो दशकमा पनि स्थिरता आउन सकेन । राजनीतिक अस्थिरताले अर्थतन्त्रमा ग्रहण छायो । पटक पटक सरकार परिवर्तन भए । कार्यकारी फेरिदै गए । कोरोना महामारीले विश्वभरको अर्थतन्त्रमा प्रतिकूल प्रभाव पार्यो । नेपालको अर्थतन्त्रमा पनि त्यो प्रभाव देखियो । रुस र युक्रेनबिचको युद्धले संसारभर आपूर्ति शृङ्खलामा अवरोध ल्यायो र महँगी बढायो । त्यसले दुष्प्रभाव पारेको थियो । नेपाल र भारतमा भने महँगी यताका महिनामा न्यून रहेको छ । महँगी घट्नु सर्वसाधारण उपभोक्ताका निम्ति खुसीको कुरा भए पनि लगानीका हिसाबले भने अर्थतन्त्र सुस्त दिशामा अझ तल पुग्ने सक्ने जोखिम पनि हो ।

गत भदौ २३ र २४ गतेको नवयुवा पुस्ता अर्थात् जेन-जी विद्रोहले अर्थतन्त्रमा ठुलो क्षति पुऱ्यायो । निजी क्षेत्रको मनोबल व्यापक खस्किएको आवाज आइरहेको छ । भदौ २४ गतेको तोडफोड, आगजनी र लुटपाटले सरकारकै कार्यकारिणी सचिवालय सिंहदरबार ध्वस्त भयो । चिनियाँ सरकारले बनाएर भाडामा बसेको संसद् भवन निशानामा पर्न गयो । सर्वोच्च अदालत, राष्ट्रपति भवन जले । तोडफोड भयो । निजी क्षेत्रको उद्यम व्यवसायमा पनि ठुलो क्षति भयो । सरकारको प्रारम्भिक तथ्याङ्कअनुसार ८४ अर्ब रुपैयाँभन्दा बढी क्षति भयो । निर्वाचित सरकार विस्थापन गरी प्रतिनिधि सभाको निर्वाचनसमेतका निम्ति नयाँ अन्तरिम सरकार निर्माण गर्‍यो । मुलुक निर्वाचनतिर अगाडि बढेको छ । यसले अर्थतन्त्रमा माग बढाउन सक्ने अवसरसमेत सिर्जना भएको छ ।

पछिल्ला अर्थराजनीतिक कारणले पनि अर्थतन्त्र कमजोर भएको छ । नीतिगत स्थायित्व हुन सकेको छैन । यसले लगानीको वातावरण भन्नै बिग्रिएको छ । बजारमा अधिक तरलताको मूल कारणभित्र अर्थराजनीतिका अनेक कारण पनि जिम्मेवार देखिएका छन् । तथापि अब निर्वाचन हुने दिशामा मुलुक अगाडि बढेको छ । नयाँ जनादेशसहितको सरकारले नयाँ उत्साहका साथ काम गर्न सक्ने अपेक्षा पनि बढेको छ । अधिक तरलता रहेको वर्तमान अवस्थामा लगानीका निम्ति साधन र स्रोत उपलब्ध हुन सक्ने छ । न्यून ब्याजदरले कर्जाको लगानीको लागत घट्ने छ ।

३. लगानी प्रवर्धनका निम्ति सुशासन

सुशासन अर्थतन्त्र निर्माणको मुख्य आधार मानिन्छ । जेन-जी विद्रोहको मूल कार्यसूची देशमा सुशासनको अभाव रहेको देखिएको छ । सुशासन बारेमा विश्वव्यापी धेरै विमर्श भएका छन् । विश्व बैंक लगायतले सुशासनको परिसूचकमा केही साभ्ना विषयवस्तु अगाडि सारेका छन् । सन् १९९९ देखि नै अगाडि सारिएका त्यस्ता सूचकाङ्कमा जनउत्तरदायी शासन, राजनीतिक स्थिरता, प्रभावकारी सरकार, सरकारी संस्थाहरूको अनुगमनकारी भूमिका, कानुनको शासन र भ्रष्टाचार नियन्त्रण रहेका छन् । यी सूचकाङ्कमा नेपालको अवस्था राम्रो देखिन सकेको छैन । विश्वव्यापी भ्रष्टाचारको सूचकाङ्कमा नेपाल १०७ औं स्थानमा छ । आर्थिक स्वतन्त्रतामा पनि नेपाल १३१ औं स्थानमा छ । नेपाल बढी भ्रष्टाचार हुने देशमै पर्छ । भ्रष्टाचार न्यूनीकरण नभई सुशासन हासिल हुँदैन र अर्थतन्त्र समृद्धिमा अगाडि पनि बढ्न सक्दैन ।

पटक पटक कार्यकारिणी फेरबदल भइरहने राजनीतिक अस्थिरता भएको देशमा नेपाल पर्छ । कतिपय मुलुकमा सरकार परिवर्तन भइरहे पनि नीतिगत स्थिरता भने कायम भएको पाइन्छ । नेपालमा नयाँ सरकार आउनासाथ अनेक नीतिगत फेरबदल गर्ने प्रचलन छ । राजनीतिक अस्थिरतासँगै नीतिगत अस्थिरता भएको मुलुकमा लगानी प्रवर्धन हुन कठिन हुने अनेक अध्ययनले देखाएको छ । लगानी प्रवर्धनका निम्ति सुशासन अपरिहार्य भएको सन्दर्भमा एसिया तथा प्रशान्त क्षेत्रका निम्ति संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय आर्थिक तथा सामाजिक नियोगले सुशासनका निम्ति केही सिद्धान्तलाई अगाडि सारेको छ । कतिपय देशले अनुसरण गरेका त्यस्ता सिद्धान्तमा सहभागिता, कानुनको शासन, पारदर्शिता, उत्तरदायी, समझदारीपूर्ण, समतामूलक र समावेशी तर प्रतिस्पर्धात्मक आर्थिक प्रणाली, प्रभावकारी र सक्षमतालाई लिइएको छ । कुनै पनि सरकारलाई सुशासनको बाटोमा हिँडाउन सुशासनका यी आधारभूत सिद्धान्त अपरिहार्य छन् । नेपालमा विगत सरकारले पनि यी सिद्धान्त अवलम्बन गरेको अनुभूत हुन सकेको छैन । यसैको सेरोफेरोमा मानव अधिकार काउन्सिलले पारदर्शिता, जिम्मेवारी, उत्तरदायित्व, सहभागिता र जनचाहनाप्रति सचेतता भएको सरकारले सुशासन प्रवर्धन गर्न सक्छ भनिएको छ । आगामी ताजा जनादेशले यी विषयलाई उच्च प्राथमिकता दिनुपर्ने छ ।

नेपालमा सुशासनको अवस्था सन्तोषजनक छैन । उद्यमी व्यवसायीले निजी क्षेत्रको मनोबल इतिहासकै न्यून विन्दुमा पुगेको भन्दै आएका छन् । नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घले प्रधानमन्त्री सुशीला कार्कीलाई समेत सहभागी गराई पुस १६ गते काठमाडौँमा बहुविविध कार्यक्रम आयोजना गर्‍यो । त्यसमा महासङ्घका अध्यक्ष चन्द्रप्रसाद ढकालले लगानीमैत्री वातावरण, सम्पत्तिको सुरक्षा र स्पष्ट सरकारी प्रतिबद्धताको माग गर्नुभयो । उहाँका अनुसार राजनीतिक अस्थिरता, आन्दोलनका कारण भएको क्षति र राज्यको सङ्कीर्ण सोचले निजी क्षेत्रको आत्मविश्वास घटेको भन्दै लगानीको वातावरण बिग्रिएको बताउनुभयो । शान्ति, स्थायित्व र समृद्धिका निम्ति निजी क्षेत्र, सरकार र नागरिक समाजबिचको एकता अपरिहार्य रहेको र उद्यमशीलता प्रवर्धनका निम्ति प्रशासनिक भ्रष्टाचार हटाउनुपर्ने निजी क्षेत्रको माग रहेको छ ।

नेपाली अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको योगदान ८१ प्रतिशत रहेको छ । रोजगारीका हिसाबले भने ८६ प्रतिशत योगदान निजी क्षेत्रकै छ । सरकारले अब बढी रोजगारी दिन सक्दैन । ठुलो जनशक्ति बाहिर गएका छन् । रोजगारी दिने निजी क्षेत्रप्रति राजनीतिक दलहरूको स्पष्ट प्रतिबद्धता विगतमा पनि रहेन भन्ने भनाइ जायजै छ । निजी क्षेत्रबाट हुने आर्थिक गतिविधि सरकारको प्राथमिकतामा पर्न सकेन । जेन-जी आन्दोलनका क्रममा निजी क्षेत्र नै तारो बन्यो । भदौ २४ गते निजी क्षेत्रको मात्र करिब ४० अर्ब रुपैयाँ बराबरको भौतिक क्षति भएको निजी क्षेत्रको आँकलन छ । सोही दिनको क्षतिको कारण भन्दा ८१ अर्ब रुपैयाँ बराबरको निजी क्षेत्रको नोक्सानी भएको महासङ्घको ठम्याइ छ । ढलेका निजी क्षेत्रका संरचना पुनर्निर्माण गरिए पनि फेरि निसानामा नपर्ने कुनै सुनिश्चितता नहुँदा निजी क्षेत्र अन्योलमा छ । त्यसैले पनि अहिले बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा अधिक तरलता अझ बढ्दै गएको छ । अब लगानी बढाउने गरी देशीय मनोबल उठाउनु जरूरी छ ।

४. नीतिगत स्थिरता पहिलो प्राथमिकता

लोकतान्त्रिक राजनीतिक प्रणालीमा आवधिक निर्वाचन अपरिहार्य सर्त हो । निर्वाचनमा ताजा जनादेश प्राप्त हुन्छ । जनचाहनाअनुसार शासनमा बस्नेले काम गर्छन् । जनादेशका आधारमा सरकार परिवर्तन भइरहनु स्वाभाविक हो । सरकार परिवर्तन भएपछि जनादेशअनुसार नीति, योजना र कार्यक्रम लागु गर्नुलाई पनि अस्वाभाविक भन्न मिल्दैन । यसरी कुनै पनि नयाँ सरकारले नीति, योजना र कार्यक्रम अगाडि सार्नु स्वाभाविक हुन जान्छ । तर यहाँ बुझ्नुपर्ने कुरा के छ भने नीतिगत स्थायित्वलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर प्रगतिशील तौरतरिकाले नयाँ सरकारले नीति अगाडि सार्नुपर्छ । जनादेश त्यसरी निर्माण हुनुपर्छ ।

नयाँ सरकारले ल्याउने नीतिले लगानी प्रवर्धन गर्न सक्नुपर्छ । आन्तरिक लगानीसँगै बाह्य लगानी ल्याउने प्रयास गर्नुपर्छ । चीनले देड सियाओ पिङको खुला, उदार र बजार अर्थतन्त्रलाई प्रवर्धन गर्ने गरी नीतिगत आयाम परिवर्तन गरेको इतिहास छ । चार दशक अघिको त्यस नीतिगत परिवर्तनबाट पछिल्ला कुनै पनि सरकार पछाडि फर्किएनन् । बाह्य लगानीलाई निरन्तर आकर्षित गर्न सक्यो । चिनियाँ ढाँचाको अर्थतन्त्र निर्माणमा वर्तमान राष्ट्रपति सि जिन पिङ सत्तामा आएपछि अझ अगाडि बढेको छ । यसै उपक्रमले चीन विश्वको दोस्रो ठुलो अर्थतन्त्र केही वर्ष अघि नै बनिसकेको छ । अब अमेरिकालाई उछिनेर विश्वको पछिल्लो अर्थतन्त्र बन्ने होडमा छ ।

दक्षिणी अर्को छिमेकी मुलुक मनमोहन सिंहले बाह्य लगानी आकर्षित गर्ने गरी ढुकुटीमा रहेको सुनलाई पैसामा बदलेर सुरु गरेको खुला र उदार अर्थतन्त्रले निरन्तर प्रगति हासिल गरेको छ । विश्वको अठारौँ ठुलो अर्थतन्त्र भारत साढे तीन दशकमा विश्वका ठुला पाँच अर्थतन्त्रभित्र परिसकेको छ । भारत र चीन दुवैले परम्परागत पाँच प्रतिशतभन्दा न्यून आर्थिक वृद्धिको अर्थतन्त्रलाई दोहोरो अङ्कको आर्थिक वृद्धिसम्म उकास्न सफल भए । भारतकै विहारमा तीन दशक अधिसम्म चरम गरिबी थियो । भ्रष्टाचार थियो । अविकासको परकाष्ठा थियो । नीतिशकुमार दुई दशक अघि सत्तामा आएपछि विकास पथमा लम्कन सक्यो । सुशासन कायम गर्न सक्यो । पूर्वाधार विकासमा फड्को मान्यो । विहार उच्च आर्थिक वृद्धिमा अगाडि बढेको छ । सुशासनले नीतिशकुमारलाई निरन्तरजस्तै मुख्यमन्त्रीको जिम्मेवारीमा ल्याएको छ । आर्थिक विकास उच्च हुँदै छ ।

छिमेकी यी उदाहरणले नेपाललाई ठुलो सन्देश दिन्छ । पञ्चायती व्यवस्थाको अन्तिममा नेपाली अर्थतन्त्र धेरै नाजुक थियो । न्यून आर्थिक वृद्धिमात्र होइन विदेशी मुद्राको समेत अभाव थियो । २०४८ सालमा तत्कालीन निर्वाचित सरकारले खुला, उदार र निजी क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिने अर्थनीति लागु गर्न सक्यो । त्यसले निजी क्षेत्रमा बैंक, वित्त, हवाई क्षेत्र, सञ्चार लगायतका क्षेत्रलाई खुला गरियो । त्यसले निजी क्षेत्रमा लगानी बढायो । रोजगारी सिर्जना हुन थाले । अहिले जस्तो विदेश जानुपर्ने बाध्यता पचासको दशकमा थिएन ।

५. जलविद्युत् क्षेत्र अब्बल अभ्यास

जलस्रोत क्षेत्रमा निजी लगानीलाई ल्याउने नीति, कानून र योजना बनेकै कारण अहिले देश दिनको १८ घण्टा विद्युत् कटौतीको

अँध्यारोबाट उज्यालोतिर गएको छ । भारत र बङ्गलादेशमा विद्युत् निर्यात हुन थालेको छ । विद्युत् ऐन २०४९ बनेपछि निजी क्षेत्रले ऊर्जा उत्पादनमा जाने अवसर भयो । विद्युत् ऐनपछि विद्युत् नियमावली २०५० बन्यो । वैदेशिक लगानी र प्रविधि हस्तान्तरणलाई अनुमति दिने नीति र कानूनसमेत बन्न थाले । यताको दुई दशकमा निजी क्षेत्रको उत्साहले ठुलो परिवर्तन ल्याएको छ ।

संवत् १९६८ सालमा फर्पिङबाट सुरु भएको जलविद्युत् आयोजना दक्षिण एसियामै नमुना थियो । एसियामा विद्युत् उत्पादनमा त्यो कार्य अगाडि नै थियो । तर राज्यले निजी क्षेत्रलाई बाटो नखोल्दा सय वर्षमा एक हजार मेगावाट विद्युत् पनि उत्पादन हुन नसकी देश अँध्यारोमा बस्न बाध्य भयो । दैनिक १८ घण्टासम्मको विद्युत् कटौती भोग्ने पुस्ता नै अहिले नीति निर्माणमा छ । अहिले अवस्था परिवर्तन भएको छ । वि.सं. २०८२ मङ्सिरसम्म विद्युत्को कुल जडित क्षमता तीन हजार ६८७ मे.वा. छ । यो निजी क्षेत्रकै कारण सम्भव भएको हो ।

विद्युत् विकास विभागका अनुसार १३ हजार ५९० मे.वा. को विद्युत् अनुमतिपत्र प्रदान गरेको छ । ती आयोजनामध्ये तीन हजार ४२७ मे.वा. निर्माण सम्पन्न भएका छन् । त्यतिमात्र होइन, १० हजार १६३ मे.वा. का आयोजना निर्माण तथा पूर्व निर्माणको चरणमा छन् । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को अन्त्यसम्ममा विद्युत् खरिद सम्झौता अर्थात् पिपिए भएका आयोजनाको क्षमता ११ हजार ४३६ मे.वा. पुगिसकेको छ । नेपाल विद्युत् प्राधिकरणको तथ्याङ्कअनुसार उपभोक्ता सङ्ख्या ५७ लाख ७ हजार छ । यसमा घरायसी, व्यावसायिक, खानेपानी, व्यापारिक, औद्योगिक आदि सबैलाई समेटिएको छ । हालसम्म विद्युत् पहुँच ९८ प्रतिशत घरपरिवारमा पुगेको छ । २०८१/८२ को प्राधिकरणको तथ्याङ्कले उल्लेख गरेअनुसार प्राधिकरणको प्रणालीमा उपलब्ध भएको कुल १५ हजार ६४१ गिगावाट विद्युतीय ऊर्जामध्ये आन्तरिक उत्पादनको हिस्सा ८९ प्रतिशत र बाँकी ११ प्रतिशत भारतबाट आयात गरिएको छ । यो हिउँदका केही महिनामात्र हो । ध्यान दिनुपर्ने पक्ष के हो भने यो ८९ प्रतिशतभित्र पनि प्राधिकरणको १९ प्रतिशत र निजी क्षेत्रको ७० प्रतिशत रहेको छ । चर्लिमे लगायतका कतिपय प्राधिकरणका सहलगानीका आयोजनामा निजी क्षेत्रको मुख्य लगानीलाई समेट्ने हो भने निजी क्षेत्रको लगानी ८० प्रतिशतभन्दा बढी छ ।

निजी क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिएपछि ऊर्जा क्षेत्रमा गरेको प्रगति अरू धेरै क्षेत्रमा उदाहरण हुन सक्छ । तर यताका वर्षमा जलविद्युत् क्षेत्रमा पनि निजी क्षेत्रलाई कस्ने नीति कतिपय सरकारले अगाडि बढाएका छन् । नीतिगत अस्थिरता छ । प्रसारण लाइन र विद्युत् खरिद सम्झौतामा नेपाल विद्युत् प्राधिकरणको एकाधिकारले समस्या निम्त्याएको छ । उत्पादन गरिएको विद्युत् पनि खेर जाने अवस्था आएको छ । सन् २०३५ सम्म विद्युत् उत्पादन २८ हजार ५०० मेगावाटमा पुग्ने लक्ष्यका निम्ति ६१ खर्ब रुपैयाँ लगानी आवश्यक छ । तर निजी क्षेत्रलाई वन, जग्गा अधिकरण, सेयर निस्कासन आदिका क्षेत्रमा असजिलो बनाइएको छ । पचासको दशकको उदार नीतिलाई अझ अगाडि बढाएर प्रसारण लाइन र विद्युत् व्यापारमा समेत निजी क्षेत्रलाई ल्याउनेपर्ने अवस्थामा सरकारको नीतिगत अस्थिरताले समस्या खडा गरेको छ ।

६. न्यून ब्याजदरसहित अधिक तरलता

संवत् २०८२ मङ्सिर मसान्तसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कुल निक्षेप रु. ७५ खर्ब ९२ अर्ब रुपैयाँ देखिएको छ । यो निक्षेपसँगै ब्याजदर तल्लो विन्दुतिर गएको छ । यस अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा निक्षेप अनुपात अर्थात् सीडी रेसियो ७४.११ प्रतिशत रहेको छ । राष्ट्र बैंकको प्रावधानअनुसार बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कुल निक्षेपको बढीमा ९० प्रतिशतसम्म ऋण दिन पाउने व्यवस्था छ । मङ्सिर मसान्तसम्ममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल कर्जा प्रवाह रु. ५६ खर्ब ९० रुपैयाँ मात्र रहेको छ । न्यून कर्जा निक्षेप अनुपातले बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रसँग कर्जा प्रवाह गर्ने क्षमता झन्डै रु. १२ खर्ब रुपैयाँ भएको देखाउँछ । २०८२ असार मसान्तसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थामा लगानीयोग्य रकम ११ खर्ब रुपैयाँभन्दा बढी थियो ।

निक्षेपको तुलनामा कर्जा लगानी बढ्न नसक्दा अधिक तरलताको अवस्था सिर्जना भएको छ । २०८१ असार मसान्तको तुलनामा २०८२ असार मसान्तमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप १२ दशमलव ५ प्रतिशतले बढेको थियो । तर सोही अवधिमा भने कर्जा प्रवाह ८ दशमलव २ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भयो । गत असार मसान्तमा औसत कर्जा-निक्षेप अनुपात ७६ दशमलव ६ प्रतिशत रहेको थियो । चालु आर्थिक वर्षको पहिलो चार महिनामा पनि निक्षेपको तुलनामा कर्जा प्रवाह बढ्न नसक्दा अधिक तरलता कामयै रहेको छ । केन्द्रीय बैंकका अनुसार यो चार महिनामा निक्षेप वृद्धिदर ३ दशमलव १ प्रतिशत रहेको छ भने कर्जा प्रवाह भने १ दशमलव २ प्रतिशतमात्र रहेको छ । वार्षिक विन्दुगत आधारमा निक्षेप १३ दशमलव ४ प्रतिशतले बढ्दा कर्जा भने ६ दशमलव ९ प्रतिशतले मात्र बढेको छ ।

चालु आर्थिक वर्षको पहिलो चार महिनामा औसत अन्तरबैंक ब्याजदर २ दशमलव ७५ प्रतिशत रहेको छ । केन्द्रीय बैंकले प्रवाह गर्ने ९१ दिनका ट्रेजरी बिलको औसत ब्याजदर पनि २ दशमलव ३७ प्रतिशत रहेको छ । अभि चाखलाग्दो विषय त न्यून ब्याजदरमा कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने अवसर सिर्जना भएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकका अनुसार वाणिज्य बैंकहरूको औसत भारित कर्जादर ७ दशमलव ३८ प्रतिशतमात्र रहेको छ । एकल अङ्क प्रतिशतको ब्याजदर नेपालको वित्तीय इतिहासमै सायदै प्राप्त हुन्छ । निक्षेपको ब्याजदरसमेत औसत ३ दशमलव ७४ रहेको अहिलेको अवस्थामा बचत प्रभावित हुने जोखिम भने बढेको छ ।

७. लगानीको सुअवसर

बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग अधिक तरलताको अवस्था विरलै प्राप्त हुन्छ । चार वर्ष अधिसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाले १५ देखि १७ प्रतिशतसम्म ब्याजदरमा कर्जा प्रवाह गरिरहेका थिए । उच्च ब्याजदर भयो भन्ने लगानीकर्ताको ठुलो गुनासो थियो । ब्याजदर घटाउनका निम्ति प्रधानमन्त्रीसम्म पहुँच पुऱ्याउने काम भयो । त्यो गलत अभ्यास थियो । सरकारले ब्याज घटाउने र बढाउने गरी निर्देशन

दिन सक्दैन, गर्नु हुँदैन । उद्यमीले पनि त्यसरी माग राख्नु हुन्न । बरु सरकारले वित्त नीतिलाई लगानीमैत्री बनाउन सक्दा त्यसको अनकूल प्रभाव मौद्रिक नीतिमा पर्छ । सरल ब्याजदरमा कर्जा पाउने अवस्था सिर्जना भएको छ ।

अर्थतन्त्रमा कतिपय जटिलता छन् । युवा पलायन, आन्तरिक उत्पादन तथा निर्यातको कमी र खाद्यवस्तुको आयात बढेका कारण उत्पादन क्षमतामा ह्रास भएको छ । तरलता उपलब्ध हुँदाहुँदै कर्जाको माग बढ्न नसक्नु 'लिक्विडिटी ट्राप'को अवस्थासमेत हो । यस्तो अवस्थामा सरकारले पनि पुँजीगत बजेट खर्च गर्न अग्रसरता दिनुपर्छ । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबिचको समन्वयमा बढी खर्च गर्दा बजारमा माग पैदा हुन्छ । निजी क्षेत्र लगानी गर्न अग्रसर हुन्छ ।

विकास अर्थशास्त्रले बजारमा न्यून ब्याजदर, निजी क्षेत्र निरुत्साही भएका बेला सरकारले पूर्वाधारमा प्रतिफल उन्मुख परियोजना अगाडि बढाई बढी खर्च गर्नुपर्ने सुझाव दिन्छ । यसले अर्थतन्त्रमा माग बढाउँदै चलायमान बनाउँछ । अर्थशास्त्री किन्सलेको राज्यको भूमिकाको बढोत्तरीको सुझावकै कारण अमेरिका १९३० को दशकको आर्थिक महामन्दीबाट मुक्त भएको इतिहास छ ।

नेपालमा पूर्वाधार लगानीका निम्ति प्रशस्त सम्भावना छन् । सडक पूर्वाधार व्यापक बनाउन सक्दा सरकारको लगानी बढाउन सकिन्छ । विद्युत् उत्पादनमा निजी क्षेत्रलाई सरल तवरले कर्जा प्रवाह गर्न सकिने वातावरण भयो भने ऊर्जा उत्पादनले गति लिने छ । आन्तरिक खपत बढाउँदै निर्यातको वातावरण बन्ने छ । दश वर्षमा भारतमा १० हजार मेगावाट र बङ्गलादेशमा ५ हजार मेगावाट विद्युत् निर्यात गर्ने सहमति भएको सन्दर्भमा लक्ष्यमा पुग्न निजी क्षेत्रलाई प्रसारण लाइन र विद्युत् व्यापारमा सहभागी गराउन सक्नुपर्छ । विद्युत्को आन्तरिक खपत बढाउँदा त्यसले अर्थतन्त्रमा आय, उत्पाद र रोजगारी बढाउन सक्छ ।

८. निष्कर्ष

अधिक तरलता अर्थतन्त्रको समस्या होइन । बरु लगानीका निम्ति बहुआयामिक सुअवसर हो । देश निर्वाचनतिर अग्रसर छ । कुनै पनि निर्वाचनपछि आर्थिक वृद्धि बढेको विगतको सुखद् अनुभवसमेत छ । जेन-जी विद्रोह सुशासन, भ्रष्टाचारमुक्त समाजका साथै स्वदेशमै नेपाली युवाको भाग्य र भविष्य खोज्नु हो । देशभित्रै लगानीका निम्ति अधिक तरलताको स्रोत र न्यून ब्याजदरले देशको कृषि, पर्यटन र जलविद्युत्लगायतका क्षेत्रमा लगानीका व्यापक अवसर छन् । सरकारले पुँजीगत खर्च बढोत्तरी दिन सक्दा निजी क्षेत्रको समेत अर्थतन्त्र चलायमान हुने छ । राजनीतिक स्थिरता नखोजी नीतिगत स्थिरता खोज्नुपर्छ । नीतिगत स्थिरताले नै धेरै देशले प्रगति हासिल गर्न सकेको बाह्य उदाहरण छ । लोकतन्त्रमा सरकारको फेरबदल स्वाभाविक प्रक्रिया हो । आय, उत्पादन, रोजगारी बढाउन मौजुदा तरलतालाई समस्याका रूपमा होइन, अवसरका रूपमा सदुपयोग गर्नु नै समृद्धितर्फको यात्राको आरम्भविन्दु हुने देखिन्छ ।

शाखा तहमा उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिको चालकका रूपमा रूपान्तरणात्मक नेतृत्व

(सन्दर्भ : राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड)

कुमारी रेनुका सिंह राजवंशी*

प्रस्तावना

नेपालको बैंकिङ क्षेत्र हाल तीव्र परिवर्तनको चरणमा रहेको छ । प्रविधिको तीव्र विकास, डिजिटल बैंकिङको विस्तार, ग्राहकको बढ्दो अपेक्षा, नियामक व्यवस्थाको कडाइ एवम् निजी तथा विदेशी बैंकहरूसँगको प्रतिस्पर्धाले बैंकहरूलाई अभि सक्षम, उत्तरदायी र परिणाममुखी बन्न बाध्य बनाएको छ । यस्तो परिवेशमा सार्वजनिक क्षेत्रका बैंकहरूका लागि सङ्गठनात्मक दक्षता, मानव संसाधन व्यवस्थापन र नेतृत्व क्षमताको महत्त्व भन्ने बढ्दै गएको छ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड (RBBL) नेपालको पुरानो र राष्ट्रव्यापी पहुँच भएका वाणिज्य बैंकहरूमध्ये एक हो । बैंकको ऐतिहासिक भूमिका, सामाजिक जिम्मेवारी र वित्तीय समावेशीकरणप्रतिको प्रतिबद्धताले यसलाई अन्य बैंकहरूभन्दा फरक पहिचान दिएको छ । तर बैंकको नीतिगत उद्देश्य र रणनीति जति सशक्त भए पनि त्यसको वास्तविक कार्यान्वयनमा शाखा कार्यालयहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । शाखा तह नै बैंक र ग्राहकबिचको प्रत्यक्ष सम्पर्क बिन्दु हो, जहाँ कर्मचारीको व्यवहार, सेवा गुणस्तर र कार्यसम्पादनले बैंकप्रतिको विश्वास निर्माण गर्दछ ।

यस सन्दर्भमा शाखा तहमा कार्यरत कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादन र टोली संस्कृतिमा शाखा प्रमुखको नेतृत्व शैलीले प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । केवल निर्देशनात्मक वा नियन्त्रणमुखी नेतृत्वले आजको जटिल बैंकिङ वातावरणमा अपेक्षित नतिजा दिन सक्दैन । त्यसैले कर्मचारीलाई प्रेरित गर्ने, उनीहरूको क्षमतालाई विकास गर्ने र उनीहरूको सोच, दृष्टिकोण, र प्रतिबद्धतामा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउँदै साभ्ना उद्देश्यतर्फ उन्मुख गराउने रूपान्तरणात्मक नेतृत्व [Transformational Leadership] शाखा तहमा उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृति निर्माण गर्ने प्रभावकारी चालकका रूपमा देखा परेको छ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड : शाखा तहको रणनीतिक महत्त्व

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडले देशभर फैलिएको विशाल शाखा सञ्जालमार्फत सहरीदेखि ग्रामीण क्षेत्रसम्म बैंकिङ सेवा पुऱ्याउँदै आएको छ । सरकारी कारोबार, विकास वित्त, सामाजिक सुरक्षा भुक्तानी, साना तथा मझौला उद्यमको वित्तपोषण लगायतका क्षेत्रमा बैंकको भूमिका अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छ । यस्ता विविध जिम्मेवारी

प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न शाखा तहको कार्यसम्पादन निर्णायक हुन्छ ।

प्रत्येक शाखा फरक-फरक भौगोलिक, सामाजिक र आर्थिक परिवेशमा सञ्चालन हुने भएकाले त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीको सोच, व्यवहार र कार्यशैलीमा पनि विविधता पाइन्छ । यस्तो विविधता व्यवस्थापन गर्न शाखा प्रमुखले केवल नियम-कानून पालन गराउने प्रशासकको भूमिका मात्र होइन, नेतृत्वदायी र प्रेरणादायी व्यक्तित्वको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्दछ । यही कारणले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका शाखाहरूमा नेतृत्व शैलीले टोली संस्कृति र शाखा सफलतामा गहिरो प्रभाव पार्दछ ।

रूपान्तरणात्मक नेतृत्व [Transformational Leadership] को अवधारणा र बैंकिङ सन्दर्भ

रूपान्तरणात्मक नेतृत्व यस्तो नेतृत्व शैली हो, जसले आफ्ना कर्मचारी वा टिमका सदस्यहरूलाई मात्र निर्देशन दिन्छन् भनेर सीमित रहँदैन, बरु उनीहरूलाई प्रेरित, उत्साहित र आफ्नो पूर्ण क्षमता प्रयोग गर्न सक्षम बनाउँछ र अनुयायीहरूलाई सङ्गठनको दृष्टि र लक्ष्यसँग भावनात्मक रूपमा जोड्दै उनीहरूको सोच, व्यवहार र कार्यसम्पादनमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउँछ । यो नेतृत्व शैलीले कर्मचारीलाई केवल काम गर्ने साधनका रूपमा होइन, सङ्गठनको दीर्घकालीन सफलताका साभ्भेदारका रूपमा हेर्छ । यस्तो नेतृत्वले सिर्जनात्मकता, नवप्रवर्तन, उच्च प्रदर्शन र सकारात्मक कार्यसंस्कृतिको विकासमा जोड दिन्छ । बैंकिङ सन्दर्भमा ट्रान्सफर्मेशनल लिडरले निम्न चार प्रमुख गुणहरू प्रदर्शन गर्छन् :

दृष्टि र आदर्श प्रभाव (Vision & Idealized Influence) : शाखा प्रमुखले इमानदारी, पारदर्शिता र व्यावसायिक मूल्यलाई आत्मसात् गर्दै कर्मचारीका लागि आदर्श प्रस्तुत गर्छन् । यस्तो व्यवहारले कर्मचारीमा विश्वास र सम्मानको भावना विकास हुन्छ ।

प्रेरणादायी उत्प्रेरणा (Inspirational Motivation) : स्पष्ट लक्ष्य, उत्साहजनक उद्देश्य र सकारात्मक सन्देशमार्फत कर्मचारीलाई उच्च कार्यसम्पादनतर्फ प्रेरित गरिन्छ ।

बौद्धिक उत्तेजना (Intellectual Stimulation) : नयाँ सोच,

* प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

नवप्रवर्तन र समस्या समाधानका वैकल्पिक उपाय खोज्न कर्मचारीलाई प्रोत्साहन दिइन्छ, जसले प्रक्रियागत सुधारमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

व्यक्तिगत विचार (Individualized Consideration) : प्रत्येक कर्मचारीको क्षमता, आवश्यकता र करियर विकासलाई ध्यानमा राखी सहयोग र मार्गदर्शन प्रदान गरिन्छ ।

यी गुणहरू शाखा तहमा प्रभावकारी रूपमा लागु हुन सकेमा कर्मचारीको संलग्नता र प्रतिबद्धता उल्लेखनीय रूपमा बढ्छ ।

ट्रान्सफर्मेशनल लिडरसिपले कसरी शाखा प्रबन्धकलाई शाखाका लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्त गर्न मद्दत गर्छ ?

१. स्पष्ट भिजन र दिशा सिर्जना गर्नु [Creating a Clear Vision and Direction]

ट्रान्सफर्मेशनल लिडरले शाखाका लागि स्पष्ट र प्रेरक भिजन प्रस्तुत गर्छन् । यसले कर्मचारीहरूलाई केवल काम पूरा गर्नुभन्दा माथि सोच्न र योगदान दिन प्रेरित गर्छ ।

- कर्मचारीहरूले शाखाका लक्ष्यहरू बुझ्छन् (जस्तै : निक्षेप २०% बढाउने, ऋण प्रवाह प्रभावकारी बनाउने) ।
- सबै कर्मचारी एउटै उद्देश्यतर्फ केन्द्रित हुन्छन्, जसले समय र स्रोतको बचत गर्छ ।

उदाहरण

यदि शाखा प्रबन्धकले भन्छन् - “हामी यस वर्ष जिल्लामा सबैभन्दा ग्राहकमैत्री शाखा बन्ने छौं”, तब कर्मचारीहरूले सेवा गुणस्तरमा ध्यान केन्द्रित गर्छन्; जसले ग्राहक सन्तुष्टि र नयाँ खाता खोल्ने लक्ष्यमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

२. कर्मचारीहरूलाई प्रेरित गर्नु [Motivating and Inspiring Employees]

ट्रान्सफर्मेशनल लिडर कर्मचारीहरूलाई केवल पुरस्कार वा दण्डमार्फत होइन, आन्तरिक प्रेरणाद्वारा उच्च प्रदर्शन गर्न उत्प्रेरित गर्छन् ।

- कर्मचारीहरू लक्षित परिणाम प्राप्त गर्न प्रोत्साहित हुन्छन् ।
- उत्पादनशीलता बढ्छ, अनुपस्थिति कम हुन्छ र नयाँ विचार ल्याउन उत्साह बढ्छ ।

उदाहरण

शाखा प्रबन्धकले उत्कृष्ट कर्मचारीको सफलताको कथा साझा गर्छन् वा सार्वजनिक रूपमा प्रशंसा गर्छन् । प्रेरित कर्मचारीहरू डिजिटल बैंकिङ सेवा प्रवर्धन गर्न पहल गर्छन्, जसले शाखाको लक्ष्यमाथि सकारात्मक असर गर्छ ।

३. नवप्रवर्तन र समस्या समाधानमा सहयोग [Encouraging Innovation and Problem Solving]

ट्रान्सफर्मेशनल लिडरले कर्मचारीहरूलाई सिर्जनात्मक सोच्न र चुनौतीपूर्ण समस्याहरू समाधान गर्न प्रेरित गर्छन् ।

- कर्मचारीहरूले नयाँ तरिकाले लक्ष्य पूरा गर्न सुझाव दिन्छन् ।
- ढिला ऋण स्वीकृति, लामो लाइन जस्ता समस्याहरू प्रभावकारी रूपमा समाधान हुन्छन् ।

उदाहरण

कर्मचारीले सुझाव दिन्छ कि ग्राहकलाई मोबाइल बैंकिङमार्फत शिक्षित गर्ने तालिम दिइयोस् । यसले शाखामा डिजिटल लेनदेन बढाउँछ र डिजिटल लक्ष्य पूरा गर्न सहयोग गर्छ ।

४. कर्मचारी क्षमताको विकास [Developing Employee Skills]

ट्रान्सफर्मेशनल लिडरले व्यक्तिगत मार्गदर्शन र प्रशिक्षणमार्फत कर्मचारीको क्षमता विकास गर्छन् ।

- कर्मचारीहरू दक्ष र आत्मविश्वासी हुन्छन् ।
- साधारण निर्णयहरूका लागि शाखा प्रबन्धकमा निर्भरता कम हुन्छ र रणनीतिक कार्यमा ध्यान दिन सक्छन् ।

उदाहरण

यदि एक टेलर ऋण बेचनमा कमजोर छ भने शाखा प्रबन्धकले प्रशिक्षण दिन्छन् । परिणामस्वरूप टेलरको प्रदर्शन सुधार हुन्छ र शाखाको आमदानी लक्ष्य पूरा हुन्छ ।

५. सकारात्मक र सहकार्यपूर्ण कार्यसंस्कृति निर्माण [Building a Positive and Collaborative Team Culture]

ट्रान्सफर्मेशनल लिडरले विश्वास, सहकार्य र टिम भावना विकास गर्छन् ।

- टिम एकजुट भएर उच्च लक्ष्य प्राप्त गर्न काम गर्छ ।
- सहकर्मीको सहयोगले कार्यदबाब कम हुन्छ र दक्षता बढ्छ ।

उदाहरण

उच्च व्यस्तताका समयमा टिम सदस्यहरूले एकअर्कालाई मद्दत गर्छन् । लामो लाइन व्यवस्थापन हुन्छ र ग्राहक सेवा गुणस्तर सुधार हुन्छ, जसले ग्राहक सन्तुष्टि लक्ष्य पूरा गर्न सहयोग गर्छ ।

६. व्यक्तिगत लक्ष्यलाई शाखा उद्देश्यसँग मिलाउने [Aligning Individual Goals with Branch Objectives]

ट्रान्सफर्मेशनल लिडरले कर्मचारीको व्यक्तिगत लक्ष्य र शाखाको उद्देश्यलाई जोड्छन् ।

- कर्मचारीहरूले महसुस गर्छन् कि उनीहरूको योगदान शाखाको सफलतासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छ ।
- जिम्मेवारी र लक्ष्यमुखी व्यवहार बढ्छ ।

उदाहरण

टेलरको व्यक्तिगत लक्ष्य पुरस्कार प्राप्त गर्नु हो भने यो लक्ष्य शाखाको क्रस-सेलिङ लक्ष्यसँग मेल खान्छ । टेलरले व्यक्तिगत लक्ष्य पूरा गर्दा शाखाले पनि आमदानी लक्ष्य हासिल गर्छ ।

उच्च कार्यसम्पादन युक्त टोली संस्कृति (High Performance Team Culture)

अवधारणा र अर्थ

उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृति भन्नाले यस्तो कार्यवातावरणलाई बुझिन्छ जहाँ कर्मचारीहरू :

- साझा उद्देश्यप्रति प्रतिबद्ध हुन्छन्,
- आपसी विश्वास र सहकार्यमा काम गर्छन्,
- आफ्नो जिम्मेवारीप्रति उत्तरदायी हुन्छन्,
- निरन्तर सुधार र सिकाइप्रति सकारात्मक हुन्छन् ।

बैंकिङ क्षेत्रमा यो अवधारणा अभि संवेदनशील र महत्वपूर्ण हुन्छ, किनकि बैंकिङ व्यवसाय विश्वास, अनुशासन र जोखिम व्यवस्थापनमा आधारित हुन्छ। एउटा सानो गल्लीले पनि बैंकको वित्तीय अवस्था, प्रतिष्ठा र नियामक सम्बन्धमा गम्भीर असर पार्न सक्छ। त्यसैले उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृति बैंक शाखामा केवल लक्ष्य प्राप्तिको माध्यम मात्र होइन, जोखिम न्यूनीकरण र दिगो विकासको आधार पनि हो।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको शाखा सन्दर्भमा उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृति सन्दर्भमा

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको ऐतिहासिक भूमिका केवल नाफामुखी बैंकका रूपमा सीमित छैन। यसले वित्तीय समावेशिता, ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा बैंकिङ सेवा विस्तार, सरकारका कार्यक्रम कार्यान्वयन र सामाजिक उत्तरदायित्व निर्वाहमा महत्वपूर्ण योगदान दिँदै आएको छ।

यस्तो संस्थागत पृष्ठभूमिमा शाखा तहको कार्यसंस्कृति अभि जिम्मेवार, अनुशासित र सेवामुखी हुनुपर्छ। उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिले शाखालाई :

- सार्वजनिक विश्वास कायम राख्न,
- सरकारी तथा नियामक अपेक्षा पूरा गर्न,
- प्रतिस्पर्धी बजारमा आफूलाई सुदृढ राख्न सहयोग पुर्याउँछ।

शाखा प्रबन्धक : नेतृत्व र संस्कृतिका निर्माता

शाखा तहमा उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृति निर्माणको मुख्य जिम्मेवारी शाखा प्रबन्धकमा निहित हुन्छ। शाखा प्रबन्धक केवल प्रशासक होइनन्, उनी नेता, मार्गदर्शक, प्रशिक्षक र प्रेरणाका स्रोत हुन्। शाखा प्रबन्धकको नेतृत्व शैलीले नै शाखाको कार्यवातावरण, अनुशासन र प्रदर्शन निर्धारण गर्छ।

परिवर्तनकारी नेतृत्व [Transformational Leadership] बैंकिङ शाखामा अत्यन्त प्रभावकारी हुन्छ। यस्तो नेतृत्वले कर्मचारीहरूलाई :

- संस्थाको दृष्टि र लक्ष्यसँग भावनात्मक रूपमा जोड्न,
- आफ्नो क्षमताभन्दा बढी प्रदर्शन गर्न प्रेरित गर्न,
- पेसागत नैतिकता र उत्तरदायित्व आत्मसात् गर्न सहयोग गर्छ।

शाखा प्रबन्धकले आफ्नै व्यवहार, निर्णय र काम गर्ने शैलीमार्फत उदाहरण प्रस्तुत गर्दा मात्र उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृति व्यवहारमा उतार्न सकिन्छ।

स्पष्ट दृष्टि, लक्ष्य र कार्ययोजना

उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिको पहिलो आधार भनेको स्पष्ट दृष्टि र लक्ष्य हो। शाखा प्रबन्धकले शाखाको वार्षिक तथा दीर्घकालीन लक्ष्य (जस्तै - निक्षेप सङ्कलन, कर्जा प्रवाह, गैरब्याज आमदानी, डिजिटल कारोबार विस्तार, सेवा गुणस्तर सुधारलगायत) लाई स्पष्ट रूपमा टोलीसमक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्छ।

लक्ष्य स्पष्ट हुँदा कर्मचारीहरूमा :

- भ्रम कम हुन्छ,
- प्राथमिकता निर्धारण गर्न सजिलो हुन्छ,
- कामप्रति उत्तरदायित्व बढ्छ।

नियमित शाखा बैठक, कार्यसम्पादन समीक्षा र प्रगति छलफलमार्फत

लक्ष्यलाई निरन्तर सजीव राख्नु उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिको आवश्यक हिस्सा हो।

नियामक पालना र जोखिम सचेतना

बैंकिङ क्षेत्रमा लक्ष्य प्राप्तिसँगै नियामक पालना (Compliance) अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकका निर्देशन, आन्तरिक नीति, AML/CFT, KYC, जोखिम व्यवस्थापन, आन्तरिक नियन्त्रण जस्ता विषयमा कर्मचारीहरू पूर्णरूपमा सचेत हुनुपर्छ।

उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृति भएको शाखामा :

- लक्ष्य र अनुपालनलाई सँगसँगै अघि बढाइन्छ,
- जोखिमलाई समयमै पहिचान गरिन्छ,
- त्रुटि र अनियमितताप्रति शून्य सहनशीलता अपनाइन्छ।

यसले शाखाको दिगो सफलता सुनिश्चित गर्छ।

ग्राहक केन्द्रित उच्च प्रदर्शन संस्कृति

बैंकिङ व्यवसायको मूल आधार ग्राहक हो। उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिमा ग्राहक सन्तुष्टिलाई सर्वोच्च प्राथमिकता दिइन्छ। शाखा टोलीले ग्राहकलाई केवल सेवा उपभोक्ता होइन, दीर्घकालीन साभेदारका रूपमा हेर्नुपर्छ।

ग्राहक केन्द्रित संस्कृतिले :

- बैंकप्रति विश्वास बढाउँछ,
- दीर्घकालीन सम्बन्ध निर्माण गर्छ,
- व्यवसाय विस्तारमा सहयोग पुर्याउँछ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका शाखाहरूले शिष्ट व्यवहार, छिटो सेवा, पारदर्शी प्रक्रिया र गुनासो समाधानमा ध्यान दिँदा संस्थागत छवि अभि सुदृढ हुन्छ।

विश्वास, नैतिकता र पेसागत आचरण

बैंकिङ व्यवसाय विश्वासमा आधारित हुन्छ। उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिमा नैतिकता र इमानदारिता आधारभूत तत्त्व हुन्। शाखा प्रबन्धकले :

- निष्पक्ष र पारदर्शी निर्णय,
- समान व्यवहार,
- आचारसंहिता पालनामार्फत नैतिक वातावरण निर्माण गर्नुपर्छ।

यस्तो संस्कृतिले कर्मचारीहरूलाई अनुशासित बनाउँछ र बैंकको प्रतिष्ठा जोगाउँछ।

कर्मचारी सशक्तीकरण र क्षमता विकास

उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिमा कर्मचारीहरू सशक्त हुन्छन्। शाखा प्रबन्धकले कर्मचारीहरूलाई :

- जिम्मेवारी सुम्पने,
- निर्णय प्रक्रियामा सहभागी गराउने,
- तालिम, कोचिङ र मेन्टरिङ प्रदान गर्ने गरेमा उनीहरू आत्मविश्वासी र उत्तरदायी बन्छन्।

दक्ष मानव स्रोत नै बैंकको सबैभन्दा ठूलो पूँजी हो।

प्रभावकारी सञ्चार र टोली सहकार्य

स्पष्ट र खुला सञ्चारविना उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृति सम्भव हुँदैन। शाखा तहमा :

- नियमित बैठक,
- दुईतर्फी प्रतिक्रिया,
- समस्या र सुझाव खुला रूपमा राख्न सकिने वातावरण निर्माण गर्नुपर्छ।

सहकार्यमा आधारित टोलीले दबाबपूर्ण अवस्थामा पनि सन्तुलित प्रदर्शन गर्न सक्छ।

प्रेरणा, मान्यता र प्रदर्शन व्यवस्थापन

बैंकिङ शाखामा लक्ष्य हासिल गर्ने दबाब उच्च हुन्छ। यस्तो अवस्थामा कर्मचारीहरूको मनोबल कायम राख्न प्रेरणा र मान्यता अत्यन्त आवश्यक हुन्छ। साना उपलब्धिको पनि कदर गर्दा कर्मचारीहरू अझ प्रतिबद्ध हुन्छन्।

प्रविधि, परिवर्तन र लचिलोपन

डिजिटल बैंकिङ, कोर बैंकिङ प्रणाली, मोबाइल तथा इन्टरनेट बैंकिङले शाखा कार्यशैली परिवर्तन गरिरहेको छ। उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिले कर्मचारीहरूलाई :

- परिवर्तन स्वीकार गर्न,
- नयाँ प्रविधि सिक्न,
- नवप्रवर्तनप्रति खुला रहन प्रेरित गर्छ।

RBBL शाखा तहमा रूपान्तरणात्मक नेतृत्व र उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिको अन्तरसम्बन्ध

रूपान्तरणात्मक नेतृत्व र उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिबिच गहिरो अन्तरसम्बन्ध रहेको छ। शाखा प्रमुखले रूपान्तरणात्मक नेतृत्व अपनाउँदा कर्मचारीहरूले आफूलाई मूल्यवान् र सम्मानित महसुस गर्छन्। यसले उनीहरूमा जिम्मेवारीबोध र स्वामित्वको भावना विकास गर्छ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको शाखा तहमा रूपान्तरणात्मक नेतृत्वले :

- कर्मचारीबिच आपसी विश्वास र सहकार्य बढाउँछ,
- सेवा भावनालाई संस्थागत बनाउँछ,
- लक्ष्य प्राप्तिमा सामूहिक प्रयासलाई प्रोत्साहन गर्छ,
- परिवर्तन र नवप्रवर्तनलाई सहज बनाउँछ।

रूपान्तरणात्मक नेतृत्व र उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिबिच गहिरो र प्रत्यक्ष सम्बन्ध पाइन्छ।

दृष्टि र साक्षा उद्देश्य निर्माण : रूपान्तरणात्मक नेताले शाखाका लागि स्पष्ट दृष्टि प्रस्तुत गर्छन्, जसले कर्मचारीलाई साक्षा उद्देश्यमा बाँध्छ।

विश्वास र मनोवैज्ञानिक सुरक्षा : नेताले निष्पक्षता, इमानदारी र समर्थन देखाउँदा कर्मचारीहरू खुला रूपमा विचार राख्न सक्षम हुन्छन्।

प्रेरणा र प्रतिबद्धता : प्रेरणादायी नेतृत्वले कर्मचारीको आन्तरिक प्रेरणा बढाउँछ, जसले उच्च कार्यसम्पादनलाई सम्भव बनाउँछ।

सिकाइ र नवप्रवर्तन : बौद्धिक उत्तेजनाले कर्मचारीलाई नयाँ तरिका अपनाउन, प्रक्रिया सुधार गर्न र समस्या समाधानमा सक्रिय बनाउँछ।

व्यक्तिगत विकास : व्यक्तिगत ध्यानले कर्मचारीको क्षमता विकास भई टोलीको समग्र कार्यसम्पादन सुधार हुन्छ।

उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिले शाखा सफलतामा पुऱ्याउने योगदान

उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृति विकास भएपछि शाखा

सफलतामा निम्न तरिकाले योगदान पुऱ्याउँछ :

वित्तीय कार्यसम्पादन सुधार : उच्च उत्पादकत्व, लक्ष्य प्राप्ति र लागत नियन्त्रणमा सुधार देखिन्छ।

सेवा गुणस्तर र ग्राहक सन्तुष्टि : सन्तुष्ट कर्मचारीले उत्कृष्ट सेवा प्रदान गर्छन्, जसले ग्राहक निष्ठा बढाउँछ।

कर्मचारी प्रतिधारण (Retention) : सकारात्मक संस्कृति भएका शाखामा कर्मचारी पलायन दर कम हुन्छ।

सङ्गठनात्मक छवि : शाखाको राम्रो प्रदर्शनले सङ्गठनको समग्र प्रतिष्ठा मजबुत हुन्छ।

दिगो प्रतिस्पर्धात्मक लाभ : निरन्तर सुधार र नवप्रवर्तनले शाखालाई प्रतिस्पर्धामा अगाडि राख्छ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०७० मा नेतृत्व (Leadership) र उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली (High Performance Team) का सम्बन्धमा गरिएका विभिन्न व्यवस्थाहरू

१. **उच्च उत्पादकत्व र कर्मचारी हितको सिद्धान्त :** विनियमावलीले कर्मचारी प्रशासनसम्बन्धी सबै कामहरू उच्च उत्पादकत्व (High Productivity) र कर्मचारीको हितबाट निर्देशित हुने स्पष्ट पारेको छ। यसले बैंकभित्र कार्यसम्पादनलाई उच्च प्राथमिकता दिइने कुरालाई सुनिश्चित गर्दछ।
२. **नेतृत्वदायी भूमिकाहरूको परिभाषा र जिम्मेवारी :** विनियमावलीले बैंकका विभिन्न तहमा नेतृत्व प्रदान गर्ने अधिकारीहरू जस्तै - प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, नायब प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, विभागीय प्रमुख, प्रादेशिक प्रबन्धक र शाखा प्रबन्धक (Branch Manager) को भूमिकालाई परिभाषित गरेको छ। विशेष गरी शाखा प्रबन्धकहरूलाई आफ्नो क्षेत्र वा शाखाभित्रको सुरक्षा, प्रशासन र कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादनको रेखदेख गर्ने नेतृत्वदायी जिम्मेवारी दिइएको छ।
३. **कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन (Performance Evaluation) :** उच्च कार्यसम्पादन गर्ने टोली र कर्मचारीहरूको पहिचान गर्न विनियमावलीमा विस्तृत कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन प्रणालीको व्यवस्था गरिएको छ। यसअन्तर्गत कर्मचारीको कामको गुणस्तर (Quality), समयपालन (Timeliness) र स्रोतको उपयोग जस्ता आधारमा अङ्क प्रदान गरिन्छ। यसमा उच्च कार्यसम्पादनका लागि निम्न पक्षहरूलाई हेरिन्छ :
 - **लक्ष्य प्राप्ति :** तोकिएको कामको लक्ष्य कति पूरा भयो भन्ने कुराको मूल्याङ्कन गरिन्छ।
 - **उत्तरदायित्व र पहल (Initiative) :** कर्मचारीले नयाँ चुनौतीहरू स्वीकार गर्ने र कार्यप्रणाली सुधार गर्न कस्तो नेतृत्वदायी भूमिका खेलेको भन्ने कुरालाई पनि मूल्याङ्कनको आधार बनाइन्छ।
४. **पुरस्कार र प्रोत्साहन :** बैंकले उत्कृष्ट कार्य गर्ने कर्मचारीहरूलाई प्रोत्साहित गर्न 'सर्वोत्कृष्ट बैंक पुरस्कार' र 'उत्कृष्ट बैंक पुरस्कार' जस्ता पुरस्कारहरूको व्यवस्था गरेको छ। यसले शाखा र टोलीहरूलाई उच्च कार्यसम्पादन गर्न प्रेरित गर्दछ।
५. **प्रभावकारी सञ्चार र टोली समन्वय :** नेतृत्व र टोलीको प्रभावकारिता बढाउन व्यवस्थापन र कर्मचारीहरूबिच प्रभावकारी

सञ्चार (Effective Communication) हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसका लागि नियमित बैठकहरू गर्ने, सूचना पाटीमा जानकारी टाँस्ने र अनौपचारिक भेटघाटहरू गर्ने जस्ता तरिकाहरू अपनाइने उल्लेख छ ।

६. **शाखा टोलीको सुरक्षा र अनुशासन** : शाखा प्रबन्धकले आफ्नो टोलीको अनुशासन, सरसफाइ र कर्तव्य पालनाको रेखदेख गर्नुपर्ने जिम्मेवारी तोकिएको छ । टोलीका सदस्यहरूबिच सहकार्य र सद्भाव कायम राख्नु नेतृत्वको प्रमुख दायित्वका रूपमा व्याख्या गरिएको छ ।

यस विनियमावलीले नेतृत्वलाई जिम्मेवार बनाउने र कर्मचारीहरूलाई उच्च उत्पादकत्व र पुरस्कारका माध्यमबाट उच्च कार्यसम्पादन (High Performance) तर्फ डोच्याउने खाका प्रदान गर्दछ ।

यस विनियमावलीका व्यवस्थाहरूलाई आधार मान्दै एक शाखा प्रबन्धकले कसरी रूपान्तरणकारी नेता (Transformational Leader) बनेर उच्च कार्यसम्पादन गर्ने टोली निर्माण गर्न सक्छन् भन्ने कुरालाई तलका बुँदाहरूमा व्याख्या गरिएको छ :

- **प्रभावकारी सञ्चार र सम्बन्ध विस्तार (Inspirational Motivation)** : विनियमावलीका अनुसार व्यवस्थापन र कर्मचारीहरूबिच प्रभावकारी सञ्चार हुनुपर्ने व्यवस्था छ । एक शाखा प्रबन्धकले नियमित रूपमा कर्मचारीहरूको बैठक गर्ने, अनौपचारिक भेटघाट र मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापहरू आयोजना गरेर टोलीमा ऊर्जा र उत्साह भर्न सक्छन् । यसले कर्मचारीहरूलाई बैंकको साभ्ना लक्ष्य प्राप्त गर्न प्रेरित गर्दछ ।
- **उदाहरण बनेर नेतृत्व गर्ने (Idealized Influence)** : विनियमावलीले शाखा प्रबन्धकलाई 'विशेष जिम्मेवारी' भएको पदका रूपमा परिभाषित गरेको छ । एक रूपान्तरणकारी नेताका रूपमा प्रबन्धकले आफू स्वयम् अनुशासित, इमानदार र कर्तव्यनिष्ठ भएर टोलीका लागि एउटा आदर्श (Role Model) प्रस्तुत गर्नुपर्दछ । कर्मचारी प्रशासनका कामहरू गर्दा कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगरी निष्पक्षता कायम गर्नु नेतृत्वको प्रमुख दायित्व हो ।
- **व्यक्तिगत ध्यान र कर्मचारी विकास (Individualized Consideration)** : यस विनियमावलीले कर्मचारीको हित र सुविधालाई उच्च प्राथमिकता दिएको छ । प्रबन्धकले कर्मचारीहरूको समस्या बुझ्ने र उनीहरूको सुझावलाई ध्यान दिने गर्नुपर्छ । कर्मचारीको क्षमता बढाउनका लागि तालिम वा अध्ययन बिदाको सिफारिस गरेर उनीहरूको व्यक्तिगत र व्यावसायिक वृद्धिमा सहयोग पुर्याउन सकिन्छ ।
- **रचनात्मकता र नवीनतालाई प्रोत्साहन (Intellectual Stimulation)** : कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको एउटा आधार कर्मचारीले कार्यप्रणाली सुधार गर्न दिने सुझाव र नयाँ चुनौतीहरू स्वीकार गर्ने क्षमता पनि हो । शाखा प्रबन्धकले कर्मचारीहरूलाई पुरानै ढर्रामा काम गर्नुको सट्टा नयाँ र प्रभावकारी कार्यविधिहरू अपनाउन प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ । यसले टोलीमा बौद्धिक उत्तेजना पैदा गर्दछ र कामलाई थप रोचक बनाउँछ ।
- **उच्च कार्यसम्पादन र पुरस्कारको संस्कृति (High Performance**

Culture) : विनियमावलीमा उल्लिखित कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रबन्धकले केवल कर्मचारीको अङ्क घटाउन वा बढाउन मात्र नभई उनीहरूको गुणस्तर र समयपालन सुधार गर्ने औजारका रूपमा प्रयोग गर्नुपर्छ । उत्कृष्ट कार्य गर्ने कर्मचारीलाई पुरस्कार र प्रोत्साहनका लागि सिफारिस गरेर शाखामा उच्च कार्यसम्पादन गर्ने संस्कृति बसाल्न सकिन्छ ।

- **टोलीमा सहकार्य र सद्भाव (Team Harmony)** : प्रबन्धकले आफ्नो टोलीभित्र सहकार्य, मित्रता र सद्भावको वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने जिम्मेवारी विनियमावलीले तोकेको छ । टोलीका सदस्यहरूबिच हुने मनमुटावलाई समयमै समाधान गरी सबैलाई एउटै दिशामा हिँडाउनु एक कुशल नेताको पहिचान हो ।

यसरी यस विनियमावलीले दिएका अधिकार र कर्तव्यहरूलाई सिर्जनात्मक ढङ्गले प्रयोग गरेर एक शाखा प्रबन्धकले आफ्नो टोलीलाई उच्च उत्पादकत्व (High Productivity) तर्फ डोच्याउन सक्छन् ।

शाखा तहमा रूपान्तरणात्मक नेतृत्व कार्यान्वयनका चुनौतीहरू यद्यपि रूपान्तरणात्मक नेतृत्व प्रभावकारी छ । शाखा तहमा यसको कार्यान्वयनमा केही चुनौतीहरू पनि छन् :

- कार्यभार र समय अभाव,
- सङ्गठनात्मक नीतिमा कठोरता,
- नेतृत्व तालिमको कमी,
- परिवर्तनप्रति कर्मचारीको प्रतिरोध,
- अल्पकालीन नतिजामुखी दबाब (short-term targets) ।

यी चुनौतीहरू सङ्गठनले रणनीतिक पहल, तालिम विकास कार्यक्रम र सङ्गठनात्मक समर्थनमार्फत समाधान गर्न सकिन्छ ।

व्यावहारिक सुझावहरू

शाखा तहमा रूपान्तरणात्मक नेतृत्व प्रभावकारी बनाउन निम्न उपायहरू उपयोगी हुन सक्छन् :

- शाखा प्रमुखका लागि नेतृत्व विकास तालिम,
- नियमित संवाद र फिडब्याक प्रणाली,
- कर्मचारी सशक्तीकरण र निर्णयमा सहभागिता,
- उपलब्धि पहिचान र प्रशंसा,
- सिकाइ र नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन ।

निष्कर्ष

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको शाखा प्रबन्धक शाखा तहमा रूपान्तरणात्मक नेतृत्व उच्च कार्यसम्पादनयुक्त टोली संस्कृतिको प्रमुख चालक हो । यस्तो नेतृत्वले कर्मचारीलाई प्रेरित गर्दै सेवा भावना र व्यावसायिक मूल्यलाई सुदृढ बनाउँदै शाखा सफलताको आधार तयार गर्दछ । शाखा तहबाटै सुरु हुने सकारात्मक नेतृत्व र सशक्त टोली संस्कृतिले बैंकको समग्र प्रदर्शन, सामाजिक जिम्मेवारी र दीर्घकालीन प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतालाई अभि मजबुत बनाउने छ । त्यसैले रूपान्तरणात्मक नेतृत्वलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको शाखा व्यवस्थापन रणनीतिमा केन्द्रीय स्थान दिनु समयसापेक्ष र आवश्यक देखिन्छ ।

बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन

रुद्र प्रसाद अधिकारी*

१. बैंकिङ क्षेत्रको परिचय

अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण हिस्साका रूपमा वित्तीय क्षेत्र रहेको हुन्छ, जुन बैंक तथा वित्तीय संस्था, बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू, विभिन्न किसिमका वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने कोषहरू आदि मिलेर बनेको हुन्छ। वित्तीय क्षेत्रअन्तर्गत सबैभन्दा महत्वपूर्ण र अर्थतन्त्रलाई नै डोच्याउन सक्ने ल्याकत राख्ने क्षेत्र बैंकिङ क्षेत्र हो। नेपालका सन्दर्भमा क, ख, ग र घ वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक तथा भुक्तानी सेवा प्रदायक लगायतका सरोकारवालाहरू र यी संस्थाहरूको नियामक निकायका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंक मिलेर बैंकिङ क्षेत्र बनेको छ।

बैंकिङ क्षेत्रले आमसर्वसाधारणबाट निक्षेप सङ्कलन गर्ने, उक्त निक्षेपलाई परिचालन गर्दै सर्वसाधारणलाई ऋण प्रवाह गर्ने, मर्चेन्ट बैंकिङ, डिजिटल बैंकिङ लगायतका विभिन्न किसिमका बैंकिङ कारोबारहरूलाई सहज बनाउने र व्यक्ति, व्यवसाय तथा सरकारलाई अन्य वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्दै मुद्राको आपूर्ति तथा व्यवस्थापन गर्ने कार्यसमेत गर्दछ। विशेष गरी यसले बचतकर्ता र ऋणीबिच एक महत्वपूर्ण कडीका रूपमा कार्य गर्दै आर्थिक वृद्धिलाई गति प्रदान गर्दछ।

२. बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासनको अवधारणा

अर्थतन्त्रको ऐनाका रूपमा रहेको वित्तीय क्षेत्रभित्रको एउटा महत्वपूर्ण पाटो बैंकिङ क्षेत्र हो। बैंकिङ क्षेत्रको सुशासन भन्नाले मूलतः निक्षेपकर्ता तथा ऋणीहरू, बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लगानीकर्ताहरू र सरोकारवालाहरूको हित रक्षासहित समग्र बैंकिङ प्रणालीको चुस्तदुरुस्त व्यवस्थापनलाई बुझ्न सकिन्छ। यसअन्तर्गत सार्वजनिक निकायहरूले जस्तै बैंकिङ क्षेत्रले आत्मसात् गर्नुपर्ने सुशासनका मूल्यमान्यताहरू जस्तै : पारदर्शिता, जवाफदेहिता, उत्तरदायित्व, प्रभावकारिता र कार्यकुशलता, विधिको शासन, सहभागिता, निष्पक्षता तथा समावेशीकरण, अनुशासन आदि पर्दछन्।

साथै उपर्युक्त पक्षबाहेक सामर्थ्य र क्षमता (Competence & Capacity), दिगोपन र दीर्घकालीन अनुकूलता (Sustainability & Long term Suitability), मानव अधिकार (Human Rights), सामाजिक सम्बद्धता (Social Affiliation), वातावरण संरक्षण (Environment Protection) आदि विषयहरूलाई पनि सुशासनका सिद्धान्तभित्र समावेश गरिएको पाइन्छ।

विश्वव्यापी रूपमा सन् १९३० को आर्थिक मन्दीपश्चात् बैंकिङ क्षेत्रको सुशासनका सम्बन्धमा चर्चा गर्न थालिए पनि विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय

मुद्रा कोषको स्थापनापछि सन् १९९२ मा यसको अवधारणा विकास भएको पाइन्छ। त्यसै गरी सन् १९९७ को एसियाली वित्तीय सङ्कट र सन् २००७-०८ को विश्वव्यापी आर्थिक मन्दीले पनि यसको थप विकास र प्रयोगमा जोड दियो।

नेपालको हकमा मुलुकले खुला बजार अर्थ नीति अवलम्बन गरेपश्चात् निजी क्षेत्रको लगानीमा समेत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू खुल्ने क्रम तीव्र हुँदै गयो। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्या बढ्दै जाँदा बैंकिङ क्षेत्रमा विभिन्न किसिमका विकृति तथा विसङ्गति पनि देखा पर्न थाले। यद्यपि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई वर्गीकरण गर्दै तिनीहरूको सञ्चालन, व्यवस्थापन र नियमन गर्ने अभ्यास गरियो। नियामकीय निकायका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकका नीति निर्देशनलाई कडाइका साथ पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था गरियो। फलस्वरूप वि.सं. २०५८ साउन १ गतेदेखि लागु हुने गरी पहिलो पटक नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशनमार्फत बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासनको विषयलाई प्रस्ट रूपमा उल्लेख गर्दै सोसम्बन्धी व्यवस्था गरियो।

३. नेपालको हालको बैंकिङ तथा आर्थिक अवस्था

नेपालको बैंकिङ क्षेत्र हाल अधिक तरलताको समस्याबाट गुज्रिरहेको छ। ब्याजदर निकै कम हुँदा पनि कर्जाको माग बढ्न सकिरहेको छैन। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अत्यधिक लगानीयोग्य रकम भएकाले पर्याप्त विश्लेषणविना लगानी हुने हो कि भन्ने संशय पैदा भएको छ। जोखिम विश्लेषण नगरी लगानी गर्नाले कर्जाको गुणस्तर अपेक्षित नहुने सम्भावना रहन्छ।

पछिल्लो समयमा कर्जा लगानीलाई थप सुरक्षित र व्यवस्थित बनाउन Expected Credit Loss (ECL) Model को अवधारणालाई प्राथमिकता दिन थालिएको छ। कर्जाको दुरुपयोग रोकन नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा चालु पुँजी कर्जा मार्गदर्शन (Working Capital Guidelines) लागु गरिएको छ। नेपालको बैंकिङ क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित बनाउन सहयोग गर्ने उद्देश्यले अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरू विश्व बैंक तथा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषमार्फत दशवटा वाणिज्य बैंकहरूमा हालै मात्र लेखा परीक्षण (Loan portfolio review) सम्पन्न गरिएको छ।

पछिल्लो समयमा उच्च रेमिट्यान्सको आप्रवाहका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थामा अत्यधिक मात्रामा निक्षेप बढिरहेको छ। उक्त रेमिट्यान्सको रकमलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न सकिएको छैन। कृषि, पर्यटन, ऊर्जा, सूचना प्रविधि लगायतका सम्भावना भएका क्षेत्रमा समेत लगानी गर्न नसक्दा रोजगारी सिर्जना र उत्पादनमा कमी

* सहायक प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

आएको देखिन्छ, जसले गर्दा युवाहरू विदेश पलायन हुने क्रमलाई रोक्न सकिएको छैन ।

युवाहरूमा बढ्दो निराशा र आक्रोशले गत भदौ २३ र २४ मा जेन-जी आन्दोलन भयो । आन्दोलनमा व्यवसायीहरूका घर तथा व्यावसायिक भवनहरूमा आगजनी र तोडफोड गरियो, जसबाट अबैको क्षति हुन पुग्यो । आन्दोलनपश्चात् नयाँ व्यवसायीहरू थप लगानी गर्न त्यति उत्साहित देखिदैनन् । यद्यपि केही नाम चलेका व्यवसायीहरूले आफूहरू फेरि उठ्ने वाचासहित अगाडि बढिरहेका छन् ।

अर्कोतर्फ, फाइनान्सियल एक्सन टास्क फोर्स (एफएटीएफ) ले हाल नेपाललाई सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी लगानीको जोखिमपूर्ण सूची (ग्रे-लिस्ट) मा राखेको छ । उक्त ग्रे-लिस्टबाट बाहिरिन नेपालले सुधारका प्रयत्नहरू गरिरहेको छ ।

४. बैकिङ क्षेत्रमा संस्थागत सुशासनका लागि गरिएका प्रयास

बैकिङ क्षेत्रमा संस्थागत सुशासन भन्नाले बैंकका सेयरधनी, कर्मचारी, ग्राहक तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको हितलाई केन्द्रमा राखी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, बैकिङ सेवा प्रदायकहरू र व्यावसायिक संस्थाहरूको सञ्चालन, व्यवस्थापन र नियमन गरी बैकिङ प्रणालीलाई स्वस्थ, प्रतिस्पर्धात्मक र विश्वसनीय बनाउने कार्यलाई लिन सकिन्छ । बैकिङ क्षेत्रमा संस्थागत सुशासन कायम गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विभिन्न प्रयासहरू भएका छन् । ती प्रयासहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

४.१ नीतिगत प्रयास (Policy Attempts)

(क) बैकिङ सुपरिवेक्षणका लागि बासेल समितिद्वारा निर्धारण गरिएका सिद्धान्तहरू

विश्वव्यापी रूपमा बैकिङ क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न बैकिङ सुपरिवेक्षणका लागि बासेल समितिद्वारा सन् २०१५ मा सरकारी स्वामित्व रहेका तथा सरकारको सहयोग प्राप्त बैंकहरूका लागि समेत लागु हुने गरी संस्थागत सुशासन सम्बन्धी १३ वटा सिद्धान्तहरूको मार्गदर्शन जारी गरिएको छ, जसलाई देहायबमोजिम प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

सिद्धान्त १ : सञ्चालक समितिका समग्र जिम्मेवारीहरू (Board's Overall Responsibilities)

सञ्चालक समिति बैंकको समग्र जिम्मेवारीका लागि उत्तरदायी हुने छ, जसमा बैंकका रणनीतिक उद्देश्यहरू, सुशासनको ढाँचा र संस्थागत संस्कृतिको कार्यान्वयनको स्वीकृति र व्यवस्थापनको निरीक्षण गर्ने कार्यहरू पर्दछन् ।

सिद्धान्त २ : सञ्चालक समितिको योग्यता र गठन (Board Qualification & Composition)

सञ्चालक समितिका सदस्यहरू व्यक्तिगत र सामूहिक रूपमा आफ्नो पदका लागि योग्य हुनुपर्छ र सो योग्यता कायम राख्नुपर्छ । उनीहरूले आफ्नो सुपरिवेक्षण र संस्थागत सुशासनको भूमिकालाई बुझ्नुपर्छ र बैंकका मामिलाहरूमा ठोस एवम् निष्पक्ष निर्णय लिन सक्षम हुनुपर्छ ।

सिद्धान्त ३ : सञ्चालक समितिको आफ्नै संरचना र अभ्यास (Board's own Structure & Practices)

सञ्चालक समितिले आफ्नो कार्यका लागि उपयुक्त सुशासन संरचना र अभ्यासहरू परिभाषित गर्नुपर्दछ । साथै, त्यस्ता अभ्यासहरूको पालना

सुनिश्चित गर्न आवश्यक संयन्त्रहरू स्थापना गर्नुपर्दछ र निरन्तर प्रभावकारिताका लागि समय-समयमा तिनको समीक्षा गर्नुपर्दछ ।

सिद्धान्त ४ : उच्च व्यवस्थापन (Senior Management)

सञ्चालक समितिको निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा रही उच्च व्यवस्थापनले बैंकको व्यावसायिक रणनीति, जोखिम वहन गर्ने क्षमता (risk appetite), पारिश्रमिक र सञ्चालक समितिद्वारा स्वीकृत अन्य नीतिहरू अनुकूल हुने गरी बैंकका क्रियाकलापहरू सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

सिद्धान्त ५ : समूहगत संरचनाको सुशासन (Governance of Group Structure)

एउटा समूहगत संरचनामा, मुख्य कम्पनी (parent company) को सञ्चालक समिति, सो समूहको समग्र जिम्मेवारी र संरचना, व्यवसाय एवम् जोखिम अनुकूलको स्पष्ट सुशासन ढाँचाको स्थापना र सञ्चालन सुनिश्चित गर्न उत्तरदायी हुन्छ । सञ्चालक समिति र उच्च व्यवस्थापनले बैंक समूहको सङ्गठनात्मक संरचना र यसले निम्त्याउन सक्ने जोखिमहरूलाई राम्ररी बुझ्नुपर्दछ ।

सिद्धान्त ६ : जोखिम व्यवस्थापन कार्य (Risk Management Function)

बैंकहरूमा एक प्रभावकारी र स्वतन्त्र जोखिम व्यवस्थापन कार्यप्रणाली हुनुपर्दछ । यो प्रणाली प्रमुख जोखिम अधिकृत (Chief Risk Officer - CRO) को नेतृत्वमा हुनुपर्दछ, जसको पर्याप्त ओहोदा, स्वतन्त्रता, स्रोत र सञ्चालक समितिसम्म सिधा पहुँच हुनु आवश्यक छ ।

सिद्धान्त ७ : जोखिम पहिचान, अनुगमन र नियन्त्रण (Risk Identification, Monitoring & Controlling)

बैंकव्यापी र व्यक्तिगत एकाइका आधारमा जोखिमहरूको निरन्तर पहिचान, अनुगमन र नियन्त्रण गरिनुपर्दछ । बैंकको जोखिम व्यवस्थापन र आन्तरिक नियन्त्रण पूर्वाधारको स्तरलाई बैंकको जोखिम पार्श्वचित्र (Risk profile), बाह्य जोखिमको अवस्था र व्यावसायिक अभ्यासमा आउने परिवर्तनहरूअनुसार अद्यावधिक राख्नुपर्दछ ।

सिद्धान्त ८ : जोखिमको सञ्चार (Risk Communication)

एक प्रभावकारी जोखिम सुशासन ढाँचाका लागि बैंकभित्र जोखिमका बारेमा सञ्चालक समिति र उच्च व्यवस्थापनलाई गरिने रिपोर्टिङका साथै समग्र संस्थाभरि लागु हुने गरी मजबुत सञ्चार प्रणाली आवश्यक हुन्छ ।

सिद्धान्त ९ : अनुपालन (Compliance)

बैंकको अनुपालन जोखिम (compliance risk) व्यवस्थापन सुपरिवेक्षणका लागि बैंकको सञ्चालक समिति जिम्मेवार हुन्छ । सञ्चालक समितिले एउटा अनुपालन कार्य एकाइ स्थापना गर्नुपर्दछ र अनुपालन जोखिम पहिचान, मूल्याङ्कन, अनुगमन, प्रतिवेदन र सल्लाह प्रदान गर्ने नीति तथा प्रक्रियाहरू स्वीकृत गर्नुपर्दछ ।

सिद्धान्त १० : आन्तरिक लेखा परीक्षण (Internal Audit)

आन्तरिक लेखा परीक्षण कार्यले सञ्चालक समितिलाई स्वतन्त्र रूपमा आश्वस्त पार्नुपर्दछ । यसले प्रभावकारी सुशासन प्रक्रियाको प्रवर्धन र बैंकको दीर्घकालीन सुदृढता कायम राख्न सञ्चालक समिति र उच्च व्यवस्थापनलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

सिद्धान्त ११ : पारिश्रमिक (Compensation)

बैंकको पारिश्रमिक संरचना बैंकमा सबल संस्थागत सुशासन र जोखिम व्यवस्थापनलाई सहयोग पुर्याउने खालको हुनुपर्दछ ।

सिद्धान्त १२ : खुलासा र पारदर्शिता (Disclosure and Transparency)

बैंकको शासन यसका सेयरधनीहरू, निक्षेपकर्ताहरू, अन्य सम्बन्धित सरोकारवालाहरू र बजार सहभागीहरूका लागि पर्याप्त रूपमा पारदर्शी हुनुपर्दछ ।

सिद्धान्त १३ : सुपरिवेक्षकहरूको भूमिका (The Role of Supervisors)

सुपरिवेक्षकहरूले बैंकहरूको संस्थागत सुशासनका लागि मार्गदर्शन प्रदान गर्नुका साथै सुपरिवेक्षण गर्नुपर्दछ । यसमा विस्तृत मूल्याङ्कन र सञ्चालक समिति तथा उच्च व्यवस्थापनसँगको नियमित अन्तरक्रिया समावेश हुन्छ । उनीहरूले आवश्यकताअनुसार सुधार र सुधारात्मक कार्यका लागि निर्देशन दिनुपर्दछ र संस्थागत सुशासनसम्बन्धी जानकारी अन्य सुपरिवेक्षकहरूसँग आदानप्रदान गर्नुपर्दछ ।

(ख) नेपाल राष्ट्र बैंक एकीकृत निर्देशन २०८१

अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासलाई पछ्याउँदै नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका लागि संस्थागत सुशासनसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गरेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन, २०८१ को निर्देशन नं. ६ मा उल्लेख गरिएका संस्थागत सुशासनसम्बन्धी व्यवस्थाका मुख्य मुख्य बुँदाहरूलाई देहायबमोजिम प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- **सञ्चालक समितिको उत्तरदायित्व** : सञ्चालक समितिले बैंकका रणनीतिक उद्देश्यहरू, सुशासनको ढाँचा र संस्थागत संस्कृतिको कार्यान्वयनको स्वीकृति र व्यवस्थापनको निरीक्षण गर्ने जस्ता समग्र जिम्मेवारीहरू वहन गर्नुपर्दछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्ना लागि आवश्यक योजना, नीति, कार्यविधि तथा मार्गदर्शनहरू तर्जुमा गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।
- **सञ्चालक र प्रमुख कार्यकारीको योग्यता** : सञ्चालकहरू व्यक्तिगत र सामूहिक रूपमा आफ्नो पदका लागि योग्य हुनुपर्दछ, संस्थागत सुशासनमा आफ्नो भूमिका बुझ्नुपर्दछ र बैंकको मामिलामा निष्पक्ष निर्णय लिन सक्षम हुनुपर्दछ । साथै ६५ वर्ष नाघेको व्यक्ति कार्यकारी प्रमुख र ७० वर्ष नाघेको व्यक्ति सञ्चालक हुन नपाउने प्रावधान छ ।
- **सुशासन संरचना र अभ्यास** : सञ्चालक समितिले उपयुक्त सुशासन संरचना र अभ्यासहरू परिभाषित गरी तिनको पालना सुनिश्चित गर्न संयन्त्रहरू स्थापना गर्नुपर्दछ र प्रभावकारिताका लागि समय-समयमा तिनको समीक्षा गर्नुपर्दछ । सञ्चालक समितिबाट नीतिगत निर्णय, अनुगमन तथा रणनीतिक मार्गनिर्देशन प्रभावकारी रूपमा हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । साथै सुशासन कमजोर हुने कार्य, अभ्यास वा संरचनामा सुधारात्मक कदम चाल्ने दायित्व सञ्चालक समितिको हुन्छ ।
- **उच्च व्यवस्थापनको भूमिका** : उच्च व्यवस्थापनले सञ्चालक समितिको निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा रही स्वीकृत नीति, रणनीति र जोखिम वहन गर्ने क्षमता (risk appetite) अनुकूल हुने गरी बैंकको सञ्चालन गर्नुपर्दछ । साथै बैंकमा जोखिम व्यवस्थापन

र सुशासनबिच समन्वयात्मक व्यवस्था सुनिश्चित गरिएको हुनुपर्दछ ।

- **कर्मचारी दक्षता र तालिम** : बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्मचारीको दक्षता अभिवृद्धिका लागि प्रत्येक वर्ष कुल तलब भत्ता खर्चको न्यूनतम ३ प्रतिशत रकम तालिम तथा वृत्ति विकासमा खर्च गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था छ ।
- **आन्तरिक नियन्त्रण र लेखा परीक्षण** : सुशासन सुनिश्चित गर्न प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र स्वतन्त्र आन्तरिक लेखा परीक्षण कार्य हुनुपर्दछ, जसले सञ्चालक समितिलाई बैंकको जोखिम र सुशासनका बारेमा स्वतन्त्र रूपमा आश्वस्त पार्न सकोस् । बैंकको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली सुदृढ, पारदर्शी र उत्तरदायी हुनुपर्दछ ।
- **सम्बन्धित पक्ष (Related Parties)** : बैंकमा प्रवर्तक, सञ्चालक तथा उच्च व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित पक्ष पहिचान गर्ने स्पष्ट संयन्त्र हुनुपर्दछ । साथै ती सम्बन्धित पक्षलाई नियमानुसार बाहेक ऋण प्रवाहमा कडाइका साथ नियमन गरिएको हुनुपर्दछ । सम्बन्धित पक्षसँग हुने कारोबारहरू Arm's Length Principle अनुसार हुनुपर्दछ र कारोबारको पर्याप्त प्रकटीकरण (Disclosure) वित्तीय विवरणमा गरिएको हुनुपर्दछ ।
- **पारिश्रमिक नीति** : बैंकको पारिश्रमिक संरचना सबल संस्थागत सुशासन र जोखिम व्यवस्थापनलाई सहयोग पुर्याउने खालको हुनुपर्दछ ।
- **स्वार्थको द्वन्द्व (Conflict of Interest)** : सञ्चालक वा कर्मचारीहरू प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा लिलाम बढाबढ वा ऋण असुलीसम्बन्धी कार्यमा सहभागी हुन नपाउने र स्वार्थ बाभिने कार्यहरू गर्न नहुने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै, संस्थापक, एक प्रतिशत वा सोभन्दा बढी सेयर लिएका सेयरधनी तथा निजका परिवार तथा बैंकका कर्मचारीलाई पनि कर्जा दिनुहुँदैन । बैंकका सञ्चालक, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत (CEO) तथा कर्मचारीहरूका लागि आचारसंहिता लागु गरिएको हुनुपर्दछ ।
- सञ्चालक, निजको एकाघर परिवारका सदस्य, निजको वित्तीय स्वार्थ भएको व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, सञ्चालक वा निजका एकाघर परिवारका सदस्यले दश प्रतिशतभन्दा बढी सेयर लिएको फर्म, कम्पनी र संस्थालाई, निजका एकाघरका सदस्य जमानत बसेको व्यक्ति, फर्म, संस्थालाई बैंकले कर्जा प्रदान गर्न नहुने, सञ्चालक वा १ प्रतिशतभन्दा बढी सेयर लिएका सेयरधनी वा निजको परिवारको स्वामित्वमा रहेको/वित्तीय स्वार्थ रहेको फर्म, कम्पनीसँग घर भाडा लिई कारोबार गर्न नपाइने प्रावधान छ ।
- **खुलासा र पारदर्शिता** : बैंकको सुशासन प्रणाली सेयरधनी, निक्षेपकर्ता र अन्य सरोकारवालाहरूका लागि पारदर्शी हुनुपर्दछ । बैंकको निर्णय प्रक्रियामा पारदर्शिता, जवाफदेहिता र नैतिकता कायम गरिएको हुनुपर्दछ ।
- **अनुपालन (Compliance)** : बैंकमा संस्थागत सुशासनसम्बन्धी अनुपालना अवस्थाको नियमित समीक्षा गरिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । बैंकले नियामक निकाय (NRB) का निर्देशन, परिपत्र

तथा मार्गदर्शनको पूर्ण पालना गर्नुपर्दछ । बैंकको संस्थागत सुशासनको समग्र स्तर नियामकीय निर्देशनबमोजिम सन्तोषजनक हुनुपर्दछ ।

उक्त एकीकृत निर्देशनमा गरिएका व्यवस्थाहरूले नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सबैले अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्छ र यी व्यवस्थाहरूले संस्थालाई जिम्मेवार, पारदर्शी र नियमसङ्गत रूपमा सञ्चालन गर्न मद्दत पुऱ्याउँछन् ।

(ग) विभिन्न ऐन, नियम, निर्देशन तथा परिपत्रहरू

सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको हित रक्षा गर्दै बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न निम्नानुसारका ऐनहरूको व्यवस्था गरिएको छ :

- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३,
- बैंकिङ कसुर तथा सजायसम्बन्धी ऐन, २०६४,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४,
- विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४,
- भुक्तानी तथा फछ्छौट ऐन, २०७५,
- विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३,
- कम्पनी ऐन, २०६३, आदि विभिन्न बैंकिङ क्षेत्रसँग सम्बन्धित ऐनहरू ।

उपर्युक्त ऐनहरूमा व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउन विभिन्न नियमावली, विनियमावली, निर्देशिका आदिको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । बैंकिङ क्षेत्रको नियामकीय निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न समय समयमा विभिन्न नीति, निर्देशन तथा परिपत्रहरू जारी गर्ने गरेको छ । बैंकद्वारा जारी गरिएको एकीकृत निर्देशनको निर्देशन नं. ६ संस्थागत सुशासनमै मात्र केन्द्रित छ ।

साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई नियामकीय दायराभित्र रही आफ्ना लागि आवश्यक पर्ने नियम आफैले निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन सक्ने अधिकार पनि हुने हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले संस्थाभित्र सुशासन कायम गर्न आन्तरिक रूपमा नीति, नियमावली, निर्देशन र परिपत्र जारी गर्ने गर्दछन् ।

४.२ संस्थागत एवम् संरचनागत प्रयास

बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा विभिन्न सङ्घ संस्थाले कार्य गर्दै आइरहेका छन् । तीमध्ये केही तल उल्लेख गरिएको छ :

क) अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्था

- विश्व बैंक तथा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष [World Bank & IMF],
- Bank for International Settlements [BIS],
- Financial Action Task Force [FATF],
- Organization for Economic Co-operation and Development [OECD] आदि ।

ख) राष्ट्रिय स्तरमा संस्थागत संरचना

- नेपाल राष्ट्र बैंक, सोअन्तर्गत वित्तीय सूचना एकाइ, बैंकिङ सुपरिवेक्षण विभाग लगायतका विभिन्न विभागहरू,

- बैंक तथा वित्तीय संस्थामा आन्तरिक लेखा परीक्षण विभाग, कम्प्लायन्स विभाग, जोखिम व्यवस्थापन विभाग लगायतका विभाग,
- कर्जा सूचना केन्द्र, ऋण असुली न्यायाधीकरण, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष,
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, सम्पत्ति शुद्धीकरण विभाग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, नेपाल प्रहरी आदि ।

४.३ कार्यक्रमगत एवम् कार्यमूलक प्रयास

बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न निम्न कार्यक्रम एवम् कार्यगत प्रयास गरिएको छ :

- संस्थाहरूमा नियमित रूपमा आन्तरिक तथा बाह्य लेखा परीक्षण,
- संस्थाहरूमा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली,
- विभिन्न निकाय तथा पदमा आसिन व्यक्तिसँग कार्यसम्पादन सम्झौता,
- पुरस्कार तथा दण्डसजायको अभ्यास,
- सञ्चालक, कर्मचारी, ग्राहक तथा सरोकारवाला लक्षित सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू, आदि ।

४.४ प्राविधिक प्रयास

बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न निम्न प्राविधिक प्रयास गरिएको छ :

- बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सूचना प्राविधिको प्रयोगलाई जोड दिइएको,
- Specification of IT System & Equipment तोक्ने गरिएको,
- नियमित रूपमा IT System [IS] Audit गर्ने गरिएको,
- विभिन्न Management Information System, Monitoring System आदि प्रयोगमा ल्याइएको ।

५. नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा संस्थागत सुशासनसम्बन्धी समस्या एवम् चुनौतीहरू

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा संस्थागत सुशासनको पालना गराउन बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, कम्पनी ऐन लगायतका कानुनी व्यवस्था भए तापनि व्यवहारमा नेपाल राष्ट्र बैंकका निर्देशन र परिपत्र नै प्रमुख आधार बनेका छन् ।

- नेपाल राष्ट्र बैंकले पहिलो पटक वि.सं. २०५८ साउन १ गतेदेखि लागु हुने गरी 'निर्देशन नं. ६' जारी गरी वाणिज्य बैंकहरूका लागि संस्थागत सुशासनको औपचारिक सुरुवात गरेको हो ।
- वित्तीय प्रणालीमा देखिएका गलत अभ्यास, कमजोरी र समस्यालाई सम्बोधन गर्न निर्देशन नं. ६ मा समयसापेक्ष परिमार्जन गर्दै आएको देखिन्छ । निर्देशन नं. ६ ले वित्तीय संस्था सञ्चालन, सञ्चालकको आचरण, अधिकार र जवाफदेहिता सम्बन्धी न्यूनतम स्वीकार्य मापदण्ड तोकेको छ ।
- यस निर्देशनमा सञ्चालकहरूको क्षेत्राधिकार, कर्जा लिन बन्देज, वित्तीय स्वार्थ, अन्य संस्थामा पद धारणमा रोक, पदीय बन्देज तथा अभिलेखको गोपनीयता सम्बन्धी व्यवस्था समेटिएको छ । समितिको नियमित बैठक, उमेर हद, विभिन्न कार्यगत समिति

र लेखा परीक्षण समितिको व्यवस्था पनि संस्थागत सुशासनका महत्वपूर्ण अङ्गका रूपमा समावेश गरिएको छ ।

- बैकिङ कसुर ऐन आउनु अघि संस्थागत सुशासनलाई मुख्यतः नैतिक विषयका रूपमा लिइन्थ्यो भने पछिल्लो समयमा अधिकार दुरुपयोग र आर्थिक अनियमितता कानुनी कारबाहीको दायरामा आएका छन् । नियतविना ज्ञान वा अनुभवको कमीले भएका गल्तीलाई निर्देशनमार्फत सुधार गर्ने अभ्यास बढ्दै गएको छ भने नियतवश गरिएका कसुरजन्य कार्यलाई कानुनी कारबाही गरिने प्रवृत्ति विकास भएको छ ।
- गम्भीर प्रकृतिका मुद्दा अदालती प्रक्रियामा जाँदा लामो अनिश्चित समयका कारण बैकिङ क्षेत्र अन्योल र सम्भावित नोकसानीको जोखिममा रहने अवस्था देखिन्छ । विगतमा सञ्चालक समितिको दैनिक कार्यमा अत्यधिक हस्तक्षेप, कर्मचारी नियुक्ति तथा खरिद प्रक्रियामा बोर्डको प्रभाव, एकाधरका सदस्यहरूको प्रभुत्व जस्ता कमजोर अभ्यासहरू विद्यमान थिए ।
- सञ्चालकहरू प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा कर्जा प्रवाह, आर्थिक सुविधा निर्धारण तथा निर्णयाधिकार सीमित समूहमा केन्द्रित गर्ने प्रवृत्ति देखिन्थ्यो । यस्तो प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक लागिपरिरेको देखिन्छ ।
- यद्यपि पछिल्लो समयमा प्रत्यक्ष उल्लङ्घन घटे पनि कानुनी तिकडम अपनाई निर्देशनको मर्म विपरीत व्याख्या गर्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको छ । अनुभवहीन सञ्चालक नियुक्त गर्ने, स्वतन्त्र सञ्चालकलाई प्रभावकारी भूमिका नदिने, लामो समयसम्म एकै व्यक्तिको नियन्त्रण रहने जस्ता कमजोर सुशासनका रोग अभै विद्यमान छन् ।
- प्रमुख कार्यकारी अधिकृत (CEO) छनोटमा प्रतिस्पर्धात्मक र व्यावसायिक प्रक्रियाभन्दा स्वार्थ अनुकूल नियुक्ति गर्ने अभ्यास देखिन्छ । निर्देशन छल्लन एकै समूह वा नजिकका व्यक्तिलाई सञ्चालक समितिमा प्रतिनिधित्व गराउने प्रवृत्ति बढ्दो क्रममा छ ।
- जोखिम न्यूनीकरणका लागि राष्ट्र बैंकले CEO तथा सञ्चालकको पदावधि र उमेर हद तोकेको भए पनि कानुनी उपचारका नाममा संस्थालाई कमजोर बनाउने घटनाहरू देखिएका छन् ।
- बैंकमा प्रमुख कार्यकारीलाई अत्यधिक कर्जा प्रवाह लक्ष्य तोकिनु, उच्च मुनाफा देखाउन असुरक्षित कर्जा प्रवाह गर्नु, निष्क्रिय कर्जा (NPL) कम देखाउने प्रवृत्ति अपनाइनु र वित्तीय संस्थाहरूका वित्तीय विवरणहरू पूर्णरूपमा सही नदेखिनुले बैकिङ सुशासनमा चुनौती थपिएको छ ।
- एउटै व्यापारिक घराना बैकिङ, व्यापार र राजनीतिमा एकैसाथ संलग्न हुनु, संस्थापक सेयर धितो राखी कर्जा लिई अर्को संस्था खोल्ने प्रवृत्ति देखिनु, बैंकको बोर्ड तथा व्यवस्थापन पूर्णरूपमा पेसागत र संस्थागत हुन नसक्नु आदि प्रवृत्तिले समस्या जटिल बनाउन सक्ने देखिन्छ ।
- कतिपय संस्थामा प्रमुख कार्यकारी तथा उच्च अधिकारीहरूको अत्यधिक पारिश्रमिक निर्धारण गरिनु र आर्थिक तथा गैरआर्थिक सुविधा लिन विषयमा सञ्चालकहरूबिच मतभेद हुनुले संस्थागत

सुशासनका लागि गरिएका प्रयासहरू कार्यान्वयन नहुने त होइनन् भन्ने संशय पैदा भएको छ ।

- संस्थागत सुशासनको मूल आधार भनेको बैकिङ क्षेत्र बुझ्नेका, सक्षम र नैतिक व्यक्तिको सञ्चालक समितिमा चयन हो, जुन नेपालमा अभै चुनौतीकै रूपमा रहेको छ ।

६. समस्याको समाधान तथा चुनौतीहरू सामना गर्न चालिनुपर्ने कदमहरू

नेपालको बैकिङ क्षेत्रमा संस्थागत सुशासन कायम गर्न देखिएका समस्याको समाधान तथा चुनौतीहरू सामना गर्न चालिनुपर्ने कदमहरूलाई देहायबमोजिम प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- नियामकीय निकाय, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले अन्तरिष्ट्रिय स्तरमा बैकिङ सुपरिवेक्षणका लागि बासेल समितिद्वारा सन् २०१५ मा जारी गरिएका संस्थागत सुशासनसम्बन्धी सिद्धान्तहरूको पूर्णरूपमा पालना गर्ने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सञ्चालक समिति र व्यवस्थापनको भूमिका स्पष्ट रूपमा विभाजन गरी सञ्चालक समिति नीति निर्माण एवम् निगरानीमा र व्यवस्थापन नीतिहरूको कार्यान्वयनमा सीमित हुने गरी अभ्यास गर्ने ।
- सञ्चालक नियुक्तिमा योग्यता र Fit and Proper Test कडाइका साथ पालना गर्न बैकिङ, वित्त, जोखिम व्यवस्थापनको अनुभव अनिवार्य गर्ने ।
- स्वतन्त्र सञ्चालकको सङ्ख्या र प्रभावकारी भूमिका वृद्धि गरी वास्तविक निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- कार्यसम्पादनमा आधारित जवाफदेहिता प्रणालीको अवलम्बन गरी सञ्चालक समिति र व्यवस्थापनको Key Performance Indicators [KPI] मा आधारित मूल्याङ्कन गर्ने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकको सुपरिवेक्षकीय क्षमता (Supervisory capacity) अभिवृद्धि गर्ने । आवश्यक जनशक्ति तथा प्रविधिको प्रबन्ध गर्दै तालिम तथा विकास कार्यक्रममार्फत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने । साथै नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा Risk based supervision लाई थप प्रभावकारी बनाउने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली (Internal Control System) लाई थप मजबुत पार्ने । आन्तरिक नियन्त्रण र जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली सुदृढीकरण गर्न तीन तहको रक्षा प्रणाली (Three Tiers of Defense) लागु गर्ने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका लागि जारी गरिएको एकीकृत निर्देशनको निर्देशन नं. ६ मा उल्लिखित सुशासनसम्बन्धी व्यवस्थाहरूको अक्षरशः पालना गर्ने । स्वार्थको द्वन्द्व नियन्त्रणका लागि कडा नीति जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने । आचारसंहिता र नैतिक संस्कृति उल्लङ्घन गरेमा कडा कारबाही गर्ने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका कम्प्लायन्स विभाग, जोखिम व्यवस्थापन विभाग, आन्तरिक लेखा परीक्षण विभाग लगायतका संरचनालाई थप सशक्त पार्ने ।
- कानुनी छिद्र [loopholes] हरूको दुरुपयोग गरी कसुरबाट

उन्मुक्ति प्राप्त गर्न खोज्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न कानुनको थप स्पष्ट व्याख्या गर्ने, आवश्यक परिमार्जन या संशोधन गर्ने र नयाँ कानुन निर्माण गरी कानुनी अपर्याप्तता पूर्ति गर्ने ।

- बैंक तथा वित्तीय संस्थामा हुने राजनीतिक नियुक्ति र प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न आवश्यक कानुनी प्रबन्ध लगायतका अन्य सुधारका उपायहरू अपनाउने । विशेष गरी सरकारी बैंकहरूमा व्यावसायिक स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्न राजनीतिक हस्तक्षेप न्यूनीकरण गर्ने ।
- बैंकका सेयरधनी, सञ्चालक, कर्मचारी, ग्राहक र सरोकारवालाहरूलाई लक्षित गरी पर्याप्त मात्रामा संस्थागत सुशासनसम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने । सञ्चालक समिति, व्यवस्थापन र कर्मचारीका लागि संस्थागत सुशासनसम्बन्धी नियमित तालिम र क्षमता विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पारदर्शिता र जवाफदेहिता कायम गर्दै समयमै, स्पष्ट र सत्य सूचना प्रकाशन गर्ने । भ्रामक सूचना प्रवाह हुन नदिन आवश्यक सावधानीका उपाय अपनाउने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आन्तरिक तथा बाह्य लेखा परीक्षणका क्रममा औल्याइएका कैफियतहरूको यथाशीघ्र सुधार गर्ने ।
- संस्थागत सुशासनका लागि Artificial Intelligence [AI] लगायतका अत्याधुनिक प्रविधि प्रयोगमा ल्याउने । डिजिटल गभर्नेन्स र MIS प्रणाली सुदृढीकरणसँगै तथ्याङ्कमा आधारित निर्णय लिने अभ्यास गर्ने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कम्प्लायन्सलाई पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्दै उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा लगानी गर्ने ।

- हालसालै सार्वजनिक भएको बैंकिङ क्षेत्र सुधार कार्यदल २०८२ को प्रतिवेदनमा उल्लिखित सुझावहरूको कार्यान्वयन गर्ने ।

७. निष्कर्ष

बैंकिङ क्षेत्र अर्थतन्त्रको प्रमुख सूचक हो । यो नै अर्थतन्त्रलाई डोर्‍याउने प्रमुख क्षेत्रहरूमध्येको एक हो । यस क्षेत्रमा देखिने विकृति र विसङ्गतिले अर्थतन्त्रमै प्रतिकूल प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । लामो समयसम्मको प्रतिकूलताले अर्थतन्त्र नै धराशायी हुने अवस्था निम्तिन सक्छ । अर्थतन्त्र शिथिल हुँदा मानिसहरूले रोजगारी गुमाउन सक्छन् । मुलुकको उत्पादन र उत्पादकत्व घट्दै जाने र परनिर्भरता बढ्दै जाने अवस्था आउन सक्छ । तसर्थ मुलुकलाई आर्थिक रूपमा आत्मनिर्भर र सबल बनाउन बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन र स्थायित्व आवश्यक हुन्छ । बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन कायम नगरी आर्थिक समृद्धिको साझा लक्ष्य हासिल गर्न कठिन छ । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न केन्द्रीय बैंक एवम् बैंकिङ क्षेत्रको नियामकीय निकायका रूपमा रहेको नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल सरकार र सोअन्तर्गतका निकायहरू, बैंक तथा वित्तीय संस्था र तिनीहरूका सञ्चालक, सेयरधनी, व्यवस्थापन र कर्मचारीहरू, निजी क्षेत्रका उद्योगी, व्यवसायी र व्यापारीहरू, ग्राहक वर्ग तथा आमसर्वसाधारण लगायत बैंकिङ क्षेत्रका सरोकारवालाहरूको जिम्मेवारपूर्ण भूमिका आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सूची

- <https://www.bis.org/bcbs/publ/d328.htm>
- <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2025/01/UD-2081-ABC-merged.pdf>
- <https://nagariknews.nagariknetwork.com/opinion/454871-1612937894.html>
- <https://bankingkhabar.com/archives/126842>

नेपालको सन्दर्भमा वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबिचको अन्तरसम्बन्ध

सुनिल थापा*

१. विषय प्रवेश

नेपालको आर्थिक विकास, स्थायित्व र समग्र समृद्धिसँग वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबिचको अन्तरसम्बन्ध गहिरो रूपमा गाँसिएको छ । यी दुई नीति राष्ट्रको अर्थतन्त्र सञ्चालन गर्ने प्रमुख आधारस्तम्भ हुन्, जसको समन्वयविना दिगो आर्थिक प्रगति सम्भव हुँदैन । वित्त नीति सरकारद्वारा कर प्रणाली, सार्वजनिक खर्च, बजेट तथा ऋण व्यवस्थापनका माध्यमबाट लागु गरिन्छ, जसले उत्पादन, रोजगारी र आर्थिक गतिविधिलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित गर्दछ भने मौद्रिक नीति नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा सञ्चालन गरिन्छ, जसले मुद्रा आपूर्ति, ब्याजदर, कर्जा प्रवाह तथा बैंकिङ प्रणालीको नियमनमार्फत मूल्य स्थिरता र वित्तीय सन्तुलन कायम गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । नेपालजस्तो विकासोन्मुख देशमा गरिबी, बेरोजगारी, सीमित उत्पादन क्षमता, आयातमा निर्भरता र आर्थिक असमानताजस्ता चुनौतीहरू विद्यमान छन् । यस्ता जटिल समस्याको समाधानका लागि मौद्रिक नीति र वित्त नीति एकअर्काका पूरकका रूपमा प्रभावकारी समन्वयमा सञ्चालन हुनु अपरिहार्य हुन्छ । यदि यी नीतिहरू असन्तुलित वा विरोधाभासी भए भने आर्थिक अस्थिरता, मुद्रास्फीति र विकास अवरुद्ध हुने खतरा रहन्छ । त्यसैले नेपालको आर्थिक लक्ष्य प्राप्तिका लागि वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबिचको अन्तरसम्बन्धको अध्ययन अत्यन्त आवश्यक र सान्दर्भिक विषय हो ।

२. वित्त नीति

वित्त नीति (Fiscal Policy) भन्नाले सरकारद्वारा देशको समग्र आर्थिक अवस्था व्यवस्थापन गर्न अपनाइने आय र व्ययसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमलाई बुझिन्छ । यस नीतिअन्तर्गत सरकारले कर, गैरकर राजस्व, सार्वजनिक खर्च, घाटा वा बचत बजेट तथा सार्वजनिक ऋणजस्ता वित्तीय उपकरणहरू प्रयोग गरेर अर्थतन्त्रलाई निर्देशित गर्दछ । वित्त नीति सरकारको आर्थिक दर्शन र विकास रणनीतिलाई व्यवहारमा उतार्ने मुख्य माध्यम हो । वित्त नीतिका प्रमुख उद्देश्यहरू आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु, मूल्य स्थिरता कायम राख्नु, रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्नु, पुँजी निर्माण र वृद्धि गर्नु, स्रोतसाधनको परिचालन गर्नु र आय तथा सम्पत्तिको समान वितरण सुनिश्चित गर्नु हो । विकासशील देशहरूका सन्दर्भमा वित्त नीति अझ बढी महत्वपूर्ण मानिन्छ, किनकि सीमित स्रोतसाधनको प्रभावकारी उपयोगमार्फत दिगो विकास हासिल गर्नु सरकारको प्रमुख दायित्व हुन्छ । सरकारले बजेटमार्फत शिक्षा, स्वास्थ्य, पूर्वाधार, सामाजिक सुरक्षा र उत्पादनशील खर्च बढाएर आर्थिक गतिविधि सशक्त बनाउने प्रयास गर्छ । त्यस्तै उपयुक्त कर प्रणाली अपनाई राजस्व सङ्कलन गर्दा उत्पादन, लगानी र उपभोगमा

नकरात्मक असर नपर्ने गरी सन्तुलन कायम गरिन्छ । आर्थिक मन्दी, बेरोजगारी, महँगीजस्ता समस्यालाई समाधान गर्न वित्त नीति एक प्रभावकारी उपकरणका रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यसरी वित्त नीति केवल सरकारी आम्दानी र खर्चको हिसाब-किताब मात्र नभई राष्ट्रको आर्थिक दिशा निर्धारण गर्ने महत्वपूर्ण साधन हो । सुदृढ र प्रभावकारी वित्त नीतिले दिगो आर्थिक विकास, सामाजिक समानता र आर्थिक स्थिरता हासिल गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ ।

२.१ वित्त नीतिका उपकरणहरू

सरकारले अर्थतन्त्रलाई नियन्त्रण, निर्देशन र स्थिर राख्न प्रयोग गर्ने साधनहरू वित्त नीतिका उपकरणहरू हुन्, जसअन्तर्गत निम्न तत्त्वहरू पर्दछन् ।

राजस्व : सरकारले राजस्व सङ्कलनको नीति परिवर्तन गरी उद्देश्य हासिल गर्न सक्छ । राजस्व आम्दानी बढाएर वा घटाएर सरकारले निर्दिष्ट उद्देश्य पूरा गर्न सक्छ । राजस्व रकम घटाउन वा बढाउन सरकारले कर र गैरकर राजस्वका दर तथा रकम परिवर्तन गर्न सक्दछ । राजस्वका प्रमुख स्रोतहरू कर राजस्व र गैरकर राजस्व हुन् । कर राजस्वअन्तर्गत प्रत्यक्ष कर र अप्रत्यक्ष कर पर्दछन् । आयकर, सम्पत्ति कर, नाफा कर आदि प्रत्यक्ष कर हुन् भने वस्तु तथा सेवामा लाने करहरू जस्तै : भन्सार, अन्तः शुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर आदि अप्रत्यक्ष कर हुन् । त्यस्तै गैरकर राजस्वअन्तर्गत रोयल्टी, जरिवाना तथा दण्ड, प्रशासनिक शुल्क, लाभांश आदि पर्दछन् ।

सार्वजनिक खर्च : सरकारले गर्ने सार्वजनिक खर्चको प्रवृत्तिले समग्र आर्थिक अवस्थालाई प्रभावित गर्दछ । खर्च वृद्धि गर्दा त्यो खर्च जनस्तरसम्म पुग्दछ र त्यसले माग तथा उपभोग खर्च बढाउँछ । खर्च कटौती गर्दा माग, उत्पादन तथा रोजगारी समेत घट्दछ । सार्वजनिक खर्चाअन्तर्गत चालु खर्च, पुँजीगत खर्च र वित्तीय व्यवस्थापन वा ऋण भुक्तानी पर्दछन् ।

सार्वजनिक ऋण : सरकारले घाटा बजेट पूर्ति गर्न आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतबाट ऋण सङ्कलन गर्दछ ।

वैदेशिक सहायता : सरकारले ससर्त वा निःसर्त रूपमा विभिन्न दातृ राष्ट्र वा निकायबाट पछि फिर्ता गर्नु नपर्ने गरी प्राप्त गरेको रकम अनुदान हो । अनुदान वित्त नीति कार्यान्वयनका लागि महत्वपूर्ण स्रोत हो ।

३. मौद्रिक नीति

मौद्रिक नीति भनेको मुलुकको समग्र आर्थिक स्थायित्व, वृद्धि र सन्तुलन कायम गर्नका लागि केन्द्रीय बैंकले अपनाउने नीति हो । यो

* सहायक प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

नीति मुख्यतः मुद्राको माग र आपूर्ति, कर्जा प्रवाह तथा ब्याजदरको व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित हुन्छ। आर्थिक नीतिका विभिन्न उद्देश्यहरू जस्तै : मूल्य स्थिरता, आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सिर्जना, वित्तीय स्थायित्व र बाह्य क्षेत्र सन्तुलन हासिल गर्न केन्द्रीय बैंकले मुद्राको परिमाण र लागतलाई प्रभावकारी उपकरणका रूपमा प्रयोग गर्छ। नेपालमा मौद्रिक नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकसँग रहेको छ, जुन सरकारको समग्र आर्थिक नीतिको अभिन्न अङ्ग हो। मौद्रिक नीतिले साख तथा मुद्राको आपूर्तिमा आवश्यकताअनुसार वृद्धि र सङ्कुचन गरी लगानी उपभोग र उत्पादनमा प्रभाव पार्दछ। आर्थिक मन्दीको समयमा तरलता प्रवाह गरी माग बढाउने र समृद्धि वा मुद्रास्फीतिको अवस्थामा तरलता नियन्त्रण गरी मूल्य स्थिरता कायम गर्ने यसको प्रमुख भूमिका रहन्छ। मुद्राको माग सरकार, व्यावसायिक प्रतिष्ठान, व्यक्ति तथा परिवारबाट कारोबार, सावधानी र स्ट्रेबाजीको उद्देश्यले उत्पन्न हुन्छ। यसको मागअनुसार उपयुक्त आपूर्ति हुन सकेमा मात्र अर्थतन्त्र सन्तुलित रहन्छ। त्यसैले खुला बजार प्रक्रिया, बैंकदर, अनिवार्य नगद अनुपातजस्ता उपकरण प्रयोग गरी मुद्राको माग र आपूर्ति व्यवस्थापन गर्ने नीति नै मौद्रिक नीति हो। नेपालमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ अनुरूप आर्थिक वर्ष २०५९/६० देखि मौद्रिक नीति प्रत्येक वर्ष औपचारिक रूपमा सार्वजनिक हुँदै आएको छ।

३.१ मौद्रिक नीतिका उपकरणहरू

केन्द्रीय बैंकले अर्थतन्त्रमा मुद्राको मात्रा, कर्जा प्रवाह र ब्याजदर नियन्त्रण गरी आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न मौद्रिक नीतिका विभिन्न उपकरणहरू प्रयोग गर्दछ। यी उपकरणहरू मुख्यतः तीन प्रकारका हुन्छन् - परिणामात्मक, गुणात्मक र गैरपरम्परागत।

परिणामात्मक उपकरणहरू : परिणामात्मक उपकरणहरू अप्रत्यक्ष उपकरणहरू हुन्, अर्थतन्त्रको समग्र तरलता नियन्त्रण गर्न प्रयोग गरिन्छ।

- बैंकदर घटाउँदा बैंकले सस्तोमा कर्जा पाउँछन् र लगानी बढ्छ, बढाउँदा कर्जा महँगो भई मुद्राप्रदाय घट्छ।
- अनिवार्य नगद अनुपात (CRR) बढाउँदा बैंकको कर्जायोग्य रकम घट्छ, घटाउँदा कर्जा प्रवाह बढ्छ।
- वैधानिक तरलता अनुपात (SLR) मार्फत बैंकलाई सुरक्षित सम्पत्ति जस्तै : सरकारी ऋणपत्र आदिहरूमा लगानी गर्न बाध्य पारेर तरलता जोखिम नियन्त्रण गरिन्छ।
- ब्याजदर करिडोर प्रयोग गरी अन्तरबैंक ब्याजदरलाई निश्चित सीमाभित्र राखेर बजारमा स्थिरता ल्याइन्छ।
- खुला बजार कारोबार अन्तर्गत तरलता प्रवाह गर्न रिपो, Overnight Repo, Outright Purchase, स्थायी तरलता सुविधा जस्ता उपकरण प्रयोग गरिन्छ भने तरलता प्रशोचन गर्न रिभर्स रिपो, Outright Sale, निक्षेप सङ्कलन जस्ता उपकरण प्रयोग गरिन्छ।

गुणात्मक उपकरणहरू : गुणात्मक उपकरणहरू प्रत्यक्ष उपकरणहरू हुन्। यिनको प्रयोग कर्जाको दिशा र गुण नियन्त्रण गर्न प्रयोग गरिन्छ।

- **मार्जिन आवश्यकता :** धितो सुरक्षणको निश्चित प्रतिशतभन्दा बढी ऋण लगानी गर्न नपाइने व्यवस्था गरी जोखिमयुक्त कर्जा

नियन्त्रण गरिन्छ।

- नैतिक दबाब र प्रत्यक्ष नियन्त्रण प्रयोग गरी बैंकहरूलाई नीतिअनुरूप व्यवहार गर्न प्रेरित गरिन्छ।
- कर्जा रासनिङ मार्फत कुनै उद्देश्यका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्न सक्ने कर्जाको अधिकतम सीमा तोक्ने।
- क्षेत्रगत कर्जा सीमा अन्तर्गत विभिन्न क्षेत्रहरूमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गर्नुपर्ने कर्जाको सीमा तोक्ने गरिन्छ।

गैरपरम्परागत उपकरणहरू : असामान्य अवस्थामा अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन Forward Guidance मार्फत भावी नीतिको सङ्केत दिने, बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई कर्जा प्रवाह बाध्य पार्न केन्द्रीय बैंकले निक्षेपमा Negative Interest Rate Policy तथा तरलता व्यवस्थापन गर्न कर्जा खरिद जस्ता उपाय अपनाइन्छ।

४. आर्थिक स्थायित्व : वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबिचको परिपूरक भूमिका

कुनै पनि देशको अर्थतन्त्रलाई स्थिर, सन्तुलित र दिगो बनाउन वित्त नीति र मौद्रिक नीति दुवै राज्यका अत्यन्त महत्त्वपूर्ण बृहत् आर्थिक रणनीतिहरू हुन्। वित्तीय नीति सरकारद्वारा निर्माण गरिन्छ भने मौद्रिक नीति केन्द्रीय बैंकद्वारा तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गरिन्छ। सामान्यतया सरकारले आर्थिक स्थायित्व, पूर्ण रोजगारी र विकासका उद्देश्य हासिल गर्न पहिले वार्षिक बजेटमार्फत वित्तीय नीतिको घोषणा गर्दछ र त्यसलाई प्रभावकारी बनाउन केन्द्रीय बैंकले सहायक रूपमा मौद्रिक नीति जारी गर्दछ। यस अर्थमा यी दुई नीति एकअर्काका परिपूरक हुन्। वित्तीय नीतिका प्रमुख उद्देश्यहरूमा पूर्ण रोजगारी, आर्थिक वृद्धि तथा विकास, मूल्य स्थिरता, भुक्तान सन्तुलन र विनिमय दर स्थिरता पर्दछन्। यी लक्ष्यहरू हासिल गर्न सरकारी खर्च वृद्धि वा कर कटौतीजस्ता उपाय अपनाइन्छन्। तर यदि यसले ब्याजदर बढायो भने निजी लगानी घट्न सक्छ, जसलाई Crowding out effect भनिन्छ। यही अवस्थामा मौद्रिक नीतिको भूमिका निर्णायक हुन्छ। मौद्रिक नीतिमार्फत केन्द्रीय बैंकले मुद्रा आपूर्ति बढाएर ब्याजदर घटाउँछ, जसले निजी लगानीलाई प्रोत्साहन गर्छ। यसरी वित्तीय नीतिले सिर्जना गरेको मागलाई मौद्रिक नीतिले समर्थन गर्दा आर्थिक स्थायित्व, उत्पादन वृद्धि र रोजगारी विस्तार सम्भव हुन्छ। मौद्रिक नीति र वित्तीय नीतिको परिपूरक सम्बन्ध व्याख्या गर्न IS-LM Model प्रयोग गरिन्छ।

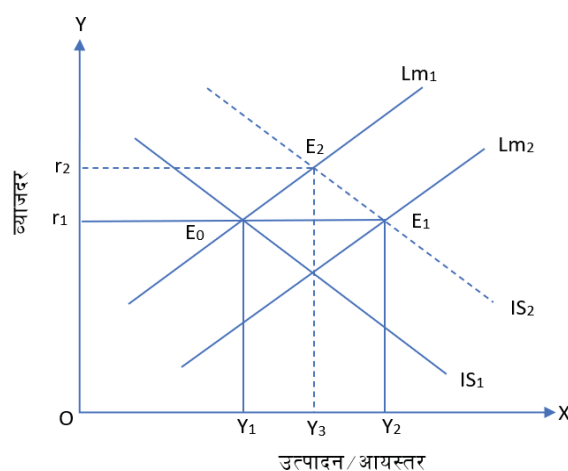
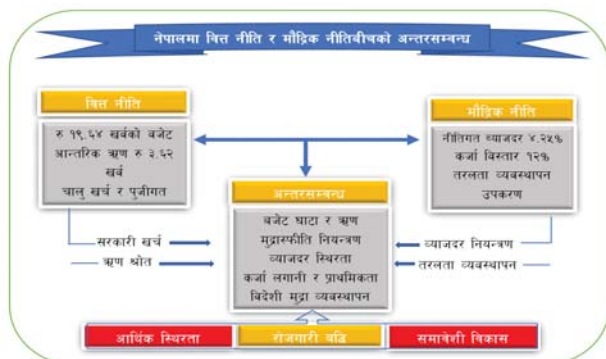

Fig: Interrelation between Fiscal Policy & Monetary Policy

माथिको चित्रमा IS-LM रेखाचित्रले वस्तु बजार र मुद्रा बजारबिचको सम्बन्ध तथा वित्तीय नीति र मौद्रिक नीतिको परिपूरक भूमिकालाई स्पष्ट रूपमा देखाउँछ । IS वक्रले वस्तु बजार (Goods Market) को सन्तुलन देखाउँछ, जहाँ लगानी र बचत ($I=S$) बराबर हुन्छ र यसले ब्याजदर र उत्पादनबिचको सम्बन्धलाई जनाउँदछ । LM वक्रले मुद्रा बजार (Money Market) को सन्तुलन देखाउँछ, जहाँ मुद्रा माग र मुद्रा आपूर्ति बराबर हुन्छ र यसले ब्याजदर आयस्तरबिचको सम्बन्ध स्पष्ट गर्छ । प्रारम्भिक अवस्थामा IS1 र LM1 वक्र एकअर्कालाई काटने बिन्दु E0 मा ब्याजदर र उत्पादन दुवै सन्तुलित हुन्छन् । सरकारले विस्तारवादी वित्तीय नीति अपनाई खर्च बढाउँदा वा कर घटाउँदा समग्र माग र लगानी बढेर IS1 वक्र दायाँ सर्दछ IS2 हुन्छ र उत्पादन वृद्धि भई Y1 बाट Y3 हुन्छ । तर मुद्रा आपूर्ति स्थिर रहेमा आय वृद्धिसँगै मुद्राको माग बढ्दा ब्याजदर बढी r1 बाट r2 हुन्छ र निजी लगानी केही हदसम्म घट्ने अवस्था उत्पन्न हुन्छ, जसलाई Partially crowding out effect भनिन्छ । यस अवस्थालाई न्यूनीकरण गर्दै वित्तीय नीतिको उद्देश्य सफल बनाउन केन्द्रीय बैंकले विस्तारवादी मौद्रिक नीति अपनाई मुद्रा आपूर्ति बढाउँदा LM1 वक्र पनि दायाँ सर्दछ र LM2 हुन जान्छ, जसले ब्याजदर घटी पुनः r1 हुन्छ र लगानी थप बढेर उत्पादन उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भई Y2 हुन्छ । अन्ततः IS2 र LM2 को सन्तुलन बिन्दु E1 मा उच्च उत्पादन र स्थिर ब्याजदरको अवस्था सिर्जना भई वित्तीय नीति र मौद्रिक नीति एकअर्काका परिपूरक भएको स्पष्ट हुन्छ ।

५. आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ को बजेट र मौद्रिक नीतिबिचको अन्तरसम्बन्ध

नेपालमा वित्तीय नीति सरकारद्वारा राजस्व सङ्कलन, खर्च र ऋण व्यवस्थापनसम्बन्धी नीतिहरू निर्धारण गर्ने प्रक्रिया हो, जुन वार्षिक बजेटमार्फत सार्वजनिक गरिन्छ । सङ्घीय प्रणालीमा सङ्घीय सरकारले आगामी आर्थिक वर्षको बजेट जेठ १५ मा संसद्मा प्रस्तुत गर्दछ, प्रदेश सरकारले असार १ मा र स्थानीय तहले असार १० मा आफ्ना बजेटहरू पेस गर्छन् । बजेटमार्फत सरकारले खर्चको बुँदा, कर दर तथा आन्तरिक तथा बाह्य ऋणको मात्रा निर्धारण गर्दछ । मौद्रिक नीति नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा मूल्य स्थिरता र वैदेशिक क्षेत्र सुदृढीकरणका लागि तयार गरिन्छ, जसले ब्याजदर मुद्रा आपूर्ति र बैंकिङ प्रणालीको कर्जा प्रवाह व्यवस्थापन गर्छ । वित्तीय र मौद्रिक नीतिहरू परस्पर सम्बन्धित छन्, किनभने वित्तीय नीतिबाट सिर्जित खर्च र राजस्व संरचना मौद्रिक प्रवाह र कर्जा वितरणमा असर पार्छ भने मौद्रिक नीतिले ब्याजदर र तरलता व्यवस्थापनमार्फत अर्थतन्त्रको खर्च र लगानीलाई प्रभावित गर्छ ।

विस्तारमुखी बजेट र समर्थनात्मक मौद्रिक नीतिको समान दिशा

आर्थिक वर्ष २०८२/८३ का लागि सरकारले करिब रु. १९.६४ खर्ब बराबरको बजेट प्रस्तुत गरेको छ, जुन चालु आर्थिक वर्षको विनियोजन तुलनामा ५.६ प्रतिशतले बढी हो । बजेटले चालु खर्च, पुँजीगत खर्च र वित्तीय व्यवस्थामार्फत समग्र माग बढाउने लक्ष्य लिएको छ । यस्तो विस्तारमुखी वित्तीय नीतिलाई सहयोग गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि मौद्रिक नीति समर्थनात्मक (Accommodative) बनाएको छ, जसले कर्जा र तरलता सहज बनाई बजेटबाट सिर्जित आर्थिक गतिविधिलाई व्यवहारमा उतार्ने वातावरण तयार गरेको छ ।

बजेट घाटा र तरलता व्यवस्थापनबिचको प्रत्यक्ष सम्बन्ध

बजेट २०८२/८३ मा उल्लेख्य घाटा देखिन्छ, जुन मुख्यतः आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋणबाट पूर्ति गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सरकारले आन्तरिक ऋण उठाउँदा बैंकिङ प्रणालीको तरलता बढ्ने सम्भावना हुन्छ । यही कारण मौद्रिक नीतिले Open Market Operations, Repo/Reverse Repo (SDF) जस्ता उपकरण प्रयोग गरी बजारमा आवश्यक तरलता कायम राख्ने रणनीति अपनाएको छ । यसले बजेट र मौद्रिक नीतिबिचको प्रत्यक्ष अन्तरसम्बन्ध देखाउँछ ।

Policy Rate स्थिरता र बजेट कार्यान्वयन

आर्थिक वर्ष २०८२/८३ को मौद्रिक नीतिको पहिलो त्रैमासिक समीक्षाले Policy Rate ४.५ प्रतिशत बाट घटाई ४.२५ प्रतिशत कायम राखेको छ । Policy Rate घटाउनुको उद्देश्य सरकारी तथा निजी क्षेत्रका परियोजनामा कर्जा लागत घटोस् भन्ने हो । बजेटले घोषणा गरेका पूर्वाधार, ऊर्जा, कृषि, शिक्षा र सामाजिक क्षेत्रका कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नीति दर लचिलो र सहायक रहनु आवश्यक हुन्छ । यस सन्दर्भमा Policy Rate घटाइएकाले बजेट कार्यान्वयनलाई मौद्रिक नीतिबाट प्रत्यक्ष रूपमा समर्थन गरेको देखिन्छ ।

Interest Rate Corridor र वित्तीय स्थिरता

मौद्रिक नीति २०८२/८३ को पहिलो त्रैमासिक समीक्षा अनुसार Interest Rate Corridor यस प्रकार रहेको छनू :

- Standing Deposit Facility (SDF/Reverse Repo) = २।७५%
- Policy Rate = ४।२५%
- Standing Liquidity Facility (SLF / Bank Rate) = ५।७५%

यस Corridor ले बैंकहरूले छोटो अवधिको ब्याजदरलाई निश्चित दायराभित्र राख्छ । बजेट विस्तारमुखी हुँदा ब्याजदरमा अत्यधिक उतारचढाव आउन नदिन यो व्यवस्था अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसले बजेट र मौद्रिक नीतिबिच वित्तीय स्थायित्वको सम्बन्ध प्रस्ट पार्छ ।

Repo/Reverse Repo मार्फत बजेट-मौद्रिक समन्वय

बजेट कार्यान्वयनका क्रममा सरकारी खर्च बढ्दा कहिले बजारमा तरलता अभाव र कहिले अधिक तरलता देखिन सक्छ । यस्तो अवस्थामा मौद्रिक नीतिले Repo (तरलता प्रवाह) र Reverse Repo/SDF (तरलता प्रशोचन) प्रयोग गर्छ । यसले बजेट खर्चको समयगत प्रभावलाई सन्तुलनमा राख्दै वित्तीय प्रणालीलाई स्थिर बनाउँछ, जसले दुवै नीतिको व्यावहारिक समन्वय देखाउँछ ।

पूँजीगत खर्च र निजी क्षेत्र कर्जाबिचको पूरक सम्बन्ध

बजेट २०८२/८३ मा करिब रु. ४.०८ खर्ब पूँजीगत खर्च विनियोजन गरिएको छ, जसले सडक, ऊर्जा, सिचाई, भवन र अन्य पूर्वाधार परियोजना अघि बढाउँछ। मौद्रिक नीतिले निजी क्षेत्र कर्जा वृद्धि १२ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण गरेको छ। सरकारी पूँजीगत खर्चले परियोजनाको आधार तयार गर्छ भने निजी कर्जाले ती परियोजनालाई विस्तार र दिगो बनाउँछ। यसरी दुवै नीतिबिच पूरक सम्बन्ध देखिन्छ।

मुद्रास्फीति लक्ष्य र बजेट विस्तारबिचको सन्तुलन

बजेट विस्तारमुखी हुँदा मूल्यवृद्धि बढ्ने जोखिम रहन्छ। मौद्रिक नीति २०८२/८३ ले मुद्रास्फीति ५ प्रतिशतभित्र सीमित राख्ने लक्ष्य लिएको छ, त्यसअनुसार कर्जा प्रवाह, ब्याजदर र तरलता नियमन गरिन्छ। यसले बजेटको विस्तारमुखी प्रभाव र मूल्य स्थिरताबिच सन्तुलन कायम गर्ने काम गरेको छ।

प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र र सहूलियत कर्जा

बजेटले कृषि, ऊर्जा, पर्यटन, उद्योग र SME जस्ता उत्पादनशील क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिएको छ। मौद्रिक नीतिले पनि यिनै क्षेत्रलाई लक्षित गरी कर्जा प्रवाह प्रोत्साहन गरेको छ। सरकारी खर्च र बैंक कर्जा एउटै क्षेत्रमा केन्द्रित हुँदा उत्पादन वृद्धि, रोजगारी सिर्जना र आयात प्रतिस्थापनमा सकारात्मक प्रभाव पर्छ। यसले नीति समन्वय व्यवहारमै देखाउँछ।

बैंकिङ प्रणालीको स्थायित्व र बजेटको विश्वासयोग्यता

मौद्रिक नीतिले Liquidity Coverage Ratio (LCR), Net Stable Funding Ratio (NSFR), Asset Quality Review/DSIB Framework लागु गर्ने व्यवस्था गरेको छ। बैंकिङ प्रणाली स्थिर र विश्वासयोग्य भए मात्र बजेटका ठुला कार्यक्रम र परियोजनामा आवश्यक कर्जा सुरक्षित रूपमा प्रवाह हुन सक्छ। यसरी मौद्रिक नीतिको स्थायित्वमुखी भूमिका बजेट सफलताको आधार बन्छ।

आन्तरिक ऋण र Crowding-out नियन्त्रण

बजेट घाटा पूर्ति गर्न आन्तरिक ऋण बढ्दा निजी क्षेत्रको लगानी दबिन सक्ने जोखिम हुन्छ, जसलाई Crowding-out effect भनिन्छ। मौद्रिक नीतिले पर्याप्त तरलता र कर्जा सहजता उपलब्ध गराएर यस जोखिमलाई कम गर्ने प्रयास गरेको छ। मौद्रिक नीतिमार्फत सरकारी खर्चले निजी लगानीलाई दबाउने होइन, उल्टै आकर्षित गर्ने Crowding-in effect सिर्जना गर्न मद्दत गर्छ।

रोजगारी सिर्जनामा संयुक्त प्रभाव

बजेटले पूर्वाधार, श्रम, शिक्षा र सामाजिक सुरक्षामा ठुलो रकम विनियोजन गरेको छ। मौद्रिक नीतिले SME, कृषि, स्टार्टअप र उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहलाई प्राथमिकता दिएको छ। सरकारी खर्च र निजी कर्जाको संयुक्त प्रभावले रोजगारी सिर्जना, आय वृद्धि र

आर्थिक गतिविधि विस्तार सम्भव हुन्छ।

६. उपसंहार

नेपालको आर्थिक अवस्थालाई गहिराइबाट बुझ्दा वित्तीय नीति र मौद्रिक नीति कुनै सैद्धान्तिक विषय मात्र नभई हरेक नागरिकको जीवनस्तर, रोजगारीको अवसर र देशको समग्र भविष्यसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएका आधारभूत साधन हुन् भन्ने कुरा प्रस्ट हुन्छ। विकासोन्मुख राष्ट्र नेपालले गरिबी, बेरोजगारी, सीमित उत्पादन क्षमता, आयातमा उच्च निर्भरता, मुद्रास्फीतिको दबाव र वित्तीय असन्तुलनजस्ता चुनौतीहरू लामो समयदेखि भोग्दै आएको छ। यस्ता जटिल परिस्थितिमा सरकारको बजेटमार्फत सञ्चालन हुने वित्तीय नीति र नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा कार्यान्वयन हुने मौद्रिक नीति आपसमा तालमेल गर्दै अघि बढ्न सके मात्र अर्थतन्त्रलाई स्थायित्व र सही दिशा दिन सकिन्छ। नीति समन्वय कमजोर हुँदा लगानीमा उत्साह घट्ने, खर्च प्रभावकारी नहुने र आर्थिक अनिश्चितता बढ्ने खतरा रहन्छ।

नेपालमा बजेट कार्यान्वयनको सुस्तता, पूँजीगत खर्चको न्यून उपयोग, आन्तरिक ऋण बढ्दा निजी क्षेत्रको लगानी प्रभावित हुनु, तरलता व्यवस्थापनमा देखिने असन्तुलन र मुद्रास्फीति नियन्त्रणका चुनौती प्रमुख समस्या बनेका छन्। यसका साथै बैंकिङ प्रणालीको स्थायित्व कायम राख्नु, कर्जाको गुणस्तर सुधार्नु र उत्पादनशील क्षेत्रमा पर्याप्त वित्तीय पहुँच पुऱ्याउनु पनि ठुलो चुनौती हो। यी समस्याहरू समाधान नगरेसम्म दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न कठिन हुन्छ।

अबको बाटो स्पष्ट र व्यावहारिक हुनुपर्छ। वित्तीय नीतिले उत्पादन, रोजगारी र पूर्वाधार विकासमा केन्द्रित भई खर्चको गुणस्तर, पारदर्शिता र कार्यान्वयन क्षमता बढाउनुपर्छ। मौद्रिक नीतिले ब्याजदर र तरलताको सन्तुलन कायम गर्दै निजी लगानीलाई प्रोत्साहन दिनुपर्छ। जब यी दुई नीति एकअर्काको पूरक बनेर अघि बढ्छन्, तब मात्र आर्थिक स्थायित्व, समावेशी विकास र समृद्ध नेपालको सपना वास्तविकतामा रूपान्तरण हुन सक्छ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय, बजेट वक्तव्य २०८२/८३, काठमाडौँ : अर्थ मन्त्रालय।

नेपाल राष्ट्र बैंक, मौद्रिक नीति २०८२/८३, काठमाडौँ : नेपाल राष्ट्र बैंक।

नेपाल राष्ट्र बैंक, मौद्रिक नीति २०८२/८३ को पहिलो त्रैमासिक समीक्षा, काठमाडौँ : नेपाल राष्ट्र बैंक।

तिमिल्सेना, चन्द्र र खनाल, अजय, बैंकिङ दृष्टिकोण, काठमाडौँ : जे.बी. पब्लिकेसन।

राष्ट्रिय पत्रपत्रिकामा आउने बजेट तथा मौद्रिक नीतिसम्बन्धी विश्लेषणात्मक लेखरचनाहरू।

प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाह : सोह्रौं योजनाको कार्यदिशा

राजेशबाबु घिमिरे*

लेखसार

योजनाबद्ध विकासको लगभग सात दशक लामो अभ्यासमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सुधारले प्राथमिकता पाउँदै आएको छ । नेपालको संविधान जारी भएपछि कार्यान्वयनमा आएको चौधौं योजना सङ्घीय स्वरूपको शासकीय व्यवस्थालाई मार्गदर्शन गर्ने प्रथम योजना हो । पन्ध्रौं आवधिक योजना कार्यान्वयन समीक्षा र सोह्रौं आवधिक योजना कार्यान्वयनसम्म आइपुग्दा सोह्रौं आवधिक योजनाले सार्वजनिक सेवा प्रवाहको प्रभावकारितामा शासकीय सुधार तथा सुशासन प्रवर्धनको सवाललाई तीनै तहका सरकार, गैरसरकारी क्षेत्र, निजी क्षेत्र, बाह्य लगायतका सबै क्षेत्रमा विषयगत बनाउन दिशानिर्देशसमेत गरेको छ । विक्रम संवत् २१०० सम्ममा “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्ने दीर्घकालीन सोच तय गरिएको छ । यसै सन्दर्भमा राज्यको सामाजिक, राजनीतिक र आर्थिक क्षेत्रमा देखिएको अन्याय, असमानता र अपारदर्शिताका कारण व्याप्त भ्रष्टाचार र कुशासनप्रतिको चरम निराशाबाट जन्मेको जेन-जी युवापुस्ताको माग भ्रष्टाचारको अन्त र सुशासन कायम गरी “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” को सोचअनुरूप सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय गरी सबै तह र सरकारी, निजी, सहकारी, गैरसरकारी, विकास साभेदार लगायतका सबै पक्षका सरोकारवाला निकायबिचको अन्तरसम्बन्ध र कार्यात्मक क्षमतालाई मजबुत तुल्याउने समष्टिगत रणनीति हुनुपर्ने कार्यदिशा सोह्रौं योजनाले तय गरेको छ ।

शब्दकुञ्जी : क्रस-सेक्टरल इनोभेसन (Cross-sectoral Innovation), अन्तरक्रिया र नीतिगत सुसङ्गतता (Policy Coherence), सकारात्मक सम्बन्ध (Synergy), विरोधाभास (Trade-Off), नीति बनाउने सङ्गठन (Policy Organization), नियमन गर्ने सङ्गठन (Regulatory Organization), सेवा प्रवाह गर्ने सङ्गठन (Service Delivery Organization) र गुनासो सुन्ने सङ्गठन (Complaint Organization), सहज सङ्क्रमण रणनीति (Smooth Transition Strategy) ।

पृष्ठभूमि

मानिसको जन्म पूर्वदेखि मृत्यु पछिसम्मका सम्बन्धित क्रियाकलापमा शासकीय मूल्य, मान्यता र मर्यादा प्रणालीले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । नेपालको संविधानलाई सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धिको नमुना (मोडेल) का रूपमा लिन सकिन्छ । शासकीय सुधार र सुशासनको प्रत्याभूतिले लोककल्याणकारी राज्य स्थापना

गर्ने आधार तयार गर्दछ । बदलिँदो समयसँगै शासकीय सुधारको क्षेत्र र दायरा पनि फराकिलो हुँदै गएको छ । नागरिकको समग्र विकास र कल्याणको अपेक्षालाई शासकीय सुधारको कार्यसूचीमा समेट्दा संविधानले अङ्गीकार गरेको लक्ष्य स्थापित हुन सक्छ । योजनाबद्ध विकासको करिब सात दशकको प्रयासबाट गरिबी न्यूनीकरण, कृषि, पर्यटन तथा ऊर्जा क्षेत्रमा सकारात्मक परिणामहरू देखिएका छन् ।

सामाजिक क्षेत्रमा विशेष गरी महिला सहभागिता तथा सशक्तीकरण एवम् सामाजिक समावेशीकरण र स्वास्थ्य सेवाको विस्तारमा सकारात्मक प्रगति भएको छ । तर सेवा विस्तारको तुलनामा सेवा प्रवाहको गुणस्तर घट्दा नागरिकहरूमा वितृष्णा बढ्दै गइरहेको सजिलै देख्न सकिन्छ । सेवा प्रवाहलाई छिटो, गुणस्तरीय, पहुँचयोग्य, जनसहभागितामूलक तथा निष्पक्ष बनाई जनसन्तुष्टि प्राप्त भएमा मात्र राज्य वा सरकारले आफ्नो जनतालाई कुनै भेदभावविना दिने सेवालाई सार्वजनिक सेवा भनिन्छ । यो सेवा सरकार र नागरिकलाई जोड्ने माध्यम मात्र नभएर सरकारको प्रभावकारिता र क्षमता पहिचान गर्ने माध्यम पनि हो । अत्यावश्यक, आधारभूत, पूर्वाधार सम्बन्धित, सामाजिक क्षेत्रका, क्षमता विकाससँगका, उत्पादन र वितरणसँगका सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई समष्टिमा सेवा प्रवाहका रूपमा लिई विकसित देशको तुलनामा दक्ष, प्रभावकारी र पहुँचयोग्य, लागतप्रभावी बनाउनु आजको आवश्यकता हो भने यसको दिगोपना चुनौतीका रूपमा देखिएको छ ।

योजनाबद्ध विकास समग्र विकास प्रयासलाई योजनाबद्ध ढङ्गले समन्वय, सहकार्य र एकीकृत रूपमा लैजान उपलब्ध स्रोतको उच्चतम प्रयोग गरी सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता एवम् सहकार्यमा उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै स्वाधीन, समुन्नत तथा समाजवाद उन्मुख राष्ट्रिय अर्थतन्त्र तथा समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली समाजको निर्माण गर्ने दीर्घकालीन सोचसहितको योजनाबद्ध विकास व्यवस्थापनले प्रत्यक्ष एवम् अप्रत्यक्ष रूपमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहको प्रभावकारितामा योगदान गरेको हुन्छ । वि.सं. २१०० सम्ममा “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्ने दीर्घकालीन सोच तय गरिएको छ । त्यस्तै सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी क्षेत्रको सक्रिय सहभागितामा वि.सं. २०८३ (सन् २०२६) मा नेपाललाई अतिकम विकसितबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्ने र वि.सं. २०८७ (सन् २०३०) सम्ममा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै मध्यम आय भएको मुलुकमा पुर्‍याउने लक्ष्य तय गरिएको छ । यसरी तय गरिएका लक्ष्यहरू हासिल गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय गरी सबै तह

* कार्यक्रम निर्देशक, राष्ट्रिय योजना आयोग

र सरकारी, निजी, सहकारी, गैरसरकारी, विकास साभेदार लगायतका सबै पक्षका सरोकारवाला निकायबिचको अन्तरसम्बन्ध र कार्यात्मक क्षमतालाई मजबुत तुल्याउने समष्टिगत रणनीति हुनुपर्ने कार्यदिशा सोझै योजनाले तय गरेको छ ।

डिजिटल प्रणालीमार्फत सेवा प्रवाह पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउन जोड दिइहेका नयाँ पुस्ता (जेन-जी) का मागलाई सुनिश्चित गर्न सरकारले समर्थनसहित अपनत्व लिन सक्नुपर्दछ । सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि राजनीतिक, प्रशासनिक, न्यायिक एवम् सामाजिक क्षेत्रमा पारदर्शीता, जवाफदेहिता, जनउत्तरदायित्व, सदाचारयुक्त कार्यप्रणाली र व्यवहार आवश्यक पर्दछ । सङ्घीय शासन प्रणालीमा तहगत सरकारहरूका बिचमा अधिकार, दायित्व एवम् कर्तव्य, कार्यजिम्मेवारी र प्रभावकारी समन्वयलाई सबल र सुदृढ बनाउनु अपरिहार्य हुन्छ । राज्यबाट प्रदान गरिएको सेवा, सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गराउनु राज्यको दायित्व हो ।

विद्यमान व्यवस्था

नीतिगत व्यवस्था

क्षेत्रीय सन्तुलनसहितको समावेशी आर्थिक विकासका लागि क्षेत्रीय विकासको योजनाबद्ध विकासअन्तर्गत दिगो सामाजिक, आर्थिक विकासको रणनीति र कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी समन्वयात्मक तवरले कार्यान्वयन गर्ने; विकासका दृष्टिले पछाडि परेका क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिँदै सन्तुलित, वातावरण अनुकूल, गुणस्तरीय तथा दिगो रूपमा भौतिक पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने, वैज्ञानिक अध्ययन, अनुसन्धान एवम् विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने र विशिष्ट प्रतिभाहरूको संरक्षण गर्ने र जनसाङ्ख्यिक तथ्याङ्कलाई अद्यावधिक गर्दै राष्ट्रिय विकास योजनासँग आबद्ध गर्ने लगायतका विकाससम्बन्धी नीतिको व्यवस्था नेपालको संविधानले गरेको छ ।

दीर्घकालीन सोच २१०० ले तय गरेका समृद्धि र सुखका मुलभूत तत्वहरूलाई आत्मसात् गर्दै सोझै योजनाको “सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि” को सोचलाई आमनागरिकले आफ्नो जीवनमा अनुभूत गर्न सक्ने विकास र सुशासन हासिल गर्ने उद्देश्य रहेको छ । अर्थतन्त्रको संरचनागत रूपान्तरणमार्फत द्रुत विकास, सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि हासिल गर्नु नै सोझै योजना (आ.व. २०८१/८२-२०८५/८६)ले अवलम्बन गर्ने मुख्य रणनीति र संरचनागत रूपान्तरणका लागि पहिचान गरिएका क्षेत्रमा अवलम्बन गरिने समष्टिगत रणनीतिहरूले शासकीय सुधार तथा सुशासन प्रवर्धनमार्फत सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने कार्यदिशा इङ्गित गरेको छ ।

मानव संसाधन विकास गर्ने, स्रोत र साधनलाई सन्तुलित र समन्यायिक ढङ्गले परिचालन गरी आर्थिक असमानता र गरिबी न्यूनीकरण गर्ने र सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन चालु बजेटले आर्थिक सुधारका रणनीतिका रूपमा सार्वजनिक प्रशासनको संरचनागत, कार्यात्मक र व्यवहारगत सुधार एवम् सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको अधिकतम उपयोग गरी सार्वजनिक क्षेत्रमा सुशासन प्रवर्धन गर्ने, आगामी आर्थिक वर्ष सार्वजनिक उत्तरदायित्व र स्वार्थको द्वन्द्वसम्बन्धी

कानुन तर्जुमा गर्दै सार्वजनिक प्रशासनमा सुधारमार्फत सेवा प्रवाह प्रभावकारी बनाउने रणनीति लिएको छ ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहका सन्दर्भमा विद्यमान सङ्गठनहरूलाई नीति बनाउने, नियमन गर्ने, सेवा प्रवाह गर्ने र गुनासो सुन्ने सङ्गठन गरी सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित चारवटै सङ्गठनले प्रभावकारी सेवा प्रवाहलाई आत्मसात् गर्ने हो भने मात्र सरकार र नागरिकबिचको भेट हुने स्थान (Area of boundary exchange) बाट जनताले सन्तुष्ट हुने गरी सेवा पाउन सक्छन् । सेवाग्राही र सेवा प्रदायकबिच नियमित संवादमार्फत सम्पादित कामका विषयमा सेवाग्राहीको पृष्ठपोषण लिन, गुनासाको तत्काल सम्बोधन गर्न र कार्यसम्पादनमा सुधार ल्याउन सेवाग्राहीसँग शुक्रबार कार्यक्रम सञ्चालन गरिने, भ्रष्टाचारमा शून्य सहनशीलताको नीति लिइने, भ्रष्टाचारका दृष्टिले उच्च जोखिमको क्षेत्र पहिचान गरी नियन्त्रणका लागि एकीकृत रूपमा प्रवर्धनात्मक, निरोधात्मक तथा उपचारात्मक उपाय अवलम्बन गर्दै सेवा प्रवाहमा सुधारका लागि शासकीय सुधारलाई केन्द्रमा राखी क्षेत्रगत कार्यक्रममा राखिएको छ ।

कार्यान्वयन अवस्था

शासकीय अधिकारको प्रयोग, सेवा प्रवाह तथा विकास व्यवस्थापन लगायत अन्य क्षेत्रमा राज्यका तीन तहबिच हुन सक्ने राजनीतिक विवाद समाधान गर्न प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा सङ्घीय सरकारका गृहमन्त्री, अर्थमन्त्री र सम्बन्धित प्रदेशको मुख्यमन्त्रीसहितको एक अन्तरप्रदेश परिषद्को संवैधानिक व्यवस्था गरिएको छ । तीन तहका सरकारबिच कार्यात्मक समन्वयका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा रहेको राष्ट्रिय समन्वय परिषद्को बैठक नियमित रूपमा आयोजना गरी तीन तहका सरकारका बिचमा समन्वय र सहजीकरण गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

पन्ध्रौं आवधिक योजना कार्यान्वयन समीक्षा र सोझै आवधिक योजना कार्यान्वयनसम्म आइपुग्दा सोझै आवधिक योजनाले सार्वजनिक सेवा प्रवाहको प्रभावकारितामा शासकीय सुधार तथा सुशासन प्रवर्धनको सवाललाई तीनै तहका सरकार, गैरसरकारी क्षेत्र, निजी क्षेत्र, बाह्य लगायतका सबै क्षेत्रमा विषयगत बनाउन दिशानिर्देशसमेत गरेको छ । शासन प्रणालीप्रति सार्वभौम जनताको सहभागिता तथा स्वामित्व अभिवृद्धि होस् भन्ने मुख्य उद्देश्यले एकात्मक तथा केन्द्रीकृत शासन प्रणालीको अन्त्य गरी तीन तहको सरकार रहेको सङ्घीय शासन प्रणालीको अवलम्बनसँगै गरिएको पन्ध्रौं आवधिक योजनाको अन्तसम्म आइपुग्दा प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित शासनको सूचकाङ्क अन्तिम वर्ष (आ.व. २०८०/८१) को लक्ष्यको तुलनामा आ.व. २०७९/८० मा ज्यादै न्यून मात्र नभई योजनाको आधार वर्ष आ.व. २०७५/७६ मा मापन भएको भन्दा पनि घटेको देखिन्छ । यद्यपि सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता ल्याउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (आइसिटी) को प्रयोगमा जोड दिइयो । सुशासन ऐन तथा कानुन बनाई निर्णयका तहहरू घटाइएको तथा अधिकार प्रत्यायोजनको व्यवस्था गरिएको छ । सेवा प्रवाह गर्ने विभिन्न सरकारी निकायमा क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक बडापत्रलाई लागु गरिएको छ । सार्वजनिक निकाय तथा पदाधिकारी, कर्मचारीको उत्तरदायित्व तथा जवाफदेहिता निर्वाहलाई प्रभावकारी बनाउन पब्लिक अडिट,

पब्लिक हेथरिड आदि गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले हरेक वर्ष ग्राहक सन्तुष्टि सर्वेक्षण गर्ने गरेको छ । जनताका गुनासा व्यवस्थापनका लागि उजुरी पेटिका राख्ने, गुनासो सुन्ने अधिकारी तोक्ने मात्र नभई हेलो सरकार कार्यक्रमसमेत सञ्चालनमा ल्याइएका छन् । विभिन्न समयमा एकीकृत तथा घुम्ती सेवा प्रवाह कार्यक्रम सञ्चालन गरी जनताका आधारभूत सेवाहरू जनताको घर आँगनमा नै पुऱ्याउने गरिएको छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने विभिन्न सार्वजनिक निकायमा टोकन सिस्टम, डिजिटल डिस्प्ले सिस्टम लागु गरिएको छ । वेबसाइट सञ्चालन गरी विभिन्न निकायबाट सम्भव हुने सेवाहरू अनलाइनमार्फत समेत प्रवाह गरी ई-गभर्नेन्स स्थापना गर्ने दिशामा प्रयास भएका छन् । सरकारको प्रभावकारिता, भ्रष्टाचार नियन्त्रण, आवाज र उत्तरदायित्व, नियामकको गुणस्तर तथा राजनीतिक स्थायित्व, हिंसाको अन्त्य लगायतका सूचकहरूमा भएको सुधार पनि अपेक्षाकृत देखिँदैन ।

विद्यमान समस्या र चुनौतीहरू

(१) प्रशासनिक सङ्घीयताको संस्थागत विकास गर्ने

- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारी सेवा सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक कानुनी प्रबन्ध गर्नु,
- तथ्याङ्कको संयोजन र समन्वयको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनु,
- विद्युतीय सुशासनको कार्यगत तथा संस्थागत विकास र विस्तार गर्नु ।

(२) शासनका बहुपात्रहरूको भूमिका सबलीकरण गर्ने

- दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्न सार्वजनिक, निजी, सहकारी, सामुदायिक र गैरसरकारी संस्थाको भूमिका अभिवृद्धि गर्नु,
- सुशासन कायम गर्ने निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नेतर्फ पर्याप्त पहल गर्नु ।

(३) शासकीय सुधार एवम् सुशासनका लागि नीतिगत तथा कानुनी प्रबन्ध गर्ने

- शान्ति, सुव्यवस्था र सुरक्षासहित सार्वजनिक सेवा र विकास व्यवस्थापनका लागि तीन तहका सबै निकायहरूका बिचमा अन्तर आबद्धतायुक्त एकीकृत तथ्याङ्क प्रणाली स्थापना र सञ्चालन गर्नु,
- संविधानबमोजिम तीन तहका सरकारका एकल तथा साभा अधिकार सूचीअनुरूप कार्यविस्तृतीकरण गरी आवश्यक कानुन निर्माण तथा कानुन कार्यान्वयनमा तहगत सरकारबिच सामञ्जस्यता कायम गर्नु,
- नेपालमा अदृश्य अर्थतन्त्रको आकार र गहिराइबारे तथ्याङ्क सङ्कलन गरी अर्थतन्त्रका विभिन्न पक्षहरूमा परेको प्रभावबारे जानकारी प्राप्त गर्नु तथा यथार्थपरक नीति तर्जुमा गर्नु ।

(४) विकास व्यवस्थापनमा सुशासन कायम गर्ने

- भौतिक विकासका लागि सञ्चालित ठुला आयोजना,

सामाजिक क्षेत्रका कार्यक्रम र प्रशासनिक क्षेत्रका सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित कार्यहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु,

- पर्याप्त स्रोत व्यवस्थापन, जनशक्ति परिचालन तथा नीतिगत सहजीकरणसहित नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापना गर्नु,
- अनुगमन नतिजाका आधारमा आयोजना व्यवस्थापन प्रणालीमा सुधार गर्नु,
- आयोजनाको प्रगतिलाई आयोजना प्रमुखको कार्यसम्पादनसँग आबद्ध गर्नु,

सार्वजनिक सेवा प्रवाहका लागि सोह्रौं आवधिक योजनामा दिशानिर्देश प्रमुख कार्यक्रमहरू

(१) सार्वजनिक सेवा प्रवाहको गुणस्तर अभिवृद्धि कार्यक्रम

- सार्वजनिक सेवा र सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित कर्मचारी प्रशासनलाई जनमुखी र परिणाममुखी बनाउन सार्वजनिक सेवा सम्पादनसम्बन्धी विशेष सार्वजनिक सेवा कार्यसम्पादन ऐन निर्माण गर्ने,
- अन्तर-आबद्धताका लागि डाटा एक्सचेन्ज प्लेटफर्मको स्थापना र सञ्चालन गर्ने,
- डिजिटल अर्थतन्त्र र डिजिटल समाज निर्माणमार्फत स्मार्ट राष्ट्र निर्माणका लागि ई-गभर्नेन्स ब्लुप्रिन्टको व्यवस्था गर्ने,
- सार्वजनिक निकायहरूमा हुने सबै प्रकारका भुक्तानीहरूलाई विद्युतीय स्वरूपमा रूपान्तरण गर्ने,
- सार्वजनिक सेवामा आबद्ध पदाधिकारी तथा कर्मचारीसँग गरिएको कार्यसम्पादन करारलाई नतिजामूलक बनाउने,
- व्यवस्थापन परीक्षण र कार्य परीक्षण लागु गरी कार्यसम्पादन प्रणालीमा सुधार गर्ने ।

(२) एकीकृत राष्ट्रिय तथ्याङ्क प्रणालीको विकास र सुदृढीकरण कार्यक्रम

- तथ्यमा र प्रमाणमा आधारित नीति तथा योजना निर्माणलाई प्रभावकारी बनाउन एकीकृत राष्ट्रिय तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गर्ने,
- हालको राष्ट्रिय तथ्यगत विवरण (नेसनल डाटा प्रोफाइल) लाई परिमार्जन गर्ने साथै विभिन्न मन्त्रालय तथा निकायका तथ्याङ्क प्रणालीलाई आबद्ध गरी एकद्वार प्रणाली लागु गर्ने,
- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका विभिन्न निकायमा रहेका तथ्याङ्कहरूलाई एकीकृत व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको स्थापना गरी समावेश गर्ने,
- अदृश्य अर्थतन्त्र लगायतका अन्य विषयवस्तुहरूसँग सम्बन्धित तथ्यमा आधारित सूचना सङ्कलन गरी सम्बन्धित क्षेत्रका नीति, योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने,

- राज्यका सबै तह र निकायमा अनुसन्धान तथा विकासलाई प्रोत्साहन गर्ने ।

(३) कानुनी शासन प्रत्याभूत कार्यक्रम

- सर्वोच्च अदालतका फैसलाहरू एवम् निर्देशनात्मक आदेश, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलगायत संवैधानिक आयोगका निर्णय तथा सिफारिसबमोजिम आवश्यक कानून तर्जुमा एवम् संशोधन गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता लगायत घोषणापत्रको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कानूनहरू तर्जुमा, परिमार्जन र कार्यान्वयन गर्ने,
- दण्डहिनताको अवस्था अन्त्य गर्न राज्यका सबै अङ्गको सबलीकरण तथा सशक्तीकरण गर्ने,
- कृत्रिम बुद्धिकताको प्रयोगलाई कानुनी शासनको दायरामा विस्तार गर्ने ।

(४) प्रशासनिक सुशासन प्रवर्धन कार्यक्रम

- डिजिटल शासनका माध्यमबाट पारदर्शिता र जवाफदेहिता प्रवर्धन गर्ने,
- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको राजनीतिक र प्रशासनिक नेतृत्वलाई कूटनीतिक आचारसंहिताको व्यवस्था र सोको परिपालनको प्रबन्ध गर्ने,
- वित्तीय कारोबारको जिम्मेवार व्यक्ति सुरुवा भई गएमा रमानापत्रमा बेरुजूको रकम उल्लेख गर्ने र यसलाई कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधार बनाउने,
- कार्यसम्पादनमा स्वचालित मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास गर्ने ।

(५) न्यायिक प्रशासन प्रणालीमा सुदृढीकरण कार्यक्रम

- न्यायपालिकाको संस्थागत सुदृढीकरण, न्यायिक जनशक्तिको क्षमता विकास, फरक मुद्दा व्यवस्थापन प्रणालीलाई सर्वोच्च अदालतमा समेत लागु गरी न्यायिक प्रक्रियालाई छिटोछरितो, सहज, प्रभावकारी, अनुमानयोग्य र पहुँचयोग्य बनाउने,
- सूचना प्रविधिमेत्री न्याय सम्पादन, भौतिक पूर्वाधार विकास र न्यायिक जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने, न्यायिक जनशक्तिलाई पर्याप्त मात्रामा तालिम तथा अभिमुखीकरण प्रदान गर्ने, मेलमिलाप पद्धतिमार्फत विवादको दिगो समाधान गर्न सहजीकरण गर्ने ।

(६) नैतिकता तथा सदाचारिताको प्रवर्धन कार्यक्रम

- राष्ट्रिय सदाचार नीति तर्जुमा गर्ने,
- राजनीतिज्ञ तथा प्रशासकहरूलाई नैतिकता र सदाचारितासम्बन्धी नियमित अनुशिक्षण गर्ने,
- नागरिकलाई आफूले राज्य, समाज र परिवारप्रति निर्वाह गर्नुपर्ने जिम्मेवारी तथा कर्तव्यबोध गराउनका लागि

आवश्यक शिक्षा तथा संस्कारका बारेमा सघन अभियान समुदायस्तरमा सञ्चालन गर्ने ।

(७) समतामूलक समावेशीकरण कार्यक्रम

- वञ्चितिकरणमा परेका वर्ग तथा समुदायका लागि कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, उद्योग, रोजगार, न्याय लगायत राज्यबाट उपलब्ध हुने सेवा, स्रोत तथा साधनको सहूलियतसहितको न्यायोचित वितरण र सहज पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने,
- निजी, गैरसरकारी तथा अनौपचारिक क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा आबद्ध गर्ने ।

(८) नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली विकास कार्यक्रमः

- सङ्घीय संरचनाअनुसार तहगत तथा निकायगत समन्वयमा आयोजना र कार्यक्रमहरूको संयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने,
- तीन तहका सरकारको एकीकृत प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्ने,
- वस्तुनिष्ठ र मापनयोग्य सूचकहरूको निर्माण गरी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई नियमित र प्रभावकारी बनाउने,
- अनुगमन मूल्याङ्कनबाट प्रेषण गरिएको पृष्ठपोषणहरूलाई सम्बन्धित निकायले अनिवार्य कार्यान्वयन गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

(९) आयोजना व्यवस्थापन सुधार कार्यक्रम

- आयोजना बैंक तथा आयोजनाको प्राथमिकीकरण र वर्गीकरण प्रक्रियालाई प्रदेश र स्थानीय तहसम्म संस्थागत गरी एकीकृत आयोजना बैंक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली स्थापना गर्ने,
- आयोजना व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन आयोजना चक्रका सबै चरणमा सुरक्षा सुनिश्चितता, नेतृत्वसँग कार्यसम्पादन करार सम्झौता, प्राविधिक परीक्षण र करार प्रशासनको सुदृढीकरण तथा सार्वजनिक खरिद प्रणालीलाई छिटोछरितो र पारदर्शी तुल्याउने ।

(१०) सहकारी क्षेत्रको सबलीकरण कार्यक्रम

- सहकारी संस्थाहरूलाई सहकारीको उद्देश्य, सिद्धान्त र अवधारणाअनुरूप पारदर्शी रूपमा सञ्चालन हुने र उत्पादन एवम् रोजगारीमा केन्द्रित हुने व्यवस्थाको अवलम्बन गर्ने ।
- सहकारी क्षेत्रको प्रभावकारी नियमन तथा अनुगमनका लागि छुट्टै दोस्रो तहको संयन्त्र स्थापना गर्ने ।

(११) सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सेवाग्राहीमेत्री प्रणालीको विकास र कार्यान्वयन

- सेवा प्रवाहमा आधुनिक सूचना प्रणाली उपयोग गरी अनुहाररहित तथा नगदरहित प्रणालीको विकास र कार्यान्वयन गर्ने,

- सार्वजनिक सेवा प्रवाहका नवीन वैकल्पिक औजारको प्रयोग गर्ने,
- जिम्मेवार, उत्प्रेरित र निष्ठावान कर्मचारी संयन्त्रको निर्माण गरी कार्यसम्पादनमा सिर्जनशीलता, कार्यकुशलता अभिवृद्धि गर्ने ।
- सोहीँ आवधिक योजनाको शासकीय सुधार तथा सुशासन प्रवर्धन विषयगत कार्यदिशा अनुसार रूपान्तरणकारी रणनीति र प्रमुख हस्तक्षेपकारी कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनसहित तल उल्लेखित योजना अवधिको परिमाणात्मक लक्ष्य प्राप्तिका लागि क्षेत्रगत कार्यान्वयन योजना तर्जुमा गरिनुपर्ने हुन्छ ।

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	आ.व.२०७९/८० को अवस्था	आ.व.२०८५/८६ को लक्ष्य
१	विधिको शासन सूचकाङ्क	सूचकाङ्क	०.५२	०.६०
२	सरकारको प्रभावकारिता	सूचकाङ्क	-०.८७	-०.३०
३	भ्रष्टाचार नियन्त्रण (-२.५ देखि + २.५)	सूचकाङ्क	-०.५३	०.४०
४	भ्रष्टाचार न्यूनीकरण अनुभूति	सूचकाङ्क	३५	४३
५	आवाज र उत्तरदायित्व	सूचकाङ्क	०.४२	०.६८
६	राजनीतिक स्थायित्व/हिंसाको अवस्थिति	सूचकाङ्क	-०.२४	०.३०
७	नियमनको गुणस्तर	सूचकाङ्क	-०.६२	०.५
८	राजनीतिक सशक्तीकरण	सूचकाङ्क	०.७४	०.८०
९	सामाजिक सशक्तीकरण	सूचकाङ्क	०.५४	०.६५
१०	दर्ता भएका लैङ्गिक हिंसा लगायतका अपराधका घटना र अनुसन्धानको अनुपात	प्रतिशत	७५	१००
११	खुला सरकार	सूचकाङ्क	०.५६	०.६३
१२	निर्वाचनमा मतदाताहरूको सहभागिता	प्रतिशत	६२	७०
१३	निर्वाचनमा बदर मत	प्रतिशत	६.१	१.०
१४	लेखा परीक्षण गरी वार्षिक आय-व्ययको विवरण पेस गर्ने राजनीतिक दल	प्रतिशत	७६.५	१००
१५	हेलो सरकारमा प्राप्त उजुरी फ्ल्याग (उजुरीकर्ताको पृष्ठपोषणसहित)	प्रतिशत	४३.२९	९०
१६	व्यवस्थापन परीक्षण (स्वमूल्याङ्कनसहित)	सङ्ख्या	७४०	७५३
१७	स्थानीय तहको शासकीय क्षमताको स्वमूल्याङ्कन गर्ने स्थानीय तह	सङ्ख्या	७३९	७५३
१८	सीमा अवलोकन पोस्ट	सङ्ख्या	२५२	४००
१९	कुल मुद्दाको फैसला (वार्षिक)	प्रतिशत	६४.४	७५
२०	अदालतको फैसला कार्यान्वयन	प्रतिशत	४७	९५

(परिमाणात्मक लक्ष्य; सोहीँ योजना (२०८१/८२-२०८५/८६); राष्ट्रिय योजना आयोग)

सोहीँ आवधिक योजनाले शासकीय सुधार तथा सुशासन प्रवर्धनको विषयवस्तुमार्फत सार्वजनिक सेवा प्रवाह गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि गरेको कार्यदिशा एक व्यापक दृष्टिकोण र बुझाई सहितको गतिशील विधिमा केन्द्रित रहेको छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित सोहीँ योजनाको विषयगत क्षेत्र शासकीय सुधार तथा सुशासन प्रवर्धनमा नीति बनाउने सङ्गठन, नियमन गर्ने सङ्गठन, सेवा प्रवाह गर्ने सङ्गठन र गुनासो सुन्ने सङ्गठनले आ-आफ्नो विषयगत क्षेत्रहरूबिचको सहकार्य र समन्वयलाई प्रोत्साहित गर्न, अन्तर क्षेत्र नवप्रवर्तन वा

विभिन्न क्षेत्रहरूबिचको अन्तरक्रिया र नीतिगत सुसङ्गतता (Policy Coherence) बाट नीतिहरू सुसङ्गत र पारस्परिक रूपमा सुदृढ गर्न विषय क्षेत्रगत कार्यान्वयन योजना तर्जुमा गरी विषय क्षेत्रगत उद्देश्य, योजनाको रूपान्तरणकारी रणनीति, विषय क्षेत्रगत कार्यनीति, कार्यान्वयन योजना, नतिजा खाका, अन्य क्षेत्रसँगको सकारात्मक सम्बन्ध (Synergy) विरोधाभास (Trade-Off), जोखिम तथा अनुमानसहित सूचकमा आधारित लक्ष्य मापन गरिनुपर्ने हुन्छ । सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताको मापन सोहीँ आवधिक योजना अवधिमा

हासिल गर्ने परिमाणात्मक लक्ष्य प्राप्तिका सूचकहरूले शासकीय सुधार तथा सुशासन प्रवर्धनमा दोहोरो सकारात्मक सम्बन्धको विकाससमेत गर्न सक्छ ।

निष्कर्ष

सोह्रौं आवधिक योजना कार्यान्वयन प्रभावकारिता, सेवा प्रवाहको गुणस्तर, दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त, अति कम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नतिमा सहज सङ्क्रमण रणनीति (Smooth Transition Strategy), दीर्घकालीन सोच २१०० ले तय गरेका समृद्धि र सुखका मुलभूत तत्वहरू हासिल गर्न शासकीय सुधार तथा सुशासन प्रवर्धन विषयगत क्षेत्रको प्रत्यक्ष सम्बन्ध र अन्तरसम्बन्धित रहेका हुन्छन् । अनलाइन आवेदन, ट्र्याकिङ सिस्टम, खुला डाटा र नागरिक सहभागिता प्रवर्धन गर्ने प्रविधिको प्रयोगबाट भ्रष्टाचारप्रति शून्य सहनशीलतामार्फत भ्रष्टाचारको अन्त्य गर्दै सुशासन कायम गर्ने प्रमुख एजेन्डा रहेको जेन-जी आन्दोलनको उद्देश्यअनुरूपको विकास अभ्यासलाई नयाँ दिशा र गति प्रदान गरी आवधिक योजनाको प्राथमिकतामा पनि रहेको लक्ष्य हासिल हुने वातावरण सिर्जना गर्नु आवश्यक छ । त्यसैले शासकीय सुधार तथा सुशासन प्रवर्धन विषयवस्तुका लागि कार्यदिशा गरिएका रूपान्तरणकारी रणनीति तथा प्रमुख कार्यक्रमहरूबाट सोह्रौं आवधिक योजनाका अन्य विषयवस्तुहरूमा कुनै अवरोधविना सकारात्मक प्रभाव पाउँ

“सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि” को सोचसहित संरचनात्मक रूपान्तरणमार्फत मुलुकको सर्वाङ्गीण विकासमा नयाँ अध्यायको थालनी गरेको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. सोह्रौं योजना (आर्थिक वर्ष २०८१/८२-२०८५/८६); राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरबार ।
२. नेपालको संविधान, २०७२; कानुन किताब व्यवस्था समिति ।
३. बजेट वक्तव्य (आर्थिक वर्ष २०८१/८२), अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार ।
४. १५ औं योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७-२०८०/८१), राष्ट्रिय योजना आयोग ।
५. सुवेदी, डा. सोमलाल, नेपालमा सङ्घीयता अनुभव, अवलोकन र अनुभूति ।
६. घिमिरे, राजेशबाबु (२०८०), सोह्रौं पञ्चवर्षीय सूचक योजनाका गन्तव्य क्षेत्रहरू, विकास पत्रिका (वर्ष ४०-अङ्क १), राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरबार ।
७. लम्साल, विष्णुप्रसाद (२०६३), सेवा प्रवाहमा नयाँ मुद्दा : सार्वजनिक पृष्ठपोषण, प्रशासन पत्रिका (वर्ष ३८, अङ्क २, पूर्णाङ्क १०५) ।

कसरी सफल हुन सक्छ कर्जा पहुँच विस्तारमार्फत वित्तीय स्रोतको विकेन्द्रीकरण ?

परिवर्तन देवकोटा*

विषय प्रवेश

नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुकमा आर्थिक विकासको गति, दिशा र समावेशिताको बहस सधैं वित्तीय स्रोतको उपलब्धता र वितरणसँग जोडिएको छ । वित्तीय प्रणालीको मूल उद्देश्य बचतलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गर्दै समुन्नत र समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्नु हो । यसका लागि विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू नभएका होइनन् । मुलुकलाई नेतृत्व दिँदै आएका र दिन तमिस्रएका राजनीतिक दलहरूले समेत आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरूमा वित्तीय समावेशितालाई जोडतोडका साथ उठाउँदै आएका छन् । तर, के अहिले भइरहेका व्यवस्था र नीतिले वित्तीय समावेशिताको अवस्था सिर्जना भएको छ त ? आज गम्भीर भएर सोच्नुपर्ने समय आएको छ ।

वित्तीय समावेशीकरण एक सुन्दर र समृद्ध मुलुक निर्माणको जग हो । वित्तीय समावेशीकरण भनेको त्यस्तो अवस्था हो, जहाँ समाजका सबै वर्ग, विशेष गरी न्यून आय भएका, ग्रामीण क्षेत्रका, अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने तथा वित्तीय सेवाबाट परम्परागत रूपमा वञ्चित समूहहरूलाई बैंकिङ, बचत सङ्कलन, कर्जा भुक्तानी, बिमा र अन्य औपचारिक वित्तीय सेवामा सहज, सस्तो र सुरक्षित पहुँच सुनिश्चित गर्ने प्रक्रिया हो । यसको मूल उद्देश्य आर्थिक अवसरको समान पहुँचमार्फत गरिबी न्यूनीकरण, आय वितरणमा सन्तुलन र दिगो आर्थिक विकासलाई प्रवर्धन गर्नु हो ।

विश्व बैंकले वित्तीय समावेशीकरणलाई “व्यक्ति तथा व्यवसायले आवश्यक वित्तीय सेवाहरू (बचत, कर्जा भुक्तानी र बिमा) उचित लागतमा र दिगो तरिकाले प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था” भनेर परिभाषित गरेको छ । यता अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषका अनुसार वित्तीय समावेशीकरणले आर्थिक वृद्धि थप समावेशी बनाउँछ र वित्तीय प्रणालीको स्थायित्व मजबुत बनाउँछ, किनकि यसले बचतको दायरा फराकिलो पार्छ र अनौपचारिक वित्तीय जोखिम घटाउँछ ।

यी परिभाषाहरूले वित्तीय समावेशीकरण आर्थिक अधिकार, अवसर र सुरक्षाको विस्तारसँग जोडिएको व्यापक अवधारणा भएको स्पष्ट पार्छ । यसले आर्थिक समानता र सामाजिक न्याय तथा समावेशी आर्थिक वृद्धिको आधार तयार गर्छ ।

पछिल्लो समय नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणको बहस तीव्र हुँदै गएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नर डा. विश्वनाथ पौडेलले तत्कालीन प्रतिनिधि सभाको अर्थ समितिको बैठकमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा विस्तार केन्द्रीकृत हुँदै गएको बताउनुभएको थियो । “अहिले करिब १९ लाख ४० हजार ऋणी रहेका छन्, जसमध्ये ०.०१ प्रतिशत ऋणीले मात्र ३.९ प्रतिशत कर्जा प्रयोग गरेको देखिन्छ । यसबाट

केही व्यक्तिलाई मात्रै धेरै ऋण गएको छ कि भन्ने देखिन्छ ।” गभर्नर पौडेलको यो वक्तव्यले वित्तीय क्षेत्रलाई फेरि एक पटक सोच्च बाध्य बनाएको छ कि वित्तीय समावेशीकरणका लागि कर्जा परिचालनको भूमिका कस्तो भइरहेको छ ? नारा र नीतिमा भनिएजस्तै भएको छ त वित्तीय समावेशीकरणको अवस्था ? अहिले यो विषय गम्भीर भएर सरोकारवाला निकायहरूले सोच्नुपर्ने समय आएको छ ।

नारा र नीतिमा जतिसुकै राम्रो देखिए पनि १९ लाख ऋणीमध्ये ०.०१ प्रतिशतले मात्रै ऋण प्रयोग गर्नु तथा दुर्गममा मिटरब्याजीको फन्दामा नागरिक पर्नु जस्ता तथ्यले वित्तीय समावेशीकरण नीतिलाई गिज्याइरहेको देखिन्छ । समावेशी वित्तीय प्रणालीको मुख्य उद्देश्यमध्ये एक अनौपचारिक कर्जाको स्रोतलाई न्यूनीकरण गर्नु समेत हो । तर हरेक वर्ष सार्वजनिक हुने मिटरब्याज पीडितको कथाले यसलाई खल्लो बनाइरहेको छ ।

२०८१ माघमा साइपालमा समेत वाणिज्य बैंकको शाखा पुगेपछि वित्तीय पहुँच सबै स्थानीय तहमा पुगेको छ । तर कर्जाको उपलब्धता भने सहरी इलाकामा मात्रै छ । पछिल्लो एक दशकमा वित्तीय पहुँच विस्तारमा नेपालले जुन सफलता हात पारेको छ, त्यसलाई कर्जाको पहुँच विस्तारको तथ्याङ्कले निराश बनाइदिएको छ । नागरिकले बैंक पैसा लिन मात्र आउँछ, दिन होइन भन्ने भाष्य सिर्जना भएको छ । बचत गर्ने बानीको धेरथोर विकास भए पनि बैंकबाट सहज तरिकाले कर्जा पाइन्छ भन्ने सामान्य जानकारीसम्म पनि सीमान्तकृत समुदायमा भेटिँदैन ।

कर्जा विकेन्द्रीकरण हुन नसक्दा दुर्गम क्षेत्रका नागरिक, कृषक, साना उद्यमी, महिला तथा युवा अभै औपचारिक वित्तीय प्रणालीबाट टाढा हुन पुगेका छन् । फलस्वरूप, उनीहरू अनौपचारिक ऋण लिने, मिटरब्याजमा ऋण लिने जस्ता कार्य गर्न बाध्य छन् । यही सन्दर्भमा कर्जाको पहुँच विस्तारलाई वित्तीय स्रोतको विकेन्द्रीकरणको मुख्य आधारका रूपमा लिइने थालेको छ ।

कर्जा ऋण मात्र नभई अवसर, आत्मनिर्भर र विकासको साधन हो भन्ने बुझाइ विस्तार हुँदै जाँदा वित्तीय समावेशीकरण नीति भन्ने आवश्यक र सान्दर्भिक हुँदै गइरहेको छ । केही वर्ष अघिदेखि नै सरकारले सबै नागरिकको बैंक खाता खोल्ने नीति लिएको छ । विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली, बिमा पुँजी बजार जस्ता आधुनिक औपचारिक वित्तीय सेवाहरूको प्रयोगले व्यापकता पाउँदै गए पनि कुल जनसङ्ख्याको ठुलो हिस्सा अभै पनि अनौपचारिक क्षेत्रबाट नै कर्जा लिइरहेका छन् ।

२०७९ भदौ २७ मा गठन गरिएको मिटरब्याजी अपराध नियन्त्रण

* बैंकिङ पत्रकार, कारोबार राष्ट्रिय आर्थिक दैनिक

सिफारिस कार्यदलले सार्वजनिक गरेको एक प्रतिवेदनमा मधेश प्रदेशमा मिटरब्याजमा ऋण लिनेको सङ्ख्या उच्च रहेको देखाएको थियो । सो प्रतिवेदनका अनुसार, २०७९ भदौ ५ भित्र उजुरी दर्ता गर्न आह्वान गरिएकामा सो समयावधिसम्ममा १९३७ उजुरी दर्ता भएका थिए, जसमध्ये मधेश प्रदेशमा १३३० वटा (६९ प्रतिशत) उजुरी दर्ता भएको थियो । यसबाहेक कोशीमा ५ प्रतिशत, बागमतीमा १० प्रतिशत, गण्डकीमा २ प्रतिशत, लुम्बिनीमा ११ प्रतिशत, कर्णालीमा १ प्रतिशत र सुदूरपश्चिममा २ प्रतिशत मात्रै उजुरी आएका थिए ।

यसरी मिटरब्याजमा ऋण लिएकाहरूको सङ्ख्या अहिलेसम्म पनि अपेक्षित गतिमा घट्न सकेको अवस्था छैन । हामी एकातिर वित्तीय समावेशीकरण र कर्जा विकेन्द्रीकरणको मुद्दा वर्षौंदेखि उठाइरहेका छौं भने अर्कातिर कर्जा लिनका लागि बैंकिङ प्रणालीमा होइन् साहु महाजनमा हात थान्नुपर्ने अवस्था छ ।

नेपालमा बैंकिङ इतिहासको ८ दशकभन्दा बढी समय पार भइसकेको छ । तर अझैसम्म पनि आधाभन्दा बढी जनसङ्ख्या औपचारिक बैंकिङ तथा वित्तीय सेवा प्रणालीबाट बाहिर छन् । यसमा पनि न्यून जनसङ्ख्याले मात्र औपचारिक प्रणालीबाट कर्जा लिन सकिरहेका छन् । यसले नेपालको वित्तीय समावेशीकरण नीतिमा मात्र रहेको देखाउँछ ।

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयको नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण (२०७९/८०) सर्वेक्षण अनुसार नेपालको कुल जनसङ्ख्याको २०.२७ प्रतिशत जनसङ्ख्या अझै गरिबीको रेखामुनि रहेका छन् । यो नेपालको कुल जनसङ्ख्याको ५८ लाख हो ।

गरिबी र बेरोजगारीको यस्तो भयावह स्थितिलाई कम गर्दै अगाडि बढ्न अहिले सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण औजार नै वित्तीय समावेशीकरण हो । यसका लागि वित्तीय साक्षरता, जागरणदेखि कर्जाको विकेन्द्रीकरणसमेत जरूरी हुन्छ । वित्तीय सेवाको मागमा सुधार ल्याउन नेपालमा भइरहेका नीतिहरूलाई गम्भीर मन्थन गरी पुनर्मूल्याङ्कन गर्ने, नयाँ नीति बनाउने जस्ता कामहरू आज अपरिहार्य बनिस्केका छन् ।

तथ्याङ्कमा हेर्ने हो भने हाल मुलुकका ७५३ वटै स्थानीय तहमा बैंकका शाखा पुगिसकेका छन्, जसले दूरदराजसम्म बैंकिङ पहुँच पुऱ्याउन भूमिका खेलेको छ भने वित्तीय साक्षरता पनि बढ्दै गइरहेको छ । २०८२ असार मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कुल निक्षेप खाता सङ्ख्या करिब ५ करोड ९८ लाख ८१ हजार र ऋण खाता सङ्ख्या करिब १९ लाख ६१ हजार पुगेको छ भने लघुवित्त वित्तीय संस्थामा करिब ६२ लाख २१ हजार सदस्य र २७ लाख ७ हजार ऋणी रहेका छन् ।

यसले बचत गर्ने बानीको विकास भए पनि कर्जाको विकेन्द्रीकरणमा अझै धेरै काम गर्नुपर्ने देखाउँछ । बचत गर्ने बानी विस्तार गर्नका लागि मोबाइल बैंकिङ लगायतका प्रविधिको साथ दिएका छन् ।

राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्कअनुसार, २०८२ असार मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको मोबाइल बैंकिङ प्रयोगकर्ता ग्राहकको सङ्ख्या २ करोड ७७ लाख पुगेको छ । यसले मोबाइल बैंकिङमार्फत हुने भुक्तानी पनि बढाएको छ । यद्यपि कर्जामा पहुँच स्थापना गर्न र सहज किसिमले कर्जा लिनका लागि प्रणालीगत विकासको आवश्यकता अझै टड्कारो बनाएको देखिन्छ ।

पछिल्लो समय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले मोबाइल बैंकिङ, शाखारहित बैंकिङ जस्ता सेवा सञ्चालन गरिरहेका छन् । जसले

नागरिकमा वित्तीय पहुँच स्थापनामा ठुलो भूमिका खेलिँरहेका छन् । नेपालको कुल जनसङ्ख्याको ७२.९४ प्रतिशत जनसङ्ख्याले स्मार्ट फोन चलाउने गरेको राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को तथ्याङ्क छ । यो तथ्याङ्क बढ्दो क्रममा रहेकाले बैंकिङ क्षेत्रले जति स्मार्ट सेवाहरू विस्तार गर्‍यो, त्यति पहुँच स्थापनामा सहयोगी हुने देखिन्छ ।

वित्तीय समावेशीकरणको प्रयास

नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणका लागि विभिन्न कालखण्डमा दूरगामी प्रभाव पार्ने प्रयास हुँदै आएका छन् । सुरुवाती समयमा ग्रामीण विकास बैंक हुँदै लघुवित्त, निर्देशित क्षेत्र कर्जा, परियोजनामा आधारित लघु कर्जा तथा अन्य मोडलहरूमार्फत वित्तीय समावेशीकरणको पहल भएका छन् ।

राष्ट्र बैंकको २०७४-७५ को मौद्रिक नीतिमा वित्तीय संस्थाहरूको उपस्थिति कम भएका तोकिएका १४ जिल्लामा 'क' र 'ख' वर्गका बैंकले र २२ जिल्ला 'घ' वर्गका बैंकले शाखा खोल्न सहजीकरण गरिएको थियो । सोही वर्षको सरकारको बजेटले 'एक घर एक खाता' नीति ल्यायो । जसले हरेक स्थानीय तह र नागरिकमा बैंक खाता पुऱ्याउन सहज बनायो भने वित्तीय जागरण र बचतको बानीको विकास गरेको देखिन्छ । २०७५-७६ को बजेटले एक वर्षभित्र सबै नेपालीको बैंक खाता खोल्ने लक्ष्य लियो । सोही वर्षको मौद्रिक नीतिले सबै स्थानीय तहमा एक वर्षभित्रै वाणिज्य बैंकको शाखा खोल्ने अनिवार्य व्यवस्था गर्‍यो । ढिलै भए पनि २०८१ मा आइपुग्दा सबै स्थानीय तहले वाणिज्य बैंकको शाखा कार्यालय पायो । यी वित्तीय समावेशीकरणका लागि भएका उदाहरणीय प्रयासहरू हुन्, जसले सफलता पनि पाइरहेका छन् । तर कर्जाको पहुँच विस्तारमा भने यी कदमहरूले अझै प्रभावकारी काम गर्न सकिरहेका छैनन् ।

पछिल्ला वर्षहरूमा राष्ट्र बैंकले वित्तीय जागरण अभिवृद्धिका लागि साक्षरता कार्यक्रमलाई जोड दिइरहेका छन् । २०७६/७७ को मौद्रिक नीतिले स्थानीय तहका सबै वडासम्म वित्तीय सेवाको पहुँच पुऱ्याउनका लागि बैंक शाखा नभएका वडाहरूमा शाखारहित बैंक खोल्न केन्द्रीय बैंकको स्वीकृति लिनु नपर्ने व्यवस्था गर्‍यो । यसले पनि वित्तीय पहुँच विस्तारमा ठुलो भूमिका खेलेको देखिन्छ । साथै डिजिटाइजेसन र फिन्टेकको उपयोगलाई विस्तार गर्दै सबै आर्थिक कारोबार विद्युतीय माध्यमबाट गर्न प्रोत्साहन गर्ने नीतिले पहुँच विस्तारलाई तिब्रता दियो । पछिल्लो समय विद्युतीय भुक्तानीमा पनि क्युआर प्रणालीमार्फत हुने कारोबार बढ्दै गएको छ ।

कर्जा विकेन्द्रीकरणमार्फत वित्तीय समावेशीकरण

प्रस्तुत तथ्याङ्कहरूले समयक्रमसँगै लिइएका नीति तथा प्रविधिको बढ्दो प्रयोगले वित्तीय पहुँच विस्तार भइरहेको देखाए पनि सन्तोषजनक रूपमा कर्जाको पहुँच भएको देखिँदैन ।

वि.सं. २०४० को दशकमा सुरु गरिएको वित्तीय क्षेत्रको उदारीकरणसँगै लक्षित वर्गअनुसारका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्रकार परिकल्पना गरिएको थियो । यसै सिलसिलामा ग्रामीण तथा अर्धसहरी क्षेत्रमा कृषि, साना, पूर्वाधार र उत्पादन क्षेत्रमा लगानी वृद्धि गर्न वित्त कम्पनी ऐन, २०४२, विकास बैंक ऐन, २०५२ जारी गरी वित्त कम्पनी तथा विकास बैंकमार्फत विशिष्टीकृत वित्तीय संस्थाको स्थापना तथा प्रवर्धन गरी ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय साधनको प्रवाह बढाउने व्यवस्था गरिएको थियो ।

बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रले कृषि कर्जा, ग्रामीण कर्जा तथा लघु कर्जाहरूमा प्राथमिकता दिने नसकेपछि राष्ट्र बैंकले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह बढाउन आफ्नो कुल कर्जाको निश्चित हिस्सा तोकिएको क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने बाध्यकारी व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्यायो ।

अहिले वाणिज्य बैंकले २०८४ असार मसान्तसम्म आफ्नो कुल कर्जाको १५ प्रतिशत कृषिमा, १० प्रतिशत ऊर्जामा र १५ प्रतिशत साना तथा मझौला क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ भने सबै वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पाँच प्रतिशत विपन्न वर्गमा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी विपन्न वर्गसहित तोकिएको क्षेत्रमा ४५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यी व्यवस्थाले कर्जा विस्तारको सीमाअनुसार कर्जा विस्तार भइरहे पनि आवश्यकताअनुसार हुन भने सकिरहेको छैन । लक्षित वर्गतर्फ विस्तार हुने कर्जालाई अझै बढाउनुपर्ने खाँचो देखिन्छ ।

अहिले पनि उत्पादन हुने ठाउँमा भन्दा सहरमा बढी कृषि कर्जा वितरण भइरहेको लज्जास्पद तथ्याङ्क हामीमाझ छ । सीमित उद्योगी वा व्यावसायिक घरानासम्म मात्रै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जाको पहुँच विस्तार गर्ने अवस्थाबाट अझै मुक्त हुन नसकिएको अवस्था छ ।

बैंकहरूले कर्जाको माग नै हुन नसकेको बताउँदै आएका छन् । तर कर्जा लिँदा सामान्य नागरिकले भोग्नुपर्ने प्रक्रियागत सास्तीको कुनै लेखाजोखा गर्न सकिएको छैन । यसलाई मुक्त गर्ने नेतृत्व बैंकिङ क्षेत्रले पाएमात्रै पहुँचबाहिरका नागरिकलाई समेत कर्जाको पहुँचमा ल्याउन सकिन्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्ना ग्राहकलाई हेर्ने नजर वा सोच परिष्कृत बनाउन सकेमा मात्रै कर्जाको विकेन्द्रीकरण हुन सक्छ । एउटा पछिल्लो तथ्याङ्क हेर्दा, २०८२ कात्तिक मसान्तसम्ममा बैंक तथा वित्त कम्पनीहरूले कुल कर्जाको औसतमा ५.३६ प्रतिशतमात्रै विपन्न वर्ग क्षेत्रमा कर्जा विस्तार गरेका छन्, जुन २०८१ कात्तिक मसान्तसम्मको तुलनामा कम हो । गत वर्षको कात्तिकसम्ममा ९७ अर्ब ९९ करोड रुपैयाँ कर्जा विपन्न वर्गतर्फ विस्तार भएकोमा २०८२ कात्तिक मसान्तमा २ खर्ब ७४ अर्ब ६४ करोड रुपैयाँमात्रै विस्तार भएको छ । निर्देशित क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहका लागि छुट्टै मेकानिजम नै बनाएर अगाडि बढ्नुपर्ने यस तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

वित्तीय समावेशीकरणका प्रमुख सूचकहरू

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्या २०८२ असार मसान्तमा १०७ रहेको छ । यसमध्ये २० वाणिज्य बैंक, १७ विकास बैंक, १७ वित्त कम्पनी, ५२ लघुवित्त संस्था र १ पूर्वाधार विकास बैंक रहेका छन् । २०८२ असार मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा सङ्ख्या ११,५२६ रहेको छ ।

२०८२ असार मसान्तमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक तथा वित्त कम्पनीहरूको निक्षेप खाता सङ्ख्या करिब ५ करोड ९८ लाख ८१ हजार र ऋण खाता सङ्ख्या करिब १९ लाख ६१ हजार पुगेको छ । २०८२ असार मसान्तमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा करिब ६२ लाख २१ हजार सदस्य र २७ लाख ७ हजार ऋणी रहेका छन् ।

२०८२ असार मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको मोबाइल बैंकिङ प्रयोगकर्ता २ करोड ७७ लाख, इन्टरनेट बैंकिङ प्रयोगकर्ता २२ लाख १९ हजार रहेका छन् ।

बैंक तथा वित्त संस्थाहरूको डेबिट कार्ड प्रयोगकर्ताको सङ्ख्या करिब

१ करोड ३६ लाख पुगेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा सङ्ख्याका आधारमा प्रति शाखा औसत २ हजार ५३० जनसङ्ख्यामा सेवा पुगेको छ ।

विश्व बैंकको ग्लोबल फिन्डेक्स डेटाबेस २०२१ अनुसार, विश्वभर करिब ७६ प्रतिशत वयस्कहरूसँग मात्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाका खाता रहेको थियो ।

महिला, गरिब तथा कम शिक्षितजस्ता परम्परागत रूपमा सेवा वञ्चित समूहहरूमा अझै पनि वित्तीय सेवाको पहुँचमा खाडल देखिएको विश्व बैंकले उल्लेख गरेको थियो ।

कर्जा विकेन्द्रीकरणका चुनौतीहरू

किन हुन सकेन कर्जाको विकेन्द्रीकरण ? यो प्रश्न घोटलिएर सोच्ने हो भने बैंक तथा वित्तीय साक्षरता र कर्जा लेनदेनमा हुने तदारुकताको चित्र जो कसैको मानसपटलमा घुम्न थाल्छ । विगतमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कर्जा विस्तारमा एउटा अभ्यास गरेका थिए, घर घरमा गएर आग्रह गर्ने । कतिपय लघुवित्तकर्मीहरूले आग्रह नै गर्दथे, ऋण लिइदिनुस् । त्यसपछि लघुवित्तको कर्जा आक्रामक रूपमा बढ्न थाल्यो । यो कर्जा बढाउन भूमिका खेल्ने एउटा मुख्य कुरा थियो विनाधितो । धितोविना नै सहजै ऋण पाउने भएपछि नागरिकहरूले आवश्यकता महसुस गर्नुपूर्व नै ऋण लिए । त्यसपछि लिएको ऋण केमा खर्च गर्ने भन्ने सोच्न नपाउँदै घरखर्चमा रकम सकिने अवस्था आयो । त्यसकै परिणामस्वरूप अहिले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा कर्जा असुलीको समस्या छ ।

तथ्याङ्कहरूले जनसङ्ख्यामा वित्तीय पहुँच वृद्धि गरेको देखिए पनि कर्जा विस्तारमा भने केन्द्रीकृत अवस्था 'ज्याँका त्तुँ' नै रहेको पाइन्छ । समावेशी कर्जा परिचालनका सवालमा बैंकहरू पछि परिरहेका छन् । निक्षेप खाता खोल्नेको तुलनामा निकै न्यून मात्रै कर्जा सङ्ख्या हुनुले त्यसलाई पुष्टि गर्छ । यसमा पनि केही सीमित ऋणीहरू, ठुला उद्योगी व्यापारीहरूले मात्रै अबै रुपैयाँ कर्जा लिएका छन् । यसले गर्दा कर्जाको केन्द्रीकरण उच्च छ भने कर्जाको जोखिम पनि उस्तै बढाएको छ । एकातिर भन्फाटिलो प्रक्रियाका कारण नागरिकहरू कर्जाको माग औपचारिक च्यानलमा गरिरहेका छैनन् भने अर्कातिर अनौपचारिक अर्थात् मिटरब्याजमै साहु महाजनसँग पैसा लिएर गर्जो टार्ने र लामो समयसम्म ब्याजको 'स्याज' तिर्ने अवस्था उनीहरूले भोगिरहेका छन् । यो नै वित्तीय समावेशीकरणको मुख्य चुनौतीका रूपमा खडा भएको छ ।

भौगोलिक रूपमा सहज भएको मधेश प्रदेशमा अन्य प्रदेशमा भन्दा धेरै बढी मिटरब्याजमा साहु महाजनबाट ऋण लिने अवस्था छ । बैंकिङ क्षेत्रको उपस्थिति बाक्लो रहे पनि नागरिकहरूले औपचारिक माध्यमबाट ऋण लिन नजानु साक्षरताको समेत अभाव हुनु हो । यदि बैंकिङ प्रणालीबाट ऋण लिनलाई नागरिकहरूलाई उत्प्रेरित गर्ने, बैंकका कर्मचारीहरूले अनुशासित र सरल तरिकाले प्रस्तुत हुने, सरकारी पक्षले समेत त्यसमा जोड दिने हो भने मिटरब्याजीको रजगजलाई तोडेर बैंकिङ प्रणालीमार्फत नै कर्जा परिचालन गर्न सकिन्छ ।

यसबाहेक केन्द्रीय बैंकका प्रतिवेदनहरू केलाउने हो भने व्यवसायीहरूले बैंकका प्रतिनिधिहरूसँग सम्बन्ध स्थापित गरेर ठुलो मात्रामा कर्जा अपचलन गरेका तथ्यहरू बग्रेल्टी भेटिन्छन् । बैंकका अध्यक्ष र प्रमुख कार्यकारी अधिकृतबिच नै मिलेमतो हुने र नियामकीय नीतिलाई छल्ने वा छिद्रहरू खोजेर लाभ लिने गरेका घटनाहरू पनि आइरहेका हुन्छन् ।

यसमा कडा कानून वा कडा नियमन तथा अनुगमनका माध्यमबाट मात्र नियन्त्रण गर्न सकिने अवस्था छ । तर नियामक निकायले पनि सीमित स्रोतसाधन र जनशक्ति खटाएर गरेका अनुगमनलाई नै छल्ले कामहरू पनि भइरहेका छन् । जसले गर्दा कर्जाको पहुँच विस्तारमा बाधा आइरहेका छन् ।

बैंकिङ क्षेत्रको कर्जा सीमित व्यक्तिहरूमा केन्द्रित रहेको र उत्पादनभन्दा व्यापार व्यवसायमा बढी कर्जा प्रवाह भएकाले मुलुकको आर्थिक वृद्धिसमेत खासै बढ्न सकेको छैन । आर्थिक वृद्धि बढ्न नसक्दा यसले समग्र अर्थतन्त्रलाई नै चुनौती सिर्जना गरिरहेको छ ।

समग्रमा, बैंकको खाता खोल्नेहरू बढिरहे पनि कर्जा लिएर उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्न निकै गाह्रो भएको देखिन्छ । यो अवस्थाले दीर्घकालीन रूपमा आर्थिक असमानता गहिरो पार्ने खतरा छ । यसमा संवेदनशील र गम्भीर भएर लाग्नु आजको आवश्यकता हो । बैंकमा खाता खोलेर बचत गर्न र अन्य कारोबार गर्न सहज भए पनि कर्जा लिएर उत्पादन बढाउन भने चुनौती नै छ । मुलुकका सर्वसाधारण नागरिक, साना व्यवसायी तथा किसानहरू कर्जा पहुँचबाट अझै टाढा छन् । उनीहरूमध्ये कतिपयले त सहुलियत दरमा कर्जा पाइन्छ भन्ने सामान्य जानकारीसमेत नपाएको अवस्था छ । यसलाई समयमै निराकरणका लागि पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसबाहेक अशिक्षा, न्यून तथा अनियमित आमदानी, औपचारिक वित्तीय सेवाहरूको जानकारी अभाव साथै सेवा प्रदायकले बुझाउन नचाहेको कारण नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणमा समस्या सिर्जना भइरहेको छ । धितोमा राख्ने सम्पत्तिको अभावकै कारण मानिसहरू बैंक तथा वित्तीय संस्था धाउनुभन्दा मिटरब्याजीको मा जान सहज मानिरहेको अवस्था छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जाको पहुँच विस्तारका लागि विशेष किसिमको प्रडक्ट ल्याउन सकिरहेका छैनन्, जसले गर्दा उद्योगी व्यवसायी, सहरी क्षेत्रका नागरिक र ग्रामीण क्षेत्रका नागरिक सबैले एउटै 'प्रडक्ट'मा निर्भर हुनु बाध्य छन् । यसले नै कर्जा विस्तारमा असमानता बढाइरहेको देखिन्छ ।

केन्द्रीय बैंकको नवीन पहल

राष्ट्र बैंकले पछिल्लो समय कर्जा पहुँच विस्तारका लागि केही सकारात्मक पहलकदमी लिएको छ । गभर्नर विश्वनाथ पौडेलले कार्यकालको सुरुवाती दिनमै बैंकिङ क्षेत्र सुधार सुभाव कार्यदल गठन गरेर समग्र बैंकिङ क्षेत्रबारे अध्ययन गराएका छन् । सो कार्यदलले महत्त्वपूर्ण सुभावसहित आफ्नो प्रतिवेदन बुझाइसकेको छ । सो प्रतिवेदनमा ग्रामीण कर्जा पहुँच विस्तारका लागि विभिन्न काम गर्न सुभाव दिएको छ । सो कार्यदलले निर्देशित क्षेत्र कर्जा केही क्षेत्रमा मात्र सीमित भएको बताएको छ । सो क्षेत्रमा निष्कृत कर्जा पनि उच्च दरले बढेको तथा शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात आदि जस्ता महत्त्वपूर्ण क्षेत्र हाल प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा नपरेकाले कुन कुन क्षेत्रले प्राथमिकता प्राप्त गर्नुपर्ने हो र सो क्षेत्रमा कर्जाको माग कति हुन सक्छ भन्नेबारे अध्ययन गरिनुपर्ने बताएको छ । सो निर्देशित क्षेत्रमा कर्जा विस्तारका लागि प्रोत्साहनसमेत प्रदान गर्ने गरी प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जाका बारेमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने कार्यदलले उल्लेख गरेको छ ।

साथै 'ग्रामीण क्षेत्रमा राष्ट्र बैंक' भन्ने कार्यक्रम सुरु गर्नेदेखि प्रत्येक महिना एक दिन गभर्नर स्वयम् कुनै ग्रामीण क्षेत्र (हिमाल, पहाड र

मधेश/तराई) भ्रमण गरी त्यहाँको आर्थिक सम्भावना, कर्जाको माग र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जालगायत अन्य सेवाका बारेमा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया गर्ने र सोका आधारमा नीति नियममा आवश्यक परिमार्जन गर्ने कार्यदलको सुभाव छ । यो सुभावले दिएको स्पष्ट सन्देश के छ भने नीतिमाथि बसेर बनाउनेभन्दा पनि भूगोल बुझेर माटो सुहाउँदो बनाउनेतर्फ ध्यान दिनुपर्छ । केन्द्रीय बैंकले यही नवीन पहललाई आत्मसात् गर्दै आगामी कार्ययोजना तय गर्ने र समृद्ध समाज निर्माणमा लाग्नुपर्दछ ।

कसरी सफल हुन सक्छ वित्तीय समावेशीकरण ?

पछिल्लो समय प्रायः नागरिकको हातमा स्मार्टफोन छ । साथै इन्टरनेटको पहुँच करिब ९० प्रतिशत नागरिकमा विस्तार भइसकेको अवस्था छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यसबाट लाभ लिन सक्ने प्रशस्त ठाउँहरू छन् । खास गरी ग्रामीण क्षेत्रमा लघुवित्तहरूमार्फत नयाँ नयाँ प्रोडक्ट नागरिकमाभन्दा विस्तार गर्ने, परियोजनामा आधारित कर्जालाई व्यापक बनाउने, परियोजनाका लागि आवश्यक सहजीकरण अनलाइनबाटै गर्ने जस्ता कामहरूले नागरिकहरू बैंकिङ प्रणालीमार्फत कर्जा लिन आकर्षित हुन्छन् ।

केन्द्रीय बैंकले पनि डिजिटल, इन्ोभेटिभ तथा नागरिक वा किसानलाई समेत लाभ हुने गरी प्रडक्ट विस्तार गर्न बैंकहरूलाई निर्देशित गर्ने, उनीहरूलाई उत्प्रेरित गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरू गर्नु आवश्यक छ । दशकौँ पुराना प्रडक्टहरू ग्राहकमाभन्दा लगेर देखाउने भन्दा पनि बदलिँदो परिवेशसँगै डिजिटल र इन्ोभेसनलाई जोड दिँदै नवीन र सरलीकृत योजनाहरू गाउँगाउँमा पुर्‍याउन केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्नुपर्छ । वित्तीय साक्षरताका साथसाथै डिजिटल साक्षरतालाई समेत प्राथमिकताका साथ बढाउन सक्नुपर्छ । त्यसो भएमा नागरिकस्तरमा जागरण आउने र कर्जा लिन उनीहरू तयार हुने अवस्था रहन्छ ।

साथै आर्थिक वर्ष २०८२-८३ को बजेटमा घोषणा गरिएका नियमो बैंक स्थापना गर्ने योजना कार्यान्वयन छिटै गर्न सकिनेमा त्यसले सकारात्मक प्रभावसँगै सहजता ल्याउन सक्ने छ । तसर्थ, अहिले भइरहेका नीतिहरूलाई पुनरावलोकन गर्दै नवीन तथा प्रविधिमैत्री नीतिहरू अवलम्बन गर्ने, वित्तीय साक्षरता र कर्जासम्बन्धी चेतनालाई प्राथमिकताका साथ विस्तार गर्ने, नयाँ परियोजनाको खोजी गर्ने र सोहीअनुसार कर्जा योजना ल्याउने जस्ता काममार्फत कर्जाको पहुँच विस्तार गरी वित्तीय समावेशीकरणमा सफलता हात पार्न सकिन्छ । यसतर्फ सरोकारवाला निकायहरूले गम्भीर भएर लाग्नु अहिलेको आवश्यकता हो ।

सन्दर्भ सूची

- नेपाल राष्ट्र बैंकले सार्वजनिक गरेका विभिन्न प्रतिवेदनहरू ।
- मिटरब्याजी अपराध नियन्त्रण सिफारिस कार्यदलको प्रतिवेदन-२०७९ ।
- आर्थिक सर्वेक्षण २०८१-८२ ।
- वित्तीय समावेशीकरण नीति २०८१ ।
- विश्व बैंकको प्रतिवेदन ।

गरिबी न्यूनीकरण : स्वतः हासिल उपलब्धि कि राज्यको प्रयास ?

गजेन्द्र बुढाथोकी*

नेपालमा गरिबीको समस्या केवल आयको न्यूनता मात्र नभएर यो ऐतिहासिक भू-स्वामित्व प्रणाली र स्रोत-साधनको पहुँचमा रहेको असमानतासँग जोडिएको छ। आजभन्दा करिब पाँच दशकअघि सन् १९७० को दशकमा नेपालको आर्थिक तस्बिर कस्तो थियो भन्ने कुराको विश्लेषण गर्दा हामी एउटा अत्यन्तै चुनौतीपूर्ण कालखण्डमा पुग्छौं। त्यस समयमा नेपाल विश्वकै सबैभन्दा गरिब राष्ट्रहरूमध्ये एक थियो। नेपाल दशकौंसम्म न्यून आयको पासोमा फसेको राष्ट्र थियो, जहाँ राज्यको उपस्थिति काठमाडौँ उपत्यका र केही सीमित सहरी क्षेत्रमा मात्र थियो। यहाँको बहुसङ्ख्यक जनसङ्ख्या कृषिमा आधारित थियो र ग्रामीण जीवन नै देशको मूल पहिचान थियो। राष्ट्रिय योजना आयोगले सन् १९७६ देखि १९७७ को बिचमा सञ्चालन गरेको रोजगारी, आय वितरण र उपभोग ढाँचासम्बन्धी राष्ट्रिय सर्वेक्षणको अध्ययनअनुसार नेपालमा आयमा आधारित गरिबीको अनुपात सुरुमा ४०.२ प्रतिशत देखिए पनि उपभोगमा आधारित गणना गर्दा करिब ६२ प्रतिशत नेपालीहरू चरम गरिबीमा रहेका थिए।

गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या बारे सन् १९८८/८९ को पहिलो पूर्ण विश्लेषण बाहेक त्यस अधिका गरिबी बारे अनुमानित तथ्याङ्कहरू सार्वजनिक गरिँदै आइएकोमा आर्थिक वर्ष २०३३/३४ (सन् १९७६/७७) मा राष्ट्रिय योजना आयोगद्वारा सम्पन्न पहिलो रोजगारी, आय वितरण र उपभोग ढाँचाहरूको राष्ट्रव्यापी सर्वेक्षण र त्यस सर्वेक्षणपछि विश्व बैंकले सर्वेका कमजोरीहरू (ग्रामीण क्षेत्रका ३७३ परिवारको आय वितरणको तथ्याङ्क छुट्टु र केही आयका स्रोतहरू समावेश नगरिएको) लाई सम्बोधन गरी समायोजित गरेको तथ्याङ्कका आधारमा सन् १९७० को दशकमा नेपालमा गरिबीको अनुपात गणना गरिएको छ। सन् १९७६ को मार्चदेखि सन् १९७७ को फेब्रुअरीसम्म राष्ट्रिय योजना आयोगले नेपालको इतिहासमै पहिलो पटक 'रोजगारी, आय वितरण र उपभोग ढाँचा' सम्बन्धी सर्वेक्षण (Survey of Employment, Income Distribution and Consumption Patterns) सम्पन्न गरेको थियो। यो सर्वेक्षण ३७ वटा जिल्लामा ५,०३७ ग्रामीण र ९४५ सहरी घरधुरीमा केन्द्रित थियो।

राष्ट्रिय योजना आयोगको सर्वेक्षणले नेपालको ४०.३ प्रतिशत जनसङ्ख्या गरिबीको रेखामुनिको रहेको उल्लेख गरेको थियो; जसको प्रतिव्यक्ति आय दैनिक रु. २ भन्दा कम थियो भने ४१.२ प्रतिशत ग्रामीण गरिबी रहेको थियो। आयोगको सर्वेक्षणअनुसार आय असमानता सूचक गिनी कोएफिसियन्ट ०.५९ थियो। सर्वेक्षणको असमायोजित तथ्याङ्कअनुसार ग्रामीण क्षेत्रमा गिनी कोएफिसियन्ट

०.५८ र सहरी क्षेत्रमा ०.५२ रहेको थियो।

विश्व बैंकको त्रुटि समायोजनपछि भने आर्थिक वर्ष २०३३/३४ (सन् १९७६/७७) मा प्रतिव्यक्ति आय दैनिक रु. २ भन्दा कम भएका नेपालीहरूको अनुपात ५१.३९ प्रतिशत देखिएको छ; जसमध्ये ग्रामीण गरिबी ५८.६७ प्रतिशत र सहरी गरिबी ३३.९७ हुन आउँछ। हाल प्रयोगमा रहेको जीवन निर्वाहका लागि चाहिने लागत विधिअनुसार प्रतिव्यक्ति गरिबी रेखा रु. ८३२ मानी गणना गर्दा गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या ६२ प्रतिशत हुन आउँछ। सन् १९७८ मा प्रतिव्यक्ति प्रति दिन क्यालोरी उपलब्धता आवश्यकताभन्दा ९ प्रतिशत कम रहेको थियो, जसलाई पछि अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन (आईएलओ) को सन् १९८१ को अध्ययनले पनि पुष्टि गर्छ।

'आधारभूत आवश्यकताको लागत' विधिमा एक व्यक्तिको जीवन धान्न आवश्यक पर्ने न्यूनतम खाद्यान्न, आवास र इन्धन जस्ता वस्तुहरूको बजार मूल्य निर्धारण गरिन्छ। त्यस समयमा प्रतिव्यक्ति वार्षिक ८३२ रुपैयाँ खर्च गर्न नसक्ने व्यक्तिलाई चरम गरिब मानिएको थियो।

त्यस समयमा नेपालको ९५ प्रतिशतभन्दा बढी जनसङ्ख्या गाउँमा बस्ने भएकाले राष्ट्रिय औसत गरिबीको दर ग्रामीण अवस्थामा नै नजिक देखिन्छ। ग्रामीण भेगमा बसोबास गर्ने करिब २१ लाख ६७ हजार घरधुरीमध्ये झन्डै १२ लाख ४० हजार परिवार गरिबीको चपेटामा थिए। यी परिवारहरू मुख्यतया भूमिहीन सुकुम्बासी वा अत्यन्तै थोरै जमिन भएका साना किसानहरू थिए। ग्रामीण क्षेत्रमा आम्दानीको अन्य स्रोत नहुनु, सिचाईको असुविधा हुनु र कृषि उत्पादकत्व न्यून हुनु नै यसको मुख्य कारण थियो। अर्कोतर्फ, सहरी क्षेत्रमा गरिबी कम देखिनुको कारण त्यहाँ सरकारी सेवा, व्यापार र केही उद्योगहरूको उपस्थिति थियो, जसले मानिसहरूलाई स्थिर आम्दानीको अवसर दिएको थियो।

आय वितरणको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा नेपालमा चरम आर्थिक असमानता रहेको देखिन्छ। समाजको माथिल्लो तप्कामा रहेका थोरै व्यक्तिहरूको हातमा देशको करिब आधा आर्थिक स्रोत केन्द्रित थियो। कुल जनसङ्ख्याको ०.८५ प्रतिशत घरधुरीले मात्रै राष्ट्रिय आयको ११.९९ प्रतिशत हिस्सा ओगटेका थिए। यदि माथिल्लो १० प्रतिशत घरधुरीको हिस्सा हेर्ने हो भने, उनीहरूले कुल राष्ट्रिय आयको करिब ४६ प्रतिशत ओगटेका थिए। यो वर्गमा मुख्यतया तुला बिर्तावाल जमिनदारहरू, दरबारिया अधिकारीहरू र उदाउँदै गरेका व्यापारिक घरानाहरू पर्दथे।

* प्रधान सम्पादक, टक्सार आर्थिक म्यागजिन

यसको विपरीत सबैभन्दा गरिब २० प्रतिशत जनसङ्ख्याले कुल राष्ट्रिय आयको केवल ४.६ प्रतिशत हिस्सा ओगट्थे । समाजको सबैभन्दा तल्लो तहमा रहेका ३.१२ प्रतिशत घरधुरीको वार्षिक आय ५०० रुपैयाँभन्दा कम थियो, जसले राष्ट्रिय आयको केवल ०.३७ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको थियो । यो वर्गमा मुख्यतया तराईका हलिया, पहाडका दलित समुदायसहित भूमिहीन सुकुम्बासीहरू पर्दथे । उनीहरूको जीवन पूर्णरूपमा साहु-महाजनको ऋण र ज्याला मजदुरीमा टिकेको थियो । यो वर्ग पूर्णरूपमा भूमिहीन र ज्याला मजदुरीमा आधारित थियो, जसको जीवनस्तर अत्यन्तै कष्टकर थियो ।

राणाकालदेखि भौगोलिक पञ्चायतकालसम्म उच्चतम अनुपात गरिबीका कारणहरू बहुआयामिक थिए । पहिलो प्रमुख कारण आर्थिक संरचना थियो । यस कालखण्डमा नेपालमा विकासका पूर्वाधारहरू अत्यन्तै न्यून थिए । शिक्षा, स्वास्थ्य र यातायातको पहुँच केवल सहर केन्द्रित थियो भने ग्रामीण क्षेत्रहरू पूर्णरूपमा उपेक्षित थिए । गरिबी केवल आम्दानीको कमी मात्र नभई यो एक संरचनागत समस्याका रूपमा जर्काइएको थियो । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषिको योगदान ६० प्रतिशतभन्दा बढी भए तापनि केवल १० प्रतिशत जमिनमा मात्र सिचाई सुविधा पुगेको थियो । आकाशे खेतीमा भर पर्नुपर्ने अवस्थाले गर्दा उत्पादन अनिश्चित थियो । नेपाल एक यस्तो देश थियो जहाँ बहुमत नागरिकले आफ्नो आधारभूत आवश्यकता समेत पूरा गर्न सक्दैनथे । दोस्रो कारण जनसाङ्ख्यिकीय बनावट थियो । गरिब परिवारहरूमा सदस्य सङ्ख्या धेरै हुन्थ्यो, जसले गर्दा प्रतिव्यक्ति आम्दानी भन्नु घट्नु पुग्दथ्यो । तेस्रो र महत्त्वपूर्ण कारण भौगोलिक विकटता थियो ।

सन् १९८८ मा विभिन्न मापदण्डअनुसार गरिबीको चाप (जनसङ्ख्याको प्रतिशत)

मापदण्ड (गरिबीको रेखा)	तराई (ग्रामीण)	तराई (सहरी)	तराई (कुल)	पहाड (ग्रामीण)	पहाड (सहरी)	पहाड (कुल)	नेपाल (ग्रामीण)	नेपाल (सहरी)	नेपाल (कुल)
राष्ट्रिय योजना आयोग	२९%	१७%	२८%	५५%	१३%	५२%	४२%	१५%	४०%
१५० अमेरिकी डलर (US\$150)	६९%	५१%	६८%	७८%	३२%	७५%	७४%	४२%	७१%
लिप्टन मापदण्ड (Lipton Method)	७०%	५०%	६८%	६५%	५२%	६४%	६८%	५१%	६६%

स्रोत : विश्व बैंक/संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय विकास कार्यक्रम (१९९०) प्रतिवेदन

- राष्ट्रिय योजना आयोगको मापदण्ड :** यस मापदण्डअनुसार पहाडमा मासिक २१० रुपैयाँ र तराईमा १९७ रुपैयाँ प्रतिव्यक्ति खर्च गर्न नसक्नेलाई गरिब मान्दा राष्ट्रिय गरिबीको अनुपात ४० प्रतिशत देखियो । यसको अर्थ करिब ८० लाख नेपालीहरू निरपेक्ष गरिबीमा थिए । यसअनुसार ग्रामीण क्षेत्रमा गरिबी ४२ प्रतिशत थियो भने सहरी क्षेत्रमा १५ प्रतिशत मात्र । भौगोलिक रूपमा पहाडी ग्रामीण क्षेत्रमा ५५ प्रतिशत र तराईको ग्रामीण क्षेत्रमा २९ प्रतिशत जनसङ्ख्या गरिबीको रेखामुनि थिए ।
- अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड (१५० अमेरिकी डलर) :** यदि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको प्रतिव्यक्ति वार्षिक १५० डलरको गरिबी रेखा प्रयोग गर्ने हो भने नेपालको ७१ प्रतिशत जनसङ्ख्या गरिब देखिन्थ्यो, जसअनुसार ग्रामीण क्षेत्रमा ७४ प्रतिशत र सहरी क्षेत्रमा ४२ प्रतिशत नेपालीहरू चरम गरिबीमा थिए ।
- लिप्टन विधि (खाद्यान्न खर्च कुल आयको ७० प्रतिशतभन्दा बढी हुने विधि) :** यसअनुसार नेपालको औसत गरिबी ६६ प्रतिशत

पहाडी र हिमाली क्षेत्रमा यातायात र सञ्चारको पहुँच नहुँदा त्यहाँका उत्पादनले बजार पाउँदैनथे र खाद्यान्नको मूल्य सधैं उच्च हुन्थ्यो । यी कारणहरूले गर्दा साक्षरता दर केवल २० प्रतिशतको हाराहारीमा थियो र आधाभन्दा बढी जनसङ्ख्या कुपोषणको शिकार भएको थियो ।

ग्रामीण गरिबहरू मुख्यतया निर्वाहमुखी कृषि र शारीरिक ज्याला मजदुरीमा निर्भर थिए । गरिब घरपरिवारको कुल आम्दानीमा कृषिको योगदान तराईमा ५० प्रतिशत र पहाडमा ५४ प्रतिशत रहेको पाइएको थियो, तर यसमा नगदको हिस्सा भने १० प्रतिशतभन्दा पनि कम थियो । उनीहरूले उब्जाउने अन्न आफ्नै उपभोगमा खर्च हुने हुनाले बजारमा बेचेर नगद आर्जन गर्ने अवसर उनीहरूसँग थिएन । गरिबहरूका लागि नगदको मुख्य स्रोत नै ज्याला मजदुरी थियो, जसले उनीहरूको कुल आम्दानीको २४ देखि ४८ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको थियो । यसको विपरीत, गैर-गरिब घरपरिवारहरूको आम्दानीमा कृषिको हिस्सा ६१ देखि ७३ प्रतिशतसम्म भए तापनि उनीहरूको नगद प्रवाह र बजारसँगको सम्बन्ध निकै बलियो थियो । गरिबहरूको आम्दानी गैर-विविध र केवल जीवन धान्ने स्तरमा सीमित हुनाले उनीहरू बजारको मौद्रिक अर्थतन्त्रबाट लगभग अलग र सीमान्तकृत थिए ।

सन् १९९० को विश्व बैंक प्रतिवेदन 'Nepal: Relieving Poverty in a Resource-Scarce Economy' ले १९८४/८५ को सर्वेक्षण तथ्याङ्कलाई १९८८/८९ को मूल्यमा समायोजन गरी नयाँ गरिबी रेखाको आँकलन प्रस्तुत गरेको थियो । यस अद्यावधिक तथ्याङ्कअनुसार:

थियो । ग्रामीण क्षेत्रमा ६८ प्रतिशत र सहरी क्षेत्रमा ५१ प्रतिशत जनसङ्ख्या गरिबीको रेखामुनि थिए ।

गरिबी निवारणमा भएका चुक

नेपालले १९५६ देखि नै पञ्चवर्षीय योजना कार्यान्वयनमा ल्याए पनि सन् १९९० सम्म आइपुग्दा गरिबी निवारणमा खासै उल्लेख्य प्रगति हुन सकेको थिएन । तत्कालीन राजा वीरेन्द्रको पालामा 'आधारभूत आवश्यकता' पूरा गर्ने नारा अगाडि सारिए पनि त्यसको कार्यान्वयन पक्ष निकै कमजोर थियो । प्रशासनिक संयन्त्रको केन्द्रीकरण, भ्रष्टाचार र विकासका बजेटहरू ग्रामीण जनतासम्म पुग्न नसक्नु तत्कालीन शासन व्यवस्थाका मुख्य कमजोरीहरू थिए । शिक्षाको कमीले गर्दा जनतामा चेतनाको स्तर न्यून थियो र उनीहरू आफ्नो हक अधिकारका लागि आवाज उठाउन सक्ने अवस्थामा थिएनन् ।

नेपालमा गरिबीको एउटा मुख्य कारक भू-स्वामित्वको असमान वितरण र मोहीयानी हकको जटिलता रहेको थियो । भूमि केवल उत्पादनको साधन मात्र नभई सामाजिक सुरक्षा र प्रतिष्ठाको आधार

पनि हो । सन् १९९० को दशकको प्रतिवेदनअनुसार माथिल्लो ५ प्रतिशत घरपरिवारले देशको ४० प्रतिशत कृषियोग्य जमिन ओगटेका थिए, जबकि तल्लो ६० प्रतिशत जनसङ्ख्यासँग केवल २० प्रतिशत जमिन मात्र उपलब्ध थियो । पहाडी क्षेत्रमा १ हेक्टरभन्दा बढी खेत भएका घरपरिवारको प्रतिव्यक्ति आम्दानी रु.१६२ थियो भने ०.२ हेक्टरभन्दा कम जमिन भएकाहरूको आम्दानी केवल रु.१०८ थियो । सन् १९६४ को भूमिसुधार कार्यक्रमले केवल १.५ प्रतिशत जमिन मात्र पुनर्वितरण गर्न सकेकाले यसले गरिबी निवारणमा खासै प्रभाव पार्न सकेन । उल्टै, यसले जमिनदारहरूमा असुरक्षाको भावना पैदा गरिदियो, जसका कारण उनीहरूले मोहीहरूलाई प्रत्येक वर्ष जग्गा परिवर्तन गराउने वा जग्गा बाँझो राख्ने प्रवृत्ति सुरु गरे, जसले कृषिको उत्पादकत्वमा नकारात्मक असर पार्थो ।

श्रम बजारको अवस्थालाई हेर्दा नेपालमा पूर्ण बेरोजगारीभन्दा पनि 'अल्परोजगारी' एक विकराल समस्याको रूपमा रहेको थियो । सन् १९८० को दशकमा बेरोजगारी दर ६ प्रतिशत जति देखिए पनि अल्परोजगारी दर ४५ देखि ६५ प्रतिशतको बिचमा थियो । यसको अर्थ नागरिकहरूसँग काम त थियो तर उनीहरूको श्रमको पूर्ण क्षमता उपयोग हुन सकेको थिएन र ज्याला दर पनि निर्वाहको न्यूनतम स्तरमा थियो । त्यस समयमा दैनिक ज्याला रु.१५ देखि २३ सम्म मात्र थियो, जुन एक वयस्क मानिसलाई आवश्यक पर्ने न्यूनतम क्यालोरी प्राप्त गर्नका लागि पनि पर्याप्त थिएन । पहाडी क्षेत्रमा 'पर्म' जस्ता श्रम विनिमय प्रणालीहरूले सामाजिक सम्बन्धलाई बलियो बनाए तापनि यसले श्रमको व्यवसायीकरणमा बाधा पुऱ्याएको थियो । अर्कोतर्फ, तराईमा 'कमैया' वा 'हलिया' जस्ता बाध्यकारी श्रमका अवशेषहरू बाँकी हुनाले गरिबहरू जमिनदारको ऋणको चक्रमा पुस्तौंसम्म फस्ने गरेका थिए ।

गरिब घरपरिवारका लागि ऋण गहिरो पासो पनि बनेको थियो । सन् १९७० र १९८० का दशकका सर्वेक्षणहरूले देखाएअनुसार ७६ प्रतिशतभन्दा बढी किसानहरू अनौपचारिक ऋणमा निर्भर थिए । साना किसानहरूका हकमा त ९० प्रतिशतभन्दा बढी ऋणको स्रोत गाउँका साहु-महाजन, नातेदार र छिमेकीहरू थिए । ऋणको प्रयोग उत्पादनमूलक कार्यमा भन्दा पनि ८६ प्रतिशत हिस्सा खाद्यान्न खरिद, स्वास्थ्य उपचार र सामाजिक कार्यहरूमा खर्च हुने गरेको पाइन्थ्यो । अनौपचारिक ऋणको वार्षिक ब्याजदर ३० देखि ६० प्रतिशतसम्म पुग्ने हुनाले गरिबहरू सधैं ऋणको चक्रमा परिरहन्थे । हुम्ला जस्ता दुर्गम जिल्लाहरूमा अन्नको ऋणको अवस्था अभै गम्भीर थियो, जहाँ भोकमरीका बेला लिइएको एक पाथी अन्नको बदलामा अर्को वर्ष दुई पाथी तिर्नुपर्ने परम्पराले गरिबहरूलाई जीवनभर भूमिहीन र ऋणग्रस्त बनाइराख्थ्यो ।

खाद्य सुरक्षा र पोषणको दृष्टिकोणबाट नेपालको अवस्था तत्कालीन समयमा निकै चिन्ताजनक थियो । सन् १९९० को प्रतिवेदनले औसत दैनिक प्रतिव्यक्ति क्यालोरी उपभोग २,०४३ रहेको देखाएको थियो, जुन न्यूनतम आवश्यक २,२५० क्यालोरीभन्दा १० प्रतिशतले कम हो । गरिबहरूले प्राप्त गर्ने क्यालोरीको ९० प्रतिशत हिस्सा केवल अन्न (चामल, मकै वा कोदो) बाट आउने गर्दथ्यो, जसमा दाल, तेल वा अन्य पोषक तत्वहरूको चरम अभाव हुन्थ्यो । पहाडी र हिमाली क्षेत्रमा खाद्यान्नको मूल्य तराईको तुलनामा ४० देखि ६०

प्रतिशतले बढी हुन्थ्यो, जसले गर्दा दुर्गम भेगका गरिबहरू वर्षको ३ देखि ६ महिना चरम भोकमरीको सामना गर्दथे । गरिबहरूले आफ्नो ६६ प्रतिशत खाद्य आवश्यकता आफ्नै उत्पादनबाट पूरा गरे तापनि बाँकीका लागि उनीहरू महँगो बजार वा वस्तु विनिमयमा निर्भर हुनुपर्ने बाध्यता थियो ।

स्वास्थ्य र शिक्षामा गरिबहरूको पहुँचको खाडल पनि उतिकै गहिरो थियो । सन् १९९० को दशकमा ग्रामीण गरिबहरूमध्ये केवल १ देखि ४६ प्रतिशतको मात्र शौचालयमा पहुँच थियो र खानेपानीको सुविधा भनिए तापनि त्यो सुरक्षित थिएन । शिक्षाको क्षेत्रमा प्राथमिक तहमा भर्ना हुने गरिब बालबालिकाको सङ्ख्या उत्साहजनक भए तापनि माध्यमिक तहमा पुग्दा यो सङ्ख्या घटेर १२ देखि २५ प्रतिशतमा झर्छथ्यो । विशेष गरी गरिब घरपरिवारमा महिला साक्षरता दर केवल ५ देखि १५ प्रतिशतको बिचमा थियो ।

सूक्ष्म आर्थिक र जनसाङ्ख्यिकीय कारकहरूले पनि गरिबीलाई प्रश्रय दिइरहेका थिए । जनसङ्ख्या वृद्धि दर २.७ प्रतिशत प्रतिवर्ष रहनु र कृषिको उत्पादन वृद्धि केवल १.६ प्रतिशतमा सीमित हुनुले प्रतिव्यक्ति खाद्यान्न उपलब्धतामा ह्रास ल्याएको थियो । सन् १९६० देखि १९९० को बिचमा जनसङ्ख्या दोब्बर भयो, जसले गर्दा खेतीयोग्य जमिनको खण्डीकरण तीव्र भयो । यसका साथै, वन विनाश र भू-क्षयले माटोको उर्वराशक्ति घटाइरहेको थियो । सिचाईको अभाव अर्को मुख्य समस्या थियो; पहाडका केवल २० प्रतिशत खेतमा मात्र आंशिक सिचाईको सुविधा थियो । सिचाई विस्तार गर्न सकेमा श्रम अवशोषण ५० प्रतिशतले र उत्पादकत्व दोब्बरले बढ्न सक्ने सम्भावना भए तापनि लगानीको अभावमा यो सम्भव हुन सकेको थिएन ।

नेपालको औद्योगिक विकास प्राथमिक चरणमा हुनाले औपचारिक क्षेत्रले कुल श्रमशक्तिको केवल २ प्रतिशत हिस्सा मात्र ओगटेको थियो । सरकारले साभ्ना सहकारी र कृषि विकास बैंकमार्फत चालेका साना किसानजस्ता आयोजना, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमार्फत सञ्चालित साना सामूहिक कर्जा कर्जा कार्यक्रमहरूले गरिबी न्यूनीकरणमा प्राथमिक योगदान दिएका थिए । सन् १९७५ मा कृषि विकास बैंकद्वारा परीक्षणका रूपमा सुरु गरिएको साना किसान विकास कार्यक्रम सन् १९८० को दशकमा नेपालको सबैभन्दा ठुलो र सफल गरिबी न्यूनीकरण कार्यक्रम रहेको थियो । यसले 'साना किसान' को परिभाषामा केवल सानो जमिन भएका किसानलाई मात्र नभई भूमिहीन मजदुर, घरेलु उद्योगका कलाकार र पिछ्छिडिएका ग्रामीण गरिबहरूलाई पनि समेटेको थियो । वाणिज्य बैंकहरूलाई ग्रामीण र विपन्न क्षेत्रमा आकर्षित गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् १९८१ मा 'सघन बैकिङ कार्यक्रम'को सुरुवात गर्‍यो । यो कार्यक्रम मुख्यतया राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंक लिमिटेडमार्फत कार्यान्वयन गरिएको थियो । सन् १९८२ मा क्रमशः स्थानीय विकास मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक र युनिसेफको त्रिपक्षीय सहकार्यमा सुरु गरिएको 'ग्रामीण महिलाका लागि उत्पादनशील कर्जा' (पिसीआरडब्लू) कार्यक्रम नेपालको गरिबी निवारणको इतिहासमा महिला सशक्तीकरणका लागि गरिएको पहिलो र सबैभन्दा सफल सङ्गठित प्रयास मानिन्छ । यद्यपि ती कार्यक्रमहरू विभिन्न कारणवश पूर्ण प्रभावकारी हुन सकेनन् ।

आर्थिक उदारीकरण र गरिबी न्यूनीकरण

वि.सं. २०४६ सालको जनआन्दोलन राजनीतिक अधिकारसँगै

आर्थिक-सामाजिक विकासका लागि नयाँ आधार सिर्जना हुन पुग्यो । भूमण्डलीकरणसँगको आबद्धताले नेपालले पनि आर्थिक स्वच्छन्दताको आभाष गर्न थाल्यो । २०४९ सालदेखि अवलम्बन गरिएको आर्थिक उदारीकरण र खुला बजार अर्थतन्त्रले अर्थतन्त्रका विभिन्न आयामहरू फराकिला हुन पुगे । सन् १९९० को दशकमा प्रजातन्त्रको पुनःस्थापनासँगै गरिबी मापनमा वैज्ञानिक पद्धतिको सुरुवात भयो ।

मुलुकले अपनाएको फराकिलो आर्थिक संरचनाअनुसार आर्थिक नीतिहरू अपनाउने क्रममा आर्थिक वर्ष २०५२/५३ मा पहिलो पटक अन्तर्राष्ट्रिय मानकअनुसार नेपाल जीवनस्तर मापन सर्वेक्षण सम्पन्न गरियो, जसले औपचारिक रूपमा नेपालमा पहिलो पटक कुल जनसङ्ख्याको ४१.७६ प्रतिशत घरपरिवार गरिबीको रेखामुनि रहेको देखायो । विश्व बैंकको सहयोगमा तत्कालीन केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (हालको राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय) द्वारा सञ्चालित नेपाल जीवनस्तर मापन सर्वेक्षण (एनएलएसएस) नेपालमा गरिएको पहिलो एकीकृत घरधुरी सर्वेक्षण हो । यसअनुसार सहरी क्षेत्रमा २१.५५ प्रतिशत र ग्रामीण क्षेत्रमा ४३.२७ प्रतिशत नेपालीहरू राष्ट्रिय गरिबीको रेखामुनि थिए ।

सूचक	२०५२/५३	२०६०/६१	२०६६/६७	२०७९/८०
राष्ट्रिय गरिबी दर ९५०	४१.७६	३०.८५	२५.१६	२०.२७
सहरी गरिबी दर ९५०	२१.५५	९.५५	१५.४६	१८.३४
ग्रामीण गरिबी दर ९५०	४३.२७	३४.६२	२७.४३	२४.६६
गरिबीको खाडल (Poverty Gap)	११.७५	७.५५	५.४३	४.५२
गरिबीको गहनता (Severity)	४.६७	२.७	१.८१	१.४८

यसको एक दशकपछि सम्पन्न दोस्रो सर्वेक्षण २०६०/६१ को समयमा नेपालको ३०.८५ प्रतिशत घरपरिवार गरिबीको रेखामुनि रहेको निचोड निकालेको थियो । यो दशक सशस्त्र द्वन्द्वको चरम अवस्था थियो, जसले गर्दा विकासका पूर्वाधारहरू ध्वस्त भएका थिए र ग्रामीण अर्थतन्त्र सङ्कुचित भएको थियो । द्वन्द्वका बाबजुद गरिबी घट्नुका पछाडि दुईवटा मुख्य कारण थिए : पहिलो, वैदेशिक रोजगारीका लागि युवाहरू बाहिरिने क्रमको सुरुवात, जसले ग्रामीण क्षेत्रमा नगद प्रवाह (विप्रेषण) बढायो र दोस्रो, कृषि क्षेत्रमा श्रमको अभाव भएपछि वास्तविक ज्यालादरमा भएको वृद्धि । यस अवधिमा वार्षिक गरिबी घट्ने दर करिब ३.४ प्रतिशत रहेको थियो ।

तेस्रो जीवनस्तर मापन सर्वे २०६६/६७ सम्म आइपुग्दा गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या २५.१६ प्रतिशतमा भरेकोमा चौथो सर्वेक्षण २०७९/८० सम्म आइपुग्दा २० प्रतिशत कायम भएको छ । यद्यपि ग्रामीण क्षेत्रमा गरिबी अझै पनि गहिरो छ । सहरी क्षेत्रमा नगरपालिकाको सङ्ख्या र क्षेत्रफल विस्तार भएकाले सहरी गरिबीको दर १८.३४ प्रतिशत पुगेको देखिए पनि ग्रामीण भेगका २४.६६ प्रतिशत जनसङ्ख्या अझै पनि आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्न सङ्घर्ष गरिरहेका छन् । गरिबीको खाडल [Poverty Gap] ४.५२ प्रतिशत

हुनुले चरम विपन्न परिवारहरूलाई गरिबीको रेखासम्म ल्याउन अभै त्रुलो आर्थिक स्रोतको आवश्यकता पर्ने देखाउँछ ।

तीन दशकमा नेपालले गरिबीको दरलाई २२ प्रतिशत बिन्दुको भर्ना सफल भएको छ । तर यो उपलब्धिको संरचनात्मक विश्लेषण गर्दा केही गम्भीर विरोधाभासहरू देखा पर्छन् । विशेष गरी सन् १९९५ देखि २००४ को सशस्त्र द्वन्द्वको उत्कर्षको समयमा नेपालमा गरिबी घट्ने दर सबैभन्दा उच्च रह्यो । आर्थिक सिद्धान्तअनुसार द्वन्द्वले गरिबी बढाउनुपर्नेमा नेपालमा ठिक उल्टो नतिजा देखियो । यसको मुख्य कारण आन्तरिक उत्पादन वा औद्योगिक विकास नभई वैदेशिक रोजगारी र विप्रेषणको अप्रत्याशित प्रवाह थियो । विप्रेषणले ग्रामीण अर्थतन्त्रमा नगद प्रवाह बढायो, जसले गर्दा गरिब परिवारहरूको उपभोग क्षमता बढ्न गयो र उनीहरू गरिबीको रेखाभन्दा माथि उक्लिए । त्यसैले गर्दा गरिबीको अनुपात घट्नुमा सरकारका प्रयासहरूले भन्दा विप्रेषणमुखी अर्थव्यवस्थाको मुख्य भूमिका भएकाले यसको वास्तविक कारक र प्रभावहरूको सोहीअनुसार समीक्षा गरिनु उपयुक्त ठहर्छ ।

नेपालका सात प्रदेशहरूबिच विद्यमान गरिबी र आर्थिक स्रोतको वितरणमा देखिएको गम्भीर असमानतालाई प्रस्ट पार्छ । राष्ट्रिय स्तरमा गरिबीको दर २०.२७ प्रतिशत रहे पनि प्रदेशगत रूपमा यो ११.८८ प्रतिशतदेखि ३४.१६ प्रतिशतसम्मको फराकिलो दायरामा छ । सुदूरपश्चिम प्रदेश ३४.१६ प्रतिशत गरिबीका साथ देशको सबैभन्दा विपन्न प्रदेशका रूपमा देखिएको छ, जहाँ राष्ट्रिय औसतभन्दा करिब १४ प्रतिशत बढी जनसङ्ख्या गरिबीको रेखामुनि छन् । यसको विपरीत, गण्डकी प्रदेश ११.८८ प्रतिशत गरिबीका साथ सबैभन्दा कम गरिब प्रदेश बनेको छ । यसपछि कर्णालीमा २६.६९ प्रतिशत, लुम्बिनीमा २४.३५ प्रतिशत र मधेशमा २२.५३ प्रतिशत गरिबी विद्यमान छ । कोशी प्रदेशमा १७.१९ प्रतिशत गरिबी रहेको छ भने बागमतीमा केवल १२.५९ प्रतिशतमात्र गरिबी रहेको छ ।

प्रदेशगत गरिबी			
प्रदेश	गरिबीको दर ९५०	गरिबीको खाडल ९५०	जनसङ्ख्याको हिस्सा ९५०
कोशी	१७.१९	३.८४	१६.२६
मधेश	२२.५३	४.६२	२२.५६
बागमती	१२.५९	२.६४	२०.४२
गण्डकी	११.८८	२.३३	८.३४
लुम्बिनी	२४.३५	५.८	१८.९६
कर्णाली	२६.६९	६.२५	५.१२
सुदूरपश्चिम	३४.१६	८.४१	८.३२

नेपालमा प्रादेशिक विषमता र भौगोलिक अवस्थितिका आधारमा गरिबी, आय र उपभोगको ढाँचा निकै भिन्न रहेको छ । सङ्घीयताको कार्यान्वयनसँगै सात प्रदेशहरूबिच आर्थिक स्रोतहरूको वितरण र जीवनस्तरमा व्यापक अन्तर देखिएको छ ।

आयस्तरको विश्लेषण गर्दा बागमती प्रदेश ७ लाख १८ हजार ११७ रुपैयाँको औसत वार्षिक घरपरिवार आयका साथ सबैभन्दा सम्पन्न प्रदेशका रूपमा उभिएको छ । यसको विपरीत, कर्णाली प्रदेशको औसत घरपरिवार आय ३ लाख ९४ हजार ५४८ रुपैयाँ मात्र छ,

जुन बागमतीको तुलनामा करिब ४५ प्रतिशतले कम हो । मधेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशको औसत घरपरिवार आय पनि राष्ट्रिय औसत ५ लाख ५१ हजार १४८ रुपैयाँभन्दा निकै तल रहेको पाइएको छ ।

उपभोग र खर्चको ढाँचाले पनि आयस्तरकै प्रवृत्ति पछ्याएको देखिन्छ । बागमती प्रदेशमा घरपरिवारको औसत वार्षिक उपभोग खर्च ७ लाख ५४ हजार ५२५ रुपैयाँ छ, जुन नेपालभरकै उच्चतम हो । रोचक पक्ष यो छ कि बागमतीमा उपभोग खर्च उसको औसत वार्षिक आयभन्दा बढी देखिन्छ । सुदूरपश्चिम प्रदेशमा भने उपभोग खर्च सबैभन्दा कम ३ लाख ८१ हजार २७७ रुपैयाँ छ, जुन बागमतीको उपभोग खर्चको तुलनामा आधा मात्र हो । लुम्बिनी र गण्डकी प्रदेशहरूमा मध्यम स्तरको उपभोग खर्च हुनुमा ती प्रदेशमा प्राप्त हुने उच्च विप्रेषणको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ ।

यसले नेपालको आर्थिक समृद्धि बागमती र गण्डकी जस्ता मुख्य केन्द्रहरूमा केन्द्रित भएको र सुदूरपश्चिम तथा कर्णाली जस्ता भौगोलिक रूपमा विकट प्रदेशहरू अझै पनि गरिबी र न्यून आयको चक्रमा फसेको देखाउँछ । गरिबीको दर उच्च भएका प्रदेशहरूमा नै आय र उपभोगको स्तर पनि न्यून रहनुले ती क्षेत्रहरूमा राज्यको विशेष लगानी, पूर्वाधार विकास र उत्पादनमूलक कार्यक्रमहरूको टड्कारो आवश्यकता रहेको दर्शाउँदछ ।

प्रदेशगत गरिबीको अवस्था

प्रदेश	गरिबीको दर १५०	औसत वार्षिक घरपरिवार आय (रु.)	औसत वार्षिक घरपरिवार उपभोग (रु.)
कोशी	१७.१९	४,८६,९६९	४,८०,९७९
मधेश	२२.५३	४,३०,८५५	४,१८,०९८
बागमती	१२.५९	७,१८,११७	७,५४,५२५
गण्डकी	११.८८	६,५५,३६९	५,५१,४७८
लुम्बिनी	२४.३५	५,७६,४६७	४,७२,९७२
कर्णाली	२६.६९	३,९४,५४८	३,८६,८१३
सुदूरपश्चिम	३४.१६	४,२७,७४३	३,८१,२७७
नेपाल	२०.२७	५,५१,१४८	५,२३,४१३

१. **कोशी प्रदेश** : कोशी प्रदेशको गरिबी दर १७.१९ प्रतिशत छ, जुन राष्ट्रिय औसतभन्दा कम हो । यस प्रदेशको औसत घरपरिवार आय ४ लाख ८६ हजार ९६९ रुपैयाँ छ । गैरकृषि उद्यमबाट हुने आयको हिस्सा यस प्रदेशमा १०.७६ प्रतिशत छ । यस प्रदेशको औसत वार्षिक घरपरिवार उपभोग खर्च ४ हजार ८० हजार ९७९ रुपैयाँ छ । यहाँको खाद्य खर्चको हिस्सा ५२.४ प्रतिशत छ । देशभरिका कुल गरिब जनसङ्ख्यामध्ये कोशी प्रदेशमा १६.२६ प्रतिशत बसोबास गर्छन् ।

२. **मधेश प्रदेश** : मधेश प्रदेशमा २२.५३ प्रतिशत जनसङ्ख्या चरम गरिबीमा छ । यस प्रदेश जनसङ्ख्याको घनत्व उच्च भएकाले राष्ट्रिय गरिबीको सङ्ख्यामा मधेशको हिस्सा ठुलो छ । देशभरिका कुल गरिब जनसङ्ख्यामध्ये कोशी प्रदेशमा २२.५६ प्रतिशत बसोबास गर्छन् । मधेशको औसत वार्षिक घरपरिवार आय ४ लाख ३० हजार ८५५ रुपैयाँ छ । कुल आयमा ज्याला

मजदुरीको हिस्सा ४०.०६ प्रतिशत छ, जसले यहाँका मानिसहरू श्रम बजारमा बढी सक्रिय तर न्यून उत्पादकत्वमा रहेको देखाउँछ । मधेशको ग्रामीण क्षेत्रमा जीवनयापनको लागत सबैभन्दा कम (spatial index ०.६५) छ । घरपरिवारले वार्षिक औसत ४ लाख १८ हजार ९८ रुपैयाँ खर्च गर्छन्, जसको ५७.२ प्रतिशत खाद्यान्नमै सकिन्छ ।

३. **बागमती प्रदेश** : सबैभन्दा सम्पन्न प्रदेशका रूपमा रहेको बागमती प्रदेशको गरिबी दर १२.५९ प्रतिशत मात्र छ । काठमाडौँ उपत्यका र मुख्य सहरी केन्द्रहरूका कारण यो प्रदेश आर्थिक रूपमा सबैभन्दा अगाडि छ । यस प्रदेशको औसत वार्षिक घरपरिवार आय ७ लाख १८ हजार ११७ रुपैयाँ छ, जुन नेपालकै उच्च हो । कुल आयमा गैरकृषि उद्यम (१२.८९ प्रतिशत) र घरभाडाबाट हुने आयको हिस्सा बढी छ । यस प्रदेशको औसत घरपरिवार उपभोग खर्च ७ लाख ५४ हजार ५२५ रुपैयाँ छ । रोचक कुरा के छ भने, बागमतीमा खाद्यान्नको हिस्सा कुल खर्चको केवल ४६.१ प्रतिशत मात्र छ, जुन सबैभन्दा कम हो । काठमाडौँ उपत्यकाको मात्र प्रतिव्यक्ति वार्षिक उपभोग २ लाख ६३ हजार ३१८ रुपैयाँ छ ।

४. **गण्डकी प्रदेश** : न्यून गरिबी र उच्च गुणस्तरमा गण्डकी प्रदेश नेपालकै सबैभन्दा कम गरिबी दर ११.८८ प्रतिशत भएको प्रदेश हो । यहाँको औसत वार्षिक घरपरिवार आय ६ लाख ५५ हजार ३६९ रुपैयाँ छ । यहाँ विप्रेषणको हिस्सा १९.४९ प्रतिशत छ । औसत वार्षिक घरपरिवार उपभोग खर्च ५ लाख ५१ हजार ४७८ रुपैयाँ छ । यहाँ शिक्षामा हुने खर्चको हिस्सा ५.५ प्रतिशत छ, जुन अन्य प्रदेशको तुलनामा बढी हो ।

५. **लुम्बिनी प्रदेश** : लुम्बिनी प्रदेशमा गरिबीको दर २४.३५ प्रतिशत छ । तराई र पहाडी जिल्लाहरू रहेको यस प्रदेशमा आर्थिक असमानता स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ । यस प्रदेशको औसत वार्षिक घरपरिवार आय ५ हजार ७६ हजार ४६७ रुपैयाँ छ । लुम्बिनीमा विप्रेषणको हिस्सा कुल आयमा २२.५० प्रतिशत छ, जुन अन्य प्रदेशको तुलनामा सबैभन्दा उच्च हो । यस प्रदेशमा औसत वार्षिक घरपरिवार उपभोग खर्च ४ लाख ७२ हजार ९७२ रुपैयाँ छ । यहाँ खाद्य हिस्सा ४९.३ प्रतिशत मात्र छ, जसले मानिसहरू गैर-खाद्य सामग्रीमा बढी खर्च गर्न थालेको सङ्केत गर्छ ।

६. **कर्णाली प्रदेश** : कर्णाली प्रदेशमा गरिबीको दर २६.६९ प्रतिशत छ । यहाँको गरिबीको खाडल (Poverty Gap) ६.२५ प्रतिशत छ, जसले यहाँका गरिबहरू गरिबीको रेखाभन्दा निकै तल रहेको देखाउँछ । कर्णालीको औसत घरपरिवार आय ३ लाख ९४ हजार ५४८ रुपैयाँ छ, जुन नेपालकै सबैभन्दा कम हो । यस प्रदेशमा कृषि आयको हिस्सा २६.१३ प्रतिशत छ, जुन अन्य प्रदेशको तुलनामा उच्च हो । प्रदेशको घरपरिवारले वार्षिक औसत ३ लाख ८६ हजार ८१३ रुपैयाँ खर्च गर्छन् । कुल खर्चको ५६.५ प्रतिशत हिस्सा खाद्यान्नमा खर्च हुने भएकाले यहाँ गैर-खाद्य क्षेत्र (शिक्षा, स्वास्थ्य) मा लगानी गर्ने क्षमता कम छ ।

७. **सुदूरपश्चिम प्रदेश** : सुदूरपश्चिम प्रदेश नेपालको सबैभन्दा उच्च गरिबी दर ३४.१६ प्रतिशत भएको प्रदेश हो । यस प्रदेशको

ग्रामीण क्षेत्रमा गरिबी ४०.२१ प्रतिशतसम्म रहेको छ । यस प्रदेशको घरपरिवारको औसत वार्षिक आमदानी ४ लाख २७ हजार ७४३ रुपैयाँ छ, जुन राष्ट्रिय औसतभन्दा धेरै कम हो । यहाँका घरपरिवार कृषि आय र मजदुरीमा बढी निर्भर छन् । प्रदेशको औसत वार्षिक घरपरिवार उपभोग खर्च ३ लाख ८१ हजार २७७ रुपैयाँ छ । कुल खर्चमा खाद्य वस्तुको हिस्सा ५१.७ प्रतिशत रहेको छ ।

मौद्रिक गरिबीले व्यक्तिको खरिद क्षमतालाई मात्र मापन गर्छ, तर जीवनको गुणस्तरलाई समेट्दैन । संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय विकास कार्यक्रम (युएनडिपी) को २०२५ को प्रतिवेदनअनुसार नेपालको २०.१ प्रतिशत जनसङ्ख्या (करिब ६० लाख) बहुआयामिक रूपमा गरिब छन् । यस सूचकाङ्कले शिक्षा, स्वास्थ्य र जीवनस्तरका १० वटा सूचकहरूलाई हेर्दछ । नेपालमा बिजुलीको पहुँच ९२ प्रतिशत पुगे पनि आधाभन्दा बढी जनसङ्ख्या अझै खाना पकाउन

दाउरा वा गुइँठामा निर्भर हुनु र गुणस्तरीय आवासको अभाव रहनुले जीवनस्तरको आयाममा ठुलो कमजोरी देखाउँछ । प्रतिवेदनले औँल्याएअनुसार नेपालका ८ लाख ८७ हजारभन्दा बढी बहुआयामिक गरिबहरू बाढी, पहिरो, खडेरी र वायु प्रदूषण जस्ता जलवायुजन्य जोखिमको प्रत्यक्ष मारमा छन् ।

यस प्रतिवेदनले कोभिड-१९ महामारीपश्चात् चरम गरिबीमा रहेका नेपालीहरूको अनुपात ४ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखाउँछ । जसअनुसार राष्ट्रिय गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या पनि समायोजन गरी अबको नयाँ ढाँचा र स्वरूपका लक्षित गरिबमुखी कार्यक्रम र योजनाहरू सञ्चालन गर्नुपर्दछ । हालका छरिएका कार्यक्रमहरूले चरम विपन्नहरूलाई एकातिर गरिबीको रेखामाथि ल्याउन सक्दैनन् भने आन्तरिक तथा बाह्य धक्काहरूले थप नेपालीहरूलाई गरिबीको रेखामुनि धकेल्दछन् । हाल यस्तो जोखिममा रहेको जनसङ्ख्या अनुपात ४६ प्रतिशत रहेको छ ।

निष्क्रिय तथा खराब कर्जा असुली रणनीति, व्यवस्थापन र समाधानका उपायहरू

निरञ्जन पौडेल*

विषय प्रवेश

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले व्यक्ति, फर्म वा कम्पनीका नाममा रहेका विभिन्न चल-अचल सम्पत्तिहरू सुरक्षणका रूपमा धितो लिई वा नलिई कर्जा सापट प्रदान गर्ने गर्दछन्। निश्चित ब्याज पाउने वा नपाउने गरी समेत त्यस्ता व्यक्ति तथा संस्थाहरूले बैंकमा खाता खोली राखेको निक्षेप रकमलाई परिचालन गरी ब्याज तथा शुल्क आम्दानी गर्ने गर्दछन्। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले रकम परिचालन गर्नका लागि विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूबाट प्राप्त निक्षेप रकम स्वीकार गर्ने र उक्त रकमलाई कर्जाका रूपमा लगानी गर्दा केन्द्रीय बैंकको नीति, नियम तथा प्रचलित ऐनको अधीनमा रही विभिन्न योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गर्दछन्। निक्षेपकर्ताहरूको रकम मागेका बेलामा अनिवार्य रूपमा फिर्ता गर्नुपर्ने भएकाले पनि प्रचलित ऐन, कानून, केन्द्रीय बैंकको निर्देशनसमेतका आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफैले तयार पारेका कार्यविधि एवम् मापदण्डका आधारमा कर्जा लगानी गर्नुपर्ने नियमनकारी बाध्यता रहेको हुन्छ।

यसरी निक्षेप रकम परिचालन हुने भएकाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले लगानी गरेका कर्जा जहिले पनि नियमित हुन जरूरी हुन्छ। बैंकबाट लगानी भएका कतिपय कर्जाहरू सक्रियबाट क्रमशः कमसल, शङ्कास्पद हुँदै खराबसमेत हुन पुग्दछ। अतः यसरी लगानी भएका कर्जा समयमै असुलउपर हुन नसक्दा निक्षेपकर्ताले राखेको निक्षेप रकमनै जोखिम हुन पुग्ने भएकाले कर्जा खराब हुन नदिन बैंक आफैले नियमित रूपमा कर्जा प्रदान गर्दा राखेको सुरक्षण धितो, कर्जाग्राहीको आर्थिक सामाजिक अवस्था र परियोजनाको नियमित निरीक्षण एवम् अनुगमन गर्नुपर्दछ। जब कर्जाको गुणस्तरमा ह्रास हुँदै जान्छ, तब कर्जा सम्पत्तिको जोखिमसमेत बढ्दै जाने हुँदा बैंकले उक्त कर्जा असुलीका लागि ऋणीलाई प्रशासनिक तथा कानुनी कारबाही गर्नतर्फ ध्यान केन्द्रित गर्दछ। उदाहरणका लागि कर्जाग्राहीलाई कर्जा बुझाउन पत्राचार गर्ने, पत्रपत्रिकामा कर्जा बुझाउनेबारेको सार्वजनिक सूचना तथा कालोसूचीमा राखिने बारेको सूचना प्रकाशन गर्ने लगायतका कार्य प्रारम्भ गरि उक्त कर्जालाई कालोसूचीमा समावेश गर्ने, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नाममा लेखिदिएको सुरक्षण धितो लिलाम बिक्री गर्ने लगायतका कार्य गरी असुली कारबाहीलाई तिव्रता दिन्छ।

कर्जाको वर्गीकरण र खराब कर्जा

केन्द्रीय बैंकका रूपमा रहेको नेपाल राष्ट्र बैंकले कर्जा जोखिमको न्यूनीकरणका लागि समय समयमा निर्देशिका जारी गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निर्देशन दिइरहेको हुन्छ। यसैअन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले समेत आफ्ना ग्राहकहरूलाई दिएको कर्जा

सापटलाई केन्द्रीय बैंकको निर्देशनबमोजिम कर्जा प्रवाह, वर्गीकरण तथा कर्जा नोक्सानीसम्बन्धी व्यवस्था गरेको हुन्छ। यसअन्तर्गत असल कर्जा, सूक्ष्म निगरानी, निष्क्रिय कर्जाका रूपमा वर्गीकरण गरेको छ। निष्क्रिय कर्जालाई पुनः कमसल, शङ्कास्पद र खराब कर्जाका रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ। सक्रिय कर्जा, सूक्ष्म निगरानी र निष्क्रिय कर्जालाई विभिन्न आधारमा परिभाषा गरिएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको निर्देशनबमोजिम सक्रिय तथा सूक्ष्म निगरानीमा रहेका कर्जालाई न्यून जोखिम र खराब कर्जालाई उच्च जोखिमको वर्गीकरणमा राखेको छ। निष्क्रिय कर्जाको वर्गीकरणमा कमसल, शङ्कास्पद र खराब कर्जा पर्दछन्।

कर्जाको गुणस्तरका आधारमा वर्गीकरण

१. असल कर्जा (Pass)

➤ भाखा ननाघेका र १ महिनासम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट

२. सूक्ष्म निगरानी (Watchlist)

➤ १ महिनादेखि ३ महिनासम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट

३. निष्क्रिय कर्जा (Non-performing Loan)

(क) कमसल कर्जा (Substandard)

➤ ३ महिनादेखि ६ महिनासम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट

(ख) शङ्कास्पद (Doubtful)

➤ ६ महिनादेखि बढीमा १ वर्षसम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट

(ग) खराब (Loss)

➤ १ वर्षभन्दा बढी अवधिले भाखा नाघेका कर्जा/सापट

खराब कर्जाको थप व्यवस्थाअन्तर्गत १ वर्षभन्दा बढी अवधिले भाखा नाघेका कर्जाका अतिरिक्त निम्न अवस्थाका कर्जाहरूलाई समेत खराब कर्जा मानिने छ।

(क) ऋणी टाट पल्टेमा वा टाट पल्टेको घोषणा भएमा,

(ख) ऋणी बेपत्ता भएमा वा ९० दिनसम्म सम्पर्कमा नआएमा,

(ग) कर्जा दुरुपयोग भएमा,

(घ) परियोजना वा व्यवसाय सञ्चालन हुने अवस्था नरहेमा वा नभएमा,

(ङ) सम्भावित दायित्वहरू फोर्स लोनका रूपमा कर्जामा परिणत भई १ वर्षले भाखा नाघेको अवस्था भएमा,

(च) कर्जा असुल हुन नसकी लिलामी प्रक्रियामा रहेको वा यस प्रक्रियाअन्तर्गत अदालतमा मुद्दा चलि रहेको अवस्थामा,

* वरिष्ठ शाखा प्रमुख, कृषि विकास बैंक

- (छ) कालोसूचीमा रहेका ऋणीलाई नयाँ वा थप कर्जा प्रदान गरेको अवस्थामा,
- (ज) सुरक्षणको बजारमूल्यले कर्जा खाम्ने अवस्था नरहेमा,
- (झ) खरिद वा डिस्काउन्ट गरेको बिलको भुक्तानी मितिले ९० दिनसम्म असुली नभएमा,
- (ञ) क्रेडिट कार्ड कर्जा भाखा नाघेको मितिले ९० दिनभित्र अपलेखन भएमा,
- (ट) ऋणीले एकै मिति वा अवधिको अलग अलग वित्तीय विवरण पेस गरेमा ।

खराब कर्जाले पार्ने असर, सोको व्यवस्थापन र समस्या समाधानका उपाय

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्ना खराब कर्जाको व्यवस्थापन गर्नु अपरिहार्य हुन्छ । खराब कर्जाको व्यवस्थापन नगर्दा कर्जा असुली नभई उच्च जोखिम हुने हुँदा जोखिम न्यूनीकरणका लागि खराब कर्जाको व्यवस्थापन जरुरी हुन्छ । कर्जा खराबमा परिणत हुनासाथ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले उक्त कर्जाको शतप्रतिशत नोक्सानी व्यवस्था हिसाबअन्तर्गत लेखाइकन गर्नुपर्ने हुन्छ, जसको असर बैंकको खर्च तथा नोक्सानी बढ्न गई बैंकको वासलातमा प्रत्यक्ष नकारात्मक असर पार्ने तथा बैंकको साखमा समेत नकारात्मक असर गर्दछ । अधिक खराब कर्जा भएमा नेपाल राष्ट्र बैंकले समेत आफ्नो निगरानीमा राख्ने, नीतिगत कारबाही गर्ने एवम् आफ्नो नियन्त्रणमा लिनेसम्मका कार्य अगाडि बढाउन सक्छ । अधिक खराब कर्जा भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई अर्को खराब कर्जा कम रहेको बैंकसँग मर्जर गराउने वा प्राप्तिमा जान निर्देशन दिने लगायतका कार्य गर्न सक्दछ ।

मर्जर वा प्राप्तिमा जाँदा कुनै एक बैंकको अस्तित्व नै समाप्त हुन पनि सक्दछ । खराब कर्जा अत्यधिक हुँदा कर्जाको प्रतिफलमा ह्रास आउने, पुँजी बजारमा सेयरको बजार मूल्य घट्ने र लगानीकर्ता आफ्नो लगानीको प्रतिफल घट्ने वा लगानीसमेत डुब्न जानेसम्मको अवस्थासमेत आउन सक्ने हुँदा खराब कर्जा अत्यधिक भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सेयरमा लगानी गर्न लगानीकर्ता हतोत्साही हुने गर्दछन्, जसको फलस्वरूप बजारमा सेयरको मागभन्दा आपूर्ति बढ्न गई सेयर मूल्य घट्न जाने तथा बैंकको प्रतिष्ठामा समेत नकारात्मक असर पुग्ने लगायतका अनेकौँ समस्या पैदा हुन सक्छन् । यस कारण पनि बैंकले खराब कर्जालाई यथाशीघ्र व्यवस्थापन गर्न आवश्यक देखिन्छ । बैंकको कर्जा सम्पत्ति भएकाले खराब हुन नदिन यसको बककभतक त्रगबन्धि सम्पत्तिको गुणस्तर कायम राख्नका लागि पनि खराब कर्जाको व्यवस्थापन गर्न जरुरी हुन्छ । खराब कर्जा व्यवस्थापनका अनेक उपाय र विधिहरू हुन्छन् । खराब कर्जा व्यवस्थापनका निम्न विधि, उपाय तथा रणनीति रहेका छन् ।

(१) निष्क्रिय कर्जा असुलीको पूर्व तयारी गर्ने

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो खराब कर्जालाई वाञ्छित सीमासम्म राख्न वा न्यूनीकरण गर्न अनेक उपायहरू गरेका हुन्छन् । सर्वप्रथम कर्जालाई निष्क्रिय हुन नदिने कार्य गर्न कर्जा प्रवाह भएदेखि नै उक्त कर्जा तथा परियोजनाको निरीक्षण तथा अनुगमन गर्नुपर्दछ । कर्जाको ब्याज वा सावाँको किस्ता बाँकी रहन नदिन ऋणीलाई पहिले नै सचेत गराउनुपर्दछ । यसका लागि भाखा नाघ्नु अघि नै कर्जाको भाखा नाघ्ने

अवधिका बारेमा बैंकको आधिकारिक लिखित पत्र वा sms तथा इमेलमार्फत सूचना पठाई सोका बारेमा ऋणीलाई पहिले नै सचेत गराउनुपर्दछ । कर्जा निष्क्रिय हुन नदिन आवश्यक कदम चाल्नु नै उत्तम उपाय हुन्छ तर पनि कर्जा निष्क्रिय हुन सक्दछ । यद्यपि कर्जा निष्क्रिय भएमा उक्त कर्जाहरूको असुली कार्य प्रभावकारी बनाउन ऋणीसँग कर्जा चुक्ता गर्ने उपायका विषयमा छलफल गरी असुली गर्ने अन्यथा कानुनी कारबाही अगाडि बढाई त्यस्ता कर्जाहरू समयमै चुक्ता गराउनुपर्दछ ।

बैंकले लगानी गरेको कर्जा सम्झौता वा सर्तबमोजिम सावाँ, सावाँको किस्ता वा ब्याज नियमित नभएको अवस्थामा के कति कारणले निष्क्रिय वा खराब कर्जामा परिणत भएको हो वा हुन खोजेको हो, सोका विषयमा ग्राहकसँग छलफल गरी अनिवार्य रूपमा discussion paper तयार गरी सम्बन्धित कर्जा मिसिलमा समावेश गर्नुपर्दछ । यसरी छलफल गर्दा ऋणीले आफ्नै बुझेर कर्जा चुक्ता गर्न पनि सक्दछ । ऋणीबाट चुक्ता गर्न आलटाल गर्ने, चासो नदिने, भै-भगडा गर्न खोज्नेसम्मका कार्यहरू हुन सक्दछन् । ऋणीले कर्जा नबुझाउनुका कारण खास गरी ऋणीको कमजोर आर्थिक अवस्था, धितोमा देखिएको समस्या, परियोजनामा देखिएका समस्या, मृत्यु वा बेपत्ता भएको अवस्था, अङ्गभङ्ग भएको अवस्था वा कुनै प्राकृतिक प्रकोपका कारण पीडित भएको अवस्थासमेत हुन सक्दछ । निष्क्रिय कर्जा हुनुका खास कारण पत्ता लगाई त्यस्ता कर्जाको तथा परियोजनाको अवस्था, धितो सुरक्षणको अवस्था बुझेर निष्क्रिय कर्जा असुलीका लागि आवश्यक कारबाही अगाडि बढाउनु उपयुक्त देखिन्छ ।

(२) कर्जाको असुली कारबाही सञ्चालन गर्ने

कर्जाको बक्यौता ब्याज बाँकी रहेको, कर्जाको किस्ता भाखा नाघेको अवस्थामा भाखा नाघेको किस्ता तथा ब्याज यथाशीघ्र असुल गर्नुपर्दछ । यद्यपि ब्याज र किस्ता असुल गर्न नसकिएमा किस्ता तथा ब्याज थप हुँदै जाने भएकाले असुली गर्न अझै कठिन हुन सक्दछ । यसका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्ना कर्जाग्राहीलाई लिखित रूपमै पत्र लेखी जानकारी दिनुपर्दछ । यद्यपि पत्राचार गर्दासमेत कर्जा नबुझाएमा ऋणीलाई बैंकले कानुनी कारबाही गरिने बारेको सूचना दिई सोको जानकारी गराउनुपर्दछ । तत्पश्चात् यथाशीघ्र असुली कारबाही अगाडि बढाउनुपर्दछ । कर्जा बुझाउने बारेको पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नुपर्दछ । प्रकाशित सूचनासहितको पत्रिका सम्बन्धित ऋणी, व्यक्तिगत जमानी दिने, धितो सुरक्षण दिने लगायतका व्यक्तिहरूलाई समेत बुझाउन जरुरी हुन्छ । कर्जा असुली प्रक्रियामा गरिने कारबाही सामान्यतया प्रशासनिक कारबाही र कानुनी कारबाही गरी २ प्रकारका हुन्छन् ।

प्रशासनिक कारबाही

१. कर्जाको सावाँ/ब्याज भुक्तानी गर्ने सम्बन्धमा गरिएको पत्राचार ।
२. कर्जा दुरुपयोग भएको निर्णयसम्बन्धी गरिएको पत्राचार ।
३. कर्जा नबुझाएको अवस्थामा कारबाही हुने व्यहोराको जानकारी सम्बन्धी गरिएको पत्राचार ।
४. स्थानीय निकाय वा सम्बद्ध कार्यालयलाई कर्जाको अवस्था र कर्जा असुली सम्बन्धमा लेखिएको पत्र ।

कानुनी कारबाही

१. कर्जा बुझाउनेबारे पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना गर्ने ।
२. धितो लिलाम बिक्री गरिने बारेको सार्वजनिक सूचना गर्ने ।
३. धितो लिलाम बिक्रीसम्बन्धी कामकारबाहीहरू ।
४. कर्जा सूचना केन्द्रको कालोसूचीमा राखिने बारेको ३५ दिने सूचना र ९० दिने सूचना प्रकाशन गर्ने ।
५. ऋण असुली न्यायाधीकरणमा कर्जा असुलीको उजुरी निवेदन दर्ता गर्ने ।
६. कर्जा असुलीका लागि गरिने मुद्दा मामेलासम्बन्धी कार्य ।

(३) कर्जा नियमित गर्ने

कर्जा लगानी भएपश्चात् कतिपय अवस्थामा उक्त कर्जाको लगानीपूर्व सही ढङ्गबाट कर्जा विश्लेषण नभएको पनि हुन सक्दछ । यस्तो अवस्थामा ऋणीले लगानी गरेको परियोजना सञ्चालनका लागि आवश्यक हुने स्थिर पुँजी र चालु पुँजी नपुग हुन सक्दछ, जसका कारण परियोजना सञ्चालनमा कठिनाई भइरहेको हुन सक्दछ । यद्यपि पुँजीकै कारण under financing भएका कारणले परियोजना सञ्चालनमा कठिनाई भएका कारणले कर्जा नियमित हुन नसकी ब्याज वा किस्ता भाखा नाघेको अवस्थामा ग्राहकप्रति बैंकलाई विश्वास लागेमा परियोजना सञ्चालन गर्न कर्जा विश्लेषणका आधारमा अतिरिक्त पुँजी प्रदान गरेमा परियोजनामा थप पुँजी प्रवाह भई परियोजना सञ्चालनमा सहजता आई कर्जा नियमित हुन जान्छ ।

(४) कर्जाको पुनर्तालिनीकरण तथा पुनर्संरचना

कतिपय कर्जा लगानी गरेपश्चात् काबु बाहिरको परिस्थितिका कारण कर्जा निष्क्रिय हुने गर्दछ । यस्तो अवस्थामा कहिलेकाहीँ केन्द्रीय बैंकले समेत कर्जा नियमित गर्न नीतिगत व्यवस्था गरेको हुन्छ । नेपालमा केन्द्रीय बैंकका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकले कर्जाको पुनर्तालिनीकरण तथा पुनर्संरचना गर्न पाउने नीतिगत व्यवस्था छ । समय समयमा मुलुकको परिदृश्य र प्रतिकूल अवस्थामा पुनर्संरचना वा पुनर्तालिनीकरण गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले निर्देशन दिने गरेको पाइन्छ । काबु बाहिरको कारण वा परिस्थितिजन्य कारणले सम्भावना बोकेको परियोजना असफल भएमा वा सञ्चालन हुन नसकी कर्जा नियमित नभएको अवस्थामा ऋणीले परियोजना सञ्चालन गर्ने लिखित प्रतिबद्धता, परियोजना सञ्चालन, परियोजनाको आगामी वित्तीय विश्लेषण समेत संलग्न राखि निश्चित प्रतिशतले हुने ब्याज रकम बुझाएमा त्यस्तो कर्जा तथा परियोजनाको विश्लेषण, आगामी वर्षको वित्तीय विश्लेषणका आधारमा बैंकलाई उचित लागेमा उक्त कर्जाको पुनर्तालिनीकरण वा पुनर्संरचना गर्न सकिन्छ । यसरी नीतिगत रूपमा प्रक्रिया पुर्‍याई गरेका कर्जाको पुनर्तालिनीकरण वा पुनर्संरचना गर्दा सहूलियत प्राप्त भई पुनः कर्जा नियमित तथा सक्रिय हुन सक्दछ ।

(५) सहूलियत वा सुविधा दिई राफसाफ गर्ने

ऋणीको काबु बाहिरको परिस्थिति वा अन्य कारणले जस्तै परियोजना असफल भएको, धितो कमजोर भएको, ऋणीको मृत्यु भइसकेको, दैवी प्रकोप, महामारी, बाढी पहिरो, भूकम्प, बेपत्ता, दीर्घरोगी, अङ्गभङ्ग लगायतका विभिन्न कारणले कर्जा असुलउपर हुन नसक्ने भएमा त्यस्ता कर्जा यथाशीघ्र राफसाफ गर्नुपर्ने भएकाले कर्जाको ब्याजमा

छुट सुविधा दिई कर्जा राफसाफ गर्न उपयुक्त हुने भएकाले ब्याज वा शुल्कमा निश्चित रकम छुट दिई कर्जा राफसाफ गराउने अभ्यास समेत बैंकहरूले गरेको पाइन्छ । धितो नभएको, बिमाले कभर हुन नसक्ने वा अन्य विविध कारणले कर्जा असुलउपर हुन नसक्ने भएमा वस्तुगत मूल्याङ्कनका आधारमा ऋणीलाई ब्याजमा सहूलियत interest waiver दिई कर्जा राफसाफ गर्ने गरिन्छ । यसरी कर्जा राफसाफ गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कार्यविधि र मापदण्डका आधारमा नीतिगत व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

(६) बैंक आफैले सकार गर्ने

निष्क्रिय तथा खराब कर्जाको असुलउपर गर्न धितो लिलामी कारबाही गर्दासमेत लिलाम बिक्री हुन नसकेमा वा नभएमा केन्द्रीय बैंकको नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम कम्तीमा ३ पटकसम्म धितो लिलाम बिक्रीको प्रयास भइसकेको अवस्थामा ऋणीले कर्जा लिँदाको बखत सुरक्षण बापत लेखिदिएको धितो बैंक आफैले गैरबैंकिङ सम्पत्तिका रूपमा सकार गर्नुपर्ने छ । यससम्बन्धी सम्पूर्ण व्यवस्था बैंकले आफ्नो कार्यविधि वा म्यानुअलमा उल्लेख गरी नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्दछ । यसरी सुरक्षण बापत राखेको धितो सकार गरेपश्चात् उक्त सम्पत्ति बैंकले गैरबैंकिङ सम्पत्तिका रूपमा लेखाङ्कन गर्दछ । यसरी बैंक आफैले सकार गरेको सम्पत्ति धितो लिलाम वा सिलबन्दी टेन्डर गरी पुनः बिक्री गर्न पनि सक्दछ अथवा बैंक आफैले प्रयोग गर्न बैंकको सञ्चालक समितिले निर्णय गरी आफ्नो सम्पत्ति बनाउन सक्ने छ । गैरबैंकिङ सम्पत्ति धितो लिलाम बिक्री गर्नु अघि तत्कालीन ऋणीले आफूले तिर्नुपर्ने सम्पूर्ण कर्जा रकम बुझाएमा बैंकले निजलाई फिर्तासमेत गर्न सक्ने छ । यसरी खराब कर्जालाई असुल गरी निष्क्रिय कर्जा घटाउन सक्ने छ ।

(७) ऋण असुली न्यायाधीकरणमा मुद्दा दर्ता गर्ने

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निष्क्रिय कर्जा असुलीका लागि बैंक आफैले अधिकतम प्रयास गर्दासमेत कर्जा असुलउपर नभएमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली ऐन, २०५८ तथा नियमावली २०५९ बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा असुलीका लागि देहायका अवस्थामा ऋण असुली न्यायाधीकरणमा उजुरी निवेदन दर्ता गर्न सक्ने छ ।

(क) सावाँ रकम रु. ५ लाख वा सोभन्दा माथि भएको,

(ख) कर्जाको भाखा नाघेको ४ वर्षभन्दा कम अवधिको,

(ग) कर्जा असुलीका लागि यथेष्ट प्रयास गरिएको ।

ऋण असुली न्यायाधीकरणमा उजुरी निवेदन दर्ता गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली ऐन, २०५८ तथा नियमावली २०५९ मा भएका व्यवस्थाबमोजिम सक्कल कागजातहरूसमेत अनिवार्य रूपमा संलग्न राखी निवेदन दिनुपर्ने छ । यसरी मुद्दा दर्ता भएपश्चात् न्यायाधीकरणले सम्पूर्ण कर्जाको अध्ययन अनुसन्धान, अनुगमन तथा निरीक्षणका आधारमा ऋणीसँग छलफल, उजुरी, निवेदन तामेली/मिलापत्र लगायतका कार्यसमेत गर्न सक्दछ । न्यायाधीकरणले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले दिएको निवेदनका आधारमा धितो सुरक्षणको लिलाम बिक्री गरी कर्जा असुल गर्ने गर्दछ । यसरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा असुली गरी ऋण असुली कार्यमा सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

(द) असुलीका अन्य उपाय अपनाउने

खराब कर्जा असुली कार्य गर्दा ऋणीको सुरक्षणमा रहेको धितोले सम्पूर्ण कर्जालाई खाम्म नसक्ने अवस्था देखिएमा ऋणीको अन्य घर, जग्गा वा सम्पत्तिको खोजी गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐनमा व्यवस्था भएबमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सम्पत्ति रोक्का राख्न सक्दछ । यसरी रोक्का राखेका सम्पत्तिहरूलाई प्रक्रिया पूरा गरी धितो लिलाम बिक्रीका लागि सूचना प्रकाशन गरी लिलाम बिक्री कार्य अगाडि बढाउन सक्दछ । धितो लिलामी कार्य गर्दा ऋणीको धितोले खाम्म नसक्ने अवस्था आएमा बाँकी सम्पूर्ण धितो लिलाम बिक्री गर्ने र नपुग धितोलाई बैंकहरूले तोकेको मापदण्डका आधारमा अपलेखन गर्न सक्दछन् । यसरी अपलेखन गरेको रकम सोही आर्थिक वर्षभित्र अनिवार्य रूपमा खर्चका रूपमा हिसाब जनाई सोको लेखाइकन

गर्नुपर्दछ । कतिपय अवस्थामा व्यक्तिगत जमानत दिने व्यक्ति र एकाघर परिवारलाई सामाजिक दबाब सिर्जना गराई वा कानूनबमोजिम जमानी दिने व्यक्तिलाई कारबाही गरी कर्जा असुली गर्न सकिन्छ । धितो जमानी दिने व्यक्ति वा संस्था र अन्य व्यक्ति वा संस्थालाई प्रक्रिया पूरा गरी कर्जा हस्तान्तरण गर्ने, आंशिक धितो फुकुवा गर्ने, धितो सुरक्षण बिक्री गर्ने वा परियोजना खरिद गर्न चाहने व्यक्तिसँग सम्झौता गरी निष्क्रिय कर्जा राफसाफ गर्न सकिन्छ । परियोजनामुखी कर्जाको सूक्ष्म अध्ययन/अनुगमन गर्ने, व्यावसायिक कारोबारको सञ्चालन ऋणीको चल्ती खाताबाटै भए/नभएको हेर्ने, व्यावसायिक परियोजनाहरू QR payment सँग आबद्ध गराउने, स्टक मौज्जात रहे/नरहेको अनुगमन गर्ने लगायतका कामकारबाहीहरूलाई निरन्तरता दिन सकेमा कर्जाको गुणस्तर कायम राख्न सकिन्छ ।

नियो बैंक : बैकिङ क्षेत्रमा नयाँ आयाम

रमेश कुमार पोखरेल*

परिचय

भौतिक शाखाहरूको उपस्थितिबिना पूर्णरूपमा अनलाइन सञ्चालन हुने डिजिटल बैंकलाई नियो बैंक भनिन्छ । नियो बैंकले निक्षेप, कर्जा, रकमान्तर लगायत व्यापक वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्दछ । यस्ता सेवाहरू मोबाइल एप वा वेबसाइटहरूबाट मात्र प्रवाह हुन्छन् ।

बिसौ शताब्दीको पछिल्लो दशक र एक्काइसौं शताब्दीको सुरुवाततिर संसारभर कम्प्युटर, मोबाइल तथा इन्टरनेटको प्रयोग व्यापक भयो । यसले डिजिटल सेवाहरूको प्रयोगलाई पनि व्यापक बनायो । यातायात, मनोरञ्जन, स्वास्थ्य, शिक्षा जस्ता क्षेत्रहरूले प्रविधिमैत्री उपभोक्ताहरूको बढ्दो माग पूरा गर्न तीव्र गतिमा डिजिटल प्लेटफर्महरूमार्फत सेवा प्रवाहलाई थप छिटोछरितो, गुणस्तरीय र लागतमैत्री बनाउँदै लगे । परम्परागत बैकिङ क्षेत्र पनि यसबाट अछुतो रहेन । बैकिङ क्षेत्रमा डिजिटल परिवर्तन सुरुमा अनलाइन बैकिङ सेवाहरूमा मात्र सीमित थियो । ग्राहकहरूका लागि खातामा भएको मौज्जात चेक गर्ने, रकम स्थानान्तरण गर्ने र इन्टरनेटमार्फत बिल भुक्तानी गर्ने जस्ता आधारभूत सेवाहरू उपलब्ध भए तापनि यी सेवाहरू पूर्णरूपमा डिजिटल नभई परम्परागत बैकिङ मोडलहरूका विस्तार मात्र थिए ।

भौतिक शाखा, एटिएम, जटिल सङ्गठन संरचना र उच्च प्रशासनिक टोलीहरूमा निर्भर परम्परागत बैंकहरू उच्च लागतबाट प्रभावित हुन्छन् । त्यसको प्रभाव ब्याजदर तथा सेवा शुल्कका रूपमा ग्राहकहरूमा परिरहेको हुन्छ । उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रका विकट ठाउँमा भौतिक पूर्वाधार र सेवाको लागतका कारण परम्परागत बैंकहरू जान रुचाउँदैनन् । त्यस्तो ठाउँमा बसोबास गर्ने मानिसहरूका लागि भौतिक शाखाको उपलब्धता दुर्लभ र जटिल हुन्छ ।

परम्परागत बैंकहरूसँग ग्राहकहरूको बदलिँदो आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सक्ने सेवाहरूभन्दा मानकीकृत वित्तीय सेवाहरू उपलब्ध हुने भएकाले विशेष गरी युवा ग्राहकहरू आकर्षित भएको पाइँदैन । युवा ग्राहकहरू विशेष गरी जेन-जेड पुस्ताले थप लचिलो, प्रयोगकर्तामैत्री र सुविधाजनक वित्तीय सेवाहरू छिटो, सरल र एक बटमको स्पर्शमा खोजिरहेका हुन्छन् । स्मार्ट फोनहरूको प्रयोग व्यापक हुँदै जाँदा बैकिङ क्षेत्रका ग्राहकहरूमा पनि दैनिक बैकिङ आवश्यकता पूरा गर्न उच्च कार्यक्षमता भएका मोबाइल एपहरू हुनुपर्छ भन्ने अपेक्षा बढ्दै गयो । अदृश्य शुल्कहरू र सर्तहरूका कारण सेवाहरूमा पारदर्शिताको माग पनि बढ्दै गयो ।

यसरी परम्परागत बैकिङप्रतिको निराशा र डिजिटल सेवाहरूको बढ्दो मागको प्रतिक्रियाका रूपमा नियो बैंकहरूको जन्म हुन पुग्यो । नियो बैंकमा कुनै भौतिक शाखाहरू हुँदैनन् । यसले उनीहरूको सञ्चालन लागतलाई उल्लेखनीय रूपमा घटाउँछ । परम्परागत बैकिङसँग सम्बन्धित ओभरहेड खर्चहरू हटाएर कम लागतको बैकिङ सेवाहरू उपलब्ध गराउन सक्षम हुन्छन् । डिजिटल रूपमा सेवा प्रदान गर्न ध्यान केन्द्रित हुने भएकाले ग्राहक सन्तुष्टि बढाउन प्रयोगकर्तामैत्री इन्टरफेस र एआई सञ्चालित नवीन सुविधाहरूमा जोड दिन सक्छन् ।

अमेरिकाको डिजिटल बैंकहरूमध्ये एक सिम्पल (२०११) प्रयोगकर्ताहरूलाई उनीहरूको रकम व्यवस्थापन गर्न मद्दत गर्न डिजाइन गरिएको थियो । यसले स्मार्ट बजेटिङ उपकरणहरू र शुल्क रहित चेकिङ खाताहरू जस्ता सुविधाहरू प्रदान गरेको थियो । जर्मनीमा सन् २०१३ मा स्थापित एन-२६ नियो बैंक निःशुल्क आधारभूत बैकिङ खाताहरू र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा स्थानान्तरणसम्बन्धी सेवाहरूका साथ युरोप र अमेरिकाभर तीव्र रूपमा विस्तार भयो । अमेरिकाको चाइम (२०१३) ले वित्तीय समावेशीकरणमा जोड दिँदै शुल्क रहित चेकिङ खाताहरू, क्रेडिट कार्डहरू र स्वचालित बचत सुविधाहरू उपलब्ध गराउन थाल्यो । सुरुमा मुद्रा विनिमय र अन्तर्राष्ट्रिय यात्रा सेवाहरूमा संलग्न बेलायतमा स्थापित रिभोलुट (२०१५) ले अन्तरबैंक दरमा मुद्राहरू सजिलै साट्न सकिने सेवा प्रदान गर्न थाल्यो । पछि यसले बचत, लगानी, बिमा र ऋण जस्ता विभिन्न बैकिङ सुविधाहरू प्रदान गर्न थाल्यो । मोन्जो (२०१५) पनि बेलायतमा स्थापना भएको नियो बैंक थियो । इन्स्टान्ट पे, महिला मनी, पेटिएम बैंक लगायत धेरै नियो बैंकहरू भारतमा पनि सञ्चालित छन् । यसरी प्रविधिको विकास, उपभोक्ताका परिवर्तनशील प्राथमिकताहरू र परम्परागत बैकिङ मोडलहरूको वितृष्णाबाट नियो बैंकिङ जन्मन पुग्यो र विस्तार पनि भयो ।

नियो बैंकका कार्यहरू

नियो बैंकहरूले मोबाइल एप वा वेबसाइट जस्ता डिजिटल प्लेटफर्महरूमार्फत कम शुल्कमा उच्च स्तरको ग्राहक सन्तुष्टिसहित वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्दछन् । प्रयोगकर्ताहरूलाई डिजिटल बचत खाताहरू प्रदान गर्दछन् । मोबाइल एप वा वेब इन्टरफेसमार्फत उनीहरूलाई रकम जम्मा गर्ने, स्थानान्तरण गर्ने, डेबिट कार्डहरू प्रयोग गर्ने आदि सेवाहरू उपलब्ध हुन्छन् । बजारमा प्रचलित औसतभन्दा

* पूर्व वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक

बढी ब्याजदर भएका डिजिटल बचत खाताहरूका माध्यमबाट ग्राहकहरूको बचत बढाउन मद्दत गर्दछन् । व्यक्ति तथा व्यापार साभेदारहरूलाई संयुक्त खाताका माध्यमबाट वित्त व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउँदछन् ।

नियो बैंकले व्यक्ति-व्यक्तिबिच तत्काल रकम स्थानान्तरण गरी उनीहरूको कारोबारलाई सहज बनाउँछ । एउटै बैंकभित्र वा अन्य बैंकहरूमा डिजिटल माध्यमबाट रकम स्थानान्तरण गरी मुद्राको गतिशीलतालाई प्रवर्धन गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ । अन्तरबैंक विनिमय दरमा मुद्रा स्थानान्तरण गरी अन्तर्राष्ट्रिय मौद्रिक कारोबारलाई लागतप्रभावी बनाउँछ । नियमित रूपमा गर्नुपर्ने युटिलिटी भुक्तानी, भाडा र सदस्यतासँग सम्बन्धित भुक्तानीलाई स्वचालित गर्ने सेवा उपलब्ध गराउनुका साथै अन्य मर्चेन्ट भुक्तानीलाई समेत डिजिटल बनाउँछ ।

नियो बैंकले चेकिङ तथा बचत खातासँग लिङ्क गरिएका अनलाइन भुक्तानीहरूमा प्रयोग गर्न सकिने भर्चुअल डेबिट कार्डहरू उपलब्ध गराउँदछ । कम शुल्क र लचिलो खर्च सीमासहितका क्रेडिट कार्डहरूसमेत उपलब्ध गराउँदछ । मोबाइल एपहरूबाट कार्डहरू फ्रिज वा अनफ्रिज गर्ने, खर्च सीमा सेट गर्ने र वास्तविक समय कारोबारहरू ट्र्याक गर्ने जस्ता सुविधाहरू प्रदान गर्दछ । ग्राहकहरूलाई आफ्नो वित्तीय निर्णय लिन सहज होस् भन्ने हेतुले नियो बैंकले ग्राहकको खर्च संरचनाहरू ट्र्याक गर्न, खर्च वर्गीकरण गर्न र विश्लेषण गर्न प्लेटफर्म उपलब्ध गराउँदछ । ग्राहकहरूको खर्च गर्ने बानी विश्लेषण गरी बचत गर्न र अनावश्यक खर्च नियन्त्रण गर्न एआई र मेसिन लर्निङका माध्यमबाट सुझावहरू उपलब्ध गराउँदछ । ग्राहकहरूलाई वित्तीय लक्ष्यहरू निर्धारण गर्न र ती लक्ष्यहरूको प्रगति मापन गर्न प्लेटफर्म उपलब्ध गराउँदछ ।

प्रतिस्पर्धी ब्याज, द्रुत आवेदन प्रशोधन प्रक्रिया र लचिलो सर्तसहित व्यक्तिगत ऋणहरू प्रदान गर्दछ । यस्ता ऋणहरू पूर्णतः अनलाइन प्रशोधन गरिन्छन् । न्यूनतम शुल्कमा निश्चित सीमासम्म ओभरड्राफ्ट सुविधा उपलब्ध गराउँछ । रिभलिभड प्रकृतिका क्रेडिट लाइन सुविधा सस्तो मूल्यमा प्रदान गर्दछ । ग्राहकहरूलाई स्टक, एक्सचेन्ज ट्रेडेड फन्ड र अन्य धितोपत्रहरू सिधै आफ्नो एपबाट किन्न र बेच्न सक्ने सुविधा प्रदान गर्दछ । यसले लगानीलाई फराकिलो र पहुँचयोग्य बनाउँछ । कतिपय नियो बैंकहरूले बिटकवाइन, इथेरियम जस्ता डिजिटल सम्पत्ति अर्थात् क्रिप्टोकरेन्सी किन्ने, बेच्ने र होल्ड गर्ने विकल्पहरू प्रदान गर्दछन् । एआई सञ्चालित एल्गोरिदमहरू प्रयोग गरेर स्वचालित लगानी सल्लाह र पोर्टफोलियो व्यवस्थापन सेवा उपलब्ध गराउँछ । यसले ग्राहकहरूलाई जोखिम सहनशीलता र वित्तीय लक्ष्यहरूमा आधारित लगानी गर्न मद्दत गर्दछ ।

ग्राहकहरूलाई आफ्नो मोबाइलबाट सिधै सक्रिय गर्न सक्ने यात्रा बिमा उपलब्ध गराउँदछ । बिमा सेवा प्रदायकहरूसँग साभेदारी गरी जीवन, स्वास्थ्य, अटो, मोबाइल उपकरण, इलेक्ट्रोनिकस सामग्री जस्ता बिमा सेवाहरू प्रदान गर्दछ । च्याटबटहरू, लाइभ च्याटहरूमार्फत सातै दिन चौबिसै घण्टा छिटो र उत्तरदायी सेवा उपलब्ध गराउँछ । नियो बैंकमा

सक्रिय प्रयोगकर्ता समुदाय वा एफएक्युहरू हुन्छन्, जहाँ ग्राहकहरूले सामान्य समस्याहरूको समाधान खोज्न सक्छन् । नियो बैंकहरूले ग्राहकहरूको सुरक्षाका लागि लग-इन गर्दा वा कारोबार पूरा गर्दा दोहोरो प्रमाणीकरणको व्यवस्था गरेका हुन्छन् । सुरक्षित पहुँच सुनिश्चित गर्न बायोमेट्रिक्स जस्तै : अनुहार पहिचान वा फिङ्गर प्रिन्ट स्क्यानिङ गरेर मात्र लग-इन गर्न अनुमति दिन्छ । धोखाधडी र अनधिकृत पहुँच रोक्न ग्राहकहरूलाई खातामा भएको कुनै पनि गतिविधिका बारेमा तत्काल अलर्टको सुविधा दिएको हुन्छ । ग्राहकहरूलाई व्यापक र फराकिलो वित्तीय सेवा प्रदान गर्न नियो बैंक बजेटिङ एपहरू, भुक्तानी प्रोसेसरहरू वा अन्य वित्तीय उपकरणहरू जस्ता तेस्रो पक्ष एपहरूसँग एकीकृत हुन्छन् । यसले गर्दा बैंकिङ इकोसिस्टम सृजना हुन्छ र प्रणाली मजबुत हुन्छ ।

महत्त्व र भूमिका

आधुनिक वित्तीय प्रणालीमा नियो बैंकहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् । यसका माध्यमबाट मानिसहरूले आफ्नो पैसासँग गर्ने व्यवहारमा उल्लेख्य परिवर्तन ल्याउँदछन् । नवीनतम सुविधाहरूले तिनीहरूलाई परम्परागत बैंकहरूबाट अलग राख्दछन् । नियो बैंकले बैंकिङ पहुँच नभएका दुर्गम तथा विकट क्षेत्रमा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरू, विद्यार्थीहरू, फ्रिलान्सरहरू वा कम आय भएका घर परिवारहरूलाई न्यूनतम शुल्कमा आवश्यक वित्तीय सेवा उपलब्ध गराई बैंकिङलाई अभि कफायती र पहुँचयोग्य बनाउँछ ।

नियो बैंक प्रयोग गर्न सजिलो इन्टरफेसका साथ छिटोछरितो र गुणस्तरीय वित्तीय सेवा उपलब्ध गराई ग्राहकहरूको वित्त व्यवस्थापनमा केन्द्रित हुन्छ । उन्नत डाटा विश्लेषण र एआईको प्रयोगले ग्राहकहरूको वित्तीय प्रवृत्ति राम्रोसँग बुझ्न र स्मार्ट निर्णयहरू लिन सहयोग गर्दछ । ग्राहकहरूले भौतिक शाखा, लामो लाइन र कर्मचारीतन्त्रीय भ्रमेलाबाट मुक्ति पाउँछन्, जहाँसुकै र जुनसुकै समयमा बैंकिङ सेवा प्राप्त गर्न सक्दछन् । डिजिटल रूपमा सञ्चालन हुने भएकाले भौतिक शाखा राख्दा हुने ओभरहेड खर्च हुँदैन । यस्तो खर्चलाई परम्परागत बैंकहरूले ब्याजदर र शुल्कहरूका माध्यमबाट ग्राहकहरूमा हस्तान्तरण गरिरहेका हुन्छन् । बचत खातामा प्रतिस्पर्धी ब्याजदर, कम सेवा शुल्क र लागतप्रभावी अन्तर्राष्ट्रिय स्थानान्तरण आदि कारणले नियो बैंकका ग्राहकहरू लाभान्वित हुन्छन् ।

नियो बैंकहरू ब्लक चेन, एआई सञ्चालित विश्लेषण, मेसिन लर्निङ जस्ता नयाँ प्रविधिहरू अपनाउन अग्रसर हुन्छन् । यसबाट नवीन वित्तीय सेवाहरू प्रवाह गर्न समर्थ हुन्छन् । खुला बैंकिङ अवधारणा आत्मसात् गर्ने भएकाले तेस्रो पक्षसँग सेवालाई एकीकृत गरी वित्तीय इकोसिस्टमलाई प्रवर्धन गर्दछन् । नियो बैंकहरूले परम्परागत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई नवप्रवर्तनतर्फ प्रेरित गर्दै बैंकिङ प्रणालीमा डिजिटल रूपान्तरण गर्न सक्षम बनाएका छन् ।

परम्परागत र नियो बैंकबिच भिन्नता

परम्परागत र नियो बैंक दुवैले बैंकिङ सेवाहरू प्रदान गर्दछन् । तर तिनीहरू मौलिक रूपमा फरक तरिकाले सञ्चालन हुन्छन् । यी दुईबिचका फरकहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

परम्परागत बैंक	नियो बैंक
सेवा प्रदान गर्न भौतिक शाखा र एटिएमहरूको नेटवर्कमा भर पर्दछन् ।	भौतिक शाखा रहित अनलाइन, मोबाइल एप आदिका माध्यमबाट सेवा प्रवाह हुन्छ ।
- बैंकका शाखा, कर्मचारी र भौतिक पूर्वाधारहरू कायम राख्न आवश्यक ओभरहेड खर्चहरूले सञ्चालन खर्च बढाउने र सेवाको लागत बढाउने गर्दछन् । - भौतिक रूपमा उपस्थित भई आमनेसामने सेवा प्रवाह हुने भएकाले आपसमा विश्वास र समझदारी हुन्छ । - पहुँच सीमित र प्रक्रिया ढिलो हुन्छ । - उच्च सेवा शुल्क - जटिल शुल्क संरचना (अदृश्य शुल्क) - अप्रतिस्पर्धी ब्याजदर - लिंगेसी प्रणाली - क्रमिक रूपमा डिजिटल प्रणालीमा रूपान्तरण - आधारभूत वित्तीय सेवाहरू	- ओभरहेड खर्च कम हुने भएकाले किफायती सेवा प्रदान हुन्छ । - निर्बाध, छिटो र वास्तविक समयमा चौबिसै घण्टा सातै दिन सेवा प्रवाह हुन्छ । - एआई र डाटा विश्लेषण एपको प्रयोगले सेवा गुणस्तरीय हुन्छ । - कम वा शुल्क रहित सेवा - पारदर्शी मूल्य निर्धारण - प्रतिस्पर्धी ब्याजदर - मोबाइल –प्रथम अवधारणा - पूर्ण डिजिटल कारोबार

नियो बैंकिङका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरू

नियो बैंक पूर्ण डिजिटल बैंक भएकाले यसको डेटा भण्डारण गर्न र एप्सहरू चलाउन ठुलो लगानीमा सर्भरसहितको डाटा सेन्टर स्थापना र सञ्चालन गर्न आवश्यक हुन्छ । यो निकै खर्चिलो हुने भएकाले यस कार्यका लागि नियो बैंकहरू क्लाउड कम्प्युटिङमा निर्भर हुन्छन् । क्लाउडमा प्रयोग गरिएको कुराका लागि मात्र भुक्तानी गर्न सकिने प्रावधान हुने भएकाले लागतप्रभावी हुन्छ । हार्डवेयर विफलताको अवस्थामा पनि बैंकिङ सेवा पहुँचयोग्य हुन्छ ।

सशक्त कोर बैंकिङ प्रणाली कुनै पनि नियो बैंकको मेरुदण्ड हो । यसले वास्तविक समयमा खाताहरू, कारोबारहरू, ऋणहरू र अन्य महत्वपूर्ण बैंकिङ कार्यहरू व्यवस्थापन गर्दछ । मोबाइल एप्स वा वेबसाइटहरूबाट डाटा प्रशोधन गर्दछ र ग्राहक डाटाको स्थिरता र सुरक्षा सुनिश्चित गर्दछ । यसले अन्य सेवाहरू एकीकृत गरी तेस्रो पक्षका सेवाहरू जस्तै : भुक्तानी सेवा, बिमा वा लगानी विकल्पहरू प्रदान गर्न अनुमति दिन्छ । ग्राहक डाटा सुरक्षित राखिएको छ र बैंकले सम्बन्धित सबै कानुनहरूको पालना गर्दछ भनेर सुनिश्चित गर्न यसले नियामकीय र सुरक्षा मापदण्डहरू पालन गर्नुपर्दछ ।

मोबाइल एप वा वेबसाइट नियो बैंकहरूका लागि प्रस्थान बिन्दु

हो । यी प्लेटफर्महरू सहज, सरल, उत्तरदायी र पहुँचयोग्य हुनुपर्दछ । ग्राहकहरूले कुनै पनि उपकरणबाट बैंकिङ सेवा प्राप्त गर्न सक्छन् भनी सुनिश्चित गर्न जुनसुकै अपरेटिङ सिस्टममा सञ्चालन हुन सक्ने मोबाइल एप्स आवश्यक पर्दछ । इन्क्रिप्सनका माध्यमबाट डाटाको सुरक्षा गर्ने व्यवस्था गरिएको हुन्छ । अँठा छाप वा अनुहार पहिचान जस्ता बायोमेट्रिकको प्रयोगलाई अनिवार्य गर्दै प्रयोगकर्ता नाम र पासवर्ड विधि जस्ता दोहोरो प्रमाणीकरणका माध्यमद्वारा सुरक्षाको प्रबन्ध गरिएको हुन्छ । मेसिन लर्निङ र एआईमा आधारित प्रणालीको प्रयोगद्वारा धोखाधडी र ठगी नियन्त्रणको प्रबन्ध गरिएको हुन्छ । नियामकीय निकायहरूमा स्वचालित रिपोर्टिङको प्रबन्ध हुन्छ । एआईद्वारा सञ्चालित एएमएल केवाईसीको प्रयोगबाट मुद्रा निर्मलीकरणको कार्यमाथि अनुगमन गरिन्छ ।

नियो बैंकिङका चुनौतीहरू

परम्परागत बैंकिङको चुनौतीका रूपमा उदाएको नियो बैंकिङका पनि धेरै चुनौतीहरू छन् । अधिकांश देशका नियामकीय प्रबन्धहरू नियो बैंकमैत्री छैनन् । बैंकिङ कानुनहरू, एएमएलसम्बन्धी नियमहरू, डाटा सुरक्षा नियमहरू तथा अन्य कानुनी ढाँचाहरू नियो बैंकहरूका लागि जटिल छन् । नियो बैंकको इजाजतपत्र प्राप्त गर्न कठिन छ । परम्परागत बैंकहरूसँग साभेदारी नगरी सञ्चालन इजाजत लिन गाह्रो छ । लामो र महँगो प्रक्रिया छ । उनीहरूले कडा नियामकीय वातावरणको सामना गर्नुपर्दछ । नियो बैंकहरूले स्थापित खेलाडीहरूबाट दबाव खेप्नुपरेको छ । परम्परागत बैंकहरू स्थिर छन्, डिजिटल रूपान्तरणमा ठुलो लगानी गरेका छन् । उनीहरूसँग पर्याप्त स्रोत र ब्रान्ड विश्वास रहेको छ । फिनटेक कम्पनीहरूले निरन्तर नवीनताका साथ कार्यसम्पादन गरिरहेका छन् ।

पूर्णरूपमा डिजिटल भएकाले ह्याकिङ, फिसिङ आक्रमणहरू र ठगी जस्ता साइबर खतराहरूका लागि बढी संवेदनशील हुनुपरेको छ । प्रयोगकर्ताहरूको संवेदनशील वित्तीय डाटा सुरक्षित गर्न बलियो सुरक्षा प्रणालीको निरन्तर प्रबन्ध गर्नु नियो बैंकहरूले सामना गरेको प्रमुख चुनौती हो । नियो बैंकहरू प्राविधिक पूर्वाधारमा अत्यधिक निर्भर हुन्छन् । प्राविधिक कारणले ग्राहक सेवामा अवरोध पुग्न सक्छ । यसले ग्राहकहरूको विश्वासलाई कमजोर बनाउँछ । ग्राहकहरूको बढ्दो सङ्ख्या र कारोबारहरू व्यवस्थित गर्न नियमित रूपमा सफ्टवेयर अद्यावधिक वा सुधार गर्न आवश्यक हुन्छ । यसले सञ्चालन चुनौती पनि खडा गर्न सक्छ । यसरी नियो बैंकहरू नव प्रवर्तन र अवरोधको दोबाटोमा उभिएका छन् । तिनीहरूका अवसरहरू वित्तीय समावेशीकरण, राम्रो ग्राहक अनुभव र कम लागत आदिले भविष्य उज्यालो देखाउँछ भने दीर्घकालीन सफलताका लागि नियामकीय अवरोधहरू, तीव्र प्रतिस्पर्धा र सुरक्षा चिन्ताहरू जस्ता चुनौतीहरूलाई चिर्दै अघि बढ्नुपर्दछ ।

नियो बैंकिङको भविष्य

विश्वव्यापी रूपमा स्मार्ट फोनको प्रयोग बढ्दै जाँदा भौतिक पूर्वाधारमा पहुँच नभएका मानिसहरूलाई कम लागतमा सजिलै प्राप्त गर्न सकिने बचत, भुक्तानी र ऋण जस्ता आधारभूत वित्तीय सेवाहरू प्रदान गरेर नियो बैंकहरूले वित्तीय समावेशितालाई व्यापक बनाउन सक्छन् । नियो बैंकहरूले प्रयोग गर्ने एआई र मेसिन लर्निङका एल्गोरिदमहरूले ग्राहकको खर्च गर्ने प्रवृत्ति, बजेट अर्थात् समग्र वित्तीय व्यवहारको

विश्लेषण गरी चाहिए जस्तो सल्लाह, सुझाव र वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्दछन् । डाटाहरूको विश्लेषणबाट जोखिम व्यवस्थापनमा सुधार गर्दै जालसाँजी, धोखाधडी पत्ता लगाई व्यवसायलाई उन्नत बनाउँछन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा हुने विस्तारले मुद्रा विनिमय, अन्तर्राष्ट्रिय भुक्तानी र विभिन्न देशहरूमा बहुमुद्रा खाता राख्न सक्नेछन् । यसबाट फ्रिलान्सरहरू, डिजिटल घुमन्तेहरू र विश्वव्यापी व्यवसायहरू लाभान्वित हुन्छन् । बिटकवाइन, इथेरियम, स्टेबल क्वाइन जस्ता क्रिप्टोकरेन्सी साथै केन्द्रीय बैंकले जारी गरेका डिजिटल मुद्राहरू अर्थात् डिजिटल सम्पत्तिहरू किन्ने, बेच्ने र भण्डारण गर्ने क्षमता प्रदान गर्ने छन् । मोबाइलबाट ऋण आवेदन दिन, क्रेडिट स्कोरिङका आधारमा कर्जा प्रशोधन गर्न र प्रवाह गर्न सक्षम हुने छन् । बिमा सेवा र सम्पत्ति व्यवस्थापनमा सुधार हुने छ । नियमाकीय प्रबन्ध पनि उन्नत र व्यवस्थित हुने छ ।

नेपालमा नियो बैकिङ

नेपालमा स्मार्ट फोन र इन्टरनेटको प्रयोग व्यापक भएको छ । तर दुर्गम तथा ग्रामीण क्षेत्रमा भरपर्दो र दिगो नेटवर्क छैन । वित्तीय सेवालाई

पूर्ण डिजिटल गर्न यससँग सम्बन्धित इकोसिस्टमलाई नै डिजिटल गर्न आवश्यक हुन्छ । नेपालमा अन्य क्षेत्रहरू परम्परागत र म्यानुअल ढङ्गले सञ्चालित छन् । यसले नियो बैंकको स्थापना र सञ्चालनलाई सीमित बनाएको छ ।

नेपालमा प्रविधिको प्रयोग तीव्र गतिमा बढिरहेको त छ, तर सर्वसाधारणको पहुँच र स्वीकार योग्यता न्यून छ । मानिसहरू वित्तीय कारोबारका लागि परम्परागत भौतिक शाखा मै जान अभ्यस्त छन् । कानुनी तथा नियामकीय प्रबन्धहरू नियो बैंकमैत्री छैनन् । नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको मौद्रिक नीति-२०८२ मा “नेपाल सरकारको आर्थिक वर्ष २०८२/८३ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेख भएअनुसार वित्तीय पहुँच विस्तार गर्न ‘नियो बैंक’ स्थापनाका लागि कानुनी र प्रक्रियागत व्यवस्था अघि बढाइने छ” भन्ने उल्लेख गरेको छ तर यस सम्बन्धमा इजाजत तथा रेगुलेशनको नियमाकीय व्यवस्था गरिएको छैन । इसेवा, खल्ली आइएमइ, प्रभु पे जस्ता डिजिटल वालेटहरू, विभिन्न बैंकहरूले जारी गरेका मोबाइल बैंकिङ र इकमर्स आदिको बढ्दो प्रयोगले नियो बैंकिङका लागि पृष्ठभूमि भने तयार गरेको छ ।

समस्या समाधान तथा रणनीतिक योजना : अवधारणात्मक प्रस्तुति

कृष्ण निरौला*

१. पृष्ठभूमि

१८ औं शताब्दीदेखि विस्तार हुँदै गएको औद्योगिक क्रान्तिपछि विश्वभर स्थापना भएका उद्योग/व्यवसायको बृहत् आयतन, आकार र संरचनामा विश्वव्यापीकरण, राष्ट्रियकरण, निजीकरण हुँदै खुला बजार अर्थतन्त्रजस्ता उदारवादी र पछिल्लो दशकदेखि विस्तार हुँदै गएको Blended Finance, Private Equity, Venture Capital जस्ता विविध मोडलले विश्व औद्योगिक वातावरणमा अवसर र चुनौतीका अनेकन स्वरूप प्रकट गर्दै आएको पाइन्छ। नेपालको कुरा गर्नुपर्दा वि.सं. २०४० पछि विस्तार गरिँदै आएको आर्थिक उदारीकरण र तत्पश्चात्का वित्तीय क्षेत्र सुधारजस्ता कार्यक्रमको उपजमा सार्वजनिक तथा निजी सङ्गठनहरू, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, गैरबैंक वित्तीय संस्था, बिमा, पुँजी बजार, सहकारीदेखि विशिष्टीकृत कोष जस्ता नवीन कोषहरू पुँजीवादका साथै समाजवादको सिद्धान्त अनुसरण गर्दै परिवर्तनशील, जटिल र अनिश्चित वातावरणमा सञ्चालन भइरहेको देखिन्छ। त्यसमा पनि प्रविधिद्वारा निरन्तर Update/Upgrade गर्दै जाँदा Artificial Intelligence को युगमा सङ्गठनहरूको पाइला क्रमिक रूपमा बढ्दै गएको छ। समष्टिगत आर्थिक चक्रको उतारचढाव, नीतिगत तथा कानुनी परिवर्तन, प्रविधिगत नवप्रवर्तन, बजार प्रतिस्पर्धा, सामाजिक अपेक्षा र संस्थागत उत्तरदायित्व लगायतका थुप्रै कारणबाट सङ्गठनहरूले निरन्तर चुनौती र अवसरहरूको सामना गरिरहेका हुन्छन्। यस्तो बहुआयामिक परिवेशमा सङ्गठनको दीर्घकालीन अस्तित्व कायम राख्न, आफ्नो कार्यक्षमता र स्रोत साधनको कुशल उपयोग गर्न, राष्ट्रको आर्थिक वृद्धि तथा विकासमा निरन्तर योगदान दिन र सरोकारवालाको हित संरक्षण गर्दै दिगो लाभ आर्जन गर्न केवल परम्परागत व्यवस्थापकीय अभ्यास पर्याप्त मान्न सकिँदैन। यसमा विश्लेषणात्मक, पूर्वानुमानात्मक र निर्णयकेन्द्रित व्यवस्थापन क्षमताको निरन्तर आवश्यकता पर्दछ।

यिनै सन्दर्भमा समस्या समाधान (Problem Solving) र रणनीतिक योजना (Strategic Planning) आधुनिक व्यवस्थापनका दुई केन्द्रीय र परस्परपूरक अवधारणाका रूपमा स्थापित भएको पाइन्छ। समस्या समाधानले सङ्गठन सञ्चालनका क्रममा उत्पन्न हुने वित्तीय, संरचनागत, मानव संसाधन तथा नीतिगत समस्याहरूको वैज्ञानिक पहिचान, कारण र परिणामको विश्लेषण तथा प्रभावकारी समाधानमार्फत तत्काल सुधारको सुनिश्चितता दिन्छ। अर्कोतर्फ, रणनीतिक योजनाले सङ्गठनको भिजन, मिसन र दीर्घकालीन उद्देश्यहरूलाई आन्तरिक क्षमता तथा बाह्य वातावरणसँग समन्वय गर्दै दिगो विकास, प्रतिस्पर्धी लाभ र संस्थागत स्थायित्व प्राप्त गर्ने

मार्गीचित्र प्रदान गर्दछ। उदाहरणस्वरूप, बैंकिङ क्षेत्रमा देखिने तरलता असन्तुलन वा निष्क्रिय कर्जाको समस्या समाधान व्यवस्थापनात्मक हस्तक्षेपमार्फत नियन्त्रण गर्न सकिन्छ भने डिजिटल रूपान्तरण, जोखिम व्यवस्थापन संरचना र वित्तीय समावेशिताको विस्तार दीर्घकालीन रणनीतिक योजनाबाट सम्भव बनाउन सकिन्छ। यस अर्थमा समस्या समाधान वर्तमानमा पहिचान भएका चुनौतीहरूको उपचारात्मक उपाय हो भने रणनीतिक योजना भविष्यका सम्भावित अवसर र जोखिमप्रतिको संस्थागत पूर्वतयारी हो। यी दुवैको समन्वित प्रयोगले मात्र सङ्गठनको समग्र कार्यसम्पादन, उत्तरदायित्व र जिम्मेवारीको पालना तथा नवप्रवर्तन (Innovation) र दिगोपना (Sustainability) सुनिश्चित गर्न सक्दछ।

१.१ समस्या समाधान (Problem Solving) को अवधारणा

समस्या समाधान भन्नाले कुनै संस्था, प्रणाली वा समाजमा विद्यमान आन्तरिक तथा बाह्य समस्याहरूको पहिचान, विश्लेषण र समाधानका लागि अपनाइने वैज्ञानिक, संरचित तथा निर्णय केन्द्रित प्रक्रिया बुझिन्छ। यस प्रक्रियामा समस्याको वास्तविक स्वरूप, कारण, प्रभाव र गहिराइसम्म पुगेर दीर्घकालीन तथा दिगो समाधान खोजिन्छ। समस्या समाधान केवल तत्काल देखिएका लक्षणहरू हटाउने कार्य नभई, समस्याको मूल कारण पहिचान गरी त्यसको पुनरावृत्ति नहुने गरी सुधारात्मक तथा उपचारात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्ने व्यवस्थापकीय अभ्यास हो। विशेष गरी बैंकिङ तथा सार्वजनिक क्षेत्रजस्ता जटिल प्रणालीमा समस्या समाधानले नीति, संरचना, प्रक्रिया, मानव संसाधन, प्रविधि आदिलाई एकीकृत रूपमा समेट्दै संस्थागत कार्यसम्पादन सुधार गर्ने आधार प्रदान गर्दछ।

१.२ समस्या समाधानको आवश्यकता तथा महत्त्व

- संस्थामा देखिने जटिल र बहुआयामिक समस्याहरूलाई व्यवस्थित रूपमा पहिचान गर्न मद्दत गर्दछ।
- निर्णय प्रक्रियालाई तथ्य, डेटा र विश्लेषणमा आधारित बनाउँछ।
- समस्याको मूल कारणसम्म पुगेर दीर्घकालीन र स्थायी समाधान खोज्न सहयोग गर्दछ।
- स्रोत, समय र बजेटको प्रभावकारी उपयोग सुनिश्चित गर्दछ।
- नीतिगत, संरचनागत र व्यवस्थापकीय कमजोरीहरू पहिचान गरी सुधार गर्न आधार प्रदान गर्दछ।
- बैंकिङ जस्ता मुद्रा बजारका क्षेत्रमा जोखिम व्यवस्थापन, तरलता सन्तुलन र कर्जा गुणस्तर सुधारमा सहयोग पुर्याउँछ।

* शाखा प्रमुख, कृषि विकास बैंक

- निर्णय कार्यान्वयनपछि अनुगमन र मूल्याङ्कनमार्फत निरन्तर सुधारको संस्कृतिलाई प्रवर्धन गर्दछ ।
- समस्याको पुनरावृत्ति न्यूनीकरण गरी संस्थागत स्थायित्व र विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्दछ ।
- सङ्गठनमा पारदर्शिता, उत्तरदायित्व र सुशासन कायम गर्न मद्दत गर्दछ ।

वित्तीय लगायतका सार्वजनिक क्षेत्रमा रणनीतिक योजनाले आर्थिक प्रशासन, वित्तीय कार्यसम्पादन र मानव संसाधन व्यवस्थापन जस्ता पक्षलाई एउटै दीर्घकालीन दृष्टिकोणमा बाँध्ने कार्य गर्दछ ।

१.५ रणनीतिक योजनाको आवश्यकता तथा महत्त्व

- सङ्गठनलाई स्पष्ट भिजन, मिसन र दीर्घकालीन दिशा प्रदान गर्दछ ।

१.३ समस्या समाधानका बैंकिङ क्षेत्र केन्द्रित केही उदाहरण

समस्या	समाधानका उपाय
तरलता सङ्कट व्यवस्थापन	■ निक्षेप भिक्ने क्रम बढ्दा कर्जा प्रवाहमा कडाइ गर्ने, ■ अन्तरबैंक कर्जा उपयोग गर्ने, ■ केन्द्रीय बैंकका तरलता सुविधा (Standing Liquidity Facility, Repo आदि) प्रयोग गर्ने ।
अधिक तरलता व्यवस्थापन	■ कर्जाको गुणस्तरमा सम्झौता नगरी उत्पादक तथा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा विस्तार गर्ने, ■ दीर्घकालीन तथा उपयुक्त देखिएका वित्तीय उपकरणमा लगानी विविधीकरण गर्ने, ■ केन्द्रीय बैंकले दिएका Reverse Repo, स्थायी निक्षेप सुविधा आदि प्रयोग गर्ने ।
निष्क्रिय कर्जा (NPL) व्यवस्थापन	■ प्रभावकारी असुली रणनीति अवलम्बन गर्ने, ■ कर्जा पुनर्संरचना/पुनर्तालिनीकरण सुविधा उपयोग गर्ने, ■ समस्याग्रस्त कर्जाको सम्पत्ति लिलाम बिक्री वा कर्जा अपलेखन गर्ने ।
नियमनकारी अनुपालन समस्या	■ पुँजी कोषको समस्या देखिएमा पुँजीकरण (Recapitalization) प्रक्रिया लागु गर्ने, ■ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली सबलीकरण गर्ने, ■ कर्मचारीलाई नियमनसम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने ।
ब्याजदर असन्तुलन	■ ALCO (Asset Liability Committee) का निर्णयमार्फत निक्षेप र कर्जाको ब्याजदर समायोजन गर्ने, ■ ब्याजदरको Gap Analysis गर्ने ।
कर्जा दुरुपयोग	■ कर्जा लगानी पश्चात् निरन्तर निगरानी सुदृढ गर्ने, ■ परियोजनाको स्थलगत निरीक्षण गर्ने, ■ जोखिम वर्गीकरण प्रणाली परिष्कृत गर्ने ।
प्राविधिक समस्या	■ Core Banking System अवरुद्ध भएमा पूर्वतयार Contingency Plan तथा Disaster Recovery कथकतभ सक्रिय गर्ने ।
मानव संसाधन द्वन्द्व	■ ट्रेड युनियन र व्यवस्थापनबिच संवाद र सहकार्य प्रवर्धन गर्ने, ■ सहभागितामूलक निर्णय प्रक्रिया अपनाउने ।
अनुपालन जोखिम (AML/CFT)	■ ग्राहक पहिचान पद्धति (CDD) प्रक्रियामा सुधार गर्ने, ■ कर्मचारीलाई AML/CFT तालिम प्रदान गर्ने, ■ शङ्कास्पद कारोबारको समयमै रिपोर्टिङ गर्ने ।
शाखा स्तरका सञ्चालन समस्या	■ लक्ष्य पुनः निर्धारण गर्ने, स्रोत र जनशक्ति पुनः वितरण गर्ने तथा शाखास्तरको कार्यसम्पादन अनुगमन सुदृढ गर्ने ।

१.४ रणनीतिक योजना (Strategic Planning) को अवधारणा

रणनीतिक योजना भन्नाले कुनै सङ्गठनको दीर्घकालीन दिशा, लक्ष्य र उद्देश्यहरू निर्धारण गरी ती लक्ष्यहरू हासिल गर्न आवश्यक रणनीतिहरू विकास गर्ने, स्रोतहरूको उपयुक्त बाँडफाँड गर्ने र कार्यान्वयनमार्फत अपेक्षित परिणाम प्राप्त गर्ने समग्र व्यवस्थापकीय प्रक्रिया बुझिन्छ । यो भविष्यप्रति केन्द्रित, वातावरणप्रति संवेदनशील र योजनाप्रति लचक हुने प्रक्रिया हो र यसले सङ्गठनको आन्तरिक वातावरणमा देखिने सबल तथा दुर्बल पक्ष र बाह्य वातावरणमा देखिने अवसर तथा चुनौतीको विश्लेषण गर्दै सङ्गठनलाई प्रतिस्पर्धी र दिगो बनाउने लक्ष्य राख्दछ । बैंकिङ,

- आन्तरिक र बाह्य वातावरणमा आउने परिवर्तनलाई सङ्गठन अनुकूल बनाउँछ ।
- स्रोतहरूको प्राथमिकता निर्धारण र प्रभावकारी परिचालन सुनिश्चित गर्दछ ।
- अवसरहरूको उपयोग र जोखिम तथा चुनौतीहरूको व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- मुद्रा बजार र पुँजी बजारका क्षेत्रमा दिगो वृद्धि, वित्तीय स्थायित्व र प्रतिस्पर्धी क्षमता विकास गर्दछ ।

- नीतिगत निरन्तरता र संस्थागत स्मृतिलाई मजबुत बनाउँछ ।
- नेतृत्व, उत्तरदायित्व र समन्वय प्रणालीलाई सुदृढ बनाउँछ ।
- निर्णयको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई Result Oriented बनाउँछ ।
- सङ्गठनको दीर्घकालीन सफलतासँग सम्पूर्ण तहका कर्मचारीलाई जोड्ने कार्य गर्दछ ।

१.६ रणनीतिक योजनाका बैंकिङ क्षेत्र केन्द्रित केही उदाहरण

लक्ष्य/उद्देश्य	रणनीतिका उदाहरण
ग्राहक सन्तुष्टि उच्चतम राख्नु	- ग्राहकले सेवा लिई फर्कने समय (Turn Around Time) निर्धारण गरी कडाइका साथ पालना गर्ने, - बैंकले लिने सेवा शुल्कलाई पारदर्शी बनाई उचित सीमाभित्र राख्ने, - ग्राहकका गुनासा तत्काल सुनुवाइ हुने संयन्त्र Activate गर्ने ।
दिगो कर्जा वृद्धि हासिल गर्नु	कृषि, उत्पादनशील र MSME जस्ता क्षेत्रमा प्राथमिकता दिँदै क्षेत्रगत दीर्घकालीन कर्जा रणनीति विकास गर्ने ।
डिजिटल बैंकिङ सुदृढ गर्नु	Mobile banking, QR payment, Core Banking System upgrade तथा डिजिटल सेवा विस्तारका लागि चरणबद्ध डिजिटल रणनीति अवलम्बन गर्ने ।
जोखिम व्यवस्थापन सुदृढ गर्नु	- स्पष्ट Credit Risk Appetite Framework निर्माण गर्ने र क्षेत्रगत Exposure सीमा निर्धारण गरी कर्जा विविधीकरण गर्ने, - जोखिम रणनीतिमा Risk Appetite / Tolerance Limit निर्धारण गर्ने, - पुँजी कोष, तरलता, नाफा, निष्क्रिय कर्जा आदिमा पर्न सक्ने दबावको परीक्षण (Stress Testing) गरी Early Management गर्ने ।
पुँजी पर्याप्तता कायम राख्नु	दीर्घकालीन पुँजी योजना, लाभांश नीति र पुँजी वृद्धि रणनीति अपनाउने ।
वित्तीय समावेशिता विस्तार गर्नु	ग्रामीण शाखा विस्तार, सरल निक्षेप खाता सञ्चालन, विपन्न वर्ग तथा लक्षित क्षेत्र कर्जा कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
मानव संसाधन र नेतृत्व विकास गर्नु	Succession Planning, Leadership Pipeline विकास तथा निरन्तर तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

१.७ समस्या समाधान र रणनीतिक योजनाबिच समानता

समस्या समाधान र रणनीतिक योजना व्यवस्थापनका दुई भिन्न तर परस्परसम्बन्धित अवधारणाहरू हुन् । यीदुवैको साझा उद्देश्य भनेको सङ्गठनको कार्यसम्पादन, स्थायित्व र प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने लगायतमा केन्द्रित रहेको पाइन्छ । दुवै अवधारणाले तथ्य, विश्लेषण र तर्कमा आधारित निर्णय प्रक्रियालाई प्राथमिकता दिन्छन् र योजनाबद्ध कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थापनको Key Focal Zone का रूपमा लिन्छन् । समस्या समाधानमा तत्कालका अवरोधको प्रतिरोध गरिने र रणनीतिक योजनामा दीर्घकालीन दिशा तर्फ मार्गनिर्देशित गरिने भएपनि दुवै प्रक्रियामा स्पष्ट लक्ष्य भएको सोच, स्रोत साधनको प्रभावकारी उपयोग, जोखिमलाई न्यूनतम स्वीकारयोग्य तहमा सीमित गरी संस्थागत सुधारप्रति प्रतिबद्धता जनाउने कार्य विद्यमान हुन्छ । सारमा भन्नुपर्दा वर्तमान चुनौतीहरूको सामना र भविष्यका अवसरप्रति अग्रसर गराउने साझा व्यवस्थापकीय आधारस्तम्भका रूपमा दुवै अवधारणा स्थापित छन् ।

समानताका आधार	समानताका बुँदाहरू
उद्देश्य	दुवैको उद्देश्य सङ्गठनको कार्यसम्पादन र प्रभावकारिता सुधार गर्नु हो ।
निर्णय प्रक्रिया	दुवै तथ्य, विश्लेषण र तर्कमा आधारित निर्णय प्रक्रियामा केन्द्रित हुन्छन् ।

योजना र कार्यान्वयन	दुवैमा योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कन समावेश हुन्छ ।
व्यवस्थापकीय उपकरण	दुवै व्यवस्थापनका महत्त्वपूर्ण उपकरणका रूपमा प्रयोग हुन्छन् ।
समन्वय	बहुविभागीय समन्वय र सहभागिता दुवैमा आवश्यक हुन्छ ।
सुधारमुखी दृष्टिकोण	दुवै निरन्तर सुधार र संस्थागत सुदृढीकरणमा केन्द्रित हुन्छन् ।
सङ्गठनात्मक सुधार	जोखिम व्यवस्थापन, नीतिगत सुधार र सुशासनमा दुवै उपयोगी छन् ।

१.८ समस्या समाधान र रणनीतिक योजनाबिच भिन्नता

समस्या समाधान र रणनीतिक योजना दुवै व्यवस्थापनका महत्त्वपूर्ण उपकरण भए तापनि तिनको दृष्टिकोण, समय क्षितिज र प्रयोगका सन्दर्भमा मौलिक भिन्नता पाइन्छ । समस्या समाधान मुख्यतः सङ्गठनमा विद्यमान वा तत्काल देखा परेका समस्याहरूको पहिचान, कारण विश्लेषण र उपचारात्मक समाधानमा केन्द्रित हुन्छ र यसले अल्पकालीन वा मध्यमकालीन सुधार सुनिश्चित गर्दछ । यो अवधारणामा समस्या उत्पन्न भएपछि समाधान खोजिने भएकाले प्रायः प्रतिक्रियात्मक हुन्छ ।

यसको ठिक विपरीत रणनीतिक योजना भने भविष्यको पूर्वानुमान गर्दै सङ्गठन अनुकूल दीर्घकालीन लक्ष्य प्राप्तिको प्रक्रियाका रूपमा रहन्छ । यसमा सङ्गठनको भिजन, मिसन र दीर्घकालीन उद्देश्यहरू निर्धारण गरी सम्भावित अवसर र जोखिमलाई पूर्वतयारीसहित

व्यवस्थापन गरिन्छ । समस्या समाधानले विशिष्ट समस्या हटाउन सहयोग पुऱ्याउँछ भने रणनीतिक योजनाले सङ्गठनको समग्र दिशा, वृद्धि र प्रतिस्पर्धी क्षमताको मार्गचित्र तयार गर्छ ।

आधार	समस्या समाधान	रणनीतिक योजना
समय क्षितिज	प्रायः अल्पकालीन वा मध्यमकालीन	दीर्घकालीन
केन्द्रविन्दु	विद्यमान समस्याको समाधान	भविष्यका लक्ष्य र दिशा
प्रकृति	प्रतिक्रियात्मक (Reactive)	पूर्वानुमानात्मक (Proactive)
दायरा	विशिष्ट समस्या वा मुद्दा	सम्पूर्ण सङ्गठन
दृष्टिकोण	कारण र परिणामको विश्लेषण	भिजन, मिसन, लक्ष्य र रणनीति
प्रयोगको अवस्था	समस्या उत्पन्न भएपछि	समस्या उत्पन्न हुनुअघि
नीतिगत प्रभाव	सीमित वा आंशिक	व्यापक र दीर्घकालीन

सारमा : समस्या समाधान वर्तमान चुनौतीहरूको उपचारात्मक उपाय हो भने रणनीतिक योजना भविष्यका अवसर र जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्ने दीर्घकालीन पूर्वतयारी हो ।

१.५ समस्या समाधान र रणनीतिक असफलताको सङ्गठनात्मक परिणाम

समस्या समाधान र रणनीतिक योजना प्रभावकारी नहुँदा सङ्गठनको अस्तित्वमै गम्भीर सङ्कट उत्पन्न हुन सक्छ । समस्या समाधान कमजोर हुँदा सङ्गठनभित्र स-साना सञ्चालनगत, वित्तीय वा मानव संसाधनसम्बन्धी समस्याहरू समयमै पहिचान र समाधान हुन सक्दैनन् । तब ती समस्याहरू क्रमशः जटिल, संरचनागत र प्रणालीगत समस्यामा रूपान्तरण हुन्छन् । यसलाई थप व्यावहारिक उदाहरणका रूपमा बुझ्नुपर्दा उचित पोषणयुक्त आहार नदिँदा बालक सुरुमा ठिकै देखिए पनि पछि गएर कम उचाइको हुने, रोग प्रतिरोधी क्षमता घट्ने, दीर्घजीवि नहुने भएजस्तै समस्यामा जेलिएको तर सुधार नगरिएको सङ्गठनका हकमा कार्यसम्पादन खस्किने, स्रोतको दुरुपयोग हुने, कर्मचारीको मनोबल घट्ने र सरोकारवालाको विश्वास कमजोर हुने जस्ता अवस्था स्वाभाविक रूपमा आउने हुन्छ ।

अर्कोतर्फ, रणनीतिक योजना असफल हुँदा यसको प्रभाव थप गम्भीर र दीर्घकालीन हुन्छ, किनभने रणनीतिक असफलताले सङ्गठनको भिजन, दिशा र प्रतिस्पर्धी क्षमता नै नष्ट गर्न सक्दछ । थुप्रै सङ्गठनहरूको दैनिक सञ्चालन प्रक्रिया तत्कालीन समयमा चुस्तदुरुस्त रहेको अनुभूति भए तापनि वातावरणीय परिवर्तन, प्रविधिगत रूपान्तरण र बजार प्रतिस्पर्धालाई समयमै रणनीतिमा समावेश गर्न नसक्दा सङ्गठन नै अचानक पतनतर्फ धकेलिन सक्छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मोबाइल उद्योगको अग्रणी कम्पनी Nokia को उदाहरण हेर्ने हो भने रणनीतिक अन्धोपन (Strategic Myopia) ले “सबै कुरा ठिकै चलिरहेको थियो” भन्ने अनुभूति हुँदाहुँदै पनि Strategic Update को अभावमा सङ्गठनको अस्तित्व नै मेटाइदिन सक्ने अवस्था रहन्छ ।

१.१० व्यवस्थापनले समस्या समाधान र रणनीतिक योजनामा लिनुपर्ने सामञ्जस्यता

समस्या समाधानका सन्दर्भमा Brainstorming, Root Cause Analysis, PDCA Cycle / Data Driven Diagnostics जस्ता विधिहरू अपनाउँदा वर्तमान सञ्चालनगत समस्याहरूको वैकल्पिक समाधान पहिचान गर्न र तत्कालीन लक्ष्यहरू प्राप्तमा सहयोग मिल्छ । यसै गरी, रणनीतिक योजनाका लागि SWOT विश्लेषण, BCG matrix, PESTEL विश्लेषण, Scenario Planning / Risk Based Strategic Mapping जस्ता उपकरणहरू प्रयोग गर्दा सङ्गठनका सबल र दुर्बल पक्ष तथा अवसर र चुनौतीका साथै दीर्घकालीन प्रतिस्पर्धी अवस्थाको यथार्थपरक मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । यस्ता उपकरणहरूको एकीकृत प्रयोगले व्यवस्थापनलाई वर्तमान समस्याहरूलाई व्यवस्थित रूपमा समाधान गर्दै स्रोतहरूको प्रभावकारी परिचालन गर्न सक्षम बनाउँछ भने भविष्यका सम्भावित जोखिम र अवसरहरूलाई पूर्वानुमान गरी सङ्गठनको दीर्घकालीन अस्तित्व, सान्दर्भिकता र स्थायित्व सुरक्षित गर्न मद्दत गर्दछ । Management By Objective भन्ने आजको नारालाई वैज्ञानिक समस्या समाधान र दूरदर्शी रणनीतिक योजनाको संयोजनबाट फलदायी बनाउने र सबैको धूल-धूल हुने मिलनबिन्दुमा पुग्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Koontz, H., & Weihrich, H. (2012). Essentials of Management: An International Perspective (8th ed.). McGraw-Hill Education.
- Robbins, S. P., & Coulter, M. (2018). Management (14th ed.). Pearson Education.
- Stoner, J. A. F., Freeman, R. E., & Gilbert, D. R. (2011). Management (6th ed.). Pearson Education.
- Drucker, P. F. (2006). The Practice of Management. Harper Business.
- Strategic Management: The Institute of Chartered Accountants of India (2015).
- www.nrb.org.np
- www.rbb.com.np

नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानको परिचय एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा कार्यान्वयनको अवस्था

विशाल तिमिल्सिना*

लेखामान (Accounting Standard)

कुनै पनि वित्तीय कारोबारको पहिचान, मापन र खुलासा कसरी गर्ने भनी तयार गरिएको सिद्धान्त, मार्गदर्शन र नियमहरूको ढाँचालाई लेखामान भनिन्छ। सामान्यतया हरेक देशमा लेखाको मापदण्ड विकास गर्नका लागि छुट्टै जिम्मेवार निकायको रूपमा लेखामान बोर्डको स्थापना भएको हुन्छ। लेखामान बोर्डले जारी गरेको लेखासम्बन्धी लिखित नीति र मार्गदर्शनलाई नै लेखामान भनिन्छ। लेखा मापदण्डले कस्ता कारोबार कहिले पहिचान गर्ने, कस्तो मूल्यमा मापन गर्ने, कसरी प्रतिवेदन गर्ने र कुन-कुन तथ्यहरूको खुलासा गर्नुपर्ने भन्ने स्पष्ट दिशानिर्देशन दिन्छ। यही कारणले विश्वव्यापी रूपमा लेखा मापदण्डहरू वित्तीय सूचनाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने प्रमुख आधार मानिन्छन्। लेखाका आफ्नै नियमहरू हुन्छन्, जसका आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय स्वीकार्य वित्तीय विवरणहरू तयार गरिन्छ, जसले विभिन्न निकाय वा सङ्गठनहरू बिचको वित्तीय प्रतिवेदनमा एकरूपता, पारदर्शिता, विश्वसनीयता र तुलनायोग्य बनाउने कार्य गर्दछ।

International Financial Reporting Standard (IFRS) / Generally Accepted Accounting Principle (GAAP) अन्तर्राष्ट्रिय स्वीकार्य लेखामानहरू हुन्, जहाँ IFRS को विकास युरोपियन देशहरूबाट भएको हो भने GAAP को विकास अमेरिकाबाट भएको हो। हाल विश्वको सबैभन्दा बढी प्रचलित अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदनमान (IFRS) हो, जुन विश्वका १४० भन्दा बढी राष्ट्रहरूले अवलम्बन गरिरहेका छन्। लेखामानका प्रमुख उद्देश्यहरू वित्तीय कारोबारहरूको पहिचान, मापन र खुलासामा एकरूपता कायम गर्नु, वित्तीय विवरणलाई तुलनायोग्य र बुझ्न सकिने बनाउनु, लगानीकर्ता, ग्राहक र अन्य सरोकारवालाहरूको हित संरक्षण गर्नु र वित्तीय प्रतिवेदनहरूको विश्वसनीयता वृद्धि गर्नु हुन्।

नेपाल लेखामान (Nepal Accounting Standard – NAS)

नेपालमा वित्तीय कारोबारहरूको लेखाइकन र प्रतिवेदनमा एकरूपता कायम गर्नका लागि नेपाल लेखामान बोर्डले जारी गरेका लेखाका मापदण्डहरूको समूहलाई नेपाल लेखामान (Nepal Accounting Standard – NAS) भनिन्छ। नेपाल लेखामान बोर्ड नेपालमा वित्तीय विवरणहरूको तयारी र प्रस्तुतीकरणका लागि लेखाका मापदण्डहरूको विकास गर्ने जिम्मेवार निकाय हो, जसको स्थापना नेपाल सरकारले सन् २००३ मार्च १० मा नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थाअन्तर्गत गरेको हो। नेपाल लेखामान बोर्डले सन् २००७ बाट सार्वजनिक सङ्गठनहरूका लागि समेत लेखाका मापदण्डहरू विकास गर्दै आइरहेको छ। नेपाल लेखामान बोर्डले अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान बोर्ड र

अन्तर्राष्ट्रिय लेखा मापदण्डसँग तादात्म्यता हुने गरी नेपालमा लेखाका मापदण्डहरूको विकास गर्दछ।

नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान (Nepal Financial Reporting Standard – NFRS)

नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान नेपाल लेखामान बोर्डले विकास गरेको र नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थाले कार्यान्वयन गर्ने लेखाइकन र वित्तीय प्रतिवेदनको साभ्हा समूह हो। नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान बोर्डले विकास गरेको अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदनमान (IFRS) सँग आधारित हुन्छ। नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान नेपाली सङ्गठनहरूका लागि लेखाइकन र प्रतिवेदनको साभ्हा भाषा हो र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदनमानको नेपाली रूपान्तरित स्वरूप हो। नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान सिद्धान्तमा आधारित लेखाइकन र प्रतिवेदनको मापदण्डहरूको एउटा साभ्हा समूह हो, जसले कुनै पनि वित्तीय कारोबारको पहिचान, मापन र खुलासा गर्नका लागि मार्गनिर्देशित गर्दछ। नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानको विकास वित्तीय विवरण तयारी र प्रस्तुतीकरणको ढाँचालाई उच्च गुणस्तरीय, एकै प्रकारको, बुझ्न सकिने, प्रयोग गर्न सकिने, एकरूपता, विश्वव्यापी स्वीकार्य, पारदर्शी, तुलनायोग्य र विश्वसनीय बनाउनका लागि गरिएको हो।

IFRS Foundation अन्तर्गतको International Accounting Standard Board (IASB) ले International Financial Reporting Standard विकास गर्ने र जारी गर्ने कार्य गर्दछ। IASB भन्दा पहिला International Accounting Standards Committee (IASC) ले १९७३ देखि २००० सम्म अन्तर्राष्ट्रिय लेखामानहरू विकास गरी जारी गर्दथ्यो भने २००१ देखि IASB ले IFRS विकास गरी जारी गर्ने गरेको छ। विशेष गरी सन् २००५ मा संसारभरि व्यवसाय सञ्चालन गर्ने र वित्तीय प्रतिवेदन तयार गर्ने परिप्रेक्ष्यमा एउटा महत्वपूर्ण कालखण्ड मानिन्छ, जुन समयपछि विश्वका अधिकांश विकसित देशहरूले IFRS Foundation ले विकास गरेका IFRSs अन्तर्गत वित्तीय प्रतिवेदनहरू तयार गर्न थाले। पुँजीको स्वतन्त्र प्रवाहसँगै विश्वभरि लगानीकर्ताहरूको बढ्दो चासोका कारण एकरूपका वित्तीय विवरण र वित्तीय प्रतिवेदनहरूको आवश्यकता महसुस भएअनुरूप IFRSs ले विश्वभरि मान्यता पाउन थाल्यो। हाल विश्वका करिब १४० भन्दा बढी देशहरूले पूर्णरूपमा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदनमानमा आधारित वित्तीय विवरणहरू प्रकाशन गर्दछन्।

नेपालले पनि सन् २०१३ देखि IFRSs बमोजिम वित्तीय विवरणहरू तयार गर्न IFRS सँग Convergence गरी नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानहरू

* सहायक व्यवस्थापक, राष्ट्रिय जीवन बिमा कम्पनी लिमिटेड

(Nepal Financial Reporting Standard) विकास गरी लागु गर्न थालेको हो । नेपालमा यस्ता प्रतिवेदनमानहरू नेपाल लेखामान बोर्ड (Accounting Standard Board–ASB) ले तयार गर्दछ भने नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थाले लागु गर्दछ । नेपाल लेखामान बोर्ड नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्था ऐन, २०५३ अन्तर्गत वि.सं. २०५९ सालमा स्थापना भएको कानुनी हैसियत भएको स्वतन्त्र निकाय हो, जसको नेतृत्व नेपाल सरकारद्वारा नियुक्त चार्टर्ड एकाउन्टेन्टले गर्दछन् । यस निकायको प्रमुख दायित्व विश्वमा प्रचलित अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवेदनमानसँग तादात्म्यता हुने गरी नाफा कमाउने उद्देश्यले स्थापित प्रतिष्ठानहरूका लागि राष्ट्रिय प्रतिवेदनमानहरू विकास गरी जारी गर्नु हो ।

वि.सं. २०६३ मा नेपाल सरकारले ब्क्य लाई सार्वजनिक क्षेत्रका लागि International Federation of Accounts (IFAC) को Public Committee द्वारा जारी अन्तर्राष्ट्रिय सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान (International Public Sector Accounting Standards) बमोजिम राष्ट्रिय लेखामानहरू Nepal Public Sector Accounting Standards (NPSAS) पनि विकास गरी जारी गर्ने जिम्मेवारी दिएअनुरूप यसले NPSASs पनि जारी गरेको छ । यस मानकले सरकारी निकायहरूद्वारा नगदमा आधारित सार्वजनिक गरिने General Purpose Financial Statements का लागि आवश्यक लेखाङ्कन र प्रतिवेदनसम्बन्धी सूचना प्रदान गर्दछ । नगदमा आधारित सार्वजनिक गरिने वित्तीय विवरणहरूको प्रस्तुतीकरण तरिकाको व्यवस्था गर्नु नै यस मानकको प्रमुख उद्देश्य हो ।

यसरी Nepal Financial Reporting Standard (NFRS) बमोजिम तयार गरी प्रस्तुत गरिएका वित्तीय विवरणहरू (Financial Statements) मात्र अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्यता प्राप्त IFRS Complaint Financial Statement मानिन्छन् । यहाँ वित्तीय विवरणहरू (Financial Statements) भन्नाले देहायका विवरणहरूलाई बुझाउँदछ :

१. वित्तीय अवस्थाको विवरण (Statement of Financial Position / Balance Sheet),
२. नाफा-नोक्सान तथा व्यापक आयको विवरण (Statement of Profit or Loss and Comprehensive Income),
३. इक्विटीमा भएको परिवर्तनको विवरण (Statement of Changes in Equity),
४. नगद प्रवाह विवरण (Statement of Cash Flows),
५. वित्तीय विवरणहरूका टिप्पणीहरू/खुलासा (Notes to the Financial Statements / Disclosures) ।

नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान (Nepal Financial Reporting Standards)

S.N.	Standard/s	Particulars	Effective Date
1	NFRS 1	First-time Adoption of Nepal Financial Reporting Standards	16-Jul-25
2	NFRS 2	Share-based Payment	16-Jul-25
3	NFRS 3	Business Combinations	16-Jul-25
4	NFRS 5	Non-current Assets Held for Sale and Discontinued Operations	16-Jul-25
5	NFRS 6	Exploration for and Evaluation of Mineral Resources	16-Jul-25
6	NFRS 7	Financial Instruments: Disclosures	16-Jul-25

यसरी नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदनमानहरू (IFRS) जस्तै बृहत् शब्दावली हो, जसले नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान (Nepal Financial Reporting Standard (NFRS) मात्रलाई जनाउँदैन । यसअन्तर्गत लेखामान बोर्ड (Accounting Standard Board) ले सन् २०१३ भन्दा पहिला जारी गरेका नेपाल लेखामानहरू (Nepal Accounting Standard–NAS), २०१३ पछि जारी भएका नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानहरू -Nepal Financial Reporting Standard–NFRS), IFRS Foundation अन्तर्गतको तत्कालीन Standard Interpretation Committee (SIC) ले जारी गरेका SIC Interpretation/International Financial Reporting Interpretation Committee ले जारी गरेका IFRIC Interpretations हरू पनि पर्दछन् । छोटकरीमा NFRSs अन्तर्गत देहायका मानकहरू पर्दछन् :

१. Nepal Accounting Standards (NASs),
२. Nepal Financial Reporting Standard (NFRSs),
३. SIC Interpretation (Interpretation Issued by Standard Interpretation Committee),
४. IFRIC Interpretation (Interpretation Issued by International Financial Reporting Interpretation Committee).

नेपाल लेखामान बोर्डले सन् २०१३ पछि नेपाल लेखामानहरू (Nepal Accounting standards) जारी गर्दै तर अहिले जति पनि नयाँ लेखामानहरू जारी गर्दछ, तिनीहरू नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान (Nepal Financial Reporting Standard – NFRS) का नामबाट विकास गरी जारी गर्दछ । यसर्थ, नेपाल लेखामानहरूलाई क्रमशः नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानहरू (Nepal Financial Reporting Standard - NFRSs) ले र SIC Interpretation लाई IFRIC Interpretation हरूले प्रतिस्थापन गर्दै जाने छन् ।

हाल नेपालमा लेखामान बोर्डले देहायका नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानहरू विकास गरी जारी गरिसकेको छ भने नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थाले कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । साथै नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थाले नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानहरू क्रमशः Phasewise Manner मा लागु गर्ने कार्यतालिका तयार गरेको छ । हाल नेपाल लेखामान बोर्डद्वारा जारी नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान (Nepal Financial Reporting Standard -NFRS) २०२४ अन्तर्गत १६ वटा NFRSs, २५ वटा NASs, ५ वटा SICs र १५ वटा IFRICs लागु गरेको छ :

S.N.	Standard/s	Particulars	Effective Date
7	NFRS 8	Operating Segments	16-Jul-25
8	NFRS 9	Financial Instruments	16-Jul-25
9	NFRS 10	Consolidated Financial Statements	16-Jul-25
10	NFRS 11	Joint Arrangements	16-Jul-25
11	NFRS 12	Disclosure of Interests in Other Entities	16-Jul-25
12	NFRS 13	Fair Value Measurement	16-Jul-25
13	NFRS 14	Regulatory Deferral Accounts	16-Jul-25
14	NFRS 15	Revenue from Contracts with Customers	16-Jul-25
15	NFRS 16	Leases	16-Jul-25
16	NFRS 17	Insurance Contracts	16-Jul-25
		Nepal Account Standards- NASs	
17	NAS 1	Presentation of Financial Statements	16-Jul-25
18	NAS 2	Inventories	16-Jul-25
19	NAS 7	Statement of Cash Flows	16-Jul-25
20	NAS 8	Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors	16-Jul-25
21	NAS 10	Events after the Reporting Period	16-Jul-25
22	NAS 12	Income Taxes	16-Jul-25
23	NAS 16	Property, Plant and Equipment	16-Jul-25
24	NAS 19	Employee Benefits	16-Jul-25
25	NAS 20	Accounting for Government Grants and Disclosure of Government Assistance	16-Jul-25
26	NAS 21	The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates	16-Jul-25
27	NAS 23	Borrowing Costs	16-Jul-25
28	NAS 24	Related Party Disclosures	16-Jul-25
29	NAS 26	Accounting and Reporting by Retirement Benefit Plans	16-Jul-25
30	NAS 27	Separate Financial Statements	16-Jul-25
31	NAS 28	Investments in Associates and Joint Ventures	16-Jul-25
32	NAS 29	Financial Reporting in Hyperinflationary Economies	16-Jul-25
33	NAS 32	Financial Instruments: Presentation	16-Jul-25
34	NAS 33	Earnings per Share	16-Jul-25
35	NAS 34	Interim Financial Reporting	16-Jul-25
36	NAS 36	Impairment of Assets	16-Jul-25
37	NAS 37	Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets	16-Jul-25
38	NAS 38	Intangible Assets	16-Jul-25
39	NAS 39	Financial Instruments: Recognition and Measurement	16-Jul-25
40	NAS 40	Investment Property	16-Jul-25
41	NAS 41	Agriculture	16-Jul-25
		INTERPRETATIONS	
1	IFRIC 1	Changes in Existing Decommissioning, Restoration and Similar Liabilities	16-Jul-25
2	IFRIC 2	Members' Shares in Co-operative Entities and Similar Instruments	16-Jul-25
3	IFRIC 5	Rights to Interests arising from Decommissioning, Restoration and Environmental Rehabilitation Funds	16-Jul-25
4	IFRIC 6	Liabilities arising from Participating in a Specific Market-Waste Electrical and Electronic Equipment	16-Jul-25
5	IFRIC 7	Applying the Restatement Approach under IAS 29 Financial Reporting in Hyperinflationary Economies	16-Jul-25
6	IFRIC 10	Interim Financial Reporting and Impairment	16-Jul-25

S.N.	Standard/s	Particulars	Effective Date
7	IFRIC 12	Service Concession Arrangements	16-Jul-25
8	IFRIC 14	IAS 19-The Limit on a Defined Benefit Asset, Minimum Funding Requirements and their Interaction	16-Jul-25
9	IFRIC 16	Hedges of a Net Investment in a Foreign Operation	16-Jul-25
10	IFRIC 17	Distributions of Non-cash Assets to Owners	16-Jul-25
11	IFRIC 19	Extinguishing Financial Liabilities with Equity Instruments	16-Jul-25
12	IFRIC 20	Stripping Costs in the Production Phase of a Surface Mine	16-Jul-25
13	IFRIC 21	Levies	16-Jul-25
14	IFRIC 22	Foreign Currency Transactions and Advance Consideration	16-Jul-25
15	IFRIC 23	Uncertainty over Income Tax Treatments	16-Jul-25
16	SIC – 7	Introduction of the Euro	16-Jul-25
17	SIC - 10	Government Assistance-No Specific Relation to Operating Activities	16-Jul-25
18	SIC – 25	Income Taxes-Changes in the Tax Status of an Entity or its Shareholders	16-Jul-25
19	SIC – 29	Service Concession Arrangements: Disclosures	16-Jul-25
20	SIC - 32	Intangible Assets-Web Site Costs	16-Jul-25

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान कार्यान्वयनको अवस्था

नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थाको कार्ययोजनाबमोजिम नेपाली बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानहरू क्रमशः लागु गर्दै विश्वव्यापी मान्यता प्राप्त वित्तीय विवरणहरूको तयारी तथा प्रस्तुति गरिरहेका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका लागि जारी एकीकृत निर्देशिका नम्बर ४ मा लेखाको ढाँचा र नीतिसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ, जसमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानका आधारमा वित्तीय विवरणहरूको तयारी र प्रस्तुतीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । नेपालमा वाणिज्य बैंकहरूले आर्थिक वर्ष २०७४/७५ देखि नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानको ढाँचा बमोजिमका वित्तीय विवरणहरू तयार गर्न थालेका हुन् । नेपालको वित्तीय प्रणाली तीव्र गतिमा आधुनिकीकरण हुँदै गएको वर्तमान परिदृश्यमा वित्तीय प्रतिवेदनहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय मानकअनुसार विश्वसनीय, पारदर्शी र तुलनायोग्य बनाउनु अत्यावश्यक बन्दै गएको छ । यही आवश्यकता सुदृढ हुँदै गएपछि नेपाल लेखामान बोर्डले अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदनमान (IFRS) लाई नेपालको कानुनी, आर्थिक तथा संस्थागत विशिष्टताअनुरूप परिमार्जन र अनुकूलन गरी नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान (NFRS) विकास तथा कार्यान्वयनमा ल्याएको हो । देशको वित्तीय संरचनाका केन्द्रीय स्तम्भका रूपमा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा NFRS कार्यान्वयनसँगै वित्तीय व्यवस्थापन, जोखिम मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीमा उच्चस्तरीय अनुशासन, पारदर्शिता र अन्तर्राष्ट्रिय सर्वोत्तम अभ्याससँग मिल्दोजुल्दोपन स्थापित हुन पुगेको छ, जसले समग्र वित्तीय सुशासनलाई अभि सुदृढ बनाएको छ ।

NFRS लागु हुनुको पृष्ठभूमि विश्लेषण गर्दा, वि.सं.२०६५ पछि नेपालको वित्तीय क्षेत्र तीव्र गतिमा विस्तार हुँदै जाँदा वित्तीय साधनहरूको प्रकृति जटिल बन्दै गयो, बैंकिङ जोखिमहरूमा वृद्धि भयो र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय बजारसँगको समन्वय अपरिहार्य बन्दै गयो । यस्ता परिवर्तित परिस्थितिमा वित्तीय विवरणहरूलाई वैज्ञानिक, विश्वसनीय र अन्तर्राष्ट्रिय मानकसँग तुलनायोग्य बनाउनुपर्ने आवश्यकता प्रस्ट

रूपमा देखियो । परम्परागत लेखामानहरूले आधुनिक बैंकिङ प्रणाली, उदीयमान वित्तीय उपकरणहरूको जटिल संरचना, जोखिम मूल्याङ्कनका नवीन प्रविधि तथा fair value आधारित मापनका सिद्धान्तहरू समेट्न नसक्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्रतिवेदन संरचनामा एकरूपता कायम गर्न चुनौती उत्पन्न भएको थियो । यही अवस्थामा वित्तीय पारदर्शिता, विश्वसनीयता र समन्वित प्रतिवेदन संरचना सुनिश्चित गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले २०७२/७३ देखि चरणबद्ध रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा NFRS मा आधारित वित्तीय प्रतिवेदन प्रणाली अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयनमा ल्यायो, जसको प्रभाव आज वाणिज्य बैंकदेखि वित्त कम्पनीसम्म स्पष्ट रूपमा देखिन थालेको छ ।

वर्तमान अवस्थामा धेरैजसो वाणिज्य बैंकहरूले NFRS ((Financial Instruments), NFRS १३ (Fair Value Measurement), NAS १२ (Income Tax), NFRS & (Financial Instruments Disclosure) जस्ता मानहरू प्रभावकारी रूपमा अपनाइरहेका छन् । उनीहरूले Expected Credit Loss (ECL) मोडेलमार्फत कर्जाको हानि अनुमान गर्ने, fair value मा आधारित सम्पत्ति-दायित्व मापन गर्ने, consolidated financial statements तयार गर्ने, deferred tax गणना गर्ने तथा जोखिम खुलासा गर्ने अभ्यासलाई मजबुत बनाइरहेका छन् । यी परिवर्तनहरूले बैंकहरूको वित्तीय प्रतिवेदन यथार्थपरक, वैज्ञानिक र तुलनायोग्य बनेको छ, जसले नियामक निकायको विश्वास वृद्धि गरेको छ ।

विकास बैंकहरूमा NFRS कार्यान्वयनको अवस्था क्रमिक रूपमा सुधार हुँदै गएको छ । यद्यपि प्राविधिक जनशक्ति अभाव, डाटा व्यवस्थापन प्रणाली कमजोर, पुरानो IT system जस्ता कारणले पूर्ण कार्यान्वयनमा केही चुनौती रहेको देखिन्छ । तर, धेरै विकास बैंकहरूले पनि ECL मोडेल प्रयोग, Deferred Tax प्रक्रियालाई अपनाउने, fair value को आधारमा वित्तीय उपकरण पहिचान गर्ने, risk disclosure सुधार गर्ने अभ्यास अपनाइरहेका छन् । यसले उनीहरूको वित्तीय प्रतिवेदन पूर्वभन्दा धेरै विश्वसनीय र नियामकको अपेक्षाअनुरूप बन्दै गएको सङ्केत गर्छ ।

वित्त कम्पनीहरूको सन्दर्भमा NFRS कार्यान्वयन केही चुनौतीपूर्ण छ । आकार, स्रोतसाधन र प्राविधिक क्षमता कम भएकाले उनीहरूले ाष्व खर्चमा मापन, historical loss data सङ्कलन, खरिद-विक्रय सम्भौता वा वित्तीय उपकरणको सही वर्गीकरण जस्ता क्षेत्रमा कठिनाई भोगिरहेका छन् । तर नेपाल राष्ट्र बैंक तथा लेखा परीक्षण निकायहरूको सहयोग, तालिम तथा नियामक दबाबका कारण वित्त कम्पनीहरूले पनि NFRS का आधारभूत अवधारणाहरू लागु गर्न थालेका छन् ।

NFRS कार्यान्वयनले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा धेरै सकारात्मक परिवर्तन ल्याएको छ । विशेषतः वित्तीय प्रतिवेदन बढी पारदर्शी, समान, तुलनायोग्य र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा स्वीकार्य भएको छ । Expected Credit Loss (ECL) मोडेलको प्रयोगले कर्जा जोखिम पहिचान र व्यवस्थापन बढी वैज्ञानिक बनेको छ । Fair value अवधारणाले सम्पत्ति तथा दायित्वको वास्तविक आर्थिक मूल्य प्रतिवेदनमा भर्त्तिन थालेको छ । जोखिम खुलासा (Risk Disclosure) सुधार भई Stakeholders, investors तथा नियामक निकायहरूले संस्थाको वित्तीय स्वास्थ्य बुझ्न सजिलो भएको छ । यस्तै, Internal Control, Governance तथा Reporting discipline पनि उल्लेखनीय रूपमा सुदृढ भएको छ ।

यद्यपि, NFRS कार्यान्वयनमा अबै केही चुनौतीहरू यथावत् छन् । प्राविधिक जनशक्ति अभाव, Historical Data को कमी, ECL मोडेलका लागि आवश्यक जोखिम परिमाण मापन प्रणालीको अभाव, Fair Value निर्धारणका लागि बजार गहिराइ नहुनु, IT प्रणाली पुरानो हुनु तथा Regulatory Reporting र NFRS Reporting बिच दोहोरो भन्डर जस्ता समस्या देखिन्छन् । यिनलाई समाधान गर्नका लागि

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले Internal Capacity Building, Data Governance, Credit Risk Modeling सुधार, Automated IT Systems स्थापना तथा नियामकको Reporting Framework सुधार जस्ता पक्षमा जोड दिन आवश्यक देखिन्छ ।

निष्कर्ष

समग्रमा, नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको वित्तीय प्रतिवेदन प्रणालीलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार व्यवस्थित, वैज्ञानिक र पारदर्शी बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । यसले वित्तीय कारोबारको यथार्थपरक प्रस्तुति, जोखिमको वैज्ञानिक मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदनमा एकरूपता सुनिश्चित गर्दै समग्र वित्तीय क्षेत्रको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गरेको छ । यद्यपि कार्यान्वयनका क्रममा केही संरचनात्मक, प्राविधिक तथा संस्थागत चुनौतीहरू देखिएका छन्, ती चुनौतीहरू निरन्तर सुधार, प्रभावकारी नियामक समर्थन, दक्ष जनशक्तिको विकास तथा प्रविधिगत क्षमताको विस्तारमार्फत क्रमशः समाधान गर्न सकिने देखिन्छ । तसर्थ, आगामी दिनमा नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमानको कार्यान्वयन अब प्रभावकारी, सुदृढ र विश्वस्तरीय बन्दै जाने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित विभिन्न लेख तथा रचनाहरू ।

विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित लेख तथा रचनाहरू ।

<https://www.ifrs.org/groups/international-accounting-standards-board>

<https://asbnepal.gov.np>

<https://en.ican.org.np/en>

दिगो विकासका विविध पक्षहरू

नविन पौडेल*

१. अवधारणा

विद्यमान साधन तथा स्रोतलाई भविष्यमा सञ्चालन गरिने विकास व्यवस्थापनको कार्यक्रमका लागि पनि बाँकी राख्नुपर्दछ भन्ने मान्यता दिगो विकासको रहन्छ । भावी पुस्ताको आवश्यकता तथा अपेक्षाहरूलाई असर नपर्ने गरी वर्तमान पिँढीका आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्नुलाई दिगो विकास भनिन्छ । दिगो विकास मानवीय विकास क्रियाकलाप, प्राकृतिक स्रोतसाधनबिचको सन्तुलनसँग सम्बन्धीत छ । पृथ्वी र पृथ्वीय वस्तुहरूको संरक्षण र धान्न सक्ने क्षमतामा ह्रास हुन नदिन यो अवधारणाको विकास भएको पाइन्छ । दिगो विकासको अवधारणाको औपचारिक सुरुवात सन् १९७१ को हेलसिन्की सम्मेलनबाट सुरु भएको मानिन्छ । हेलसिन्की सम्मेलनपछि यस अवधारणा विकासमा भएका मुख्य घटना तथा परिदृश्यहरू सङ्क्षेपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- सन् १९७२ मा स्टकहोममा भएको राष्ट्रसङ्घीय सम्मेलनले पर्यावरणीय संरक्षणतर्फ चासो व्यक्त गर्‍यो ।
- सन् १९७२ मा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय वातावरणीय कार्यक्रम (युनईपी) को स्थापना गरी केन्याको नैरोबीमा मुख्यालय राखियो ।
- सन् १९७८ मा UNEP सम्मेलनले दिगो विकासको धारणा अधिल्यायो । सन् १९८० मा विश्वसम्पदा सङ्घको प्रयासमा विश्व संरक्षण रणनीति प्रकाशमा ल्याइयो ।
- सन् १९८२ मा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय महासभाले प्राकृतिक सम्पदा प्रयोगसम्बन्धी बडापत्र जारी गर्‍यो । वातावरण र विकासको सम्बन्धलाई प्रकाश पार्न सन् १९८३ मा ब्रुटल्यान्ड समितिको गठन गरियो र उक्त समितिले सन् १९८७ को विश्व सम्मेलनमा Our Common Future नामक प्रतिवदेन जारी गर्‍यो ।
- सन् १९९२ मा ब्राजिलको रियो द जेनेरियोमा सम्पन्न पृथ्वी सम्मेलनले एजेन्डा-२१ पारित गर्‍यो र सबै देशहरूलाई अवलम्बन गर्न अनुरोधसमेत गरेको थियो ।
- सन् २००० मा सहस्राब्दी विकास लक्ष्यले पनि दिगो विकासको अवधारणालाई थप बल पुर्‍यायो ।
- सन् २००५ मा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरणमा सहमति भयो ।
- सन् २०१० मा कोपनहेगनमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी सम्मेलन भयो । त्यसपछिका वर्षहरूमा पनि सम्मेलन हुँदै आएका छन् ।
- सन् २०१० मा दिगो विकाससम्बन्धी बाली सम्मेलन सम्पन्न भयो ।

- सन् २०१६ देखि सन् २०३० सम्मका लागि दिगो विकास लक्ष्यको घोषणा गरियो ।
- दिगो विकास लक्ष्यको कार्यसूचीअन्तर्गत १७ वटा लक्ष्यहरू, १६९ परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र २३४ वटा विश्वव्यापी सूचकहरू रहेका छन् । नेपालले देशको वस्तुगत यथार्थता समेट्ने गरी लक्ष्य १४ का सूचकबाहेक अन्य अन्तर्राष्ट्रिय सूचकका अतिरिक्त २४५ सूचकहरू थप गरी जम्मा ४७९ सूचकहरू निर्धारण गरेको छ ।
- सन् २०२४ मा संयुक्त राष्ट्र सङ्घको प्रतिवेदनअनुसार दिगो विकास लक्ष्यको प्रगति (सन् २०१६ देखि सन् २०२४) १७ प्रतिशत रहेको ।

समग्रमा प्रकृतिले वहन गर्न सक्ने क्षमता तथा भारलाई मध्येनजर गरी नैतिकता र विवेकशिलताका आधारमा स्रोतसाधनको प्रयोग गरी विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन हुनुपर्दछ भन्ने मूल ध्येय दिगो विकासको अवधारणाको हो ।

२. अर्थ तथा परिभाषा

मानवीय आवश्यकताहरूको परिपूर्ति गर्ने सिलसिलामा प्राकृतिक वस्तुहरूको उपयोग गर्दा भोलिका सन्ततिहरूलाई त्यस्ता वस्तुहरूको कमी नहुने र वातावरणीय सन्तुलन नबिग्रने गरी उपयोग गर्नु नै दिगो विकास हो । दिगो विकास प्राकृतिक स्रोतसाधन, वातावरण, जनसङ्ख्या र विकास गतिविधिहरूबिचको उचित एवम् सन्तुलित तालमेलबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

विकास र वातावरणबिचको प्रभावकारी अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नु नै दिगो विकास हो । दिगो विकासलाई भावी पुस्ताका अधिकारप्रति संवेदनशील भई गरिने विकासका रूपमा समेत परिभाषित गर्न सकिन्छ । यसमा वर्तमान पिँढीका आवश्यकता पूर्ति गर्ने क्रममा प्राकृतिक तथा जैविक साधनको प्रयोग गर्दा भावी पुस्ताका आवश्यकताहरूलाई असर नपर्ने गरी प्रयोग गर्ने मान्यता राखिन्छ । यो वातावरणमैत्री विकास प्रक्रिया हो । भावी पुस्ताप्रतिको चिन्ता र सरोकारको विषय हो ।

तत्कालीन आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्ने क्रममा भावी पिँढीहरूका लागि पनि आवश्यक पर्ने स्रोतसाधनको सुनिश्चितता गर्दै संरक्षणात्मक तवरबाट उपयोग गर्ने पद्धति दिगो विकास हो । मानव र प्रकृतिबिचको सम्बन्धलाई फलदायी, सकारात्मक र परस्पर सहयोगी बनाउने विकास प्रणाली नै दिगो विकास हो ।

समग्रमा दिगो विकासको निम्नानुसार अर्थ तथा परिभाषा लगाउन सकिन्छ :

* उपप्रबन्धक, कर्मचारी सञ्चय कोष

- भविष्यका पुस्ताहरूका आवश्यकता पूरा गर्न बाधा नपर्ने गरी गरिने विकास,
- प्रकृतिसँगको अन्तरसम्बन्धलाई सम्बोधन गर्ने गरी गरिने विकास,
- पृथ्वीको Carrying Capacity लाई ध्यानमा राखेर गरिने विकास,
- जैविक विविधता र प्राकृतिक जीवन चक्रलाई ध्यानमा राखेर गरिने विकास,
- भविष्यका लागि असर नपारी वर्तमानमा लाभ लिने विकास,
- मानव र प्रकृतिबिच अन्तरसम्बन्ध कायम गरी गरिने विकास,
- जैविक, आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय पक्षहरूबिचको समन्वयमा गरिने विकास पद्धति,
- वातावरणमैत्री विकास प्रक्रिया, वर्तमान पुस्ताको दायित्वबोध,
- उपलब्ध जैविक तथा प्राकृतिक स्रोतलाई हानिनोक्सानी नहुने गरी उत्पादन, उपभोग र व्यवस्थापनमा नैतिकता र विवेकशीलता कायम गर्ने विकास ।

अतः दिगो विकास प्रकृतिको संरक्षण र मानवमात्रको समृद्ध जीवन हो जसमा आर्थिक, सामाजिक र प्राविधिक प्रगतिका साथमा प्रकृतिसँगको तादात्म्यता समेत पर्दछ ।

३. दिगो विकासको महत्त्व तथा आवश्यकता

वर्तमान पुस्ता तथा भावी पिँढीलाई कम्तीमा पनि जीवनयापनका आधारभूत साधनहरू निरन्तर उपलब्ध गराई गरिबी न्यूनीकरणका साथै तिनीहरूको जीवनको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय क्षेत्रमा व्यापक अवसरहरू उपलब्ध गराउने प्रक्रियालाई तीव्र बनाउने लक्ष्य रहेको हुँदा दिगो विकासको आवश्यकता व्यापक रहेको आँकलन गर्न सहजै सकिन्छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा यसको महत्त्वलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

- स्रोतसाधनको दिगो व्यवस्थापन तथा मितव्ययी प्रयोग गर्न,
- वातावरण संरक्षण तथा सन्तुलित विकास गर्न,
- प्रकृति र जीवन चक्रीय प्रणालीबिच सन्तुलन कायम गर्न,
- स्रोतको संरक्षण, प्रकृति र मानवबिच सामन्जस्यपूर्ण सम्बन्ध बनाउन,
- भावी पुस्ताका अधिकारलाई टेवा पुऱ्याउन,
- उच्च, दिगो र फराकिलो विकासमा टेवा पुऱ्याउन,
- स्रोतसाधनको परिचालन, उपयोग र संरक्षणबिच संयोजन गर्न,
- प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक धरोहरहरूको संरक्षण गर्न,
- उपभोगवादी संस्कृतिमा नियन्त्रण गर्न,
- भविष्यका आवश्यकता पूर्ति गर्ने कुराको प्रत्याभूति गर्न,
- जिम्मेवार, प्रकृतिप्रेमी, विकासवादी नागरिक निर्माण गर्न,
- दैवी विपत् तथा प्राकृतिक प्रकोप कम गर्न,
- Resource Conflict कम गर्न, आदि ।

४. दिगो विकासमा नेपालको प्रयास

- संविधानको मार्गनिर्देशक सिद्धान्तमार्फत दिगो विकासलाई आत्मसात् गरिएको छ ।

- छैटौँ पञ्चवर्षीय योजनादेखि वातावरण तथा प्राकृतिक संरक्षणतर्फ कार्यको थालनी गरियो ।
- वि.सं. २०४४ मा प्राकृतिक संरक्षण कार्यनीतिको तर्जुमा गरी कार्यान्वयनको आरम्भ भयो ।
- जनसङ्ख्या नियन्त्रणका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । २० वर्षे दीर्घकालीन कृषि योजना कार्यान्वयन गरिएको छ ।
- आठौँ योजनाबाट दिगो विकास र वातावरणीय प्रभावसम्बन्धी नीतिहरू अगाडि सारियो ।
- वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र नियमावली २०५४ जारी गरियो ।
- नेपालका लागि दिगो विकासको एजेन्डा तयार गरी लागु, दिगो विकासको आधारका रूपमा रहेको वातावरणसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय सन्धि, महासन्धि अनुमोदन गरियो ।
- वातावरणीय प्रभाव मुल्याङ्कनका लागि निर्देशिका तयार गरी लागु भयो । सवारी प्रदूषण मापदण्ड निर्धारण गरी सवारी नियमन गरियो ।
- वन ऐन, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐनले वन, वातावरण, वन्यजन्तु र जैविक विविधता संरक्षणमा जोड दियो ।
- वातावरण परिषद्, प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक संरक्षण परिषद्, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग लगायतका संरचनाहरूको स्थापना र दिगो विकासमा जोड दिँदै कार्यरत छन् ।
- नेपालका लागि दिगो विकास एजेन्डा २०६०, जलवायु परिवर्तन नीति २०६७ स्वीकृत तथा कार्यान्वयन ।
- जलवायु परिवर्तनबाट पर्न सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम (NEEPA) प्रारम्भ भएका छन् ।
- वातावरण संरक्षण तथा दिगो विकासका लागि विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूको क्रियाशीलता रहेको पाइन्छ ।
- वार्षिक बजेटमा दिगो विकासका लक्ष्यअनुसार साङ्केतिकीकरण गर्न सुरुवात गरिएको छ ।
- नेपालले दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्तिका लागि गरिबी निवारण, पूर्वाधार विकास, लैङ्गिक समानता, वातावरणीय दिगोपना, आर्थिक विकासको क्षेत्रमा प्राथमिकताका साथ काम गर्दै आएको छ ।
- दिगो विकासका लक्ष्य कार्यान्वयनका लागि सन् २०३० सम्म लामो स्रोत अनुमान र खर्च व्यहोर्ने स्रोतसम्बन्धी अध्ययन गरी सोहीअनुरूप कार्य गर्दै आएको ।
- नेपालका क्षेत्रगत नीतिहरू दिगो विकास लक्ष्यको कार्यक्षेत्रअनुरूप तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने प्रयास थालनी भएको छ ।

५. दिगो विकासका सिद्धान्तहरू

दिगो विकास वर्तमान पुस्ताको प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा भावी पुस्ताको उपयोगमा खलल नहुने गरी गर्नुपर्ने अवधारणा भएकाले यो मानव जीवनको समग्र पक्षसँग सम्बन्धित रहन्छ । साथै यो आफैमा

धानिन सक्ने गरी प्राकृतिक स्रोतहरूको विवेकपूर्ण परिचालनमार्फत भावी पुस्ताका आवश्यकतासमेत ध्यानमा राखी गरिने दिगो विकासका सिद्धान्तहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिको सिद्धान्त

यस सिद्धान्तले न्यूनतम गाँसबास, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतका सुविधा पुग्न नसकेको वर्गका लागि आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने गरी विकास कार्यलाई अगाडि बढाउनुपर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ ।

(ख) दिगो स्रोतको व्यवस्थापनको सिद्धान्त

स्रोतको कुशल प्रयोग गर्नुका साथै प्राकृतिक स्रोतसाधनको संरक्षण कार्यमा टेवा दिई भविष्यका पुस्ताको स्रोत माथिको अधिकारको सुनिश्चितता कायम गर्न जोड दिने कुरालाई यस सिद्धान्तले वकालत गर्दछ ।

उल्लिखित सिद्धान्तहरूबाहेक अन्य सिद्धान्तहरू समेत प्रचलनमा रहेको पाइन्छ ।

- विकासका अवसरहरूको समान वितरणको सिद्धान्त,
- प्रदूषण नियन्त्रण तथा वातावरण संरक्षणको सिद्धान्त,
- पूर्ण सावधानीपूर्वक स्रोत प्रयोगको सिद्धान्त,
- मौलिक संस्कृतिको संरक्षण तथा प्रवर्धनको सिद्धान्त,
- समान अधिकारको सिद्धान्त,
- स्थानीय स्वायत्त शासनको सिद्धान्त ।

६. दिगो विकासका आयाम तथा पक्षहरू

विगतमा वातावरणीय पक्षको संरक्षण, स्रोतको दिगो व्यवस्थापन, विकास र वातावरणबिच प्रभावकारी अन्तरसम्बन्ध कायम गर्न दिगो विकासको अवधारणा आएको भए तापनि वर्तमानमा यतिमात्र विषयमा सीमित नरही दिगो विकासले फराकिलो दायरा समेट्ने गर्दछ । मूलतः दिगो विकासका आयामलाई यसका पक्ष, सूचक तथा तत्त्वका रूपमा पनि लिने गरिन्छ, जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) वातावरणीय आयाम

- प्राकृतिक साधनको दिगो उपयोग,
- प्राकृतिक प्रणालीको धान्न सक्ने क्षमताको विकास,
- नवीकरणीय ऊर्जा प्रणालीको व्यापक प्रयोग,
- वन, वातावरण, एवम् जैविक विविधताको संरक्षण,
- विकास र प्रकृतिबिच सन्तुलन,
- वातावरण संरक्षणमा नीतिगत, कानुनी तथा संस्थागत व्यवस्था,
- प्राकृतिक पुँजीको संरक्षण र गुणस्तर वृद्धि ।

(ख) सामाजिक तथा सांस्कृतिक आयाम

- सामाजिक न्याय,
- जनसङ्ख्या व्यवस्थापन,
- सामवेशीकरण, सामाजिक सुरक्षा, सामाजिक परिचालन,
- विकेन्द्रीकरण,
- सांस्कृतिक सम्पदाको संवर्द्धन,

- सांस्कृतिक मूल्यमान्यता र धरोहरको संरक्षण,
- सामाजिक विभेद तथा कुुरीतिको अन्त्य,
- लैङ्गिक समानता र सांस्कृतिक विकास ।

(ग) आर्थिक आयाम

- आर्थिक स्रोतसाधनमाथि सबैको पहुँच,
- स्थानीय स्रोतसाधन र पुँजीको प्रयोग,
- रोजगारी सृजना र गरिबी निवारण,
- आर्थिक असमानताको अन्त्य,
- सन्तुलित एवम् न्यायोचित वितरण,
- तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरूको विकास ।

(घ) मानवीय आयाम

- समावेशी विकास,
- मानवीय मूल्यमान्यताको सम्मान,
- कमजोर वर्गको सशक्तीकरण,
- मानवीय क्षमताको विकास,
- मानव अधिकारको सुनिश्चितता,
- उत्पादनशील स्रोतसाधनमा सर्वसाधारणको पहुँच ।

(ङ) राजनीतिक तथा शासकीय आयाम

- मानव अधिकारको प्रवर्धन,
- लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यताको अनुसरण,
- विधिको शासन,
- वैधानिक र जनप्रतिनिधिमूलक सरकार,
- जनमुखी प्रशासन र सेवा प्रवाह,
- पारदर्शिता र जवाफदेहिता,
- विकेन्द्रित शासन प्रणाली,
- नागरिक समाजको विकास,
- विकासमा पूर्ण जनसहभागिता ।

७. दिगो विकास प्राप्तिका आधारहरू

प्रभावकारी वातावरणीय कानून तथा अन्य कानून, नीति तथा मापदण्ड बनाएर मानवीय संवेदनशीलता अपनाई त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन नै दिगो विकास प्राप्तिको मुख्य आधार हो । यसबाहेक अन्य आधारहरू निम्नानुसार प्रस्तुत छन् :

- विकास कार्य थालनी पूर्व प्रभावकारी रूपमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन,
- प्राकृतिक स्रोतसाधनको उचित प्रयोग,
- वातावरणमैत्री विकास,
- विकासका साभेदारको विकासमा संलग्नता बढाउने,
- लाभ-लागत विश्लेषण गरी कार्य गर्ने,
- विकासमा सरोकारवालाहरूसँग साभेदार र समन्वय कायम गर्ने,
- जनचेतना अभिवृद्धिका साथै नियमित र प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने,

- प्राकृतिक विपत्ति तथा प्रकोप न्यूनीकरणमा जोड दिनुपर्ने,
- क्षेत्रीय सहयोगमार्फत ज्ञान, सिप र सूचनाको आदानप्रदान गर्नुपर्ने,
- पर्यावरण व्यवस्थापन र विकासमा महिला सहभागिता वृद्धि गर्नुपर्ने,
- रैथाने मानिसहरू र तिनीहरूका परम्परागत अभ्यासलाई वातावरण व्यवस्थापनमा उपयोग गर्नुपर्दछ ।

८. नेपालमा दिगो विकासको अवसर

नेपालमा दिगो विकासका मुख्य आधारशिलामा नवीकरणीय ऊर्जा, पर्यटन, कृषि, ऊर्जा क्षेत्रको विकास नै हुन् । यी क्षेत्रको समुचित विकासका लागि सबै सरोकारवाला निकायको अहम् भूमिका रहन्छ । नेपालमा दिगो विकासका सम्बन्धमा रहेका अवसरहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- दिगो विकास र वातावरणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको अनुमोदन र कार्यान्वयन गर्ने प्रतिबद्धता,
- संविधान र कानुनमा पर्यावरणीय एवम् वातावरणीय पक्षलाई समावेश गरी मौलिक हक सुनिश्चित गर्नेतर्फ राज्यको अग्रसरता,
- दिगो विकासको महान अभियानमा सरकारका तीनै तह, निजी, गैरसरकारी तथा नागरिक समाज एवम् दातृ निकायको सहयोग, सहकार्य एवम् संलग्नता,
- नेपालको मौलिक जैविक विविधता, हावापानी, आकर्षण तथा भू-दृश्य लगायतका कारण आर्थिक सक्षमता कायम गर्ने बलियो आधारको विद्यमानता,
- पर्यावरणीय व्यवस्थापनप्रति नागरिक चेतनास्तरमा भएको अभिवृद्धि र उल्लेखीय जनसहभागिता,
- विश्वका जनताका लागि स्वच्छ वातावरण र स्वस्थ अर्थव्यवस्था निर्माण गर्ने विश्व चुनौतीबाट नेपालले आफूलाई अलग राख्न सक्ने अवस्था नरहनु,
- आर्थिक वृद्धि, सामाजिक समानता र सांस्कृतिक एकीकरणको कार्यलाई मूर्तता प्रदान गर्न दिगो विकास अवसरका रूपमा रहनु, आदि ।

९. दिगो विकासको लक्ष्य, उद्देश्य र वित्तीय सामावेशता

दिगो विकास विकासको बहुआयामिक पक्षका रूपमा विकास हुँदै गएको छ । विकास एक क्षेत्रमा मात्र सीमित नरही यसले हरेक पक्ष, तह र तप्कामा प्रभाव पार्नुपर्दछ । दिगो विकासको उद्देश्य प्राप्तिका निमित्त वित्तीय समावेशता आवश्यक भएपश्चात् अहिले विश्वका ठुला राष्ट्र तथा संस्थाहरू पनि यसमा प्रतिबद्ध देखिएका छन् ।

स्थिर, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि र सबैका लागि पूर्ण तथा उत्पादनशील रोजगारी र मर्यादित कामलाई प्रवर्धन गर्ने दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्तिका लागि वित्तीय पक्षको कुशल र प्रभावकारी व्यवस्थापन अपरिहार्य रहन्छ । त्यसै गरी समानुक्ूलित/उत्थानशील पूर्वाधारहरू निर्माण, समावेशी र दिगो औद्योगिकीकरणको प्रवर्धन र नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्न समावेशी वित्तीय पहुँच, वित्तीय साक्षरता तथा वित्तीय शिक्षा जरुरी रहन्छ ।

दिगो र फराकिलो आर्थिक विकासका लागि राष्ट्रले परिलक्षित गरेका आर्थिक विकासका सूचकहरू साथै दिगो विकास लक्ष्यहरू

(Sustainable Development Goals) सँग तादात्म्य हुने गरी वित्तीय समावेशीकरणका कार्यहरू अधि बढाउने कार्य भइरहेको छ ।

मुख्यतः दिगो विकास लक्ष्य (१) : गरिबीको अन्त्य; लक्ष्य (५) लैङ्गिक समानता; लक्ष्य (८) मर्यादित काम र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न वित्तीय समावेशीकरणका नीतिहरू निर्धारण गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक छ ।

वित्तीय समावेशीकरणका लागि नेपाल सरकारको पहलमा आयोजना केन्द्रित (Project-Based) लघुवित्त नमूना कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन भएका छन् । जसअन्तर्गत पश्चिम तराई गरिबी निवारण आयोजना, सामुदायिक भूमिगत जल सिचाई सेक्टर आयोजना, तेस्रो पशु विकास आयोजना, ग्रामीण महिलाका लागि उत्पादनशील कर्जा कार्यक्रम, महिलाका लागि लघु कर्जा परियोजना सञ्चालनका लागि दातृ निकाय र नेपाल राष्ट्र बैंकसँग सम्झौता भएको थियो । हाल ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय पहुँच कार्यक्रम (Sustainable Economic Development in Rural Areas SEDRA I, II, III) सञ्चालनमा रहेको छ । यस्ता कार्यक्रमहरूले गरिबी निवारण, मर्यादित काम, रोजगारी सृजना र आर्थिक विकासमा समेत टेवा पुगेको छ ।

दलित, महिला, आदिवासी, मधेसी, अल्पसङ्ख्यक र पिछडिएको क्षेत्रका जनतालाई वैदेशिक रोजगारीका लागि प्रदान गरिएको धितो कर्जामा वाणिज्य बैंक र विकास बैंकलाई पुनर्कर्जा सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको, जसमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले तोकिएको प्रतिशतभन्दा बढी ब्याज लिन नपाउने व्यवस्था रहेको छ । वित्तीय समावेशीकरणको यो अभ्यासले आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन, अर्थोपार्जन, रोजगारी प्रवर्धन गरी गरिबीको अन्त्य, लैङ्गिक समानता र आर्थिक विकासमा मद्दत गर्ने हुँदा दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्तिसमा समेत सहायक सिद्ध बनेको छ ।

१०. दिगो विकासका क्षेत्रमा देखिएका चुनौती तथा समस्याहरू

विकास निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया तथा बहुआयामिक विषय हो । लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्तिका लागि धेरै चुनौती तथा समस्याहरूको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । निम्नलिखित विषयहरूलाई दिगो विकासको चुनौती तथा समस्याका रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- वातावरण तथा भूगोलसँग सम्बन्धित ऐन, कानुन, नीति र योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु,
- बढ्दो जनसङ्ख्या, अव्यवस्थित सहरिकरण र औद्योगिकीकरण,
- जमिन, जल र अन्य प्राकृतिक स्रोतसाधनको अनियन्त्रित उपयोग,
- प्रदूषण तथा फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन नहुनु,
- विकास र वातावरणबिच सम्बन्ध कायम हुने गरी कार्यक्रम सञ्चालन नहुनु,
- विपद् तथा प्रकोप न्यूनीकरणको प्रयास प्रभावकारी नहुनु,
- वैकल्पिक र नवीकरणीय ऊर्जाको कम प्रयोग,
- सन्तुलित तथा समावेशी विकास प्रक्रियाको अभाव,
- सांस्कृतिक सम्पदा, मूल्यमान्यता तथा धरोहरको क्षयीकरण,
- पारिस्थितिक प्रणाली तथा जैविक विविधतामा हास,
- विश्व वातावरणीय समस्याको प्रभाव,

- जनसहभागिता तथा सामाजिक परिचालनमा कमी,
- आर्थिक असमानता तथा सामाजिक विभेद,
- सरोकारवाला निकायबिच समन्वय र सहकार्यमा कमी, आदि ।

११. नेपालमा दिगो विकाससम्बन्धी समस्या समाधानका उपायहरू

- सम्बन्धित ऐन, नियम र प्रतिबद्धताको प्रभावकारी पालना,
- स्रोतसाधन तथा भूमिको प्रभावकारी उपयोग,
- जनसङ्ख्या व्यवस्थापन तथा व्यवस्थित बसोबास,
- प्राकृतिक तथा जैविक सम्पदाको संरक्षण,
- विकासमा उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग,
- वातावरणमैत्री विकासमा जोड,
- सन्तुलित तथा समावेशी विकासमा जोड,
- स्रोत र लाभको न्यायोचित वितरण,
- सहभागितामूलक योजना प्रक्रिया अवलम्बन,
- प्रदूषण कम गर्ने तथा फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन,
- स्थानीय निकायको सुदृढीकरण,
- गरिबी घटाउन निरन्तर प्रयास,
- प्रभावकारी वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन,
- प्रभावकारी समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास ।

१२. निष्कर्ष

नेपालले दिगो विकास लक्ष्यको मार्गचित्र तयार गरी कार्यान्वयन गरिरहेको छ । त्यसैले सन् २०३० को कार्यसूची राष्ट्रिय तहमा मात्र नभई प्रदेश र स्थानीय तहको समेत उत्तिकै सरोकार र जिम्मेवारीमा पर्दछन् । यसैले स्थानीय तह, प्रदेश र सङ्घीय तहको समन्वयात्मक प्रयास र तत्परताबाट नै दिगो विकास लक्ष्य हासिल हुन सक्दछन् । दिगो विकास लक्ष्य अहिले विश्वकै विकासको प्रमुख एजेन्डाका रूपमा स्थापित भएको छ । यो केवल लक्ष्यहरूको प्राप्तितिर मात्रै उन्मुख

नभई विश्वका जटिल र गहिरो आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय र राजनीतिक समस्याका जरैसम्म पुगेर सम्बोधन गर्ने आकाङ्क्षासमेत राख्दछ । यो विश्वस्तरमा अहिलेसम्म भएका विकास प्रयत्नहरूभन्दा सर्वाधिक महत्वाकाङ्क्षी पनि देखिन्छ । दिगो विकास लक्ष्य, समग्र विश्व र राष्ट्र-राष्ट्र बिचका साझा र विशेष समस्याहरूका सम्बन्धमा बन्दै र विकसित हुँदै गएको साझा बुझाई हो । नेपालले पनि दिगो विकासका लक्ष्यहरू कार्यान्वयनको मार्गचित्र सन् २०१६-२०३० निर्धारण गरी कार्यान्वयन गरिरहेको छ । दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका अहं हुने हुँदा सङ्घीयताको अभ्यासअनुसार आ-आफ्नो एकल तथा साझा अधिकारको सूची एवम् कार्यजिम्मेवारीअनुसार दिगो विकास लक्ष्यको आन्तरिकीकरण गर्न आवश्यक भएको छ । जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने आधार भूत स्वास्थ्य, शिक्षा, खानेपानी तथा ढल निकास, विद्युत, सामाजिक सुरक्षा, वातावरण संरक्षण र साना पूर्वाधार जस्ता विषय स्थानीय तहको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने हुँदा स्थानीय तहका योजना र वार्षिक विकास कार्यक्रममा दिगो विकास लक्ष्यको मूलप्रवाहीकरण हुनु सान्दर्भिक देखिन्छ । दिगो विकासलाई वित्तीय समावेशिताको पक्षबाट समेत हेरिनुपर्दछ । वित्तीय समावेशीकरणका सम्बन्धमा विगतमा तर्जुमा गरिएका योजना तथा कार्यक्रम र त्यसको कार्यान्वयनका क्रममा जारी गरिएका निर्देशन र अभ्यासहरूले समेत दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिमा योगदान पुगेको छ । समग्रमा दिगो विकासलाई बहुआयामिक विषयका रूपमा बुझ्नु जरुरी छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपालको संविधान, २०७२,
२. सोपान मासिक पत्रिका,
३. विभिन्न वेबसाइटहरू,
४. आवधिक योजना,
५. वित्तीय समावेशीकरण नीति,
६. आनुभविक खोज तथा लेखन मौलिकता ।

मुद्रा तथा पुँजी बजारका अवधारणागत पक्ष तथा आयामहरू र नेपालको अवस्था

बबिता अर्याल*

१. विषय प्रवेश

मुद्रा तथा पुँजी बजार वित्तीय बजारका अवयवहरू हुन् । वित्तीय बजारले ऋण तथा मुद्राको कारोबारलाई बुझाउँदछ । वित्तीय बजारमा वित्तीय संस्थाहरू, वित्तीय साधनहरू एकआपसमा सम्बन्धित भएर रहेका हुन्छन् । मुद्रा तथा पुँजी बजारमा मुद्रा, चेक, ऋणपत्र, विनिमय बिल, सेयर, सुरक्षण पत्रहरूजस्ता साधनहरू कारोबारमा रहन्छन् । त्यसै गरी केन्द्रीय बैंक, वाणिज्य बैंक, सहकारी संस्था, विकास बैंकहरू, बिमा कम्पनीहरू, स्टक बजार लगायतका संस्थाहरू संलग्न रहेका हुन्छन् । वित्तीय बजारले समाजमा निष्क्रिय रहेका पुँजीलाई विभिन्न तरिकाबाट सङ्कलन गरी उत्पादनमुखी क्षेत्रमा प्रवाह गर्दछ, जसले बचत र लगानीबिचको सम्बन्ध विकास गरी पुँजी परिचालनमा सहयोग गर्दछ ।

वित्तीय बजारको प्रकृति तथा स्वरूप अन्य प्रकारका वस्तु तथा सेवाहरूको बजारजस्तै नै हुने गर्दछ । कारोबारमा आउने वित्तीय सम्पत्तिहरूको पनि माग, पूर्ति, परिमाण तथा मूल्य रहन्छ । त्यस्ता वित्तीय सम्पत्तिहरूको मूल्य निर्धारणसमेत माग र पूर्तिको आपसी अन्तरक्रियाबाट नै हुन्छ । कारोबारको स्वभाव, प्रकृति तथा प्रक्रियाका आधारमा वित्तीय बजारलाई मुद्रा बजार र पुँजी बजार गरी २ भागमा विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

२. मुद्रा बजार (Money Market)

वित्तीय बजारको एक अङ्गका रूपमा यसलाई बुझ्नुपर्दछ । वित्तीय बजारभित्र अल्पकालीन कर्जासँग सम्बन्धित बजारलाई मुद्रा बजार भनिन्छ । समान्यतया एक वर्षभन्दा कम अवधिको कर्जा लिने र कर्जा दिने गरी भएको कारोबारसँग सम्बन्धित बजार मुद्रा बजार हो । मुद्रा बजारमा कारोबार गरिने मुद्राको खरिद बिक्रीमा उक्त मुद्राको मूल्यले प्रभाव पार्दछ । मुद्रा बजारको मूल्य भनेको ब्याजदर हो ।

मुद्रा बजारका सम्बन्धमा विभिन्न अर्थशास्त्री तथा विभिन्न देशका केन्द्रीय बैंकहरूले विभिन्न कोणबाट प्रस्तुत गर्ने गरेको पाइन्छ । अर्थशास्त्री क्राउथरका अनुसार, “मुद्रा तथा नजिकका मुद्रा सरहका सम्पत्तिको कारोबार नै मुद्रा बजार हो” भनेका छन् । त्यसै गरी Reserve Bank of India ले “मुद्रा बजारले अल्पकालीन अवधिका मौद्रिक सम्पत्तिको कारोबारलाई बुझाउने गर्दछ ।” यस प्रकारको बजारमा अल्पकालीन आवश्यकताको पूर्ति तथा तरलता प्राप्ति भइरहेको हुन्छ । मुद्रा बजारमा विभिन्न प्रकारका अल्पकालीन साखहरूको कारोबार हुन्छ । त्यस्ता अनेक साखहरूको कारोबारको सामूहिक नाम नै मुद्रा बजार हो । मुद्रा बजारमा त्यस्ता साखहरूको निर्णायक महत्त्व रहन्छ । मुद्रा बजारको बनावटअन्तर्गत यसका तत्त्वहरू देहायबमोजिम

रहेका छन् :

क) **अति अल्पकालीन मुद्रा बजार (Call money market)** : यो मुद्रा बजारको निकै संवेदनशील कारोबार हो । यसमा खास गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू संलग्न रहन्छन् । कारोबारको सिलसिलामा तत्काल आवश्यक परेमा अर्को बैंकबाट सापटी लिएर चलाउने प्रक्रिया तथा कार्य यसमा पर्दछ । यसको अवधि छोटो हुने हुँदा त्यस्तो अवधि साधारणतया आपसी समझदारीबाट नै निर्धारण हुने गर्दछ ।

ख) **धितो ऋण (Collateral loan)** : यस प्रकारको ऋण वाणिज्य बैंकहरूले धितो राखी अल्पकालका रूपमा उपलब्ध गराउँछन् भने ऋण लिनेहरूमा सेयर दलाल, सेयर डिलर आदि पर्दछन् । उनीहरूले धितोका रूपमा बहुमूल्य धातुहरू नराखी संरक्षण पत्र, ऋणपत्र, विनिमय बिलहरू राख्दछन् । ऋण लिनेले निश्चित अवधिमा फर्काउनुपर्दछ । समयमा ऋण फिर्ता नभएका बैंकहरूले आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी त्यसलाई आफ्नो सम्पत्तिमा परिणत गर्दछन् ।

ग) **स्वीकृत पत्र बजार (Acceptance market)** : स्वीकृत पत्र बजार व्यक्ति तथा संस्थाले बैंकलाई भुक्तानीका लागि अनुरोध गरी खिचिएको Draft हो । यसमा बैंकले यसको वाहकलाई निश्चित अवधिपछि भुक्तानी गर्ने स्वीकृति प्रदान गर्दछ । स्वीकृत पत्र मुद्रा बजारमा सजिलै कारोबार हुने हुँदा यसलाई मुद्रा बजारको महत्त्वपूर्ण तत्त्वका रूपमा मानिएको हुन्छ ।

घ) **बिल बजार (Bill market)** : बिलहरू मुद्रा बजारका महत्त्वपूर्ण तत्त्वहरू हुन् । यिनीहरू बजारमा कारोबारयोग्य हुन्छन् । यस्ता बिलहरूलाई सुरक्षण पत्र (Treasure bill) र विनिमय बिल (Bill of exchange) गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । सुरक्षण पत्र सरकारको तर्फबाट केन्द्रीय बैंकले अल्पकालीन समयका लागि जारी गर्दछ भने विनियम पत्र व्यापारिक कारोबारका सन्दर्भमा तयार पार्ने गरिन्छ ।

मुद्रा बजारमा विभिन्न वित्तीय साधनहरू खरिद बिक्री तथा कारोबारको अवधि अन्तर रहन सक्दछ । अति अल्पकालीन देखि तीन/चार महिना र बढीमा एक वर्षसम्मको लामो अवधिका साधनहरू कारोबार हुन्छन् र यस्तो कारोबारमा विभिन्न वित्तीय संस्थाहरू सक्रिय रहन्छन् । त्यस्ता संस्थाहरू निम्नबमोजिम छन् :

- केन्द्रीय बैंक,
- वाणिज्य तथा विकास बैंक,
- गैर बैंकिङ वित्तीय संस्था,

* सहायक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

- नगद व्यवस्थाको कार्य गर्ने संस्थाहरू,
- दलालहरू, आदि ।

वस्तु तथा मुद्रा बजार दुवै प्रकारका बजारहरूमा धेरै प्रकारका समानता रहेका हुन्छन् । तर पनि मुद्रा बजारमा अन्य बजारको तुलनामा केही भिन्नता भने रहन्छ । मुद्रा बजारको कारोबारमा संलग्न संस्था, कारोबारको साधनलाई हेर्दा यसका केही आफ्नै विशेषताहरू छन् । सामान्यतया विकसित मुद्रा बजारमा विशेषताहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- विकसित मुद्रा बजारमा बैंक व्यवसाय उन्नत हुन्छ । मुद्रा बजारका लागि आवश्यक व्यवस्था तथा उपकरणहरू समुन्नत र प्रशस्त हुन्छन् ।
- मुद्रा बजारको कारोबारमा पर्याप्त मात्रामा साख तथा विनिमय बिल, सुरक्षण पत्र, सरकारी ऋणपत्रहरू रहन्छन् ।
- विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्था संलग्न रहने हुँदा आवश्यक निर्देशन तथा नियन्त्रणका लागि दक्ष कार्यप्रणाली भएको केन्द्रीय बैंक कार्यरत रहन्छ ।
- विभिन्न प्रकृतिका अल्पकालीन वित्तीय उपकरणहरूको बाहुल्य कारोबार रहन्छ ।
- बैंक कोष, साख पत्र, तथा बिलहरूको गतिशीलता कायम रहन्छ ।
- उपकरणहरूको स्थानान्तरण सस्तो र व्यवस्थित हुन्छ ।
- मुद्रा बजारमा संलग्न संस्थाहरूको आवश्यकताअनुसार समन्वयात्मक भूमिका रहन्छ ।
- मुद्रा बजार देश तथा विदेशी घटनाप्रति संवेदनशील रहन्छ । विश्वको कुनै एक मुद्रा बजारको प्रभाव अर्को मुद्रा बजारमा तुरुन्तै देखिन्छ ।

मुद्रा बजार कम विकसित देशको सन्दर्भमा समेत महत्त्वपूर्ण बन्दै गएको छ । देशको आर्थिक विकासमा साधन स्रोतको परिचालन तथा त्यसको गतिशीलता कायम गराउनमा समेत यसले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । आर्थिक विकास तथा साधनको गतिशीलता कायम गराउने सन्दर्भमा मुद्रा बजारले खेल्ने भूमिकालाई निम्नबमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ :

- साख सृजना तथा वितरणमा सहयोग पुऱ्याउँदछ,
- बचत परिचालनमा सहयोग गर्दै पुँजी निर्माणका लागि टेवा पुऱ्याउँदछ,
- यसले व्यावसायिक बैंक, उद्यमी, व्यापारी आदिलाई आर्थिक विकासका लागि सहयोग गर्दछ,
- मुद्रा बजारले लागानीयोग्य सम्पत्तिको क्षेत्रगत वितरणमा प्रभाव पारी आर्थिक विकासका लागि सहयोग गर्दछ,
- अल्पकालीन कोषको उपयोग गरी आयआर्जन गर्न मद्दत गर्दछ,
- दक्ष र गतिशील मुद्रा बजारले केन्द्रीय बैंकको मौद्रिक नीतिलाई सफल पार्न सहयोग गरिरहेको हुन्छ,
- तरलता व्यवस्थापन, अल्पकालीन वित्तीय आवश्यकता पूर्ति, ब्याजदर निर्धारणमा सहयोग गर्दछ ।

२.१ नेपालमा मुद्रा बजार

- नेपालमा मुद्रा बजारका रूपमा केन्द्रीय बैंकलाई लिइन्छ, जसको लक्ष्य मौद्रिक व्यवस्थापन तथा नियमनमा प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपालको मुद्रा बजारमा केन्द्रीय बैंकका

अलावा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, बिमा कम्पनीहरू, सहकारी संस्थाहरू, अवकाश तथा निवृत्तभरण कोषहरूसमेत संलग्न भई कार्यरत छन् ।

- नेपालमा समयका आधारमा एक वर्षभन्दा कम समयवाधिका लागि जारी गरी खरिद बिक्री गरिने साधनहरूको कारोबारमा संलग्न बजारका रूपमा मुद्रा बजारलाई चिनिन्छ । यसमा खरिद बिक्री हुने प्रतिभूतिहरू तरल र बजारयोग्य हुने हुँदा तत्कालै खरिद बिक्री गर्न सकिन्छ ।
- प्राचीन समयमा धर्मग्रन्थ, शिलालेख एवम् सामाजिक परम्पराबाट यकिन गर्न सकिन्छ कि नेपालमा प्राचीनकालबाट नै मुद्राको कारोबार हुने गर्थ्यो ।
- राणाकालमा तेजारथ अड्डाको स्थापना, आधुनिक बैंक प्रणालीको सुरुवातसँगै मुद्राको कारोबारमा बढोत्तरी हुँदै जाँदा मुद्रा बजार फस्टाउन प्रेरित भएको पाइन्छ ।
- नेपाल बैंक, राष्ट्र बैंक, वाणिज्य बैंक, कृषि विकास बैंक लगायतका बैंकहरूको स्थापनासँगै मुद्रा बजार कारोबारमा वृद्धि भएको पाइन्छ ।
- विश्वमा आर्थिक उदारीकरणको लहरसँगै वि.सं. २०३६/३७ पश्चात् नेपालमा निजी बैंकहरूको स्थापना, बैंक व्यवसायमा उदारीकरण र थुप्रै निजी क्षेत्रको संयुक्त लगानीबाट बैंकहरू स्थापनाले मुद्रा बजारलाई थप प्रश्रय दियो ।
- नेपालको बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई सक्षम र सुदृढ बनाउँदै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको मापदण्डमा लैजान छाता ऐनका रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।
- राष्ट्र बैंक ऐन, बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन लगायतका कानूनका आधारमा वित्तीय प्रणालीलाई सक्षम बनाई विश्वस्तरीय मापदण्डमा आधारित बनाउन विभिन्न व्यवस्थाहरू तर्जुमा र कार्यान्वयन गरिँदै आएको छ, जसको जगमा मुद्रा बजार प्रभावकारी बन्दै गएको छ ।
- राष्ट्र बैंकको मासिक, त्रैमासिक प्रतिवेदनहरूमा समेत बैंक प्रणालीको वर्तमान अवस्था मुद्रा बजारको वास्तविकता प्रस्तुत गरिएको हुन्छ ।
- नेपालको मुद्रा बजारमा अभै पनि समस्या तथा चुनौती रहित नभएका भने होइनन् । बजारको अपरिपक्वता र सीमितता, तरलता व्यवस्थापनमा चुनौती, नियमन र सुपरिवेक्षणको कमजोर अवस्था, ब्याजदरको अस्थिरता, कर्जा र ब्याजदरको अन्तर, बाह्य क्षेत्रको प्रभाव र वित्तीय साक्षरताको कमी जस्ता चुनौती तथा समस्याहरू भने विद्यमान देखिन्छन् ।

३. पुँजी बजार (Capital Market)

अर्थतन्त्रमा विभिन्न स्तरका उद्यमी, व्यापारी, व्यवसायी, सङ्घ संस्थाहरू आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न रहेका हुन्छन् । उनीहरूलाई लामो समयसम्मको आर्थिक कारोबार सञ्चालन गर्नका लागि वित्तीय कोषको आवश्यकता रहन्छ । त्यस्ता वित्तीय कोष उपलब्ध गराउन लामो समयवाधि भएको वित्तीय साधन तथा प्रतिभूतिहरूको कारोबारलाई नै पुँजी बजारका रूपमा बुझिन्छ । छरिएर रहेको बचतलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रवाहित गरी देशको पुँजी निर्माण,

औद्योगिक तथा अर्थतन्त्रको उन्नयन र विस्तार गर्ने अभिप्रायका साथ पुँजी बजारको विकास गरिएको हुन्छ ।

पुँजी बजार भन्नाले दीर्घकालीन कर्जा तथा प्रतिभूतिहरूको कारोबार हुने बजार हो । यस बजारभित्र सेयर, डिबेन्चर, बन्ड, स्टक, सरकारी प्रतिभूतिहरूको कारोबार हुने गर्दछ । दीर्घकालीन कर्जाहरूको कारोबार हुने हुँदा यसलाई दीर्घकालीन वित्तीय बजार पनि भनिन्छ । पुँजी बजारमा सामान्यतया एक वर्षभन्दा बढी समयमा परिपक्व हुने वित्तीय साधनहरूको कारोबार हुन्छ । पुँजी बजारबाट अर्थव्यवस्थामा दीर्घकालीन वित्तीय साधनहरूको कारोबार भई पुँजीको माग पूरा गरिन्छ । पुँजी बजारले अर्थतन्त्रमा निष्क्रिय रहेका पुँजीलाई उत्पादनमूलक कार्यमा परिचालन गराई उत्पादकत्व वृद्धि गरी आर्थिक विकासमा टेवा दिएको हुन्छ । नेपालमा सेबोन पुँजी बजारको नियामक निकाय हो । सामान्यतया पुँजी बजारलाई धितोपत्र बजारका रूपमा बुझिने भए तापनि यसको दायरा व्यापक हुन्छ, जसभित्र धितोपत्र बजारका अलावा मध्यम तथा दीर्घकालीन ऋण कारोबार हुने गैरधितोपत्र बजारसमेत पर्दछ । दीर्घकालीन पुँजीको परिचालनद्वारा अर्थतन्त्रलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ बढाई प्राप्त प्रतिफलको अधिकाधिक व्यक्तिले उपभोग गर्न पाउने अवसरको सृजना गर्नु नै पुँजी बजारको मुलभूत उद्देश्य रहन्छ ।

बचतको कार्य, लगानी वृद्धि, पुँजी निर्माण, बचतकर्ता र लगानीकर्ताबिच मध्यस्थकर्ताको कार्य गर्ने पुँजी बजारले आर्थिक विकासमा समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । अतः पुँजी बजारको महत्त्वलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

- दीर्घकालीन पुँजीको स्रोत जुटाउने माध्यम,
- पुँजी निर्माण तथा परिचालनमा सहायक सिद्ध,
- बचत परिचालन गर्दै लगानीको अवसर जुटाउन,
- सरकारलाई सार्वजनिक ऋण जुटाउने माध्यम,
- विदेशी पुँजी तथा प्रविधि आकर्षित गर्ने माध्यम,
- आर्थिक वृद्धि र रोजगारी सृजनामा सहयोग,
- वित्तीय बजारको सन्तुलित एवम् एकीकृत विकास गर्न,
- कम लागतमा पुँजी प्राप्त गर्न,
- खुला बजार अर्थतन्त्रलाई सबलीकरण गर्न,
- देशमा औद्योगिकीकरण तथा आर्थिक, सामाजिक, भौतिक पूर्वाधार विकास गर्न,
- आर्थिक स्रोत र उपलब्धिको न्यायोचित तवरले वितरणमा सहयोग गर्न ।

पुँजी बजारमा प्रयोगमा आउने ऋणपत्र, सुरक्षण पत्र, बन्ड लगायतका प्रतिभूतिहरूलाई विचार गर्दा यसलाई मूल रूपमा २ भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

(क) प्राथमिक बजार (Primary Market)

(ख) द्वितीय बजार (Secondary Market)

(क) प्राथमिक बजार (Primary Market)

कम्पनीको वित्तीय आवश्यकता पूरा गर्न प्रथम पटक जारी गरिएका प्रतिभूतिहरूको खरिद बिक्री हुने बजारलाई प्राथमिक बजार भनिन्छ । प्राथमिक बजारका अङ्गहरूमा कम्पनी, संस्थाहरूबाट प्रथम पटक निष्कासित सेयर, ऋणपत्र आदि पर्दछन् । यिनीहरूको कारोबार संस्था

स्थापना गर्दा तयार पारेको प्रबन्धपत्रको आधार तथा अधीनमा हुने गर्दछ । सम्बन्धित संस्था वा कम्पनीहरूले त्यस्ता सेयर तथा ऋणपत्र आफै बेच्न सक्दछन् । यस बजारमा सङ्गठित संस्थाहरूले आफूलाई आवश्यक पर्ने दीर्घकालीन पुँजी प्राप्त गर्न विवरण पत्र तथा आह्वान पत्र प्रकाशित गरी सर्वसाधारण लगानीकर्ताहरूलाई जानकारी दिई खरिद बिक्री गर्ने गरिन्छ । यो बजारमा प्रतिभूतिहरूको निष्कासन, खरिद बिक्री तीन तरिकाबाट भएको पाइन्छ :

- निजी हस्तान्तरण (Private Placement)
- सार्वजनिक निष्कासन (Public offering)
- हकप्रद निष्कासन (Right offering)

(ख) द्वितीय बजार (Secondary Market)

व्यावसायिक कम्पनीले एक पटक जारी गरिसकेका प्रतिभूतिहरूको खरिद बिक्री हुने बजारलाई दोस्रो बजार भनिन्छ । यो बजार प्राथमिक बजारमा बिक्री भएको प्रतिभूति खरिद गरेका लगानीकर्ताले पुनः बिक्री गर्ने बजार हो । यस बजारका प्रमुख कार्यहरू प्रतिभूतिहरूलाई तरलता प्रदान गर्नु नै हो । दोस्रो बजारमा सेयर तथा ऋणपत्रहरू खरिद बिक्री दुवै प्रयोजनमा सेयर दलाल तथा एजेन्टहरूको सहायता लिनुपर्दछ । यसरी कारोबारमा आउने सेयरहरू सूचीकृत भइसकेका हुन्छन् । यस बजारमा प्रतिभूतिहरूको खरिद बिक्रीको कारोबार बढी भएको हुन्छ र यसमा दलाल फर्महरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् ।

३.१. नेपालमा पुँजी बजार

(अ) विकासक्रम तथा वर्तमान सूचकहरू : सङ्क्षेपमा

- नेपालमा पुँजी बजारको विकासक्रम त्यति लामो भने छैन । वि.सं. १९९४ मा विराटनगर जुटमिलको सेयर बिक्रीपश्चात् सेयर निष्कासनको काम सुरु भएको पाइन्छ । त्यसै गरी वि.सं. १९९४ मै नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापनासँगै सेयर जारी गरी पुँजी सङ्कलन गर्ने काम सुरु ।
- वि.सं. २०२१ मा कम्पनी ऐन, वि.सं. २०२१ मा सरकारी ऋणपत्र जारी, वि.सं. २०३३ सालमा धितोपत्र खरिद बिक्री केन्द्रको स्थापना पश्चात् पुँजी बजारको विकास अघि बढेको पाइन्छ ।
- धितोपत्र कारोबार ऐन २०४०, धितोपत्र बोर्डको स्थापना ।
- वि.सं. २०५० मा नेपाल स्टक एक्सचेन्जको स्थापना, २०५० सालमा ब्रोकरका माध्यमबाट औपचारिक रूपमा नेप्सेबाट सेयर कारोबार सुरु । २०५० माघबाट नेप्से परिसूचक गणना सुरु गरिएको ।
- धितोपत्रसम्बन्धी ऐन, २०६३ र नियमावली, २०६४ कार्यान्वयनपश्चात् पुँजी बजार थप व्यवस्थित बन्दै गएको छ ।
- वि.सं. २०६४ पश्चात् कम्प्युटरकृत कारोबार सुरु भएको र वि.सं. २०६७ बाट उपत्यका बाहिरबाट सेयर किनबेच कारोबार सुरु भएको ।

वर्तमान सूचकहरू : सङ्क्षेपमा

- २०८१ कार्तिक मसान्तमा २७४८.७९ रहेको नेप्से सूचकाङ्क २०८२ कार्तिक मसान्तमा २५४०.५८ कायम भएको छ ।
- २०८२ कार्तिक मसान्तमा धितोपत्र बजार पुँजीकरण रु. ४२६५ अर्ब ६८ करोड कायम भएको छ । २०८१ कार्तिक मसान्तमा बजार पुँजीकरण रु. ४३७६ अर्ब ९० करोड रहेको थियो । २०८१

कार्तिक मसान्तमा बजार पुँजीकरण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ७६.६७ प्रतिशत रहेकोमा २०८२ कार्तिक मसान्तमा ६९.८५ प्रतिशत रहेको छ ।

- २०८२ कार्तिक मसान्तमा नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडमा सूचीकृत कम्पनीहरूको सङ्ख्या २८३ पुगेको छ । सूचीकृत कम्पनीहरूमध्ये १३३ बैंक तथा वित्तीय संस्था र बिमा कम्पनी रहेका छन् भने ९७ जलविद्युत् कम्पनी, २४ उत्पादन तथा प्रसोधन उद्योग, ८ होटल, ७ लगानी कम्पनी, ४ व्यापारिक संस्था र १० अन्य समूहका रहेका छन् । २०८१ कार्तिकमा सूचीकृत कम्पनीहरूको सङ्ख्या २६७ रहेको थियो ।
- सूचीकृत कम्पनीहरूमध्ये बैंक तथा वित्तीय संस्था र बिमा कम्पनीको धितोपत्र बजार पुँजीकरणको हिस्सा ५२.७ प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी जलविद्युत् कम्पनीको हिस्सा १५.४ प्रतिशत, लगानी कम्पनीको हिस्सा ७.५ प्रतिशत, उत्पादन तथा प्रसोधन उद्योगको हिस्सा ५.९ प्रतिशत, व्यापारिक संस्थाको हिस्सा ५.० प्रतिशत, होटलको हिस्सा २.९ प्रतिशत तथा अन्य समूहका कम्पनीहरूको हिस्सा १०.६ प्रतिशत रहेको छ ।
- नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडमा २०८२ कार्तिक मसान्तमा सूचीकृत रु.९ अर्ब २ करोड सेयरको चुक्ता मूल्य रु.८८९ अर्ब ५३ करोड रहेको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०८२/८३ को चार महिनामा रु.१९ अर्ब २ करोड बराबरको साधारण सेयर, रु.५ अर्ब ४१ करोड बराबरको हकप्रद सेयर, रु.५ अर्ब बराबरको म्युचुअल फन्ड, रु.३ अर्ब ४० करोड बराबरको डिबेन्चर, रु.२ अर्ब ४० करोड बराबरको बोनस सेयर र रु.९२ करोड ५० लाख बराबरको एफपीओ गरी कुल रु.३६ अर्ब १६ करोड बराबरको थप धितोपत्र सूचीकृत भएका छन् ।
- समीक्षा अवधिमा नेपाल धितोपत्र बोर्डले रु.९ अर्ब ४३ करोड बराबरको म्युचुअल फन्ड, रु.३ अर्ब ७८ करोड बराबरको हकप्रद सेयर र रु.३ अर्ब ३७ करोड बराबरको साधारण सेयर गरी कुल रु.१६ अर्ब ५७ करोड बराबरको धितोपत्र सार्वजनिक निष्कासनका लागि अनुमति दिएको छ ।

(वर्तमान सूचकहरूको स्रोत : NRB बाट प्रकाशित देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति)

(आ) नेपालमा पुँजी बजार सम्बन्धमा मौजुदा व्यवस्था तथा कार्यक्रमहरू

(क) नीतिगत व्यवस्थाहरू

- धितोपत्रसम्बन्धी ऐन, २०६३, धितोपत्र बजार सञ्चालन नियमावली, २०६४, वस्तु विनियमसम्बन्धी नियमावली, २०७४, चालु आवधिक योजनामा भएका व्यवस्थाहरू, चालु आर्थिक वर्षको बजेटमा भएका व्यवस्थाहरू, नेपाल धितोपत्र बोर्डको रणनीतिक योजना आदि ।

(ख) संस्थागत व्यवस्थाहरू

- अर्थमन्त्रालय, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल स्टक एक्सचेन्ज, धितोपत्र बजार नियमन निकायहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संस्था, पुँजी बजार व्यवस्थापनमा संलग्न अन्य संस्थागत व्यवस्थाहरू आदि ।

(ग) आ.व. २०८२/८३ को बजेटमा भएका व्यवस्थाहरू

- धितोपत्र बोर्डको संस्थागत क्षमता सुदृढ गर्ने,

- NEPSE को पुनर्संरचना गरी संस्थागत क्षमता बढाउने,
- प्राइभेट इक्विटी तथा भेन्चर क्यापिटलमा लगानी गर्न सक्ने कानुनी व्यवस्था गर्ने,
- सरकारी ऋणपत्रको दोस्रो बजार कारोबार सुरुवात गर्ने,
- गैरआवासीय नेपालीलाई दोस्रो बजारमा कारोबार गर्न अनुमति दिने व्यवस्था मिलाउने,
- धितोपत्र बजार र बिमा प्राधिकरणको संस्थागत क्षमता सुधार गर्ने,
- धितोपत्र औजारहरूको विस्तार र विविधीकरण गर्ने,
- पुँजी बजारलाई पारदर्शी प्रतिस्पर्धी बनाई लगानीकर्ताको हित सुनिश्चित गर्ने, आदि ।

(घ) अन्य व्यवस्थाहरू (कार्यगत, नीति तथा कार्यक्रम)

- धितोपत्रको दोस्रो बजारमा गैरआवासीय नेपालीको लगानी खुला गर्ने कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू रहेको,
- आन्तरिक ऋण परिचालन गर्दा वैदेशिक रोजगारमा गएका नागरिक र गैरआवासीय नेपालीलाई लक्षित गरी ऋणपत्र जारी गर्ने गरिएको,
- प्राइभेट इक्विटी तथा भेन्चर क्यापिटल सञ्चालनमा आएको,
- धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनियम बजारसम्बन्धी कानूनलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड र सिद्धान्तानुरूप बनाई कानुनी व्यवस्थाको सबलीकरण गर्ने,
- नेपाल धितोपत्र बोर्ड तथा धितोपत्र बजारसम्बन्धी सेवा प्रदायकको संस्थागत सुदृढीकरण र संरचनागत सुधार तथा क्षमता अभिवृद्धि गरिने,
- पुँजी बजारको विकास तथा विस्तारका लागि क्षेत्रगत तथा औजारगत विविधता ल्याउनुका साथै धितोपत्र औजारको विकास तथा विस्तार गर्न सहजीकरण गरिने,
- धितोपत्र बजारमा प्रणालीगत जोखिम न्यूनीकरण गर्दै लगानीकर्ताको हित प्रवर्धन गरी धितोपत्र बजारमा जनविश्वास बढाउने, आदि ।

४. नेपालको मुद्रा तथा पुँजी बजारमा देखिएका समस्या तथा समाधानका उपायहरू

समस्याहरू

- बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई स्थापना र सञ्चालनको सुरुवातकै समयमा पर्याप्त ध्यान दिन नसक्नु तथा सञ्चालनमा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई पनि केन्द्रीय बैंकको आफ्नै बाध्यात्मक परिस्थितिका कारण निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्य प्रभावकारी हुन नसक्नु,
- केन्द्रीय बैंकले निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणका क्रममा फेला पारेका कमीकमजोरी एवम् समस्याहरू र दिइएका सुझावलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले समयमै सम्बोधन नगर्नु,
- नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गर्ने निर्देशनहरूमा निकै छोटो समयमा परिवर्तन गर्ने गरेको,
- संस्थाको कर्मचारी तथा सञ्चालन खर्च तुलनात्मक रूपमा बढ्दै गएको र त्यसको प्रत्यक्ष एवम् अप्रत्यक्ष प्रभाव संस्थागत सुशासन एवम् ब्याजदरमा समेत परेको,

- विकास बैंक तथा वित्त कम्पनीहरूको निक्षेप परिचालनको आधार कमजोर रहेको,
- आन्तरिक तथा बाह्य लेखा परीक्षणको गुणस्तर कमजोर रहेको,
- वित्तीय संस्थाहरू समग्र जोखिम व्यवस्थापन गर्न सजग नरहेका,
- उत्पादनमूलक, औद्योगिक, कृषि, पर्यटन आदि क्षेत्रमा पर्याप्त लगानी हुन नसकी सेयर र घरजग्गा जस्तो अत्यन्त जोखिमपूर्ण क्षेत्रमा कर्जा लगानी केन्द्रित भएको,
- एक व्यक्ति वा समूहले धेरै संस्थामा लगानी गरी व्यक्तिगत तथा सामूहिक लाभ लिने गरेको, बढ्दो अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाले गर्दा एउटा संस्थामा Performance नराम्रो भएको ऋणीले अर्को संस्थाबाट सहजरूपमा कर्जा उपभोग गर्ने गरेको,
- एउटा बैंक वा वित्तीय संस्थाले अर्को बैंक वा वित्तीय संस्थालाई ऋणीका बारेमा यथार्थ विवरण तथा सूचना प्रदान गर्ने नगरेको,
- उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानीको अभाव रहेको,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सबै शाखामा फाइल सुपरभिजन गर्न नसकिएको,
- धितोपत्रको पूर्ण स्वचालित कारोबार प्रणाली सम्बन्धमा प्रभावकारी व्यवस्थाहरू कायम गर्न नसकिएको,
- धितोपत्र दलाल व्यवसायी सेवाका लागि अनुमति सम्बन्धमा प्रभावकारिता कायम गर्न नसकिएको,
- धितोपत्र बजार कारोबार प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न पूर्वाधार युक्त क्लियरिङ कम्पनी सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको कार्य प्रभावकारी नभएको,
- नेप्सेको संरचनागत सुधार सुदृढ पार्न नसकिएको,
- धितोपत्र तथा वस्तु विनिमय बजारसम्बन्धी शिक्षा तथा जनचेतना अभिवृद्धि गर्न नसक्नु,
- ऋणपत्र बजारको विकास तथा विस्तार सम्बन्धमा विद्यमान समस्या कायमै रहनु,
- पुँजी बजारका औजारको विविधीकरण सम्बन्धमा प्रभावकारिता हासिल गर्न नसकिनु, आदि ।

समाधानका उपायहरू

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नियमित निरीक्षण, सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन गर्नुपर्दछ, जसका लागि आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्ति, उपयुक्त प्रविधि एवम् कार्यशैलीको विकासमा केन्द्रीय बैंकले विशेष ध्यान दिनुपर्ने,
- नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निर्देशनहरू जारी गर्दा प्रत्येक निर्देशनको अल्पकालीन र दीर्घकालीन प्रभावलाई अनुमान गरी निर्देशन जारी गर्नुपर्ने,
- संस्थागत सुशासनलाई सबैभन्दा बढी प्राथमिकता दिँदै बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई दिशाबोध गर्ने सञ्चालक एवम् संस्थापकहरूले

व्यक्तिगत हित र स्वार्थभन्दा संस्थाको हितलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने,

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा हुन सक्ने अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाले दीर्घकालीन असर पार्ने भएकाले आफ्नो आन्तरिक स्रोत, साधन र क्षमताका आधारमा प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने,
- पारदर्शिता वृद्धि, स्रोत परिचालन र विविधीकरण तथा नीतिगत स्थिरता कायम गर्नुपर्ने,
- धितोपत्र बोर्डको संस्थागत तथा नियमन क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने,
- नेप्सेको संस्थागत सुधार गर्नुपर्ने,
- पूर्वाधारयुक्त क्लियरिङ कम्पनीहरूको व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- धितोपत्र कारोबारलाई पूर्णरूपमा विद्युतीय प्रणालीमा आबद्ध गरी स्वचालित बनाउनुपर्ने,
- पुँजी बजारका औजारको विविधीकरण सम्बन्धमा आवश्यक कार्य गर्नुपर्ने,
- ऋणपत्र बजारको विकास विस्तारमा दीर्घकालीन प्रयास गर्नुपर्ने,
- धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजारसम्बन्धी शिक्षा तथा जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने,
- संस्थागत सुशासन, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको अवलम्बनको प्रयास गर्नुपर्ने ।

५. निष्कर्ष

अल्पकालीन प्रतिभूतिहरूको खरिद बिक्रीमा संलग्न मुद्रा बजारलाई जोखिमरहित एवम् बढी तरलतायोग्य बनाउन केन्द्रीय बैंकले आफ्नो भूमिकालाई अझ प्रभावकारी बनाउनु आवश्यक देखिन्छ । विशेष गरी मुद्रा बजार सम्बन्धमा केन्द्रित भई हरेक वर्ष नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति जारी गर्ने, नेपाल राष्ट्र बैंकको सुपरिवेक्षण र नियमन प्रभावकारितामा अभिवृद्धि गर्नु अपरिहार्य छ । दीर्घकालीन प्रतिभूतिहरूको खरिद बिक्रीमा संलग्न हुने पुँजी बजारको क्षेत्र र दायरा तुलनात्मक रूपमा फराकिलो हुँदा यसको नियमन, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन अझ बढी प्रभावकारी बनाउनुपर्ने देखिन्छ । पुँजी बजार मुलुकको आर्थिक विकासको आधारसमेत रहेको हुँदा पुँजी बजारलाई थप स्वच्छ, प्रतिस्पर्धी एवम् भरपर्दो बनाउँदै धितोपत्र तथा वस्तु विनिमय बजारमा लगानीकर्ताहरूको पहुँच बढाउँदै देशको पुँजी बजारलाई सबल सक्षम बनाउनु आजको आवश्यकता हो ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू

१. धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ ।
२. सोपान मासिक पत्रिका तथा विभिन्न प्रतिवेदनहरू ।
३. विभिन्न वेबसाइटहरू ।
४. आवधिक योजना तथा वार्षिक बजेट ।
५. आनुभविक खोज तथा लेखन मौलिकता ।

वित्तीय पहुँच प्रवर्धनमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भूमिका

राम बहादुर खत्री*

पृष्ठभूमि

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्ने सेवा सुविधामा नागरिकको संलग्नताको अंश तथा अनुपातलाई वित्तीय पहुँच भनिन्छ । यो बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूप्रति जनमानसको विश्वसनीयता मापन गर्ने माध्यम एवम् आधार हो । जसका माध्यमबाट जनताले बैंक

तथा वित्तीय संस्थामा आफ्नो आबद्धताको सुनिश्चितता कति गरेका छन् भनी सङ्ख्यात्मक रूपमा जान्न सकिन्छ । हरेक स्थानीय तहमा कम्तीमा एक वाणिज्य बैंक हुनुपर्ने नीति नेपाल राष्ट्र बैंकले लिएको छ । परिणामस्वरूप ७५३ वटै स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकका शाखा रहेको तथ्याङ्क नेपाल राष्ट्र बैंकले सार्वजनिक गरिसकेको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या तथा शाखा सङ्ख्या

बैंक तथा वित्तीय	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या			शाखा सङ्ख्या		
	२०८१ असार मसान्त	२०८२ असार मसान्त	२०८२ कात्तिक मसान्त	२०८१ असार मसान्त	२०८२ असार मसान्त	२०८२ कात्तिक मसान्त
वाणिज्य बैंक	२०	२०	२०	५,०५६	५,०९९	५,१०४
विकास बैंक	१७	१७	१७	१,१३५	१,१३२	१,१३४
वित्त कम्पनी	१७	१७	१७	२८८	२९१	२९१
लघुवित्त वित्तीय संस्था	५२	५२	५२	५,०५१	५,००४	४,९८७
पूर्वाधार विकास बैंक	१	१	१	—	—	—
जम्मा	१०७	१०७	१०७	११,५३०	११,५२६	११,५१६

(स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक)

२०८२ कात्तिक मसान्तमा यस बैंकबाट २० वाणिज्य बैंक, १७ विकास बैंक, १७ वित्त कम्पनी, ५२ लघुवित्त वित्तीय संस्था र १ पूर्वाधार विकास बैंक गरी जम्मा १०७ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले इजाजतपत्र प्राप्त गरी सञ्चालनमा रहेका छन् । २०८२ असार मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू (लघुवित्त वित्तीय संस्थासमेत) को शाखा सङ्ख्या ११,५२६ रहेकोमा २०८२ कात्तिक मसान्तमा ११,५१६ रहेको छ । वित्तीय पहुँच आर्थिक विकास, गरिबी निवारण र दिगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न महत्त्वपूर्ण आधार हो । यसका प्रमुख तत्वहरू निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

१. बैंक खाता

व्यक्तिगत बचत खाता र चल्ती खाता तथा मुद्दती खाताले पैसाको सुरक्षित भण्डारण, लेनदेन, बिल भुक्तानी र सरकारी सुविधा प्राप्त गर्न सहयोग गर्छ । बैंक खाता नहुँदा व्यक्तिले नगदमै निर्भर रहनुपर्छ, जसले जोखिम बढाउँछ । नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले शून्य बैलेन्स खाता तथा आधारभूत बचत खाता जस्ता सुविधा विस्तार गरेका छन्, जसले सर्वसाधारणको पहुँचलाई वृद्धि गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ ।

२. मोबाइल बैंकिङ

स्मार्टफोन वा आधारभूत मोबाइल फोनमार्फत रकम ट्रान्सफर, बिल भुक्तानी, मोबाइल रिचार्ज, ऋण तिर्ने आदि सेवा लिन सकिन्छ । नेपालमा मोबाइल बैंकिङ प्रयोगकर्ता तीव्र रूपमा बढिरहेका छन्, किनकि ग्रामीण क्षेत्रमा पनि मोबाइलको पहुँच उच्च छ । बैंक शाखा नपुगेका क्षेत्रमा वित्तीय सेवा पुऱ्याउन यसको भूमिका महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

३. डिजिटल भुक्तानी प्रणाली

डेबिट/क्रेडिट कार्ड, मोबाइल वालेट, QR कोड, अनलाइन भुक्तानी प्लेटफर्म आदि मार्फत नगदरहित लेनदेन सम्भव हुन्छ । यस्ता प्रणालीले लेनदेनलाई छिटो, सस्तो र सुरक्षित बनाउँछन् । नेपालमा डिजिटल भुक्तानीको प्रयोग कोभिड महामारी पछि भन् बढेको छ, जसले वित्तीय समावेशितालाई तीव्र बनाएको छ ।

४. ग्रामीण बैंकिङ सेवा

ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखा, एजेन्ट बैंकिङ, माइक्रोफाइनेन्स संस्था र सहकारीहरूमार्फत सेवा विस्तार गरिन्छ । यस्तो बैंकिङले गाउँमा नै रकम जम्मा गर्न, निकाल्न, कर्जा आवेदन दिने लगायतका सुविधा प्रदान गरेको छ । नेपालमा ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय सेवा पुऱ्याउन यो तत्व अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छ ।

* वरिष्ठ सहायक (नगद), राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक

५. वित्तीय साक्षरता

व्यक्तिहरूलाई बचत गर्ने बानी, बजेट बनाउने, ऋण व्यवस्थापन, लगानीका विकल्प, जोखिम बुझ्ने आदि बारे शिक्षा दिनु आवश्यक छ । वित्तीय साक्षरता नहुँदा मानिसहरू ठगिन सक्छन् वा गलत निर्णय लिन सक्छन् । नेपाल राष्ट्र बैंक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लगायत विभिन्न संस्थाले वित्तीय शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका छन् ।

६. कर्जा पहुँच

व्यक्तिगत, व्यावसायिक तथा कृषि विकासका लागि कर्जा आवश्यक पर्छ । नेपालमा कर्जा सुविधा विस्तार भए पनि कागजी प्रक्रिया र धितोको समस्या अझै छ, जसलाई डिजिटल कारोबार र लेन्डिङमार्फत सम्बोधन गरिन्छ ।

यी तत्त्वहरू एकअर्कासँग अन्तरसम्बन्धित छन् । उदाहरणका लागि, बैंक खाता नभए मोबाइल बैंकिङ चलाउन गाह्रो हुन्छ, वित्तीय साक्षरता नभए डिजिटल भुक्तानी प्रयोग गर्न डर लाग्छ । नेपालमा डिजिटल प्रविधिको प्रयोग, एजेन्ट बैंकिङ र माइक्रोफाइनेन्स संस्थाहरूको विस्तारले वित्तीय पहुँचमा उल्लेखनीय सुधार आएको छ । यसरी वित्तीय पहुँचका यी तत्त्वहरूले व्यक्तिको आर्थिक सुरक्षा, उद्यमशीलता र समग्र राष्ट्रिय विकासमा योगदान पुऱ्याउँछन् ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको पृष्ठभूमि र पहुँचको स्थिति

नेपालमा आधुनिक बैंकिङ प्रणालीको सुरुवात वि.सं. १९९४ मा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापनासँगै भएको मानिन्छ । त्यसपछि वि.सं. २०१३ मा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना हुन पुग्यो । यी संस्थाहरूले नेपालको मौद्रिक प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेले । तर ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा बैंकिङ सेवाको विस्तार, वित्तीय पहुँच तथा सरकारी स्वामित्व र नियन्त्रण रहेको वाणिज्य बैंकको आवश्यकता महसुस भएपछि वि.सं. २०२२ माघ १० मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको जन्म हुन पुग्यो ।

वित्तीय पहुँचको महत्त्व

- वित्तीय पहुँचले बचत, कर्जा, भुक्तानी, विप्रेषण तथा बिमा सेवाको उपयोग सुनिश्चित गर्दछ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थामार्फत वित्तीय पहुँच सुरक्षित र नियमित हुन्छ ।
- वित्तीय पहुँच अभिवृद्धिले वित्तीय बहिष्करणलाई न्यूनीकरण गर्न मद्दत गर्दछ ।
- सस्तो ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध हुँदा उद्यमशीलता र स्वरोजगार प्रवर्धन हुन्छ ।
- ग्रामीण, पिछडिएका तथा न्यून आय भएका वर्गका लागि वित्तीय पहुँच अत्यावश्यक हुन्छ ।
- डिजिटल बैंकिङ सेवाले वित्तीय पहुँचलाई सहज, छरितो र व्यापक बनाएको छ ।
- वित्तीय पहुँचले विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट प्रवाह गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- वित्तीय पहुँच विस्तारले गरिबी न्यूनीकरण तथा आर्थिक समावेशीकरणमा योगदान पुऱ्याउँछ ।

- समावेशी आर्थिक विकासका लागि वित्तीय पहुँचको भूमिका महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

वित्तीय सेवाहरूको प्रयोग र पहुँचको मापन

वित्तीय पहुँच भनेको व्यक्तिहरू र व्यवसायहरूले औपचारिक वित्तीय सेवाहरू जस्तै : खाता, भुक्तानी, बचत, ऋण र जोखिम व्यवस्थापनमा कति सहज र प्रभावकारी रूपमा पहुँच प्राप्त गर्छन् भन्ने कुरालाई जनाउँछ । यसको मापन वित्तीय समावेशीकरण (Financial Inclusion) को महत्त्वपूर्ण हिस्सा हो, जसले गरिबी न्यूनीकरण, आर्थिक स्थिरता र दिगो विकास लक्ष्यहरू आदिको प्राप्तिमा योगदान पुऱ्याउँछ । वित्तीय पहुँचको मापन मुख्य रूपमा दुई पक्षमा आधारित हुन्छ, आपूर्ति पक्ष र माग पक्ष ।

आपूर्ति पक्षको मापन

यसले वित्तीय संस्थाहरूको उपलब्धता, घनत्व र पूर्वाधारलाई जनाउँछ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको Financial Access Survey यसको प्रमुख स्रोत हो ।

माग पक्षको मापन

यसले व्यक्तिहरूले वित्तीय सेवाहरू कसरी प्रयोग गर्छन् र प्रयोगकर्ताले कस्ता अवरोधहरू सामना गर्छन् भन्ने कुरालाई मापन गर्छ । विश्व बैंकको Global Findex Database यसको प्रमुख उपकरण हो । यी दुवै डाटाबेसहरूले समयसँगै तुलना गर्न र नीति प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न सहयोग गर्छन् । विश्व बैंकको Enterprise Surveys ले फर्महरूको पहुँच मापन गर्छ भने G-20 Financial Inclusion Indicators ले डिजिटल भुक्तानी र गुणस्तरलाई जोड दिने गर्दछ ।

वित्तीय पहुँचले वित्तीय साक्षरतालाई विभिन्न तरिकाबाट सहयोग गर्दछ । यी दुई अवधारणाहरू एक अर्कासँग घनिष्ठ रूपमा जोडिएका हुन्छन् र प्रायः एकअर्कालाई पूरक बनाउँछन् । मुख्य रूपमा, वित्तीय पहुँचले व्यावहारिक रूपमा अनुभव प्रदान गरेर साक्षरतालाई बढाउँछ । यसलाई निम्न बुँदाहरूमा व्याख्या गर्न सकिन्छ :

व्यावहारिक अनुभवका रूपमा

जब व्यक्तिहरूले बैंक खाता, बचत, ऋण, बिमा वा डिजिटल भुक्तानी जस्ता वित्तीय सेवाहरूको पहुँच पाउँछन्, उनीहरूले ती सेवाहरू प्रयोग गर्ने क्रममा व्यावहारिक ज्ञान प्राप्त गर्छन् ।

शिक्षा र जागरूकताका कार्यक्रमहरूका माध्यमबाट

वित्तीय पहुँच बढाउने नीतिहरू जस्तै नेपालको वित्तीय समावेशीकरण रणनीतिमा प्रायः वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरू समावेश गरिएको छ । बैंकहरूले नयाँ ग्राहकहरूलाई खाता खोल्दा वा सेवा प्रदान गर्दा आधारभूत शिक्षा दिन्छन्, जसले साक्षरता स्तर बढ्न जान्छ । डिजिटल वित्तीय सेवाहरूले विभिन्न वित्तीय साक्षरता बढाउँन मद्दत गर्दछन् ।

आत्मविश्वास र रुचिको विकासका माध्यमबाट

वित्तीय सेवाहरूको पहुँचले व्यक्तिहरूमा वित्तीय कारोबारप्रति आत्मविश्वासलाई बढाउँछ । उनीहरूले पैसाको महत्त्व, बचतको फाइदा र लगानीका अवसरहरूबारे बढी रुचि लिन्छन्, जसले थप सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्छ ।

सकारात्मक सिर्जनाका माध्यमबाट

वित्तीय पहुँच नहुँदा व्यक्तिहरू अनौपचारिक माध्यम (महँगो र चक्रीय साहु-महाजन) मा निर्भर हुन्छन्, जसले साक्षरता बढाउँदैन । तर औपचारिक पहुँचले यो दुष्चक्र तोडेर सकारात्मक चक्रलाई सुरु गर्न सहयोग गर्दछ । प्रयोग बढ्दा सिकाइ बढ्छ । त्यसै गरी सिकाइ बढ्दा राम्रो प्रयोग पनि बढ्ने गर्दछ ।

नेपालमा वित्तीय पहुँच विस्तारका चुनौतीहरू

नेपालमा विशेष गरी ग्रामीण, दुर्गम र विपन्न वर्गमा वित्तीय पहुँच सीमित छ । IFC/World Bank को Nepal Financial Inclusion Report, 2023 तथा अन्य अध्ययनहरूले मुख्य चुनौतीहरूलाई निम्नानुसार आँल्याएका छन् :

१. भौगोलिक र पूर्वाधारसम्बन्धी चुनौती

नेपालको हिमाली र पहाडी भूगोलका कारण ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा बैंक शाखा विस्तार गर्न कठिन छ । कर्णाली र सुदूरपश्चिम क्षेत्रमा शाखा र सेवा न्यून छ । सडक, बिजुली र इन्टरनेटको अभावले ब्रान्चलेस बैंकिङ र डिजिटल सेवा प्रभावित छन् । धेरै क्षेत्रमा इन्टरनेट कनेक्टिभिटी कमजोर छ, जसले मोबाइल बैंकिङलाई बाधा पुऱ्याउँछ । यसले गर्दा लघुवित्त संस्थाहरूको शाखा पनि घट्दै गएको छ ।

२. वित्तीय साक्षरताको कमी

धेरै नेपालीमा वित्तीय ज्ञान न्यून छ । बचत, कर्जा, बिमा र डिजिटल भुक्तानीबारे जानकारीको अभावले सेवाको उपयोग कम हुन्छ । लच्य को द्यबकभक्षिभ णाचखभथ रँ प्लबलअष्णीप्लभचबअथँ चकभधयचप ले पनि यो समस्या उजागर गरेको छ । ग्रामीण महिलाहरूमा यो कमी बढी छ ।

३. लैङ्गिक र सामाजिक असमानता

महिलाहरूमा वित्तीय पहुँच कम छ । सामाजिक मान्यता, स्वामित्वको अभाव र क्रेडिट हिस्ट्री नहुँदा कर्जा पाउन कठिन हुन्छ । विपन्न वर्ग, दलित, जनजाति र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूमा पनि असमानता छ ।

४. कर्जा पहुँच र जोखिम व्यवस्थापनका समस्या

उच्च कोलेटरल माग, जटिल प्रक्रिया र उच्च ब्याजदरले साना व्यवसायी र किसानलाई कर्जा रोकिन्छ । क्रेडिट इन्फर्मेसन सिस्टम कमजोर छ, जसले क्रेडिट स्कोरिङमा समस्या ल्याउँछ । कृषि र साना उद्यममा जोखिम बढी भएकाले बैंकहरू हिचकिचाउँछन् ।

५. डिजिटल र प्रविधिसम्बन्धी अवरोध

डिजिटल साक्षरतामा कमी, साइबर सुरक्षा जोखिम र सेवाको महँगोपनले डिजिटल वित्तीय सेवा विस्तारमा बाधा पुऱ्याउँछ ।

६. नियामक र नीतिगत चुनौती

बैंकहरू सहरी क्षेत्रमा केन्द्रित छन् । ग्रामीण विस्तारमा प्रोत्साहनको कमी, मर्जर नीतिले संस्था सङ्ख्या स्थिर राखे पनि शाखा सङ्कुचन भएको छ । वित्तीय स्थिरता कायम राख्दै समावेशीकरण बढाउन सन्तुलन आवश्यक छ ।

वित्तीय पहुँच विस्तारका उपायहरू

वित्तीय पहुँच कुनै पनि देशको आर्थिक विकास, गरिबी न्यूनीकरण

तथा समावेशी आर्थिक प्रणाली निर्माणको आधारभूत पूर्व सर्त हो । समाजका सबै वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई औपचारिक वित्तीय प्रणालीमा समेट्न सकिँएमा बचत, लगानी र उत्पादनशील गतिविधिमा वृद्धि भई समग्र आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ । नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुकमा वित्तीय पहुँच अभै पनि समान रूपमा विस्तार हुन नसकेको अवस्थामा यसलाई प्रवर्धन गर्न बहुआयामिक प्रयास आवश्यक देखिन्छ । जसलाई देहायबमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ :

- ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाको भौतिक र विद्युतीय पहुँच विस्तार गर्ने,
- शाखारहित बैंकिङ, एजेन्ट बैंकिङ, मोबाइल बैंकिङ र डिजिटल भुक्तानी प्रणालीको प्रभावकारी विकास र विस्तार गर्ने,
- वित्तीय समावेशीकरणलाई प्राथमिकतामा राखी स्पष्ट, दीर्घकालीन र कार्यान्वयनयोग्य नीति तथा रणनीति निर्माण गर्ने,
- महिला, विपन्न वर्ग, किसान, साना उद्यमी तथा सीमान्तकृत समुदायलाई लक्षित विशेष वित्तीय कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संस्थागत संरचना, सेवा प्रवाह प्रणाली र कार्यक्षमता सुधार गरी ग्राहकमैत्री बनाउने,
- लघुवित्त संस्थाहरूको नियमन, अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण प्रणालीलाई सुदृढ र प्रभावकारी बनाउने,
- वित्तीय सेवाको लागत घटाई सरल प्रक्रिया र न्यूनतम कागजी फ्रिक्चरमार्फत सेवा उपलब्ध गराउने,
- सरकार, निजी क्षेत्र र वित्तीय संस्थाबिच समन्वय र सहकार्य बढाई वित्तीय पहुँचलाई दिगो र समावेशी बनाउने ।

नेपालमा वित्तीय पहुँच विस्तारका प्रयास

वित्तीय पहुँच बढाउन नेपालमा विभिन्न प्रयासहरू भइरहेका छन् । यी प्रयासहरूले ग्रामीण क्षेत्र, महिला, साना तथा मझौला व्यवसाय र कम आय भएका समूहलाई लक्षित गरेका छन् । मुख्य प्रयासहरूलाई देहायबमोजिम व्यक्त गर्न सकिन्छ ।

नीतिगत प्रयास

- राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण रोडम्याप (National Financial Inclusion Roadmap) २०३० सबैका लागि सुलभ वित्तीय सेवा २०३० सम्म भन्ने लक्ष्यका साथ तयार पारिएको छ, जसमा ध्यचमि द्यबलप र IFC जस्ता संस्थाहरूसँग सहकार्य गरिएको छ ।
- वित्तीय साक्षरता फ्रेमवर्कले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई वित्तीय शिक्षा कार्यक्रम अनिवार्य गरेको छ । विद्यार्थी लक्षित NRB with Students कार्यक्रम र NGO हरूसँग सहकार्य पनि गरिएको छ ।

प्रविधिमा आधारित प्रयास

- डिजिटल भुक्तानी तथा मोबाइल बैंकिङको तीव्र विस्तार भएको छ । QR कोड भुक्तानी, मोबाइल वालेट, इन्टरनेट बैंकिङ र SMS बैंकिङलाई प्रोत्साहन गरिएको छ ।
- शाखारहित बैंकिङ कार्यलाई प्राथमिकता दिइएको छ । दुर्गम क्षेत्रमा बीएलबी मार्फत सजह रूपमा बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउने प्रयत्न गरिएको छ ।

अन्य

- विपन्न वर्ग कर्जा अनिवार्यरूपले बैंकले प्रदान गर्नुपर्ने प्रावधान छ । बैंकहरूले कुल कर्जाको निश्चित प्रतिशत विपन्न वर्ग, कृषि र साना व्यवसायमा लगाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- माइक्रोफाइनान्स संस्थाहरूको भूमिकालाई बढाउँदै ग्रामीण तथा महिला लक्षित कर्जा वितरणमा प्राथमिकता दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

वित्तीय पहुँच प्रवर्धनमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भूमिका

नेपालको पूर्ण सरकारी स्वामित्वको सबैभन्दा ठुलो वाणिज्य बैंक भएका नाताले वित्तीय पहुँचको प्रवर्धनमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । वि.सं. २०२२ माघ १० गते स्थापना भएको यस बैंकले ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा बैंकिङ सेवा विस्तार गरेर वित्तीय समावेशीकरणलाई मजबुत बनाउन ठुलो योगदान पुर्याएको छ ।

हाल यस बैंकले नेपालका सबै ७ प्रदेश र ७७ जिल्लालाई नै आफ्नो बृहत्तर शाखा सञ्जालले जोडेको छ । बैंकको २०८२ मङ्सिर मसान्तसम्मको तथ्याङ्कअनुसार यस बैंकले वित्तीय पहुँचमा पुर्याएको योगदानलाई निम्न तथ्याङ्कले अझ स्पष्ट पार्दछ ।

विवरण	सङ्ख्या
निक्षेपकर्ताको सङ्ख्या	४७ लाख
कर्जाका ग्राहकको सङ्ख्या	५ लाख
डेबिट कार्ड (भिसा)	५,०६,०३०
क्रेडिट कार्ड	२७०१
डेबिट कार्ड (एस.सी.टी)	२०५०००
बी.एल.बी	१०१
एक्टिभ मोबाइल बैंकिङ प्रयोगकर्ता	१२,०५,०००
एक्टिभ इन्टरनेट बैंकिङ	१८०००
एटीएम टर्मिनल	३२२
जम्मा शाखा सङ्ख्या	३११

(स्रोत : राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, योजना, अनुसन्धान तथा व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विभाग)

यस तथ्याङ्कले नेपालमा वित्तीय पहुँचको क्षेत्र केवल विस्तार भएको मात्र नभई डिजिटल माध्यमको प्रयोगमार्फत वित्तीय समावेशीकरणमा उल्लेखनीय प्रगति भएको प्रस्ट पार्दछ । ग्रामीण तथा अर्ध सहरी भेगसम्म बैंकिङ सेवा विस्तार गर्न सफल यी प्रविधिमैत्री माध्यमहरूले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई औपचारिक प्रणालीभित्र ल्याउँदै अझ समावेशी बनाउने दिशामा समेत राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको पुष्टि हुन्छ । यसका मुख्य भूमिकाहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा पहुँच

देशभर शाखा सञ्जाल विस्तार गरी बैंकिङ सेवा नपुगेका स्थानमा शाखा/एक्सटेन्सन काउन्टर सञ्चालन गरेको छ भने ग्रामीण क्षेत्रमा पुगेर जनतालाई बचत, भुक्तानी र ऋण सेवामा जोड्ने काममा अग्रणी भूमिका निर्वाह गरेको छ । देशभरका सात वटै प्रदेश, ७७ जिल्ला,

७५३ वटै स्थानीय तहमा ३११ वटा शाखा कार्यालय, ३२२ एटीएम र १०१ वटा ब्राञ्चलेस बैंकिङ तथा ७० वटा भन्दा बढी एक्सटेन्सन काउन्टरहरूको बृहत्तर सञ्जालमार्फत सेवा प्रदान गरिरहेको छ । बैंकले हुम्ला, डोल्पा, मुगु, जुम्ला, बाजुरा, दार्चुला, मनाङ, मुस्ताङ, रोल्पा, रुकुम जस्ता दुर्गम तथा ग्रामीण जिल्लाहरूमा शाखा स्थापना गरी वित्तीय पहुँच विस्तारमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ ।

आधारभूत बैंकिङ सेवाको प्रवर्धन

बैंकले न्यूनतम वा शून्य मौज्दातमा खाता खोल्ने सुविधा प्रदान गरेको छ । बैंकिङ सेवा नपुगेका तथा न्यून आय भएका नागरिकलाई औपचारिक वित्तीय प्रणालीमा समावेश गरेको छ । यसका साथै सहज खाता खोल्ने प्रक्रिया, सस्तो सेवा शुल्क, डेबिट कार्ड तथा एटीएम सेवा र सरकारी भुक्तानी सिधै खातामा जम्मा हुने व्यवस्था जस्ता सेवामार्फत आमनागरिकलाई बचत गर्ने बानी विकास गर्न प्रोत्साहन गरेको छ । यसले ग्रामीण तथा पिछडिएका वर्गको आर्थिक पहुँच बढाउँदै वित्तीय समावेशिता र आर्थिक सशक्तीकरणमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याएको छ ।

सरकारी कार्यक्रमको कार्यान्वयन

सरकारी कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले सामाजिक सुरक्षा भत्ता (वृद्ध, अपाङ्ग, एकल महिला), सरकारी तलब भत्ता, पेन्सन, छात्रवृत्ति, राहत तथा अनुदानको भुक्तानी प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउँदै आएको छ । बैंकले सरकारी कारोबारको रकम सिधै सम्बन्धित खातामा पठाइने प्रणाली लागु गरी पारदर्शिता र विश्वास बढाएको छ । यसका साथै ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा भुक्तानी सेवा विस्तार, समयमै रकम प्राप्त हुने व्यवस्था र डिजिटल भुक्तानी प्रणालीको प्रयोगमार्फत सेवाग्राहीको पहुँच र सुविधा दुवै बढाएको छ, जसले सरकारी कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयनमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याएको छ ।

साना तथा प्राथमिकता क्षेत्र कर्जामा प्राथमिकता

साना तथा प्राथमिकता क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहका माध्यमबाट राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले कृषि, साना उद्योग, स्वरोजगार, महिला उद्यमी, युवा तथा पिछडिएका समुदायलाई लक्षित गरी कर्जा प्रवाह गर्दै आएको छ । बैंकले सहज प्रक्रिया र न्यूनतम ब्याजदरमा ऋण सुविधा, कृषि उत्पादन, पशुपालन तथा घरेलु उद्योग प्रवर्धन र उद्यमशीलता विकास कार्यक्रमसँग जोडिएर कर्जा प्रवाह गरी आत्मनिर्भरता बढाउन महत्त्वपूर्ण सहयोग गरेको छ । यसले आत्मरोजगार सिर्जना, आयआर्जन वृद्धि र स्थानीय अर्थतन्त्र सुदृढीकरणमार्फत वित्तीय समावेशिता विस्तारमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

डिजिटल वित्तीय सेवा

डिजिटल वित्तीय सेवाको विकासमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले एटीएम, डेबिट कार्ड, मोबाइल बैंकिङ र इन्टरनेट बैंकिङ जस्ता सेवामार्फत क्यासलेस कारोबारलाई प्रवर्धन गरेको छ । यी सेवाले टाढा तथा ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका ग्राहकलाई बैंक धाउन नपरी घरबाटै कारोबार गर्न सक्ने सुविधा प्रदान गरी समय र खर्च दुवै बचत गराएको छ । साथै डिजिटल भुक्तानी प्रणालीमार्फत सुरक्षित, छिटो र पारदर्शी कारोबार, २४ घण्टा सेवा उपलब्धता र भुक्तानी प्रणालीको आधुनिकीकरण गरी वित्तीय पहुँच विस्तारमा बैंकले महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ ।

वित्तीय साक्षरता

वित्तीय साक्षरताको प्रवर्धनमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले बैंकिङ, बचत, ऋण तथा डिजिटल सेवासम्बन्धी वित्तीय सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । यस्ता कार्यक्रममार्फत नयाँ तथा ग्रामीण क्षेत्रका प्रयोगकर्तालाई बैंकिङ प्रणाली बुझ्न, सही वित्तीय निर्णय गर्न र डिजिटल सेवा सुरक्षित रूपमा प्रयोग गर्न मद्दत पुगेको छ । साथै बचत गर्ने बानीको विकास, कर्जा लिने प्रक्रिया र प्रभावकारी व्यवस्थापन, र वित्तीय जालसाजी र ठगीबाट बच्न आवश्यक शिक्षा तथा सचेतना प्रदान गरी बैंकले दीर्घकालीन वित्तीय समावेशिता र आर्थिक सशक्तीकरणमा योगदान पुऱ्याएको छ ।

विश्वास र स्थिरता

विश्वास र स्थिरताका दृष्टिले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको बैंक भएकाले यसप्रति जनविश्वास निकै उच्च छ । बैंकले दीर्घकालीन स्थिरता, नियमित तथा सुरक्षित बैंकिङ सेवा, सङ्कट वा आर्थिक अस्थिरताका समयमा पनि निरन्तर सेवा प्रवाह ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा समेत नरोकिने व्यवस्था, सरकारी नीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन र ग्राहकको निक्षेप सुरक्षित रहने विश्वासमार्फत बैंकले वित्तीय प्रणालीमा स्थायित्व र विश्वसनीयता कायम गरेको छ ।

उपसंहार

वर्तमान युगमा आर्थिक समृद्धि र समावेशी विकासको मूल आधार वित्तीय पहुँच हो । यसले नागरिकलाई बैंकिङ सेवामा सहज पहुँच प्रदान गर्ने कुरा निश्चित गर्दछ, जसको परिणामस्वरूप समग्र अर्थतन्त्रमा वृद्धि, समृद्धि र सामाजिक न्यायको प्रवर्धन हुन्छ । यस सन्दर्भमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भूमिका अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

अर्थतन्त्रको स्थायित्व र समृद्धि लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको वित्तीय पहुँच प्रवर्धन कार्यले कैयौँ सामाजिक र आर्थिक परिवर्तनहरू ल्याएको छ । यस बैंकले आफ्नो विशाल नेटवर्क र विविध वित्तीय उत्पादनहरूका माध्यमबाट, म्याच्युरिटी, लोन सुविधा र बचत खाताहरू जस्ता आधारभूत वित्तीय सेवाहरू जनतासम्म पुऱ्याएको छ । यसले गरिब र पिछडिएका वर्गलाई पनि वित्तीय संस्थामा आबद्ध गराउन मद्दत गरेको छ, जसले तिनीहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याएको छ । नागरिकको वित्तीय पहुँचलाई प्रवर्धन गर्न राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले देशभरका ग्रामीण र सडक सञ्जालसमेत नपुगेका क्षेत्रमा पुगेर बैंकिङ सेवाहरू पुऱ्याउने कार्यमा योगदान पुऱ्याएको छ ।

बैंकले नयाँ शाखाहरू खोल्ने, मोबाइल बैंकिङ सेवा विस्तार गर्ने, र डिजिटल प्लेटफर्ममार्फत वित्तीय सेवाहरू उपलब्ध गराउने जस्ता कार्यहरूले आमजनतालाई वित्तीय समावेशनमा सहभागी गराएको छ । यसले वित्तीय साक्षरता बढाउन र अनलाइन लेनदेनको सहजतासँगै सुरक्षा पनि सुनिश्चित गरेको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको वेबसाइट । (www.rbb.com.np) ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको वेबसाइट (www.nrb.org.np) ।

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको वेबसाइट (www.mof.gov.np) ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक विशेषाङ्क ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका विभिन्न समाचार बुलेटिन ।

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति ।

नेपाल राष्ट्र बैंक, मौद्रिक नीति ।

सफलताको कथा

ह्याचरी व्यवसायमा स्थापित उद्यमी : मुकुन्द कँडेल

नेपाललाई कृषि प्रधान देश भनिन्छ । कुल ग्राहस्थ्य उत्पादनमा करिब २४ प्रतिशत योगदान रहेको हाम्रो देशमा व्यावसायिक रूपमा कृषि व्यवसाय गर्ने जनसङ्ख्या भने निकै कम छ । पशुपंक्षी व्यवसाय गर्दै देशको कृषि तथा रोजगारी क्षेत्रमा योगदान गर्नुभएका सफल कृषि उद्यमी कुखुरा उत्पादक (ह्याचरी) मुकुन्द कँडेलको सफलताको कथा यहाँ प्रस्तुत गर्दैछौं ।

चितवनको भरतपुरमा जन्मनुभएका मुकुन्द कँडेल २०५२ सालदेखि नै कुखुरा व्यवसायमा संलग्न हुनुहुन्छ । त्यतिबेला उहाँले सीमित आमदानी हुने अण्डा दिने केही कुखुरा घरमै राखेर परम्परागत रूपमा कुखुरा पालन गर्न थाल्नुभयो । करिब ६ वर्ष पछि कँडेल २०५८ सालमा रोजगारीका लागि दक्षिण कोरिया जानुभयो ।

उहाँले कोरियामा करिब ५ वर्ष काम गरेर अब आफ्नै देशमा केही गर्नुपर्छ भन्ने हुर्द हुटी लिएर नेपाल फर्कनुभयो । पछि उहाँमा व्यावसायिक कुखुरा पालन गर्ने सोचको विकास भयो । त्यस समयताका नेपालमा व्यवसाय गर्न सोचेजस्तो सजिलो थिएन, निकै नै चुनौतीहरू थिए । कोरियाबाट फर्केका ३ जनासहित ८ जना साथिहरू मिलेर नवलपरासीमा फर्म दर्ता गरी ह्याचरी व्यवसाय सुरु गर्नु भयो । केही समय नवलपरासीमा फर्म सञ्चालन गरिसकेपछि साथिहरूसँगको

■ प्रस्तुति : विनोद शर्मा, शाखा सहायक प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक शाखा कार्यालय, कोहलपुर

“हामीलाई बैंकको सावार् ब्याज तिर्न, बिजुलीको बिल तिर्न गाह्रो भइरहेको अवस्था थियो । यता व्यवसाय थिएन, आमदानी थिएन; उता कर्जाको किस्ता तथा ब्याज तिर्नुपर्ने दिन आइरहेको थियो । प्रतिकूल परिस्थितिले व्यवसाय बिग्रिने अवस्थामा पुग्यो । यस्तो अवस्थामा बैंकले सहज वातावरण निर्माण गर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्यो । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले थप डेढ करोड कर्जा उपलब्ध गरायो । यो महामारीको अवस्थामा थला परेको व्यवसायलाई उकास्न धेरै राहत मिल्यो । विस्तारै कोरोना महामारीको प्रभाव कम हुँदै गयो र व्यवसायले पनि पुनः गति लिन थाल्यो ।”

■ मुकुन्द कँडेल
ह्याचरी व्यवसायी

साभेदारीबाट निस्केर गोर्खामा भई गोर्खा ह्याचरीका नाममा फर्म दर्ता गरेर कुखुरा उत्पादन व्यवसाय थाल्नु भयो । पहाडी जिल्ला गोर्खामा व्यवसाय सञ्चालन गर्दा विभिन्न खालका समस्या एवम् चुनौतीहरू देखा पर्न थाले । गोर्खाबाट बोइलरका चल्ला बाँके, बर्दिया, सुर्खेत, कालिकोट गएर बेच्दा ढुवानी खर्चिलो भई चल्ला महँगोमा बेच्नुपर्ने भयो । यसले गर्दा ग्राहक पलायन हुनुका साथै बजार गुम्ने जोखिम बढ्न गयो ।

सोही कुरालाई मध्येनजर गर्दै बाँके बर्दियामै

फर्म सञ्चालन गर्नुपर्ने सोच राख्दै कँडेल व्यावसायिक सम्भाव्यता अध्ययनका लागि बर्दिया जिल्लामा आएर फर्मका लागी भनेर जग्गा खरिद गर्नु भयो । त्यसको करिब एक वर्षमा भौतिक संरचनाहरू निर्माण गरी बर्दिया जिल्लाको बाँसगडी नगरपालिकामा बोइलरका चल्ला उत्पादन गरी बिक्री वितरण गर्ने व्यवसाय (ह्याचरी) सुरु गर्नु भयो ।

यतिसम्म गर्दा उहासँग भएको पुँजी सकिसकेको थियो । जसोतसो व्यवसाय सञ्चालन त भयो । अब व्यवसाय विस्तार,

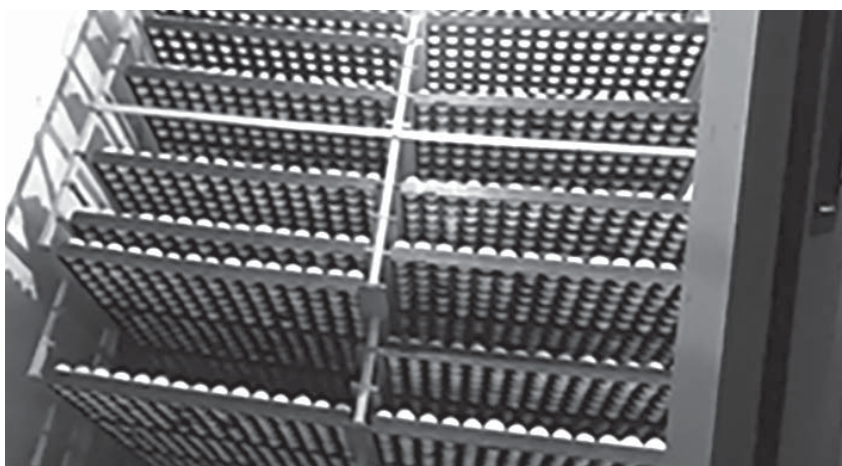
बजारीकरणका साथै अन्य उपकरण जडान, खोर निर्माण, चल्ला खरिद, दाना र औषधि व्यवस्थापनको लागि उहाँलाई थप लगानीको आवश्यकता थियो, तर आफूसँग पैसा थिएन । यसै क्रममा २०७३ सालतिर एकजना व्यवसायीले उहाँलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको चेक दिनुभयो । उक्त चेक साट्न कँडेल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको कोहलपुरस्थित शाखा कार्यालयमा जाँदा त्यहाँ निकै भिडभाड थियो । त्यो भिडभाडमा छिटो चेक साट्नका लागि शाखा प्रबन्धकको कार्यक्षमा जानुभयो र आएका बेला आफूलाई व्यवसायका लागि थप पुँजी आवश्यक भएको कुरा राखिहाल्नु भनेर शाखा प्रबन्धक समक्ष आफ्नो कुरा राख्नु भयो । कँडेल भन्नुहुन्छ - “मेरो कुरा राख्दा शाखा प्रबन्धक पनि सकारात्मक हुनु भयो र कागजात मगाई हेर्नै भन्नु भयो ।” कँडेललाई अन्य बैंकहरूले पनि कर्जा लगानी गर्न प्रस्ताव भने नगरेका होइनन् । तर कर्मचारीबाट प्राप्त स्पष्ट परामर्श, सरल र सहज प्रक्रिया तथा किसानमैत्री सेवाका कारण उहाँले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट कर्जा लिने निर्णय गर्नु भयो । उहाँले थोरै होस् तर राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाटै कर्जा लिनुपर्छ भन्ने मानसिकता बनाउनुभएको हुँदा अन्य बैंकमा कुरा नै गर्न जानुभएन । उल्टै उहाँलाई कर्जा प्रस्ताव गर्न अन्य बैंकका मेनेजरहरू आउनु भयो । तर उद्यमी कँडेलले ती प्रस्ताव इन्कार गर्नु भयो ।

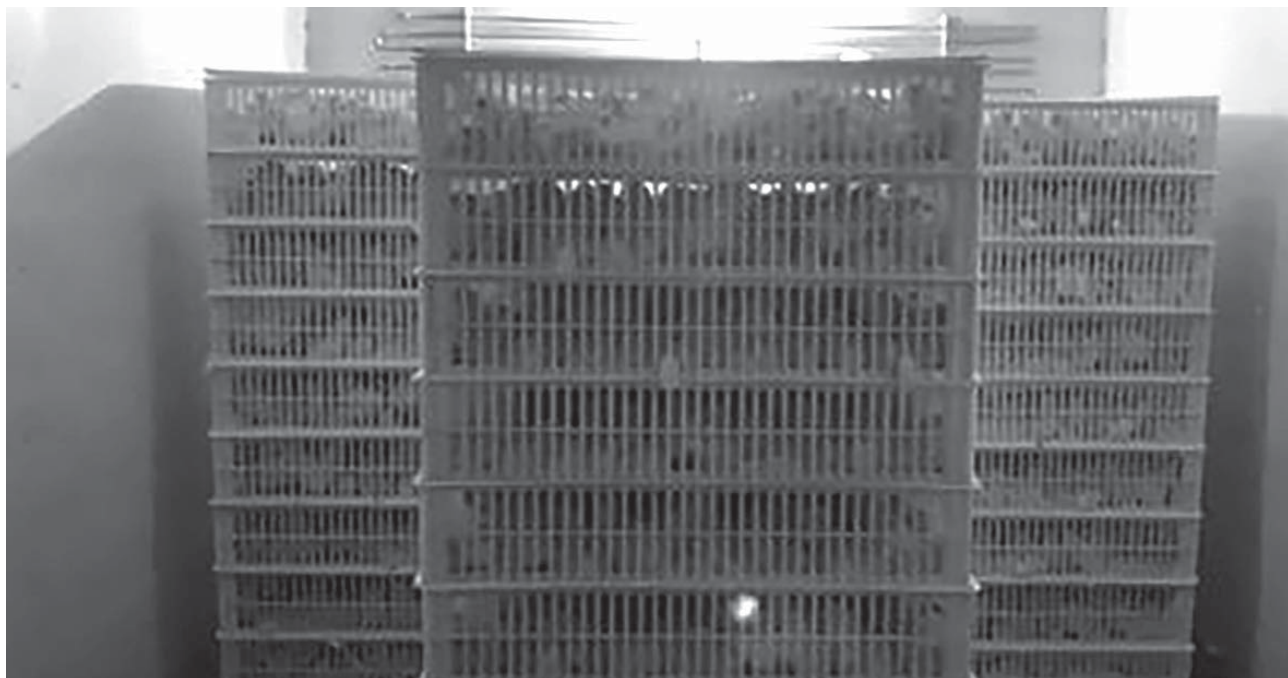
त्यसै क्रममा कार्यालयको कामको सिलसिलामा केन्द्रीय कार्यालयबाट

उपकार्यकारी अधिकृत आएको मौका पारेर शाखा कार्यालय कोहलपुरका शाखा प्रबन्धकले उहाँको फर्म भिजिटका लागि लैजानु भयो । उक्त फर्मका सञ्चालक कँडेलको भावी योजना र फर्म हेर्दा केन्द्रीय कार्यालयबाट आउनुभएका उपकार्यकारी अधिकृत सकारात्मक हुनु भयो ।

यसरी जोडियो राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँग गोर्खा ह्याचरीको व्यावसायिक सम्बन्ध । उहाँलाई बैंकले १ करोड ८० लाख अनुदानसहितको कृषि कर्जा लगानी गर्ने भयो । बैंकबाट कृषि कर्जा स्वीकृत भएपछि उहाँको उद्यमशीलताले गति लियो । कर्जा प्राप्त गर्नु अघि सीमित रहेको आम्दानी उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भई हाल वार्षिक ५ करोडसम्म कारोबार हुने गरेको छ । साथै व्यवसायले ग्रामीण अर्थतन्त्रमा समेत योगदान पुर्‍याएको छ ।

सुरुमा २ जना पूर्णकालीन र २/३ जना आंशिक कामदार राखेर सुरु भएको ह्याचरी फर्ममा हाल आफ्नै साढे तीन बिगाह जग्गामा अत्याधुनिक चल्ला निकाल्ने स्वचालित मेसिन, स्वचालित दाना उत्पादन गर्ने आफ्नै फ्याक्ट्री साथै वातावरण अनुकूलित कुखुराको खोर र पूर्णकालीन रूपमा २२ जना कर्मचारी कार्यरत छन् भने सिजनअनुसार १०-१२ जना कामदार थपघट भइरहन्छन् । फर्ममा काम गर्ने कर्मचारीले पैतिस हजारसम्म तलब भत्ताका साथै खाना बस्नको समेत सुविधा पाउने गरेका छन् । हाल कुखुरा बोक्ने आफ्नै दुई वटा ट्रक छन् । आफ्नो छुट्टै निजी गाडी छ । फर्मका लागि आवश्यक पर्ने दाना बाहिरबाट किन्नुपर्दैन, दाना उत्पादनको लागि स्वचालित मेसिनहरू छन् । विद्युत् आपूर्ति अवरोध नहोस् भनी दुई वटा अत्याधुनिक जेनेरेटर जडित छन् । गोर्खा ह्याचरी बर्दिया जिल्लामै पहिलो रहेको दाबी गर्दै मुकुन्द

कँडेल भन्नुहुन्छ - “आफ्ना सफलताका दिन यत्तिकै आएका होइनन् । आफ्नो मेहनत, लगनशीलता, पेसाप्रतिको निरन्तरताका साथै राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको वित्तीय सहयोगले आफ्नो सफलतामा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ ।”

व्यवसाय सञ्चालनका क्रममा कठिन परिस्थितिको स्मरण गर्दै कँडेल भन्नुहुन्छ “राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट २०७३ सालतिर १ करोड ८० लाखको कृषि कर्जा अनुदानबाट सुरु भएको ह्याचरी व्यवसाय राम्रै चल्दै गइरहेको थियो । फर्मबाट उत्पादित बोइलरका चल्ला दाड, बाँके, बर्दिया, सुर्खेत, दैलेख, कालिकोट र सुदुरपश्चिमका विभिन्न जिल्लामा बिक्री वितरण हुँदै आइरहेको थियो । त्यत्तिकैमा वि.सं. २०७६ मा विश्वभर फैलिएको कोरोना महामारी नेपालमा पनि सुरु भयो । उक्त महामारीमा ह्याचरी व्यवसाय अछुतो रहने कुनै भएन, ठुला कुखुरा साथै उत्पादित चल्ला, चल्ला उत्पादन गर्न तयार पारिएका अण्डा सबै नष्ट पार्नु पर्यो । जुन समय हामी जस्ता व्यवसायीका लागि निकै कष्टपूर्ण र पिडादायी थियो ।” उहाँ ती दिन सम्झँदै अगाडि भन्नुहुन्छ - “हामीलाई बैंकको सावो ब्याज तिर्न, बिजुलीको बिल तिर्न गाह्रो भइरहेको अवस्था थियो । यता व्यवसाय थिएन, आमदानी थिएन; उता कर्जाको किस्ता तथा ब्याज तिर्नुपर्ने दिन आइरहेको थियो । प्रतिकूल परिस्थितिले व्यवसाय बिग्रिने अवस्थामा पुग्यो । यस्तो

अवस्थामा बैंकले सहज वातावरण निर्माण गर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्यो । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले थप डेढ करोड कर्जा उपलब्ध गरायो । यो महामारीको अवस्थामा थला परेको व्यवसायलाई उकास्न धेरै राहत मिल्यो । विस्तारै कोरोना महामारीको प्रभाव कम हुँदै गयो र व्यवसायले पनि पुनः गति लिन थाल्यो ।”

हाल उहाँ ५७ लाख बराबरको गाडी चढ्नुहुन्छ । उहाँ परिवारका साथ चितवनमा बस्नुहुन्छ, बर्दियामा रहेको ह्याचरी फर्म कर्मचारीहरूले हेर्ने गर्छन् । उहाँ महिनाको दुई पटक जति बर्दियामा रहेको फर्ममा आउनुहुन्छ । सुरुवातमा बर्दिया जिल्लामा उहाँको मात्र ह्याचरी उद्योग थियो । बिचमा धेरै उद्योग स्थापना भए पनि पुँजी, सिप र बजारका अभावले धेरैजसो पलायन भएका छन् भने केही मुकुन्द कँडेलबाट उत्प्रेरित हुँदै उद्योग चलाउँदै आएका छन् । कँडेल धेरै उद्योगीका लागि उदाहरणीय व्यक्तित्वका रूपमा चिनिनुभएको छ । आवश्यक परेको खण्डमा अरूलाई विभिन्न रूपमा सहयोग गर्नुका साथै व्यवसायीलाई उत्प्रेरित गर्दै आउनुभएको छ ।

ह्याचरी व्यवसायमा पनि बजार मूल्यको उतारचढाव, रोगको जोखिम र उत्पादन लागत वृद्धि जस्ता चुनौती रहे तापनि समयमै प्राप्त हुने बैंक कर्जाले ती चुनौती सामना गर्न ठुलो सहयोग पुऱ्याएको उहाँ बताउनुहुन्छ ।

सही लेखा परीक्षण, समयमा उपलब्ध वित्तीय स्रोतले व्यवसायलाई स्थायित्व दिन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । सफल उद्यमीका रूपमा कँडेलले बैंकको कर्जा नियमित रूपमा भुक्तानी गर्दै आउनुभएको छ । उहाँ बैंकको एक असल ऋणीका रूपमा परिचित हुनुहुन्छ । बैंकको कर्जा व्यवस्थापन प्रणाली पारदर्शी, अनुशासित र किसानमैत्री रहेको उहाँको अनुभव छ । भविष्यमा पनि व्यवसाय विस्तारका लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँग निरन्तर सहकार्य गर्ने योजना रहेको उहाँ बताउनुहुन्छ ।

आगामी दिनमा फर्मको क्षमता विस्तार, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग, उत्पादनका विविधीकरणमार्फत व्यवसायलाई अभि व्यावसायिक बनाउने लक्ष्य राख्नुभएको छ । यस यात्रामा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई विश्वसनीय वित्तीय साभेदारका रूपमा हेर्नुभएको छ । अन्त्यमा उहाँ भन्नुहुन्छ - “यदि किसानहरूले सही योजनासाथ इमानदारीपूर्वक बैंकको कर्जा सदुपयोग गर्ने हो भने आफूजस्तै सफल कृषि व्यवसायी बन्न सकिन्छ ।” राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकजस्तो विश्वासिलो बैंकबाट कर्जा लिई सोको सही सदुपयोग गर्न सक्ने हो भने जुनसुकै व्यवसायबाट सफलता प्राप्त गर्न सकिने विश्वास व्यक्त गर्दै कँडेल थप्नुहुन्छ - “उत्पादन, रोजगारी लगायतका क्षेत्रमा देशलाई नै योगदान पुऱ्याउँदै अर्थतन्त्रमा टेवा पुऱ्याउन सकिन्छ ।”

Emerging Issues in the Banking Sector

Prakash Kumar Shrestha, PhD*

1. Introduction

The banking sector is an important sector in the economy, serving as a financial intermediary and ensuring the smooth functioning of the payment system. Through these roles, it facilitates economic transactions and supports capital formation, which is essential for sustained economic growth. However, long-term growth cannot be achieved without a stable banking system. Since developments in the real economy are ultimately mirrored in the banking sector, continuous monitoring is necessary to detect emerging risks and vulnerabilities. Timely identification and proactive resolution of such issues are crucial for preserving sectoral stability.

Economic conditions are constantly changing, creating a dynamic environment marked by both risks and opportunities. In recent years, the Nepalese banking sector has faced a series of severe shocks. The COVID-19 pandemic, which originated in Wuhan, China, in December 2019, spread rapidly across the globe and disrupted Nepal's economy for more than two years. Following the pandemic, the country experienced pressure in the external sector, as foreign exchange reserves declined sharply due to widening current account and balance of payments deficits. To contain these imbalances, the authorities introduced a range of restrictive measures, including increases in policy interest rates, higher cash margin requirements on imports, and temporary bans on selected goods. These policy actions, while necessary, significantly affected the banking sector operations and performance.

Against this backdrop, this article examines recent developments in Nepal's banking sector with the objective of identifying emerging challenges and proposing strategic policy responses. Ensuring the stability of the banking system remains the central goal since it is fundamental to broader financial stability. The analysis relies on secondary data published by Nepal Rastra Bank (NRB) as of the first quarter of fiscal year 2025/26 with those prevailing immediately before the onset of the COVID-19 pandemic (NRB, 2025; NRB, 2023; NRB, 2020).

Conducting such a situational analysis is essential for strengthening the resilience of the banking sector and safeguarding financial stability in a timely manner. It enables the identification of risks and the formulation of solutions to challenges arising from successive economic shocks. In addition, the recent Gen Z movement represents another major disruption to the economy. Beyond triggering a change in government, it has caused substantial damage in the private sector through destruction of property and interruptions to business

activities, further having implications for the banking system.

2. Emerging Issues

The Nepalese banking sector has experienced several changes as a result of successive shocks, notably the COVID-19 pandemic and the external sector pressures. These disruptions have changed key aspects of banking sector performance and structure. One of the most prominent issues is the interest rate volatility. In response to the pandemic, policy measures initially pushed interest rates to historically low levels; this was followed by a sharp tightening during 2021–22 to address the emerging external imbalances, and subsequently rapid easing that brought interest rates to levels even lower than those observed during the pandemic period. Such a volatility in interest rates has been hampering the borrowers and depositors.

Another notable issue is the prolonged weakness in the private sector credit growth. Despite abundant liquidity and a low interest rate environment, credit expansion has remained in single digits for three consecutive fiscal years, indicating subdued economic activities and weak investment demand. This trend tends to remain in the current fiscal year as well, as shown by the recent data. Until 2023, the average credit growth was about 19 percent. However, for the last three fiscal years from 2022/23 to 2024/25, average private sector credit growth remained just 6.3 percent. Not only private sector credit growth, the overall growth of domestic credit from the banking sector stood at 7.1 percent on average in last three fiscal years. Very low credit growth indicates the low economic growth in days to come as a result of low business confidence. Because of low credit uptake, NRB has to mop up the large volume of the liquidity from the banking sector, which is recently more than Rs. 800 billion.

At the same time, asset quality has deteriorated markedly. Non-performing loans and non-banking assets have increased sharply since 2022, largely due to heightened economic stress and the lagged effects of tighter monetary conditions. As of mid-July 2020, the NPL level of banking sector was 1.89 percent, which further declined to 1.31 percent as of mid-July 2022 because of availability of easy loans and the restructuring facility provided by NRB. Then after NPL level started increasing, which has reached to 5.26 percent as of mid-Oct. 2025. With rising NPL, the banking sector has been witnessing increasing NBA also. Compared to NBA of just Rs. 7.69 billion as of mid-July 2021, it has increased to more than six folds to Rs. 50.55 billion as of mid-July 2025.

* Vice Chairman, National Planning Commission

Bank profitability has also declined substantially over this period. Rising credit impairment, sluggish loan growth, and increasing operating costs have exerted significant pressure on earnings. Compared to profitability of 24 percent before Covid 19, this ratio has declined to less than 14 percent as of mid-July 2024¹ on average. Profitability is fundamental to the stability and sustainability of the banking sector. Its importance extends well beyond shareholder returns and has broader implications for financial stability, economic growth, and effective monetary policy.

3. Reasons

There are several reasons for emerging issues of the banking sector. As discussed above, there are a number of emerging issues including weak loan recovery, a rise in non-performing loans (NPLs) and non-banking assets (NBAs), and sluggish credit demand. As a result, the banking sector profitability has declined in recent years, posing a growing risk to overall financial stability, which is critical for the effective functioning of the financial system, the smooth flow of economic activity, and the efficient transmission of monetary policy.

These difficulties largely reflect a fragile economic recovery following a period of significant external sector stress that necessitated sharp increases in interest rates. At the same time, the post-pandemic reopening of the global economy has accelerated outward migration for employment. This includes not only formally recorded migrant workers but also students and individuals traveling on visitor visas who subsequently seek employment abroad without registering with the Government of Nepal. Over the past three fiscal years (FY 2022/23–FY 2024/25), around 500,000 new workers have left the country annually for foreign employment, with an additional 300,000 renew entree each year. In parallel, more than 100,000 students have been going abroad for education annually. Against the backdrop of very low population growth, this sustained outflow has significantly weakened domestic aggregate demand. Subdued aggregate demand has constrained borrowing and investment activity.

Investment activity has been further dampened by a sequence of adverse shocks. Both public and private investment have slowed markedly. From the onset of the COVID-19 pandemic through FY 2024/25, government capital expenditure has remained stagnant, recording virtually zero growth on average. Over the same period, real private investment declined by 4.3 percent, while nominal private investment also showed little to no growth. External demand conditions have remained weak as well, with Nepal's trade balance continuing to remain in deficit.

In the immediate post-pandemic period, excessive credit expansion—much of which was channeled into real estate and the stock market—contributed to a sharp increase in asset prices. The subsequent correction, triggered by external sector pressures and policy tightening, left many borrowers exposed to these sectors unable to service their loan obligations, leading to a rapid rise in NPLs within the banking system. Moreover, the combination of elevated real estate prices and substantial outward migration has significantly suppressed demand in the property market, which is yet to improve.

4. Resolving the Issues

Ensuring the stability of the banking sector and the broader financial system requires a coordinated and effective resolution of the sector's prevailing challenges. We should learn from the past mistake and history. A set of strategic policy measures is therefore essential. Key ways forward are outlined below.

A. Strengthening Liquidity Management through the Interest Rate Corridor

Following the introduction of the standing deposit facility, NRB has actively absorbed excess liquidity, preventing deposit rates—particularly savings deposit rates—from falling to near-zero levels, which was observed immediately after the Covid 19 pandemic. Nevertheless, the weighted average deposit rate has declined to below its COVID-19 period level. Moreover, the interbank rate has remained anchored at the lower bound of the interest rate corridor rather than converging toward the policy rate. This suggests that liquidity absorption operations have not been sufficiently calibrated to guide short-term market rates. NRB should therefore adopt a more proactive and strategic liquidity management framework to enhance interest rate transmission and safeguard financial stability. The start of issuance of NRB bond to absorb the excess liquidity for the longer term can be taken as a positive step.

B. Revitalizing Credit Demand

Reviving credit growth requires expanding the borrower base by promoting entrepreneurship and supporting the emergence of new growth sectors. Entrepreneurship can be developed when talent, capital, markets, and institutions work together. By lowering entry barriers, improving financing access, building skills, and fostering innovation, entrepreneurship can be developed into a powerful engine of employment, productivity, and sustainable economic growth. Youths should be encouraged to be entrepreneurs.

Promising areas such as information technology (IT) and herbal processing can be developed by fostering a conducive investment environment. At the same time, traditional sectors including hydropower and tourism continue to offer substantial scope for expansion. Strategically, Nepal should leverage economic diplomacy to access neighboring markets and promote cross-border joint ventures. Encouraging the consumption of domestically produced goods, alongside efforts to reduce production costs and enhance competitiveness, can help curb imports and improve the trade balance. Increasing aggregate demand can encourage investment in the economy which can increase credit demand from the banking sector.

C. Expanding Credit Access through Credit Scoring Systems

The introduction of a credit scoring system would improve access to finance for startups and first-time borrowers who lack sufficient collateral. A credit scoring system is a structured, data-driven method used by banks and financial institutions to assess the creditworthiness of a borrower—that is, the probability that a borrower will repay a loan on time. It is necessary to replace the current collateral-based lending practices. In addition, integrating credit information across all types of banks and financial

¹ Profitability here is measured as the total (from Liability side of Balance sheet) divided by Paid up capital

institutions (BFIs), including microfinance institutions and financial cooperatives, would strengthen the borrower assessment, reduce information asymmetry, and enable more informed and secure lending decisions.

D. Strategic Management of NPLs and NBAs

Managing the rising stock of non-performing loans (NPLs) and non-banking assets (NBAs) requires coordinated efforts by banks, borrowers, and regulators. Adopting international best practices can provide useful guidance (Alvarez & Marsal, 2016). Addressing these challenges effectively may also necessitate targeted regulatory adjustments. Banks should establish specialized units dedicated to the strategic management and resolution of distressed assets (Donnery, 2017). The establishment of an asset management company (AMC or “bad bank”) or the development of a secondary market for NPLs could offer durable solutions.

To prevent the further buildup of NPL and NBA, banks need to improve borrower assessment using cash-flow-based lending rather than collateral-only approaches; use credit scoring models and early-warning systems to detect stress at an early stage; and conduct frequent post-disbursement monitoring, especially for large and sector-concentrated loans.

E. Implementing Timely Regulatory Reforms

The evolving economic and financial landscape calls for timely and adaptive regulatory reforms. Uniform regulatory approaches may no longer be sufficient under changing stress conditions. Key regulatory frameworks—covering loan classification, provisioning requirements, blacklisting practices, interest rate policies, and branch management—should be comprehensively reviewed and updated. The recent NRB directive encouraging branch consolidation in metropolitan areas represents a positive step in this direction.

F. Boosting Public Investment and Improving the Business Environment

Accelerating government capital expenditure and improving the overall business climate are critical for reinvigorating economic activity and credit demand. All three tiers of government should increase capital expenditure in a systematic and coordinated manner. The investment climate should be improved by strengthening law and order, protecting private property, and easing administrative and regulatory hurdles for the business. Further, to increase the external demand for domestic products, a strategic approach to regional economic engagement is essential, including the promotion of joint ventures with neighboring countries along with the integration with regional production in line with changing value chains to reach the neighboring countries' market.

Moreover, greater emphasis should be placed on attracting a larger number of tourists to Nepal by effectively leveraging its natural beauty, cultural heritage, and diverse traditions. Increased tourist inflows would significantly stimulate domestic demand by generating income, creating employment, and supporting related sectors such as hospitality, transportation, handicrafts, and agriculture. To maximize these benefits, domestic production must be strategically aligned with the requirements of the tourism

sector, including food products, handicrafts, construction materials, and services. Strengthening backward linkages between tourism and local industries will help reduce import dependence, enhance value addition within the country, and contribute to more sustainable and inclusive economic growth.

5. Conclusion

The Nepalese banking sector is navigating a challenging phase, hit by successive shocks, including the COVID-19 pandemic, external sector pressures, and domestic structural disruptions. These developments have exposed underlying vulnerabilities in the financial system, reflected in weak credit growth, deteriorating asset quality and declining profitability. If left unaddressed, these challenges could undermine financial stability and constrain broader economic recovery.

Strengthening the resilience of the banking sector, therefore, requires a comprehensive and coordinated policy response. More effective liquidity management is essential to improve interest rate transmission and align short-term market rates with the policy stance. At the same time, revitalizing credit demand through entrepreneurship development, sectoral diversification, and integration with regional market is critical for restoring the growth momentum. Expanding access to finance through robust credit scoring systems can further support inclusive and sustainable credit expansion.

Equally important is the strategic resolution of rising non-performing loans and non-banking assets through dedicated institutional mechanisms, regulatory flexibility, and the adoption of international best practices. Regulatory frameworks must evolve in line with changing economic conditions, ensuring that prudential standards remain effective without unduly constraining credit intermediation. Finally, accelerated public investment and sustained improvements in the business climate are indispensable for stimulating private investment and reinforcing the recovery of the real sector.

Taken together, these measures can help restore confidence in the banking system, enhance financial stability, and strengthen the transmission of monetary policy. Otherwise, maintaining financial stability seems to be challenging. In fact, a stable and resilient banking sector is necessary to support Nepal's long-term economic growth and to safeguard the financial system against future shocks.

References

- Alvarez & Marsal Holdings, LLC. (2016). Best Practices for Effectively Managing Non-Performing Loans.
- Donnery, S. (2017). Setting the standard: NPL workout in the euro area. [Remarks]. Bank for International Settlements.
- NRB (2025). Banking and Financial Statistics (Monthly, Mid-October, 2025), Nepal Rastra Bank.
- NRB (2023). Banking and Financial Statistics (Monthly, Mid-July, 2023), Nepal Rastra Bank.
- NRB (2020). Banking and Financial Statistics (Monthly, Mid-July, 2020), Nepal Rastra Bank.

Entrepreneurs and their Entrepreneurship: Roles in Economic Development

Durgesh G. Shrestha*

Background

The present global business environment is dynamic and highly competitive, changing rapidly and exposing every business to significant internal and external risks. Will a new product launch be marketed effectively? Will its production cost remain as predicted? Will it provide an adequate return? These are just some of the questions that arise in business. It is obvious that someone must step forward to bear these risks and judge whether to undertake them or not. This person is the entrepreneur, who assumes such risks. Economists usually treat this role as a separate factor of production called entrepreneurship.

Development is not merely what a nation possesses in wealth, physical resources, or other assets; it is also what its people accomplish as entrepreneurs. Entrepreneurs are innovators and developers who recognize opportunities, convert them into workable ideas, add value through time, effort, capital, and skills, and assume the risks of the competitive marketplace to implement their vision. In return, they realize the rewards of their efforts. They do more than build businesses and increase their personal wealth; they also strengthen the economy by creating jobs, driving innovation, and developing new markets, products, and services. Their crucial role is therefore clear in a country's overall economic development.

Entrepreneur :Characteristics and Qualities

An entrepreneur is someone who searches for change, responds to it, and exploits it as an opportunity. Innovation is the specific tool of the entrepreneur—the means by which they exploit change and undertake the organization, management, and risk for a new business or service. The entrepreneur is the only factor of production whose role is to combine and organize other factors to create something new. In short, the term entrepreneur properly applies to those who incubate new ideas, start enterprises based on them, and—through their independent initiative—provide added value to society.

Characteristics of Entrepreneur

The characteristic of a successful entrepreneur is obvious from the view of A. David Silver – "Entrepreneur is 'energetic, single-minded', and having 'a mission and clear vision'; he or she intends to create out this vision a product or service in a field many have determined is important to improve the lives of millions."

Entrepreneurs are different from each other. Not all of them have developed each of the following characteristics to the same degree, but they tend to have developed most of them to some degree. However, the successful entrepreneurs tend to share certain common

characteristics which can be listed as follows:

- Desire for responsibility and high achievement
- Preference for moderate risk
- Confidence in their ability to succeed
- High level of energy and commitment
- Future Orientation
- Proactive and Independence
- Skill at managing and organizing
- Flexibility and Innovative

Qualities of Entrepreneurs

Being an entrepreneur is about having the attitude and drive to lead a business toward success. Successful entrepreneurs tend to share a similar mindset and possess key personal qualities that allow them to thrive in a dynamic environment. The following are seven essential qualities of a successful entrepreneur:

1. Inner Drive to Succeed: Entrepreneurs are driven by ambition to succeed and expand their business. They see the bigger picture and are often very ambitious. They set massive goals for themselves and stay committed to achieving them regardless of the obstacles that get in the way.
2. Strong Belief in themselves: Successful entrepreneurs have a healthy opinion of themselves and often have a strong and assertive personality. They are focused and determined to achieve their goals and believe completely in their ability to achieve them.
3. Search for New Ideas and Innovation: Entrepreneurs have a passionate desire to do things better and to improve their products or service. They are constantly looking for ways to improve. They are creative, innovative and resourceful.
4. Openness to Change: If something is not working, they simply apply changes and try to run the business in consistent with the demand of times. They are up to date with the latest technology or service techniques and are always ready to change if they see a new opportunity arise.
5. Competitive by Nature: Successful entrepreneurs thrive on competition. The only way to reach their goals and live up to their self-imposed high standards is to compete with other successful businesses.
6. Highly Motivated and Energetic: Entrepreneurs are always on the move, full of energy and highly motivated. They are driven to succeed and have an abundance of self-motivation.

* Director, Nepal Rastra Bank

7. Receptive to Feedback: Successful entrepreneurs view constructive criticism and rejection not as setbacks, but as vital information. They are adept at evaluating feedback, integrating useful insights to adjust their path, and persevering through the obstacles inherent in building a business.

Entrepreneurship

The terms entrepreneur and entrepreneurship are often used synonymously. However, there is conceptual difference between these two terms. The entrepreneur is one who perceives a need for running business and then brings together manpower, material and capital required to meet those needs and the function performed by the entrepreneur is known as entrepreneurship.

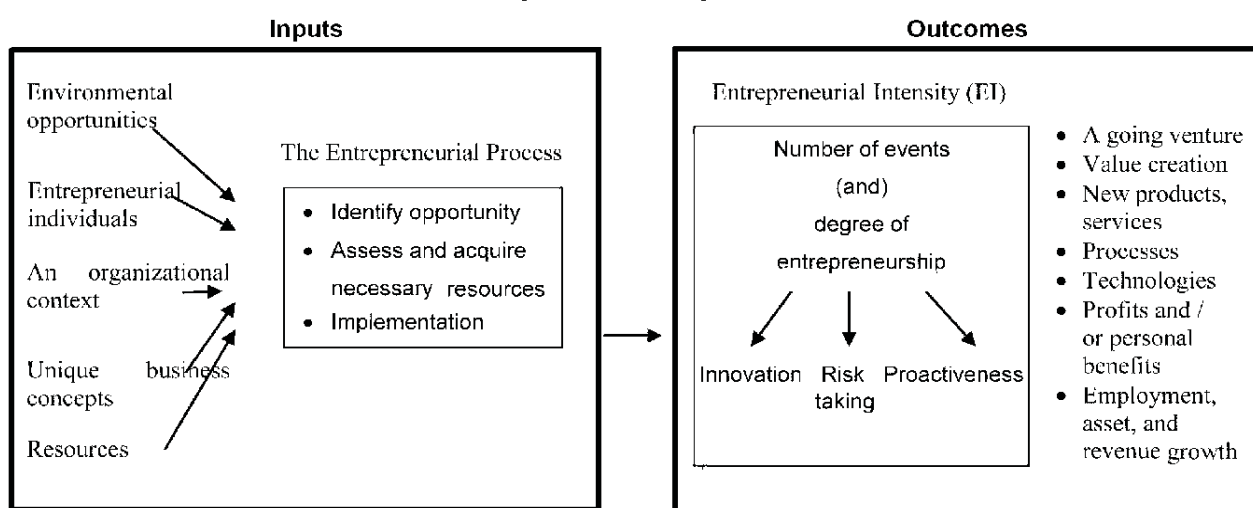
Simply, entrepreneurship is a coordination, innovation and performance made by the entrepreneur. It is the process of identifying, developing and pursuing innovative business opportunities to create value. It involves taking risks to organize and manage resources to establish and

grow a business venture with the aim of making a profit or addressing societal challenges.

Robert Ronstadt believes that "Entrepreneurship is the dynamic process of creating incremental wealth. Individuals who assume the major risks in terms of equity, time, and or career commitment or service create this wealth. The product or service itself may or may not be new or unique but value must somehow be infused by the entrepreneur by securing and allocating the necessary skills and resources."

Economists believe that entrepreneurship is one of the factors of the four economic factors of production i.e. land, labor, capital and entrepreneurship. The entrepreneur is a special and the only factor of production in economic activities, the role of which is to combine and organize other factors of production. Thus, most economists today agree that entrepreneurship is a necessary ingredient for stimulating economic activities and generating employment opportunities in all societies.

A Model of Entrepreneurial Inputs and Outcomes

Source: Michael H Marris, P. Lewis, and Donald L Sexton, Reconceptualising Entrepreneurship: An Input-Output Perspective.

In developing countries, successful small and medium businesses are the primary engines of large employment generation, enhancing economic activities, increasing income growth and living standard resulting in poverty reduction. Therefore, the government must support in building the entrepreneurship as an essential driver of innovation, economic growth, and societal progress to foster creativity, generate employment, and address pressing challenges leading as one of the crucial strategy for economic development of a country.

Roles of Entrepreneurship in Economic Development

Entrepreneurship and economic development are intimately related. In past, economic development was used to be defined in terms of increase in per capita income. But at present, economic development is defined as a sustainable increase in living standard that encompass material consumption, education, health and environment protection (WDR, 1991).

Various factors play an important role in raising a nation's standard of living and increasing its per capita income. However, there is no consensus on which single factor is decisive for economic development. It can be asserted

that among these factors, human capital is undoubtedly crucial. The World Bank supports this view, concluding that "Accumulation of human capital emerges as one of the most powerful engines of development" (WDR, 1991). Furthermore, within the spectrum of human capital itself, entrepreneurship stands out as a particularly dynamic form. It is this entrepreneurial human capital that provides essential momentum to the wheels of development.

Schumpeter opines that entrepreneurial process is a major factor in economic development and the entrepreneur is the key to economic growth. Whatever be the form of economic and political set-up of the country, entrepreneurship is indispensable for economic development as it is an approach to management that can be applied in start-up situations as well as within more established businesses. Encouraging and releasing people's entrepreneurial energy is an essential key to the achievement of greater economic prosperity and socio-economic development in a country and to the continuing regeneration of its economy over time.

International and regional institutions, such as the United

Nations and the Organization for Economic Cooperation and Development, agree that entrepreneurs play a crucial role in mobilizing resources and promoting economic growth and socio-economic development. Encouraging and releasing people's entrepreneurial energy and capacity is an essential key to the achievement of greater economic prosperity of a country and to the continuing regeneration of its economy over time. Thus, entrepreneurship is critical in enhancing the innovativeness and responsiveness of businesses, boosting productivity and improving trade performance with large employment generation. The entrepreneurial spirit may manifest itself in the overall economic development activities through the development of new markets, new products, new methods of production and management, the discovery of new inputs and the establishment of new businesses and even new organizational forms.

In the longer term, a country's economic progress depends on its ability to increase the value of what it produces with its resource base (people, land, capital, etc.). Of course, recognizing the primacy of entrepreneurship in economic development does not mean that resource constraints do not matter at all. Indeed, a thorough explanation of economic development requires an understanding of how entrepreneurship interacts with the discovery and amelioration of resource constraints. Entrepreneurs find out what the relevant constraints are and develop innovative ways to alleviate them thereby enhancing the range of effective options available. They always look for new ideas and put them into effect in fostering economic growth and development and acts as a trigger head to give spark to economic activities by their entrepreneurial decisions. Thus, entrepreneurship plays a pivotal role in fostering economic development by driving innovation, creating employment opportunities, promoting social and regional growth that contributes to the overall prosperity of societies and nation as whole. The key roles of entrepreneur and their entrepreneurship in the economic development of a nation are discussed as follows:

1. Promote Capital Formation

Entrepreneurs promote capital formation by mobilizing the idle savings of public into productive sectors, the basic resources for increasing the level of production and productivity to achieve rapid economic growth. The entrepreneurial activities lead to better utilization of resources thereby making value addition and creation of wealth, which is very crucial for the overall economic development of a country.

2. Create Large-Scale Employment Opportunities

With the setting up of more and more enterprises by entrepreneurs, both on small and large-scale, numerous employment opportunities are generated. With time passes, these enterprises grow and become large contributors to employment generation, providing direct and indirect employment opportunities to many more thereby helps in reducing the unemployment rates and boosting the economic development of a country.

3. Wealth Creation and Distribution of Income

Entrepreneurs stimulate equitable redistribution of wealth and income to more people and geographic areas by creating employment opportunities, thus giving benefit to larger sections of the society. Entrepreneurial activities also generate different economic activities and give a multiplier effect in an economy.

4. Economic Diversification and Growth

Entrepreneurship contributes to economic diversification by introducing new products and services in new sectors, establishing variety of firms and industries and creating new markets in a country. As new businesses emerge, they reduce dependency on traditional based industries by adapting innovative methods in production and service delivery leading to more stable and sustainable economic growth.

5. Increment in Gross National Product and Per Capita Income

Entrepreneurs always look forward for opportunities proactively. They explore and exploit opportunities, encourage effective mobilization of resources – labor, capital, technology, skill etc., bring in new products and services and develop markets for growth of an economy. This help in increasing the gross national product as well as per capita income which are important yardsticks for measuring economic growth and a sign of overall economic development of a country.

6. Improvement in Living Standard of People

One of the characteristic features of economic development of a country is the increase in living standard of people. Entrepreneurship play a key role in adapting latest innovations in the production of wide variety of goods and services and enables the people to avail variety of better quality of products for consumption at lower prices which results in the improvement of their living standard.

7. Promote Balanced Regional Development

Entrepreneurs help in reducing regional disparities by establishing more and more of small and medium industries in less developed, rural and backward regions. The increase of such economic activities improve infrastructure, create employment opportunities, and stimulate economic growth in these regions which helps in reducing regional inequalities, balancing industrial distribution, and promoting economic development across a country.

8. Promote Export Trade

Entrepreneurs help in promoting a country's export-trade into global markets and enhance the global integration of local industries by exporting goods and services that earn valuable foreign exchange, which is an important ingredient of economic development. They produce and export goods and services in large scale which helps to combat the import dues requirement. Hence, import substitution and export promotion ensures economic independence and development.

9. Innovation and Technological Advancement

Entrepreneurs are key drivers of innovation and technological progress. By introducing new products, services, and technologies, they enhance productivity, improve efficiency and market competitiveness. These innovations lead to economic development by creating new markets, reducing costs, improving the quality of life and set the foundation for long-term economic growth.

10. Increased Market Competition

Entrepreneurs foster competition in the market by introducing new businesses that challenge established players. This competition forces existing industries and businessman to innovate and improve the quality of

goods and services and provide them at lower prices there by benefiting the consumers.

11. Social Development

Entrepreneurs address pressing issues like healthcare, education, poverty and environmental sustainability. They develop innovative solutions to societal challenges, contributing to inclusive and equitable social development.

12. Encouraging Self-Reliance

Entrepreneurs promote self-reliance by reducing dependence on foreign goods and services. This strengthens domestic industries and leads to the growth of entire ecosystems, further stimulating economic activity and helps build economic resilience.

13. Encouraging Research and Development (R&D)

Entrepreneurs drive R&D by investing in new ideas and technologies. This not only enhance innovation but also establish a culture of continuous improvement and creativity.

14. Encouraging Inclusive Growth

Entrepreneurship supports inclusive economic development by empowering marginalized groups, including women and youth. Social entrepreneurship, in particular, addresses social and environmental challenges while creating economic value thereby contributing to poverty reduction, improved living standards, and sustainable economic development.

Thus, entrepreneurs and their entrepreneurship are central and backbone to economic development, as they drive innovation, generate employment, and promote balanced growth across regions and sectors. By diversifying economies, mobilizing resources, fostering competition, and addressing societal challenges, entrepreneurs play a pivotal role in building a resilient and sustainable economic growth and ensure societal progress. Without entrepreneurship, economies would lack the dynamism and resilience needed to adapt to changing conditions and improve living standard of the people.

Conclusion

In most of the developed countries, the entrepreneurs and their entrepreneurship have played vital and crucial roles in the development process. This has proved that entrepreneurship is the cause and economic development is the effect. It indicates the need to develop entrepreneurship both quantitatively and qualitatively. It is some active and energetic entrepreneurs who help in full utilization of resources like labor, capital, technology, natural resources etc. available in the country. Economic development is not a thing that occurs automatically. For this someone has to work as a catalyst or agent. Entrepreneurs shoulder such responsibility. They are always in search of such opportunity, and assembles manpower, materials and capital to transform the opportunity to reality.

Entrepreneurs and their entrepreneurship act as a crucial engine of innovation and indeed innovation is a central ingredient for economic development. It is no doubt that entrepreneurs play a pivotal role in mobilizing resources, fostering innovation, generating employment opportunities, enhancing productivity, promoting inclusive economic growth and overall socio-economic

development. Encouraging and releasing people's entrepreneurial energy and capacity is an essential key to the achievement of greater economic prosperity of a country and to the continuing regeneration of its economy over time. The entrepreneurial spirit manifest itself in the overall economic development activities through the development of new markets, new products, new methods of production and management, the discovery of new inputs and the establishment of new businesses and even new organizational forms. In this way, the entrepreneurs multiply their entrepreneurial activities, thus creating an environment of enthusiasm and conveying an impetus for overall development of the country.

As opined by Gordon Donald, "Development is not just what a nation has, in wealth or other respects; it is what its people do." Thus, it can be concluded that the entrepreneurs and their entrepreneurship are cornerstone of economic development, acting as a catalyst for innovation, employment generation and wealth creation by introducing new ideas, technologies, business models, and addressing pressing societal challenges. By encouraging efficient use of resources, empowering individuals and communities for being self-reliance and promoting balanced regional development, they help in creating a dynamic and resilient economy. Last but not least, since entrepreneurship is driven by individual initiative, government policies must play a critical supporting role. Access to finance, education and training, infrastructure, and favorable regulatory environment are essential for fostering entrepreneurial activities. Effective policy frameworks should be in place for encouraging innovation, increase competitiveness, reduce business risks, and enhance the contribution of entrepreneurship to overall economic development.

References

- Bayineni, S. (2005). The role of entrepreneurship in economic development. *The IUP Journal of Managerial Economics*, 3(4), 39-45.
- Donald, G. (1982). *Private Enterprise and Development*. Development Digest, January, U.S. AID, Washington D.C.
- Irgoin, A. M. (1991). *Economic Development: A Market Process Perspective*. New York University.
- Joshi, S (2059). *Entrepreneurship Development*. Taleju Prakashan, Bhotahity Kathamandu.
- Morris, M. H., Lewis, P. S., & Sexton, D. L. (1994). Reconceptualizing entrepreneurship: an input-output perspective. *SAM Advanced Management Journal*.
- OECD (2017). *Entrepreneurship at a Glance*. OECD Publishing, Paris.
- Ronstadt, R. C. (1984). *Entrepreneurship*. Dover : Lord Publisng, 1984.
- Schumpeter, J. (1934). *The theory of economic development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- USAID (1986). *Entrepreneurship & Small Enterprise Development*, Washington D.C.
- WDR (1991). *World Development Report : The Challenge of Development*.
- Wennekers, S., & Thurik, R. (1999). Linking entrepreneurship and economic growth. *Small Business Economics*, 13(1), 27-56.

Development, Challenges and Prospects of Nepalese Banking Sector

Tika Ram Timilsina*

1. Background

The Nepalese banking sector has undergone a significant transformation over the decades and evolved into today's modern and regulated financial system. This sector mobilizes a large amount of national savings and extends credit to households, firms, and the public sector along with other banking services. The establishment of Nepal Bank Limited in 1937 as the first commercial bank and Nepal Rastra Bank in 1956 as the central bank of Nepal laid the strong institutional foundations for the development of modern banking in Nepal. This momentum continued through the establishment of other public banks and subsequent liberalization for the entry of private and joint-venture banks and financial institutions during the mid-1980s. Although financial deepening, branch expansion, digital finance, and consolidation reforms have strengthened the outreach and financial sophistication, Nepalese banking is facing a complex set of structural and cyclical challenges due to bank-specific as well as external environment factors. These include rising non-performing loans and non-banking assets, weak credit demand despite excess liquidity, sectoral concentration of lending, and governance and regulatory capacity constraints. These have important implications for financial stability, economic recovery, and the allocation of credit to productive sectors. This motivates the writing of this article in order to critically examine the development of Nepalese banking, diagnose the current issues, and recommend appropriate policy and institutional responses.

2. Brief history of banking in Nepal

2.1 Early phase: from moneylenders to formal banking

The period prior to the establishment of Nepal Bank Limited can be considered as the early phase when tracing the history of Nepalese banking. Prior to this, financial intermediation in Nepal was dominated by traditional lenders (sahus, guthis, merchant families, hundi operators) who used to provide trade credit, consumption loans, and remittance services. Such activities were mostly concentrated in the Kathmandu Valley and the key trade corridors. There was no central banking, no national currency in circulation in full force, and financial activity was largely informal.

The modern era of the Nepalese financial sector started in 1937 with the establishment of Nepal Bank Limited (NBL). It was established under the Nepal Bank Act in a public-private partnership. The government of Nepal held a majority stake whereas the private sector also participated in the venture. This was a landmark shift

from informal moneylending to formal banking that could mobilize deposits from the public and provide loans to households and businesses.

2.2 Establishment of the central bank and expansion of public banks

The second key milestone in the development of the Nepalese financial sector is the establishment of Nepal Rastra Bank (NRB) in 1956 as the central bank of Nepal. Initially, the primary roles of NRB were to issue Nepalese currency, stabilize the exchange rate, and support the development of a domestic banking system. To expand outreach and support government development objectives, the government of Nepal created new banks. For this, Nepal Industrial Development Corporation Development Bank (NIDC) was established in 1959 to facilitate industrial financing. Rastriya Banijya Bank (RBB) was established in 1966 as a fully government-owned bank and was tasked with expanding branch banking across the country. In addition, the Agricultural Development Bank was established in 1968, assigned a mandate to finance agriculture and rural development of the country. Earlier in the 1980s, the banking system of Nepal was fully state-owned and had been used as an extension of development policy, often with directed lending but suffered from weaker commercial discipline, which later contributed to governance and asset-quality problems.

2.3 Liberalization and entry of joint-venture and private banks

In the mid-1980s, Nepal initiated financial sector reform programs (FSRP) in two different phases with the support of international institutions such as the World Bank, International Monetary Fund, and Asian Development Bank, which started the gradual liberalization of the financial sector. As a result of this, foreign joint-venture (Standard Chartered Bank, Nabil Bank, etc.) and private commercial banks entered the Nepalese financial market and brought foreign and private capital, new financial products tailored to customer needs, as well as modern management practices. Liberalization facilitated the gradual determination of interest rates by market mechanisms, bolstered competition in deposit and loan markets, and led to the adoption of internationally accepted regulation and supervisory norms.

2.4 Rapid expansion of Banks and Financial Institutions and consolidation

After liberalization, from the late 1990s to 2012, Nepal observed a massive proliferation of BFIs. At one point, the number of BFIs peaked at around 220. This deepened

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank and Research Scholar, South Asian University (New Delhi)

financial access significantly but also fragmented the market and raised concerns about over-banking, regulatory capacity, and unhealthy competition in the urban market. To address this, NRB introduced a merger and acquisition (M&A) policy and sharply increased

minimum paid-up capital requirements. As a result, many institutions merged or were acquired. By mid-July 2024, the number of licensed BFIs had declined to 111 (See table 1).

Table 1: Overview of Nepalese Financial System

Institutions	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2024
	4	5	7	44	98	181	263	233	111
Commercial Banks	2	3	5	10	13	17	27	30	20
Development Banks	2	2	2	3	7	26	79	76	17
Finance Companies	-	-	-	21	45	60	79	47	17
Microfinance Financial Institutions	-	-	-	4	7	11	18	38	56
Infrastructure Development Banks	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Cooperatives	-	-	-	6	19	20	15	15	-
NGOs	-	-	-	-	7	47	45	27	-
Others	8	8	12	12	16	24	28	31	44
Employees Provident Fund	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Citizen Investment Trust	-	-	-	1	1	1	1	1	1
Insurance Companies	3	3	5	9	13	21	25	27	34
Life	1	1	2	2	2	5	9	9	14
Non-Life	2	2	3	7	11	16	16	17	14
Reinsurance	-	-	-	-	-	-	-	1	6
Micro insurance									4
Postal Saving Banks	1	1	1	1	1	1	1	1	
Social Security Fund	-	-	-	-	-	-	-	-	1

Source: NRB, 2024

2.5 Recent developments: digitalization and inclusion

In the last decade, Nepal's banking sector has moved steadily toward digitization by introducing a range of digital products. These include internet and mobile banking, QR payments, card-based transactions, digital wallets, and real-time clearing systems. Branchless banking and microfinance initiatives have also enhanced financial access in rural and remote areas, with at least one commercial bank branch now present in every local municipality of the country. Meanwhile, the Nepal Rastra Bank (NRB) is investing resources to launch its own central bank digital currency (CBDC). Overall, Nepal's banking system is transitioning from a state-dominated, cash-based model into a more diversified, technology-driven, and market-oriented financial sector.

3. Current issues and challenges in Nepalese banking

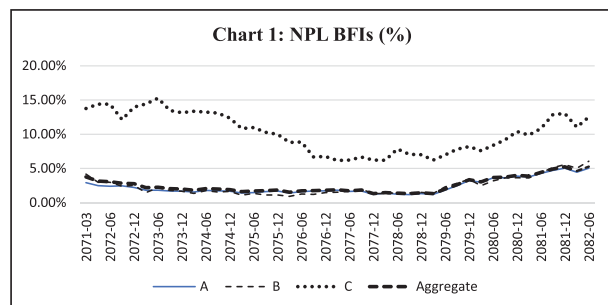
Despite reforms and advancement, the financial sector is facing a critical combination of problems. These include rising credit risk, weak loan demand, and structural governance gaps, among others.

3.1 Rising non-performing loans (NPL) and non-banking assets (NBA)

Nepal is the country with the highest private sector debt to GDP ratio in South Asia. On average, the growth rate is almost 20 percent per annum, and it is slowing in recent years. Instead, the rising NPL of BFIs is becoming the most pressing concern. Data published by NRB shows that the average NPL of commercial banks and development banks is exceeding 5 percent while in the case of finance companies, it is more than 10 percent (See chart 1). After a long period of low reported NPL, the slowing economy, two recent shocks (the Covid-19 pandemic and the Gen Z movement), some illegal campaigns to discourage payment of loans, excessive monetary easing in the past, and real estate correction are said to be responsible for deteriorating the asset quality of the banks.

Similar pressure is visible in the case of non-banking assets (NBA) of the BFIs. When borrowers default and collateral cannot be sold, the assets taken over by banks show up as NBA. Reports highlight a surge in recent years, reflecting unsold real estate and other seized collateral. This ties up

bank capital in non-earning assets and creates valuation and legal risks, which eventually deter the financial health of the BFIs.

Source: NRB, 2025

3.2 Sluggish credit growth amid high liquidity and low interest rates

At present, banks are sitting on abundant liquidity of more than NPR 1000 billion. Due to strong remittance inflows and weak domestic investment, the rate of deposit growth is faster than the growth rate of credit. Considering the situation, the monetary policy of NRB for 2024/25 notes that improvement in the external sector allowed large injections of liquidity via foreign exchange purchases, which eventually brought down the short-term interest rates. However, loan demand is weak from the private sector (households and businesses). Many businesses are seen to be waiting for a suitable time to borrow due to ongoing political and policy uncertainty. Slow growth in trade, construction, and real estate and pressure faced by MSMEs are not supporting credit expansion. Lower consumer confidence is expected to be another reason for the weaker credit demand. Analysts describe this term as a “perfect storm”, a situation of rising NPA and NBA, but under-utilized liquidity in the financial system.

3.3 Profitability under pressure

As higher NPL requires more provisioning, lower lending rates compress net interest margins, and slow loan growth limits interest income, many banks are facing pressure on profitability. Financial Stability and Supervision Reports published by NRB show a moderation in return on assets (ROA) and return on equity (ROE), even though capital adequacy at the system level remains above regulatory minima. If asset-quality problems further intensify or credit growth remains subdued, some banks might have to struggle to maintain earnings and capital buffers.

3.4 Sectoral and collateral concentration

Historically, a large share of credit from BFIs has gone to sectors like real estate and housing, wholesale and retail trade, personal loans, and margin lending. NRB has tried to curb excessive concentration through sectoral caps and stricter rules, but the legacy of earlier concentration continues in some way or other. When property prices stagnate or fall for some reason, loan recovery turns out to be difficult, which eventually contributes to deteriorating asset quality. Moreover, excessive reliance on collateralized lending means credit access is skewed towards those with assets while collateral deficit sectors like SMEs and startups remain underserved.

3.5 Governance and political interference

Public banks were blamed for suffering from political appointments, weak internal controls, and directed

lending. The Financial Sector Reform Program (FSRP) helped recapitalize and restructure them. However, concerns remain over governance quality and political influence in credit decisions and appointments of senior management. In some private banks, rapid business expansion, aggressive lending during the boom, and related party exposures are raising questions about risk management and board oversight.

3.6 Fragmented financial ecosystem, regulatory gaps and spillover effect

While NRB regulates BFIs, a large number of cooperatives, non-bank financial institutions, and informal lenders are under different or weaker regulatory frameworks. Problems in non-bank financial institutions can spill over into public confidence in the broader financial system, which was experienced in some episodes of cooperative distress in the recent past. Coordination between regulators is still evolving and requires further efforts to strengthen it.

3.7 Capacity development, technology and compliance risks

Banks are under pressure to upgrade core banking and cybersecurity capabilities, fully implement Basel III, IFRS-based accounting, enhanced risk-based supervision, and comply with AML/CFT standards. In the case of smaller institutions, these requirements can be costly and technically demanding, which may increase operational risk in the days to come.

4. Possible solutions and policy directions

Addressing the aforementioned challenges requires a combination of bank-level reforms as well as broad policy actions. The following suggestions are recommended to deal with the existing challenges:

4.1 Strengthening credit risk management and underwriting

Banks must aim to improve the quality of lending at its very source. This includes upgrading capacity for project appraisal, especially for infrastructure, hydropower, and SME lending. Using a cash flow-based lending model is crucial rather than relying entirely on the value of collateral. Developing internal credit rating systems and sectoral risk limits helps in better risk management and active monitoring. Running regular stress tests for interest rate volatility, exchange rate fluctuations, and sectoral shocks and building contingency plans is fundamental. NRB can support by issuing clear, risk-based guidelines, encouraging industry-level credit information sharing, and adopting supervisory nudges where weaknesses can be overcome.

4.2 Accelerating NPL and NBA resolution

Given the emerging overhang of bad assets, clear and speedy resolution mechanisms are supportive to clean the balance sheets. For this, it is suggested to streamline legal and judicial processes related to collateral enforcement and auction (example: Debt Recovery Tribunal, courts, Land Revenue Offices). The establishment of asset management companies (AMC) or specialized NPL funds to purchase and resolve distressed loans in bulk could be one option for resolution. Viable borrowers facing temporary difficulties must be considered for restructuring rather than being pushed into default. Improving transparency on NPLs and NPAs is crucial to enhance financial market

discipline. If rising NPAs are left unaddressed, they can depress credit growth and threaten financial stability. Timely intervention reduces long-run fiscal and economic costs.

4.3 Productive credit expansion and economic recovery

To break the cycle of high liquidity but low credit expansion, the Government of Nepal and NRB can help channel financial resources into productive sectors. This requires strengthening and properly governing credit guarantee schemes for SMEs, agriculture, and youth entrepreneurship so that banks can lend to borrowers even in the absence of adequate collateral. Authorities can provide time-bound interest subsidies or concessional windows to specific high spillover sectors such as renewable energy, agro-processing, and export-oriented industries, etc., while ensuring that such schemes are transparent and well-targeted. Likewise, improving the overall investment climate through stable policies, faster project approvals, and better contract enforcement, etc., induces borrowers to borrow for new investment projects. There must be proper coordination of monetary policy with fiscal policy so that public borrowing does not crowd out private credit and public investment complements private investment.

4.4 Enhancing governance

For both public and private banks, better governance is a central determinant of long-term stability. Ensuring fit-and-proper criteria for board members and CEOs must be strictly enforced to minimize political and related-party influences. Linking management compensation to risk-adjusted performance is crucial for long-run growth. Similarly, strengthening internal risk management practices, compliance, and audit functions with adequate authority and independence is vital to ensure sound financial discipline. For the public sector banks, consideration of performance contracts, partial privatization, and clearer separation between commercial and policy objectives is helpful for good corporate governance.

4.5 Consolidation and capital strengthening

The M&A policy of NRB has already reduced the number of BFIs significantly. Considering past experiences, only strategic consolidation might be useful. NRB can encourage mergers where there are clear synergies such as regional overlaps, complementary strengths, or chronic weakness in one institution. Maintaining robust capital adequacy requirements, including capital conservation buffers, is pivotal to absorb losses from NPL and macro shocks. Periodic review of macroprudential tools (e.g.,

CCD, LTV, DTI, CRR, sectoral lending limits, etc.) is useful to ensure their effectiveness in balancing stability and credit growth.

4.6 Digital finance, inclusion and consumer protection

Digitalization is a great tool that can help broaden access while reducing costs. The authorities must promote interoperable payment systems, retail payments in real time, and low-cost QR-based transactions. It is crucial to encourage agent and branchless banking in the rural part of the country, and it must be backed by robust e-KYC frameworks. It is vital to promote partnerships between banks, microfinance institutions, and fintech to serve micro and small enterprises and low-income households. This must be coupled with strong cybersecurity standards, clear consumer protection rules (disclosure, complaint handling, data privacy, etc.), and financial literacy campaigns so that users can safely navigate the digital channels.

4.7 Coordination and oversight across the financial ecosystem

Nepal needs stronger coordination among regulators (NRB, Cooperative authority, SEBON, Insurance authority) so that risks in one segment do not undermine confidence in the formal banking system. Regular Financial Stability Reports, stress-testing exercises, and macro-prudential reviews should inform a whole-of-system approach to better understand the scenario and ensure required preparedness.

5. Conclusion

The developmental history of Nepalese banking can be traced as a rapid transformation from a single commercial bank in 1937 to a network of public banks and a boom in private BFIs after liberalization, followed by a consolidation phase and ongoing digital modernization. The system today is larger, more sophisticated, and more interconnected with the global and regional economy than ever before. However, the current pressure on the asset quality of BFIs, under-utilized liquidity, subdued credit demand in spite of low interest rates, and governance concerns require critical thinking from stakeholders. If reforms stall, bad assets and weak incentives could drag down growth, which would eventually erode public confidence in the system. Nepal must use this challenge to clean up balance sheets, strengthen risk management, improve governance, and direct credit towards productive and inclusive activities so that the banking system can become a powerful engine to support the sustainable development objectives of the country.

Value Based Banking

Pushkar Raj Bhattarai*

1. Overview of Value Based Banking (VBB)

Value Based Banking (VBB) is a transformative model of finance that shifts the focus from short-term profit maximization to long-term societal and environmental well-being. Unlike traditional banking, which often prioritizes shareholder returns through speculative activities, value-based banks operate on the principle that money should be a tool for positive change.

These institutions primarily finance the "real economy"—businesses that produce tangible goods and services—while intentionally avoiding sectors that cause social or environmental harm, such as weapons or fossil fuels.

At its core, value-based banking is about transparency, sustainability, and inclusion. By integrating a "triple bottom line" approach (People, Planet, and Prosperity), these banks ensure that every lending decision considers the impact on the community and the environment. This model fosters a more resilient financial system, as it relies on long-term relationships and high-quality assets rather than volatile market fluctuations, ultimately aiming to create an inclusive economy that serves all citizens.

2. Global Development of Value Based Banking

The recent developments in the world in the areas of Value Based Banking are outlined as follows:

- **The Rise of GABV:** The Global Alliance for Banking on Values (GABV) was founded in 2009 and has grown into a global network of over 70 financial institutions across six continents, managing billions in assets.
- **Response to 2008 Crisis:** The movement gained significant momentum after the global financial crisis, as value-based banks proved more resilient and stable than traditional speculative banks.
- **Mainstream Integration:** Many global "megabanks" are now adopting elements of VBB, such as Environmental, Social, and Governance (ESG) criteria and the UN Principles for Responsible Banking (PRB).
- **Shift to Real Economy:** There is a growing global trend of moving capital away from the "financial economy" (derivatives and speculation) and toward the "real economy" (renewable energy, affordable housing, and SMEs).
- **Technological Evolution:** By 2026, global value-based banks are increasingly using "Green Fintech" and AI to track the carbon footprint of their portfolios and automate impact reporting for customers.

3. Importance and Role of Value Based Banking

VBB plays vital role in the areas of economic development which can be presented below:

- **Economic Stability:** Prioritizes stable, long-term investments over high-risk speculation, reducing the likelihood of financial bubbles.
- **Environmental Protection:** Directs capital toward renewable energy, organic farming, and circular economy projects to combat climate change.
- **Financial Inclusion:** Reaches underserved populations through microfinance and localized banking services.
- **Community Development:** Reinvests local deposits back into local businesses, creating a multiplier effect for regional growth.
- **Ethical Intermediation:** Ensures that savers' money is not being used to fund harmful industries without their knowledge.
- **Support for SMEs:** Focuses on small and medium enterprises, which are the primary drivers of job creation globally.
- **Resilience to Shocks:** Value-based banks typically maintain higher capital buffers and better asset quality, making them more resilient during economic downturns.
- **Social Justice:** Promotes equitable lending practices, focusing on affordable housing and projects that reduce income inequality.
- **Transparency and Trust:** Rebuilds public trust in the financial sector through open reporting and inclusive governance.
- **Alignment with SDGs:** Acts as a key vehicle for achieving the United Nations Sustainable Development Goals by 2030.

4. Principles of Value Based Banking

The principles of value-based banking (VBB), as defined by the Global Alliance for Banking on Values (GABV), focus on using finance to generate positive social, environmental, and economic impact. The main 6 principles are as follows:

Triple Bottom Line Approach

The heart of the business model is the simultaneous focus on people, planet, and prosperity. Banks do not just aim to "do no harm"; they actively seek out projects that generate positive social and environmental impact while remaining financially viable.

Grounded in Communities and the Real Economy

Value-based banks serve the communities where they operate. They focus on meeting the financial needs of individuals and enterprises within a productive, sustainable economy rather than participating in complex financial engineering or global speculation.

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank

Long-Term Client Relationships

These banks prioritize direct, long-term relationships with their clients. By deeply understanding the borrower's business and risks, they can provide better support and ensure that the credit is used for its intended, value-creating purpose.

Long-Term, Self-Sustaining and Resilient

The business model is designed for longevity. By maintaining a solid capital base and avoiding volatile market instruments, these banks ensure they can survive external disruptions and continue serving their communities during crises.

Transparent and Inclusive

Governance structures are transparent and involve a broad range of stakeholders, not just shareholders. This ensures that the bank's strategic decisions remain aligned with its core mission and social values.

Embedded Values Culture

These principles are not just slogans; they are embedded in the culture and leadership of the bank. From staff hiring and incentives to the products offered, every internal process is designed to reflect the bank's commitment to its values.

5. Current Status of Value Based Banking in Nepal

In 2026, Value Based Banking (VBB) in Nepal has moved from a niche concept to a core strategic priority for the financial sector. Driven by the Nepal Rastra Bank (NRB) and pioneering institutions, the focus has shifted from speculative lending to financing the "real economy," social equity, and climate resilience.

- **Expansion of GABV Footprint:** NMB Bank remains a prominent member of the Global Alliance for Banking on Values (GABV), serving as a benchmark for other Nepali banks in integrating social and environmental impact into core operations.
- **Adoption of Green Taxonomy:** As of late 2024/2025, Nepal has officially introduced a Green Finance Taxonomy, providing a standardized framework for banks to classify "green" vs. "non-green" investments.
- **Mandatory ESRM Implementation:** The Environmental and Social Risk Management (ESRM) guidelines are now a mandatory part of the credit approval process for all Class 'A' commercial banks.
- **Rise in Energy Financing:** Significant portions of bank portfolios are now dedicated to renewable energy (primarily hydropower and solar), aligning with the national goal of energy self-sufficiency.
- **Digital Inclusion Focus:** Value-based banking is increasingly delivered through digital channels (like "Kisan Apps") to reach unbanked rural populations, reducing the carbon footprint of physical branch banking.
- **Shift in Disclosure:** Banks have begun publishing dedicated Sustainability Reports or ESG sections within their annual reports, moving beyond simple CSR (Corporate Social Responsibility) blurbs.
- **Asset Quality Challenges:** The sector is currently grappling with rising Non-Performing Loans (NPLs), which has prompted a "back to basics" approach—focusing on the real economy rather than speculative real estate.

- **Refinancing for Social Impact:** A significant volume of "Concessional Loans" is being channeled into women-led enterprises and returnee migrant businesses to foster social equity.
- **Gender-Lens Investing:** There is a visible increase in products specifically designed for women entrepreneurs (e.g., Chetanshil Nari accounts), moving money toward gender-balanced economic growth.
- **Climate Vulnerability Awareness:** Due to Nepal's high risk for climate-related disasters, banks are increasingly assessing the climate resilience of collateralized properties and projects.

6. Problems in Value Based Banking in Nepal

Nepalese Banking sector is facing multiple challenges in the areas of value-based banking, some of them are as follows:

- **Profit-First Mindset:** Many Nepali BFIs are under intense pressure from shareholders to deliver high quarterly profits, sidelining long-term value goals.
- **Poor Asset Quality:** High levels of Non-Performing Loans (NPLs) and "ever greening" of bad loans hamper the ability to invest in sustainable projects.
- **Inadequate Corporate Governance:** Frequent instances of board-level interference and related-party lending undermine transparency.
- **Low Awareness:** Many customers and even bank employees lack a clear understanding of what "value-based" or "sustainable" banking truly means.
- **Regulatory Gaps:** While Nepal Rastra Bank (NRB) has ESG guidelines, strict enforcement and specific incentives for value-based practices are still evolving.
- **High Operation Costs:** Reaching rural areas and conducting deep impact assessments for small loans can be more expensive than traditional urban lending.
- **Information Asymmetry:** A lack of reliable data on the environmental and social impact of local businesses makes impact-lending difficult.
- **Short-term Liquidity Crises:** Periodic "credit crunches" in the Nepali market force banks to focus on immediate survival rather than long-term value creation.
- **Staff Retention:** Value-based banking requires specialized skills in impact assessment, but high turnover rates in the banking sector make this difficult to maintain.
- **Misinformation and Trust:** Coordinated campaigns against the banking sector in Nepal have recently eroded public trust, making it harder to promote ethical models.

7. Remedial Measures for Promoting Value Based Banking

The following measures are to be adopted for the promotion of value-based banking in Nepal:

- **Strengthening NRB Guidelines:** Implementing stricter, mandatory reporting on ESG and "Real Economy" lending for all BFIs.
- **Tax Incentives:** Providing tax breaks or lower reserve requirements for banks that meet specific "Value-Based" lending thresholds.

- Capacity Building: Investing in training programs for bank staff to understand and implement the GABV principles.
- Digitization for Inclusion: Leveraging digital banking and AI to reduce the cost of reaching the unbanked in remote parts of Nepal.
- Impact Reporting Standards: Developing a national framework for reporting social and environmental impact to prevent "greenwashing."
- Promoting Mergers: Encouraging mergers of smaller, struggling BFIs into larger, more stable entities that can afford to adopt long-term value models.
- Credit Guarantee Schemes: Establishing government-backed guarantees for "green" and social projects to reduce the risk for value-based lenders.
- Public Awareness Campaigns: Launching national initiatives to educate citizens on their "power in the pocket" and the benefits of ethical banking.
- Stakeholder Inclusivity: Mandating that bank board include independent directors with expertise in sustainability and social impact.
- Investment in Financial Infrastructure: Improving the Credit Information Bureau (CIB) to include data on the sustainability track records of borrowers.

8. Role of NRB in Promoting Value Based Banking

- Policy Formulation: NRB has integrated "Sustainable and Inclusive Economic Development" into its Fourth Strategic Plan (2022-2026), making VBB a regulatory priority.
- Green Finance Taxonomy: It issued the Green Taxonomy 2024 to prevent "greenwashing" by defining exactly what qualifies as a sustainable investment.
- Refinance Facilities: NRB provides low-interest

refinance to BFIs for loans directed toward "deprived sectors," small-scale farming, and renewable energy projects.

- Mandatory ESRM Reporting: NRB requires banks to submit regular reports on their Environmental and Social risk assessments, ensuring that banks are not just profit-motivated but also risk-conscious.
- Directed Lending Mandates: It sets specific targets for banks to lend to priority sectors like agriculture (15%), energy (10%), and MSMEs, forcing capital into the real economy.
- Financial Literacy Programs: NRB leads national campaigns to educate the public on ethical banking, digital safety, and financial rights, fostering a more informed consumer base.

9. Moving Forward

The evolution of value-based banking in Nepal requires a fundamental shift from compliance-driven actions to purpose-driven strategies. To bridge the gap between policy and practice, financial institutions must invest in advanced data analytics to measure actual social impact while the government provides fiscal incentives for "green" and "blue" bonds.

By aligning the profitability of banks with the resilience of the community and the environment, Nepal can build a financial ecosystem that is not only robust against global economic shocks but also acts as a primary catalyst for the nation's sustainable development goals.

References :

- Green Taxonomy by Nepal Rastra Bank
- GABV Principles : A theoretical Concept
- kathmandupost.com
- ekantipur.com

Cyber Security in Digital Banking: Evaluating Risk Management Practices and Mitigation Strategies

Debesh Prasad Lohani*

Abstract

The rapid rise of digital banking services has changed how people conduct financial transactions. It provides convenience, inclusion, and improved efficiency. At the same time, this digital shift has made banks more vulnerable to a wider range of cyber threats, which jeopardizes the confidentiality, integrity, and availability of systems and customer data. This paper looks at current risk management practices and strategies used by banks and financial institutions to safeguard digital banking services. By combining various standards and frameworks along with regulatory guidelines. The study assesses the strengths and weaknesses in governance, technical controls, third-party risk management, incident response, and resilience planning. The paper suggests a layered approach driven by intelligence that includes proactive threat hunting, secure software development, continuous monitoring, supply-chain diligence, and risk governance at the executive level. It also offers policy and operational recommendations to enhance preparedness, lower residual risk, and build customer trust.

Keywords: digital banking security; cybersecurity risk management; operational resilience; third-party risk; incident response

Introduction

Digital banking, which includes internet banking, mobile banking apps, APIs, the Cloud, and Embedded Finance, is core to retail and wholesale financial services. Efficiency gains and customer benefits have been the dividend of channel migration. The advantages of digital transformation are offset by the ever-increasing cyber risks of account takeover fraud, ransomware, improperly configured APIs, and supply-chain vulnerabilities. More recent sector guidance like NIST CSF 2.0; Basel operational resilience principles, etc. reflects the strategic view that cyber risks must be treated as enterprise risks with a focus on board sponsorship, Key Risk Indicators, and Resilience Testing. Over the five years periods, a stream of messages from regulatory bodies and intelligence feeds has recognized the rising frequency and sophistication of cyber incidents associated with the financial sector, such as credential theft, ransomware, supply-chain compromise, API abuse, and social engineering campaigns. These risks can be mitigated only by a holistic mix of governance, controls, and resilience measures that are in step with internationally recognized frameworks and the evolving threat landscape. This article examines the current literature on practical risk control in digital banking, provides evidence in a hypothetical data set, and suggests a solution strategy according to sector best practice.

As Nepal's economy increasingly moves towards digital banking and payment services, the aspect of cybersecurity has emerged as a top risk management priority for financial institutions as well as for the regulatory body. Although the use of real-time settling systems, online or mobile banking, as well as digital wallets such as eSewa or Khalti, has greatly enhanced financial inclusion, it has also created vulnerabilities for financial institutions, as well as their customers, to the increasingly sophisticated threat of financial crimes. One of the key factors contributing to the risk in the Nepalese scenario is the escalation of cases in the field of cybercrime. Typical threat patterns in Nepal's online banking system follow worldwide trends but face unique challenges. Phishing, malware, and social engineering assaults remain the main methods used to breach customer credentials and online access. DoS attacks may cause disruptions in online services. MiTM and malware assaults directly target online banking transactions and customer confidentiality. Threats extend not only to banks but also to payment service providers and digital wallets. With a view to mitigating increasingly threatening risks, Nepal Rastra Bank (NRB) has introduced various frameworks and guidelines to improve the overall position of cyberspace security on the part of banks and financial institutions in the country. The Cyber Resilience Guidelines hold BFIs responsible for ensuring risk management in the structured domains of governance, identification, protection, detection, and recovery & response, with a thrust on frequent risk scanning, ensuring proper control in conformity with international standards like ISO 27001, among others (PSD/NRB, 2023). The recent changes in regulations also include directives for banks and PSPs on the use of extensive risk management procedures like multifactor authentication (MFA), fraud detection solutions developed through the use of AI & Machine Learning technology, as well as enforcement on the use of VPNs.

Although there has been some progress on a regulatory front, there still remain some implementation challenges in various institutions. Most BFI institutions, especially smaller banks and cooperatives, face challenges in implementing cyber security measures because they lack the capacity to hire cyber security experts as per NRB's guidance. It has been revealed that about 70 percent of BFI institutions fail to carry out security audits. Cyber security experts have further highlighted that there is no common basis for comparing the overall maturity regarding cyberspace within the banking community in Nepal, which results in variations in risk management

* Deputy CEO Rastriya Banijya Bank; IRCA recognized ISMS Lead Auditor; Cybersecurity Expert

strategies, appear reactive as opposed to proactive. On the mitigation strategies, Nepalese banks are moving toward deploying multilayered defenses in line with international best practices: strong authentication, MFA; encryption of sensitive data; continuous monitoring and SOCs; and incident response playbooks tailored for digital banking threats. Emphasis is also being placed on collaboration among industry stakeholders, regulators, and national cybersecurity bodies for threat intelligence sharing and coordination of resilience efforts.

Finally, public awareness and education remain key. Weak cybersecurity culture among customers and employees makes susceptibility to fraud and social engineering events more likely, hence the importance of outreach, training, and literacy programs in addition to technical mitigation strategies.

Literature Review

The evolving threat landscape for the finance sector

Looking at what's happening in the industry, the finance sector is consistently a prime target for cyber threats. It looks like cybercriminals are still really going after the financial industry because it's full of money and important customer information. Reports from ENISA, IBM's X-Force and others show that attacks are becoming more disruptive, with ransomware and denial-of-service (DDoS) attacks on the rise (Henderson, 2024). They're also getting smarter with social engineering, using fancy tools to trick people. IBM's X-Force and similar intelligence sources point out that stealing login details and taking over accounts are common reasons for security breaches, and there's growing worry about AI being used in these social engineering scams. Basically, these reports show that security problems often come from a mix of technical glitches, human mistakes, and issues with third-party suppliers. This suggests that attackers are increasingly using legitimate login details and automated methods to launch bigger attacks, so it's really important for banks and financial institutions to focus on how they handle logins and how they detect unusual user behavior.

Current trends in Nepal's financial industry show that they are facing an increasing threat environment that is posed by growing digitalization with inadequate cyber protection measures. Cyber-attacks on banks and digital payment service providers have substantially increased with cases of phishing attacks, ransomware attacks, and cyber-enabled online fraud presently taking place on a daily basis. As reported by official sources, cases of cyber-enabled frauds and financial fraud had increased substantially in recent years. As predicted in global trends on increasing sophistication in threat sources, this development in Nepal is also reflective of similar trends observed in international practices. However, very few banks in Nepal possess sophisticated cyber defense mechanisms with most banks still relying on primitive infrastructure that is unprotected against exploitation. Furthermore, these trends also reveal inadequate preparedness on the part of banks and consumers in Nepal with regard to cyber protection measures. Presently emerging literature on fintech in Nepal also reveals a clear nexus that exists between growing digitalization and increasing levels of cyber threats.

Regulatory and standards frameworks

Banks are expected to ensure their cybersecurity programs

meet recognized standards and regulatory requirements. Frameworks like NIST's Cybersecurity Framework (CSF) 2.0 and ISO/IEC 27001 offer models for governance and controls to identify, protect, detect, respond, and recover from cyber incidents. Banking-specific supervisory guidance, such as the Basel Committee principles on operational resilience and Federal Financial Institutions Examination Council (FFIEC) tools for cybersecurity assessment, emphasizes board accountability, third-party oversight, and continuity planning. Collectively, these documents stress the importance of integrating cyber risk into enterprise risk management and the need for measurable maturity assessments. nvlpubs.nist.gov Bank for International Settlements

Nepal Rastra Bank's sets mandatory cyber resilience expectations for banks and payment institutions to protect critical systems, detect cyber threats, respond quickly, and recover operations within defined timeframes. It requires strong governance, risk based controls, continuous monitoring, testing, and coordination with third parties to safeguard financial stability (PSD/NRB, 2023). The Electronic Transactions Act, 2063 provides legal recognition to electronic records and digital signatures, ensuring secure, reliable, and valid electronic transactions in Nepal. It also defines cyber offences, regulatory authorities, and penalties to promote trust and accountability in digital systems (MoCIT/GoN, 2008). Similarly, the Cyber Security Bylaw, 2077 establishes standards, responsibilities, and procedures to protect information systems, networks, and data of public institutions in Nepal. It focuses on risk management, incident response, compliance, and strengthening national cyber resilience (NTA, 2020). The Payment System-related Unified Directives, 2081 emphasize cyber security measures to ensure the safety, integrity, and reliability of electronic payment systems in Nepal. They mandate risk management, system security controls, and incident handling to protect payment infrastructure from cyber threats (NRB, 2024).

Application and API security

A wide range of literature and practitioner guidelines emphasize the application-layer and API vulnerabilities that lie at the heart of digital banking platforms. OWASP's online, API, and mobile security guidelines identify commonly happening classes of exploitable defects-failed authentication, insecure endpoints, inappropriate permission-that can be used to compromise accounts and move laterally within financial systems. With regard to online banking applications, the literature repeats one common refrain: that runtime protections and secure development lifecycle approaches are essential. (OWASP, 2023)

In Nepal, application and API security are emerging as critical components of digital trust and resilience, especially for finance. APIs connect mobile apps, online banking, payment systems, and third-party services, but without robust security they become primary points of attack for data theft and system abuse. Globally, API vulnerabilities account for many high-profile breaches because insecure interfaces expose sensitive data and business logic to attackers if not properly protected. API security involves strict authentication, encryption, input validation, rate-limiting, and continuous monitoring to prevent unauthorized access and exploitation. Recent threat reports highlight API exploits against Nepali

businesses that exposed customer records and weakened trust in digital finance services, underscoring how insecure interfaces can directly impact the sector. Developers in Nepal often lack formal secure coding practices and automated API security testing, increasing the risk of misconfigured APIs and application flaws. Strengthening API security must align with global best practices and be part of broader application security strategies to protect financial data, maintain service availability, and support safe digital innovation in Nepal's financial ecosystem.

Third-party and cloud risk

The banking system relies increasingly on fintech collaboration and cloud service providers, which raises supply chain and sophisticated outsourcing risks. It is called for by regulators and analysis of the industry that protections within contracts, increased prudence, and sound supervision of critical third-partied providers are required. In Nepal's financial sector, reliance on third-party vendors and cloud services has increased operational efficiency but also heightened risk exposure. Vendors, cloud providers, and outsourced service partners can introduce vulnerabilities when their security practices are weak or misconfigured. A national cybersecurity roadmap for banks and financial institutions now mandates due diligence and security audits of third parties, including cloud services, in line with ISO standards to reduce these systemic risks. Cloud environments can expose sensitive financial data if access controls, encryption, and configurations are inadequate, making misconfiguration a common source of incidents. Third-party weaknesses have already contributed to breaches and API exploits in Nepali financial systems, showing how vendor compromise can cascade into operational and data risks for institutions and customers. Strengthening vendor oversight, continuous monitoring, contractual security requirements, and cloud governance aligns with both local regulatory efforts and global best practices to manage these linked third-party and cloud risks.

Gaps identified in prior research

Inadequate telemetry and detection capabilities, uneven adoption of secure-by-design principles in software and API development, limited integration of cyber risk into enterprise governance, immature testing of incident response and recovery across the extended supply chain, and difficulties recruiting qualified cybersecurity talent are among the recurrent gaps identified by scholarly reviews and practitioner studies. Both organizational and technical change are necessary to close these gaps.

Prior research on cybersecurity in Nepal's financial sector highlights important findings but also clear gaps that need further study. Most existing studies focus on general cybersecurity awareness, digital fraud trends, and FinTech risks, but they rarely examine specific technical vulnerabilities in applications, APIs, and cloud environments used by banks and payment platforms. Research like the study on FinTech and cybersecurity in Nepal's commercial banks identifies broad risks related to digital transformation, but stops short of detailed threat modeling or empirical analysis of attack patterns (Khatiwada, 2024). Sector-level assessments, such as those revealing uneven security audits and weak incident preparedness across institutions, point to gaps in security governance and readiness (Fiscal Nepal, 2025). Prior work also shows limited exploration of how regulatory

frameworks and institutional capacities affect real-world security outcomes, leaving questions about compliance effectiveness and enforcement in Nepal (nepalontheweb.com, 2025). There is a need for in-depth studies on secure coding practices, API and cloud configuration risks, and quantitative measurements of defensive controls to guide policymakers and practitioners in Nepal's financial ecosystem.

Methodology

This study adopts a qualitative integrative review approach. To evaluate the current state of practice and distill valuable mitigation measures, it combines industry threat intelligence literature (ENISA, 2025) best practices from the literature, research articles from peer-reviewed journals, and official regulatory literature (FFIEC, 2021). Governance/Risk Management Appetite, Sound Development/Application Security, Identity and Access Management (IAM), Third Party/Cloud Risk Management, Incident Response/Operational Resilience comprise five categories that form the basis for evaluation. Recommendations, when possible, can be mapped to the core functions of the NIST CSF - Identify, Protect, Detect, Respond, Recover to provide a systematic approach that can be applied to varying sized firms (Quinn, et al., 2025). In addition to this brief qualitative analysis for illustration purposes, this study also uses qualitative analysis by synthesis of reports and best guidelines available in information security. In an effort to demonstrate the links that exist among incident types and mean security maturity levels for institutions along with mean time to detect and mean time to contain/recover (MTTR), the quantitative method used is an exhaustive synthesis and merge of data compiled in this study's references.

Evaluating Risk Management Practices

Governance and leadership

The executive and board levels are where effective cybersecurity begins. Regulators emphasize that boards need to take responsibility for cyber risk and incorporate it into risk appetite statements and strategic decision-making. Prominent organizations establish official cyber risk committees, designate senior executives with distinct responsibilities (such as Chief Information Security Officer and Chief Risk Officer), and employ risk metrics (Key Risk Indicators) to direct governance (Bank for International Settlements, 2021).

Risk identification and asset management

In asset management, risk identification is the critical process of identifying, evaluating, and ranking risks to an organization's assets (physical, digital, and intangible) in order to safeguard their value, guarantee operational continuity, and accomplish business objectives. Banks must have an accurate inventory of a variety of assets, including applications, data storage, APIs, cloud services, and third parties. Effective risk identification uses attack surface mapping and threat modeling to prioritize controls. Although industry acceptability varies, configuration management databases (CMDBs), automated asset discovery, and continual vulnerability screening are essential. (Azura, Azad, & Ahmed, 2025).

Secure development lifecycle and application security

Secure software development lifecycle (SSDLC) procedures are crucial since digital banking relies heavily on mobile and online clients. This includes pre-release penetration

testing, dependency scanning, static and dynamic code analysis, and threat modeling during design. OWASP guidelines highlight key mobile and API vulnerabilities that need to be mitigated by secure session management, authorization checks, and input validation. Banks with established SSDLC procedures use web application firewalls, runtime application self-protection (RASP), and security gates in Continuous Integration/Continuous Delivery (or Deployment) (CI/CD) pipelines (OWASP, 2023).

Identity and Access Management (IAM)

The two main access methods for breaches are still account takeovers and credential theft. Least-privilege access enforcement, adaptive authentication based on risk assessment, multi-factor authentication (MFA) for employees and clients, and privileged access management (PAM) for administrators are examples of robust IAM practices. According to IBM and other threat intelligence assessments, stolen credentials are a persistent issue that highlights the necessity of both detection (anomalous login patterns) and prevention (MFA, phishing-resistant authentication) (Henderson, 2024).

Monitoring, detection, and threat intelligence

Early intrusion detection is made possible by ongoing monitoring via Security Information and Event Management (SIEM), Extended Detection and Response (XDR), and specialized threat hunting. The accuracy of detection is greatly increased when external threat intelligence (TTPs, indicators) and internal telemetry are combined. While many banks are investing in security operations centers (SOCs) and managed detection services (MSSPs), some firms' efficacy is hampered by resource constraints and difficulties integrating data (Jiravachara & Amarinthnukrowh, 2025).

Third-party and cloud risk management

There are constant risks associated with outsourcing and cloud computing. Thorough due diligence, the ability to audit contracts, service-level standards for security and incident reporting, and ongoing performance monitoring are all necessary for effective third-party risk management. Banks are under increasing pressure from regulators to map essential services and have backup plans in place in case a third-party malfunction or is compromised. Regulatory proposals and the Basel Committee's operational resilience guidelines emphasise board oversight in managing outsourcing agreements (Jones, 2024).

Incident response and resilience

In addition to incident response, operational resilience encompasses crisis communications, disaster recovery, and business continuity. For provider outages or significant disruptions, banks ought to have tested their service continuity plans, cross-functional response teams, and incident response playbooks. Frequent simulation exercises, like full recovery drills and adversary emulation, enhance preparedness. Regulators and organisations are urged by European Union Agency for Cybersecurity (ENISA) documents to consider cyber incidents as systemic shocks that call for cooperation with authorities (Theocharidou, Lella, Naydenov, & Malatras, 2024)

Mitigation Strategies

A Layered and Intelligence-Driven Approach

Implementing several overlapping security measures

throughout an entire organization and utilizing threat intelligence to inform and modify those defenses is known as "defense-in-depth," a layered and intelligence-driven approach to cybersecurity. This all, encompassing approach guarantees that even in the event that one is compromised, other defense layers will continue to be in place to stop additional intrusion and reduce damage. To turn risk assessments into effective defenses, the following layered strategy, aligned with NIST CSF functions, is recommended. The six essential functions of the NIST Cybersecurity Framework are Govern, Identify, Protect, Detect, Respond, and Recover. The six essential functions of this framework are a cycle of continuous development through which organizations can increase their security posture by educating, controlling, predicting threats, reacting, and ultimately recovering. These functions each have the following description:

- Govern (CSF 2.0): Brings security as a whole into the enterprise's governance framework through the establishment of a comprehensive enterprise-wide cybersecurity strategy, policies, roles, and risk management methodologies.
- Identify: To prioritize protection efforts, understand your assets (data, systems, devices), your business environment, and threats.
- Protect: In order to mitigate or control effects, measures such as protection through encryption, control, and security awareness should be put in place.
- Detect: Leverage constant observation coupled with analysis in order to rapidly identify cyber security incidents and anomalies.
- React: Take measures to lessen the impacts of incidents that have been identified such as containment, communication, and preparation.
- Recover: With a focus on resilience and business continuity, services and capabilities affected by incidents can be recovered.

Recommendations

Based on the aforementioned assessment, banks looking to improve cybersecurity for online banking are advised to consider the following recommendations:

- 1) Executive and board participation: Ensure that the enterprise's risk appetite clearly includes cyber risk. Demand that cyber KRIs and KPIs be reported on a regular basis, and hold board-level drills that mimic serious cyber situations (Bank for International Settlements, 2021).
- 2) Take a zero-trust stance: Give up considering perimeters. Use microsegmentation, strong identity and access management, least-privilege access, and ongoing device and user status verification (Henderson, 2024).
- 3) Secure the software supply chain: Protect the software supply chain by enforcing secure coding and dependency scanning, requiring SBOMs (Software Bill of Materials) for critical applications, and incorporating security requirements in vendor contracts (OWASP, 2023).
- 4) Accelerate MFA and phishing-resistant authentication: To reduce the risk of account takeovers, concentrate on risk-based adaptive authentication and phishing-

resistant MFA options for clients and employees (Henderson, 2024).

- 5) Enhance detection and threat-sharing: Invest in telemetry, XDR, and threat hunting to enhance detection and threat-sharing. Participate in ISAOs and sector ISACs to exchange and obtain timely threat indicators (Jiravachara & Amarinthukrowh, 2025).
- 6) Operational resilience planning: Perform impact analyses, map important service dependencies, including those involving third parties, and regularly test recovery plans, including cross-organizational exercises and complete failover tests (Bank for International Settlements, 2021).
- 7) Vendor supervision and regulatory compliance: Make sure programs comply with NIS2 and other legal requirements. Include reporting deadlines, exit plans, and audit rights with important vendors (Theocharidou, Lella, Naydenov, & Malatras, 2024).
- 8) Talent and culture: Invest in the training of cybersecurity experts, provide retention incentives, and integrate security champions into product teams to integrate security into the development culture.
- 9) Consider the opportunities and risks associated with AI: Establish governance for the use of AI in security and operations tools while evaluating and resolving social engineering risks associated with AI (Henderson, 2024).
- 10) Continuous improvement through metrics: To motivate investment and show stakeholders progress, use quantifiable metrics like mean time to recovery, detection coverage, and the proportion of critical systems with tested recovery plans.

Conclusion

While there are many advantages to digital banking, there are also a number of cyber risks. Integrated governance, robust technical controls, continuous detection capabilities, extensive third-party oversight, and tested resilience plans are all necessary for effective risk management. Banks can greatly lower their exposure and improve customer and financial system protection by implementing layered defenses based on established frameworks, as well as by utilizing threat intelligence and secure development techniques. However, the rapidly changing threat landscape driven by new technologies like artificial intelligence and increasing interdependencies that requires ongoing investment, sector-wide response coordination, and constant adaptation. It is recommended to give institutions a road map for prioritizing necessary actions, tracking their progress, and improving their preparedness for present and future cyber threats.

The significance of this research work is that it reveals that the cyber risks facing digital banking in Nepal are increasing at a fast pace because of the fast pace of digitalization of the country that lacks maturity in the governance and technical controls. Even though banks in Nepal are taking advantage of regulatory guidance and international standards, they are still facing challenges in ensuring application security, detection, third-party risk management, and resilience. Smaller banks are most at risk because of a lack of expertise. To manage cyber risk effectively, there needs to be board-level engagement, by design development, robust identity, monitoring, and

testing of response.

References

- Azura, Y. T., Azad, M. A., & Ahmed, Y. (2025). An integrated cyber security risk management framework for online banking systems. *Journal of Banking and Financial Technology*, 85-104.
- Bank for International Settlements. (2021). *Principles for Operational Resilience*. Brussels: Basel Committee on Bank Supervision.
- ENISA. (2025). *Threat Landscape 2025*. Brussels: European Union Agency for Cybersecurity.
- FFIEC. (2021). *Authentication and Access to Financial Institution Services and Systems*. Brussels: The Federal Financial Institutions Examination Council.
- Fiscal Nepal. (2025, November 30). Nepal banking cybersecurity: New multi-phase initiative proposed to boost sector resilience. Retrieved from Fiscal Nepal: <https://www.fiscalnepal.com/2025/11/30/23112/nepal-banking-cybersecurity-new-multi-phase-initiative-proposed-to-boost-sector-resilience>
- Henderson, C. (2024). X-Force Threat Intelligence Index 2024 reveals stolen credentials as top risk, with AI attacks on the horizon. Retrieved from IBM: <https://www.ibm.com/think/x-force/2024-x-force-threat-intelligence-index>
- Jiravachara, P., & Amarinthukrowh, P. (2025). *A New Era of Cyber: Enhancing Value through Cybersecurity*. Bangkok: Deolite South-east Asia.
- Jones, H. (2024, July 10). Global regulators tighten rules on banks outsourcing services. Retrieved from Reuters: <https://www.reuters.com/business/finance/global-regulators-tighten-rules-banks-outsourcing-services-2024-07-09/>
- MoCIT/GoN. (2008). *Electronics Transactions Act 2063*. Kathmandu: Ministry of Communication and Information Technology, Government of Nepal.
- nepalontheweb.com. (2025, June 22). Nepal Unveils National Cybersecurity Roadmap to Protect Financial Institutions. Retrieved from nepalontheweb.com : <https://nepalontheweb.com/nepal-unveils-national-cybersecurity-roadmap-to-protect-financial-institutions>
- NRB. (2024). Bhuktani Pranali Sambandhi Ekikrit Nirdeshan (Unified Directives Related to Payment System). Kathmandu: Payment System Department, Nepal Rastra Bank.
- NTA. (2020). *Cybersecurity Byelaw 2020*. Kathmandu: Nepal Telecommunication Authority (NTA).
- OWASP. (2023). *OWASP Top 10 API Security Risks – 2023*. Maryland: Open Worldwide Application Security Project.
- PSD/NRB. (2023). *Cyber Resilliance Guideline*. Payment System Department, Nepal Rastra Bank.
- Quinn, S., Chua, J. A., Ivy, N., Gardner, R., Scarfon, K., M. S., & Witte, G. (2025, December 18). *Integrating Cybersecurity and Enterprise Risk Management*. Gaithersburg,: National Institute of Standards and Technology.
- Theocharidou, M., Lella, I., Naydenov, R., & Malatras, A. (2024). *Enisa Threat Landscape: Finance Sector*. Brussels: European Union Agency for Cybersecurity (ENISA).

Factors affecting the online shopping behavior: A Statistical Analysis

Basu Dev Lamichhane, PhD*

Abstract

This study examines the online shopping behavior and general internet experiences of individuals. Its objectives are to identify the status of online shopping, to understand the relationship between internet access, shopping experience, security, services, and online shopping behavior, and to provide insights into the impact of internet access, shopping experience, security, and services on online shopping behavior. A quantitative research approach was adopted to measure customers' attitudes and behaviors toward e-commerce. This study adopted descriptive, causal, and correlational designs. The results reveal weak but statistically significant positive relationships among all three variables. Internet and service showed a positive correlation, indicating that higher levels of internet usage are associated with slightly better perceptions of service quality. The findings of the study suggest that customer experience, motivation, self-confidence, security, and privacy concerns play an important role in shaping online shopping behavior. The study concludes that improvements in internet access and service delivery can help foster customer attitudes and lead to better online shopping experiences, benefiting both consumers and online businesses. The findings of the study could be useful for policymakers, social media service providers, vendors, and other stakeholders to craft a strategic framework.

Keywords: Attitude, consumer experience, internet reliability, security, service quality

1. Introduction

Online shopping and online platforms are the most important factors for businesses to increase profit. Online shopping is the buying of goods and services with the help of the internet using a phone or computer. People browse products on websites or apps to buy products. People intend to buy online for many reasons like saving time, lower prices, comfort, etc.

The main decisions for the consumer are: what they buy (which products and services), how much (amount), where (place of purchase), the time spent shopping, and payment methods (Khan Wale, 2014). This study is focused on purchasing decisions with a focus on technical goods. The aim of this research is to find out how consumers behave and how they decide to buy technical equipment. Analyzing and predicting consumer behavior is a difficult task for businesses.

Online shopping is buying from mobile or electronic

devices. E-shop is an easy task for the new generation, but difficult for the older generation. People mostly buy online because of convenience, their ability, their intention, the payment method, and security. Past experience affects the decision process of the consumer the most. The consumer makes decisions because of past experiences. If their past experiences are good, they like to buy next time.

The first online shopping was undertaken by connecting a modified television (TV) to a real-time transaction processing computer via a domestic telephone line (landline). Then in 1990, online processing reached the general public with the creation of the World Wide Web by Tim Berners-Lee. Similarly, in 1994, Netscape launched the first commercial browser, Navigator. In the same year, Pizza Hut offered online ordering of pizza on its website. In 1995, Amazon started selling books online, and eBay, an American multinational corporation and e-commerce company, provided consumer-to-consumer and business-to-consumer sales services via the Internet. Studies around the world show that young consumers are more likely to shop online because of time saving and a wide variety of products. Behind every study, there has to be some specific objectives that highlight the intention of doing research work. The major objective of the study is to investigate the demographic characteristics and how internet access affects online shopping behavior. This study helps online retailers understand the factors affecting online shopping attitudes. It provides insights into how internet access affects consumers' ability and willingness to shop online. The findings will assist businesses in designing targeted marketing strategies for different demographic groups. It supports e-commerce platforms in improving.

2. Review of Literature

Previous studies show that demographic factors such as age, gender, and income play an important role in shaping online shopping behavior.

2.1 Empirical Review

Attitudes of consumers toward online shopping are affected by so many factors. The researcher selected four factors, namely, convenience, website design/features, time saving, and security, which affect the attitude of consumers toward online shopping. Easy to purchase, time saving, variety at one shop, price, and avoiding hassles in shopping are the main factors that motivate consumers to shop online.

* Assistant Professor, Faculty of Management, Tribhuvan University

A substantial body of empirical research has examined how age, gender, and income significantly influence how consumers interact with digital marketplaces. Studies have been conducted in different countries consistently. The continuous expansion of e-commerce has been strongly influenced by digitalization, which has significantly affected consumer behavior and the purchasing decision process (Gál, Balogh, & Balogh-Kardos, 2025).

The study of Parmar (2019) examines that consumer shopping behavior is being affected by several factors like demographic factors, social factors, consumer online shopping experience, knowledge of using the internet and computer, website design, social media, situational factors, facilitating conditions, product characteristics, sales promotional schemes, payment options, delivery of goods, and after-sales services play an important role in online shopping.

Vaidya (2019) analyzed the association between the occupation of the respondents and the problems faced while doing online shopping (chi-square = 58.408, df = 14, $p < 0.001$). At the same time, the result of the likelihood ratio is considered while also showing an association (Ratio = 66.273, df = 14, $p < 0.001$) since the expected count is less than five is seen as high. The results show that the working class involved in online shopping is facing problems. They expected ease while doing online shopping. The majority of customers expect hassle-free shopping while online shopping although they have been facing various problems.

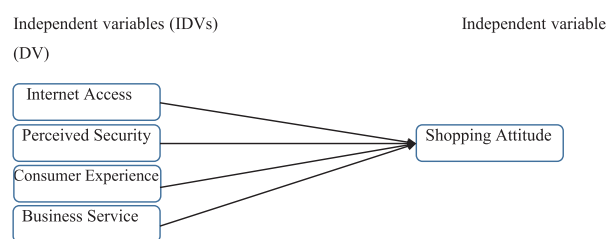
Blanca Hernández (2010) examined the relationship between internet and shopping attitude. The study shows that socioeconomic variables moderate neither the influence of previous use of the internet nor the perception of e-commerce; in short, they do not condition the behavior of the experienced e-shopper. The results obtained help to determine that once individuals attain the status of experienced e-shoppers, their behavior is similar, independently of their socioeconomic characteristics. The internet has become a marketplace suitable for all ages and incomes, and both genders, and thus the prejudices linked to the advisability of selling certain products should be revised. There is no difference between the effect of previous use of the internet and that of the percentage of e-commerce on purchasing attitude.

Individuals in the age group of 20-35 years are more involved in online shopping as compared to their counterparts above 35 years of age. Males are more inclined towards online shopping compared to females. The marital status of consumers is not an important determinant of online shopping behavior. Income does not play an important role in determining the online shopping attitude of consumers. Consumers with access to the internet are more likely to engage in online shopping (Shah, 2021).

2.3 Research Framework

A conceptual framework refers to the specific concepts and constructs that are important to the study. It shows the relationship between different variables. This framework helps the reader to easily understand the research being done and its variables under study. It is used to organize ideas and create conceptual distinctions.

Figure 1: Research Framework

Sources: (Shah & Tiwari, 2021)

Sources: (Shah & Tiwari, 2021)

Conceptual framework shows the relationship between different variables. This framework helps the reader to easily understand the research being done and its variable under study. It is used to organize ideas and create conceptual distinctions.

Table 1 : Sources of variables

Variable	Sources
Internet Access	(Vaidya, 2019)
Shopping Experience	(Blanca Herna'ndez, 2010)
Services	(lee , fang, j.kimc, li, & w.palmatier, 2018)
Attitude	(uzun & poturak, 2014)
Security	(Paulo Botelho Pires, 2024)

2.4 Hypothesis of the study

The following hypotheses were developed in order to study consumer attitude.

- H₁: There is a significant relationship between internet reliability and the shopping attitude of consumers.
H₂: There is a significant relationship between security and the shopping attitude of consumers.
H₃: There is a significant relationship between consumer experience and the shopping attitude of consumers.
H₄: There is a significant relationship between services and the shopping attitude of the consumer.

3. Research Methods and Materials

The research method describes actions to be taken to investigate a research problem and the rationale for the application of specific procedures or techniques used to identify, select, process, and analyze information applied to understand the problem, thereby allowing the reader to critically evaluate a study's overall validity and reliability.

A quantitative approach is used in the research. The study was undertaken to identify and evaluate the impact of security, services, customer experiences, and internet access on online shopping attitudes. This study considers descriptive, exploratory, causal, and correlational designs to deal with the various issues. The population of this study consists of all students who use the internet and have knowledge about online shopping platforms and are active on Facebook, where the researcher distributed the survey. A total of 93 respondents participated and gave their responses actively. There were six sections to the questionnaire. The convenience sampling technique is used, and it is appropriate for exploratory studies such as this one, where the primary aim is to understand attitude.

4. Data Presentation and Analysis

The study examines the various factors that affect online shopping attitude. The study aims to explain the influence of services, perception, and consumer experience on shopping attitude. This chapter includes the presentation and analysis of the research methodology. It intends to analyze the responses collected through the questionnaire and determine the influence of services, consumer experience, internet access, and perception on online shopping attitude. It intends to analyze the responses collected through the questionnaire and determine the findings of the analysis. Statistical tools and techniques are used to determine the influence of services, consumer experience, and internet access. For this purpose, primary data was collected and analyzed systematically so as to derive empirical findings and determine the determinants of buying decisions. It presents results and findings based on descriptive and inferential analysis.

To collect the data, a questionnaire was prepared, and after preparation, the majority of the data was collected via Google Forms. No physical questionnaire was distributed to the respondents, and the questionnaire was distributed through Messenger. The sample was collected using a convenience sampling method. The questionnaire was designed in a way that it was mandatory to fill in all the necessary information, and without providing the necessary information, the form could not be submitted. Cross-checking was done in the response list in Google Sheets so that errors could be identified, and the responses that did not have all the answers or did not follow the guidelines of the questionnaire were declared invalid.

A questionnaire was prepared and distributed to college mates; 92 respondents gave their responses on how they are motivated to shop online. Under this study, a 5-point Likert scale has been used, where five is the most important (strongly agree) and one is the least important (Strongly Disagree). The responses received from respondents have been arranged, tabulated, and analyzed for the descriptive analysis of the study. The data were analyzed using correlation and regression analysis. The primary data collected from the questionnaire were entered into Excel and later calculated by Jamovi software. The sources of the tables presented below are output from Jamovi software and edited in Excel, which was further used in this study.

4.1 Age group of respondents

Table 2 : Age group of respondents

Age	Frequency	Percentage
under 18	8	8.70
18-26	72	78.30
26-40	8	8.70
40-60	4	4.30

The majority belong to the 18–26 age group, representing 78.30 percent of the total sample. This indicates that most participants are young adults. A smaller proportion of respondents, 8.70 percent, are under 18 years old, and another 8.70 percent fall within the 26–40 age category, showing a limited representation of both younger and middle-aged individuals. The least represented group is the 40–60 age range, which accounts for only 4.30 percent of the total respondents

4.2 Gender statistics

Table 3 : Gender of the respondent

Gender	Frequency	Percentage
Male	59	64.80
Female	32	35.20

The gender distribution of the respondents indicates that males constitute the majority (64.80 percent), while females make up 35.20 percent of the sample.

4.3 Education Level

Table 4 : Education level of the respondent

Education	Count	Percentage
Primary	12	13.00
Secondary	12	13.00
Bachelors	60	65.20
Masters	8	8.70

Most respondents (65.20 percent) have a bachelor's degree, while 13 percent have primary and 13 percent secondary education. Only 8.70 percent hold a master's degree, indicating that the sample is generally well-educated.

4.4 Income level

Table 5 : Income level of the respondents

Response	Frequency	Percentage
Upto 20,000	11	12.10
20,000-40,000	80	87.90

The majority of respondents (87.90 percent) fall into income level 2, while a smaller portion (12.10 percent) belongs to income level 1. This indicates that most participants have a relatively higher income within the surveyed categories.

4.5 Internet Access

Table 6 : Descriptive statistics

Variable	D	N	A	Total Response	Mean	SD
Internet connection reliability	20	16	55	91	2.38	0.83
Access to the internet on multiple devices	27	8	56	91	2.32	0.91
Internet service affordability	27	12	52	91	2.27	0.90

Table 6 presents consumers' perceptions of internet access factors in Kathmandu, which can influence their attitude toward online shopping. Internet Connection Reliability (Mean = 2.38, SD = 0.83). Out of 91 respondents, 55 agreed that their internet connection is reliable, 16 were neutral, and 20 disagreed. However, the standard deviation of 0.83 shows some variability, suggesting that connectivity issues affect a minority of users. Access to

Internet on Multiple Devices (Mean = 2.32, SD = 0.91). 56 respondents agreed that they can access the internet on multiple devices, 8 were neutral, and 27 disagreed. Access across smartphones, laptops, and tablets supports flexibility and convenience, positively influencing

consumers' willingness to engage in online shopping. Internet Service Affordability (Mean = 2.27, SD = 0.90). 52 respondents agreed that internet service is affordable, 12 were neutral, and 27 disagreed.

4.6 Security

Table 7 : Descriptive statistics of business security

Variable	D	N	A	SA	Total Response	Mean	SD
I believe online payment systems (e-sewa, Khalti, cards, etc.) are secure	39	4	44	4	91	2.20	1.06
I trust the security policies and guidelines provided by online shopping platforms	16	–	75	–	91	1.78	0.42
I think online stores may misuse my personal information	39	4	44	4	91	2.20	1.06
I check website security before I order any product	16	–	75	–	91	1.78	0.42

Table 7 shows that consumers in Kathmandu generally trust online payment systems and shopping platform security policies, which positively influences their attitude toward online shopping. Most respondents also actively check website security before ordering, indicating proactive behavior to mitigate risks. However,

perceptions about personal information misuse are mixed, showing that while many feel secure, a notable portion remain cautious. Overall, security is a key factor shaping consumers' online shopping attitude, aligning with regression results where Security emerged as the strongest predictor ($\beta = 0.43$, $p < .001$).

4.7 Consumer experience

Table 8 : Descriptive statistics of consumer experience

Variable	D	N	A	SA	Total Response	Mean	SD	Min	Max
I would not recommend online shopping platforms to others	39	4	44	4	91	2.20	1.06	1	4
Purchasing a product online seems a good idea	36	12	43	–	91	2.11	0.87	1	3
Using the internet to do my shopping is a good idea	8	–	84	–	91	2.91	0.29	1	3
The experience I had with the internet has been satisfactory	36	12	43	–	91	2.11	0.87	1	3

The descriptive statistics for respondents' attitudes toward online shopping reveal varied perceptions across the four statements. "I would not recommend online shopping platforms to others": Out of 91 respondents, 39 disagreed, 4 were neutral, 44 agreed, and 4 strongly agreed. The mean score is 2.20, indicating a slightly negative-to-neutral attitude, suggesting that some respondents are hesitant to recommend online shopping platforms. The standard deviation (1.06) shows high variability, meaning opinions are widely spread. "Purchasing a product online seems a good idea." Here, 36 disagreed, 12 were neutral, and 43 agreed. No respondents strongly agreed. The mean of 2.11 indicates a slightly positive attitude, though it leans closer to

neutral. Standard deviation (0.87) shows moderate variability among respondents. "Using the internet to do my shopping is a good idea." The majority of respondents (84) agreed, 8 disagreed, and none were neutral or strongly agreed. The mean of 2.91 shows a strongly positive perception, indicating that most respondents favor online shopping as a convenient option. Low standard deviation (0.29) indicates consensus, with most respondents sharing similar opinions. "The experience I had with the internet has been satisfactory." Responses are similar to statement 2: 36 disagreed, 12 neutral, and 43 agreed. Mean = 2.11, SD = 0.87, indicating a slightly positive but mixed experience among respondents.

4.8 Perceived Services

Table 9 : Descriptive statistics of perceived services

Variable	D	N	A	Total Response	Mean	SD
I am satisfied with the service provided by the internet	36	12	43	91	2.11	0.87
Online stores offer a wide variety of products	8	–	84	92	2.91	0.29
Online stores provide reliable and consistent service	56	8	28	92	1.74	0.86
Complaints are resolved promptly by online stores	20	16	56	92	2.39	0.85

Table 9 summarizes survey responses on online shopping experiences, with the following coding likely used: Interpretation of each item “I am satisfied with the service provided by the internet” Mean = 2.11 → Slightly above Neutral, leaning toward Agree. SD = 0.87 → Moderate variation in responses. Indicates mixed satisfaction; many respondents are neutral or slightly satisfied. “Online stores offer a wide variety of products.” Mean = 2.91 → Very high, almost all respondents agree. SD = 0.29 → Very low variation; strong consensus. Shows customers

generally perceive online stores as having diverse products. “Online stores provide reliable and consistent service.” Mean = 1.74 → Closer to Disagree. SD = 0.86 → Moderate variation. Suggests reliability is a concern; many respondents feel service is not consistent. “Complaints are resolved promptly by online stores.” Mean = 2.39 → Slightly above Neutral. SD = 0.85 → Moderate variation. Indicates some satisfaction with complaint resolution, but not strongly positive.

4.9 Attitude

Table 10 : Descriptive statistics of attitude

Variable	D	N	A	SA	Total Response	Mean	SD
I like to recommend others to shop online	56	8	28	–	92	1.69	0.78
I would recommend the online shopping platform to others based on the services provided	32	28	20	11	91	2.09	1.07
My general opinion of e-commerce is positive	39	4	44	4	91	2.20	1.06
The Internet is the medium I use to do shopping in the future	36	12	43	–	91	2.11	0.87
I intend to use the internet to buy a product	39	4	44	4	91	2.20	1.06
I like to buy a product on the internet	16	–	75	–	91	2.82	0.39

Table 10 shows that “I like to recommend others to shop online,” Mean = 1.69 → Mostly Disagree, SD = 0.78 → Moderate variation. Interpretation: Respondents are generally hesitant to recommend online shopping to others. “I would recommend the online shopping platform to others based on the services provided.” Mean = 2.09 → Around Neutral to Agree SD = 1.07 → High variability. Interpretation: Opinions are mixed; some would recommend based on services, but many are neutral. “My general opinion of e-commerce is positive.” Mean = 2.20 → Slightly above Neutral SD = 1.06 → Moderate variation. Interpretation: Overall perception of e-commerce is mildly positive. “The Internet is the medium I use to do shopping in the future.” Mean = 2.11 → Slightly above Neutral, SD = 0.87 → Moderate variation. Interpretation: Respondents are somewhat willing to shop online in the future, but not strongly committed. “I intend to use the internet to buy a product.” Mean = 2.20 → slightly positive SD = 1.06 → Moderate variation. Interpretation: Similar to the previous item, intentions to shop online are slightly positive. “I like to buy a product on the internet.” Mean = 2.82 → Between Agree and Strongly Agree SD = 0.39 → Low variation. Interpretation: Respondents generally enjoy buying products online; this is the most positively perceived item.

Overall, the positive enjoyment of buying online is high. Neutral/hesitant aspects: Recommendations to others and intention to use online shopping show only slight positivity, suggesting some trust or experience issues.

4.10 Reliability test

Table 11 : Reliability test

Variable	items	Cronbach's Alpha
Internet reliability	3	0.81
Security	4	0.706
Experience	4	0.731
Services	4	0.601
Attitude	6	0.665
Total	21	0.747

The reliability of the scale was measured using Cronbach's alpha. The overall Cronbach's alpha for the scale is 0.747, which indicates acceptable internal consistency of the questionnaire items. This shows that the set of items used to measure constructs such as internet reliability, security, services, attitude, and experience is generally reliable for this study.

Regarding item reliability, if the internet reliability item is dropped, Cronbach's alpha would be 0.810, showing it is consistent with the scale. If the security item is dropped, Cronbach's alpha would be 0.706, indicating it is important to maintain. The services item has a Cronbach's alpha of 0.601 if dropped, suggesting it is less consistent with the rest of the scale. The attitude item has a Cronbach's alpha of 0.665 if dropped, showing that reliability would increase slightly. The experience item has a Cronbach's alpha of 0.731 if dropped, indicating it is consistent with the scale. Overall, the Cronbach's alpha value of 0.747 indicates that the scale is reliable for measuring the constructs of the study.

4.11 Correlation Coefficient of the Major Preferences to do Shopping

A Pearson correlation analysis was conducted to examine the relationships between internet, service, and attitude. The results indicated that Internet and Service were weakly but significantly positively correlated ($r = 0.261$, $p = 0.012$). This suggests that higher levels of internet use are associated with slightly higher perceptions of service. Similarly, internet and attitude showed a weak positive and significant correlation ($r = 0.221$, $p = 0.035$), indicating that as internet levels increase, attitude also increases to a small extent. Furthermore, a weak positive and significant relationship was found between service and attitude ($r = 0.220$, $p = 0.035$). This implies that better service is associated with a slightly more positive Attitude. Overall, although the correlations are weak in magnitude, all three relationships are statistically significant ($p < 0.05$), demonstrating meaningful but modest associations among internet, service, and attitude.

Table 12 : Correlation between internet reliability, security, services, experience and attitude

Variables	Internet reliability	security	Services	Experience	Attitude
Internet reliability	1				
Security	0.041	1			
Services	0.0445	0.828	1		
Experience	0.545	0.094	0.269	1	
Attitude	0.199	0.837	0.808	0.286	1

Note: * $p=0.058$, ** $p<0.001$, *** $p<0.001$, **** $p=0.006$

The correlation matrix shows the relationships between internet reliability, security, services, attitude, and experience. The correlation between internet reliability and security is very weak ($r = 0.041$, $p = 0.699$), indicating no significant relationship. Internet reliability and services are moderately positively correlated ($r = 0.445$, $p < 0.001$), showing a significant relationship. Internet reliability and attitude have a weak positive correlation ($r = 0.199$, $p = 0.058$), which is not statistically significant. Internet reliability and experience are moderately positively correlated ($r = 0.545$, $p < 0.001$), indicating a significant positive relationship.

Thus, the correlation between security and services is very strong ($r = 0.828$, $p < 0.001$), indicating a highly significant relationship. Security and attitude are also strongly correlated ($r = 0.837$, $p < 0.001$), which is statistically significant. Security and experience show a very weak correlation ($r = 0.094$, $p = 0.374$), which is not significant.

Services and attitude are strongly positively correlated ($r = 0.808$, $p < 0.001$), showing a significant relationship. Services and experience have a weak positive correlation ($r = 0.269$, $p = 0.010$), which is statistically significant. Attitude and experience are weakly positively correlated ($r = 0.286$, $p = 0.006$), and this relationship is significant.

4.12 Model fit measures

Table 13 : Overall model test

Model	R	R ²	F	df1	df2	p
1	0.875	0.766	70.5	4	86	<.001

Note: models estimated using samples size of $N = 92$

Table 13 presents the analysis of model fit measures for the regression model, providing insights into how well the independent variables predict the dependent variable. The correlation coefficient ($R = 0.875$) indicates a very strong positive relationship between the observed and predicted values, suggesting that the model effectively captures the patterns in the data. The R^2 value of 0.766 shows that approximately 76.6 percent of the variation in the dependent variable is explained by the independent variables, indicating substantial explanatory power. The F-statistic ($F = 70.5$, $df1 = 4$, $df2 = 86$, $p < .001$) tests the overall significance of the model and confirms that the independent variables collectively have a statistically significant impact on the dependent variable. The extremely low p-value suggests that the likelihood of observing such a strong relationship by chance is virtually zero. Overall, the results demonstrate that the model is reliable, statistically significant, and capable of explaining a large portion of the variation.

4.13 Regression analysis

Table 14 : Regression analysis predicting attitude toward online shopping

Variable	B	SE	β	t	p
Intercept	1.05	0.12	0.00	8.75-	<.001
Internet Reliability	0.061	0.032	0.06	1.91	0.058
Security	0.487	0.056	0.43	8.72	<.001
Services	0.421	0.054	0.39	7.85	<.001
Experience	0.118	0.042	0.11	2.78	0.006

The regression results show that security, services, and experience significantly influence consumers' attitudes toward online shopping, while internet reliability does not have a statistically significant effect. Security is the strongest predictor, indicating that safe payment systems and data protection greatly enhance consumer confidence. Services also play a crucial role, as efficient delivery, customer support, and return policies positively shape attitudes. Experience has a moderate but significant impact, suggesting that positive past interactions encourage favorable perceptions of online shopping. Internet reliability, although positively related, appears to be a basic requirement rather than a key factor in determining consumers' attitudes.

5. Findings and discussion

The purpose of this study is to assess the influence of internet access, security, services, attitude, and consumer experience on online shopping behavior. Descriptive, correlational, and causal research designs were used as quantitative statistical tools to analyze the influence of these variables on online shopping behavior. For this analysis, data were collected from primary sources and analyzed systematically to derive the findings. Data

were collected through a questionnaire using Google Forms. The data were analyzed using mean, percentage, correlation, and regression. A total of 91 responses were collected. The results of the study confirm that internet access, security, services, attitude, and experience have a positive impact on online shopping behavior.

The Cronbach's alpha value of variables is as follows: Internet reliability = 0.81, Security = 0.706, Services = 0.601, Attitude = 0.665, and Experience = 0.731. The overall Cronbach's alpha for the scale is 0.747, indicating acceptable internal consistency and reliability. Internet reliability is positively correlated with Services ($r = 0.43$) and Experience ($r = 0.478$), suggesting that better internet access improves service perception and user experience. Security is strongly correlated with Services ($r = 0.823$) and Attitude ($r = 0.881$), indicating that trust in online payment systems and security policies positively influences service evaluation and consumer attitude. Services and Attitude are strongly correlated ($r = 0.865$), showing that better service quality enhances a positive attitude toward online shopping.

Experience is moderately correlated with Internet reliability ($r = 0.478$) and Services ($r = 0.333$), suggesting that users' experiences are influenced by both internet quality and service standards. Attitude and Experience are weakly positively correlated ($r = 0.219$), indicating that positive experiences slightly enhance attitude toward online shopping. 60.90 percent believe complaints are resolved promptly by online stores, highlighting satisfactory service support.

Additionally, the correlation and descriptive results indicate that internet access, security, services, attitude, and experience are significant determinants of online shopping behavior. The regression model examining the influence of internet access, security, services, attitude, and experience on online shopping behavior is statistically significant ($R = 0.875$, $R^2 = 0.766$, $F = 70.5$, $p < 0.001$), indicating a strong relationship between the predictors and online shopping behavior. The R^2 value of 0.766 shows that 76.6 percent of the variance in online shopping behavior is explained by the independent variables, demonstrating that these variables are substantial contributors to consumers' online shopping behavior. The findings suggest that improving internet reliability, enhancing security measures, providing quality services, and ensuring a positive user experience can strengthen consumers' attitudes and intentions toward online shopping.

5.1 Hypothesis testing

Table 15 : Hypothesis Testing Results

Hypothesis	Results	Confidence
Internet reliability is positive and significant on attitude	Rejected	95 percent
Security has a positive and significant impact on attitude	Accepted	95 percent
Experience has positive and significant impact on attitude	Accepted	95 percent
Services has positive and significant impact on attitude	Accepted	95 percent

The hypothesis testing results focusing on consumers' attitudes toward online shopping reveal mixed but meaningful findings. The first hypothesis proposed that internet reliability has a positive and significant relationship with attitude. Although the correlation analysis indicates a negative association between internet reliability and attitude, the relationship is statistically insignificant at the 95 percent confidence level ($p > 0.05$). Therefore, this hypothesis is rejected. This suggests that reliable internet access alone does not strongly influence consumers' attitudes toward online shopping unless supported by other factors.

The second hypothesis examined the relationship between security and attitude. The results show a strong and statistically significant positive relationship between these variables ($p < 0.001$). Hence, this hypothesis is accepted. This finding highlights that secure payment systems, privacy protection, and trust in online platforms play a crucial role in shaping positive consumer attitudes toward online shopping.

The third hypothesis proposed that services have a positive and significant relationship with attitude. The analysis confirms a strong and statistically significant positive relationship, leading to the acceptance of this hypothesis. This indicates that high-quality services, such as timely delivery, responsive customer support, and easy return policies, significantly enhance consumers' attitudes toward online shopping.

The fourth hypothesis examined whether consumer experience has a positive and significant relationship with attitude. The results reveal a weak but statistically significant positive relationship, and therefore, this hypothesis is accepted. This suggests that positive past experiences gradually contribute to developing favorable attitudes toward online shopping, although the influence is not as strong as security and service quality. These findings indicate that while technological access is important, trust, service quality, and user experience play a more decisive role in shaping positive consumer attitudes toward online shopping.

Discussion

The discussion of this study reveals that consumers' attitudes toward online shopping are mainly influenced by security, service quality, and consumer experience, whereas internet reliability has a relatively weaker effect. The strong and significant relationship between security and consumer attitude is consistent with the findings of Frini, Limayem, and Khalifa (2000), who emphasized that trust, secure transaction systems, and data protection are essential for developing positive attitudes toward online shopping. When consumers perceive online platforms as safe and reliable, their willingness to engage in online purchasing increases.

The significant impact of service quality on consumer attitude supports the work of Parmar and Pandey (2019), who highlighted that efficient service delivery, timely order fulfillment, and responsive customer support play a crucial role in shaping favorable consumer perceptions and strengthening online shopping behavior, which is similar to the findings. High-quality services enhance customer satisfaction and reinforce positive attitudes toward e-commerce platforms. Consumer experience was found to have a positive but comparatively weaker

influence on attitude. This finding aligns with Paulo Botelho Pires (2024), who suggested that repeated positive online shopping experiences gradually build consumer confidence and trust, which in turn influence attitudes over time, which is in line with research findings. In contrast, the insignificant effect of internet reliability on consumer attitude partially reflects the arguments while earlier studies viewed internet reliability as an important factor, the present findings suggest that widespread access to stable internet has made it a basic requirement rather than a key differentiating factor in online shopping decisions. Overall, this discussion confirms that security and service quality are the most influential factors shaping consumers' attitudes toward online shopping, which is similar to previous findings (Uzun and Poturak, 2014). It indicates there is no significant association between internet reliability and online shopping attitude of consumers.

Conclusion

This study examined the influence of internet reliability, security, service quality, consumer experience, and demographic factors on consumers' online shopping behavior in Nepal. In the modern era of rapid technological advancement and competitive e-commerce, businesses must focus on understanding and improving consumer experiences to ensure long-term success. The demographic analysis revealed that the majority of respondents were young (18–24 years), educated (undergraduate), and had an income below NPR 17,000. Males constituted slightly more than half of the sample. Reliability analysis confirmed that the scales used for measuring internet reliability, security, services, attitude, and experience were acceptable, with an overall Cronbach's alpha of 0.747, indicating satisfactory internal consistency. Correlation analysis showed that security and services had a strong positive relationship with consumers' attitude, while consumer experience had a weak but significant positive influence. Internet reliability, although positively associated with attitude, was not statistically significant. Regression analysis further confirmed that the combined influence of internet reliability, security, services, attitude, and experience explained 76.6 percent of the variance in online shopping behavior ($R^2 = 0.766$, $p < 0.001$), highlighting the substantial impact of these factors.

The study concludes that consumers' online shopping behavior is shaped primarily by security, service quality, and experience, while demographic factors such as age, education, and income also play a significant role. Ensuring secure transactions, high-quality services, and positive shopping experiences are crucial for enhancing consumer attitudes and promoting online shopping engagement in Nepal. Further, the study concludes that improvements in internet access and service delivery can

help foster customer attitudes and lead to better online shopping experiences, benefiting both consumers and online businesses.

Policy Implications

This research draws a foundation for conceptual lenses, logical explanations, and best practices to promote the academic success of university scholars. However, this study has limitations, including a smaller sample size, covering only university-level students, descriptive statistical analysis, and cross-sectional data. The findings of the study can be useful for policymakers, social media service providers, and other stakeholders to craft a strategic framework.

References

- Batra, M., & Sharma, D. (2016). A study of demographic determinants of online shopping behavior of consumers. *IERJ*, 63–65.
- Blanca Hernández, J. J. (2010, May 4). Age, gender and income: Do they moderate online shopping behaviour? *Emerald*, 113–133. <https://doi.org/10.1108/14684521111113614>
- Frini, A., Limayem, M., & Khalifa, M. (2000). What makes consumers buy from the internet? A longitudinal study of online shopping. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics*, 421–432.
- Gál, T., Balogh, R., & Balogh-Kardos, V. (2025). The role of demographic characteristics and shopping habits in online shopping behavior. *Innovative Marketing*, 170–181. [https://doi.org/10.21511/im.21\(1\).2025.14](https://doi.org/10.21511/im.21(1).2025.14)
- Lee, J.-Y., Fang, E., Kim, J., Li, X., & Palmatier, R. W. (2018). The effect of online shopping platform strategies on search, display, and membership. *Elsevier*, 247–264.
- Parmar, J. S., & Pandey, A. (2019). Factors affecting consumers' online shopping buying behavior. *SSRN-Elsevier*, 541–548.
- Pires, M. P. B. (2024). A conceptual approach to understanding the customer experience in e-commerce: An empirical study. *MDPI*, 1943–1983.
- Shah, B., & Tiwari, U. K. (2021). Consumers' attitude towards online shopping in Janakpurdham. *Nepal's Journal Online*, 31–50.
- Uzun, H., & Poturak, M. (2014). Factors affecting online shopping behavior of consumers, 163–170.
- Vaidya, R. (2019). Online shopping in Nepal: Preferences and problems. *The Journal of Nepalese Business Studies*, 71–86.
- Yiying, Y. (2024). Research on the impact of online shopping on household consumption structure. *Academic Journal of Business and Management*, 246–253. <https://doi.org/10.25236/AJBM.2024.060734>

Deep Learning-Based Image Analysis for Medical Imaging Diagnosis Using Artificial Intelligence

Maresh Maharjan, PhD*

Abstract

As we enter the AI era, the increasing demand for rapid and high-quality medical diagnostics is rising alongside the evident limitations of conventional image interpretation, which continues to be labor-intensive and reliant on specialized expertise. This research focuses on investigating and developing a framework based on deep learning to enable automated analysis of medical images focusing on lung disease with the help of Convolutional Neural Networks (CNNs) and transformer-driven architectures within modalities such as X-ray, Computed Tomography (CT), and Magnetic Resonance Imaging (MRI) images. The research will discuss strategies for preprocessing data and transfer learning, as well as optimization of the performance to tackle widespread issues such as image noise, clinical variability, and dataset imbalance. By developing a scalable deep learning based diagnostic system, this research hopes to improve the accuracy of detection, minimize diagnostic delays, and support the practitioners for fast intervention.

Keywords: Medical imaging diagnosis, Medical image segmentation, AI in healthcare, Transfer learning, X-ray analysis

1. Introduction

Medical imaging has now become such a must-have part of modern medicine, helping doctors look inside the body and find diseases without needing any painful procedures. The only tricky part is that going through all those images takes a lot of time and skill, and not everyone comes to the same conclusion while reading them [1]. With the number of scans increasing so fast and not enough trained radiologists around, there's now a serious push for automated systems that can help make the diagnosis process quicker and more reliable [2]. Recent advances in deep learning, particularly CNN, which are doing an amazing job at reading different kinds of medical images including X-rays, CT, MRI, and histopathology slides [3]. These AI models can spot things like diabetic retinopathy, lung nodules, or skin problems almost as accurately as seasoned doctors [4][5].

Even with all these exciting improvements, there are still a bunch of challenges that haven't been sorted out yet. A lot of deep learning models don't work as well when used in different hospitals because every place has its own equipment and imaging methods [6]. Another big issue is that these AI systems often act like "black boxes," meaning it's hard to understand how they actually come up with their answers and that makes doctors a bit unsure about trusting them [7]. On top of that, there aren't enough large, well-labeled image datasets to train the models properly, mostly because of patient privacy rules [8]. All

these things together make it tough to build AI tools that are reliable everywhere.

2. Research Objectives

- To build a CNN-based model that can classify multiple lung conditions using both chest X-rays and CT scans for common pulmonary conditions
- To add attention mechanisms and gradient-weighted class activation mapping (Grad-CAM) so that the model's predictions are easier to interpret and explain
- To test how well transfer learning performs in comparison to training models from scratch and using fully pre-trained models

3. Literature Review

3.1 Evolution of Deep Learning in Medical Imaging

Over the past decade, the use of artificial intelligence in medical imaging has come a really long way. In the early days, computer-aided systems mostly depended on manually designed features and old-school machine learning methods like support vector machines and random forests [9]. Those early models worked to some extent, but they couldn't automatically learn deeper patterns or details from the raw images, which limited how well they could perform in real-world situations. These approaches were limited by their inability to automatically learn hierarchical feature representations from raw image data.

Back in 2012, the big turning point came when AlexNet made waves in the ImageNet challenge. It really showed how deep CNNs could handle image features all on their own, which got researchers pretty hyped about using the same tech for medical images [10]. Not long after, Esteva [4] managed to train a CNN on more than 130,000 clinical images and ended up matching how dermatologists classify skin cancer, a huge deal for AI in healthcare. Around the same time, Gulshan [11] came up with a deep learning model for detecting diabetic retinopathy that performed on par with, or even better than, board-certified ophthalmologists. It was one of those moments where people started realizing how powerful and game-changing this technology could be.

3.2 Deep Learning Architectures for Medical Image Analysis

Over time, different CNN designs have been adapted and improved for medical imaging. One of the big names here is (Residual Networks) ResNet, which brought in skip connections, which is basically a way to train really deep networks without running into those annoying vanishing gradient issues. This made it super handy for complex medical image work [12]. Then came DenseNet, which took things a step further by linking every layer to all the

* Assistant Professor

others in a forward path. That clever setup helped reuse features more efficiently and even cut down the total number of parameters, making the model lighter and smarter at the same time [13].

When it comes to chest X-ray analysis, a big step forward came from Wang [14], who introduced ChestX-ray14, a massive dataset with more than 100,000 frontal chest images. They showed that pre-trained CNNs could actually spot several thoracic diseases all at once, which was pretty impressive. Not long after, Rajpurkar [15] built CheXNet, a 121-layer DenseNet model that reached radiologist-level performance in detecting pneumonia using the same dataset, scoring an AUC of 0.768. It was another solid example of how deep learning keeps pushing boundaries in medical imaging.

Lately, Vision Transformers, or ViTs, have started getting a lot of attention as a new alternative to CNNs. Instead of looking at an image as a whole, they break it down into small patches and process them using transformer models of the same kind that were first made for handling natural language processing tasks. While transformers have shown promise in medical imaging, they typically require larger training datasets and greater computational resources compared to CNNs. Still, their growing use shows how quickly things are evolving in this field.

3.3 Transfer Learning and Domain Adaptation

Since large, labeled medical imaging datasets are pretty hard to come by, transfer learning has turned into a key approach in this area. The basic idea is to first train a model on a huge general dataset like ImageNet and then fine-tunes it on a smaller, more specific medical imaging set [16]. This way, the model can make good use of what it already learned like recognizing edges and textures.

Shin[17] ran detailed experiments comparing different transfer learning setups for classifying medical images. Their results showed that models pre-trained on ImageNet usually did much better than those trained completely from scratch, especially when the medical datasets were small. But later, Raghu[18] questioned that idea, finding that when medical datasets are large enough, pre-training on ImageNet doesn't really add much. They suggested that domain-specific pre-training might work even better. Researchers have also looked into domain adaptation to handle the differences between data from various sources. For example, Kamnitsas [19] worked on an unsupervised domain adaptation method for brain lesion segmentation, which allowed a model trained on one hospital's data to perform well on data from another hospital all without needing extra labeled examples.

3.4 Model Interpretability and Explainability

One of the biggest hurdles for using deep learning in healthcare is its "black box" nature. It's tough for doctors and clinicians to trust a model's output when they can't clearly see how or why it made a certain decision [20]. Because of that, several approaches have been developed to enhance model interpretability in medical imaging.

One popular method is Grad-CAM (Gradient-weighted Class Activation Mapping), which highlights the parts of an image that influenced the model's prediction the most [21]. This helps show whether the model is actually paying attention to the right areas like important anatomical structures instead of random spots that don't really matter. Attention mechanisms, which first came from natural language processing, have also been added to medical imaging models to help them focus on the most

informative regions for diagnosis [22].

Still, researchers like Ghassemi [23] have pointed out that these explainability tools aren't perfect. Sometimes, the visual explanations can be misleading, and truly understanding a model's decision-making process goes a lot deeper than just heatmaps or highlighted regions. It's an area that's still evolving, and getting it right is crucial before these systems can be fully trusted in clinical settings.

3.5 Data Augmentation and Synthetic Data Generation

Data augmentation has become a must-have step when training deep learning models, especially since medical imaging data is often limited. The usual tricks include things like rotating or flipping images, shifting them around a bit, adjusting brightness or contrast, and even adding some noise [24]. These simple techniques help make the dataset feel much bigger than it actually is and teach the model to handle different variations better.

In recent years, more advanced methods like Mixup and CutMix have started making a mark in medical imaging. They work by blending or combining parts of existing images to create new, synthetic ones, which help the model learn in a more flexible way [25]. Still, there's an ongoing concern about whether these synthetic images truly capture all the subtle details and complexities found in real medical cases.

4. Research Methodology

4.1 Research Design

This research will use an experimental design that blends both quantitative testing and qualitative analysis to get a full picture of how well the models perform and how understandable their decisions are. The study will move through three main phases: first, collecting and preparing the data; second, developing and training the models; and third, evaluating and validating the results. An iterative process will be followed, meaning the model design can be adjusted and improved.

4.2 Data Preprocessing

Following standard practices in medical image analysis, a structured preprocessing pipeline will be applied.

1. Image normalization: All images will be resized to a standard size (either 224×224 or 512×512 pixels, depending on the model) using bicubic interpolation.
2. Intensity standardization: Pixel values will be adjusted to have zero mean and unit variance, or scaled between 0 and 1 based on what the model requires.
3. Data cleaning: Any images that are low quality, incorrectly oriented, or missing important labels will be removed.
4. Class imbalance handling: Since medical imaging data often has uneven class distributions, a mix of weighted loss functions and stratified sampling will be used.

4.3 Transfer Learning Strategy

To explore the most effective ways to train deep learning models for chest imaging, a systematic comparison of different transfer learning strategies will be carried out.

- ImageNet Pre-training: The standard method of using weights that were pre-trained on the large-scale ImageNet dataset will be applied. This approach helps the model start with a solid understanding of basic visual features before fine-tuning it for medical images.
- Medical Imaging Pre-training: Models that were already trained on large chest X-ray datasets will be used as a more domain-specific starting point, which often helps capture medical patterns better.

- Progressive Fine-tuning: Following the layer-wise unfreezing strategy, layers will be gradually unfrozen during training to refine performance while maintaining stability.
- Training from Scratch: A baseline setup will also be tested, training the network entirely from the ground up with proper regularization to prevent overfitting.

This multi-angled approach will provide valuable insights into which strategy works best under different data availability conditions and dataset sizes.

5. Conclusion

This research is an in-depth exploration of deep learning applications to medical image analysis for pulmonary disease diagnosis. By tackling some of the significant challenges of interpretability, generalizability, and data efficiency, the work presents a systematic study of model architectures, attention mechanisms, and training strategies. The objective overall is to push the existing state-of-the-art in AI-driven medical diagnosis. The inclusion of a range of explainability techniques directly addresses the need for models that will be trusted and interpretable by clinicians. The use of rigorous external validation, in the meantime, will shed light on how these models will perform in real-world clinical practice, beyond controlled research studies. Through its open-science approach, this research aims to go beyond purely technical contributions offering methodological toolkits, open benchmarks, and reproducible workflows upon which others can build. Finally, the study hopes to aid in the creation of AI software that supports clinical abilities, working to boost diagnostic accuracy and expand patient outcomes. This is especially helpful in clinical environments where veteran radiologists are in short supply. The tireless focus on interpretability, generalizability, and clinical applicability shows a commitment to pragmatic and responsible AI development, one that keeps patient safety and real-world impact at the fore.

References

- [1] T. Bluemke, "Assessing radiology research on artificial intelligence: A brief guide for authors, reviewers, and readers—From the Radiology Editorial Board," *Radiology*, vol. 294, no. 3, pp. 487-489, 2020.
- [2] L. Oakden-Rayne, "Precision radiology: Predicting longevity using feature engineering and deep learning methods in a radiomics framework," *Sci. Rep.*, vol. 7, no. 1, pp. 1-13, 2017.
- [3] G. Litjens, "A survey on deep learning in medical image analysis," *Med. Image Anal.*, vol. 42, pp. 60-88, 2017.
- [4] A. Esteva, "Dermatologist-level classification of skin cancer with deep neural networks," *Nature*, vol. 542, no. 7639, pp. 115-118, 2017.
- [5] D. S. W. Ting, "Development and validation of a deep learning system for diabetic retinopathy and related eye diseases using retinal images from multiethnic populations with diabetes," *JAMA*, vol. 318, no. 22, pp. 2211-2223, 2017.
- [6] J. Zech, "Variable generalization performance of a deep learning model to detect pneumonia in chest radiographs: A cross-sectional study," *PLoS Med.*, vol. 15, no. 11, e1002683, 2018.
- [7] C. Rudin, "Stop explaining black box machine learning models for high stakes decisions and use interpretable models instead," *Nat. Mach. Intell.*, vol. 1, no. 5, pp. 206-215, 2019.
- [8] M. Willeminck, "Preparing medical imaging data for machine learning," *Radiology*, vol. 295, no. 1, pp. 4-15, 2020.
- [9] K. Doi, "Computer-aided diagnosis in medical imaging: Historical review, current status and future potential," *Comput. Med. Imaging Graph.*, vol. 31, no. 4-5, pp. 198-211, 2007.
- [10] A. Krizhevsky, I. Sutskever, and G. E. Hinton, "ImageNet classification with deep convolutional neural networks," in *Proc. Adv. Neural Inf. Process. Syst.*, 2012, pp. 1097-1105.
- [11] V. Gulshan et al., "Development and validation of a deep learning algorithm for detection of diabetic retinopathy in retinal fundus photographs," *JAMA*, vol. 316, no. 22, pp. 2402-2410, 2016.
- [12] K. He, X. Zhang, S. Ren, and J. Sun, "Deep residual learning for image recognition," in *Proc. IEEE Conf. Comput. Vis. Pattern Recognit.*, 2016, pp. 770-778.
- [13] G. Huang, Z. Liu, L. Van Der Maaten, and K. Q. Weinberger, "Densely connected convolutional networks," in *Proc. IEEE Conf. Comput. Vis. Pattern Recognit.*, 2017, pp. 4700-4708.
- [14] X. Wang et al., "ChestX-ray8: Hospital-scale chest X-ray database and benchmarks on weakly-supervised classification and localization of common thorax diseases," in *Proc. IEEE Conf. Comput. Vis. Pattern Recognit.*, 2017, pp. 2097-2106.
- [15] P. Rajpurkar et al., "CheXNet: Radiologist-level pneumonia detection on chest X-rays with deep learning," *arXiv preprint arXiv:1711.05225*, 2017.
- [16] M. Raghu, "Transfusion: Understanding transfer learning for medical imaging," in *Proc. Adv. Neural Inf. Process. Syst.*, 2019, pp. 3347-3357.
- [17] H. C. Shin, "Deep convolutional neural networks for computer-aided detection: CNN architectures, dataset characteristics and transfer learning," *IEEE Trans. Med. Imaging*, vol. 35, no. 5, pp. 1285-1298, 2016.
- [18] M. Raghu, "Transfusion: Understanding transfer learning for medical imaging," in *Proc. Adv. Neural Inf. Process. Syst.*, 2019, pp. 3347-3357.
- [19] K. Kamnitsas, "Unsupervised domain adaptation in brain lesion segmentation with adversarial networks," in *Proc. Int. Conf. Inf. Process. Med. Imaging*, 2017, pp. 597-609.
- [20] Z. C. Lipton, "The mythos of model interpretability," *Queue*, vol. 16, no. 3, pp. 31-57, 2018.
- [21] R. R. Selvaraju, "Grad-CAM: Visual explanations from deep networks via gradient-based localization," in *Proc. IEEE Int. Conf. Comput. Vis.*, 2017, pp. 618-626.
- [22] J. Schlemper, "Attention gated networks: Learning to leverage salient regions in medical images," *Med. Image Anal.*, vol. 53, pp. 197-207, 2019.
- [23] M. Ghassemi, L. Oakden-Rayner, and A. L. Beam, "The false hope of current approaches to explainable artificial intelligence in health care," *Lancet Digit. Health*, vol. 3, no. 11, pp. e745-e750, 2021.
- [24] H. Zhang, "mixup: Beyond empirical risk minimization," in *Proc. Int. Conf. Learn. Represent.*, 2018.
- [25] A. Waheed, "CovidGAN: Data augmentation using auxiliary classifier GAN for improved COVID-19 detection," *IEEE Access*, vol. 8, pp. 91916-91923, 2020.

Excess Liquidity in the Nepalese Financial System and Its Impact

Keshav Prasad Lamsal*

Nepalese financial system is currently facing a peculiar economic phenomenon, persistent excess liquidity. Despite significant deposit growth in the banking sector, credit demand remains discouraging, forcing banks and financial institutions to sit on large stocks of idle funds. This imbalance has triggered a series of macroeconomic effects, reshaped banking behavior, influenced monetary policy, and posed challenges to sustainable economic growth. This article aims to explore the roots, manifestations, impacts, and policy responses related to excess liquidity in Nepal and what it means for the broader economy.

What is Excess Liquidity?

In normal financial markets, banks gather deposits and use those funds as loans or investments. A healthy balance facilitates economic activities like funding businesses, consumption, investment, and growth.

Excess liquidity occurs when the total supply of loanable funds far exceeds the demand for credit. Banks then cannot be profitably lent or invested, leading to:

- Lower lending rates
- Deteriorating credit-deposit ratio
- Idle funds parked with the central bank
- Disrupted monetary transmission

Now a day in Nepal, banks have more than enough funds, but the private sector and investors are not borrowing matching the available fund in the system. The below table shows the excess liquidity conditions of Nepalese banks.

Indicator	FY 2022/23	FY 2023/24	Mid July 2025
Total Deposits(Rs. Billion)	5771	6496	7304
Total Credit (Rs. Billion)	4878	5170	5594
Credit–Deposit (CD) Ratio (%)	81.63	79.09	75.79
Liquidity Ratio	27.10	26.44	24.92
W.A. Average Lending Rate (%)	12.30	9.93	7.85
W.A Deposit Rate (%)	7.86	5.77	4.19

Above data shows that Nepal's financial system has huge surplus funds from past three years. Around NPR 1.10 trillion in surplus funds held by banks due to weak credit demand. A key indicator of excess liquidity is the credit-deposit (CD) ratio — the proportion of total deposits that is extended as loans. The current average CD ratio of banks is around 75.79 %. A low ratio signals banks are not deploying funds into productive loans. The CD ratio recently slipped

to 62.59% for some banks, well below regulatory targets and historical norms.

Interest Rate Compression

With more funds chasing fewer viable loan opportunities, lending rates have fallen sharply, sometimes below 5% in certain contexts, deposit interest rates have also declined as banks attempt to discourage deposits and preserve margins. Current weighted average deposit rate of banks is 4.19. The financial system is in a state where cash is abundant but economic activity is thin. Generally, when interest rate falls in the banking sector, the secondary capital market starts raising but it is not so in Nepalese capital market now. Despite of continuous fall in interest rate, secondary market is not responding accordingly.

Reasons for Surplus fund

Excess liquidity is the result of multiple interconnected factors:

1. Weak Credit Demand

One of the drivers is a lack of credit demand across key economic sectors. Businesses, investors in secondary market and consumers have been cautious about borrowing due to macroeconomic uncertainties, political instability and lack of investment appetite. Frequent government change and the Gen Z movement discourage the businessmen and investors to enhance their investment.

2. Increase in Deposits

Deposits in the banking sector have surged faster than loans because of high remittance inflows through formal channels and savings remain attractive relative to uncertain investment opportunities.

3. Structural Economic Slowdown

Nepal's broader economic landscape including low industrial growth, weak manufacturing sectors, and limited large-scale private investment cause fewer opportunities for borrowing and capital deployment. Political uncertainties and macroeconomic slowdowns further dampen investor confidence.

4. Central Bank Policy and Transmission Issues

While Nepal Rastra Bank has been actively mopping up liquidity, the monetary transmission mechanism has been relatively ineffective, sometimes described as a "liquidity trap", where even lower interest rates fail to stimulate lending activity.

5. Problems in Cooperative Sector: Large number of cooperatives used to collect huge amount of deposits and deploy it in formal and non-formal economy in the form of small and large credit. The problem in cooperative sector causes the increase in banking sector's deposit but banks could not use these fund in the areas cooperatives used to do.

* Former DCEO Rastriya Banijya Bank and Director, NIC Asia Bank

6. Problems in Micro Finance Institutions: Micro Finance Institutions mostly borrow from other banks and use these funds to extend credit covering large geography and reaching up to very low income population but failure of obeying norms of Micro Finance and some political issues causes the slow expansion of their loan and even negative growth resulting low demand for loan from commercial banks.

Impacts of Excess Liquidity

Excess liquidity affects the economy in complex ways — both positive and negative. Below are the major impacts:

1. Monetary Policy Effectiveness Weakened

Central banks typically use interest rate adjustments and liquidity operations to influence credit and spending. However, with banks already flush with funds, further injections do little to increase lending. Conventional policy tools like rate cuts or deposit facilities lose capacity in stimulating credit growth. This limits the central bank's ability to influence inflation, investment, and growth through standard monetary channels.

2. Lower Interest Rates and Profit Margins

When banks have excess funds, they compete to deploy liquidity, often driving lending rates down. Deposit rates also fall as banks attempt to retain margins. This can compress banks' net interest margins, potentially impacting their profitability. However, for borrowers, lower rates might sound positive but if credit demand is constrained by risk aversion or low investment prospects, lower rates alone won't spark lending that is what happening today in Nepal.

3. Credit Supply Distortions

Excess liquidity has reshaped lending behavior. Banks prefer short-term loans over long-term investments to minimize risk exposure in an uncertain environment. They may avoid term deposits or long-duration liabilities, to mitigate market risk. This affects long-term credit availability for sectors like infrastructure, manufacturing, and housing.

4. Growth and Investment Slowdown

The real economy experiences indirect effects like investment stagnates as cheap funds remain unused, long-term projects remain underfunded and Capital markets remain slower despite liquidity availability. Essentially, money exists but does not flow into growth channels effectively.

5. Asset Price Risks and Financial Stability

Excess liquidity can also influence asset markets. Money flowing into equities, real estate, or speculative assets can inflate valuations disconnected from economic fundamentals. When liquidity retreats, asset price corrections can follow posing risks to financial stability. This can lead to bubbles in sectors like real estate and inflate share prices without underlying growth.

6. Banks' Risk and Balance Sheet Challenges

Recent reports show banks dealing with rising non-performing assets (NPAs), increased non-banking assets on balance sheets and higher provisions against bad loans creating risk aversion, which is further discouraging lending.

7. Impacts on Monetary Aggregates and Inflation

Excess liquidity tends to lower interest rates, but without corresponding demand, prices may stabilize or even fall in the short run. However, if eventually channeled into speculative investments, inflation may be reignited unevenly, especially in asset prices rather than consumer goods.

Policy Responses by Nepal Rastra Bank

Nepal Rastra Bank has taken various steps to manage excess liquidity:

1. Liquidity Absorption Auctions

NRB regularly conducts deposit collection auctions to absorb surplus funds by inviting BFLs to park money with the central bank for specified periods.

2. Standing Deposit Facility (SDF)

Banks can place excess funds with NRB through the SDF at a lower-bound interest rate. This helps prevent funds from circulating back into market lending where demand is weak.

3. NRB Bonds

Recognizing the limitations of short-term tools, NRB now plans to issue longer-term bonds (NRB Bonds) to lock away excess liquidity for longer while establishing a floor for interest rates. Bond issuance could absorb idle funds for longer durations, strengthen interest rate transmission and provide a benchmark for longer-term lending, but effective bond markets require demand, investor confidence, and macroeconomic stability.

Structural Reforms Needed

The Economic and financial scenario currently in Nepal is not normal. The rise in deposit, low demand of loan, long sideways in capital market and recession in capital market at once is not normal phenomenon. To address such a complex excess liquidity and financial conditions in the long run, policymakers may consider deeper reforms rather than managing such a complex situation just by using monetary tools.

1. Strengthening Investment Climate

Nepal needs policies that boost private sector confidence and project viability — from tax incentives to streamlined regulations and political stability. Businessmen, investor are feeling insecure by different so called this and that revolutions. Government shall improve the security condition of businessmen, investors and their businesses to create investment friendly climate.

2. Facilitating Credit Demand

Targeted lending to sectors with strong growth potential e.g., hydropower, tourism, IT, value-added agriculture can increase credit demand.

3. Enhancing Financial Market Depth

Developing long-term debt markets, housing finance, and capital markets would help channel liquidity productively.

4. Risk Management and Asset Quality Revival

Banks need better risk assessment and NPA resolution frameworks to free up capital and reduce risk aversion. The frequent change in long term strategy by banks and financial institutions keeping short term benefits in mind is causing the decline of image and trustworthiness of banks.

Looking Ahead — The Big Picture

Excess liquidity in Nepal illustrates a paradox of plenty where funds are abundant but investment, production, and growth lag behind. This reflects structural challenges like weak credit demand, slow economic recovery, cautious private sector, monetary tools hitting limits etc.

To transform the liquidity surplus into growth opportunities, Nepal needs coordinated efforts across monetary policy, fiscal reforms, investment promotion, and financial market development. Every stakeholder shall try to maintain political stability keeping in mind the long term welfare of the country rather than short term benefits.

Performance Appraisal in Banking: Why Effort Matters Only When Outcomes Are Fair

Shreeniwash Paudel*

Banks are often considered as complex institutions driven by strict systems, policies, and regulations. Their strength is determined by their strong balance sheet, compliance frameworks, and digital platforms but in the background of these visible complex structures lies a core and more decisive force i.e. people who actually run the banking institution. In the process of smooth operation of banking system various supporting aspect includes: Technology which ensures effective and objective decisions based on data and facts, Policies guidelines which direct the organizational direction and Regulations which set boundaries but actual performance is delivered by individuals who make judgments every day though under pressure of ambiguous situation and competing priorities.

Every credit decision, every compliance judgment, every customer interaction, and every operational control is shaped by a human choice. The quality of those choices determines whether a bank grows sustainably or accumulates hidden risks. This is why institutions with similar capital strength, technology, and regulatory exposure often perform very differently. The difference rarely lies in strategy alone but lies in how human effort is guided, evaluated, and ultimately rewarded.

Across the banking sector, including in Nepal, a common pattern has emerged i.e. Banks plan carefully, invest heavily in systems, set ambitious targets, and communicate strategic intent clearly, however, outcomes are not as per expectations. This gap is often considered to be caused through external pressures like market competition, strict regulatory environment, economic slowdown, or customer behavior. While these factors matter a lot but do not fully explain why capable institutions struggle to translate plans into consistent performance.

The deeper reason usually lies in internal environment where organizational failure to create a clear, credible, and fair connection between effort, performance, and outcome negatively hampers its overall performance. When employees cannot see how their daily effort shapes their future within the institution, performance slowly becomes procedural rather than purposeful. Thus, the connection of Effort to Performance and Performance to Reward is built or broken through the performance appraisal system.

Performance appraisal is not merely an administrative requirement or an HR exercise but one of the most powerful instruments through which an institution communicates its true priorities. Authorities may talk and discuss about excellence and commitment but deep-down employees always evaluate what appraisal outcomes have demonstrated over the period. Over time, appraisal systems reveal whether performance is

genuinely valued or whether advancement depends on seniority, relationships, or examination scores.

The Purpose of Performance Appraisal: Beyond Evaluation to Alignment

At its core, performance appraisal exists for a simple but critical purpose i.e. to align individual effort with organizational goals. It clarifies what the institution expects, evaluates how well those expectations are met, and determines how performance will influence rewards, development, and progression of employees. When this purpose is fulfilled honestly, appraisal becomes a source of motivation but when it is diluted, appraisal becomes a ritual which is completed and filed but forgotten.

In banking, alignment is especially important. The sector operates on trust of depositors, regulators, investors, and the public thus misaligned behavior at the individual level can translate into financial loss and regulatory penalties which ultimately leads to reputational damage. Performance appraisal, when designed and used correctly, acts as a safeguard by reinforcing behaviors that protect the institution while still encouraging growth.

However, alignment does not happen automatically. It requires appraisal systems that effectively and efficiently evaluate each component of banking related work and responsibilities. Additionally, Banking performance is not one-dimensional but involves achieving business targets, managing risk, maintaining compliance, treating customers fairly and supporting institutional values. An appraisal system that measures only what is easy to quantify will inevitably ignore what is most important.

Thus, the true purpose of appraisal, therefore, is not about exercising control but ensuring clarity regarding what is expected from employees. It tells employees where to focus their energy and how success will be judged and when this level of clarity exists employees will be able to make better decisions independently, but when clarity is weak employees shift to safe and minimal compliance.

Effort, Fairness, and Productivity: The Invisible Contract

Banking work requires great effort from employees because they need to handle large customer bases, manage credit and operational risks, comply with complex regulations, and respond to continuous operational pressures. In such an environment, motivation cannot be sustained by mere slogans or formal assurances but is ensured by fairness.

Employees constantly assess whether their effort makes a difference or not. They observe who is recognized for their performance, who progresses in their job, and who is trusted with responsibility and over the period these observations form an invisible contract between the employee and the institution. When employees believe

* Assistant Professor, Tribhuvan University (TU)

that taking responsibility, delivering results and protecting the bank's interests will be fairly recognized they naturally are committed towards their responsibility but when this belief disappears then effort will become cautious and mechanical which explain why performance appraisal directly affects productivity.

Productivity in banking is not about working longer hours but working with judgment, discipline, and ownership. A credit officer who believes performance will be recognized will carry out their concerned duties more carefully and will be able to balance growth while minimizing risk. A branch manager who trusts the appraisal system will invest their time in developing their subordinates and resolving problems rather than avoiding accountability.

When this belief fades away, behavior changes quietly. Employees still perform required tasks but discretionary effort needed to make decisions will be weak. Problems are passed along rather than being solved in timely manner thus decisions are delayed as employees will not own their responsibility. Over time, this erosion of ownership affects institutional performance far more than any external shock.

This complex relationship explains why performance appraisal is not a peripheral issue but shapes daily behavior across the organization. Whenever appraisal is considered, credible productivity will sustain and if appraisal is procedural, productivity becomes weak and fragile.

How Global Banks Use Performance Appraisal to Shape Behavior

In global banking institutions, performance appraisal has evolved not because of theory but because of necessity. Repeated crises, regulatory failures, and cultural breakdowns have taught banks a hard lesson i.e. performance systems that reward results without responsibility eventually destroy value. As a result, banks have moved away from viewing appraisal as an annual event and toward treating it as an ongoing management discipline.

In these institutions, appraisal begins with clarity. At the start of the performance cycle, expectations are discussed openly, targets are defined and boundaries are set clearly. Employees are told not only what they are expected to achieve, but how they are expected to achieve it. Risk discipline, compliance behavior, customer treatment, and collaboration are not presented as abstract values but are built directly into performance expectations.

Throughout the year, performance is discussed continuously rather than judged retrospectively. Managers are expected to engage in regular conversations about progress, challenges, and changing priorities when necessary. Managers are not concerned with constant evaluation but with constant alignment with organizational goals. When conditions and situations change, goals are recalibrated with organizational goals which prevents frustration and maintains credibility of appraisal system.

Most importantly, global banks ensure that appraisal outcomes have visible consequences. High performers are identified clearly and progressed deliberately. They are given more complex assignments, broader exposure, and faster career movement. Average performers receive targeted development support and persistent underperformance is addressed directly with adequate

counselling and if needed through punishment.

What sustains these systems is consistency. Employees see the same logic applied year after year. They may not always agree with outcomes, but they understand the rules of the game. Over time, this predictability builds trust and shapes behavior more effectively than any motivational speech.

The Nepalese Banking Context: When Fairness Becomes Formality

In the Nepalese banking sector, performance appraisal exists formally but often fails functionally. Policies are documented, timelines are followed and appraisal forms are completed but for many employees, the process has little influence on how they actually work thus appraisal has become something to comply with rather than something to believe in.

One of the most damaging features of this system is the widespread use of blanket appraisal practices. In the name of harmony or procedural safety, supervisors often rate employees within a narrow band, minimizing differentiation between strong and weak performers and thus outstanding effort, average contribution, and minimal compliance are assessed through the same lens.

This approach is often justified as fairness but, in reality, this represents ignorance and avoidance. Differentiation requires fair judgment, courage, and accountability but blanket ratings protect supervisors from difficult conversations but neutralize the true purpose of appraisal process. When employees see that effort does not meaningfully affect evaluation, motivation inevitably weakens and follows the downward trend and ultimately settles to the lowest point.

For further compounding this problem, the heavy reliance on internal written examinations is being used as a shield for non-performance. These examinations were introduced with the intention of objectivity but over time they have distorted the promotion system. Knowledge testing has gradually replaced performance assessment as the primary pathway to advancement.

The Internal Examination Paradox: Promoting Knowledge Over Contribution

Banking is a practical profession thus most critical competencies like risk judgment, customer handling, leadership, and ethical decision-making are demonstrated in real situations but not in examination halls and answer papers. Written examinations, by their nature, measure memory and theoretical understanding more than applied competence and when such examinations dominate promotion decisions, a paradox emerges. Employees who contribute consistently to daily operations often lack the time and energy to prepare extensively for exams. Meanwhile, others may focus extensively on examination preparation while contributing less to operational performance and over the period, reward of promotions begin to favor knowledge base rather than institutional contribution.

This creates a quiet but corrosive imbalance in the organization. Authority will be increasingly held by individuals whose credibility is not grounded in performance. Teams are led by managers who may have passed exams but lack practical insight or leadership confidence. Thus, high-performing employees begin to feel invisible not because they expect favoritism but because the system does not recognize what they actually deliver.

The damage is subtle and cumulative as there is no open resistance thus motivation erodes gradually and employees stop volunteering ideas, taking initiative, and consider the institution's success as their own. Performance appraisal which should have energized the workforce will become irrelevant.

How Employees Respond When Effort Stops Leading to Outcomes

Employees respond rationally to the systems they work within. When effort reliably leads to recognition and progression, engagement rises naturally but when outcomes depend on factors disconnected from daily work, behavior adjusts accordingly.

In many Nepalese banks, productive employees learn that excelling in their roles does not necessarily improve their prospects and over time they reduce discretionary effort. They continue to meet basic requirements but they avoid taking risks, challenging weak decisions or investing emotionally in outcomes. This is not rebellion but an adaptation to the situation in their best interest.

This disengagement is difficult to measure but its effects are visible. Decision-making slows as employees avoid ownership of responsibility and errors in performance increase as attention to detail declines. Customer experience suffers as service becomes transactional and minimalistic rather than responsive. Though these outcomes are often attributed to external pressure but their roots lie in weakened motivation. At the heart of this response lies a simple logic. Employees ask themselves whether effort leads to performance recognition and whether recognition leads to meaningful outcomes but when the answer becomes uncertain, effort becomes conditional. This is not a failure of attitude but a predictable human response.

Rebuilding the Logic of Motivation in Banking Industry

For performance appraisal to regain its power, the logic must be clear simple i.e. Effort must lead to credible performance evaluation, and performance must influence outcomes that employees value. This does not require perfection but requires consistency and honesty.

Written examinations can still play a limited role in verifying technical understanding but they must not consider superior to effective performance. All promotion decisions of higher level should be anchored in multi-year formative performance records that reflect real contribution regarding results delivered, risks managed, compliance maintained, teams supported, and values upheld which ultimately help to redefine fairness in the organization.

Fairness does not mean treating everyone the same but evaluating everyone by the defined standards against their actual performance and rewarding accordingly. When fairness is understood this way, differentiation due to performance becomes legitimate and predictable rather than threatening to existing employees.

Hence, we need to focus on making more objective evaluation criteria and should be only way to promote in the organization.

Use of Technology and AI to make Performance Visible and Objective

Technology offers a practical way to support this transformation as Banks already generate extensive data on employee performance regarding targets achieved,

portfolio quality, compliance records, error rates, turnaround time, and customer feedback. Digital appraisal systems can integrate this data to provide a continuous and objective view of performance.

Artificial intelligence can further enhance this process by identifying patterns over time rather than relying on isolated impressions. Employees' consistency of performance, improvement trends, and risk behavior can be analyzed systematically which reduces dependence on supervisor discretion and minimizes bias.

Transparency is critical and when employees can see how performance is tracked and understood the appraisal systems gain legitimacy. Thus, even difficult outcomes are easier to accept when the process is clear and evidence-based.

Leadership Commitment: The Final Determinant

No appraisal system succeeds without leadership commitment hence senior management must treat performance appraisal as a core governance mechanism but not an HR formality. Appraisal outcomes must influence real decisions regarding promotion, rewards, development opportunities, and leadership roles.

When leaders act on appraisal outcomes consistently, culture follows naturally but when they don't follow it consistently even the best-designed systems will lose its credibility as employees watch leadership behavior more closely than policy statements.

Conclusion: Restoring Trust in Effort and Outcome

Performance appraisal is ultimately about trust by assuring employees that their effort is seen, their contribution matters, and their future is shaped by how they perform not by how well they navigate procedures.

For Nepalese banks, restoring this trust is no longer optional but essential for productivity, credibility, and long-term institutional strength. The real question facing banking leaders today is not whether performance appraisal needs improvement but whether institutions are willing to redesign it around the principle that sustains all high-performing organizations: people give their best only when they believe it counts.

References:

- Armstrong, M., & Taylor, S. (2020). *Armstrong's handbook of human resource management practice* (15th ed.). Kogan Page.
- Cascio, W. F. (2018). *Managing human resources: Productivity, quality of work life, profits* (10th ed.). McGraw-Hill Education.
- DeNisi, A. S., & Murphy, K. R. (2017). Performance appraisal and performance management: 100 years of progress? *Journal of Applied Psychology*, 102(3), 421–433. <https://doi.org/10.1037/apl0000085>
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2001). *Strategy-focused organization: How balanced scorecard companies thrive in the new business environment*. Harvard Business School Press.
- McKinsey & Company. (2019). *Performance management: Why keeping score is so important—and so hard*. McKinsey Quarterly. <https://www.mckinsey.com>
- Organization for Economic Co-operation and Development. (2017). *Behavioral insights and public policy*. OECD Publishing.
- Vroom, V. H. (1964). *Work and motivation*. John Wiley & Sons.
- World Economic Forum. (2020). *The future of jobs report*. WEF.

Structural Transformation of Nepal's Economy

Tilak Mahara*

Introduction to the Economy

An economy is a system or structure of all economic activities carried out in any country, region, or community, guided by economic ideology. Under this, participants engage in activities such as the production, distribution, and consumption of goods and services to meet their needs, utilizing available resources and means. The economy forms an important basis for measuring the prosperity, development, and living standards of the country. Therefore, the economy refers to the totality of all economic activities taking place within a country, society, or region.

Theoretical characteristics of the economy help to analyze the economy systematically by clarifying the issues related to the structure, type, and functioning of the economy. Fundamentally, the economy is the relationship between limited resources and unlimited human needs, where the choice of alternatives is of utmost importance. Activities related to production, distribution, and consumption are carried out through the proper use of limited resources. In a modern economy, a market system is developed in which prices are determined on the basis of demand and supply, which accelerates job creation, income generation, and overall economic activity.

Both the government and the private sector play an important role in the operation of the economy. The government guides the economy through tax policy, public spending, economic regulation, and revenue collection, while the private sector contributes to production, investment, and job creation. The economy is the main indicator for measuring the prosperity, development, and standard of living of the country. In addition, foreign trade, investment, and international interdependence connect the economy to the world economy. In this process, income distribution, social justice, and institutional structures (banks, insurance, cooperatives, industries, etc.) strengthen economic stability and inclusiveness.

The economy is deeply affected by social structure, culture, geographical conditions, and technological development. Technological development creates new employment opportunities by increasing production capacity. In the current context, the concept of sustainable development and environmental balance is becoming more important, which takes into account the interests of future generations. The structure of the economy can be studied based on the contribution of the primary, secondary, and tertiary sectors. Essentially, the economy is a process of continuous improvement and transformation, under which the standard of living and socio-economic identity

are measured by incorporating new concepts such as green, digital, gig, and knowledge-based economies.

Nepal's Economy

Nepal's economy is operating amidst limited natural and financial resources and rapidly growing human needs. This has necessitated the proper utilization of resources, prioritization, and judicious selection of alternatives. Production, distribution, and consumption activities are advancing through the combined contributions of agriculture, industry, and the service sectors, but dependence on the agricultural sector still appears to be high. Although the market system has a system for determining prices based on demand and supply, the market structure is not fully competitive, resulting in price instability and supply management challenges.

Both the government and the private sector play important roles in Nepal's economy. The government guides the economy through tax policy, public spending, development planning, and economic regulation, while the private sector contributes to investment, production, and job creation. Currently, foreign employment, remittances, foreign aid, and limited exports have become the mainstays of the economy, which, while generating income, have weakened self-reliance and productivity. Efforts are being made to maintain social inclusion and economic stability through income distribution, social security programs, and institutional structures.

The economy of Nepal is deeply influenced by social structure, geographical diversity, and technological development. The hilly and mountainous geography, lack of infrastructure, and limited market access have created obstacles to industrial development. In recent times, the expansion of digital technology, information systems, and financial inclusion has given a new direction to economic activities. In addition, the concepts of sustainable development, environmental protection, green economy, and knowledge-based development are being promoted as policies. Only through continuous reform, structural transformation, and strengthening of the productive sector can Nepal's economy be oriented towards the path of long-term prosperity.

Structural Transformation of the Economy

Structural transformation of the economy refers to the process of changes in the structure of the major sectors of the economy, such as agriculture, industry, and the service sector. This includes long-term changes based on the production structure of the economy, employment opportunities, and distribution of resources. When

* Assistant Professor, Tribhuvan University (TU)

an economy changes from its traditional form to a modern and diversified economy, it is called structural transformation.

Structural transformation specifically attempts to reduce the share of agriculture, increase the contribution of industry, and expand the service sector. This means that the redistribution of economic activities between the primary, secondary, and tertiary sectors of the economy is called structural transformation of the economy. The transformation of the structure of the economy from a labor-intensive sector with low productivity to a skill- and technology-intensive sector with high productivity is the structural transformation of the economy. It indicates the modernization of the economy. This process is considered important for development and progress as it helps to make the economy more competitive and stable. An example of this is the increase in the number of skilled industrial workers associated with the expansion of industrial factories. Similarly, the transformation from a traditional subsistence-oriented agricultural system to a modern, scientific, commercial, and highly productive agricultural system through mechanization can also be considered a transformation of the economy.

Current Structure of the Economy in Nepal

The structure of the economy is conventionally analyzed on the basis of sectoral contribution to the Gross Domestic Product (GDP). Accordingly, looking at the current structure of the economy of Nepal, it is seen that the contribution of the primary, secondary, and tertiary sectors is gradually changing. Although the contribution of the primary sector has been decreasing and increasing in recent years, it is limited to about one-fourth overall. The contribution of the secondary sector has remained stable at around 12-13 percent, while the contribution of the tertiary sector has been steadily increasing and has established itself as a major sector. In the fiscal year 2079/80, the contribution of the primary, secondary, and tertiary sectors was 24.5 percent, 13 percent, and 62.5 percent, respectively, while it is estimated that it will be 25.2 percent, 12.4 percent, and 62.4 percent in 2080/81 and 25.6 percent, 12.4 percent, and 62 percent in 2081/82, respectively.

Although about two-thirds of the population in Nepal, known as an agricultural country, depends on agriculture, the fact that the contribution of the agricultural sector is limited to about one-fourth of the gross domestic product is an indicator of weakness in productivity. The contribution of manufacturing industries to the economy is only around five percent, which is a sign of weak industrial development. Structural transformation has not progressed as expected due to the failure to create sufficient industrial employment to convert the low-productivity workforce involved in traditional agriculture into industry. As a result, improving the quality of employment in the economy and expanding the productive sector are seen as challenges.

In contrast, the service sector is making a growing contribution to Nepal's economy. The expansion of trade, business, self-employment, tourism, financial services, and information technology has made the service sector the mainstay of the economy, although it has not been able to create sufficient sustainable employment. After the 2000s, the rapid development of information

technology, the emergence of small businesses and enterprises, and the expansion of technology-based services in sectors such as banking, health, and education have brought about significant changes in the structure of the service sector. In addition, energy production is increasing through the development of the hydropower sector, creating the necessary foundation for industry and the service sector. Meanwhile, the involvement of a large number of Nepalese in foreign employment, strengthening the service and consumption-oriented economy through remittances, and creating labor shortages in the agricultural sector have also become characteristics of Nepal's current economic structure.

The Vision for the Structural Transformation of Nepal's Economy

The Fifteenth Plan has presented a clear vision to advance the structural transformation of Nepal's economy in line with a long-term development perspective. This has been continued by the Sixteenth Plan as well, and the share of the primary sector in the gross domestic product, which contributed 24.6 percent in the base year of the Sixteenth Plan, is expected to decrease to 21.4 percent by the end of the plan and will remain limited to 9 percent by BS 2100. This reflects the long-term vision of making the agricultural sector modern, commercial, and technology-friendly by gradually transferring the workforce dependent on traditional and low-productivity agriculture to other productive sectors.

Similarly, the share of the secondary sector, which contributed 12.5 percent in the base year of the Sixteenth Plan, is expected to reach 15.2 percent by the end of the plan and 30 percent by BS 2100, and the share of the tertiary sector, which contributed 62.9 percent, is expected to reach 63.4 percent by the end of the plan and stabilize at around 61 percent in the long term. This shows that priority has been given to job creation, productivity growth, and economic diversification through the rapid expansion of the industry and service sectors. The long-term strategic thinking of bringing about comprehensive structural changes in the economy through the inclusion of a large workforce released from the agricultural sector into the industry and service sectors, and orienting Nepal towards a sustainable, competitive, and high-income economy in the long term, is the core of this vision.

Review of the Structural Transformation Envision

The envision formulated in the context of the structural transformation of the Nepalese economy has been prepared keeping in mind the current and future economic development outlook of Nepal. This vision predicts the possibilities of bringing about changes in the economic structure of Nepal. It can be analyzed as follows.

Declining Contribution of the Primary Sector

The primary sector, which refers to agriculture, mineral extraction, and the utilization of natural resources, occupies an important place in the economy of the country in the initial stage, especially in developing countries. The contribution of the primary sector in Nepal is decreasing in the overall economy, and the main reason for this is the existence of traditional agricultural practices and a lack of technology. The contribution of the declining primary sector in Nepal can be associated with the following reasons.

- **Declining contribution of the agricultural sector:** Although the agricultural sector is the main economic sector in Nepal, its contribution to the gross domestic product is gradually decreasing. The main reasons for this are traditional agricultural practices, lack of technology, and lack of irrigation and machinery. Productivity growth is limited due to the lack of use of modern technology in the agricultural sector. Most of the workforce employed in agriculture is semi-skilled and based on traditional skills, which has reduced the potential for high productivity.
- **Shift of workforce:** Employment opportunities in the agricultural sector are becoming limited, which has led to urbanization and the shift of the workforce towards the industrial and service sectors. People from rural areas have started moving to urban areas, which has helped in the growth of the industrial and service sectors. The impact of urbanization and new employment opportunities is important in this.
- **Rise in contribution of secondary and tertiary sectors:** The declining contribution of the primary sector means the growth of the industrial and service sectors. Gradually, sectors such as industrialization, expansion of the service sector, and development of information technology have played a role in the growth of the industrial and service sectors of Nepal. The expansion of the service sector through the industrial sector has the potential to have a positive impact on the economic structure.
- **Modernization of the agricultural sector:** Efforts are underway to modernize and mechanize the traditional methods of Nepal's agricultural sector. However, for this, it is necessary to ensure the rapid development of technology, the latest farming techniques, and education and training opportunities.
- **Development of hydropower and energy sector:** The development of the hydropower and energy sectors is important for Nepal. Investment in and technological development for hydropower generation will ensure the energy supply needed by the industrial sector. As the energy crisis is resolved, industrial production may improve, which will help increase the contribution of the secondary sector.
- **Growth of the construction and infrastructure sector:** Nepal is making gradual progress in the development of the construction and infrastructure sector. Schemes such as road construction, development projects, and public-private partnerships are creating large-scale employment and laying the foundation for industrial production. The growth of this sector has the potential to strengthen the contribution of the secondary sector.
- **Textile industry and food processing industry:** There is great potential for the textile industry, food processing industry, and agro-processing industry in Nepal. These industries can meet the needs of the domestic market and also bring about an increase in exports.
- **Development of small and medium industries:** There is a potential for the development of small and medium industries in Nepal. Such industries are seen to create employment in the rural economy and increase the overall industrial structure of the country. The government is helping the growth of such industries through small industry incentive policies and necessary capital support.

Stable Contribution of the Tertiary Sector

The main contribution of the tertiary sector is linked to the service sector and mainly includes tourism, banking, healthcare, and education. The tourism and banking sectors, in particular, seem to be strong in Nepal's service sector. The government has envisaged that the contribution of the tertiary sector will remain stable, the suitability of which can be mentioned as follows.

In this way, the rural population is seeking more opportunities in urban areas and this has stimulated the growth of the industry and service sector, there has been industrialization and growth of new industries in various economic sectors in Nepal, some progress has been made in the hydropower, textile industry, and construction sectors, and the agricultural sector has been planned to be mechanized and use modern technology, which is expected to improve production, etc., confirm that the declining contribution of the primary sector is appropriate.

Increasing Contribution of the Secondary Sector

The secondary sector is mainly related to industry and construction. Nepal's industrial sector is limited, and its industrialization process does not seem to have increased as expected. However, due to the expansion and potential of the industrial sector, the contribution of the secondary sector can be hypothesized to increase. The basis for the suitability of this hypothesis is as follows.

- **Industrial policy and investment promotion:** The Government of Nepal has focused on the development of the industrial sector by formulating industrial policies and investment promotion schemes. These include tax exemptions for the establishment of new industries, initiatives to attract foreign investment, and structural reforms of industries.
- **Steady growth of the service sector:** Tourism, banking, education, healthcare, information technology, and communication sectors are gradually expanding in Nepal. Investment, innovative technology, and skilled manpower are increasing in these sectors.
- **Development of the tourism sector:** Since Nepal is a tourist destination, its tourism industry is likely to grow steadily. Hotel business, adventure tourism, religious tourism, and eco-tourism are expected to further strengthen the service sector.
- **Expansion of the banking and financial sector:** Banking, insurance, and financial technology are growing rapidly in Nepal. The expansion of digital banking, mobile banking, and online payment services is expected to expand the service sector.
- **Growth of information technology and digital economy:** Outsourcing services, IT startups, and digital trade are increasing in Nepal. As the youth are tech-savvy, the information technology sector could become a major part of the service sector in the future.
- **Strengthening the education and health sector:** Investment in the education and health sectors

is increasing, which can be considered to further strengthen the service sector. Private hospitals, medical colleges, and education services for foreign students are improving.

Challenges to Achieving the Long-Term Structural Transformation Vision

Structural transformation is necessary to transform Nepal's economy from an agrarian to an industrial and service-oriented one, and the government has set a vision accordingly. However, there are various challenges in achieving the long-term structural transformation vision, which are as follows.

- **Slow pace of industrialization:** The pace of industrialization in Nepal has been slow. Although the government has introduced policies, tax breaks, and investment incentives, they have been impractical, slow, or ineffective. Lack of efficient supply of energy, transportation, and industry-friendly legal frameworks has hindered industrial development.
- **Lack of skilled manpower:** Skilled manpower is needed in industry and technology, but there is a shortage of skilled workers in Nepal. Many youths have migrated abroad, which has affected the employment rate and weakened industrial development. There is a lack of technical training related to technology and industrial production.
- **Absence of technology:** The use of modern technology in agriculture, industry, and service sectors in Nepal is limited. The lack of irrigation, seed technology, agricultural machinery, and industrial automation has made it difficult to increase productivity. Underinvestment in technology can lead to a decrease in national production.
- **Challenge of labor transfer:** Education and training are necessary to facilitate the transfer of labor from the agricultural sector to the industrial and service sectors. If rural workers cannot be provided with vocational training, it is difficult to produce skilled manpower in the industrial and service sectors. Long-term transformation is possible only through cooperation between the government and the private sector.
- **Market management and lack of capital:** There are problems in Nepal's trade policy, raw material supply, and export process. Lack of capital and difficulty in obtaining affordable loans from banking and financial institutions seem to be a challenge in expanding businesses. Uncertainty of foreign investment and the unstable future of the industry have made it difficult to attract investors.
- **Lack of infrastructure development:** The Development of roads, energy, communication, and industrial sectors in Nepal is progressing slowly. Reliable power supply, transportation infrastructure, and modern storage systems are necessary to increase industrial production.
- **Policy stability and political instability:** Investors are confused due to the lack of coordination and continuity between government policies in Nepal. When government decisions are unstable, it is difficult to make long-term plans successful. Ineffective

policy implementation creates problems in achieving development goals.

- **Climate change and natural hazards:** Nepal is a country facing the impacts of climate change, which can affect agricultural production, hydropower projects, and tourism. Events such as floods, landslides, droughts, and glacial outburst floods weaken infrastructure and production systems. Strong emergency planning and climate-friendly technology development are necessary to cope with natural disasters.

Measures for Structural Economic Transformation in Nepal

Short-term and long-term measures can be adopted to achieve the vision of long-term structural transformation of the economy envisioned by the government. The government can systematically implement strategies that include policy priorities, implementation challenges, and potential impacts, and modify and expand the structure. In this context, major short-term and long-term strategies for structural transformation can be mentioned below.

Short-term measures

- Effective import management by discouraging non-essential imports and promoting domestic substitutes to improve the balance of payments.
- Rapid enhancement of domestic production and productivity through technology adoption, improved inputs, and better production practices.
- Value addition and export diversification by developing value chains and identifying competitive exportable goods and services.
- Mobilization of remittances into productive sectors through attractive investment instruments and policy incentives.
- Immediate acceleration of energy and tourism projects with quick returns and strong employment multipliers.
- Promotion of small and medium enterprises to generate employment and expand the industrial base.
- Attraction of domestic and foreign investment by improving the investment climate and fast-tracking approval processes.
- Expansion of Public–Private Partnership in agriculture, infrastructure, and service delivery to enhance efficiency.
- Improvement in public expenditure efficiency by prioritizing result-oriented programs and economical service delivery.
- Strengthening federal implementation capacity to ensure coordination and effective delivery at all levels of government.

Long-Term Measures

- Structural shift from agriculture to industry and services through industrial expansion and productive employment creation.
- Development of large-scale and competitive industries supported by industrial infrastructure and stable policy frameworks.

- Agricultural modernization and commercialization through mechanization, diversification, and market integration.
- Energy-led growth strategy, particularly hydropower, in the form of a long-term driver of industrialization and export earnings.
- Promotion of tourism as a structural growth engine with infrastructure development, service quality improvement, and product diversification.
- Innovation and a technology-driven economy through science, research, digitalization, and knowledge-based production systems.
- Entrepreneurship-focused economic policy that prioritizes production over trade-oriented and rent-seeking activities.
- Human capital development by reforming education and skill systems aligned with domestic employment needs.
- Sustainable and disciplined use of public debt strictly in productive and project-based sectors.
- Long-term economic roadmap and policy stability, institutionalized across political cycles and supported by research-based planning.
- Strengthening institutions and governance systems to ensure credibility, coordination, and efficient service delivery.
- Sustainable management of natural resources using scientific and environmentally responsible practices.
- Gradual reduction in dependence on foreign employment by expanding domestic productive sectors.

Short-term measures are crucial for economic stabilization, productivity recovery, and investment readiness, while long-term measures address the core structural weaknesses of Nepal's economy. Sustainable prosperity cannot be achieved through short-term adjustments alone; it requires industrialization, human capital

development, innovation, and policy continuity. Nepal's true structural transformation lies in simultaneously stabilizing the economy today and building productive capacity for tomorrow.

Conclusion

Nepal's economy is at a critical stage where limited resources, traditional agricultural dependence, and rapidly growing human needs present both challenges and opportunities for structural transformation. The economy has gradually shifted from a predominantly primary-sector orientation toward greater contributions from the service sector and poor contributions from the secondary sector, reflecting early stages of modernization and diversification with structural issues. While the tertiary sector increasingly dominates GDP contributions, the primary and secondary sectors still face productivity and structural weaknesses, highlighting the need for targeted interventions in agriculture, industry, and energy to ensure balanced growth. Achieving long-term structural transformation requires a dual approach combining immediate, short-term measures with sustained, long-term strategies. These interventions set the groundwork for broader structural changes by addressing existing inefficiencies and preparing the economy for sustained growth. Ultimately, true structural transformation lies in simultaneously stabilizing present economic activity while building productive capacity for the future, ensuring sustainable prosperity and higher standards of living for the country over the long term.

References

- Fifteenth Plan (2076/77-2080/81)
- Sixteenth Plan (2081/82-2085/86)
- Gorkhaptra Articles
- Prashashan Patrika
- National Accounts of Nepal, National Statistics Office
- Google Sites

Nepal's Development Endeavour

Pramod Adhikari*

Introduction

Economic growth and development are the two commonly preferred terms in politics that every politician loves to talk aloud. They repeatedly emphasize on economic revolution since general public like to hear such connotations in a hope to see economic development and growth in their life time. The political leaders present economic development as an uncomplicated task that can easily be achieved. People get tranquilized by such hollow commitments and dream of sky scrapers and wide roads in their vicinity. But unfortunately, the political leaders do not have any concrete plan of action for the same. They simply think over expropriating state coffer to their constituencies as much as possible.

What is Economic Development?

Joseph Schumpeter defines Economic Development as the transfer of capital from established methods of production to new, innovative, productivity-enhancing methods. Adam Smith believed that economic development best fostered in an environment of free competition that operated in accordance with universal "natural laws". Michael Todaro defines economic development as a multi-dimensional process that improves the quality human life. Amartya Sen envisages economic development focusing on expanding people's freedom. The concept of economic development has evolved over time. Early development economist immediately after second world war emphasized on industrialization and capital accumulation keeping inequalities and environmental concerns aside. Then came basic need approach for economic development that was led by Amartya Sen who defined the role of economic development in meeting basic human needs, education and healthcare. Focus was shifted to the Human Development Index (HDI) in early 90s. Now economic development is not only exploiting resources for human wellbeing but expending such resources in sustainable way considering environmental protection and social equity through development efforts addressing climate change and resource depletion. Thus, the focus of economic development has gradually shifted towards equitable and sustainable development. Economic development has metamorphosed into social justice in the western society. They talk about human right, freedom of speech, equality, sustainable development, environmental protection where as China, a rising economic super power, has created miracles in the field of manufacturing, engineering, artificial intelligence, machine learning and strongly emphasizes on development right.

Economic Growth Models

The Harrod-Domar model, Solow-Swan model, Lewis model, Rostow's stages of economic growth, and endogenous growth model are the major growth models. Roy Harrod and Evsey Domar independently developed economic growth models based on Keynesian concept. So, this model stresses on the importance of saving and investment in economic growth. The basic tenet of this model is that the productive capacity of an economy should grow in such a rate that the whole production is absorbed in the market. The Say's Law of Market believed that supply creates its own demand which proved to be wrong during the great depression. Investment has dual effects in the market. On the one hand, investment generates income as "demand effect" and raises productive capital by increasing capital stock on the other hand which is regarded as "supply effect." The basic assumptions of this model are saving investment equality in a full employment level of income in a closed economy without government intervention and absence of any time lag. This is a forward-looking model since there are no lags in its variables. Solow-Swan model is an extension to the Harrod-Domar model. This model tries to explain long run economic growth by considering capital stock, population growth and productivity brought about by technological progress.

Lewis' structural economic growth model is a dual sector model that describes transition of developing economy from agricultural sector to modern industrial sector. From the experience of capitalist countries, he concluded that capitalist sector grows by drawing labor from traditional subsistence sector i.e. agricultural sector. Endogenous growth model believes that government and private institutions can increase productivity and bring about economic growth by investing in human capital, innovation and improvement in knowledge without considering external factors.

Rostow's growth model is also based on historical evidences and experiences. Rostow's growth model defines five different stages of economic development namely traditional society, preconditions to take-off, take-off, drive to maturity and age of high mass consumption. According to him traditional society is purely feudal agrarian society lacking any scientific understanding. Commitments to secular education, logical thinking, capital mobilization, use of banking and currency and zeal for entrepreneurship are the preconditions for take-off. Three sectors of economy namely primary, secondary and tertiary are prevalent in the take-off stage. There is substantial growth in manufacturing and productive

* Chief Manager, Rastriya Banijya Bank

investment rises in the economy. The rise in production outstrips increase in population in the drive to maturity stage. New technologies are developed, old technologies become obsolete, all sectors of economy are vibrant, international trade foster in this stage. People indulge in art and music, states spend on military and security, people love to buy durable and luxury items in high mass consumption stage.

Development Initiatives

The International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) was established as a lending arm of the World Bank Group established after the Second World War under the Bretton Woods Agreement. The main focus of the World Bank was to rebuild Europe and Japan that were devastated by the Second World War. Chile was the first non-European country to receive loan from the World Bank. The World Bank quickly shifted funding infrastructure projects around the globe after the introduction of Marshall Plan in Europe. The Marshall Plan was aimed at providing economic assistance to postwar Europe. But the Marshall Plan terminated in 1951 before its final date due to Korean war. The World Bank is still providing development assistance around the globe. The World Bank is focused on poverty reduction and improving living standards of people.

Economic development encompasses slew of activities ranging from infrastructure development to social justice. There are many bilateral and multi-lateral agencies in the field of development. Some development efforts are unconditional whereas many agencies are operating around the world guided by development politics. The Bretton Woods institutions are guided by liberal economic thought. Even the UN agencies are suspected of being guided by some political school of thought. The recent suspension of the aid projects funded by USAID indicates that western democracy is wary of supporting Global South to pursue their strategic objectives. There are many regional cooperation agencies aimed at growing together and raising voices in unison. But such agencies have been established in the interest of some powerful nation.

China has launched Belt and Road Initiatives as a global infrastructure development project. Belt and Road Initiative (BRI) is a brain child of the Chinese president Xi Jinping. China gradually created a huge reserve of trade surplus after implementing liberal economic policies initiated by the then Deng Xiaoping. China conceived this program to connect China with rest of the world through roads, railways and ports. BRI is viewed as a new Silk Road. Above one trillion dollar has been invested yet in these projects globally covering more than 150 countries. BRI has threatened western democracies. They view BRI as a program aimed at expanding Chinese influence around the globe. They pressurize countries to stay away from the project and withdraw if they have already entered into it. Europe and the United States are trying their best to contain this project. They have been projecting BRI as a debt trap for recipient countries.

The G7 countries launched an infrastructure project called Build Back Better World (B3W) initiative as an alternative to the Chinese BRI. But its continuity and growth are in limbo due to lack of fund, changing dynamics in the American politics and divergent priorities of member countries. New Development Bank has been established by the BRICS nations to fund infrastructure projects. Shanghai Cooperation Organization was established in 2001 by China and Russia that includes other Eurasian countries as well. G7 and G20 are informal economic

forums of rich nations who visit every year to discuss economic issues. ASEAN is another important economic cooperation arrangement in South East Asia. ASEAN is taken as a successful regional economic cooperation arrangement. The level of economic growth achieved by south east Asian countries during 1990s was admirable. The Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC) is a forum in the Asia Pacific region to foster regional cooperation. Initiatives like BIMSTEC, BBIN, SAARC etc. were established in our region to align our collective development goals. But these arrangements are not so active since India is more focused on larger geopolitical maneuvers. Economic communities around the world like ECOWAS in Africa, European Union in Europe, Mercosur in South America are active in strengthening regional cooperation. There are a number of economic corridors for mutual cooperation like International North-South Transport Corridor, East-West Economic Corridor, and many corridors under BRI project.

Development Endeavours in Nepal

Nepal started to implement periodic plans from 2013 B.S. after the establishment of democratic system. The erstwhile Soviet Union was not involved in the First World War. Soviet Union implemented periodic plans immediately after the Bolshevik Revolution in 1917. The economic progress of Soviet Union was an inspiration to the world. The Indian leadership was inspired from socialist views and copied Soviet model of planned development. No doubt, Nepal followed Indian footprint. The first five-year plan allocated 33 crores for development expenditure. Nepal initially focused on agriculture, forest and transportation. Succeeding plans incorporated telecommunication, tourism, human development indices and other social areas. After embracing federal republic system of governance, all three level of government are formulating and implementing their own periodic plans. The fifteenth five-year plan has allocated more than Rs. 9229.29 billion for development. The Sixteenth five-year plan has been implemented with a long-term vision of "Prosperous Nepal, Happy Nepali". Sixteenth five Year Plan is a part of a 25-year long-term vision (2019-2043). This long-term vision aims to achieve an economic growth rate of 10.5 percent, extend national and provincial highways to 36,000 km, and increase per capita income to 12100 by 2043/44.

Development Partners of Nepal

Asian Development Bank, World Bank, United Nations, European Union and other countries and organizations are the development partners of Nepal. They mainly assist in the field of infrastructure, education, environment, social justice and empowerment. They offer loans, grants, technical assistance and equity investments to promote social and economic development. Nepal is a founding member of Asian Development Bank and became the member of World Bank in 1961 in tandem with International Monetary Fund. Some key areas where the World Bank is currently supporting Nepal are sustainable finance, energy, irrigation, public health, tourism, physical infrastructure, disaster management and environment. The United States is the first bilateral donor supporting Nepal. The Millenium Challenge Corporation has been working on the construction of transmission lines and roadways in Nepal. China and the erstwhile Soviet Union supported Nepal in establishing public enterprises during 1950s. Swiss cooperation dates back to 1959 in the field of cheese production in eastern high hills. The erstwhile Soviet Union, India and some other countries assisted Nepal in the construction of Mahendra Highway. China

has supported Nepal in constructing highways, hospitals, roads, airports and other infrastructures. Kathmandu ring road, civil hospital, Birendra International Convention Center, Kodari Highway are some projects that were completed with Chinese assistance.

Nordic countries and Japan are also supporting our development works. The German Development Cooperation (GTZ) is supporting Nepal in the field of rural finance and investment. Helvetas is supporting Nepal since 1956 in small rural projects. Japan International Cooperation Agency (JICA) is supporting Nepal in the field of transportation, energy, rural development, drinking water, disaster management and so on. USAID, a U.S. agency for international development supported Nepal in the field of governance, sustainable economic growth, health and nutrition, primary education, reconstruction, climate change and disaster management. Department for International Development (DfID) was leading UK's global effort to end poverty and fight global development challenges. DfID supported Nepal in constructing roads, bridges and strengthening financial, educational and health sector. ActionAid, a British agency, supports in the field of empowerment, equality, justice and poverty eradication. The Gurkha Welfare Trust in partnership with KADOORIE is constructing suspension bridges in Nepal.

Indian Embassy is also assisting Nepal in infrastructure development. ICIMOD, an institution in the Hindu Kush Himalaya is supporting Nepal in the field of water management and environment protection. DANIDA, a Danish development assistance program, has supported Nepal in the field of education, energy, environment, human right and civil society. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) supports Nepal for sustainable development. Saudi Fund supported Nepal in constructing East-West Highway and Marsyangdi hydroelectricity project. Kuwait Fund also frequently supports Nepal.

Impediments to our Development Efforts

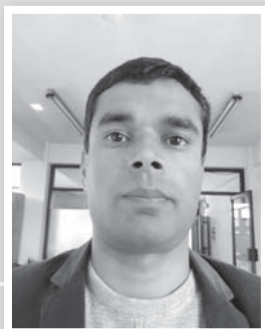
Continuous low economic growth, contraction of manufacturing industry sector, jump onto tertiary sector without strong base of primary and secondary sector, increasing reliance on import for basic goods, consumption-oriented import, low export capacity, escalating trade deficit, outmigration of youth workforce leading to loss of population dividend, fragmented programs of social security, education decoupled with production, low level of capital expenditure, and many more problems have been identified by the National Planning Commission of Nepal. The World Bank has identified constraints in connectivity, high vulnerability to earthquake and natural disasters due to rugged topography, significant rise in outmigration, climate change, politics, geopolitics, weak performance of agricultural sector, low public investment, underinvestment in human capital, trade and investment barriers, weak regulatory environment, low level of FDI, and perpetual low-growth trap as hinderances to our development. The Asian Development Bank has identified low domestic saving, inefficient domestic financial intermediation, limited access to international financial market, high underemployment rate, outmigration of skilled workers, limited and low quality infrastructure, shortage of skilled human capital, inadequate, unreliable and expensive energy supply, poor governance, conflict, rampant corruption, weak law enforcement, poor industrial relation, low level of manufacturing,

sluggish growth in agriculture, weak and overstretched government capacity, and prolonged global conflict as the major challenges for our development endeavor. Low level of capital expenditure is a major obstacle in our path to development. Government spent only 63.47 percent of total capital budget in the last fiscal year. Unexpected events like trade embargo, earthquake, Covid pandemic dragged Nepal's effort to move forward in the path of development within a period of five/six years. Geopolitical maneuvers in this region have aggravated the problem. Development projects have fallen prey to great power competition. Being Landlocked is a major setback for Nepal. Trade with third countries is not smooth. Economic diplomacy is very weak.

Conclusion

Nepal is expected to graduate from Least Developed Country to Developing Country category by 2026. Approximately 62 percent families rely primarily on agriculture but this sector contributes only 24 percent to the gross domestic product. Low productivity, climate change, desertification, deforestation, market access, unavailability of agricultural inputs in time are some of the problems of this sector. The contribution of agricultural, industrial and service sector was 24.56, 12.53 and 62.90 respectively at the end of fiscal year 2080/81. Gradual transition from agriculture to industry and industry to service sector is organic but the change is different in our context. The European Union had realized the importance of food sovereignty immediately after the onset of Russia-Ukraine war. Our economy transitioned from subsistence economy to import-based economy. Import is the major source of our revenue. Inflation is imported from exporting countries specially India. So, our policy tools are less effective in taming inflation. Only Current expenditures are met with government revenue. Size of capital budget is reliant on domestic and foreign borrowings. Low level of capital budget spending is further complicating the situation. Donor countries are wary of rising level of their own debt. They are not in a position to increase development aids. They are shying away from assisting capital deficient countries. This will certainly create hurdles to achieve our development goals. Corruption and extravagant spending on physical infrastructure are major adverse issues in maintaining financial discipline. Western democracies want to contain Chinese BRI project. So, Nepal is nervous to request BRI to finance our development projects. Development partners mainly focused on grant in the past but they are gradually shifting their focus towards soft loans. Suspension of USAID is a glaring example of aid cut. Development partners are mulling over massive expenditure control within their countries. Prolonged war in Ukraine has brought about economic recession in Europe which will directly affect their capacity to assist us. We should build our capacity in manufacturing, innovation and creating human capital internally. So, there needs to be a drastic correction in governance, allocation of resources to increase productive capacity, promotion of tourism through economic diplomacy, encouragement to small and medium size industries including information and technology, promoting start-ups, modernization in agriculture, development of hydroelectric projects securing international market and increasing domestic consumption, and focus on clean energy to pursue our development goals even in the absence of support from development partners.

Strengthening AML/CFT Compliance: A Collaborative Pathway in Nepal

Bhawani Shankar Niraula*

1. Introduction

Anti-Money Laundering (AML) and Combating the Financing of Terrorism (CFT) frameworks have evolved into one of the most critical pillars of global financial governance. Over the past two decades, rapid globalization of finance, digitization of payment systems, and increasing complexity of financial products have significantly expanded both the scale and sophistication of financial crimes. Criminal networks today exploit cross-border banking channels, digital wallets, fintech platforms, shell companies, trade-based money laundering, and emerging technologies such as artificial intelligence to conceal illicit financial flows.

Against this background, AML and CFT obligations are no longer limited to compliance with domestic laws alone. They are shaped by global standards developed by international bodies such as the Financial Action Task Force (FATF), regional organizations like the Asia/Pacific Group on Money Laundering (APG), and bilateral expectations from correspondent banks and international partners. These standards are dynamic, continuously updated, and increasingly outcome-oriented, emphasizing effectiveness rather than mere procedural compliance.

For Banks and Financial Institutions (BFIs) in Nepal, aligning with these global AML/CFT expectations presents both an opportunity and a challenge. On the one hand, stronger compliance enhances financial integrity, protects institutions from reputational damage, and supports Nepal's integration into the global financial system. On the other hand, Nepal's financial sector operates within a developing economic environment characterized by a large informal economy, heavy reliance on cash, limited technological infrastructure, and constrained human capital.

This article adopts a constructive and forward-looking approach to AML/CFT compliance in Nepal. Rather than focusing solely on deficiencies, it seeks to elaborate on the structural realities faced by BFIs, the global and dynamic nature of AML/CFT risks, and the need for collaborative, cost-effective, and capacity-driven solutions. The discussion emphasizes that sustainable compliance cannot be achieved through regulatory pressure alone but requires coordinated efforts across institutions, regulators, and the broader financial ecosystem.

2. AML/CFT a Global and Dynamic Framework

AML/CFT is inherently global in nature. Illicit financial flows do not respect national borders, and financial crime typologies evolve rapidly in response to regulatory tightening. When one jurisdiction strengthens its controls, criminal actors often shift their operations to weaker or

less-prepared systems. This phenomenon places constant pressure on all countries—regardless of size or level of development—to upgrade their AML/CFT regimes.

Modern AML/CFT frameworks extend far beyond traditional concepts of customer identification and suspicious transaction reporting. They increasingly require: risk-based customer due diligence & ongoing monitoring, identification & verification of beneficial ownership, screening against sanctions, watchlists, & PEP databases, advanced transaction monitoring & behavioral analytics and timely & high-quality reporting to financial intelligence units (FIUs).

In advanced economies, these requirements are supported by sophisticated digital infrastructure, integrated national databases, real-time information-sharing mechanisms, and highly specialized compliance professionals. However, the same expectations are applied globally, often without adequate consideration of local constraints in developing economies.

For Nepal, this creates a structural mismatch. While laws and regulations may be aligned with international standards on paper, the supporting ecosystem—technology, data availability, skilled manpower, and inter-agency coordination—lags behind. Understanding AML/CFT as a global but context-sensitive framework is therefore essential when evaluating compliance challenges and designing realistic solutions.

3. Overview of Nepal's AML/CFT Legal and Institutional Framework

Nepal's AML/CFT regime is anchored in the Asset (Money) Laundering Prevention Act, 2008, Asset (Money) Laundering Prevention by-law, 2024 and associated rules, regulations, and related directives issued by Nepal Rastra Bank (NRB). The Financial Intelligence Unit (FIU-Nepal), housed within NRB, is responsible for receiving, analyzing, and disseminating suspicious transaction reports (STRs) and threshold transaction reports (TTRs).

BFIs are required to implement a range of preventive measures such as customer due diligence (CDD) & know-your-customer (KYC), ongoing monitoring of customer transactions, enhanced due diligence for high-risk customers & PEPs, record keeping & reporting obligations, internal controls, policies, and independent audits etc.

Nepal's placement on the FATF "Grey List" has further intensified scrutiny of the country's AML/CFT effectiveness. While this designation highlights strategic deficiencies, it also underscores the importance of strengthening implementation capacity rather than merely expanding regulatory requirements.

* Chief Manager, Rastriya Banijya Bank

4. Infrastructural and Systemic Limitations

One of the most significant challenges facing AML/CFT implementation in Nepal is the lack of supportive infrastructure. Effective AML/CFT systems rely heavily on data—accurate, timely, and integrated. In Nepal, several infrastructural gaps persist such as absence of a centralized beneficial ownership registry, limited integration between national identification systems & banking platforms, fragmented & insufficient databases, predominantly manual or semi-automated compliance processes in BFIs and other regulatory & enforcement agencies etc.

The heavy reliance on cash transactions further reduces transparency and traceability. A large segment of economic activity remains outside the formal banking system, limiting the effectiveness of transaction monitoring and risk profiling. In such an environment, even well-designed AML/CFT rules face practical implementation barriers.

5. Technology and Resource Constraints

Globally, advanced AML/CFT compliance increasingly depends on sophisticated software solutions capable of processing large volumes of data, detecting complex patterns, and reducing false positives. These systems often incorporate artificial intelligence, machine learning, and network analysis.

For most Nepalese BFIs, however, acquiring and maintaining such systems individually is prohibitively expensive and challenging due to high upfront licensing & implementation costs, compatibility issues with core banking systems, ongoing maintenance & upgrade expenses and requirement for specialized technical & analytical staff etc.

Given these constraints, a collaborative approach offers a viable alternative. BFIs could jointly procure advanced AML/CFT platforms, share infrastructure costs, and develop common utilities for transaction monitoring and screening making it high standard at affordable cost. Collaborative solutions would allow Nepal's financial sector to achieve economies of scale, reduce duplication, and enhance overall compliance effectiveness without imposing unsustainable financial burdens on individual institutions.

6. Human Resource Challenges on the Ecosystem

Human capital remains one of the weakest links in Nepal's AML/CFT framework. There is a shortage of adequately trained personnel at all levels, including frontline staff, compliance officers, senior management, regulators, investigators, and auditors.

A particularly critical issue is the limited depth of expertise among trainers and capacity-building institutions. Many training programs focus on regulatory provisions rather than practical risk identification, emerging typologies,

and case-based learning. As a result, compliance often becomes a box-ticking exercise rather than a meaningful risk management function.

Without sustained investment in professional development, certification programs, and exposure to international best practices, even the most advanced regulatory frameworks will fail to deliver effective outcomes. And, therefore, a collaborative effort from the whole ecosystem will help meet the required standard at reasonable reciprocal cost.

7. Risk-Based Approach and Operational Challenges

The FATF emphasizes a risk-based approach (RBA) as the cornerstone of effective AML/CFT compliance. However, many BFIs in Nepal struggle to implement RBA in practice. Risk assessments are often static, generic, and heavily reliant on manual judgment. Inadequate customer risk profiling tools, limited use of data analytics in transaction monitoring, fragmented compliance structures within institutions, delays in internal escalation and reporting etc. are the major operational challenges.

Strengthening RBA implementation requires not only better tools but also a shift in compliance culture—from rule-following to risk understanding and that demands the collaborative effort from all of the relevant sectors.

8. Informal Economy, Cross-Border Risks, and Emerging Typologies

Nepal's large informal economy and open borders create additional AML/CFT vulnerabilities. Informal remittance systems such as hundi, cash-based trade, and unregulated cooperatives continue to operate outside formal oversight. Emerging risks include: structuring through multiple small-value transactions, use of digital wallets for rapid fund movement, gambling-related money flows, potential misuse of new technologies and AI-enabled fraud schemes and the likes.

Addressing these risks requires coordinated action beyond BFIs, involving regulators, law enforcement, policymakers, and international partners.

9. Conclusion

AML/CFT compliance is not a destination but an ongoing process shaped by global developments and local conditions. For Nepal's BFIs, achieving effective compliance requires more than regulatory alignment—it demands investment in people, systems, and collaboration.

By adopting cooperative technology models, strengthening human capital at all levels, and implementing realistic risk-based approaches, Nepal can progressively enhance its AML/CFT effectiveness. Such efforts will not only address international concerns but also strengthen financial integrity, institutional resilience, and long-term economic confidence.

Credit Creation in Banks - An Overview

Tripti D.C.*

Introduction

Credit creation is a process of creating monetary flow in the economy through lending. Bank and Financial Institutions being the major financial intermediary plays a vital role in credit creation. It refers to the primary function of bank and financial institutions that shall be performed in order to attain the stated objectives of establishment of bank and financial institutions. The entire process of credit creation is regulated by regulating body of financial intermediaries' i.e. central bank. Though the name includes credit product of the bank the process of credit creation requires the involvement of both CREDIT and DEPOSITS and relation in between as source of credit creation. It works on principle simply as Credit creates deposits and as well as deposits create the credit.

It is well known that BFIs are engaged in accepting the deposits at cost of interest as expenses and lending the credit at benefit of interest as income. This process lubricates the BFIs to attain the objective of liquidity by maintaining the balance between deposit and lending and that of profitability by attaining handsome margin between interest on lending and interest on deposit. However, the process involve in between of this is not as simple as it seems.

Types of Deposits

Basically, bank deposits that forms the basis for credit creation are of two types namely primary deposit and secondary deposit.

Primary Deposit: These deposits are converted form of cash accepted from the customer and opened in their name also known as initial deposit. Though this does not mean a credit creation, it forms the basis for credit creation.

Secondary Deposits: These deposits are also known as derivative deposits. A bank grants loans and advances and the sanctioned amount given as loan, is deposited in the name of borrower. This is named as secondary or derivative deposit. The value of this derivative deposit depends on the primary deposit as underlying assets. Every loan is created by primary deposit and every loan then creates a secondary deposit. The creation of a derivative deposit means the creation of credit and the overall process of creating the credit from primary deposit to secondary deposit is called credit creation process.

Credit Creation Process and Mechanism of Credit Multiplier

When a bank receives cash deposits from the public it is required to maintain a certain proportion as Cash Reserve Ratio (CRR) with the central bank and uses the remaining

amount for lending purpose. In the process of lending money, banks are able to create credit through secondary deposits many times more than initial deposits (primary deposits). Through this repeated process of lending and redepositing, banks are able to create credit several times more than the initial deposit, resulting in a multiplier effect.

Case Illustration

Let's understand this process through the case:

Case: A customer deposits certain amount in a bank (Suppose Rs. 100 as primary deposit). Out of the deposited amount, the bank is required to maintain statutory reserve of certain percentage as specified by the regulator (say 5%). Now the available fund that the bank can utilize for the purpose of lending is deposited amount net of reserve amount i.e. 95% of deposited amount only. This amount of deposit is lent by bank to another customer. Instead of giving the sanctioned amount in cash, the bank opens the deposit account and disburse the amount in respective account. The borrower utilizes the required amount and deposits the return thereof in bank and hence source of deposit is created. Again, the bank after deducting the margin of statutory reserve, creates credit lending. This process is repeated again and again and hence multiplier effect is created.

Thus, the credit creation process of BFIs involves multiplier effect. Its major determinants of credit creations are:

- i) Availability of Deposit by a customer
- ii) Cash reserve ratios mandated by Central Bank
- iii) Willingness to lend loans and advances

The process can be understood and analyzed by the formula of credit creation as:

Credit Multiplier Formula

Where,

Credit multiplier coefficient = $1/r$

r = Cash reserve requirement also known as cash reserve ratio (CRR)

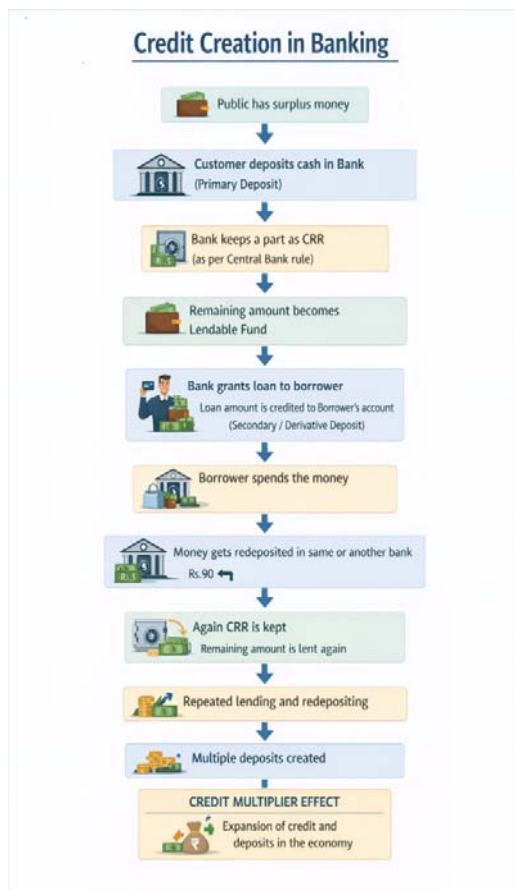
This relationship indicates an inverse correlation between CRR and credit creation: a lower CRR enables higher credit expansion, whereas a higher CRR restricts it.

Therefore, money gets multiplied in the economy by the process of credit creation and the major players for this process are Central Bank, Banks and public with money to deposit.

The concept of credit creation process can be analyzed by the two ways one as credit creation by the single bank

* Senior Manager, Rastriya Banijya Bank

(individual bank level) and next as credit creation by the multiple banks (banking system level). A single bank's ability to create credit is limited by its reserves. One bank creates deposits and clear checks as an individual unit. However, within the banking system, lending by one bank becomes a deposit for another, enabling cumulative expansion of credit across multiple banks.

The fundamental assumption underlying this process is that not all the depositors will demand cash or withdraw their deposits at one point of time and at any interval of time, only the fraction of its customer genuinely needs cash.

Limitations:

Theoretically, banks can create unlimited amount of credit money through expansion of deposits and credit. However, in reality, the power of bank for credit creation is subject to certain limitations.

As stated earlier, the major determinants of credit creation are:

- Availability of Deposit by a customer
- Cash reserve ratios mandated by Central Bank
- Willingness to lend loans and advances

In line of these major factors, the limitation of credit creation process involves:

- Amount of cash available in banks as public deposit. Higher the availability of public deposit in the banks, more will be credit creation.
- Cash Reserve Ratios: The credit creation capacity depends on the cash reserve ratio mandated by

central bank. Cash Reserve Ratios refers to the amount of cash that need to be kept by commercial banks in central bank for fulfilling the depositors needs and ensure liquidity in economy. There exists inverse relation between CRR and Credit Creation. Higher CRR, lesser be the credit creation and vice-versa.

- Leakages:** Leakages such as excess reserves, currencies drainage might result in smaller amount of credit creation in actual as compared to potential credit creation. Higher the leakages, lower will be the credit creation and vice-versa.
- Lack of willing and creditworthy borrowers:** With availability of deposits at bank, another essential factor for credit creation is availability of borrowers with willingness to borrow loans and advances with creditworthy. The extent of credit creation depends on availability of creditworthy borrower.
- Other factors;** Besides these major factors, other limiting factors of credit creation are monetary policy, credit policy of bank, business and economic conditions etc.

The power of banks for credit creation is also limited by credit control policy of central bank. The Central Bank controls the amount of cash reserves with banks by Open Market Operations, Discount rate policy, CRR, SLR and various margin requirements. Accordingly, it affects credit expansion and contraction in market.

Conclusion

Credit creation by commercial banks is a fundamental mechanism that supports economic growth and development by mobilizing savings and channeling them into productive investments. It is a unique power of banks and financial institutions for creating credit money from combining lending and deposit taking activities ensuring the multiplying effect on loans and advances and hence deposits. The theory of credit creation of banking sector is a useful theory for understanding the process of money creation in an economy. Simply, the model may seem to indicate that the central bank of the country has complete control over the level of current deposits by setting the required reserve ratio. However, in addition to central bank, bank and financial institution, general public with fund in hand willing to deposit and general public in need of fund and willing to borrow loan from banks are the major players of this model and the process is equally shaped by banks' lending behavior and the public's willingness to deposit and borrow.

Credit Creation is a process whereby banks and financial institution are able to increase or multiply their deposits several times over a given initial deposit. Credit is created in the process of lending and hence factors that influence demand and supply of loans influence credit creation. Availability of potential depositors, Availability of credit worthy borrowers, Extent of the use of banks by the public directly influence credit creation.

The integration of technology, increasing financial inclusion and the supportive role of the central bank through its monetary policies results in enhanced credit creation capabilities of banks.

Impact of Digital Banking on Service Quality and Customer Satisfaction: A Case Study of Rastriya Banijya Bank Ltd.

Ubhar Pandey*

Abstract

This study examines how digital banking services affect service quality and customer satisfaction at Rastriya Banijya Bank Ltd. (RBBL) in 2024/2025. Data from 50 customers show that services like internet banking, mobile banking, debit/credit cards and ATMs are highly accessible and moderately reliable and convenient but privacy and security remain concerns. All service quality factors positively influence customer satisfaction where privacy and security have the strongest effect. Improving technology, security, usability and customer awareness can enhance satisfaction and service quality.

Introduction

Digital banking is the use of electronic and telecommunication networks to deliver a wide range of value-added products and services to bank customers. The use of information technology in banking operations is called digital banking. It is also called electronic banking (e-banking). It is defined as the automated delivery of new and traditional banking products and services directly to customers through electronic, interactive communication channels (Pradhan, 2019). Digital banking allows customers to use the internet to access their bank accounts, make transactions and get information about financial products and services. It includes services like debit and credit cards, ATMs, internet banking, mobile banking apps and electronic systems like SWAP machines etc. The rise of digital technology has significantly transformed banking services. Customers can now use digital banking services to easily monitor their bank accounts, complete transactions and manage their finances (Banerji & Singh, 2022).

Service Quality in Banking Sector

Service quality plays a key role in shaping customer experience. It is commonly defined as a consumer's assessment of how well a service satisfies their expectations (Parasuraman, Zeithaml, & Berry, 1988). The RATER (reliability, assurance, tangibles, empathy, and responsiveness) model (Parasuraman et al., 1988) is a well-recognized framework for evaluating digital banking service quality factors. Reliability, assurance, tangibles, empathy and responsiveness each play a distinct and vital role in shaping how a consumer behaves (Farooqi & Banerji, 2013; Zeithaml, Berry, & Parasuraman, 1988).

Khan et al. (2009) examined the service quality of internet banking in India using a structured questionnaire and factor analysis. The study identified seven key dimensions of service quality: reliability, accessibility, user-friendliness, privacy and security, efficiency,

responsiveness and fulfillment. The study found high customer satisfaction with most dimensions except user-friendliness and reported no significant gender bias in service quality evaluation.

Service quality means how well a service meets a customer's expectations. Businesses including banks, regularly check their service quality to improve their performance, solve problems quickly and understand customer satisfaction. In the 21st century, banking has changed a lot. Today's banks must provide excellent, world-class services to stay competitive in the fast-growing financial sector. Customers now have many options, so they expect the best service. They will switch if their expectations are not met. Because of this, banks need to clearly understand the importance of meeting customer needs.

Service quality has become a major factor that pushes banks to adopt new technologies and improve their operations. Banking is a demand driven institution, so maintaining high service quality is essential. Banks also need to build a strong corporate image focused on service quality. Good service helps banks stand out from competitors, improve customer relationships and strengthen their reputation. It also leads to higher customer satisfaction and loyalty and even helps keep employees for longer by reducing turnover.

Customer Satisfaction in Banking Sector

Customer satisfaction is a key to long term business success. To protect or gain market shares, organizations need to overtake competitors by offering high quality product or service to ensure satisfaction of customers. Satisfaction means a feeling of pleasure. It is an action of fulfilling a need, desire, demand or expectation.

Soloman (2009, p.2) defines customer is the person who does the buying of products and consumer is the person who ultimately consumes the product. It refers to as not the satisfaction of customer but the satisfaction of consumer. Kotler et al (2012) defines customer satisfaction as "person's feeling of pleasure or disappointment which resulted from comparing a product's perceived performance or outcome against his/ her expectations". According to this definition customer satisfaction is somewhat subjective from person to person. Customer perception is defined as consumer's belief, concerning the service received or experienced (Rai et al., 2008).

Customer satisfaction is defined as an overall negative or positive sense about the net value of services received from a provision (Woodruff, 1997). When considering construct of satisfaction in online context, Anderson and

* Senior Manager, Rastriya Banijya Bank

Srinivasan (2003) defined satisfaction as contentment of the customer with respect to their prior purchasing experience with a given electronic commerce corporation. Satisfaction is therefore, an overall customer attitude towards a service provider or an emotional reaction to the difference between what customers anticipate and what they receive, regarding the fulfillment of some need, goal or desire. It can be concluded that customer satisfaction is subjective, representing entire attitude of a person and perception of performance of the products or services.

Objectives of the Study

This study focuses on the following objectives.

- To analyze effect of digital banking on service quality of Rastriya Banijya Bank Ltd after adoption of digital banking system.
- To access digital banking user's satisfaction on digital banking service of the bank.

Philosophy of the Study

Digital banking has changed the financial services sector by improving service quality and customer satisfaction. As banks use mobile banking, internet banking, and automated services, it is important to understand how these technologies help to improve customer experience and bank efficiency. The research approach is important because it decides how the study is done. Pragmatism is a good way to study how digital banking affects service quality and customer satisfaction because it focuses on practical results and solving real problems. Pragmatism bridges the gap between scientific methods of traditional approaches and the naturalistic methods of newer frameworks (Creswell, 2013; Creswell & Plano Clark, 2011).

Data Analysis and Interpretation

This section analyzes and interprets the data collected to examine the impact of digital banking services on service

quality and customer satisfaction at Rastriya Banijya Bank Ltd. (RBBL) during 2024/2025. The analysis is based on both primary and secondary data. Primary data were collected through structured questionnaires surveyed 50 customers of RBBL. Secondary data were obtained from the bank's website, annual reports, digital banking user manuals and other published sources.

The analysis is carried out in line with the objectives of the study. The main purpose of this section is to analyze and interpret the collected data and present empirical findings related to digital banking services, service quality dimensions and customer satisfaction.

Digital Banking Services Offered by RBBL

Based on information collected from secondary sources, RBBL provides a wide range of digital banking services to its customers. These services include internet banking, mobile banking, debit cards, ATM services, credit cards, POS services and branchless banking (www.rbb.com.np). These digital channels are designed to improve service delivery, enhance operational efficiency and increase customer convenience by reducing dependency on traditional branch-based banking.

Descriptive Analysis

Descriptive analysis was carried out to summarize and explain respondents' perceptions of digital banking services, service quality and customer satisfaction. The analysis is based on mean values and standard deviations (S.D.) derived from responses collected through a structured questionnaire. All statements were measured using a five-point Likert scale ranging from strongly disagree to strongly agree. The higher mean values indicate a higher level of agreement with the given statements and higher standard deviation means respondents have more deviation with the statement.

Table1: Descriptive Statistics of Digital Banking Services

S.N	Statements	Internet Banking		Mobile Banking		Debit/Credit Card		ATM	
		Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.
1	Makes banking service more accessible.	4.15	0.83	4.1	0.82	4.07	0.82	4	0.82
2	Makes banking services more reliable.	3.47	0.76	3.35	0.79	3.77	0.74	3.35	1.13
3	Makes banking services more convenience.	3.53	0.86	3.41	0.91	3.65	1	3.32	0.89
4	Preserves the privacy and security.	3.25	1.19	3.3	1.17	3.3	1.14	3.7	1.16

Source: Study Survey, 2024/2025

Digital Banking Services (Independent Variables)

The independent variables of the study include internet banking, mobile banking, debit/credit card and ATM services. Overall, the descriptive results tell that respondents hold a generally positive perception of all digital banking services offered by Rastriya Banijya Bank Limited (RBBL).

Respondents strongly agree that internet banking enhances accessibility indicating that it has made banking services easier to access without the need to visit bank branches. This reflects the growing importance of online platforms in modern banking. However, comparatively lower agreement is observed regarding privacy and security, suggesting that customers remain concerned

about the safety of personal and financial information. Internet banking is considered reasonably reliable and convenient. These security-related concerns indicate the need for stronger protection mechanisms and improved customer awareness.

Users strongly agree that mobile banking is easy to access and can be used anytime and anywhere. They moderately agree that it is reliable and convenient, meaning that the service works fairly well but still needs improvement in consistency and ease of use. Overall, mobile banking is seen as useful and user friendly. However, users have lower confidence in privacy and security, showing concerns about data protection and transaction safety. This suggests that banks should improve security systems and raise customer awareness to build more trust in mobile banking services.

Debit and credit card services receive favorable responses across most dimensions. Users perceive these services as highly accessible due to their common acceptance for everyday transactions. Among all digital banking channels, card services are observed as the most reliable, reflecting strong customer trust in card-based payment systems. Although convenience is also positively perceived. Its concerns related to security still persist at a moderate level which indicates that there is a scope for continuous improvement in fraud prevention and monitoring systems.

ATM services are generally perceived as highly accessible, mainly due to their wide availability and the ease with which customers can withdraw cash. Users appreciate the ability to access banking services through ATMs without visiting bank branches. However, perceptions of reliability and convenience are only moderate. This suggests that while ATMs are useful, customers sometimes face problems such as machines being out of service, cash unavailability or technical faults. These issues lead to inconsistent user experiences and reduce overall satisfaction. In contrast, ATMs are viewed as the most secure among digital banking channels. Customers tend to feel safer using ATMs for transactions.

The descriptive findings indicate that digital banking services provided by RBBL are generally well received, particularly in terms of accessibility. However, privacy, security and service reliability remain key areas requiring improvement. Addressing these issues through enhanced technological infrastructure, stronger security measures and customer education would contribute significantly to improving service quality and customer satisfaction in digital banking.

Descriptive Analysis of Customer Satisfaction

Customer satisfaction is considered the dependent variable in this study. The table below summarizes respondents' perceptions of various aspects of digital banking services and their impact on satisfaction.

Table2: Descriptive Statistics of Customer Satisfaction

S.N.	Statements	Total Sample N=50	
		Mean	S.D.
1	Easy to access the digital banking service of the bank satisfies the customer.	4.15	0.84
2	Reliability on digital banking service of the bank encourages using the service.	3.87	0.71
3	User-friendly characteristic of Digital banking service of bank satisfies the customers.	3.77	0.86
4	Dedicated security software in bank's website and mobile application gives confidence to use the service.	3.1	1.07

Source: Study Survey, 2024/2025

Customers strongly agree that easy access to digital banking services makes them satisfied showing that being able to use banking services without visiting a branch is highly appreciated.

They also moderately agree that reliability encourages them to use the service, which means that customers generally trust the service but sometimes face minor issues with consistency and performance.

The user-friendly features of digital banking such as simple navigation and easy to use interfaces are also liked by customers, contributing to their satisfaction. However, this is rated moderately, suggesting there is still room to make the platforms more intuitive.

On the other hand, security measures like dedicated software on the bank's website and mobile app receive the lowest rating, indicating that customers are somewhat concerned about the safety of their personal and financial information.

Correlation Analysis

Correlation analysis was conducted using Pearson's correlation coefficient to examine the relationships between digital banking services and service quality as well as between service quality and customer satisfaction.

Table 3: Correlation Analysis of variables of Quality of Service and Customer Satisfaction

	Accessibility	Reliability	Convenience	Privacy/Security	Customer Satisfaction
Accessibility	1				
Reliability	0.95	1			
Convenience	0.79	0.84	1		
Privacy\ Security	0.71	0.74	0.79	1	
Customer Satisfaction	0.82	0.86	0.88	0.89	1

Source: Study Survey, 2024/2025

The correlation analysis shows that all dimensions of service quality accessibility, reliability, convenience and privacy\security are positively related to customer satisfaction.

Accessibility is strongly related to customer satisfaction, meaning that easier access to banking services increases customer satisfaction. Reliability also shows a strong correlation, suggesting that consistent and reliable services encourage customers to continue using digital banking. Convenience is positively related to satisfaction, meaning that user friendly and time saving features improve the overall customer experience. Privacy and security have the highest correlation with customer satisfaction among all service quality dimensions highlighting that protecting personal and financial information is a key factor in building customer trust.

Conclusions and Suggestion

This study shows that digital banking at Rastriya Banijya Bank Ltd. has improved service quality and customer satisfaction in 2024/2025. Services like internet banking, mobile banking, cards and ATMs have made banking easier and more accessible, reducing the need to visit branches. Customers are generally satisfied with the reliability and convenience of these services but they still face some technical problems. The main concern for customers is

privacy and security which has the strongest effect on their satisfaction. Generally, digital banking has had a positive impact but the bank needs to improve security systems to make services more reliable, reduce interruptions and educate customers about digital banking to increase trust, satisfaction and longterm loyalty.

A list of recommendations has been presented based on the descriptive analysis of the study conducted on customers of RBBL. In relation to the findings, the study came up with following suggestions:

Policy Related

- Detailed guidelines or directives should be updated on time so that any confusion about information technology-based services can be easily clarified.

Operation Related

- Banks should provide regular training to employees to improve courtesy, politeness and communication with customers.
- Digital banking services should be expanded to reduce customer visits to bank branches.
- Banks should ensure error-free transactions to maintain service quality and retain customers.
- Banks should organize training programs to increase customer awareness of digital banking services.
- Banking services should not be interrupted due to network, power or technical problems.
- Bank management should improve service quality, handle customer complaints carefully and give personal attention to customers.
- Banks should regularly conduct research to monitor customer satisfaction levels.

References

Anderson, R. E., & Srinivasan, S. S. (2003). E-satisfaction and e-loyalty: A contingency framework. *Psychology & Marketing*, 20(2), 123–138.

Banerji, S., & Singh, S. (2022). Digital banking and customer experience in modern financial services. *Journal of Banking and Finance Studies*, 15(3), 45–62.

Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage Publications.

Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research* (2nd ed.). Sage Publications.

Farooqi, R., & Banerji, S. (2013). Evaluating service quality in banking sector: Application of RATER model. *International Journal of Management Research*, 5(2), 112–124.

Khan, M. S., Mahapatra, S. S., & Sreekumar. (2009). Service quality evaluation in internet banking: An empirical study in India. *International Journal of Business Research*, 9(3), 67–82.

Kotler, P., Keller, K. L., Koshy, A., & Jha, M. (2012). *Marketing management: A South Asian perspective* (14th ed.). Pearson Education.

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12–40.

Pradhan, R. S. (2019). Digital banking in Nepal: Trends and challenges. *Nepalese Journal of Banking and Finance*, 3(1), 23–35.

Rai, A., Tang, X., & Paswan, A. K. (2008). Consumer perception and satisfaction in banking services: A comparative study. *Journal of Services Research*, 8(2), 35–50.

Rastriya Banijya Bank Ltd. (2024/2025). www.rbb.com.np

Solomon, M. R. (2009). *Consumer behavior: Buying, having, and being* (8th ed.). Pearson Education.

Woodruff, R. B. (1997). Customer value: The next source for competitive advantage. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 25(2), 139–153.

Zeithaml, V. A., Berry, L. L., & Parasuraman, A. (1988). Communication and control processes in the delivery of service quality. *Journal of Marketing*, 52(2), 35–48.

Systemically Important Banks: Global Development, Recognition Structures, and Nepal's Regulatory Approach

Trichandra Bhandari*

Abstract

Nepal Rastra Bank's Framework for Dealing with Domestic Systemically Important Banks (D-SIBs), 2025 represents a major step forward in strengthening Nepal's macro prudential regulation. Based on principles developed by the Basel Committee on Banking Supervision, the framework sets out a clear and systematic approach to identify banks whose failure could seriously disrupt the national economy.

The article explains the concept of systemic risk in the context of Nepal and reviews NRB's indicator-based method for identifying D-SIBs. It also clarifies how the framework requires such banks to hold additional Common Equity Tier 1 capital buffers to absorb potential losses.

In addition, the article assesses how the framework can enhance financial stability and strengthen public and market confidence. At the same time, it highlights key implementation challenges, including data limitations, supervisory capacity constraints, and the need to balance financial stability with credit growth in Nepal's developing financial system.

Introduction

The global financial crisis of 2007–2008 marked a paradigm shift in the understanding and regulation of banking systems worldwide. The sudden failures of major financial institutions such as Lehman Brothers in the United States and Northern Rock in the United Kingdom revealed that the stability of individual banks is inseparable from the stability of the broader financial system. The collapse of a single systemically important bank could, and did, trigger cascading losses, freeze liquidity channels, erode public confidence, and severely impair real economic activity. These events challenged long-standing assumptions that market discipline alone could prevent widespread financial instability, underscoring the necessity of a robust regulatory framework that addresses both micro prudential and macro prudential dimensions.

In response, global standard setters, national regulators, and central banks undertook significant reforms to safeguard financial stability. A key outcome of this post-crisis regulatory evolution was the identification and formal regulation of Systemically Important Banks (SIBs), encompassing both Global Systemically Important Banks (G-SIBs) and Domestic Systemically Important Banks (D-SIBs). These frameworks focus not only on preventing the failure of critical institutions but also on ensuring that any distress can be managed in an orderly manner, minimizing spillover effects and the need for taxpayer-funded interventions.

For Nepal, this global evolution culminated in the "Framework for Dealing with Domestic Systemically Important Banks (D-SIBs), 2025", issued by the Nepal Rastra Bank (NRB). The framework reflects international best practices adapted to the structural realities of Nepal's banking sector, embedding strategic insights from domestic monetary policy and financial stability objectives. This article offers a comprehensive examination of systemic bank regulation, tracing the evolution of global frameworks, analyzing identification and supervisory methodologies, and assessing the implications, benefits, and challenges of Nepal's D-SIB framework.

Theoretical Foundations and Historical Imperatives

The concept of systemic risk emerged from repeated episodes of financial crises, which revealed how the failure of a single institution can escalate into widespread economic disruption. These experiences underscored the need for a theoretical framework that explains how financial distress spreads through size, interconnectedness, and market confidence. As a result, regulators have increasingly focused on identifying and supervising systemically important banks to safeguard overall financial stability while supporting sustainable economic growth.

Systemic Risk: Definition and Mechanisms

Systemic risk represents the potential for distress in a single financial institution or market segment to propagate throughout the financial system, threatening its overall functionality. It arises when individual institutional failures trigger a sequence of adverse reactions that can undermine liquidity, credit availability, and market confidence.

Systemic banks—those whose distress could disrupt markets, payment systems, and the broader economy—are characterized by several key attributes:

1. **Size:** Large-scale institutions hold substantial assets and liabilities, making losses or operational disruption potentially catastrophic for the broader system.
2. **Interconnectedness:** Banks deeply integrated into interbank lending, derivatives markets, and payment infrastructures can transmit stress rapidly to other institutions.
3. **Complexity:** Sophisticated portfolios, extensive derivative positions, and cross-border operations complicate both risk assessment and resolution.
4. **Irreplaceability:** Institutions providing unique services or essential financial infrastructure cannot be easily substituted, and their sudden failure can severely disrupt the flow of payments and liquidity.

* Manager, Rastriya Banijya Bank

5. **Economic Function:** Systemic banks often serve a central role in credit provision, liquidity management, and capital allocation.

These features create a dual imperative for regulators: allow banks sufficient operational freedom to support economic growth while preventing their activities from becoming vectors of systemic contagion.

Lessons from the 2007–2008 Financial Crisis

The global financial crisis highlighted critical weaknesses in pre-crisis regulatory frameworks. Regulators focused narrowly on micro prudential supervision, emphasizing individual bank solvency without accounting for systemic vulnerabilities. Banks were highly leveraged, held opaque risk exposures, and operated with weak governance structures. When market confidence collapsed, liquidity dried up, and losses spread quickly across borders. Governments intervened with unprecedented fiscal and monetary support, reinforcing concerns about moral hazard and “too-big-to-fail” institutions.

In response, regulators globally embraced macro prudential regulation, which aims to limit systemic risk by addressing pro-cyclicality, concentration, and interconnectedness. Key reforms included:

- a) **Capital buffers:** Banks are required to maintain higher levels of loss-absorbing capital so that they can absorb unexpected losses during periods of stress. This reduces the likelihood that financial difficulties in one institution will threaten the stability of the wider banking system.
- b) **Liquidity requirements:** Banks must hold adequate liquid assets to meet short-term obligations even during sudden funding pressures. These requirements help ensure uninterrupted operations and maintain depositor and market confidence in times of uncertainty.
- c) **Stress testing:** Banks’ financial strength is assessed through simulations of adverse economic and financial conditions. This process helps regulators identify vulnerabilities in advance and ensures that banks are prepared for potential shocks.
- d) **Systemic risk identification:** Regulatory authorities prioritize close monitoring of institutions whose failure could transmit stress across the financial system. Early identification allows timely supervisory action to prevent the spread of systemic instability.

These reforms laid the foundation for formal SIB frameworks, making systemic considerations central to banking regulation.

Global Evolution of Systemic Bank Frameworks

The global financial crisis exposed how the failure of large, internationally active banks can transmit shocks across borders and destabilize the world economy. In response, international regulators developed a standardized framework to identify and regulate banks whose distress would have global systemic consequences. This laid the foundation for the formal classification and enhanced supervision of Global Systemically Important Banks (G-SIBs).

Global Systemically Important Banks (G-SIBs)

In 2011, the Basel Committee on Banking Supervision (BCBS), in collaboration with the Financial Stability Board (FSB) and the G20, introduced the first methodology for

identifying Global Systemically Important Banks (G-SIBs). This framework identifies institutions whose failure could cause severe disruption to the global financial system and economy. The assessment of systemic importance is conducted across five key dimensions:

1. **Size:** This measures a bank’s total assets in relation to the overall global banking system. Larger institutions hold more resources and liabilities, making their failure potentially more disruptive to the international financial network.
2. **Interconnectedness:** This assesses the bank’s relationships and exposures to other financial institutions, including interbank lending, derivatives, and payment networks. Highly interconnected banks can transmit financial stress quickly across the system.
3. **Substitutability / Role in Financial Infrastructure:** This evaluates the bank’s role in providing essential financial services, such as clearing, settlement, and custody. Banks that perform critical functions are harder to replace, and their failure can severely disrupt financial markets.
4. **Complexity:** This considers the bank’s organizational structure, involvement in complex financial products like derivatives, and off-balance-sheet exposures. Greater complexity makes risk management and resolution more difficult in times of stress.
5. **Cross-border Activity:** This measures the bank’s international presence and exposure to multiple jurisdictions. Banks with significant cross-border operations can propagate financial shocks across countries, amplifying systemic risk globally.

Institutions scoring high on these metrics are assigned to capital surcharge buckets, requiring incremental Common Equity Tier 1 (CET1) capital proportional to their systemic importance. G-SIBs include JPMorgan Chase, HSBC, Citigroup, Bank of America, BNP Paribas, UBS, and ICBC. These banks are not only large by asset size but are deeply embedded in global credit, payment, and settlement networks.

Achievements and Observed Impacts

- a) Banks now maintain significantly higher capital and liquidity buffers.
- b) Stress testing and scenario analyses have become routine.
- c) Cross-border supervisory coordination has strengthened through supervisory colleges and joint inspections.

Persistent Challenges

- a) **Moral hazard:** There is a concern that banks may take excessive risks because they expect implicit government support or bailouts in case of failure, potentially undermining market discipline.
- b) **Regulatory fragmentation:** Differences in national laws, regulations, and supervisory practices make planning and executing cross-border bank resolutions complex and challenging.
- c) **Emerging risks:** The rapid growth of digital finance, fintech innovations, and cyber threats introduces new vulnerabilities that require continuous monitoring and adaptation by regulators and banks.

Domestic Systemically Important Banks (D-SIBs)

While G-SIB frameworks address global systemic risks, national banking sectors often contain institutions that are critical domestically but lack international exposure. Recognizing this, BCBS expanded its guidance in 2012 to encompass Domestic Systemically Important Banks (D-SIBs). Unlike G-SIBs, D-SIBs are assessed relative to the domestic financial system, allowing regulators to tailor the assessment criteria to local economic realities.

BCBS Principles for Domestic Systemically Important Banks (D-SIBs)

The Basel Committee on Banking Supervision (BCBS) has established 12 principles for regulating D-SIBs, divided into two categories: assessment methodology (Principles 1–7) and higher loss absorbency (HLA) requirements (Principles 8–12).

1. Assessment Methodology (Principles 1–7)

- Develop a clear, consistent methodology to evaluate systemic importance.
- Reflect the potential impact of a bank's failure, including externalities.
- Use the domestic financial system as the reference for assessment.
- Assess banks on a consolidated basis; subsidiaries are assessed by host regulators.
- Consider size, interconnectedness, substitutability, and complexity.
- Conduct regular assessments to capture evolving risks.
- Disclose methodology and key outcomes to improve transparency and market discipline.

2. Higher Loss Absorbency (HLA) Requirements (Principles 8–12)

- Determine HLA using both quantitative and qualitative factors.
- Align HLA with the bank's systemic importance.
- Ensure consistency with global standards.
- Coordinate between home and host regulators for cross-border operations.
- Fully meet HLA through CET1 capital, with supplementary measures if needed.

Identification Methodologies and Supervisory Approaches

Identification frameworks combine quantitative indicators with qualitative judgment:

Quantitative Indicators

- Size:** This refers to the overall scale of a bank's operations, measured by total assets, domestic deposits, or the volume of credit extended. Larger banks have a greater potential impact on the financial system if they experience distress.
- Interconnectedness:** This captures the degree to which a bank is linked to other financial institutions through interbank lending, payment systems, and financial market transactions. High interconnectedness means that problems in one bank can quickly spread to others.
- Substitutability:** This measures the bank's share in providing essential financial services, such as payment

processing, clearing, or wholesale funding. Banks that dominate these critical services are difficult to replace, making their failure particularly disruptive.

- Complexity:** This relates to the intricacy of a bank's operations, including derivatives exposures, off-balance-sheet items, and multi-layered organizational structures. Higher complexity increases the challenges of risk management and resolution during financial stress.
- Cross-jurisdictional Activity:** For Global Systemically Important Banks (G-SIBs), this dimension reflects the extent of international operations and presence in multiple countries. Banks with significant cross-border activities can transmit financial shocks across jurisdictions, amplifying systemic risk globally.

Qualitative Assessment

- Role in critical national financial infrastructure:** This considers how a bank contributes to essential financial systems, such as payment and settlement networks, which are vital for the smooth functioning of the national economy.
- Operational risk profiles, governance structures, and strategic importance:** This evaluates a bank's internal risk management, decision-making frameworks, and overall significance to the financial system, reflecting how operational weaknesses or poor governance could amplify systemic impact.
- Supervisory discretion captures risk factors not fully measurable through quantitative metrics:** Regulators use judgment to assess risks that cannot be easily quantified, such as emerging threats, market perceptions, or unique institutional characteristics, ensuring a more comprehensive evaluation of systemic importance.

Once designated, systemic banks face enhanced regulatory oversight:

- Capital and Liquidity Requirements:** Banks must hold sufficient Common Equity Tier 1 (CET1) capital and maintain strong liquidity ratios. This ensures they can absorb unexpected losses and meet short-term funding needs even during periods of stress.
- Stress Testing:** Banks are evaluated through scenario-based tests to see how they would perform under extreme economic or financial conditions. This process helps uncover weaknesses and allows banks to prepare contingency measures in advance.
- Recovery and Resolution Planning:** Banks are required to have plans in place to handle financial distress without depending on government bailouts. These plans provide clear steps for restoring stability or restructuring operations if problems arise.
- Resolution Regimes:** Legal and operational tools are established to manage the orderly closure or restructuring of troubled banks. These frameworks aim to protect the financial system, maintain critical services, and safeguard depositors.
- Enhanced Supervisory Engagement:** Regulators conduct regular inspections, detailed risk assessments, and continuous monitoring of banks. This close oversight allows early identification of problems and prompt corrective action to maintain financial stability.

Challenges in Global SIB Regulation:

- Moral hazard: Banks may take excessive risks because they expect implicit government support during crises, which can weaken market discipline.
- Regulatory fragmentation: Differences in national regulations and supervisory frameworks make oversight and coordination across borders more complex.
- Technological and market risks: Rapid fintech innovations, cyber threats, and unexpected market disruptions require banks and regulators to continually adapt their risk management approaches.
- Compliance costs: Meeting regulatory requirements increases operational expenses, placing a particularly heavy burden on smaller banks with limited resources.

Nepal's Regulatory Response: The 2025 D-SIB Framework

Nepal Rastra Bank (NRB) has taken a proactive step to manage domestic systemic risk through the Framework for Dealing with Domestic Systemically Important Banks (D-SIBs), 2025, issued via circular on 2082/08/08. While previous monetary policy statements touched on systemic bank oversight, this framework is the first comprehensive regulation in Nepal to formally identify and supervise D-SIBs. It aligns with NRB's Fourth Strategic Plan (2022–2026), focusing on financial stability, risk mitigation, and strengthened macroprudential supervision in a banking system dominated by a few large institutions.

Strategic Alignment and Policy Genesis

Nepal Rastra Bank (NRB) has proactively addressed domestic systemic risk through the Framework for Dealing with Domestic Systemically Important Banks, 2025 through circular made on 2082/08/08. While the concept of systemic bank oversight had appeared in prior monetary policy statements, this framework represents the first comprehensive, operational regulation to formally identify and regulate D-SIBs in Nepal. The framework aligns with NRB's Fourth Strategic Plan (2022–2026), emphasizing financial stability, risk mitigation, and macroprudential supervision.

Nepal's banking system is heavily bank-dominated, with a few large institutions controlling substantial market shares. The NRB framework acknowledges that the failure of these banks could disrupt payment systems, reduce depositor confidence, and constrain credit flows, potentially amplifying systemic vulnerabilities.

Objectives

- Identify systemically important banks: Determine banks whose distress could destabilize the domestic financial system.
- Safeguard financial stability: Reduce contagion and limit negative externalities.
- Enhance resilience: Strengthen loss-absorbing capacity through higher capital buffers.
- Strengthen supervision: Apply targeted oversight and risk management expectations.

Scope

The framework applies to all "A" class commercial banks licensed under the Bank and Financial Institution Act, 2073. While systemic risk oversight had appeared in previous monetary policy statements, the 2025 framework

represents the first comprehensive operational regulation for formally identifying and supervising D-SIBs in Nepal.

Methodology for D-SIB Identification in Nepal

The NRB employs a quantitative, indicator-based methodology, complemented by supervisory judgment:

- Size (40% Weight):** Total exposures relative to domestic banking system size, capturing substitution difficulty and confidence effects.
- Interconnectedness (30% Weight):** Evaluated via intra-financial system assets (10%), liabilities (10%), and securities outstanding (10%). High interlinkages indicate greater contagion potential.
- Substitutability (15% Weight):** Critical services, including Nepalese Rupee payment volumes (10%) and trading activity (5%), highlight banks' infrastructural importance.
- Complexity (15% Weight):** Includes cross-jurisdictional operations, Level 2 (less liquid) assets, and trading/available-for-sale securities. Complexity reflects difficulty in resolution.

Indicator	Sub-Indicators	Weight
Size	Total exposure	40%
Interconnectedness	Intra-financial assets	10%
	Intra-financial liabilities	10%
	Securities outstanding	10%
Substitutability	Payment value & volume (NPR)	10%
	Trading volume	5%
Complexity	Level 2 assets	5%
	Trading & AFS securities	5%
	Cross-jurisdictional activities	5%

Scores are normalized, expressed as basis points out of 10,000, and aggregated into a composite systemic score. Banks exceeding the threshold are designated D-SIBs and categorized into capital buffer buckets.

Higher Loss Absorbency (HLA) Requirements

Higher Loss Absorbency Requirements

Designated D-SIBs must maintain additional CET1 capital:

Bucket	Additional CET1 (% of RWA)
1	0.20%
2	0.40%
3	0.60%
4	0.80%
5	1.00% (currently empty)

Compliance is mandatory within the fiscal year, while reductions require a one-year cooling-off period.

Newly designated D-SIBs or banks moving to higher buckets must comply by the fiscal year-end. Downward reclassification involves a one-year cooling-off period.

Assessment Timeline and Supervisory Expectations

- August: Data collection
- September: Systemic score computation

- October: D-SIB designation and buffer publication
- Mid-June (following year): Implementation of capital requirements

D-SIBs submit Internal Capital Adequacy Assessment Process (ICAAP) reports, detailing capital strategies and risk projections. Supervisory discretion allows qualitative adjustments for risks not fully captured by quantitative indicators.

Expected Benefits of the D-SIB Framework

1. Financial Stability: By requiring higher capital buffers, the framework reduces the risk of individual bank failures and helps prevent financial stress from spreading throughout the banking system.
2. Market Discipline: Clear designation of systemically important banks and regular reporting enhance transparency, boosting confidence among depositors, investors, and other market participants.
3. Macroprudential Policy Support: Measuring systemic risk provides regulators with critical insights, allowing them to implement targeted interventions and adjust policies to safeguard the broader financial system.
4. International Alignment: Nepal's framework aligns domestic regulations with global standards and best practices, improving the credibility of supervision and strengthening the capacity of regulatory authorities.

Key Challenges and Implementation Considerations

1. Data Quality and Reporting Capacity: Collecting accurate, timely, and consistent data is critical for identifying systemic risks, but it requires significant resources and technical capability from both banks and regulators.
2. Capital and Compliance Pressures: Additional Common Equity Tier 1 (CET1) requirements can put pressure on banks' balance sheets, potentially affecting profitability and lending capacity.
3. Supervisory Capacity: Implementing the framework effectively requires regulators to have advanced analytical tools, expertise, and the ability to monitor complex banking activities.
4. Balancing Stability and Growth: Capital buffers need to be carefully calibrated to maintain financial stability without unnecessarily restricting credit availability or slowing economic growth.
5. Evolving Risk Landscape: Rapid developments in financial technology, digital banking, and new market

risks mean the framework must be regularly updated to remain effective and relevant.

Conclusion

Systemically important banks are both essential to financial intermediation and potential sources of systemic risk. The global evolution of SIB frameworks emphasizes capital adequacy, macro prudential oversight, and coordinated supervision to mitigate such risks.

Nepal's 2025 D-SIB framework integrates international standards with domestic banking realities, providing a structured approach to identify and regulate banks critical to financial stability. Its success will depend on strong supervision, reliable data, and adaptability to emerging risks. By implementing this framework, Nepal strengthens financial stability, market confidence, and the resilience of its banking system, ensuring it can withstand shocks while supporting sustainable economic growth.

References

- Aarthik News English. (2025, November 26). *NRB rolls out new framework to fortify Nepal's financial system*. <https://english.aarthiknews.com>
- Insurance Khabar. (n.d.). *Rastra Bank to identify systemically important banks and payment systems*. <https://insurancekhabar.com>
- International Monetary Fund. (n.d.). *Nepal: Technical assistance report—Financial sector stability*. <https://www.imf.org>
- Nepal Rastra Bank. (n.d.). *Framework for dealing with domestic systemically important banks (D-SIBs)*. Nepal Rastra Bank. <https://www.nrb.org.np>
- NEPSE Trading. (2025, November 25). *NRB introduces comprehensive framework to regulate Nepal's 10 systemically important banks*. <https://www.nepsetrading.com>
- New Business Age. (2025, April 18). *NRB to regulate systemically important payment systems*. <https://newbusinessage.com>
- Shrestha, P., & Adhikari, R. (n.d.). *The nexus of financial stability and bank-specific risks in Nepal*. *Nepal Journals Online*. <https://www.nepjol.info>
- The Himalayan Times. (2025, July 29). *The perils of a bad bank for Nepal*. <https://thehimalayantimes.com>
- The Kathmandu Post. (2025, September 3). *Nepal Rastra Bank rolls out framework to identify systemically important banks*. <https://kathmandupost.com>

Digital Currency and Its Future: A Nepal Centric Analysis

Hemanta GC*

Abstract

Digital currency, also known as cryptocurrency, has emerged as one of the most transformative monetary innovations of the digital technology. Built on blockchain technology, cryptocurrencies challenge conventional centralized monetary systems by presenting decentralized, transparent, and peer-to-peer financial transactions. In today's digital era, many nations are experimenting with regulatory frameworks to integrate cryptocurrencies into their monetary systems but Nepal has adopted a restrictive approach by declaring cryptocurrency-related activities illegal. This article examines the concept of cryptocurrency, its technological foundation, global trends, possible risks and opportunities, and analyzes Nepal's legal and economic stance and further explores the potential future of digital currencies in Nepal, especially via the lens of blockchain adoption and Central Bank Digital Currency (CBDC). The study concludes that at the same time as cryptocurrencies pose genuine risks to Nepal's financial stability, a regulated and knowledgeable policy approach could allow the nation to get benefited from blockchain innovation without compromising financial security.

Keywords: Crypto Currency, Blockchain, CBDC, Cryptography, Cyber security, Digital Money, Distributed ledger technology, Digital Economy.

1. Introduction

1.1 Definition and Characteristics: Cryptocurrency is a digital or virtual currency that uses cryptographic technology to secure transactions and control the creation of new units. Unlike traditional physical currencies issued and regulated by governments, cryptocurrencies operate on decentralized networks called blockchain without reliance on central banks or financial intermediaries (Nakamoto, 2008). Bitcoin was the first decentralized cryptocurrency which paved the way for the development of numerous other cryptocurrencies, including Ethereum, Ripple, Litecoin, and many more. Each digital currency operates on its own set of principles and protocols, but they all share the common feature of being decentralized and independent of any central authority.

The core characteristics of cryptocurrencies include decentralization, transparency, immutability, security and peer-to-peer transaction capability. These features distinguish cryptocurrencies from traditional electronic payment systems and enable trustless transactions between users.

1.1. Blockchain Technology: Blockchain technology serves as the foundational infrastructure of cryptocurrency

systems. A blockchain is a distributed ledger that records transactions across a network of computers in a chronological and immutable manner. Each transaction is verified through consensus mechanisms, ensuring accuracy and resistance to tampering (World Bank, 2020). Beyond cryptocurrencies, blockchain technology has applications in governance, healthcare, supply chain management, and digital identity systems, indicating its broader economic significance.

1.2. Cryptography: Cryptography plays a vital role in securing digital currency transactions. It involves the use of cryptographic algorithms to encrypt and decrypt data, ensuring privacy, authentication, and integrity. Public-key cryptography, specifically the use of digital signatures, allows users to verify the authenticity of transactions without revealing sensitive information. "Applied Cryptography" by Bruce Schneier is a comprehensive resource on cryptographic techniques.

2. Global Trends in Crypto Currency Adoption

The speedy digitization of financial activities has significantly altered the structure of world monetary systems. One of the most influential developments in this transformation is the emergence of cryptocurrency. The concept of digital currency gained significant attention with the introduction of Bitcoin in 2009 by an anonymous person or group known as Satoshi Nakamoto. Different countries have adopted divergent approaches toward cryptocurrency regulation. The adoption and regulation of digital currencies have been subjects of ongoing debate and scrutiny. Governments and financial institutions worldwide are grappling with the regulatory challenges and risks associated with digital currencies, such as money laundering, tax evasion, and market volatility. Some countries have embraced digital currencies and blockchain technology, implementing supportive regulations and exploring the development of central bank digital currencies (CBDCs).

While nations such as El Salvador have recognized Bitcoin as legal tender, others like China have imposed complete bans on private cryptocurrencies. Developed economies, including the United States and the European Union, have focused on regulatory frameworks aimed at consumer protection, taxation, and anti-money laundering compliance (European Union, 2023). This variation reflects the experimental nature of cryptocurrency governance and highlights the absence of a universally accepted regulatory model. Developing countries often face greater challenges due to weaker financial oversight mechanisms and macroeconomic vulnerabilities.

* Senior Manager (IT), Rastriya Banijya Bank

Globally, cryptocurrencies have generated both optimism and concern. Proponents view them as tools for financial inclusion, innovation, and efficiency, while critics emphasize risks related to volatility, fraud, and regulatory evasion. In Nepal, these concerns are amplified due to fragile financial systems, limited regulatory capacity, and dependence on foreign exchange inflows.

3. Benefits and Risks of Crypto Currency

2.1. Potential Benefits: These digital currencies have various use cases, ranging from facilitating secure and efficient cross-border transactions to supporting decentralized applications. Since the creation of Bitcoin, cryptocurrencies have expanded into a complex ecosystem encompassing digital payments, decentralized finance (DeFi), non-fungible tokens (NFTs) and smart contracts.

One of the key advantages of digital currency is its potential for financial inclusion, allowing individuals without access to traditional banking services to participate in the global economy. Moreover, digital currencies offer the potential for faster and cheaper transactions compared to traditional payment systems. In regions with limited banking infrastructure, cryptocurrencies can provide alternative access to financial services using basic internet connectivity (IMF, 2021).

Additionally, being blockchain-based systems, they enhance transparency and reduce dependency on intermediaries, potentially lowering corruption and operational inefficiencies. They also provide increased privacy and security due to the cryptographic protocols used to secure transactions and user identities.

3.2 Risks and Challenges: Despite these benefits, cryptocurrencies pose significant risks. Extreme price volatility exposes users to substantial financial losses, while anonymity features facilitate illicit activities such as money laundering and fraud (FATF, 2021). Cybersecurity threats, including hacking and phishing attacks, further undermine user confidence.

For regulation authorities, cryptocurrencies challenge traditional monetary policy tools and complicate foreign exchange controls, particularly in economies with limited reserves.

4. Legal Status of Crypto-Currency in Nepal

4.1 Regulatory Framework

Nepal Rastra Bank (NRB), the central monetary authority of Nepal, has explicitly prohibited cryptocurrency transactions, citing dangers to monetary stability, foreign exchange management, and consumer protection. As per the public notice issued by Nepal Rastra Bank regarding Bitcoin, Cryptocurrency, and Virtual Currency dated Shrawan 30, 2079 BS (Based on previous public notice of date 2074/04/29, 2078/05/24 and 2078/10/09) virtual currency / cryptocurrency (including stable coins) is not recognized as legal tender in Nepal. Any transaction, investment, trading, mining, promotion, or use of such virtual currencies is strictly prohibited under the prevailing laws of Nepal.

Nepal Rastra Bank has repeatedly issued public notices declaring cryptocurrency trading, mining, holding, and promotion illegal within Nepal. Cryptocurrencies are not recognized as legal tender or financial instruments under Nepali law (Nepal Rastra Bank, 2022). The legal basis for the prohibition includes the Foreign Exchange

(Regulation) Act and anti-money laundering laws, which restrict unauthorized cross-border capital flows and unregulated financial activities.

4.2 Enforcement and Penalties

Individuals involved in cryptocurrency activities in Nepal may face legal consequences, including fines, imprisonment, and confiscation of assets as provided by law. Law enforcement agencies have actively warned against online peer-to-peer trading and foreign exchange violations related to cryptocurrencies. The general public is therefore strongly warned not to participate in, promote, or be misled by any form of virtual currency / cryptocurrency-related activities, including network marketing and hyper fund schemes.

5. Economic Rationale Behind Nepal's Ban

Nepal's restrictive stance toward cryptocurrency is primarily driven by macroeconomic concerns. The country's economy relies heavily on remittance inflows, which constitute a major source of foreign exchange. Unregulated cryptocurrency transactions could bypass official channels, increase capital flight and weaken foreign exchange reserves (Ministry of Finance, 2023).

Furthermore, widespread cryptocurrency adoption could undermine the effectiveness of monetary policy by reducing the central bank's control over money supply and liquidity.

6. Central Bank Digital Currency (CBDC) as an Alternative

While private cryptocurrencies are banned, Nepal Rastra Bank has expressed interest in studying the feasibility of a Central Bank Digital Currency (CBDC). A CBDC represents a digital form of sovereign currency issued and regulated by the central bank (BIS, 2022). The Currency Management Department of NRB released a concept report for public consultation on CBDC in August 2022, which identified the following policy objectives for adopting a CBDC in Nepal:

- Improving access to payments
- Promoting financial inclusion
- Enhancing resilience of the payment system
- Safeguarding the central bank's monetary sovereignty
- Reducing currency management costs
- Enhancing the efficiency of the cross-border payment system
- Promoting financial transparency
- Improving monetary policy transmission mechanism
- Promoting financial stability
- Supporting government for welfare distribution

The report focuses on appropriate CBDC design for Nepal with enriching laws and regulatory framework. Unlike cryptocurrencies, CBDCs are stable, legally recognized, and subject to regulatory oversight. For Nepal, a digital Nepali Rupee could enhance payment efficiency, reduce transaction costs, and support financial inclusion while maintaining monetary control.

7. Future Prospects for Nepal

The future of cryptocurrency in Nepal is likely to depend on global regulatory developments and domestic institutional capacity and readiness. A gradual shift from a complete ban toward a regulated framework may become feasible

As international standards mature and technological expertise improves. As international standards for digital currency governance mature and technological expertise within the country improves, a well-structured legal and regulatory environment can be developed. This would allow the country to grab the benefits of digital currencies while minimizing financial and operational risks.

A digital Nepali Rupee issued by Nepal Rastra Bank could enhance payment efficiency, reduce transaction costs, and increase financial inclusion. By adopting CBDC, Nepal can maintain monetary sovereignty, improve the resilience of the payment system, and create a safer, legally recognized digital payment ecosystem. Even under restrictive policies for private cryptocurrencies, Nepal can benefit from blockchain technology in areas such as governance, financial services, supply chain management, and education. Investments in blockchain skills, particularly among youth, can generate employment opportunities and support digital economic growth.

Digital currencies provide opportunities to bring unbanked populations into the formal financial system, allowing more people to access banking, credit, and government services. They also offer a platform for financial innovation, including decentralized finance (DeFi), digital identity systems, and smart contracts. By cautiously embracing digital currencies, Nepal can participate in cross-border digital financial networks and align with regional and global trends. This could improve trade, remittance flows, and investment opportunities. While opportunities exist, Nepal must address risks such as cybersecurity threats, volatility, fraud, and regulatory gaps. Strengthening institutional capacity, public awareness, and legal safeguards will be essential to ensure that digital currency adoption contributes positively to the economy without destabilizing the financial system.

8. Conclusion

Cryptocurrency represents a profound shift in the conceptualization of monetary and financial systems. As it gives opportunities for innovation, efficiency,

and inclusion, it also introduces risks which might be, in particular acute in growing economies like Nepal. Nepal's prohibition towards cryptocurrencies reflects a precautionary policy method geared toward protecting economic stability and foreign currency management.

However, long-term economic development may require a more nuanced approach that distinguishes among speculative cryptocurrency activities and efficient blockchain applications. Adaptation and collaboration among regulators will play a crucial role in shaping the future regulatory framework for digital currencies. By strengthening the regulatory capability, selling public recognition, and exploring CBDC implementation, Nepal can role itself to gain from digital monetary innovation even as safeguarding monetary stability. With the advancement of current digital era, Nepal should adopt the digital currencies as soon as possible by enriching laws and regulatory framework which will provide massive contribution towards national economic growth in future.

9. References

1. Bank for International Settlements. (2022). Central bank digital currencies: An overview. BIS.
 2. European Union. (2023). Markets in crypto-assets regulation (MiCA). EU Publications.
 3. Financial Action Task Force. (2021). Updated guidance for a risk-based approach to virtual assets. FATF.
 4. International Monetary Fund. (2021). Global financial stability report: Crypto assets and regulation. IMF.
 5. Ministry of Finance, Government of Nepal. (2023). Economic survey of Nepal. MoF.
 6. Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
 7. Nepal Rastra Bank. (2022). Public notice on cryptocurrency and virtual assets. NRB.
- World Bank. (2020). Blockchain and distributed ledger technologies. World Bank Publications.

From Reactive to Proactive Treasury: The Role of Artificial Intelligence in Banking

Shobha Bhatta*

Introduction

Artificial intelligence (AI) is changing the world's workplace in a remarkable way. AI is used by organizations for problem solving, minimizing risks, easy decision making, and quick execution of the decision. AI system is data-driven and trained on large datasets, allowing it to learn patterns, use algorithms to solve problems, and make decisions. AI system enables machines to interpret sensory input like images, sounds, text to understand and respond to the environment. AI is widely used in the Banking Industry nowadays, and it has become its integral part. In the modern banking sector, AI is used to mitigate risk, detect fraud, provide customized service, increase efficiency, and for better financial decisions. Use of AI is not an option or choice for the banks; rather, it is the way to gain a competitive advantage over others.

Artificial Intelligence (AI) in Banking

Technology is always evolving in the banking industry, making banking simpler, easier, safer, and more efficient. It is bringing the opportunity for banks to expand the new client base, improve products, reduce costs, and gain more profit. AI is the breakthrough technology that provides personalized and customized customer service. AI system provides innovative solutions to old problems, transforming every aspect of banking and benefiting both customers and banks. AI uses machine learning models and advanced algorithms to analyze large amounts of data for forecasting or predictions and automates the complex task. AI has natural language processing (NLP) capability, which is the part of machine learning that enables the machine to understand, interpret, generate, and respond to human language. NLP has high utility value in all sorts of AI applications. It analyses the customer data and identifies the personal needs and preferences, and enables the banks to provide personalized customer service. So, AI enhances the banking customer experiences through chatbots and virtual assistance, and personalized financial advice. The routine tasks of banks are automated by AI, which increases efficiency, reduces costs, and allows staff to focus on more complex, strategic, and creative tasks.

AI also helps banks in fraud prevention by monitoring the transactions, and any unusual or suspect transaction is identified in real time so protecting the banks and customers from any fraudulent act. So it shifts the manual fraud detecting process to intelligent and proactive

process. Similarly, customer's access to financial services like loans has been determined by the credit scores, which evaluate whether the customer is trustworthy and reliable as a borrower or not. The traditional loan accessing task was time-consuming, error-prone, slow, and verification required by manual intervention. With the adoption of AI in the loan approval process, the decision is quick, accurate, no biasness, and efficient. AI helps banks to assess creditworthiness and make lending decisions by analyzing a broader range of data, which includes repayment records, social media activity, financial stability, educational background, and spending patterns of customers. It creates a more comprehensive picture of borrowers' creditworthiness, and banks can reach more genuine customers through instant service.

AI is invaluable to banks in the risk management area also as it analyzes the huge amount of market data, economic indicators, and helps banks to identify potential risk and make decisions. So AI changes the traditional, manual system to a fast and automated system. The banking industry can maximize the benefits or return from AI investment in three stages. First, having a digital and technological infrastructure, which means quality data, training of employees, and good governance. Second is changing the products and services, reshaping procedures, and gaining efficiency with the use of artificial intelligence. Third is the reshaping and transformation of the banking business model. Those banks that do not move quickly towards AI adoption are going to have difficulties in competing with others in the near future.

In AI-driven banking industry, big banks like JP Morgan Chase Bank, Bank of America, HSBC Bank are global leaders. JP Morgan Chase Bank uses AI to analyze millions of transactions daily, to read loan agreements in seconds, to handle a huge volume of documents, and to process legal documents to prevent risk, detect fraud, and be more accurate in doing tasks. Similarly, Bank of America has Erica, which is a virtual financial assistant accessible through a mobile app, whose customer interaction time is on average only 48 seconds. So, it provides the information very quickly through natural language processing and machine learning. HSBC Bank partnered with Google Cloud's Anti Money Laundering (AML) AI product to help it identify fraudulent activities and monitor. This AI of HSBC for the anti-money laundering (AML) process has actually

* Manager, Rastriya Banijya Bank

improved the detection of real suspicious activity. In India, some banks use AI-powered voice recognition with different languages and different dialects to help people in rural areas break down the communication barriers.

One area of banks where the use of AI is increasing and has great scope is the treasury department.

AI in Treasury

The Treasury Department manages the liquidity, investment, cash flows, funds, minimizing risk and maximizing profits of banks while being compliant with regulations. In the treasury department, AI as machine learning and predictive analysis is used for risk control, efficiency, and accurate forecasting. AI is used in the Treasury department of banks because of the changing market, large financial data, high risk, and the need for quick decision-making. AI is integrated into treasury operations which shifts the manual functions to automated functions. The following are the key areas of treasury where AI is incorporated:

1. **Liquidity forecasting:** It is the estimation of future inflows and outflows of cash to maintain sufficient liquidity while meeting the daily obligations, withdrawals, and loans. AI analyzes the historical data and current market trends and predicts future needs of cash accurately and efficiently. So if any prediction of liquidity shortage or excess is made, then the treasury department can take a quick decision. It will predict daily and weekly liquidity gaps and optimal use of funds while maintaining sufficient liquidity.
2. **Investment Decision:** One of the major decisions of the treasury department is the investment decision to different securities and instruments like government securities, money market instruments, to earn profit while keeping the bank liquid. AI analyzes the market and financial data, market trends, predicts the interest rate, price, and risks involved. By analyzing the risk, expected return, market conditions, liquidity needs, and real-time market data, AI helps to select the best investment options.
3. **Risk Mitigation:** AI identifies market risk, interest rate risk, liquidity risk, and foreign exchange risk early and helps to mitigate them by hedging, stress testing, and derivatives. AI will predict the interest rate shift, price fluctuation, and currency exposure which will help the treasury department in FX trading or investment in securities. This will protect the bank's profit from the volatility of the market and prevent losses.
4. **Fraud detection:** The work of the Treasury department is data-driven, time-sensitive, highly valued, and risk-focused. The fraud in treasury can be done by data manipulation, false reporting, suspicious cash flows, unauthorized trading, or transactions. AI will detect any deviation from the normal operations of treasury, like any unusual fund transfer or transaction by pattern recognition and automated reconciliation. The main benefit of using AI in treasury is the detection of fraud in real time, so high-risk trading/transaction gets

immediate attention preventing any financial loss. It is proactive, cost-effective, quick, and accurate in the detection of fraud.

5. **Asset Liability Management (ALM):** ALM is the crucial function of the treasury department, which ensures that the assets and liabilities of the bank are coordinated and balanced. Due to a mismatch between assets (investments, loans, securities) and liabilities (deposits, borrowings), financial risks like liquidity risk, interest rate risk may occur. AI quickly identifies the maturity mismatch, suggests a strategy for hedging, and analyzes interest rate sensitivity. There are predictive liquidity models and risk optimization models that are widely used by banks globally, but such advanced AI-based ALM is not common in Nepalese banks.
6. **Automation of routine tasks:** There are many tasks of the treasury department which are repetitive and carried out on a day-to-day basis to manage cash, liquidity, risk, compliance, etc. These routine tasks are reconciliation and accounting, cash management, liquidity management, tracking of interest rate and risk, preparation of regulatory reports. AI analyzes real-time cash flow, matches entries of ledgers and statements, flags mismatches, and generates real-time report that is accurate and also takes less time. Therefore, AI manages the routine tasks by automation, thus reducing errors and improving speed and accuracy. This allows the treasury team to focus on strategic decisions rather than routine work.
7. **Foreign Exchange operations:** Treasury always monitors the exchange rate risk while involved in foreign exchange operations. AI helps in real-time monitoring of currency movement, interest rate movement, price change, analyzing future trends, economic indicators, and helps the treasury department for better buying and selling decisions.

Nepalese banks use modern technology and digital systems in their banking operations, and the use of technology is continuously increasing. However, the use of Artificial Intelligence (AI) is in an early phase and not so widespread in banks in Nepal. Use of AI is limited to cyber security, fraud detection, in customer service like chat-bots, and virtual assistance in Nepalese banks. Earlier, there was a lack of guidelines and regulations, but recently Nepal Rastra Bank (NRB) has drafted the comprehensive AI guidelines for NRB-licensed institutions for transparent, responsible, and ethical use of AI. Its main objective is to get benefit from AI while maintaining accountability, stability, integrity, and fairness within the financial system. The guidelines cover the application of AI in the areas of customer service, compliance, risk management, and internal operations etc. Despite the many advantages of AI in the treasury department, its integration is not without challenges.

Challenges while implementing AI in Treasury

Adoption of AI in treasury functions has already been

started in banks, and with the strong framework and regulation, it has the potential to grow in the future. When we combine machine learning, data analysis, and real-time monitoring with human expertise, treasury operations will become more strategic, efficient, and quicker. However, since it is in the early stage, there are many challenges for the adoption and application of the AI system in Nepalese banks. Quality of data, high implementation cost, infrastructure cost, and trained staffs are some of the key challenges for its implementation.

1. **Lack of skilled Manpower:** Banks need to invest in attracting, retaining, and developing AI talent to effectively implement and manage AI solutions. Nepalese banks have limited skilled AI experts, so banks have to depend on foreign vendors for building and monitoring AI models.
2. **High Cost:** Data infrastructure, AI models, and skilled manpower incur high costs. So, implementing AI models for small and medium-sized financial institutions is always a challenge.
3. **Limited data availability:** Treasury operations are data-driven, depend on historical data, interest rate curves, but the inconsistency of data, unstructured data and short history will make it difficult for forecasting by AI models. AI depends on high-quality data, and AI algorithms rely on large datasets to learn and make predictions. It will be difficult for banks to maintain, store, and compile such large datasets.
4. **Ethical consideration:** To maintain trust of customer's ethical framework of AI should be adopted by banks. It should ensure that the technology is used with fairness, legality, and responsibility. Customer data should be handled privately and securely. The sensitive data and information should be protected from cyberattacks and misuse. The AI system must be designed to cater to the customers of all types, irrespective of gender, class, background, etc. AI system should be fair and unbiased in its decision-making process. Operations of the Treasury department depend heavily on data like market price, interest rate, liquidity predictions, past trends, and counterparty information. These data must be accurate, reliable to support the decision of department in investment, asset liability management, liquidity forecasting, risk management, etc. The activities should follow the ethical framework based on regulatory requirements, internal policies, and market rules. Manipulative, poor-quality data can lead to financial loss, risk, penalties, and reputational damage to the bank.
5. **Overdependence on automation:** Sometimes, the automated error will go unnoticed, and there will be a reduction in human judgment and critical thinking if employees over depend on the AI process. Since treasury operations are data-driven and transaction value is high, it is riskier and may cause financial loss.

Benefits of implementing AI in Treasury

The treasury function of banks and financial institutions

plays a critical role in managing liquidity, investments, funding, and financial risks. The implementation of Artificial Intelligence (AI) significantly enhances the effectiveness and efficiency of treasury operations by transforming traditional, manual, and reactive processes into data-driven, automated, and proactive systems. The key benefits of implementing AI in treasury are explained below:

1. **Improved Accuracy in Forecasting and Prediction:** AI systems used advanced algorithms, machine learning models, and big data analytics to process large volumes of structured and unstructured data in real time.
2. **Enhanced Efficiency through Automation:** AI-driven automation significantly improves the operational efficiency of treasury departments. Routine and time-consuming tasks such as cash positioning, reconciliation, compliance reporting, transaction monitoring, and settlement processing can be automated using AI systems.
3. **Advanced and Proactive Risk Management:** Risk management is a core responsibility of the treasury function. AI enhances risk management by continuously monitoring market, credit, liquidity, and operational risks in real time.
4. **Improved and Faster Decision-Making:** AI reduces dependence on traditional decision-making methods that rely heavily on human experience and static reports. By providing real-time insights, scenario analysis, and predictive recommendations, AI enables treasury professionals to make informed decisions quickly.
5. **Cost Reduction and Operational Savings:** One of the major benefits of AI implementation in treasury is cost reduction. Automation of routine tasks lowers staffing costs and reduces human errors. AI-driven fraud detection systems help minimize losses caused by fraudulent activities and operational risks.
6. **Support for Strategic Planning and Long-Term Alignment:** AI plays a crucial role in aligning treasury operations with the long-term strategy and business plan of the bank. By integrating investment planning, liquidity forecasting, and risk control into a single intelligent framework, AI provides strategic insights that support long-term financial stability and growth.

Central Bank's role in AI promotion in Treasury Management

Recently, Nepal Rastra Bank has issued the Artificial Intelligence (AI) guidelines 2025 for NRB-licensed institutions. NRB licensed institutions are Commercial banks (Class A), Development Banks (Class B), Finance Companies (Class C), Microfinance Institutions (Class D), Nepal Infrastructure Bank Limited, as well as Payment System Operators (PSOs) and Payment Service Providers (PSPs). These guidelines are for the responsible, ethical, and transparent use of AI by institutions. Before the adoption of AI, institutions should have a governance

framework integrated with their risk management system and a cross-disciplinary committee that includes senior management and other relevant staffs from key departments.

These guidelines prioritize governance, customer protection, risk management, data privacy, transparency, and ethical use of AI systems by NRB-licensed institutions. For this, the capacity building of all involved is necessary, so it emphasizes the training program to board members, senior management, and other employees regarding the risk involved, regulations, emerging technology, etc. These guidelines have recently been drafted, so the impact on the financial institutions is yet to be seen. But it definitely lays a foundation for strong, ethical, secure, customer-oriented, responsible, transparent AI-driven regulation in the Nepalese banking system.

Conclusion

Within a few years, Artificial Intelligence (AI) has gone from an experiment to absolutely essential. For banks and financial institutions, it's about survival and growth in today's financial world. What makes AI so crucial is it increases human abilities by not replacing them but by helping them to do work faster, smarter, and more effectively. So AI is not intended to replace humans; rather it increases human capabilities, allowing them to focus more on rewarding and complex tasks. AI transforms the way banking operates and interacts with customers. It increases customer satisfaction through personalization, automates the complex compliance processes, which is an efficiency gain, cuts the operational cost, reduces human error, helping to extend financial services to people who were previously left out, optimizes investment, and manages the portfolio. AI specialists work alongside the people who understand banking, customers, and regulations. As AI is evolving, its impact

on the banking sector is expected to grow in the future. The adoption of AI in the banking sector is driven by many factors, like increasing availability of data, advanced computing power, digital transformation, market demand and regulatory support. AI automates tasks, streamlines workflows, and reduces manual intervention. This results in significant efficiency gain, cost savings, and accuracy.

Artificial Intelligence systems in developed countries are advanced, and with abundant AI skills and talent, it is rapidly growing. Banks that are large, digitalized, and have skilled manpower are more benefited by the adoption of AI for example JP Morgan Chase Bank, Bank of America, HSBC, ICICI Bank, HDFC Bank. But AI is still in an early stage in the Nepalese banking industry, which is growing particularly in the customer service and fraud detection areas. It is basically supportive, like chatbots and virtual assistants, and not decision-making AI. Banks of Nepal have limited modern data centers, weak digital infrastructure, and limited skilled manpower. The guidelines of NRB have recently been issued, so the support and procedure from the regulator will definitely lead to the growth of advanced AI usage in banks of Nepal. Advanced AI in the treasury of banks of Nepal is still a fresh concept, but it has the potential to transform the treasury operations in risk assessment, market forecasting, investment, liquidity management, and eventually in profit maximization. For that, banks need to have an AI governance framework, internal control, trained staff, and ethical standards. The investment cost in AI can save billions of operational costs by automating tasks, improving efficiency, fraud detection, and reducing risks. AI systems will change the treasury functions from reactive to proactive. Therefore, Artificial intelligence will set to revolutionize the treasury operations by becoming an important decision tool.

Green Finance and Its Relevance to the Nepalese Economy

Shweta Panta*

Abstract

Green finance has emerged as a vital tool in steering global economic systems toward environmental sustainability. With climate change, threatening ecological and economic stability worldwide, innovative financial mechanisms are essential to support sustainable development. For countries like Nepal, which are both vulnerable to climate change and heavily reliant on natural resources, green finance offers opportunities for inclusive growth, sustainable infrastructure, and resilient livelihoods. This article examines the concept of green finance, its global evolution, key instruments, challenges and opportunities, and its relevance and potential application in the Nepalese economic context. Furthermore, policy recommendations and strategic pathways for Nepal to leverage green finance for achieving its development goals are discussed.

1. Introduction

In recent decades, climate change, environmental degradation, and unsustainable resource use have become central concerns for policymakers, businesses, and civil society worldwide. Traditional economic models have often prioritized short-term growth at the expense of environmental health, resulting in a range of ecological crises including biodiversity loss, water scarcity, air pollution, and extreme weather events. In this context, a new paradigm has emerged -Green Finance. Green finance has gained prominence as a means to re-orient financial flows and investments toward sustainable development pathways that minimize environmental risks and maximize ecologically beneficial outcomes.

Green finance encompasses a wide array of financial products, policies, and initiatives that promote environmental sustainability. It aims to mobilize public and private capital for activities that contribute to climate mitigation, climate adaptation, environmental conservation, and sustainable infrastructure. The concept is closely aligned with the Sustainable Development Goals (SDGs) of the United Nations, particularly SDG 13 (Climate Action), SDG 7 (Affordable and Clean Energy), and SDG 11 (Sustainable Cities and Communities).

For Nepal, a lower-middle-income, landlocked country highly vulnerable to climate change impacts such as glacial melt, floods, and droughts, the adoption of green finance principles presents both a necessity and an opportunity. As Nepal seeks to achieve its national development agenda through the lens of sustainability, understanding and leveraging green finance becomes imperative.

2. Defining Green Finance

Green finance refers to financial investments flowing into

sustainable development projects and initiatives that support environmentally friendly practices. It involves the provision of financial services including banking, investment, insurance, and carbon trading aimed at reducing environmental risks and promoting low-carbon economic growth.

1.1 Core Objectives of Green Finance:

- **Climate Change Mitigation:** Investing in renewable energy and energy efficiency to reduce greenhouse gas emissions.
- **Climate Change Adaptation:** Financing infrastructure that can withstand climate related disasters (e.g., flood resilient roads).
- **Natural Resource Conservation:** Funding the protection of biodiversity and sustainable water management.
- **Pollution Prevention:** Supporting waste management and air quality improvement initiatives.

1.2 Core Components: Green finance consists of:

- Green bonds and climate bonds
- Sustainable banking principles
- Climate funds and grant financing
- Carbon markets and pricing mechanisms
- Environmental, Social, and Governance (ESG) criteria
- Green insurance products.

3. Global Relevance of Green Finance: Why it matters now?

Global awareness of climate change accelerated with the adoption of the Kyoto Protocol (1997) and the Paris Agreement (2015). These international frameworks underscored the importance of mobilizing financial resources to support climate mitigation and adaptation, particularly in developing countries.

2.1 The Paris Agreement and Financial Commitments

The Paris Agreement established a collective goal to limit global warming well below 2°C above pre-industrial levels and pursue efforts to limit the temperature increase to 1.5°C. Achieving these targets requires trillions of dollars in climate finance annually. Developed countries pledged to mobilize USD 100 billion per year by 2020 to support climate action in developing nations a commitment that has since been extended with broader financial goals.

2.2 Role of Multilateral Development Banks

Institutions such as the World Bank, Asian Development Bank, and International Finance Corporation have been instrumental in advancing green finance by issuing green bonds, providing concessional loans, and supporting national climate funds.

* Manager, Rastriya Banijya Bank

2.3 Financial Market Innovations

Financial markets have responded by developing new green products:

- **Green bonds:** Debt instruments where proceeds are earmarked for environmental projects.
- **Climate funds:** Pools of capital dedicated to climate finance, often blending public and private sources.
- **Environmental, Social, and Governance (ESG) investing:** Investment strategies that integrate environmental, social, and governance considerations into financial analysis and decision making.

4. Green Finance Instruments

To understand how green finance operates, it is important to examine its diverse instruments:

(i) Green Bonds

These are fixed income securities where the capital raised is "earmarked" specifically for green projects. They are the most common green finance tool.

- **How it works:** An organization borrows money and commits to spending it only on environmental projects (e.g., wind farms or electric buses).

(ii) Green Loans

Similar to bonds but typically structured as a private agreement between a bank and a borrower.

- **How it works:** The loan is tied to specific environmental criteria, and the borrower must provide regular reports on how the funds are being used.

(iii) Sustainability Linked Bonds (SLBs)

Unlike green bonds, the money from SLBs can be used for any corporate purpose, but the interest rate is tied to whether the company meets certain environmental targets (KPIs).

- **How it works:** If the company meets its green goal (e.g., a 20% reduction in carbon), it pays a lower interest rate. If it fails, the interest rate "steps up" (increases), acting as a penalty.

(iv) Specialized Instruments

These tools target specific niche problems like debt relief or disaster protection.

Instrument	Description
Debt-for-Nature Swaps	A mechanism where a portion of a developing nation's foreign debt is forgiven in exchange for local investments in environmental conservation.
Catastrophe Bonds	High yield debt instruments designed to raise money for insurance companies in the event of a natural disaster (e.g., hurricanes or floods), which are becoming more frequent due to climate change.
Carbon Credits	Instruments that represent the right to emit one ton of CO ₂ . Companies can buy these to offset their emissions or sell them if they outperform their reduction targets. Microsoft buys millions of dollars in carbon credits from projects like reforestation in the Amazon to "offset" its unavoidable emissions and reach its "carbon negative" goal by 2030.

5. Challenges in Implementing Green Finance

While green finance offers a transformative path toward sustainability, the recent years have revealed several "friction points" that hinder its seamless implementation. As the global economy shifts from setting targets to executing them, these challenges have become more visible and complex.

The primary challenges in implementing green finance today include:

(i) Data Scarcity and "Greenwashing"

One of the most persistent barriers is the lack of reliable, standardized data. Without a universal definition of what constitutes a "green" investment, the market remains vulnerable to green washing i.e., where companies misrepresent their environmental credentials to attract capital.

- **Information Asymmetry:** Investors often lack the granular data needed to verify the actual environmental impact of a project.
- **Lack of Taxonomies:** While many regions (like the EU) have developed "green taxonomies," many emerging markets still lack clear, granular rules, leading to inconsistent reporting.
- **Verification Costs:** For Small and Medium Enterprises (SMEs), the cost of measuring and third-party auditing of carbon footprints is often prohibitively high.

(ii) Risk Perception and Financial Mismatches

Financial institutions often view green projects as higher risk compared to traditional investments, primarily due to their long-term nature and reliance on evolving technologies.

- **Maturity Mismatches:** Green infrastructure (like offshore wind or tidal energy) typically requires long-term capital (10–20 years), while many private investors prefer shorter-term liquidity.
- **Higher Upfront Costs:** Sustainable projects often have massive initial capital requirements (CAPEX) even if their long-term operating costs (OPEX) are lower.
- **Transition Risks:** As policies shift, "brown" assets (like coal plants) may become stranded assets, losing value rapidly. This creates volatility in portfolios that financial models are still struggling to price accurately.

(iii) Regulatory and Policy Hurdles

The effectiveness of green finance is heavily dependent on government policy. When political signals are inconsistent, private capital remains on the sidelines.

Challenge	Description
Policy Inconsistency	Sudden changes in carbon pricing or renewable energy subsidies create an unpredictable environment for long-term investors.
Regulatory Lags	Central banks in many developing nations lack the expertise to integrate climate-risk assessment into their standard supervisory frameworks.
Fiduciary Duty	There is often a legal tension between a fund manager's duty to maximize short-term returns and the long-term goal of environmental sustainability.

(iv) Regulatory and Policy Hurdles

Emerging Markets and Developing Economies (EMDEs) face a "double burden." They are the most vulnerable to physical climate risks (floods, droughts) but have the least access to affordable green capital.

- **Currency Risk:** Most green finance is denominated in USD or EUR, making it expensive for local borrowers in developing nations to repay if their local currency devalues.
- **Low Credit Ratings:** Many green projects in these regions are rated below "investment grade," automatically disqualifying them from being funded by large institutional pension funds.
- **Technical Capacity:** There is often a shortage of local professionals trained in Environmental, Social, and Governance (ESG) risk modeling.

6. Opportunities Presented by Green Finance

While the challenges are significant, green finance is rapidly evolving into a major economic engine. By 2026, it is no longer just a "niche" ethical choice but a transformative mechanism for growth, risk mitigation, and technological leadership.

Here are the primary opportunities presented by green finance:

(i) Access to Higher Returns

Evidence from recent years suggests that companies with high ESG (Environmental, Social, and Governance) scores often outperform their peers.

- **Lower Cost of Capital:** Many issuers of green bonds benefit from a "Greenium" - a pricing advantage where investors accept slightly lower yields in exchange for the environmental benefit, effectively lowering the cost of debt for sustainable projects.
- **Operational Efficiency:** Green finance often funds resource efficiency (e.g., retrofitting factories for energy savings), which directly boosts a company's bottom line by reducing utility and waste disposal costs.

(ii) Market Expansion and New Asset Classes

The transition to a net-zero economy is creating entirely new markets and financial instruments.

- **Transition Finance:** This is a massive growth area for 2026, focusing on "brown-to-green" shifts. It provides capital to high carbon industries (like steel and cement) to help them decarbonize, rather than simply divesting from them.
- **Nature Based Assets:** We are seeing the rise of Biodiversity Credits and "Blue Carbon" (ocean-based sequestration), allowing investors to put a price on ecosystem services like reforestation and coastal protection.
- **Technological Innovation:** Green finance acts as the venture capital for the next generation of "Climate Tech," including green hydrogen, carbon capture, and long-duration battery storage.

(iii) Resilience and Risk Mitigation

By 2026, physical climate risks (extreme weather) and transition risks (policy shifts) are priced into almost every major portfolio.

- **Climate Adaptation Finance:** There is a growing opportunity to invest in "resilient infrastructure," such as flood defenses and drought resistant agriculture.

These investments prevent future losses, offering a "Resilience Dividend" the value of the damage avoided.

- **Futureproofing Portfolios:** Green finance allows institutional investors (like pension funds) to hedge against Stranded Asset Risk, ensuring they aren't left holding devalued fossil fuel assets as carbon taxes rise.

(iv) Technological Convergence (Fintech + Green)

The marriage of digital technology and green finance is creating unprecedented transparency.

- **AI-Driven ESG Scoring:** Artificial intelligence now processes satellite imagery and supply chain data in real time to verify environmental claims, reducing the risk of greenwashing.
- **Tokenized Green Bonds:** Blockchain technology is being used to fractionalize green bonds, making them accessible to retail investors and increasing market liquidity.
- **Smart Contracts:** These allow for "impact linked" loans, where the interest rate automatically drops the moment a company hits a verified carboreduction target.

(v) First-Mover Advantage in Emerging Markets

Nations that establish robust green finance frameworks early (such as Brazil and Mexico joining the International Sustainability Standards Board [ISSB] standards in 2026) attract a disproportionate share of foreign direct investment. By building "green corridors," these countries can bypass old, polluting technologies and jump directly to modern, sustainable infrastructure.

The Multiplier Effect: For every \$1 invested in climate adaptation, some studies show a return of up to \$4 to \$21 in economic and social benefits, making it one of the most efficient uses of capital in history.

7. The Imperative for Green Finance in Nepal

Nepal is a landlocked, lower-middle-income country with an economy primarily driven by agriculture, remittances, and services. Natural resources, including water, forests, and biodiversity, play a central role. Thus, Nepal's geographical and socio-economic position makes green finance more than just a financial trend; it is a survival strategy.

(i) Climate Vulnerability

As per UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change), Nepal contributes only 0.027% of global greenhouse gas emissions but is ranked among the top 10 most vulnerable countries to climate change. Nepal's geography; from high Himalayan peaks to lowland Terai plain makes it highly susceptible to climate impacts like glacial lake outburst floods (GLOFs), erratic monsoons, landslides, and droughts. These events threaten infrastructure, agriculture, and livelihoods.

(ii) Economic Dependency on Natural Resources

With over 60% of the population involved in agriculture and a GDP heavily reliant on hydropower and tourism, Nepal's economic health is directly tied to the health of its environment. A single landslide or flood can wipe out a year's worth of GDP growth, making "Climate Adaptation Finance" a priority

(iii) Development Goals

Nepal's development strategy focuses on inclusive growth,

poverty reduction, and sustainability. Policies such as the National Adaptation Program of Action (NAPA) and Nationally Determined Contributions (NDCs) reflect commitments to climate resilience and low-carbon growth.

(iv) The Net-Zero Pledge

At COP26, Nepal committed to achieving Net-Zero emissions by 2045. To reach this target, a World Bank report suggests that Nepal needs an investment of approximately USD 77 billion by 2030. Public funds and traditional government spending can only cover a fraction of this; the gap must be filled by private capital mobilized through green finance.

8. Green Finance Instruments Relevant to Nepal

- (i) **Green Bonds for Hydropower and Clean Energy:** Green bonds can be issued by Nepal's government or public utilities to finance renewable energy projects. Hydropower, in particular, is a strategic focus due to the country's abundant river systems.
- (ii) **Climate Adaptation Funds for Agriculture:** Climate adaptation funds can support the agricultural sector in adopting resilient practices such as drought tolerant crops and climate smart irrigation.
- (iii) **ESG Integration in Financial Markets:** Nepal's banking and financial institutions can integrate ESG criteria into lending decisions, encouraging sustainable corporate practices.
- (iv) **Microfinance for Sustainable Livelihoods:** Microfinance institutions can design green loan products for small-scale, sustainable enterprises, including organic farming, clean cookstoves, and small solar installations.
- (v) **Carbon Credits and REDD+:** Nepal can participate in carbon markets and REDD+ (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation) initiatives, generating income through forest conservation.

9. The Turning Point: Current Status of Green Finance in Nepal (2024–2025)

The years 2024 and 2025 will be remembered as the era when Nepal moved from policy formulation to practical execution.

8.1 The Nepal Green Finance Taxonomy (2024):

In October 2024, the Nepal Rastra Bank (NRB) issued the "Nepal Green Finance Taxonomy." This was a landmark moment, making Nepal one of the few emerging economies with a standardized classification system for sustainable investments.

The taxonomy provides a clear guide for Banks and Financial Institutions (BFIs) to classify their portfolios:

- **Green (or Transformative) Category:** Projects that are inherently sustainable, such as solar energy plants, afforestation, and zero-emission transport.
- **Amber (or Transitional) Category:** Projects that are not yet "green" but are actively reducing their carbon footprint, such as a cement factory switching from coal to biomass. This category is vital for Nepal's industrial sector to avoid being "shut out" of the financial system.
- **Red (or non-compliant) Category:** Projects that cause significant harm to the environment, such as illegal timber harvesting or inefficient brick kilns.

Strategic Goal of Nepal's Green Finance Taxonomy:

Develop a green taxonomy classification system that provides guidance and incentives for the financial services

sector to finance green innovations and to green the whole financial system.

Environmental Objectives/Principles:

Four core principles guide Nepal's Green Finance Taxonomy (Figure 1). These principles are defined based on national policies, plans, and regulatory frameworks on climate change and the environment and sectoral plans and policies, including the transition required for the Green, Resilient and Inclusive Development (GRID) approach.

- Core Principle 1: Climate Change Adaptation (A)
- Core Principle 2: Climate Change Mitigation (M)
- Core Principle 3: Natural Resource Conservation and Management (N)

Core Principle 4: Pollution Prevention and Control (P)

Figure 1: Core principles of green finance taxonomy

8.2 Some of the Landmark Green Bonds of 2025

While the taxonomy provided the rules, the market provided the action in 2025:

- **NMB Bank's \$60 Million Green Bond:** In April 2025, NMB Bank issued Nepal's first international green bond in partnership with the IFC, British International Investment (BII), and MetLife. This bond focused on SMEs, renewable energy, and creating "green jobs."
- **NIFRA's Public Green Energy Bond:** In June 2025, the Nepal Infrastructure Bank (NIFRA) issued a NPR 5 billion public green bond. This was a historic step in democratizing green finance, allowing ordinary Nepalese citizens to invest in the nation's green transition.

10. Sectoral Impact: Where the Money is Going

- (i) **Hydropower and Renewable Energy:** Hydropower is the backbone of Nepal's green economy. In 2025, hydropower generation reached record levels, allowing Nepal to export surplus energy to India and Bangladesh. Green finance has enabled "Project Finance" models where banks lend against the future cash flows of the power plant rather than just physical collateral.
- (ii) **The Electric Vehicle (EV) Revolution:** Nepal has seen one of the fastest rates of EV adoption in South Asia. In the 2024/25 fiscal year, electric vehicles accounted for over 60% of new passenger car registrations. This was driven by:
 - **Green Credit Policies:** Banks offering loans for EVs at interest rates 2-3% lower than petrol vehicles.

Infrastructure Finance: Loans for the rapid rollout of charging stations across the Prithvi and Mahendra Highways.

(iii) Climate Smart Agriculture

Traditional agriculture is high risk. Green finance is now supporting "Climate Smart" interventions like:

- Solar powered drip irrigation.
- Cold storage facilities powered by renewable energy.

Index-based climate insurance for smallholder farmers

11. Challenges for Implementation of Green Finance in Nepal

Despite the momentum, several structural challenges persist in the Nepalese economy.

- (i) **The Challenge of "Greenwashing":** Without a robust verification mechanism, there is a risk that banks might mislabel traditional loans as "green" to meet regulatory quotas. The 2024 Taxonomy is a start, but Nepal lacks enough certified "Green Auditors" to verify these claims.
- (ii) **Data Gaps and Technical Capacity:** Assessing climate risk requires complex data modeling. Most Nepalese banks still struggle with basic ESG data collection, making it difficult to report their impact to international investors accurately.
- (iii) **Cost of Capital:** Nepal is still perceived as a "high risk" market by international investors. This makes the cost of borrowing for green projects higher than in neighboring countries like India. Blended finance using international grants to lower the interest rate for private borrowers is necessary but currently underutilized.
- (iv) **Policy and Regulatory Gaps:** While government policies endorse sustainability, comprehensive green finance legislation and incentives remain limited.

12. Policy Recommendations for the Future

To move from a "growing" market to a "mature" green finance ecosystem by 2030, Nepal should consider:

- (i) **National Green Finance Strategy:** A comprehensive national strategy should outline priorities, stakeholders, financing mechanisms, and targets. It should align with Nepal's NDCs and sustainable development plans
- (ii) **Tax Incentives:** Offering tax breaks to corporations that issue Green Bonds or companies that achieve specific carbon reduction targets.
- (iii) **Mandatory ESG Reporting:** Moving from "voluntary" to "mandatory" ESG disclosures for all listed companies in the Nepal Stock Exchange (NEPSE).
- (iv) **Green Refinancing:** The NRB should provide a dedicated "Refinancing Window" where banks can borrow at near zero rates if the funds are used for Taxonomy aligned green projects.

13. Conclusion

Green finance represents a transformative lever for aligning economic growth with environmental sustainability. Globally, it has shifted from niche innovation to a mainstream imperative. For Nepal, a country on the frontline of climate vulnerability and

development challenges, green finance offers a pathway to build resilience, generate sustainable livelihoods, support renewable energy expansion, and achieve long term prosperity.

Despite existing challenges such as market limitations, policy gaps, and capacity constraints strategic initiatives, international cooperation, and a clear national roadmap can enable Nepal to harness the potential of green finance. In doing so, Nepal can contribute to global climate goals while advancing domestic economic and social well-being.

Green finance is not merely a financial technicality it is a commitment to future generations, ensuring that economic development does not come at the cost of ecological collapse. For Nepal, adopting green finance is both an opportunity and a responsibility.

References:

- Asian Development Bank (ADB). (2020). Green finance strategies for developing Asia. Asian Development Bank.
- Bhandari, P., & Pandit, R. (2019). Climate change impacts and adaptation strategies in Nepal. *Environmental Development*, 31, 100–115.
- Campiglio, E., Dafermos, Y., Monnin, P., Ryan-Collins, J., Schotten, G., & Tanaka, M. (2018). Climate change challenges for central banks and financial regulators. *Nature Climate Change*, 8(6), 462–468.
- Global Environment Facility (GEF). (2022). GEF climate change adaptation and mitigation projects. Global Environment Facility.
- Green Climate Fund (GCF). (2021). Country programme for Nepal. Green Climate Fund.
- International Finance Corporation (IFC). (2019). Green bond impact report. World Bank Group.
- International Monetary Fund (IMF). (2020). Climate change and financial stability. IMF Working Paper.
- Ministry of Forests and Environment, Government of Nepal. (2020). Nepal's second nationally determined contribution (NDC). Government of Nepal.
- Ministry of Forests and Environment, Government of Nepal. (2010). National Adaptation Programme of Action (NAPA) to climate change. Government of Nepal.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2017). Investing in climate, investing in growth. OECD Publishing.
- Reserve Bank of India. (2019). Report on development of green finance. RBI.
- Sachs, J. D., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., & Fuller, G. (2019). Sustainable Development Report. Bertelsmann Stiftung and SDSN.
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2015). The Paris Agreement. United Nations.
- World Bank. (2020). Nepal development update: Navigating shocks. World Bank Group.
- World Economic Forum (WEF). (2021). Global risks report. World Economic Forum.
- Nepal Rastra Bank. (2024). Nepal Green Finance Taxonomy.

“Best Employees” Beyond Hard Work: Why Some Employees Excel While Others Remain Average?

Pushpa Poudel*

Every winter, one topic brings energy, interest, and meaningful discussion across the office—the “Best Employee Award.” Among all the activities and celebrations of Bank Day, the nomination and recognition of the best employee is one of the most awaited moments. It is not only about public appreciation and applause, but also about the sense of achievement and the additional incentive that makes the recognition even more special.

Over the years, observing this award process has revealed how it positively influences employees in different ways. Some feel motivated to perform even better, some begin to reflect on their own growth, and others try to understand what they can improve. This reflection often leads to an important realization—that being a “best employee” involves more than just working hard every day.

Researches have shown that the majority of employees come to work with honesty and dedication. Most people genuinely want to do their job well, learn new skills, support their team, and grow in their careers. Very few employees intentionally avoid work or misuse opportunities. Despite this shared commitment, differences can still be seen in career progress. Some employees move forward steadily, while others are recognized more frequently, promoted faster, and trusted with larger responsibilities. This naturally raises an important question: what truly creates this difference?

Based on long-term experience, careful observation, and insights from research, this article explores the idea that while hard work is essential, it is often not sufficient on its own. There are additional behaviors, attitudes, and skills that help employees stand out and gain recognition.

Learning from Different Bosses and Leadership Styles

Working under different leadership styles during a professional career, employees generally encounter a wide range of supervisors. Some supervisors are supportive, encouraging, and act as mentors who guide employees, provide feedback, and build confidence. Others are more demanding and task-focused, which can be challenging at times, but such leaders often push employees to improve discipline, patience, emotional control, and adaptability. In simple terms, both supportive and strict leadership styles can help employees grow in different but valuable ways (Goleman, 1998).

In general, employee performance is not judged in the same way by every supervisor. An employee who performs well under one leader may be seen as average under another, not because the employee has changed, but because expectations, communication styles, and

working relationships differ. Research in leadership and organizational behavior explains that performance evaluation depends on both individual effort and how well employees understand and align with their supervisor’s expectations (Yukl, 2013).

What Research Says About Performance and Success at Work

Traditionally, we are taught that hard work guarantees success. While effort is important, research shows that job performance is much more complex.

Campbell et al. (1993) explain that job performance is multi-dimensional. It includes:

- Task performance (doing your assigned job well)
- Contextual performance (supporting colleagues, teamwork)
- Adaptive performance (handling change and challenges)

Similarly, Grant (2008) emphasizes that employees who understand how their work contributes to the organization’s bigger goals are more effective than those who simply complete tasks without purpose. This means working hard in the right direction matters more than just working hard.

So yes—hard work is necessary, but it is not the only factor that makes someone a best employee.

Understanding Leader–Member Exchange (LMX) Theory

One theory that clearly explains workplace differences is Leader–Member Exchange (LMX) Theory. According to Graen and Uhl-Bien (1995), leaders develop different quality relationships with different employees. These relationships are not random; they are based on:

- Trust
- Communication
- Reliability
- Willingness to take responsibility

Employees who develop strong relationships with their leaders are often:

- Proactive in communication
- Responsive to leadership needs
- Reliable and dependable
- Willing to take additional responsibility

These employees usually perform well under different supervisors because they adapt to leadership expectations rather than resisting them.

This does not mean favoritism—it means relational competence.

* Manager, Rastriya Banijya Bank

Who Is a “Best Employee”?

In simple terms, a best employee is not just someone who works hard. A best employee is someone who is:

- Reliable and accountable
- Communicative and cooperative
- A team player with initiative
- Flexible and adaptable
- Emotionally stable and positive
- Focused on results, not excuses

Such employees do not need constant supervision. They take ownership of their work, admit mistakes, learn continuously, and help the entire team succeed—not just themselves.

Why Some Hardworking Employees Remain “Average”

Despite sincerity and effort, many employees fail to achieve distinction. Research and experience suggest several key reasons.

1. Focusing Solely on Hard Work Without Strategy
2. Limited Communication with Leadership
3. Resistance to Feedback
4. Reluctance to Take Initiative or Go Beyond Assigned Tasks
5. Weak Professional Relationships and Networking
6. Ignoring Feedback and Adapting Slowly
7. Limited Skill Development and Learning, etc.

Racing to be the Best Employee

1. Not Relaying only on Hard Work:

Many employees believe that working very hard is enough to be recognized as a top performer. However, organizations value results and impact more than the amount of effort or hours spent at work (Campbell et al., 1993). When employees focus only on effort, they may spend time on tasks that are not closely linked to organizational goals (Grant, 2008). It has been observed that one must prioritize their tasks accordingly, to be seen as effective employee. When one of the colleagues at work found out that a new comer employee was not prioritizing her bosses' email as important task in outlook, the old colleague told her “Keti Hakim ko email lai top ma narakheko, kaam garna man chha ina?”, then it got her clicked, where her efforts were running out and where she was focusing on unimportant issues letting go of important ones. Therefore, hard work must be supported by smart planning, clear priorities, and visible contribution to truly stand out (Yukl, 2013).

2. Adopting Responsibilities Beyond Task:

The best employees do more than just what is written in their job description. They willingly help solve problems, support colleagues, and take responsibility when extra effort is needed (Organ, 1988). Such behavior shows commitment and makes employees more trustworthy in the eyes of management (Podsakoff et al., 2000). For example, the author remembers one instance, during the result of 8 level interview, the author messaged, then, HR Deputy Manager regarding the results, as the author herself was one of the interviewees. To the surprise, the deputy HR manager, genuinely texted the author back at 11 pm, stating that her result was a success. The joy was to the top of world. But what was to be considered

was, the core team of HR were still working at office and that too not that single day, it was their continuous job for various months until the selection process was completed. Some of the dedicated staff at HR were at office, regularly staying late night at office, committed to work, wow, that was inspiration! something to look at too. No wonder, the next bank day, then HR deputy head was awarded best employee and HR Head awarded as best of the best employee.

Hence, employees who take initiative are often seen as ready for higher responsibility and leadership roles. For example, by consistently contributing beyond assigned tasks, employees increase their value and visibility within the organization.

3. Maintaining Close Ties with your Boss:

Maintaining close ties with your boss is essential for professional growth and a positive work environment (Robbins & Judge, 2023). Building a relationship based on trust, respect, and clear communication helps employees align with organizational goals. Regularly updating your supervisor on progress and seeking feedback demonstrates responsibility and willingness to improve.

This reminds the author of one of the department heads who had been awarded best of the best employee few years back, who exactly knew what it meant to maintain close ties with the supervisor. He was the one who always knew what was important, urgent and tasks that needed more attention compared to others. He would update all issues to his supervisor on timely manner, even if the tasks were completed or even if the tasks could not be completed, everything was communicated clearly. He would be in urgency to perform more and do exactly as direct by his supervisor. Though, at the government organization, sometimes we assign this as buttering to the supervisor, but at the end of the day, this proved to be his smart way to work, which made him excellent employee.

Hence, being proactive in solving problems and offering suggestions shows initiative and commitment. Overall, a strong professional connection with a supervisor can enhance career development and workplace satisfaction (Robbins & Judge, 2023).

4. Contributing More Effort than Required at Job:

Contributing more effort than required at work means going beyond basic responsibilities to complete tasks with higher quality and attention to detail, demonstrating commitment to the organization (Smith, 2020). Employees who volunteer for additional responsibilities, such as helping colleagues or joining special projects, show initiative and professional growth (Smith, 2020). These qualities are frequently mistaken for favoritism, when in fact they reflect relational competence and mutual trust.

It was observed in one department that the supervisor appeared to favor one employee among a group of 27 staff members. At first, this seemed unfair to others in the team. However, with closer observation of daily work practices, it became clear that this employee consistently responded quickly to the supervisor's needs and expectations. He was available whenever support was required and willingly accepted additional responsibilities without hesitation. Unlike others who limited their efforts to a fixed 10–5 schedule, he showed flexibility and commitment by contributing even on off days when necessary. He would happily take on responsibility of all

jobs. He could be relied upon to complete tasks on time and handle responsibilities carefully. Over time, it became evident that his dependability, sense of responsibility, and readiness to go beyond assigned duties were the main reasons he gained the trust and preference of leadership.

Hence, extra effort allows employees to develop new skills and gain valuable experience, which enhances their expertise and adaptability. As a result, those who consistently contribute more effort increase their visibility and recognition, supporting career advancement and long-term success.

5. Emotional Intelligence

Emotional intelligence is an important factor for success at work. Goleman (1998) explains that skills such as controlling emotions, understanding others, and adapting to situations are essential in professional life. Employees who are emotionally rigid often struggle to handle change, work under different leadership styles, accept constructive conflict, and process feedback effectively. Such difficulties can limit their growth and performance in the workplace. Similarly, Boyatzis (2011) notes that leaders tend to trust employees more when they remain calm, flexible, and emotionally balanced during pressure or challenging situations.

You might have also, definitely seen around your work place, those employees who are adaptive and flexible at their work, calm during pressure and emotionally stable are more likable by their supervisors. It has been observed that effective communication with supervisors often depends greatly on timing and emotional awareness. Discussions are usually avoided when leaders appear to be in a bad or tense mood, as such moments are not suitable for meaningful interaction. When advice, guidance, or support is needed, these requests are more effective when made during periods when supervisors are relatively free, calm, and less stressed by work pressures. In contrast, if favors such as leave for the following day or other requests are raised during the most pressurized part of the day or when supervisors are in a rough mood, the response is generally negative. So, when a request is made at the worst possible time, what kind of answer can really be expected?

6. Clear Communication & Visibility

Ashford and Cummings (1983) explain that asking for feedback and communicating with supervisors are important for improving work performance. When employees do not share their progress, challenges, or ideas, they often assume that their managers already understand their efforts. So many times, we are scared to open up and keep our issues clear to our supervisors. But it is believed that, the place where we spend so many hours of life and supervisors with whom we work day in and day out, we must keep our issues and problems clear to them. Also, notifying small improvements and challenges of work our supervisors may increase their trust on us regarding the work.

For example, while working for a private bank, what the author noticed was there were two friends (A & B) working almost same hours and putting in same level of effort to their work but at the end of day what happened was supervisor notices the job of one employee (employee A) more compared to that of other (employee B). But why? Simply because employee B always kept supervisor notify

and updated regarding small tasks of his job where as employee A though, it was not useful, only result matter. But in reality, process mattered. That's why, at the end of the year, employee A while similar output as compared to B was promoted to higher level and considered best employee. Because, in reality, leaders are usually busy and may not notice everything an employee does. As a result, a lack of communication can cause good work to go unrecognized and limit opportunities for improvement and growth.

7. Being Present:

Being present whenever the supervisor needs you means being reliable, responsive, and available during critical moments at work, not just completing routine tasks (Robbins & Judge, 2023). Employees who respond promptly to calls, messages, or requests demonstrate responsibility and commitment. For example, an employee who stays back to clarify urgent issues, provide required data, or support the supervisor during tight deadlines builds trust and credibility. Such availability signals that the employee can be depended on when pressure is high.

It has been observed that one of the friends working late hours and taking on more files/work compared to other staff was not considered good employee. That made the author very curious, why? Despite taking more responsibility and staying late at work why was he not considered good? Then one day it was heard the supervisor was providing him the feedback, "I can never find you in case of emergencies at work, where are you at those times?". Ok, then then it was clear, he was not available, during the times of emergencies, hence, not considered good employee.

Therefore, being present when the supervisor needs support increases visibility, strengthens professional relationships, and enhances career growth.

8. Key Control:

It has been observed that an employee who exercises control over all resources and tasks can, under certain circumstances, be considered a good employee. Effective control demonstrates responsibility, accountability, and a commitment to ensuring tasks are completed efficiently and accurately (Robbins & Judge, 2019). Such employees often gain the trust of supervisors because they reliably manage important responsibilities.

However, excessive control can have negative consequences, including micromanagement, reduced team collaboration, and limited opportunities for colleagues to contribute or develop skills (Yukl, 2013). Research suggests that employees who balance control with delegation, teamwork, and trust are more likely to be recognized as high performers in organizational settings (Goleman, 1998). Therefore, while taking ownership of resources is important, the key factor in being considered a good employee is how control is exercised—responsibly, collaboratively, and in alignment with organizational goals.

9. Understanding Political Structure and Cultural Context in an Organization:

It would be very unfair, if we forget to mention that organization culture and reward system also determines who gets to be the best employee. Organizational culture and reward systems play an important role in

determining who is recognized as the best employee. Culture shapes which behaviors, such as teamwork, initiative, or compliance, are valued and rewarded within an organization (Schein, 2010).

The factors considered to define a good employee differ depending on the type of organization and its cultural context. Each organization operates with its own goals, expectations, and work norms, which shape what behaviors and skills are most valued. For example, some organizations prioritize efficiency, flexibility, and innovation, while others emphasize stability, rule compliance, and consistency. Cultural context also plays an important role, as workplace values are influenced by leadership style, organizational history, and social norms. Therefore, an employee's effectiveness and recognition are often judged in relation to how well their behavior aligns with the organization's specific culture and expectations.

Hence, employees who understand and align their behavior with these expectations are more likely to receive recognition. In many organizations, internal politics and power structures also influence decisions about promotions and rewards (Pfeffer, 2010). Therefore, being the best employee depends not only on performance but also on understanding the cultural and political context of the organization

Implications to Employees

The findings of this article imply that employees should understand that hard work alone is not sufficient to achieve recognition and career growth. Employees can improve their performance by prioritizing tasks that align with organizational goals and by clearly communicating their progress and challenges to supervisors (Campbell et al., 1993; Ashford & Cummings, 1983). Developing emotional intelligence can help employees manage stress, adapt to different leadership styles, and build trust in the workplace (Goleman, 1998). Taking initiative beyond assigned responsibilities and maintaining strong professional relationships can increase visibility and perceived reliability (Organ, 1988; Graen & Uhl-Bien, 1995). Therefore, employees who combine effort with strategic behavior, emotional awareness, and communication are more likely to achieve recognition and long-term career success.

Implications for Leaders and Organizations

The findings of this article imply that leaders and organizations should evaluate employee performance based on impact, adaptability, and contribution rather than effort alone (Campbell et al., 1993). Leaders can improve effectiveness by building strong relationships with employees, encouraging open communication, and supporting feedback-seeking behaviors. Organizations should promote emotional intelligence to help employees and managers handle pressure, change, and interpersonal

challenges more effectively (Goleman, 1998). Clear reward systems aligned with organizational culture can reduce perceptions of favoritism and motivate employees to perform beyond basic job requirements (Schein, 2010). Overall, organizations that value smart work, emotional competence, and transparency are more likely to develop high-performing and engaged workforces.

Conclusion:

At the end of the day, those who are more responsible, are close to their bosses and understand the organizational dynamics and manages all these dynamics well wins the best employees. Hard work remains essential—but it is not enough, being the best employee requires more than just hard work; it involves strategic effort, clear communication, and alignment with organizational goals (Campbell et al., 1993; Grant, 2008). Employees who take initiative, go beyond assigned tasks, and maintain strong professional relationships are more likely to gain recognition and career growth. Emotional intelligence, including the ability to manage emotions and adapt to different situations, plays a key role in professional success (Goleman, 1998; Boyatzis, 2011). Consistently updating supervisors about progress and challenges increases visibility and trust (Ashford & Cummings, 1983). Understanding the organization's culture and political structure helps employees align their behavior with rewarded expectations, you can remember of examples at your own organization. Organizations that encourage open communication, feedback, and emotional competence are likely to develop motivated and high-performing employees. Overall, combining smart work, emotional awareness, and proactive behavior is essential for employees to stand out and achieve long-term success.

References:

- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2023). *Organizational behavior* (19th ed.). Pearson.
- Campbell, J. P., McCloy, R. A., Oppler, S. H., & Sager, C. E. (1993). A theory of performance. In N. Schmitt & W. C. Borman (Eds.), *Personnel selection in organizations* (pp. 35–70). Jossey-Bass.
- Goleman, D. (1998). *Working with emotional intelligence*. Bantam Books.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington Books.
- Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (4th ed.). Jossey-Bass.
- Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: Development of leader-member exchange (LMX) theory of leadership over 25 years. *The Leadership Quarterly*, 6(2), 219–247. [https://doi.org/10.1016/1048-9843\(95\)90036-5](https://doi.org/10.1016/1048-9843(95)90036-5)

The Expected Credit Loss Model: A New Era in Credit Risk Management

Prativa Panta*

Abstract

The Expected Credit Loss (ECL) framework under Nepal Financial Reporting Standards (NFRS 9), converged with IFRS 9, introduces a forward-looking approach to credit impairment by requiring banks to recognize expected losses based on future default risk rather than incurred losses. This article presents a comprehensive overview of the ECL conceptual framework, including the three-stage credit risk staging mechanism, Significant Increase in Credit Risk (SICR) assessment, and transfer criteria between stages. It explains the methodological foundations of ECL computation using Probability of Default (PD), Loss Given Default (LGD), Exposure at Default (EAD), and discounting through the Effective Interest Rate. This paper further elaborates on portfolio segmentation, forward-looking PD estimation using the Vasicek model, scenario-based macroeconomic forecasting, and probability-weighted outcomes in line with regulatory guidance issued by Nepal Rastra Bank. The incorporation of forward-looking macroeconomic information enhances early warning capabilities, improves credit underwriting and pricing, strengthens portfolio-level risk management, and supports capital planning, ICAAP, and stress testing. While the ECL model aligns Nepalese banks with international best practices and improves resilience to macroeconomic shocks, the article also highlights key operational challenges, including data limitations, model complexity, and capacity constraints, and underscores the need for robust data governance, model transparency, and skill development to ensure effective and sustainable ECL implementation.

1. Background

The Nepalese banking sector has traditionally followed an incurred loss-based provisioning framework guided primarily by prudential directives issued by Nepal Rastra Bank (NRB). Under this approach, credit losses were recognized only after objective evidence of impairment had occurred, such as default or prolonged delinquency. While this framework ensured minimum regulatory provisioning, it had limitations in timely recognition of emerging credit risks and often resulted in delayed loss recognition during economic stress.

In line with evolving international accounting practices, IFRS 9 introduced the Expected Credit Loss (ECL) model, which requires banks to recognize credit losses on a forward-looking basis by incorporating historical experience, current conditions, and reasonable macroeconomic forecasts. NRB has encouraged Nepalese banks to align financial reporting under Nepal Financial Reporting Standards (NFRS) with IFRS 9 principles,

including the adoption of ECL for impairment assessment.

The operating environment of Nepalese banks is characterized by economic volatility, sectoral concentration, exposure to SMEs, reliance on remittance inflows, and susceptibility to external shocks such as natural disasters and global economic downturns. These structural features underscore the need for a more risk-sensitive and proactive credit loss recognition framework than the traditional incurred loss approach.

In line with the regulatory requirement, Banks and Financial Institution in Nepal have started implementing ECL model to anticipate potential losses by incorporating historical trends, current conditions, and forward-looking macro-economic information, thereby improving the timeliness and adequacy of provisioning.

2. ECL Conceptual Framework

The Expected Credit Loss (ECL) model under NFRS 9 represents a forward-looking impairment methodology to recognize credit losses based on expected future defaults rather than incurred losses. Unlike the earlier provisioning system, which relied on realized losses, the ECL framework incorporates past performance, current credit conditions, and reasonable and supportable forward-looking information (macroeconomic variables). The ECL is computed as:

$$ECL = \sum (PD \times LGD \times EAD \times DF)$$

Where, PD= Probability of Default

LGD=Loss Given Default

EAD=Exposure at Default and

DF = Discount Factor using the Effective Interest Rate (EIR).

ECL framework follows three-stage impairment, forward-looking PD modelling using Vasicek, and scenario-weighted macroeconomic forecasts.

2.1. Credit Risk Staging Framework

Stage 1 – 12-Month ECL

- No Significant Increase in Credit Risk (SICR)
- Days past due ≤ 30
- Performing exposures
- PD: 12-month PD

$$ECL_{S1} = 12\text{-month PD} \times LGD \times EAD \times DF$$

Stage 2 – Lifetime ECL (Not Credit-Impaired)

- Significant Increase in Credit Risk (SICR) has occurred
- Days past due > 30 but ≤ 90
- Risk rating deterioration, PD doubling, or sectoral stress
- PD: Lifetime PD

$$ECL_{S2} = \text{Lifetime PD} \times LGD \times EAD \times DF$$

* Manager, Rastriya Banijya Bank

Stage 3 – Lifetime ECL (Credit-Impaired)

- Credit impaired or non-performing
- Days past due > 90
- NPA as per NRB Directive
- Interest recognized only on net carrying amount

$$ECLS3 = \text{Lifetime PD} \times \text{LGD} \times \text{EAD} \times \text{DF}$$

For Stage 3, LGD is usually higher due to impaired credit conditions.

2.2. Significant Increase in Credit Risk (SICR) criteria

NFRS 9 and the NRB Guidelines on Expected Credit Loss (ECL) incorporated a structured approach to determine whether a significant increase in credit risk (SICR) has occurred since initial recognition of a financial asset. This assessment is crucial to determine whether a 12-month ECL or a lifetime ECL should be recognized. NRB-prescribed SICR indicators has been mentioned below:

- More than 1 month past due
- Absolute lifetime PD $\geq 5\%$
- Relative increase in lifetime PD $\geq 100\%$
- Downgrade in risk rating by 2 notches since initial recognition
- Downgrade to non-investment grade (BB+ or below)
- Deterioration in future cash flows or other credit risk determinants
- Anticipated forbearance or restructuring due to financial distress
- Adverse sectoral or industry prospects
- Negative macroeconomic forecasts affecting borrower viability
- Loan restructuring/modification due to financial weakness
- Weaker internal credit quality indicators compared to initial recognition
- Management-imposed enhancements in collateral or covenants due to deteriorating credit risk.

2.3. Transfer Criteria Between Stages

Transfer criteria are the rules and indicators used to decide when a financial asset should move from one ECL stage to another based on changes in credit risk.

Transfer from Stage 2 to Stage 1:

This is applied only where a significant reduction in credit risk was evident.

Transfer Out of Stage 3:

For exposures previously in Stage 3, probationary monitoring periods of 3 months is enforced prior to any upgrade.

For Restructured/Rescheduled Exposures:

For exposures previously in Stage 3, probationary monitoring periods of 24 months is enforced prior to any upgrade.

All upgrades between stages are reviewed and endorsed by the Risk Management Department, with proper documentation and justification.

2.4. Provisioning for other financial assets at amortized cost

In addition to the ECL for loans and investments as prescribed above, there are other financial assets such

as balances with bank, advances and other financial assets. ECL on such assets is based on the historical loss experience measures (e.g. write off rates / provisioning rates) adjusted for expected losses in the future keeping in mind the nature of industry (e.g. regulated industry like banking) and credit ratings of such counterparties.

3. ECL Modelling Methodology

3.1. Portfolio Segmentation and Risk Grouping

The NFRS 9- ECL related guidelines by Nepal Rastra Bank has allowed the segmentation of the loans or exposures on various basis for the determination of PD on the collective basis. Homogeneous loans are grouped in terms of the shared risk characteristics, which may include but are not limited to instrument or product type, credit risk ratings, collateral type, date of initial recognition, remaining term to maturity, industry or sector, geographical location of borrower, etc.

3.2. Probability of Default (PD) Estimation Methodology

The estimation of Probability of Default (PD) is carried out through a structured and systematic process in line with NFRS (equivalent to IFRS 9) and relevant Nepal Rastra Bank (NRB) guidelines.

Step 1: Data collection

Historical data on default rates and selected macroeconomic variables are collected for a minimum period of five years. These data serve as the basis for estimating PD and capturing the relationship between credit risk and macroeconomic conditions.

Step 2: Derivation of Market Factor (Z-score)
The market factor (Z-score) is derived from historical default rates using the Vasicek PD formula. This Z-score represents the systematic risk component affecting default behavior.

Step 3: Macroeconomic Regression Analysis
Regression analysis is performed to assess the impact of selected macroeconomic variables on the market factor (Z-score). Regression models are evaluated based on predefined statistical acceptance criteria, including:

- Coefficient of determination greater than 60 percent
- Probability of F-statistic less than 5 percent, and
- Compliance with all relevant diagnostic tests.

Only models meeting these criteria are selected for PD estimation.

Step 4: Macroeconomic Forecasting
The macroeconomic variables included in the selected regression model are forecasted under three scenarios, namely most likely (baseline), optimistic, and pessimistic scenarios, in accordance with NFRS forward-looking requirements.

Step 5: Projection of Market Factor (Z-score)
Scenario-specific Z-scores are estimated by applying the regression coefficients to the forecasted macroeconomic variables. These Z-scores are projected for:

- the next 12 months for loan pools classified under Stage 1, and
- the remaining lifetime of loans for loan pools classified under Stage 2 and Stage 3.

Step 6: Estimation of Forward-looking Point-in-Time (PIT) PD
Forward-looking PIT PDs are calculated using the Vasicek PD formula. The model incorporates three key inputs:

threshold value, asset correlation, and scenario-specific Z-scores. The threshold value and asset correlation are derived using the Vasicek framework consistent with historical PD observations.

Step 7: Scenario Weighting Scenario- weighted PIT PDs are computed by applying approved probability weights to the PIT PDs under each macroeconomic scenario.

Step 8: Conversion from Conditional to Unconditional PD The scenario-weighted conditional PDs are transformed into unconditional PDs using survival analysis techniques to ensure consistency across time horizons.

Step 9: Derivation of 12-month and Lifetime PD Based on the unconditional PD term structure, 12-month PDs are calculated for Stage 1 exposures, while lifetime PDs are estimated for exposures classified under Stage 2 and Stage 3.

These are general steps that can be followed to compute 12 months and lifetime probability of default of each portfolio segment. Banks and financial Institutions develop their own PD estimation model incorporating this systematic process to calculate PD.

3.3. LGD Estimation Methodology

Loss Given Default (LGD) is a key parameter in calculating Expected Credit Loss (ECL) under NFRS 9. It represents the portion of a financial asset's exposure that is expected to be lost if a borrower defaults. LGD is typically expressed as a percentage of the Exposure at Default (EAD) and is an essential component in the formula for ECL:

$$ECL = PD \times LGD \times EAD$$

Nepal Rastra Bank has instructed all Licensed Institutions to develop their own Loss Given Default (LGD) models. Until such models are developed and implemented, institutions that do not have an internal LGD model are required to apply an LGD of 45% as prescribed by NRB.

3.4. EAD Estimation Approach

Exposure at Default (EAD) is one of the key parameters used in calculating Expected Credit Loss (ECL) under NFRS 9. EAD represents the total amount that a financial institution is exposed to at the time of a borrower's default. It is the gross exposure, including both on-balance sheet (e.g., loan principal) and off-balance sheet items (e.g., unused credit lines or guarantees) that are likely to be drawn before default.

For on-balance sheet exposures like term loans, EAD is typically the outstanding balance at the time of default. It includes principal outstanding, accrued interest (any unpaid interest accrued up to the point of default and any other amounts (e.g., fees, penalties) that increase the exposure.

For off-balance sheet items such as credit lines or guarantees, the EAD must estimate how much of these undrawn facilities will be utilized before the default. This requires the use of a Credit Conversion Factor (CCF), which represents the likelihood that an off-balance sheet exposure will be converted into an on-balance sheet exposure before default.

The formula for calculating EAD for off balance sheet exposures has been mentioned below:

$$EAD = (\text{Drawn Amount}) + (\text{Undrawn Amount}) \times CCF$$

Where:

Drawn Amount - The portion of the credit facility already

used by the borrower.

Undrawn Amount - The unused portion of the credit facility.

CCF - Credit Conversion Factor, which is the percentage of the undrawn portion that is expected to be drawn down before default. The CCF is typically between 0% and 100%, depending on the type of exposure.

3.5. Discount Rates

The Effective Interest Rate (EIR) is used as the discount rate for the purpose of ECL calculation. It represents the rate that exactly discounts the expected future cash flows (both principal and interest) of a financial instrument to its gross carrying amount at the time of initial recognition. The Coupon rate of loan has been considered as an effective interest rate since transaction cost associated with extending credit facility is nominal.

4. Incorporation of Forward-Looking Information

Incorporating forward-looking information in ECL enables banks to recognize credit losses earlier, manage risks proactively, and maintain financial resilience across economic cycles. Identifying key macroeconomic variables that influences the market risk and forecasting them under different future scenarios is important part of ECL model.

4.1. Role of macro-economic variables in ECL

Forward-looking macroeconomic indicators (such as GDP growth, inflation, interest rates, and sector trends) help banks anticipate potential deterioration in borrower repayment capacity before defaults occur. Selecting appropriate macroeconomic variables is critical, as NFRS 9 requires the use of forward-looking information and unbiased, probability-weighted estimates of credit risk. The selected variables must have a meaningful and demonstrable impact on credit risk. Following are some criteria to be considered for the selection of macroeconomic variables:

- Literature Review: Macroeconomic variables used for PD estimation are supported by empirical studies and established literature that demonstrate a clear relationship between macroeconomic conditions and default risk.
- Relevance (Logical or Theoretical Link): The selected variables directly or indirectly influence borrowers' repayment capacity and/or the value of underlying collateral. Only variables with a sound theoretical and logical linkage to default risk are considered.
- Statistical Significance: Variables are selected based on their statistical significance in explaining variations in PD. The following benchmarks are applied:
 - Coefficient of determination (R^2) (Ideally, greater than 60 percent)
 - Overall regression significance, with the p-value of the F-statistic below 0.05; and
 - Compliance with key regression assumptions, ensuring the robustness of the model.
- Practicality (Measurability and Data Availability): The variables are measurable and supported by reliable historical data sourced from the Government of Nepal, Nepal Rastra Bank, or other institutions recognized by the Government of Nepal, with consistent and regular publication frequency

4.2. Scenario based forecasting (optimistic, base, pessimistic)

NFRS 9 requires banks to estimate not just current credit risk but expected future credit losses. To look into the future, we need future values of macroeconomic variables because credit risk depends on economic conditions. In addition to this, Loss Given Default (LGD) and Exposure at Default (EAD) also depends on future macro forecast. Both quantitative and qualitative techniques can be used for forecasting. Qualitative techniques include reviewing article/report, taking expert opinion, analyzing fundamentals of each macroeconomic variable and predicting its trend/direction and subjective judgement. Whereas quantitative techniques include statistical forecasting techniques such as time series forecasting technique (Moving Average, Exponential Smoothing), Regression based forecasting, Econometric time series model (ARIMA, SARIMA, ARIMAX etc.), multivariate time series models (VAR, VECM) etc.

Macroeconomic variables are forecasted for different scenario such as most likely scenario, optimistic scenario and pessimistic scenario. Most likely scenario represents expected or normal future path of the economy. This is what we think will happen in the economy under normal conditions. In ECL, PD, LGD, and ECL represent the most realistic expectation of default. Optimistic scenario represents a better-than-expected economic outcome. A situation where positive shocks improve borrower's ability to repay. Pessimistic scenario represents a worse than expected situation that reflects a recession, crisis or economic shock. Under this scenario probability of default increases, loss given default may also increase and ECL is the highest.

4.3. Scenario Probability Weighting

NFRS 9 requires the use of multiple forward-looking macroeconomic scenarios, such as base, optimistic, and pessimistic scenarios, to derive scenario-weighted Point-in-Time (PIT) Probability of Default (PD). Banks and Financial Institutions can assign weightage to these scenarios as per their ECL policy.

The base case scenario, representing the most likely or expected economic outcome is assigned the highest weight since it has highest chance of occurrence in future. To incorporate conservatism and adequately capture downside risks, the pessimistic (downside/adverse) scenario is assigned the second-highest weight. This scenario reflects an unfavorable economic environment characterized by increased financial stress on borrowers and higher default risk. Assigning a higher weight to the pessimistic scenario helps prevent underestimation of expected credit losses and ensures adequate provisioning. The optimistic scenario represents a better-than-expected economic environment that enhances borrowers' repayment capacity. While this scenario allows the model to consider upside economic outcomes, it is assigned the lowest weight to maintain prudence in PD estimation.

The scenario-weighted PIT PD is calculated by applying these probability weights across all scenarios.

5. Impact of ECL model on Credit Risk Management

5.1. Early Warning and Proactive Risk Identification

ECL uses a forward-looking approach to assess credit risk by recognizing potential losses before a loan defaults. This helps banks identify early signs of credit deterioration

through changes in risk indicators and loan staging, rather than relying only on overdue status. In addition, ECL strengthens early warning systems through Significant Increase in Credit Risk (SICR) indicators based on both quantitative and qualitative factors. This allows banks to take timely corrective actions, such as closer monitoring, restructuring, or exiting high-risk exposures.

For instance, let's assume the bank has provided working capital loan to a manufacturing firm classified under Stage 1. Although the borrower has not missed any instalments and the account is not past due, the bank observes several risk indicators during periodic review. The borrower's sales decline due to an economic slowdown, operating margins weaken, and the debt service coverage ratio (DSCR) falls below the internal threshold. At the same time, macroeconomic forecasts indicate rising inflation and interest rates, increasing repayment stress across the sector.

Based on these quantitative indicators (deterioration in financial ratios and PD increase) and qualitative indicators (sector stress and adverse macroeconomic outlook), the bank determines that a Significant Increase in Credit Risk (SICR) has occurred and migrates the exposure from Stage 1 to Stage 2, even though the loan is not overdue. As a result, the bank recognizes lifetime ECL instead of 12-month ECL and initiates proactive risk mitigation measures, such as enhanced monitoring, tighter credit limits, engagement with the borrower, and restructuring discussions. This forward-looking approach allows the bank to identify credit deterioration early and take corrective actions before the account actually defaults.

5.2. Improved Credit Underwriting and Pricing

Credit Underwriting is the process by which a bank evaluates a borrower's creditworthiness and risk profile before approving a loan. It involves assessing financial strength, cash-flow repayment capacity, collateral quality, management capability, industry risk, and compliance with internal policies and regulatory requirements, to determine whether the credit risk is acceptable. Credit Pricing is the process of determining the interest rate and fees charged on a loan, based on the assessed credit risk, cost of funds, operating costs, capital requirements, and target return. Higher-risk borrowers are priced higher to compensate for expected losses and capital usage, ensuring risk-adjusted profitability.

ECL helps to establish better credit underwriting standards, risk-based loan pricing, and risk-based decision-making. Higher expected losses for riskier segments encourage more prudent lending, appropriate pricing for risk, and portfolio rebalancing. For example, the bank is evaluating loan proposals for two portfolio segments i.e. Short-Term Working Capital Loan and Residential Personal Loan. Based on ECL analysis, the Short-Term Working Capital Loan segment shows a higher Probability of Default (PD) and higher lifetime ECL due to sectoral slowdown and adverse macroeconomic outlook, while the Residential Personal Loan shows relatively lower expected losses. As a result, the bank tightens underwriting standards for STWC loans by requiring higher equity contribution, stronger collateral coverage, and shorter loan tenors. In addition, the bank applies higher risk-based pricing, such as an increased interest rate or additional risk premium, to compensate for the higher expected credit loss. For lower-risk loans, the bank offers more competitive

pricing and standard terms. This approach helps the bank improve risk-adjusted returns, reduce future defaults, rebalance the portfolio toward safer exposures, and align lending decisions with forward-looking credit risk.

5.3. Enhanced Portfolio Level Risk Management

By incorporating Probability of Default (PD), Loss Given Default (LGD), and Exposure at Default (EAD), ECL provides a granular and quantitative view of credit risk at borrower, segment, and portfolio levels. This improves risk differentiation across sectors, products, and borrower grades.

For instance, the bank applies the ECL framework to two different loan types: a term loan and a working capital loan. The term loan, extended to a stable manufacturing firm, shows a lower PD due to predictable cash flows and a lower LGD because it is secured by fixed assets with stable collateral value. As a result, its overall ECL contribution remains moderate despite a longer tenor.

In contrast, the working capital loan provided to a trading company exhibits a higher PD, reflecting sensitivity to short-term cash flow volatility and economic conditions. Additionally, the EAD is higher due to frequent utilization of credit limits, and the LGD is relatively higher because the collateral mainly consists of inventory with fluctuating value. Consequently, the working capital loan contributes a disproportionately higher ECL compared to the term loan, even if the outstanding amounts are similar.

This differentiation enables the bank to clearly assess risk at the loan-type level, strengthen monitoring of higher-risk working capital exposures, refine pricing, and optimize portfolio composition based on quantitative risk measures.

5.4. Improved capital management and stress testing

The bank incorporates ECL outputs into its ICAAP and stress testing framework by applying adverse macroeconomic scenarios such as GDP slowdown, higher interest rates, and declining real estate prices. Under the downside scenario, ECL estimates lifetime expected loss recognition for assets experiencing significant increases in credit risk. Based on these forward-looking loss projections, the bank assesses the impact on capital adequacy ratios and identifies potential capital shortfalls under stress. This not only improves banks' resilience and capital planning by requiring lifetime expected loss recognition for assets experiencing significant increases in credit risk but also supports in stress testing, ICAAP, and risk appetite calibration, thereby promoting financial stability and sustainable growth.

As a result, the bank proactively strengthens its capital planning by retaining higher earnings, limiting dividend payouts, and moderating growth in high-risk segments. The stress test outcomes also help the bank recalibrate its risk appetite and sectoral exposure limits, ensuring sufficient capital buffers to absorb losses during economic downturns. This forward-looking approach enhances the bank's resilience and supports informed decision-making well before actual losses materialize. This is how forward-looking loss estimates support more effective capital planning, ICAAP, and stress testing and thereby Banks gain better visibility of potential losses under adverse scenarios, improving resilience and risk appetite calibration.

5.5. Resilient to macro-economic shocks

Incorporating forward-looking macroeconomic scenarios allows banks to evaluate how changes in key economic variables such as GDP growth, inflation, interest rates, or sector-specific shocks can affect borrowers' repayment capacity and overall credit quality. For example, a bank develops baseline, optimistic, and downside scenarios for ECL estimation. Under the downside scenario, GDP growth slows significantly, inflation rises, and interest rates increase. As a result, PDs increase for interest-sensitive segments while LGDs rise due to declining collateral values. The bank observes a sharp increase in portfolio-level ECL, even though current defaults remain low. This forward-looking assessment improves the bank's sensitivity to economic cycles and systemic risk, enabling timely actions such as tightening credit standards, adjusting pricing, and strengthening capital buffers before stress materializes.

5.6. Alignment with International Best Practices

Nepal Financial Reporting Standards (NFRS) are converged with IFRS, and the ECL model prescribed under NFRS is consistent with IFRS 9. By implementing ECL, Nepalese banks apply the same impairment methodology used by banks globally. This alignment of Nepalese system with international financial reporting standards not only helps in improved comparability with regional and global banks but also enhances credibility of Nepali banks in cross-border transactions and funding.

6. Operational Challenges and Mitigation Measures

There are some operational challenges for effective ECL implementation which are listed below.

6.1. Data Availability and Quality Issues

ECL implementation under NFRS 9 in Nepal is constrained by limited availability and quality of historical data. Many banks lack long-term, granular default and recovery data covering a full economic cycle, and inconsistencies in past default definitions further limit data usability. Data quality challenges such as missing records, weak linkage between credit and collateral data, and limited recovery tracking affect PD and LGD estimation. In addition, constraints in the frequency and length of macroeconomic time series restrict robust forward-looking modelling. As a result, banks rely on expert judgment, proxy data, and conservative overlays, highlighting the need for stronger data governance and system integration.

6.2. Model Complexity and Interpretability

Model complexity and interpretability pose a key challenge in ECL implementation under NFRS 9, as banks must balance statistical sophistication with transparency and regulatory explainability. Advanced models incorporating multiple risk drivers, macroeconomic scenarios, and non-linear relationships can improve predictive accuracy but are often difficult to interpret and validate. This makes it challenging for management, auditors, and regulators to clearly understand how changes in assumptions or economic conditions affect ECL outcomes. Limited interpretability also weakens governance, increases reliance on expert judgment and overlays, and raises model risk, particularly where documentation and internal expertise are constrained.

6.3. Staff Capacity and Training

Staff capacity and training are critical challenges in ECL

implementation under NFRS 9 in Nepal. Many banks face a shortage of personnel with specialized skills in credit risk modeling, statistical forecasting, and accounting standards. Limited experience with sophisticated PD, LGD, and EAD models, as well as scenario-based forward-looking estimation, makes it difficult to develop, validate, and maintain ECL models internally. In addition, insufficient training on regulatory requirements, system usage, and data governance leads to inconsistent application of methodologies and reliance on expert judgment. Addressing these gaps requires targeted capacity-building programs, continuous skill development, and knowledge transfer to ensure accurate, reliable, and compliant ECL estimation.

6.4. Mitigation Strategies and Best Practices

ECL implementation in Nepal faces several challenges, including limited historical and granular credit data, weak data quality, complex and less interpretable models, legacy IT systems, and limited staff expertise in risk modeling and NFRS 9. These issues can affect accurate PD, LGD, and EAD estimation and timely reporting. To mitigate these challenges, banks should strengthen data governance and historical data collection, integrate risk, finance, and core banking systems, and automate ECL calculations. Models should balance predictive power with transparency, supported by thorough documentation, validation, and conservative management overlays. Additionally, targeted staff training, knowledge transfer, and external expertise can build capacity, while a robust governance framework with clear roles, independent validation, and audit oversight ensures regulatory compliance and reliable ECL estimation.

7. Conclusion and Way Forward

The implementation of Expected Credit Loss (ECL) under NFRS 9 represents a significant advancement in strengthening credit risk management by introducing a forward-looking, risk-sensitive, and data-driven approach to loss recognition. By integrating Probability of Default, Loss Given Default, and Exposure at Default with macroeconomic scenarios, ECL enhances early identification of credit deterioration, enhances portfolio-level risk assessment, integrates macroeconomic conditions into credit decisions, and promotes stronger governance and risk culture. Though challenges related to data, systems, model complexity, and staff capacity persist, these can be effectively addressed through strong governance, continuous capacity building, improved data infrastructure and prudent use of expert judgment. Overall, effective ECL implementation not only ensures regulatory compliance but also promotes sound risk management practices, resilience, and long-term sustainability of the banking sector.

Going forward, banks should focus on further strengthening ECL frameworks by enhancing data quality, expanding historical datasets, and improving system integration to support automation and scalability. Continuous refinement of PD, LGD and EAD model, regular validation, and increased use of institution-specific risk parameters will improve accuracy and reduce reliance on conservative overlays over time. Capacity building

through targeted training and knowledge transfer should be prioritized to develop in-house expertise in credit risk modeling and scenario analysis. In parallel, closer coordination with regulators, auditors, and industry peers will support consistent interpretation of NFRS 9 requirements. By embedding ECL insights into day-to-day credit decision-making, portfolio management, and capital planning, banks can move beyond compliance toward more proactive, resilient, and forward-looking credit risk management.

Reference

Vasicek Model

The Vasicek model is widely used in credit risk modeling, especially for assessing the Probability of Default (PD) and loss distributions of loan portfolios. One key feature of this model is its ability to capture systematic risk through a market factor. This is crucial in credit portfolio modeling, as it considers how macroeconomic or market-wide conditions impact the default probability of loans.

Vasicek Model Overview:

The Vasicek model assumes that the default of a loan is influenced by both:

Idiosyncratic Risk (firm-specific factors): Represents borrower-specific risk, uncorrelated with other firms.

Systematic Risk (market factors): Represents macroeconomic conditions that affect all borrowers in the portfolio.

Key Assumptions:

Defaults occur when a borrower's asset value falls below a threshold (similar to Merton's model of default).

Asset values follow a standard normal distribution and are driven by both firm-specific factors and a common market factor.

The default probability is influenced by how closely the borrower's asset value correlates with the systematic market factor.

Vasicek Model Formula for Probability of Default (PD):

The Vasicek model is typically expressed as:

where:

$PD(t)$ = The conditional probability of default at time t .

Φ = The cumulative distribution function (CDF) of the standard normal distribution.

Φ^{-1} = The inverse of the cumulative distribution function (also known as the quantile function of the standard normal distribution).

PD_0 = The initial or long-term average probability of default for the borrower (unconditional PD).

ρ = The asset correlation factor, which reflects the correlation between the borrower's asset value and the systemic risk factor (or macroeconomic risk factor).

M = The macroeconomic factor that affects all borrowers (systemic risk).

ω = The adjustment for idiosyncratic risk (risk specific to the individual borrower that is uncorrelated with systemic risk).

The Operational Risk Management in Nepalese Banking Industry: Overview of Rastriya Banijya Bank Ltd.

Sabita Shahi*

Risk management is all about preparing for the unexpected. It is a systematic process of identifying, analyzing, and controlling potential threats to your organization, project, or your own life. In general, risk management lies between certainty and upcoming uncertainty. The term risk is associated with all day-to-day transactions and actions for the productivity of an outcome. Risk management is part of internal governance involving all areas of financial institutions. There is a strong link between good corporate governance and sound risk management. Without proper risk management, the various functions in a financial institution cannot work together to achieve the institution's objectives. It is an essential part of helping financial institutions grow and promote sustainability and resilience.

According to the commercial dictionary, "Risk means the uncertainty that assets will earn an expected rate of return or that a loss may occur." In other words, it is the probability that the outcome of an action or event could result in adverse impacts. These outcomes could either result in a direct loss of earnings or capital, or may result in imposing constraints on the bank's ability to meet its business objectives. The term risk management is defined as a set of services, rather than a specific product, aimed at controlling financial risks, including credit risks and interest rate risks, through hedging devices, financial features, and interest rate caps or otherwise. The aim could be controlling corporate funding costs, budgeting interest rate expenses, and limiting exposure to interest rate fluctuations, etc. The main aim of risk management is to optimize the risk-reward trade-off.

Introduction & Definition

The risk management department is working to manage the related risks of overall banking in Rastriya Banijya Bank Ltd. Banking risk is categorized into the following areas: operational risk, credit risk, market risk, and liquidity risk, etc. In the Nepalese banking industry, operational risk is defined as the risk of loss resulting from inadequate or failed internal processes, people, systems, or from external events, as adopted by Nepal Rastra Bank (NRB) in line with Basel II/III. Operational risk management is essential for maintaining the financial stability and performance of commercial banks. Operational risk is related to the people, processes, and systems of the bank. Operational risk event types having the potential to result in substantial losses include:

- Internal fraud
- External fraud
- Losses associated with employment practices and

workplace safety

- Losses associated with clients, products, and business practices
- Damage to physical assets
- Business disruption and system failure, and losses related to execution, delivery, and process management

Operational Risk Strategy, Risk Appetite & Risk Tolerance

Strategy means a plan of action designed to achieve a long-term or overall aim. It is the planned course of action adopted by an organization to achieve its goal effectively and sustainably. In the risk management context, strategy is the systematic approach adopted to identify, assess, control, and monitor risk in order to protect organizational objectives. Operational risks rated at a high level require mitigation unless the risk is accepted by the RMC, for which a clear rationale is provided.

Risks are carefully analyzed in all the bank's operational activities to ensure that the benefit of the risk control measures exceeds the cost of these measures. Information technology (IT) risks cover both daily operation and ongoing enhancements to the bank's IT system. There are some points for risk appetite tested in the field of banking in Nepal: Risk Management Committee (RMC), cost control, information technology system, fraud and corruption, financial crime, physical security, compliance, information management, and business disruption.

To control its operational risk exposure and vulnerabilities, the bank shall set the tolerance threshold based on operational risk appetite enablers. The bank shall gradually introduce KRIs and RCSA modules for the effective management of operational risk.

Requirement for Effective Management of Operational Risk

There are following points for the effective management of operational risk in the Nepalese banking sector:

- Identification and assessment of the operational risk inherent in all material products, activities, processes, and systems
- Effective governance for the decision-making process
- Risk appetite strategy
- A documented and effective organizational structure
- Availability of adequate and effective human and technical resources
- Effective reporting system
- Contingency planning for addressing failures due to operational risk

* Deputy Manager, Rastriya Banijya Bank

(Aligned with NRB Risk Management Guidelines, unified directives, Basel Principles, and Risk Management Policy 2025 of RBBL)

Role of Various Parties in Operational Risk Management in the Bank

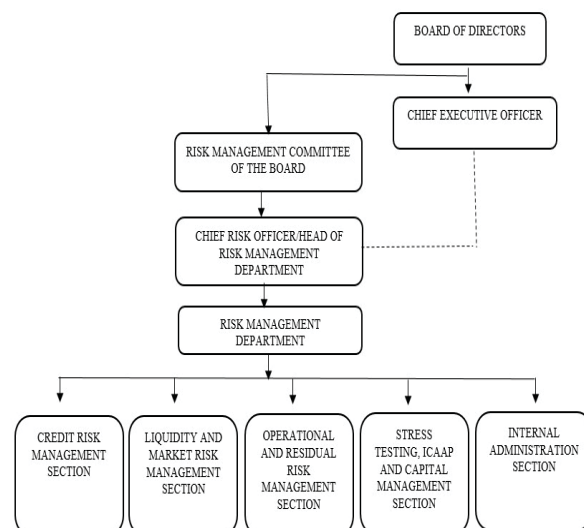
The ultimate responsibility of operational risk management rests with the Board of Directors of the Bank, Senior Management, the Risk Management Committee, and the Risk Management Department. The operational risk management follows the three lines of defense model, where the board provides oversight, management ensures implementation, business units own operational risk, the risk management and compliance function monitors and controls risk, and internal audit provides independent assurance.

Role of Board of Directors: The bank's board of directors is the main body for approving and periodically reviewing the policy of the bank. It is responsible for the effective management of operational risk, appetite and tolerance for operational risk, establishing a management structure capable of implementing the bank's operational risk management framework, and establishing the reporting system of operational risk management.

Role of Senior Management: The senior management is responsible for implementation. This includes the implementation and maintenance of a management information system and other systems to identify, measure, monitor, and control the operational risk of the bank. They establish internal control over the operational risk management process.

Role of Risk Management Committee: There is a 4-member Risk Management Committee in the bank. This Risk Management Committee is led by one of the board of directors (Coordinator). The three remaining members are one of the directors, the department chief of the Banking Operation Department, and the member secretary is the department chief of the risk management department. They are mainly responsible for recommending any changes in operational risk policies to the board and implementing tasks delegated by the board. They also implement the operational risk management framework for the bank, review the profile of operational risk, review expressions of risk appetite within overall parameters, and reinforce a healthy risk culture of the bank.

Role of Risk Management Department: The risk management department is an independent department of the bank which is structured under the Board-Level Risk Management Committee. The department is responsible for the identification, monitoring, and mitigating activities of operational risk. It ensures monitoring and review of the RCSA, KRIs, and maintenance of the internal loss database. It develops operational risk measurement templates and ensures compliance of operational risk reporting activities. It communicates with key stakeholders regarding the operational risk profile of the bank. The Risk Management Department is regarded as an independent department functioning under the Board-Level Risk Management Committee, with the Department Chief and respective wings performing the accountable tasks to meet the respective objectives. The detailed organization structure of the Risk Management Department is presented below:

Process of Risk Management

Risk management is the process, a structured approach used by organizations (specially banks and financial institutions) to identify, measure, control, and monitor the risks that affect their pre-determined objectives. In this article, we discuss the process of operational risk management.

- 1. Identification of Operational Risk:** Identification of operational risk of the bank shall be done by the first line of defense and second line of defense as per the provision related to operational risk under the transaction-based risk mitigation and good governance guideline issued by Nepal Rastra Bank to Banks and Financial Institutions, Basel III, and the Risk Management Guideline issued by NRB. Then reporting and recommendations are submitted to the RMC, then to the board, and then to the CEO for execution. The bank identifies risks inherent in all material products, activities, processes, and systems through RCSA, KRIs, etc.

The operational risk management framework ensures that a process is in place to identify the operational risk associated with the bank's business activities. For operational risk identification purposes, the bank considers both internal and external factors. It identifies operational risk with the help of tools like internal loss data reporting and key risk indicators (KRIs). Examples include accounts opened with pending documents/KYC norms, the average number of teller transactions per day, blocked/frozen accounts, KYC not updated, system downtime, and user IDs without updated passwords, etc. The bank shall conduct a comprehensive Risk and Control Self-Assessment (RCSA) at the Branch/Department level periodically. The bank identifies operational risk with the help of the following tools: Internal loss data reporting, Key Risk Indicators (KRIs), and Risk and Control Self-Assessment (RCSA).

- 2. Measurement of Operational Risk:** Operational risks are measured as follows-

Internal loss data reporting: Losses incurred due to operational risk events are measured by the actual loss, near miss, and potential loss. Risk causes are process, people, system, and external events.

Classification of operational risk losses:

On the basis of Basel II loss events type I & II

Basel Event Type I				Basel Event Type II			
E T1	Internal Fraud			E T11	Unauthorised Activity		
				E T12	Theft & Fraud		
E T2	External Fraud			E T21	Theft & Fraud		
				E T 22	System Security		
E T3	Employment Practices &			E T31	Employee Relations		
	Workplace Safety			E T32	Environmental Safety		
				E T33	Diversity & Discrimination		
E T4	Clients Products			E T41	Suitability, Disclosure & Fiduciary		
	Business Practices			E T42	Improper Business or Market Practices		
				E T43	Product Flaws		
				E T44	Selection, Sponsorship & Exposure		
				E T45	Advisory Activities		
E T5	Damage to Physical Assets			E T51	Disaster and other events		
E T6	Business Disruptuion and			E T61	Syestem		
	System Failure						
E T7	Execution Delivery and			E T71	Transaction capture , Execution & Mintenance		
	Process Management			E T72	Monitoring & Reporting		
				E T73	Customer intake & Documentation		
				E T74	Customer/Client account Management		
				E T75	Trade-Counter Parties		
				E T76	Vendors & Suppliers		

(Sources: Basel Principles & Risk Management Policy 2025 of RBBL)

On the basis of business line

Level 1	Level 2	Activity Groups					
Corporate Finance	Corporate Finance	Merger & Acquisition,					
	Municipal/Government Finance	Underwriting, Privatisation,					
	Merchant Banking	securitisation, research, debt (Government, high yield), equity,					
	Advisory Service	Syndication, Initial Public Offering, Secondary Private Placements					
Trading & Sales	Sales	Fixed Income, Equity, Foreign Exchanges, Commodities, Credit,					
	Market-Making	Funding, Own Position Securities,					
	Proprietary Positions	Lending & repos, brokerage, debt,					
	Treasurty	Prime Brokerage					
Retail Banking	Retail Banking	Retail lending and deposits, Banking services,					
		trust and estates					
	Private Banking	Private lending & Deposits, Banking Services					
		Trust and estates,					
		Investment Advices					
	Card Services	Merchant / Commercial / Corporate					
		Cards, Private Lebel and retail					
Commercial Banking	Commercial Banking	Project Finance, real estate, Export finance					
		trade finance, factoring, leasing, lending, guarantees,					
		bills of exchange					
Payment and Settlement	External Clients	Payment and Collectios, Funds trabsefer					
		Clearing and Settlement					
Agency Services	Custody	Escrow,depository receipts,securities lending(Customers)					
		Corporate actions					
	Corporate Agency	Issuer and paying agents					
	Corporate Trust						

(Sources: Basel Principles & Risk Management Policy 2025 of RBBL)

Key Risk Indicators (KRIs): After entering KRI data, the KRIs are classified into three categories: Red, Amber, and Green. Red means the bank is exposed to significant risk. Amber means the bank may be exposed to potentially significant risk, and Green means the bank's KRI is normal.

Risk & Control Self-Assessment (RCSA): RCSA of branches/departments shall be conducted at least on an annual basis. Risk assessment shall be conducted by evaluating the potential impact and likelihood of each identified inherent risk of the branch/department's major processes.

3. Operational Risk Reporting & Controlling: Operational risk reports shall contain internal financial, operational, and compliance indicators as well as external market or environmental information about events and conditions that are relevant to decision making. As per the risk management policy of RBBL, the following operational risk reports shall be generated: Operational Risk Appetite Monitoring Report (RM-16), Internal Loss Data Matrix (RM-17 & 18), Internal Loss Data Detailed Report (RM-19), Internal Loss Data Exceptional Report (RM-20), KRIs Detailed Report (RM-21), KRIs Monthly Exceptional Report (RM-22), Final KRIs Score Report (RM-23), Final RCSA Score Report (RM-24).
4. Operational Risk Monitoring: The operational risk monitoring function lies with the operational risk management section of the risk management department. Key mechanisms are a healthy reporting mechanism, regular monitoring activities, promptly detecting and addressing issues, identifying key risk indicators, establishing an effective monitoring process, and KRIs reporting on a monthly basis. All reporting is based on RMC policy 25 as monitored by the Risk Management Department.

Stress Testing on Operational Risk in the Bank

Stress testing is a key risk management tool used by banks and financial institutions to evaluate how their financial position would perform under adverse but plausible scenarios. Operational risk shocks determine the resilience of a bank towards huge operational losses resulting from fraud, cybercrime, natural disaster, or adverse court decisions on pending litigation. Reports are prepared based on Risk Management Form-5.

Stress testing helps to find or cover the situation of IT failure, cyber risk, and governance breakdown. The operational risk monitoring function lies with the operational risk management section of the Risk Management Department.

Contingency Planning

Contingency planning is a key part of risk management. It is the process of identifying potential disruptive events and developing a backup plan to respond effectively when those events happen. It refers to the set of predefined processes, actions, and measures to be taken in case a significant operational risk materializes, to enable the bank to face emergency situations. For a bank, operational risk involves developing comprehensive strategies and procedures to mitigate the impact of unforeseen events that could disrupt normal business operations. Contingency plans are part of the risk response and mitigation process, ensuring that when risks materialize,

there are predefined actions to manage and contain losses. Key Components:

- Risk Identification and Assessment
- Business Impact Analysis (BIA)
- Contingency Planning Framework
- Risk Mitigation Strategies and Periodic Review
- Business Continuity and Disaster Recovery Plans
- Vendor and Third-Party Risk Management
- Testing and Drilling, and Senior Analysis

Conclusion

Operational risk is the risk of losses caused by flawed or failed processes, policies, systems, or events that disrupt business operations. Operational Risk Management (ORM) is a structured approach to identifying, assessing, and controlling potential threats that arise from routine operations. ORM helps businesses safeguard performance, maintain compliance, and protect their reputation. It is essential for resilience, efficiency, and long-term competitive advantage in today's complex risk landscape. The term risk management is defined as a set of services, rather than a specific product, aimed at controlling financial risks, including credit risks and interest rate risks, through hedging devices, financial features, and interest rate caps or otherwise. The aim could be controlling corporate funding costs, budgeting interest rate expenses, and limiting exposure to interest rate fluctuations, etc. The main aim of risk management is to optimize the risk-reward trade-off.

Banking risk is categorized into the following areas: operational risk, credit risk, market risk, and liquidity risk, etc. In the Nepalese banking industry, operational risk is defined as the risk of loss resulting from inadequate or failed internal processes, people, systems, or from external events, as adopted by Nepal Rastra Bank (NRB) in line with Basel II/III. Operational risk management is essential for maintaining the financial stability and performance of commercial banks. Operational risk is related to the people, processes, and systems of the bank. It is the process of identifying, measuring, reporting/controlling, and mitigating the operational risk of the bank.

Major operational risk areas at RBBL include: key operational risk exposures such as a high volume of manual transactions in branch operations, human error due to skills gaps and staff rotation, IT and cybersecurity risk with growing digital banking services, fraud risk, particularly in credit operations and cash handling, compliance and legal risk due to regulatory changes, etc. Thus, Rastriya Banijya Bank Ltd. should introduce and execute operational risk control mechanisms like internal loss data reporting, ORMS, KRIs, and Risk and Control Self-Assessment (RCSA), etc. Furthermore, we have to focus on regulation and supervision in every single working task and reporting from the branch level as well.

References

- Risk Management Policy 2025 of RBBL
- Risk Management Guideline 2018
- Basel Principles Khwopa+journal-06_081
- www.bis.org
- www.nrb.org.np

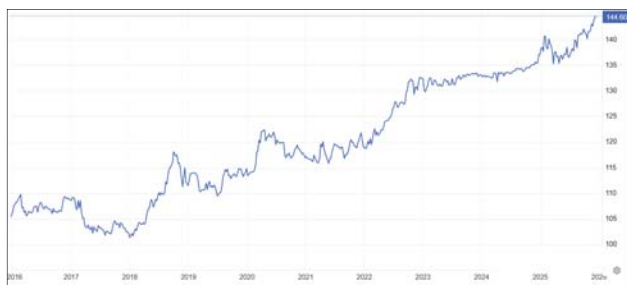
Dollar Dominance and Rupee Realities: A Macroeconomic Perspective

Dwaipayan Regmi*

Background

Exchange rate movements are a concern and basic dimension in open economy macroeconomics because they directly influence inflation, trade competitiveness, capital flows, and financial stability. The recent appreciation of the US dollar with the depreciation of emerging market currencies like INR or NPR reflects deep structural and cyclical forces operating in the global monetary system. Eichengreen & Gupta (2015) suggest that exchange rate dynamics in emerging economies are shaped largely by the global financial situation rather than pure domestic fundamentals. So emerging market currencies tend to depreciate significantly when the US monetary policy tightens despite of domestic macroeconomic indicators being stable or strong (Bruno & Shin, 2015).

In recent times, the dollar prices have been breaking records every other day. There has been persistent upward trend over a longer period of time, which means that the value of the Nepalese rupee has gradually been weaker all the time. It has to be acknowledged that this consequence is not an outcome of a single event but rather the consequence of the entire structural features of the economy. Nepal, being a small import dependent economy and a remittance driven economy, has higher exposure to the American dollar. The rise and fall of the USD exchange rate directly impacts households in one way or the other as it directly influences inflation, trade balance, public debt, foreign reserves, and overall economic stability in the context of Nepal. Nepal's currency is pegged to the Indian rupee in an effective manner and therefore the fluctuations in USD/INR gets a direct impact on the USD/NPR relation.

Source: Trading Economics

This historical price that Central Bank's database holds dates back to 1965/66 when the exchange rate of 1 USD was 7.68, which has reached a height to approx. 145 at

present. So, certainly there has been a drastic rise in the whole set of prices of Dollar.

Causes

Since Nepalese currency (NPR) is pegged to the Indian rupee, it is important to look into the Indian economy for linking up Dollar price. With a strong GDP growth rate seen in the second quarter of 2025, worth 8.2%, the Indian economy seems to be growing. Inflation also seems to be on a moderate level, around 4-5% in the year 2025. Still, INR has gone drastically weak. USD-INR diminishing to around 90 is the weakest and record-breaking figure. At one end, trade deficits and increasing dollar demand is on the rise as Indian merchandise import bills have surged, pushing trade deficit to appear higher, and in other aspect, foreign capital inflows turned out to be weak. Equity investors in India have pulled around \$17 billion from Indian markets. There is also a belief that a higher import level is creating a wider current account deficit and soft capital flows, ultimately bringing an imbalance of USD supply and demand in the Indian picture. However, there is no single factor for this enhanced level of fluctuations. The following aspects justify the reasons for the increased dollar price and the diminished INR and NPR:

- **Tight US Monetary Policy:** The US Federal Reserve has been maintaining high policy interest rates recently in order to control inflation. This increased yields on US Treasury securities in a direct manner. Higher return on dollar-dominated assets managed to attract global capital flows towards America, and this strengthened the dollar against most of currencies, including INR and NPR. International Finance Theory also justifies that when capital moves towards currencies offering higher risk-adjusted returns, it leads to appreciation of the American Dollar.
- **Differential Rate being unfavorable:** Rate of interest in Nepal and India is significantly lower in comparison to those in the United States. This makes foreign investors realize that holding assets denominated by INR or NPR is less profitable, causing capital outflows or reduced inflows. And, it directly puts downward pressure on our currencies. The uncovered interest parity condition clearly explains that currencies with lower interest rates tend to depreciate over time.
- **Current Account Deficit of India:** There is a huge deficit in the current account of India, signaling a widened

* Deputy Manager, Rastriya Banijya Bank

trade deficit. India has been consistently importing more than exporting - basically items like crude oil, gold, and capital goods. These items are all priced in US dollars. A higher import bill increases demand for dollars in the foreign exchange market, ultimately weakening INR. A regular current account deficit directly hits the long-term structural pressure of the currency. And the impact of INR has a direct reflection on our NPR.

- **Foreign Portfolio Investment Outflows from India:** Foreign Portfolio Investment (FPI) means those short-term investments made by foreign investors in the country's equity and debt markets. Unlike FDI, FPIs are highly liquid and sensitive to global financial conditions in reality. Because of global uncertainty and rising US bond yields and sentiment from risk-averse investors, there are significant FPI outflows from the Indian market. So, when foreign investors sell Indian assets, they convert INR into USD, increasing dollar demand and weakening the INR's value. Higher returns in the United States, Global 'Risk-Off' sentiment, concerns in regarding equity market valuation have all contributed to the outflow of FPIs from India.
- **RBI's Float Policy:** India has been adopting floating exchange rate system, which means that the exchange rate is largely determined by market forces. Reserve Bank of India (RBI) makes an intervention only to curb excess volatility rather than maintaining a fixed value of the rupee. The concern of the RBI is to look into price stability, financial stability, and maintenance of adequate foreign exchange reserves rather than targeting on specific INR-USD rate. RBI has been concerned about allowing gradual rupee depreciation for supporting export competitiveness and for absorbing external shocks, and this policy chose to control the persistent weakening of INR, which gets transmitted to NPR.
- **Market speculation and fear of further depreciation:** It refers to a situation where individuals, firms, or investors buy or hold foreign currency based on expectations that the domestic currency will weaken further in the future. Instead of purchasing foreign exchange to meet immediate trade or payment needs, they do so to protect against anticipated losses or to profit from expected exchange rate movements. In this way, exchange rates are largely influenced not just by current demand and supply but also by expectations about the future. Since there is increased expectation in regarding future depreciation of local currencies, investors, or traders to front-load dollar purchase or for holding dollars for a longer time, the depreciation obtained space. This form of speculative demand increases short-term pressure on local currencies. Even behavioral finance justifies that exchange rate expectations can become self-fulfilling in the shorter run time period.
- **Demand for Safe Haven:** At time when there are geopolitical tensions, a slowing global growth rate,

or financial uncertainty, investors naturally seek spaces in safe haven to store up their assets, like the of US dollar. During such a state, investors intend to reduce exposure to risky assets like emerging market stocks or bonds and currencies. The US Dollar turns out to be a safe haven during such time because the US has the largest and most liquid financial markets, its treasury securities are regarded as almost risk-free and dollar-dominated patterns. Obviously, US Treasury securities are regarded nearly risk-free for investment and during global uncertainty, demand for USD rises sharply.

- **Long-term Structural Weaknesses:** The Reason for being privileged with peg is the outcome of structural weaknesses. Aspects like high dependence on imported energy, limited export competitiveness, chronic current set of account deficit make India to demand more USD than its supplies even during the growth phase of India. These factors generate import dependence and limited export competitiveness and reliance upon remittances, creating persistent foreign exchange pressure in India and Nepal. This results in a gradual depreciation of INR and NPR over the period of time.

Macro Economic Impacts

The rising US dollar and weakening Indian Currency (INR) directly influence the pegged Nepali currency (NPR). Even though remittances and reserves seem to be improving because of the rising dollar price in the short run, there then lie higher import costs, inflation, debt servicing, and project-based expenses imposing longer-term macroeconomic aspects and its fiscal stress. Considering these all, the major notable impacts that would be directly seen are:

- **Increase in Import Cost:** When the value of INR or NPR depreciates against USD, everything that is imported, their prices will go high. Fuels, machinery, medicine, electronics, fertilizers, and garments will turn out to be more expensive in local currency. This also leads to imported inflation pushing up the overall price level even when domestic demand remains stable. For a country like Nepal, which is largely import-based, and large share of consumption and production has its effect in a direct manner.
- **Deteriorating Trade Balance:** Depreciation of local currency increases the import bills immediately, and while exports respond slowly because of structural rigidities, import bills increase rapidly. This will lead to short term deterioration of the trade balance, which is also known as the J-curve effect. Nepal's narrow export base clearly means depreciation does not significantly boost export, but it could raise import payments sharply, worsening the trade-based deficit.
- **External Debt Burden:** Through a weaker currency, the local currency value of foreign debt (both principal and interest) would rise. Nepal has been making use of external debt at a wider level, which is mostly denominated in USD. This becomes expensive for

repaying in NPR-based terms, and through increasing fiscal pressure, budgetary space for development spending would also increase. Debt taken in dollar has to be paid back in dollars themselves, and when the value price of the dollar rises, automatically the overall burden of external debt will rise.

- **Inflationary Pressure and Monetary Policy Constraints:** Through higher import prices, inflation will automatically rise. This will compel the Central Bank to tighten their monetary conditions even during the time of economic slowdowns. Nepal Rastra Bank will have to tighten its policy to control inflation or ease credit to support the growth. The intervention of the Central Bank might hamper different stakeholders around.
- **Pressure on Stability of BOP:** Weak INR or NPR directly increases the outflow side of the balance of payments, basically through higher levels of import payments, foreign debt servicing, and profit repatriation. So, even if export or remittance inflow remains stable, foreign exchange requirement rises faster because of depreciation. BOP in Nepal has remained surplus because of remittances and not because of export strength, and hence, currency weakness can bring exposure to vulnerability to external shocks.
- **Increase in cost of Infrastructure and Development Works:** A wide sphere of infrastructure development - hydropower, roads, airports, transmission lines, etc depends directly on imported capital goods and foreign contractors. They are often paid in USD, and hence when NPR depreciates, the local currency cost of these projects happens to rise sharply, even if the cost of USD remains unchanged. Rising dollar price will bring issues regarding cost overruns, financing gaps, and delays, forcing the government to either cut spending or increase their budget.
- **Impact on Banking and Financial Sector:** Currency depreciation increases foreign exchange exposure of banks, basically through forms like trade finance, letters of credit, or foreign currency denominated loans. Those borrowers who are in a state with income in NPR but liabilities in USD will have to face higher repayment burdens with an increasing risk of non-performing loans. Banks will also have to experience pressure on foreign currency liquidity as importers.
- **Reduced Purchasing Power:** Depreciation automatically reduces the real purchasing power of households because prices of fuel, food, transport, or medicine increase. This effect can be seen as regressive in low and middle-income family-based households who suffer disproportionately as they spend larger share of income on imported necessities. This higher living cost can lead to declining real consumption, nutritional stress, and social dissatisfaction.
- **Impact on Long Term Growth:** Regular currency depreciation directly intends to signal deep structural weakness in aspects like low productivity, weaker industrial base, and limited export diversification.

So, in theory, depreciations should be able to improve export competitiveness. However, in Nepal's case, supply-side constraints prevent this level of adjustment. Rather, depreciation reinforces the whole remittance-based import cycle.

- **Impact on Remittance:** With all the negativity, there also lies a positive part because depreciation increases the NPR value of remittance, helping to improve household income and foreign exchange reserve. This benefit would only be a short term for economic progress as reliance on remittances does not anyway strengthen productive capacity and can rather increase import dependence, limiting the longer-term of benefits.

Zone of Tolerance

In the context of a rising US dollar and a depreciating INR and NPR, the zone of tolerance means a pragmatic exchange rate management strategy which lies within an uncertain global financial environment. This will allow INR and NPR to adjust gradually to external shocks, and help to protect macroeconomic and financial stability, letting to align up with international best practices in central banking. In modern macroeconomic management, central banks rarely attempt to defend any form of fixed exchange rate level. Rather, they operate within the implicit 'zone of tolerance' itself. According to the IMF, global factors often dominate domestic fundamentals, limiting the effectiveness of unilateral exchange rate defense by emerging economies (IMF, 2019).

India has been following a managed floating exchange rate regime under which the Reserve Bank of India does not announce any target value for the rupee. RBI only looks to intervene to prevent excessive volatility or disorderly market conditions. Studies also suggest that RBI tolerates gradual rupee depreciation that gets driven by fundamental elements like capital flow volatility, trade deficit, and global dollar strength (RBI, 2023). So, as long as inflation remains manageable, foreign exchange reserves are adequate, and financial stability is preserved, rupee depreciation is considered within the RBI's zone of tolerance.

Nepal's situation, on the other hand, is structurally different because of its fixed exchange rate peg with the Indian Rupee. And, Nepal Rastra Bank does not possess any independent exchange rate policy against the US dollar. Instead, NPR works to inherit exchange rate movements of INR, and when the RBI allows INR to depreciate, NPR automatically depreciates against USD. Defending currency beyond its sustainable range can also rapidly deplete foreign exchange reserves and invite speculative attacks, as stated in classic models of currency crises (Krugman, 1979). Apart, excessive intervention, can also distort domestic monetary conditions, amplifying the financial sector's risk (BIS, 2021).

Conclusion

This depreciation of the Indian Rupee and Nepalese Rupee amid a rising US dollar is neither an isolated nor an abnormal process. Studies have often demonstrated

that emerging market currencies are highly sensitive to global financial cycles, basically those who are driven by US monetary policy and shifts in global risk appetite (Rey, 2015). In such a situation, domestic policy measures alone are insufficient to fully counter external pressures without incurring any high economic costs. Allowing currency movements within the zone of tolerance directly intends to represent a rational and theoretically grounded response. So, academic models of balance of payment crises directly illustrate a rigid level of defensive pattern, speculative attacks, and accelerating reverse losses.

This depreciation for India has been supported by export competitiveness and while preserving monetary autonomy, at the time of avoiding abrupt financial disruption. So, for Nepal, whose currency is directly tied up with INR, depreciation against USD is more exogenous but would remain tolerable as long as remittance inflows, reserve buffers, and inflationary trend remains stable. This experience of INR and NPR depreciation brings to light a lesson from open economy macroeconomics, showing how exchange rate flexibility would not be any substitute for structural transformation. It further operates within the zone of tolerance, helping to manage short-term volatility and external shocks, and sustainable macroeconomic stability there. Currency depreciation should rather be viewed not just as a policy failure but as a single highlighting economic constraints and should be rather addressed through long term developmental

strategies.

References

- Bank for International Settlements. (2021). Annual economic report 2021. <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2021e.htm>
- Bruno, V., & Shin, H. S. (2015). Capital flows and the risk-taking channel of monetary policy. *Journal of Monetary Economics*, 71, 119–132. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2014.11.011>
- Eichengreen, B., & Gupta, P. (2015). Tapering talk: The impact of expectations of reduced Federal Reserve security purchases on emerging markets. *Emerging Markets Review*, 25, 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2015.07.002>
- International Monetary Fund. (2019). Exchange rate arrangements and foreign exchange intervention. International Monetary Fund. <https://www.imf.org>
- Krugman, P. (1979). A model of balance-of-payments crises. *Journal of Money, Credit and Banking*, 11(3), 311–325. <https://doi.org/10.2307/1991793>
- Reserve Bank of India. (2023). Annual report 2022–23. <https://www.rbi.org.in>
- Rey, H. (2015). Dilemma not trilemma: The global financial cycle and monetary policy independence. *Journal of Economic Perspectives*, 29(4), 3–42. <https://doi.org/10.1257/jep.29.4.3>

The Alarming Reality of Nepal's Trade Deficit and the Roadmap to Recovery

Sunil Subedi*

Background

Nepalese external sector is characterized by a persistent and widening trade deficit driven by structurally weak domestic production, high import dependence and limited export diversification. Over recent fiscal years, imports have consistently and significantly outpaced exports, reflecting a consumption-led growth pattern underpinned by remittance inflows but unsupported by industrial capacity, agricultural modernization, or effective implementation of trade and industrial strategies. The country's landlocked geography, slow pace of industrial development, and inadequate focus on value-added and priority export sectors identified under NTIS have further constrained export performance. As a result, the trade gap has remained large and economically burdensome, underscoring the urgency of policy reforms aimed at strengthening productive sectors, enhancing competitiveness, and strategically managing imports.

Trends in Nepal's Foreign Trade

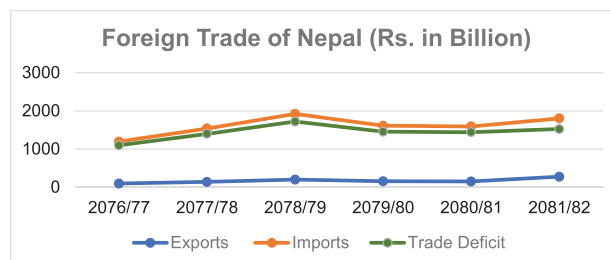
Nepal's trade landscape is defined by a chronic and widening gap: the value of goods entering the country consistently dwarfs the value of those leaving it. This persistent trade deficit is not merely a statistical trend but a long-standing structural imbalance. As imports continue to outpace exports, the nation remains locked in a cycle of high consumption and low domestic production, placing sustained pressure on the national economy.

In this context, an analysis of foreign trade data over the past six fiscal years highlights a concerning trend in Nepal's trade deficit. The following table illustrates the patterns of exports, imports, and the resulting trade deficit from fiscal year 2076/77 to fiscal year 2081/82.

Fiscal Year	Amount (Rs. in Billion)		
	Exports	Imports	Trade Deficit
2076/77	97.71	1,196.80	1,099.09
2077/78	141.12	1,539.84	1,398.72
2078/79	200.03	1,920.45	1,720.42
2079/80	157.14	1,611.73	1,454.59
2080/81	152.38	1,592.99	1,440.60
2081/82	277.03	1,804.12	1,527.09

Source: Nepal Rastra Bank

The trend in foreign trade from fiscal year 2076/77 to fiscal year 2081/82 is clearly illustrated in the accompanying line chart.

Source: Nepal Rastra Bank

Nepal's foreign trade has experienced a consistently widening gap over the past several years, characterized by a structural reliance on imports that far exceeds export growth. Based on the data from FY 2076/77 to 2081/82, the nation reached its highest recorded trade deficit in fiscal year 2078/79, with the gap peaking at Rs.1,720.42 billion. For the most recent full fiscal year, 2081/82, the trade deficit was recorded at Rs.1,527.09 billion, marking a notable imbalance despite a significant surge in export volumes to Rs.277.03 billion during the same period. This trend underscores a persistent cycle of high consumption and low domestic production, maintaining substantial pressure on the national economy.

Foreign Trade of Nepal in the first five months of FY 2082/83

According to data from the Department of Customs, Nepal's foreign trade sector demonstrated significant expansion by the end of Mangsir 2082, with total foreign trade reaching Rs. 882.70billion, a 20.07% increase compared to the same period in the previous year. This growth was driven by a substantial rise in both imports and exports. Imports grew by 15.83% to reach Rs. 766.19 billion, while exports saw a remarkable surge of 58.17%, climbing to Rs.116.51 billion. Despite the encouraging growth in outgoing shipments, the sheer volume of imports continues to weigh heavily on the balance of trade, leading to a trade deficit of Rs. 649.68 billion-a 10.52% increase from the Rs. 587.83 billion recorded at the end of Mangsir 2081.

However, a closer look at the trade indicators reveals a positive shift in the structural composition of Nepal's trade. The export-to-import ratio improved significantly, dropping from 8.98 to 6.58, indicating that for every rupee earned through exports, Nepal is now spending less on imports compared to the previous year. Furthermore, the share of exports in total foreign trade rose from 10.02% to 13.20%. While the trade deficit remains high in absolute terms, these figures suggest a burgeoning export capacity and a gradual improvement in the country's trade

* Deputy Manager, Raastriya Banijya Bank

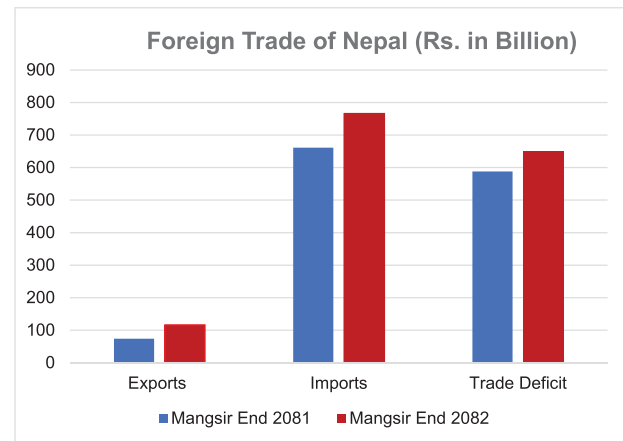
resilience, as the growth rate of exports far outpaces that of imports.

Trade Indicators	Mangsir End 2081	Mangsir End 2082	Change (%)
Imports (Rs.in billion)	661.49	766.19	15.83
Exports (Rs.in billion)	73.66	116.51	58.17
Trade Deficit (Rs. in billion)	587.83	649.68	10.52
Total Foreign Trade (Rs.in billion)	735.15	882.70	20.07
Imports/Exports Ratio	8.98	6.58	(26.77)
Exports Share to Total Trade (%)	10.02	13.20	31.73
Imports Share to Total Trade (%)	89.98	86.80	(3.53)

Source: Department of Customs

The following bar graph presents a comparison of foreign

trade indicators—merchandise exports, merchandise imports, and the trade deficit—for the first five months of the current fiscal year and the corresponding period of the previous fiscal year, i.e., Mangsir-End 2082 compared with Mangsir-End 2081.

Source: Department of Customs

The following table shows the top ten merchandise exports and imports for the first five months of the current fiscal year 2082/83, i.e., up to Mangsir End 2082.

Rank	Exports	Amount	Imports	Amount
		(In Billion)		(in Billion)
1	Soya-bean oil and fractions	46.56	Crude soya-bean oil	46.97
2	Big Cardamon (Alaichi)	5.53	Diesel	45.61
3	Carpets and other textiles	4.13	Petrol	27.33
4	Sunflower-seed and oil	3.74	Liquidified Petroleum Gas (LPG)	22.39
5	Jute Goods	2.73	Ferrous products	21.85
6	Other Industrial Felt	2.58	Smartphones	19.14
7	Palm Oil	2.51	Diammonium phosphate	19.07
8	Polyester Yarn	2.09	Gold	15.72
9	Readymade Garments	1.89	Fertilizer Grade	12.30
10	Tea	1.87	Flat/hot-rolled iron/steel in coils	11.64

Source: Department of Customs

Nepal's export portfolio is increasingly defined by agricultural and textile-based commodities, with processed edible oils emerging as the primary driver of outbound trade. Beyond these oils, the nation continues to rely on traditional high-value products such as large cardamom, handcrafted carpets, and various jute goods to maintain its presence in the international market. Industrial components like polyester yarn and felt, along with ready-made garments and tea, round out the top export list, reflecting a mix of agro-processing and manufacturing efforts aimed at narrowing the trade gap.

On the import side, the economy remains heavily dependent on essential energy and industrial raw materials. Fuel products, including diesel, petrol, and liquefied petroleum gas, dominate the country's spending, underscoring a deep reliance on imported energy to meet domestic and industrial needs. Additionally, the significant intake of crude edible oils for processing, along

with ferrous products, gold, and agricultural inputs like fertilizers, indicates a high demand for raw materials to support both local consumption and the manufacturing sector. High-tech consumer goods, particularly smartphones, also feature prominently among the major commodities entering the country.

Nepal's Trade (Country Wise)

Nepal's foreign trade is characterized by a persistent and widening trade gap, as the growth in expenditures on imports continues to outpace the total value of goods sent abroad. While there has been a notable surge in export activity and a gradual improvement in the share of exports within the total trade volume, the overall balance remains heavily skewed toward a deficit. A majority of the nation's trading relationships result in significant financial outflows, whereas trade surpluses are maintained with only a limited number of partners. These

surpluses, however, remain marginal and are insufficient to offset the massive imbalances accrued from primary trading partners, highlighting a structural reliance on imported goods and the ongoing need for broader export diversification.

Countries	Trade Deficit (Rs. In million)	Countries	Trade Surplus (Rs. In million)
India	339,022.13	Denmark	383.57
China	163,268.06	Romania	63.47
Argentina	44,560.41	Sweden	46.56
UAE	22,609.89	Niger	17.34
Indonesia	7,747.94	Iraq	17.13
Thailand	7,713.54	American Samoa	13.77
Brazil	4,958.52	Iceland	12.52
Malaysia	4,661.68	Seychelles	11.16
Australia	3,919.66	N e w Caledonia	9.78
Qatar	3,064.64	Fiji	9.19

Source: Department of Customs

Nepal continues to face a substantial trade deficit with its major trading partners, primarily driven by high volumes of imports compared to exports. India remains the largest contributor to this gap, with a trade deficit amounting to Rs.339.02 billion. This is followed by China, where the deficit stands at Rs.163.27 billion, reflecting a heavy reliance on these two neighbors for consumer goods, industrial raw materials, and machinery. Argentina ranks third on the list, with a deficit of Rs.44.56billion, largely attributed to the high volume of agricultural commodity imports such as edible oils.

Fortunately, Nepal also maintains a trade surplus with a small group of countries, though these volumes are significantly lower than the figures seen on the deficit side. The highest trade surplus is recorded with Denmark, totaling Rs.383.57 million. Romania and Sweden follow as the second and third highest, with surplus amounts of Rs.63.47 million and Rs.46.56 million, respectively. While these surpluses represent positive trade balances, they remain relatively marginal in the context of the overall national economy, highlighting the ongoing challenge of achieving a balanced trade profile through large-scale export diversification.

Why Has Nepal's Trade Deficit Been Increasing?

Nepal has been experiencing a substantial and widening trade deficit, which poses a serious concern for the country's economic stability. There is no single factor responsible for Nepal's large trade deficit; rather, it is the result of multiple interrelated factors. Some of the major contributing factors are discussed below.

- Lack of focus on the production and export of potential goods and services prioritized under the Nepal Trade Integration Strategy (NTIS) launched by the Government of Nepal.

- Lack of proper restrictions on the import of luxury and high-value goods such as gold and silver.
- Low production and export of agricultural goods due to a lack of modernization and commercialization in agriculture.
- Lack of effective implementation of strategies outlined in the Trade Policy and Industrial Policy.
- Slow pace of industrial development, resulting in low production capacity and, consequently, low exports.
- Difficulties in exporting merchandise goods due to Nepal's landlocked geographical structure.

Ways to Reduce the Widening Trade Deficit

As Nepal is largely an import-dependent economy, it is not feasible to reduce the trade deficit drastically within a short period. However, the widening trade deficit can be curtailed to a significant extent. Some of the key measures to reduce the trade deficit are outlined below:

Nepal should focus on the production and export of potential goods and services prioritized under the Nepal Trade Integration Strategy (NTIS). NTIS 2023 has prioritized following goods with export potential.

Agriculture ▪ Cardamom ▪ Ginger ▪ Lentil ▪ Jute ▪ Tea ▪ Vegetables and Fruits ▪ Spices ▪ Coffee	SMEs ▪ Carpets ▪ Jewelry ▪ Pashmina ▪ Pasta ▪ Woolen Products ▪ Himalayan Spring Water ▪ Honey ▪ Hard Cheese (Chhurpi)
Large Industry ▪ Iron and Steel ▪ Yarn and Textile ▪ Footwear ▪ R e a d y m a d e Garments ▪ PPC Cements	Forestry ▪ Medicinal and Aromatic Plants ▪ Handmade Paper Products ▪ Rosin and Turpentine ▪ Essential Oils ▪ Forest based Fabrics

NTIS 2023 has also prioritized following services with export potential.

- Tourism
 - IT and Internet-based Services
 - Water Resources
 - Construction Services
 - Skilled and semi-skilled labor services
1. Nepal should focus on the production and export of goods and services in which it has comparative and competitive advantages.
 2. Nepal should focus on export of finished goods than raw goods as finished goods generate more value. Example: Value of dry ginger (sutho) is more valuable than raw ginger.
 3. Nepal should discourage the import of luxury and high-value goods and services by limiting imports,

increasing customs duties, or imposing full restrictions on such goods and services.

4. The modernization and commercialization of agriculture should be encouraged to increase the production and export of quality agricultural products.
5. Nepal should focus on the effective implementation of strategies adopted under trade and commercial policies, which will result in increased production and export of goods and services.
6. Nepal should take advantage of export benefits provided by regional and bilateral agreements such as the World Trade Organization (WTO) and the South Asian Free Trade Area (SAFTA), among others.
7. Nepal should increase investment in industrial sectors to enhance production capacity, which will ultimately result in increased exports.

Conclusion

Nepal's trade landscape remains defined by a chronic and widening gap, where the sheer volume of imports consistently dwarfs export earnings. While recent data from Mangsir 2082 shows an encouraging 58.17% surge in exports and an improved export-to-import ratio, the absolute trade deficit continues to climb. This structural imbalance is fueled by a heavy reliance on neighbors like India and China for essential and industrial goods, while trade surpluses-such as those with Denmark and

Romania-remain too marginal to offset the massive financial outflows.

Addressing this alarming trend requires a multifaceted approach beyond simple statistical shifts. Nepal must move toward an economy of high domestic production by modernizing agriculture and focusing on high-value finished goods prioritized under the Nepal Trade Integration Strategy (NTIS) 2023. By curtailing luxury imports and leveraging regional trade agreements like SAFTA and the WTO, the nation can begin to enhance its trade resilience. Ultimately, reducing the deficit hinges on transitioning from being an import-dependent consumer to a competitive producer of high-potential goods and services.

References

Department of Customs. (2025). Foreign trade statistics for fiscal year 2082/83. Government of Nepal, Ministry of Finance. <https://customs.gov.np/content/450/foreign-trade-statistics-came-208-83/>

Nepal Rastra Bank. (2025). Current macroeconomic and financial situation of Nepal (based on four months data of 2025/26). Economic Research Department, Nepal Rastra Bank. <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2025/12/Current-Macroeconomic-and-Financial-Situation-English-Based-on-Four-Month-data-of-2025.26.pdf>

Anti-Money Laundering: Nepal's Grey List and its Effects on the Banking Sector

Surya Krishna Chaulagain*

Abstract

Money laundering poses a serious threat to global financial stability, particularly for developing economies with fragile financial systems like Nepal. The Financial Action Task Force (FATF) monitors countries' Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing (AML/CFT) frameworks through its Grey and Black Lists. Nepal's history of FATF monitoring and the reentry at the Grey List highlights persistent weaknesses in regulatory effectiveness and enforcement. Grey listing can damage a country's international reputation, restrict banking relationships, raise borrowing costs, and discourage foreign investment. Therefore, strengthening AML/CFT compliance is critical to protecting Nepal's banking sector and overall economic stability. This article aims to study and analyze the implications of Nepal's potential inclusion on the FATF Grey List, with a specific focus on its effects on the banking sector.

Introduction

Money Laundering (ML) is an extensive and significant international financial crime characterized by the concealment of the true origin of illegally obtained funds, often derived from criminal activities such as corruption, tax evasion, drug trafficking, and human trafficking. This illicit process aims to make these funds appear legitimate, thus operating beyond physical, geographical, and technological limitations through an extensive global network. The repercussions of ML are particularly severe in smaller and economically fragile countries like Nepal, which are at greater risk of becoming central hubs for illicit financial flows due to their vulnerable financial systems. The unchecked proliferation of economic crimes, including ML and revenue leakage, severely disrupts the business environment and harms national economies, underscoring the urgent need for rigorous countermeasures.

At the international level, the battle against ML and Terrorist Financing (TF) is led by organizations such as the Financial Action Task Force (FATF), which establishes global compliance standards and implements monitoring tools such as the Black List and Grey List. Nepal's history of FATF monitoring and its current Grey List status heighten risks to financial integrity, diplomatic credibility, and banking stability, constraining international transactions, correspondent relationships, investment flows, and economic confidence, while demanding urgent reforms

to restore compliance and trust. In this context, the need for robust compliance measures and effective regulatory frameworks becomes paramount to safeguarding the economy against the adverse effects of ML.

The FATF's Monitoring System: Black List vs. Grey List

The Financial Action Task Force (FATF) utilizes the Black and Grey Lists as essential tools for assessing the commitment and effectiveness of its member jurisdictions in combating money laundering (ML) and terrorist financing (TF). Countries included on either list are deemed to be high-risk within the international financial system, which reflects their challenges in implementing adequate measures to prevent and mitigate these financial crimes. Being categorized in this manner can significantly impact a country's reputation and financial dealings globally.

1. The Grey List (High-Risk/Monitored Jurisdiction)

The Grey List identifies countries with strategic deficiencies in their Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing (AML/CFT) regimes. These countries have publicly committed to resolving these deficiencies by agreeing to an Action Plan developed with the FATF. Inclusion is a severe warning indicating that their control measures are weak.

Potential Reasons for Grey Listing	Potential Consequences
Ineffective Regulation: AML/CFT regulations are inadequate or not fully implemented.	Increased Scrutiny: Heightened monitoring of international financial transactions.
Identified Deficiencies: International assessment bodies (like the APG) recommend significant reforms.	Investment Risk: Foreign investors perceive the country as high-risk, leading to reduced Foreign Direct Investment (FDI).
Commitment without Implementation: A country commits to reforms but fails to fully implement them.	Pressure to Reform: Direct and continuous pressure from the FATF to implement the Action Plan.
Escalation Risk: Failure to implement reforms could lead to progression to the Black List.	Higher Borrowing Costs: Increased risk may raise interest rates on foreign loans for the government and domestic banks.

* Deputy Manager, Rastriya Banijya Bank

2. The Black List (Non-Cooperative Jurisdiction)

The Black List includes countries that have systemic AML/CFT deficiencies and are non-cooperative in the fight against ML/TF. It signifies a failure to meet international standards and a high risk of being exploited for illicit activities.

Potential Reasons for Black Listing	Potential Consequences
Non-Compliance: Systemic failure to implement FATF recommendations.	Loss of Banking Access: Severance from the international banking system, often resulting in "de-risking" by foreign banks.
Legal Failure: Lack of effective legal frameworks to prosecute ML/TF crimes.	Trade Barriers: Major impediments to international trade and financial transactions.
Non-Cooperation: Failure to commit to or implement necessary reforms.	Sanctions: Potential for global financial isolation and sanctions, leading to a "self-imposed global blockade."

Nepal's AML/CFT Status and Grey List Risk.

The FATF plenary meeting report/statement from February 17–21, 2025, where the FATF officially added Nepal to its list of "jurisdictions under increased monitoring" (commonly known as the Grey List) due to strategic deficiencies in anti-money-laundering and counter-terrorist financing regimes. Key reasons include ineffective regulation where AML/CFT measures are either inadequate or poorly implemented, identified deficiencies in regulatory frameworks as recommended by international bodies like the Asia/Pacific Group on Money Laundering (APG), and a situation where a country commits to reforms but fails to carry them out. The potential consequences of being grey listed involve increased scrutiny of international financial transactions, a heightened perception of investment risk that could deter foreign direct investment (FDI), continuous pressure from the Financial Action Task Force (FATF) to implement necessary reforms, an escalation force that may lead to being blacklisted, and higher borrowing costs due to increased risk associated with foreign loans to the government and local banks.

The main reasons of grey listing of Nepal are as below:

- Weak enforcement of anti-money-laundering (AML) and counter-terrorist financing (CTF) laws, with gaps in crucial measures implementation.
- Failed to meet FATF deadlines to correct the strategic deficiencies within October 2024.
- Inadequate regulation of high-risk sectors like cooperatives and real estate, enabling illicit financial activities.
- Weak enforcement and prosecution of financial crimes, leading to significant institutional framework gaps and unmitigated money-laundering risks.

- Ongoing informal financial activities and insufficient oversight in cross-border transactions, such as hundi, increasing vulnerabilities to money laundering.

Direct and Indirect Effects of Grey Listing on the Banking Sector.

The most profound and immediate consequences of Nepal's inclusion on the FATF Grey List felt/would be felt by the nation's banking and financial institutions (BFIs) are as follows:

1. Financial Isolation and De-Risking.

- Loss of Correspondent Banking Relationships: Foreign banks, particularly those in developed nations, would view Nepalese BFIs as high-risk. To minimize their own regulatory exposure, they are likely to reduce or terminate their correspondent banking relationships (CBRs) with Nepali banks.
- Impact on Remittances: CBRs are vital for processing remittances. A loss of CBRs would make money transfer channels unstable, potentially pushing money flow toward unregulated, illegal channels like Hundi, thus exacerbating the ML problem the Grey List aims to solve.
- Foreign Currency Access: Nepalese banks would face immense difficulty in accessing foreign currency and conducting international trade finance (Letters of Credit, guarantees), making imports more expensive and hindering export growth.

2. Increased Compliance Costs and Operational Burden.

- Heightened Due Diligence: International partners, where relationships still exist, would impose Enhanced Due Diligence (EDD) requirements on all transactions originating from or destined for Nepal. This necessitates more paperwork, longer processing times, and higher compliance staff wages for Nepalese banks.
- Transaction Delays and Scrutiny: Every cross-border transaction, from simple transfers to large-scale project financing, would be subject to intense scrutiny and significant delays by international settlement banks, impacting operational efficiency.

3. Higher Cost of Capital and Reduced Liquidity.

- Expensive Foreign Borrowing: The Grey List increases the country's sovereign risk. Consequently, Nepalese commercial banks seeking external commercial borrowing would be charged significantly higher interest rates due to the perceived risk of engaging with a monitored jurisdiction.
- Reduced Foreign Direct Investment (FDI): The banking sector, which facilitates most FDI, would see a sharp drop in foreign capital inflow as investors avoid the risk and complexity of operating in a Grey Listed country.

4. Reputational Damage and Loss of Investor Confidence.

- Tarnished Image: The Grey List severely damages the international image of Nepal's banking system, implying a lack of financial integrity and control.

- Erosion of Public Trust: Domestically, the reputational damage can erode the public's confidence in the financial system's ability to protect their assets and manage the national economy, potentially leading to instability.

E. Role of Key Institutions in Preventing Grey Listing.

Effective AML/CFT efforts require a coordinated national response involving all key stakeholders. The weaknesses identified in the APG report point to critical deficiencies in the performance and coordination of these bodies.

1. Nepal Rastra Bank (NRB) : The Regulator.

- Role: NRB is the primary regulator responsible for supervising the adherence of commercial banks and other financial institutions to AML/CFT guidelines.
- Weaknesses: Inconsistent enforcement of KYC (Know Your Customer) and CDD (Customer Due Diligence) by BFIs, often limiting the process to mere formality. Insufficient supervision and regulation of the non-bank financial sector (cooperatives, money transfers, digital wallets), which are often high-risk channels. Slow progress in analyzing and taking action on Suspicious Transaction Reports (STRs) submitted by banks.

2. Department of Money Laundering Investigation (DMLI): The Investigator.

- Role: The DMLI is the national Financial Intelligence Unit (FIU) responsible for receiving, analyzing, investigating, and prosecuting ML/TF cases.
- Weaknesses: Slowness in investigation and prosecution. Limited capacity (human and technological) to conduct complex, sophisticated financial investigations. Lack of proactive monitoring and enforcement over Designated Non-Financial Businesses and Professions (DNFBPs). Weak coordination in the prosecution phase with judicial and law enforcement agencies.

3. Ministry of Finance (MoF): The Policy Coordinator.

- Role: The MoF is responsible for national policy-making, coordination among various agencies, and resource allocation for AML/CFT initiatives.
- Weaknesses: Failure to ensure the effective implementation of policy and legal structures. Lack of robust institutional coordination among NRB, DMLI, revenue administration, and judicial bodies. Delay in updating the National Risk Assessment (NRA).

4. Financial Institutions (BFIs): The Gatekeepers.

- Role: BFIs (commercial banks, development banks, financial institutions & Micro-Finance companies, Employees Provident Fund (EPF), Citizen investment Trust (CIT) cooperatives, insurance companies) are the first line of defense, responsible for identifying and reporting suspicious transactions.
- Weaknesses: Complacency in risk-based supervision and due diligence. Failure to submit quality STRs to the FIU and DMLI, often submitting reports as a formality without deep analysis. Insufficient training

and internal control systems to prevent employee negligence or complicity.

Path Forward: Strategic Measures to Prevent Grey Listing.

To secure its financial credibility and safeguard the banking sector from the devastating effects of the Grey List, Nepal must demonstrate Substantial Effectiveness in its AML/CFT framework.

1. Strengthening Implementation and Enforcement.

- Risk-Based Supervision: NRB must strictly enforce risk-based supervision across all BFIs, including cooperatives and digital service providers, demanding tangible evidence of robust KYC/CDD practices.
- DMLI Capacity Enhancement: Invest in training, technology, and specialized human resources for the DMLI to ensure swift and conclusive investigation and prosecution of high-profile ML cases, establishing a strong deterrent.
- DNFBPs Regulation: The MoF must immediately finalize and enforce a robust regulatory framework for DNFBPs (real estate, lawyers, etc.), ensuring they comply with STR reporting and due diligence requirements.

2. Robust Inter-Agency Coordination.

- Centralized Strategy: The MoF must assume the central coordinating role, ensuring seamless and timely information sharing and joint operations among the DMLI, NRB, revenue, police, and customs agencies.
- Joint Action Plans: Implement formal, measurable coordination mechanisms (joint task forces, regular high-level meetings) to streamline the process from STR filing to final prosecution.

3. Legal and International Commitment.

- Continuous Legal Update: Ensure all AML/CFT laws, regulations, and directives are consistently updated to align with the FATF's Recommendations and evolving international standards.
- Active International Cooperation: Strengthen mechanisms for timely and effective cooperation with international bodies and foreign counterparts on cross-border financial crime investigations and the implementation of UN sanctions.

Conclusion.

The inclusion of Nepal on the FATF Grey List poses a significant threat to the country's financial stability, particularly affecting its banking sector. It can result in financial isolation, increased borrowing costs, limited trade finance, and a substantial decline in international investment, ultimately hindering economic growth. While legislative progress has been made, the primary issue lies in ineffective implementation and enforcement of these laws. Strengthening international financial credibility requires a unified commitment from the Ministry of Finance, Nepal Rastra Bank, DMLI, and the banking sector to address effectiveness gaps identified by the APG.

In response to the grey listing, Nepal has imposed a cap on cash transactions, lowering the threshold from Rs 1 million to Rs 500,000, effective from January 2026 AD. This decision, made by the Council of Ministers, is aimed at improving financial transparency amid increased scrutiny from the FATF. The Ministry of Finance will publish a gazette notification, and the Nepal Rastra Bank will oversee enforcement. Transactions over Rs 500,000 must be conducted via cheque, bank transfers, or digital methods, and cash transactions for high-value items are prohibited.

Although cash withdrawals from personal accounts are still allowed, transactions above Rs 500,000 will require disclosure of sources, enabling banks to conduct inquiries. These reforms are intended to formalize the informal economy, reduce illicit financial flows, and increase transparency in line with international standards in response to the FATF's concerns regarding law enforcement and financial crime prevention. Regulatory authorities closely monitor personal accounts to prevent their misuse for business-related transactions. To mitigate money laundering risks and enhance financial transparency, funds generated from commercial activities must be routed exclusively through designated business accounts. This segregation supports effective oversight, audit trails, and compliance with AML/CFT standards.

Reference.

- Acharya Subash. Criminal Law: Principal and practices, Pairavi Prakashan, 2023.
- Anti-Money Laundering Act, 2064 (2008).
- Bello, A. (2016). Improving anti-money laundering compliance.
- Bureau of Statistics, National Planning Commission, Government of Nepal.
- Damodar Regmi, Money laundering and the role of financial institutions from the risk of grey listing.
- Kabin, S. (2015), Anti-money laundering in a nutshell: Awareness and compliance for financial personnel and business managers.
- Vandana Ajay Kumar, Money Laundering: Concept, Significance and its impact, European Journal of Business and Management, Vol 4, No. 2, 2012.
- The Constitution of Nepal (2015)
- <https://www.fatf-gafi.org>
- <https://www.gorkhapatraonline.com>
- <https://www.mof.gov.np>
- <https://www.lawcommission.gov.np>
- <https://www.nrb.org.np>
- <https://www.apgml.org>
- <https://www.dmli.gov.np>
- <https://www.jstor.org>

"Financial Derivatives in Nepal: Current Landscape, Emerging Prospects and Strategic Significance"

Hemanta Kumar Adhikari*

At the heart of a resilient and sophisticated financial system lies the ability to price, trade, and transfer risk—a function increasingly fulfilled in Nepal by financial derivatives. These instruments are not merely peripheral tools; they are essential for enhancing price discovery, improving market efficiency, and stabilizing the broader economy against volatility. By decoupling the risk of an asset from its physical ownership, derivatives empower businesses and individuals to hedge against fluctuations in interest rates, currency values, and commodity prices that would otherwise threaten their financial viability.

Structurally, a financial derivative is a security whose value is derived from an underlying asset, such as a stock, bond, or market index. This contractual promise mandates a future payment between parties based on the price movement of that primary asset. Whether executed through forwards, futures, options, or swaps, these contracts serve as critical insurance for firms exposed to market shocks. However, the same leverage that makes them powerful tools for risk management also introduces significant systemic risks. Without robust regulatory oversight, the inherent market, credit, and liquidity risks can amplify losses, making it imperative for Nepalese market participants to strike a balance between innovation and prudent risk assessment.

In Nepal, the concept and use of derivatives are still emerging, with gradual developments shaped by regulatory experiments, economic needs, and growing interest from financial institutions. Nepal's financial system is dominated by the banking sector, along with the gradually expanding insurance, securities, and cooperative sectors. This system is evolving from a traditional bank-dominated structure toward a more diversified and risk-aware framework. While financial derivatives in Nepal are still in their early stages, their prudent integration into the financial system can significantly enhance risk management, promote investment, and support sustainable economic growth.

Global Scenario: The Massive Scale of Derivatives

Derivatives have become an integral part of the global

financial landscape, with transaction volumes growing dramatically over the years. Derivatives markets have expanded rapidly since the 1980s, becoming central to global finance. Currently, the derivatives market is staggeringly massive, with high-end estimates reaching over USD 1 quadrillion, a figure that exceeds the total global GDP by more than tenfold. This immense scale is primarily due to the sheer variety of derivatives available, as they can be created for almost any financial asset, including stocks, bonds, commodities, and currencies. For Interest Rate derivatives, notional amounts grew tenfold between 1998 and 2007, followed by more moderate growth since 2013, and Foreign Exchange derivatives also grew rapidly. The derivatives industry has undergone significant changes, shaped by global events like the 2008 financial crisis, which prompted a wave of regulatory reforms aimed at enhancing market stability and transparency.

Globally, derivatives are traded on regulated exchanges and via the Over-the-Counter (OTC) markets in major financial centers around the world, including New York, London, Tokyo, Singapore, and Hong Kong. Exchange-traded derivatives are standardized contracts traded on regulated exchanges, offering price transparency and liquidity. Major derivatives exchanges include the Chicago Mercantile Exchange, Eurex, and the Tokyo Financial Exchange. These exchanges operate under strict regulatory frameworks to ensure market integrity and protect investors, with rules covering contract specifications, trading procedures, margin requirements, and reporting obligations. In some jurisdictions, certain derivatives—such as futures contracts, options on futures contracts, and certain types of standardized swaps—are required to trade on a regulated exchange.

OTC derivatives are private contracts that are negotiated between counterparties without going through an exchange or other type of formal intermediaries, although a broker may help arrange the trade. Therefore, over-the-counter derivatives could be negotiated and customized to suit the exact risk and return needed by each party. Although this type of derivative offers flexibility, it poses credit risk because there is no clearing corporation. As of 2025, OTC derivatives continue to dominate the global derivatives market, consistently occupying a significantly larger volume, typically measured by notional value outstanding, than exchange-traded derivatives.

According to the BIS Triennial Central Bank Survey, the total daily turnover of the global derivatives market reached approximately USD 34.9 trillion per day in April 2025, comprising USD 17.5 trillion in OTC derivatives and

* Deputy Manager, Rastriya Banijya Bank

USD 17.4 trillion in exchange-traded derivatives per day.

Key Participants in the Derivatives Market

Key participants in derivatives markets include:

- Institutional investors
- Commodity trading advisers
- Fund managers and Hedge funds
- Commercial hedgers
- Retail traders
- Banks
- Corporations
- Insurance companies
- Pension plans
- Asset managers

Each group has different motivations, ranging from hedging risk to seeking profit through speculation. While derivatives offer many benefits, they also involve various risks, including market risk, liquidity risk, operational risk, and counterparty risk. Effective risk management strategies and regulatory compliance are essential for mitigating these risks.

Derivative Instruments Currently Used in Nepal

In Nepal, the use of derivative instruments is primarily limited to simple and risk-hedging products rather than active trading instruments. Currently, the following derivatives are mainly used to manage foreign exchange and interest rate risks by banks and large financial institutions under regulatory oversight.

1. Forward

Businesses, trading houses, and remittance companies use forward contracts with banks to hedge against exchange rate fluctuations, with banks charging a forward premium for providing this service. Generally, in Nepal, a forward buy facility is provided to customers with inward remittances, export-based customers, etc., while a forward sell facility is offered to import-based customers who have opened a letter of credit with a bank. However, a forward sale facility can also be provided to customers against letters of credit received or advised from another bank, upon receipt of a no-objection certificate from that bank.

2. Non-Deliverable Forward (NDF)

A Non-Deliverable Forward (NDF) is a specialized financial derivative, primarily a cash-settled forward contract used to hedge or speculate on the exchange rate of a currency that is not freely convertible or has capital controls restricting its free flow in the international market. Unlike a standard forward contract, where the two parties physically exchange the two currencies at maturity, an NDF does not involve physical delivery. Instead, it is settled in a freely convertible currency, i.e., USD, based on the difference between the contracted NDF rate and the prevailing spot market rate at maturity. In Nepal, commercial banks are doing NDF for hedging or investment purposes within the regulatory limit of Nepal Rastra Bank.

3. Non-Deliverable Option (NDO)

A Non-Deliverable Option (NDO) is a cash-settled option contract on a currency pair where the underlying currency (NPR) is not freely convertible or has capital controls. Like an NDF, it settles in a major convertible currency (typically

USD) based on the difference between the strike price and the prevailing spot rate, with no physical delivery of the controlled currency. The key difference from an NDF is the optionality. An NDF is a binding contract to exchange cash flows at maturity. An NDO gives the buyer the right, but not the obligation, to benefit from a favorable currency move, while being protected from an adverse one (having paid a premium for this privilege). At present, according to Nepal Rastra Bank, commercial banks can do proprietary derivatives transactions, including both NDFs and NDOs, up to 25% of their core capital.

4. Currency Swap

A Currency Swap is a financial derivative in which two parties exchange principal and interest payments in different currencies over a specified period. In Nepal, commercial banks are using this derivative instrument to manage exchange rate and interest rate risks while accessing foreign currency funding more efficiently.

Example of Derivative Contract (Forward)

For example, a Nepalese firm that imports electrical goods from the USA is exposed to price changes in the foreign exchange markets. Suppose the firm needs to pay 100,000 US dollars (USD) in three months for the imports from the USA. Suppose also that the current USD and Nepalese rupee (NPR) exchange rate is 140. At this rate, USD 100,000 is worth NPR 14,000,000. The risk here is the depreciation of the NPR against the USD. That is, if the exchange rate increases above 140, say 145, at the end of the three months, the amount to be paid will increase to NPR 14,500,000. Thus, the firm will have to pay an extra amount of NPR 500,000 (14,500,000-14,000,000) during the payment time. That is, it may risk losing NPR 500,000 due to depreciation in the exchange rate. As a protection, a Nepalese firm may enter into a three-month forward agreement at a predetermined price, including a forward premium to protect the firm against a certain level of potential depreciation in the exchange rate. In that instance, the firm is in a long position in the forward contract. On the other hand, if the firm were an exporter rather than an importer, a Nepalese firm may sell a forward contract to realize gains when the NPR appreciates against the USD. In that instance, the firm is said to be in the short position in the forward contract. In sum, a long position in currency forwards is appropriate when an individual or a firm will buy foreign currency (USD in our example) by selling home currency (NPR in our example). A short position is then appropriate for selling foreign currency to buy home currency.

Current Landscape of the Financial Derivatives Market in Nepal

1. The Dominance of the Over-the-Counter (OTC) Market

Despite Nepal's trajectory as an emerging economy, its derivatives market remains in a nascent, bank-centric phase. Currently, the derivative market is almost entirely Over-the-Counter (OTC), characterized by private, bilateral contracts negotiated directly between commercial banks and their corporate clients. These transactions are predominantly limited to forwards and swaps, essential for managing the currency risk associated with Nepal's high import dependency. While Nepal Rastra Bank data shows significant volumes in Non-Deliverable Forwards (NDFs), the lack of a regulated derivatives exchange means the market currently operates without a central

clearinghouse, leaving the health of the banking tier as the primary anchor for counterparty stability.

2. The Structural Engagement Gap: Beyond the Banking Sector

Despite the technical proficiency within Nepal's banking tier, a significant engagement gap persists among non-financial corporations. While all commercial banks and a select group of large-scale importers utilize foreign exchange derivatives, the participation rate among the broader private sector—small importers, exporters, and domestic manufacturers—remains critically low.

3. Developing the Regulatory and Legal Architecture

At present, Nepal's derivatives landscape operates in a legislative vacuum, with activity confined to bilateral OTC transactions authorized by the Nepal Rastra Bank (NRB). However, as of 2025, a robust legal migration is underway. The Securities Board of Nepal (SEBON) has transitioned from a traditional supervisor to a transformative regulator, empowered by the Securities Related Act (2006) and the Commodities Exchange Market Act (2017) to formalize and expand the market. SEBON has also introduced 88 specific programs in its policy package in FY 2082/83 aimed at aligning Nepal with international standards. These reforms include easing market entry for Non-Resident Nepalis (NRNs) and creating a roadmap for a formal Commodity Derivatives Exchange. By integrating these instruments with investor protection safeguards and real-time surveillance, Nepal is finally moving toward a regulated financial system that promotes transparency, mitigates systemic risk, and encourages market diversification.

While a formal derivatives regulation has not yet been enacted, SEBON has been working on related frameworks, such as draft regulations for margin trading that allow leveraged trading in securities—an important step toward more sophisticated trading mechanisms. To legally recognize derivatives as formal financial instruments, SEBON has been working to amend the Securities Act to define derivatives—including forwards, futures, options, swaps, and more—and establish a legal framework for their regulation. SEBON has also published an educational handbook, "Investors' Handbook on Securities Markets and Commodity Derivatives Markets" in 2020 to familiarize investors and stakeholders with derivative concepts and market mechanisms, though these are not standalone binding laws.

Emerging Prospects of the Financial Derivatives Market in Nepal

In the present scenario, only commercial banks and some business firms are doing derivative transactions for managing exchange rate risk, but Nepal possesses significant potential for the development of a derivatives market. The most significant prospect is providing institutional investors (mutual funds, insurance companies, pension funds) with a legal mechanism to hedge their large equity portfolios. This could reduce systemic risk and attract long-term capital. Derivatives will attract a new class of sophisticated investors (domestic and potentially non-resident Nepali/NRN professionals), moving beyond the current retail-dominated speculation. For brokerage firms, derivatives offer a new, high-volume revenue stream, and for asset managers, new derivative-based products (protected funds, leveraged funds) can be created. A well-functioning derivatives market improves

price discovery and can increase liquidity in the spot market for blue-chip stocks, as arbitrageurs will operate between the two markets.

There is also considerable untapped potential for commodity derivatives in Nepal, especially in agricultural and energy markets. In the agricultural sector, where production remains highly vulnerable to seasonal shocks, commodity futures and options on major crops like paddy and maize can effectively decouple farmer income from price volatility. By locking in prices ahead of harvest, these instruments provide a critical safety net against market gluts and middleman exploitation, thereby stabilizing rural incomes and promoting investment. Parallel to this, energy derivatives offer a transformative solution for Nepal's rapidly expanding hydropower sector. With nearly 10,000 MW of licensed hydropower projects facing significant take-or-pay risks and weather-driven generation volatility, electricity derivatives could help developers hedge against price risks arising from cross-border power trading with India and seasonal fluctuations between the dry and wet seasons. Together, these tools move the real economy toward a more predictable and resilient financial future.

The prospects for financial derivatives extend deep into the core of the banking sector, offering a pathway to revolutionize monetary policy transmission through Interest Rate Derivatives. While recent data indicate a falling trend in weighted average lending rates reaching record lows near 7.38%—the market continues to grapple with liquidity fluctuations and a cautious credit environment. The introduction of interest rate swaps would empower commercial banks to manage their spreads with greater precision, decoupling their long-term lending rates from short-term liquidity shocks and ensuring more stable borrowing costs for the real economy. Simultaneously, Nepal's foreign exchange landscape is evolving; the Balance of Payments (BoP) recorded a notable surplus of Rs. 318.40 billion in the first four months of FY 2082/83, supported by an appetite for increasingly complex Foreign Exchange tools. Moving beyond traditional derivatives, the transition toward structured options and long-term currency swaps will be essential for managing the record-high foreign exchange reserves, currently sufficient to cover seventeen months of imports of merchandise and services.

The emerging prospects for Nepal's derivatives market are fundamentally positive and transformative. The market is not expected to experience rapid, speculative growth in the initial phase; however, growth is likely to accelerate over time. After building credibility, infrastructure, and trust, if managed prudently, the derivatives market of Nepal has the potential to become the cornerstone of a modern, sophisticated financial system in Nepal, moving it closer to regional peers like India and Bangladesh.

Major Challenges and Constraints of the Financial Derivatives Market in Nepal

The development of a financial derivatives market in Nepal faces several significant challenges. The pool of large, liquid stocks capable of supporting derivative products is limited, with the market largely concentrated in a few banks and large business houses. Investor sophistication and awareness remain low, as the predominance of retail investors unfamiliar with leveraged instruments raises concerns about mis-selling and potential losses. Technological and operational capacity is another hurdle,

as establishing robust, low-latency trading and risk management systems is challenging. Effective derivatives trading also requires seamless coordination among NEPSE, CDSC, brokers, and banking systems for margin and settlements. Additionally, Nepal's capital controls and pegged exchange rate regime limit the feasibility of currency derivatives to hedge foreign exchange risk. The Nepalese derivatives market also faces a critical shortage of technical expertise, as there is currently a significant absence of local certified trainers specialized in financial derivatives. This lack of professional educators hampers the large-scale dissemination of knowledge, leaving the market's predominant retail investors unfamiliar with the complexities and risks of leveraged instruments. Consequently, without a dedicated pool of experts to provide guidance, the market remains at risk of mis-selling and potential financial losses for participants.

Bridging the Expertise Gap: Professional Certification and Academic Integration for Derivatives Education

Developing the human capital required to support a sophisticated derivatives market is a critical next step in Nepal's financial evolution. To address the acute shortage of technical expertise and the absence of locally certified trainers in the Nepalese derivatives market, a multi-faceted approach centered on institutional development and international cooperation is required. A key initiative would be the establishment of a Training of Trainers (ToT) program under the oversight of the Securities Board of Nepal or Nepal Rastra Bank, in collaboration with global financial institutions and regulatory counterparts from regional peer economies. This partnership would facilitate the delivery of intensive certification-based workshops led by international experts. Over time, such an approach would enable large-scale knowledge dissemination, helping to shift the market away from retail-driven speculation toward a more sophisticated, professionally managed, and risk-aware derivatives system.

There is also an urgent need to create a formal linkage between financial derivatives training and university-level academic courses. Integrating specialized modules on forwards, futures, options, and swaps into the higher education curriculum will ensure that the next generation of finance professionals enters the workforce with a foundational understanding of risk management and market mechanics. This educational integration is essential for fostering the transparency, market confidence, and professional maturity needed to align Nepal's financial system with its regional peers.

Why is the Financial Derivatives Market significant in Nepal?

Derivatives markets play a vital role in the economy, enabling commercial businesses to raise financing at competitive rates and effectively manage their exposures to various risks. This, in turn, allows these businesses to invest and grow, spurring economic growth.

Financial derivatives market is significant in Nepal because it provides essential tools for risk management, price discovery, and financial stability. Derivatives such as futures, forwards, swaps, and options can help businesses, banks, and investors hedge against currency, interest rate, and commodity price fluctuations. These markets also play a key role in enhancing liquidity and efficiency in the financial system. By offering instruments

that allow participants to transfer or mitigate financial risk, derivatives encourage investment, innovation, and participation in capital markets. Furthermore, organized derivatives markets can attract institutional investors, facilitate long-term financing, and support emerging sectors like hydropower and agriculture by providing tools to manage price volatility. With proper regulation, education, and infrastructure, derivatives markets in Nepal can strengthen the financial system, improve market confidence, and contribute to sustainable economic growth.

Financial derivatives are a critical tool for sovereign risk management, particularly in mitigating exchange rate exposure from external borrowing. This is starkly illustrated by the Government of Nepal's experience, as documented in the Public Debt Management Office's (PDMO) Annual Report for FY 2081/82. The report reveals a substantial foreign exchange loss of Rs. 65.54 billion on external debt, attributable solely to currency fluctuations. This significant financial impact underscores the urgent need for derivative instruments, such as forwards or swaps, which would allow the government to hedge its currency risk, stabilize debt servicing costs, and protect the national budget from volatile forex movements. As Nepal's external debt (from multilateral agencies like the World Bank, ADB, and bilateral partners) is largely denominated in foreign currencies (USD, EUR, JPY, etc.), derivatives like Foreign Exchange Forwards, Cross-Currency Swaps, or Options could allow the Public Debt Management Office to lock in an exchange rate for future debt service payments, transforming an uncertain future cost into a known, predictable one.

Conclusion: Bridging the Gap Toward Financial Sophistication

The evolution of financial derivatives in Nepal is no longer a matter of choice, but a strategic necessity for economic resilience. As documented by the Public Debt Management Office's staggering Rs. 65.54 billion foreign exchange loss, the cost of remaining unhedged in a volatile global market is becoming unsustainable. While the current landscape remains nascent and bank-dominated, SEBON is transitioning into a transformative regulator, working to amend the Securities Act and introduce formal frameworks for a Commodity Derivatives Exchange, and aiming to align Nepal with international standards, easing market entry for Non-Resident Nepalese and establishing investor protection safeguards to mitigate the systemic risks inherent in leveraged trading.

The path forward requires a balanced approach: expanding institutional participation and technological infrastructure while maintaining the prudent oversight of SEBON and NRB. The success of the Nepalese derivatives market also depends on bridging the existing expertise gap through professional certification and the integration of derivatives education into university curricula. By fostering a pipeline of skilled practitioners and expanding participation to institutional investors, Nepal can effectively leverage these tools to stabilize key sectors like agriculture and hydropower and decouple productive growth from market volatility. Ultimately, a well-regulated and sophisticated derivatives market will not only mitigate systemic risk but also signal Nepal's financial maturity, aligning its economy with regional peers and securing sustainable growth.

Celebrating 61 Years of Rastriya Banijya Bank: A Milestone in Inclusive Banking

Radhika Sharma*

Background

On the occasion of the 60th anniversary of Rastriya Banijya Bank, celebrated on 2081 Magh 10, I had the privilege of participating as a sign language interpreter. This milestone marks not only the bank's long-standing presence in Nepal's financial sector but also its progressive commitment to inclusivity and accessibility for all customers. Rastriya Banijya Bank has been a pioneer in implementing fully inclusive banking facilities, ensuring that people with disabilities receive equitable service. During the anniversary event, I observed a range of initiatives aimed at facilitating banking for differently-abled individuals, including accessible counters, braille-enabled documents, and assistive technologies. As a sign language interpreter, I witnessed firsthand the bank's dedication to breaking communication barriers. The presence of sign language interpreters during the event itself highlighted the bank's awareness and efforts to cater to the needs of hearing-impaired customers. This 60-year journey of Rastriya Banijya Bank reflects an inspiring model of how financial institutions can foster inclusivity, creating a welcoming environment where every customer, regardless of ability, can confidently access banking services. It sets a commendable example for other banks to follow in making banking a truly accessible experience for everyone.

1. Introduction

Disabilities are a part of human diversity and have equal legal recognition. However, in Nepal's socio-economic, cultural, business, professional, and banking context, marginalized sections are often seen as mere objects of compassion, welfare, and social security. This has led to violations of rights and protections for persons with disabilities, including education, health, sanitation, employment, and economic empowerment. The constitution calls for a society free from exploitation, where the rule of law and fundamental human rights are guaranteed for all citizens. Despite being constitutionally entitled to equality, people with disabilities have become victims of disenfranchisement and inequality, causing great concern for all, including people with disabilities.

The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) is the first human rights treaty of the twenty-first century, adopted by the UN General Assembly in 2006. It aims to promote, protect, and ensure equal enjoyment of human rights by persons with disabilities and respect their inherent dignity. Nepal played a significant role in implementing the CRPD report, becoming the 86th country to ratify the UNCRPD on May 7, 2010. Nepal made significant progress in disability

rights, adopting a democratic and inclusive Constitution in 2015, ensuring access to education, social justice, and proportional representation. The Disability Rights Act of 2017, which replaced the Disabled Persons Welfare Act of 1982, criminalized discrimination based on disability with heavy penalties, demonstrating the country's commitment to promoting the rights and protection of persons with disabilities.

The Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) is a crucial step towards recognizing disability as a human rights issue. It aims to ensure disabled individuals can enjoy all human rights, with standards tailored to their needs. The Convention emphasizes independence, dignity, autonomy, care, and rehabilitation services. The Committee on the Rights of Persons with Disabilities plays a crucial role in achieving the Convention's purpose through various measures taken by states. Disabled Persons Organizations (DPOs) should be proactive in making disabled-friendly infrastructures accessible. States Parties must ensure equal access to the physical environment, transportation, information and communications, and other facilities and services, both in urban and rural areas. These measures, including identifying and eliminating obstacles to accessibility, apply to all individuals with disabilities.

The research paper examines the accessibility of Nepal's digital banking sector for persons with disabilities, highlighting the lack of public awareness and the loopholes in the Rights of Persons with Disabilities Act, 2017. It identifies the main causes of discrimination and proposes solutions to eradicate these issues. The article suggests implementing inclusive banking to enhance financial accessibility and addressing barriers. Banks in Nepal engage in corporate social responsibility activities, focusing on education, health, sanitation, employment creation, training, poverty alleviation, and other social works in rural areas. However, persons with disabilities face challenges in accessing banking services due to infrastructure limitations, lack of sign language communication, financial literacy, and potential security risks.

2. Financial Inclusion in Nepal

Financial inclusion refers to the provision of affordable, useful, and sustainable financial products and services for individuals and businesses. According to the World Bank's financial inclusion report for 2023, financial inclusion has been identified as a key factor in achieving 7 out of the 17 Sustainable Development Goals globally. The G20 countries have pledged to enhance global financial inclusion and reiterated their commitment to

* Sign Language Interpreter

implementing the G20 High-Level Principles for Digital Financial Inclusion. The World Bank Group views financial inclusion as a crucial factor in reducing extreme poverty and enhancing shared prosperity. The United Nations established the Advisory Group on Inclusive Financial Sector to provide global advice on issues related to inclusive finance, demonstrating the importance of interstate involvement in policy execution and planning.

Financial inclusion in Nepal's banking sector relies on the establishment of banks and financial institutions across all federal structures, population access to banking channels, and monthly reports from the Central Bank of Nepal. The global financial inclusion model differs from the Nepalese model as it ensures equal access to financial services for all people. Many banks and financial institutions, primarily based in urban areas, focus on quick profit and low risk, investing heavily in unproductive sectors like real estate and share loans, without prioritizing inclusive banking

activities.

The 21st-century banking industry faces increasing competition from new players, global competition, and technological advancements. To meet these challenges, banks must adopt a flexible, adaptable view of the "business of banking" as an inclusive banking system, ensuring competitive advantage and flexibility. Inclusive banking promotes formal banking facilities for all communities, develops saving behaviors, encourages investment in productive sectors, improves financial efficiency, and supports entrepreneurial development. In the Nepalese banking context, inclusive banking defines the "business of banking" as an evolving, organic entity essential for all persons in life. This article examines the nature of banks and financial institutions, highlighting the importance of technology in enabling activities and exploring its future role in banking.

Table 1 : Numbers of BFIs and their Branches

Bank and Financial Institutions	Number of BFIs			Branches of BFIs		
	Mid July 2022	Mid July 2023	Mid Jan. 2024	Mid July 2022	Mid July 2023	Mid Jan. 2024
Commercial Banks	26	20	20	5009	5019	5019
Development Banks	17	17	17	1118	1128	1134
Finance Companies	17	17	17	267	284	288
Micro Finance Financial institutions	65	57	57	5134	5128	5126
Infrastructure Development Bank	1	1	1	-	-	-
Total	126	112	112	11528	11589	11567

Source: Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal, Mid-January, 2023/24 Nepal Rastra Bank.

The above table shows the situation of financial access in Nepal till mid-January 2024. The Nepal Rastra Bank licensed 112 BFIs, with 20 commercial banks, 17 development banks, 17 finance companies, 57 microfinance institutions, and 1 infrastructure development bank in operation. The number of BFI branches remained at 11,567 in mid-January 2024 compared to 11,589 in mid-July 2023. While the number of bank branches is increasing, they are not focusing on disabled-friendly banking activities, as all bank head offices are only partially accessible for physically disabled individuals.

Banks and financial institutions in Nepal have various inclusive brands like "bank for all" and "your own bank," but they have exclusive internal policies like branches operation, credit, and corporate social responsibility. The regulatory authority should formulate inclusive finance policies and regulate them, through monetary and fiscal policies.

Access to transaction accounts is crucial for financial inclusion, enabling people to store money and send and receive payments. Financial access enhances daily living, aids families and businesses in planning for long-term goals and emergencies, and encourages people to use financial services like credit and insurance for business expansion, education, health investments, risk management, and financial shocks.

3. Standards for disabled-friendly banking in Nepal.

3.1 Under NRB Unified Directives to BFIs -2080.

Nepal Rastra Bank (NRB) is a high-level monetary

authority in Nepal, responsible for maintaining economic stability, promoting financial access, and developing secure payment systems under the NRB ACT-2058. Banks and financial institutions are licensed under the NRB for all banking and financial transactions. Disabled individuals have their own savings, fixed, social security allowances deposits, and current accounts in banks and financial institutions, but disabled persons face discrimination in access to credit and disabled-friendly facilities.

NRB Unified Directives 2080, No.20 mandates banks and financial institutions (BFIs) to prioritize providing banking services to the elderly, handicapped, and illiterate. BFIs are required to make at least one branch disable-friendly at the local level, with more than five branches, and one ATM disable-friendly at the ATM lounge. BFIs should offer ATM, mobile, and internet banking services to handicapped individuals, adapting them to modern banking environments for self-use and self-reliance.

3.2 Right to Accessibility of persons with Disabilities under CRPD & Disability Right Act-2017.

The right to accessibility is a fundamental human right, and it is the state's constitutional responsibility to ensure equal participation at all levels of state machinery. In Nepal, the right to accessibility for people with disabilities has been a long-standing struggle. Article 9 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) recognizes the right of persons with disabilities to live independently and participate fully in all aspects of life. States Parties must ensure equal access to the physical environment, transportation, information and

communications, and other facilities and services, both in urban and rural areas, by identifying and eliminating obstacles and barriers to accessibility.

The CRPD and Disability Rights Act-2017 mandate the implementation of accessibility standards in banking and financial activities for BFIs and the Central Bank of Nepal for banking and financial operations in Nepal.

- The Central Bank should create Accessibility Guidelines for banks and financial institutions in Nepal.
- Develop and monitor minimum standards for public facilities and services.
- Consider accessibility for persons with disabilities in private entities.
- Train stakeholders on accessibility issues.
- Provide signage in Braille and easy-to-read forms.
- Provide live assistance and intermediaries for accessibility.
- Promote other forms of assistance and support.
- Promote early access to new technologies and systems, including the Internet.

3.3 Right to Accessibility of persons with Disabilities under Constitution of Nepal.

The constitution of Nepal, considered the supreme law, emphasizes equal protection of law for all citizens, regardless of background or beliefs. It also guarantees the rights of socially backward groups, including women, dalits, minority groups, persons with disabilities, marginalized groups, and those with disabilities to employment and equal participation in state structures. The constitution also mandates political parties to provide representation for persons with disabilities. Local levels are given primary roles in managing senior citizens, people with physical disabilities, and disabled individuals. Thus, the right of persons with disabilities is widely protected in Nepal's constitution

4. Financial inclusion challenges faced by individuals with disabilities:

Challenges faced by persons with disabilities are given below:

- **Lack of Accessibility:** Disabled individuals encounter challenges in banking transactions due to various factors such as social and physical environments, psycho-social technologies, nature and man-made environments, staff attitudes, service systems, and policies.
- **Limited Customer Care Service:** The issue includes a lack of a disabled-friendly citizen charter board, limited physical access, prioritization in home-based service delivery technology, and inadequate care from service provider staff.
- **Limited Accessibility in Digital Banking:** Digital Banking includes mobile, internet, ATM, QR Payments, online banking, and e-commerce business. In the digital age, the global economy is expected to be cashless, with digital banking products being implemented. Within 10 years, Nepal will also fully digitalize, requiring digital banking to be disabled-friendly. ATMs should be disabled-friendly with a one-time password (OTP) system for cyber security, voice guidance, and voice verification. Fingerprint

and voice sound verification systems should also be used for digital payments for visually impaired individuals. ATM machines should be accessible to wheelchair users and have tactile paving ways. Banks and financial institutions are hesitant to issue credit, debit, and master cards to disabled persons due to security risks. Banks should innovate and research global ATM security practices.

- **No Access to Credit:** Banks and financial institutions often overlook loans for individuals with disabilities, making credit access difficult for disabled employees, civil service-disabled employees, and economically disadvantaged disabled individuals who view disability as a primary credit risk.
- There is no Disability Awareness to Banks and Financial Institutional Developments.

5. Enhancing financial Access of persons with disability:

- A) **Access to Credit:** Banks and financial institutions are hesitant to invest in disabled individuals' businesses due to potential financial risks. The government's interest subsidy loan – 2075 was a priority policy for disabled-friendly access to credit, but it was difficult for service-taking. The Start-up Business Enterprise loan – 2080 policy has been issued by the Government of Nepal. Banks should prioritize disabled-friendly loans with low interest rates for house loans, overdrafts, business loans, and professional credit facilities. The Monetary Authority should direct banks and financial institutions to implement disabled-friendly access to credit in their credit products according to state monetary policy.
- B) **Role of Government of Nepal (GoN):** The Nepal government should prioritize disabled-friendly public infrastructures at all local and federal levels, including road, transportation, electricity, drinking water, internet, information systems, and financial infrastructure.
- C) **Role of Regulatory & Monetary Authority:** Nepal Rastra Bank formulates annual monetary policies, provides directives for disabled-friendly office layouts, ensures cyber security, and supports financial literacy, corporate social responsibility, and disability community awareness.
- D) **Role of BFIs:** Banks should empower staff for quality service and ethical behavior, avoid discrimination, and prioritize financial literacy for disabled communities. Cyber security risks should be controlled, and annual general meetings should include sign language interpreter facilities. Bank branches should be on ground floors, and ATMs should be easy to operate.
- E) **Role of Disabled Persons Organization (DPOs):** Disabled individuals should advocate for local governments to ensure accessibility in physical, communication, and technology aspects of disabled-friendly banking activities, thereby removing barriers.

Future Responsibilities of RBB for ensuring inclusive banking:

To fulfill its vision of becoming “the most credible bank for one and all” and its mission of enhancing the quality of life for every Nepalese by eliminating barriers to financial access, Rastriya Banijya Bank must continue and expand its commitment to inclusive banking. This responsibility

requires a strategic, multifaceted approach to ensure that all customers, including persons with disabilities, are fully empowered to access and benefit from financial services.

Key responsibilities for the bank on this future path include:

- 1. Enhancing Physical Accessibility:** The bank must ensure that all branches and service centers are fully accessible to individuals with mobility impairments by providing ramps, wheelchair-friendly counters, accessible ATMs, and clear signage.
- 2. Adopting Assistive Technologies:** Investment in technology such as screen readers, braille-enabled documents, voice-guided services, and mobile banking apps designed for users with disabilities will remove communication barriers and enhance user experience.
- 3. Expanding Communication Support:** The availability of sign language interpreters and training bank staff to communicate effectively with customers with hearing or speech impairments should become standard practice, not only during special events but in everyday operations.
- 4. Inclusive Product Development:** Designing financial products tailored to the unique needs of differently-abled individuals—such as microloans, insurance, or savings accounts with flexible terms—will empower them economically and socially.
- 5. Training and Sensitization of Staff:** Regular training programs on disability awareness, empathy, and inclusive customer service will cultivate a culture of respect and understanding throughout the bank's workforce.
- 6. Collaborating with Disability Organizations:** Partnering with NGOs and advocacy groups can provide valuable insights and help the bank identify gaps in accessibility and service delivery, ensuring continuous improvement.
- 7. Monitoring and Accountability:** Establishing measurable goals and transparent reporting on the progress of inclusive banking initiatives will uphold the bank's core values of responsibility, accountability, honesty, and integrity.

By taking these steps, Rastriya Banijya Bank can truly embody its mission of providing safe, innovative, and affordable financial services to all Nepalese, leaving no one behind. This commitment not only supports national prosperity but also builds trust and credibility, ensuring that the bank remains a leader in social responsibility and inclusive development.

6. Conclusion

Financial inclusion is crucial for a country's socio-political and economic fabric. In Nepal, access to finance is essential for households and businesses. Governments should prioritize financial inclusion for balanced development in multi-sector sectors. It reduces poverty and enhances

prosperity. National financial inclusion strategies, involving financial regulators, telecommunications, banks, and financial institutions, can accelerate and enhance reforms in disabled-friendly banking in Nepal. BFIs should be considered for digital banking access in the banking sectors. So, the speech voice of a blind person and a one-time password (OTP) code are the most effective cyber security systems for digital banking payment verification transactions. The automatic Teller machine (ATM) should be converted into a Braille system for accessibility to individuals with visual impairments. BFIs should ensure accessibility for wheelchair users, hearing loss, deaf persons, and the blind through physical layout, caption text, sign language guide, and tactile paving. The BFI offices should foster a welcoming environment for individuals with disabilities, improve the accessibility of the 'cash' mobile Financial Services app, and increase public awareness through social events focusing on inclusivity in finance, thereby ensuring easy access to money and allowances for disabled individuals. Therefore, the right to equal opportunity, accessibility, participation, and work for persons with disabilities in Nepal is in a critical state, and the government should take immediate action to ensure their rights.

Reference:

Bureau of Statistics, National Planning Commission, Government of Nepal.

GoN (2015). Constitution of Nepal 2015. Kathmandu:GoN
GoN (2017). Disability Rights Act. Kathmandu: Government of Nepal.

GoN (2017). Disability Resource Book -2078, Ministry of women, Children and Senior Citizen, Kathmandu: Government of Nepal.

Isiam, SK. IFTESHAM. (2023). The Right to work of persons with Disabilities: A case study on Bangladesh perspective. Nepal law Campus, TU.

Julie L. Williams and James F.E. Gillespie, Jr.(2024). The Business of Banking: Looking to the Future—Part II.USA: America Bar Association

MARIT, RASMUSSEN and OLIVER, LEWIS. (2007). Introductory Note to the United Nations Convention on the rights of persons with Disabilities.USA: Cambridge University Press.

NRB (2024).Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal

The world Bank Report (2011). World Report on Disability.

The world Bank Report (2022). Financial Inclusion report.

www.nrb.org.np/

www.rbb.com.np

<https://emap.nrb.org.np/>

www.lawcommission.gov.np

www.jstor.org

www.karobardaily.com

Artificial Intelligence in the Banking and Financial Sector: A New Era of Financial Intelligence

Sagar Raj Bist*

Introduction and Background

In the contemporary global economy, the banking sector serves as the backbone of financial stability and growth. Traditionally, banking was a labor-intensive industry characterized by manual record-keeping, physical ledgers, and face-to-face interactions. However, the dawn of the digital age has fundamentally altered this landscape. Today, Artificial Intelligence (AI)—the simulation of human intelligence by machines—is no longer a futuristic concept but a primary driver of operational excellence in banking. AI refers to the ability of a digital computer or computer-controlled robot to perform tasks commonly associated with intelligent beings, such as the ability to reason, discover meaning, or learn from past experience. In banking, this translates to systems that can process millions of transactions in seconds, predict market shifts, and provide personalized advice to customers without human intervention.

The global banking sector has transitioned toward digitalization, driven by the need for speed, transparency, and accessibility. According to the World Bank's Digital Progress and Trends Report 2025, AI is now the primary driver of the "Next Great Divergence" between nations, with developing countries like Nepal at risk of lagging behind without swift adoption. In Nepal, a landlocked developing country in South Asia, the banking sector has evolved from manual ledgers to Core Banking Systems (CBS) and is now entering the era of Intelligent Banking, where data is the most valuable asset. The IMF's Global Impact of AI report highlights how AI can boost productivity in sectors like finance, but developing nations risk falling behind without adequate preparedness. Reports from the Asian Development Bank (ADB) and United Nations Development Programme (UNDP) emphasize how AI can bridge financial inclusion gaps in regions like Asia, where urban-rural divides persist. Nepal's Nepal Rastra Bank (NRB) has issued directives on AI use, reflecting a cautious yet progressive approach to promote safe adoption in licensed institutions. Drawing from international reports like those from the World Bank, IMF, UNDP, ADB, and the World Economic Forum's AI in Financial Services 2025, this article examines AI's journey in banking for countries like Nepal.

What is AI in Banking and Finance?

Artificial Intelligence (AI) in banking and finance involves technologies that mimic human intelligence to automate tasks, enhance learning, reasoning, and decision-making, thereby boosting efficiency, speed, and value while minimizing errors and costs. AI is transforming the sector in critical areas such as risk management, regulatory

compliance, fraud detection, investment and portfolio management, and data security. Its adoption is essential for competitiveness in a digital-first landscape, enabling banks to deliver superior customer experiences and operational improvements. By analyzing usage patterns, AI generates insights for precise, customer-centric products and services.

On the front end, channels like mobile banking feature intelligent chatbots that anticipate needs and offer personalized investment, spending, and saving advice. At the back end, tools like robotic process automation drastically speed up internal processes, supporting roles in accounting, credit decisions, trading, advisory, and more.

Evolution of AI

The evolution of AI dates back to the 1950s, when pioneers like Alan Turing explored machine intelligence. Early developments focused on rule-based systems, but the 1980s saw expert systems that mimicked human decision-making. The 1990s and 2000s brought machine learning (ML), allowing systems to learn from data without explicit programming. By the 2010s, deep learning and neural networks advanced AI, enabling complex pattern recognition.

In recent years, generative AI (GenAI) has revolutionized the field, creating content like text and images. The UNDP's 2025 Human Development Report notes AI's shift from tools to agents, integrating into institutions for tasks like resource allocation. In developing countries, adoption has been uneven; the World Bank report indicates that while high-income countries dominate AI patents, middle-income nations like India and Brazil are seeing surges in GenAI usage.

For Nepal, AI evolution aligns with national policies; the OECD's report on AI in Asia's financial sector mentions Nepal's National AI Policy 2082, which promotes ethical adoption amid growing digital ecosystems. Globally, AI's growth is projected to add trillions to economies, but in low-income settings, it relies on open-source tools to leapfrog barriers. In the financial sector, the journey has moved through three distinct phases: the descriptive phase (rule-based automation for basic accounting), the predictive phase (ML for forecasting trends and defaults), and the generative phase (GenAI for hyper-personalized advice and scenario simulation).

Start of Use of AI in Financial Sector

AI's entry into the financial sector began in the 1980s with expert systems for credit scoring and fraud detection. By the 1990s, neural networks improved risk assessment.

* M.Phil. Scholar, Tribhuvan University

The 2000s saw ML algorithms in algorithmic trading and customer segmentation. The true explosion occurred post-2010, fueled by big data, computing power, and mobile banking.

In developing countries, adoption started later, often through fintech innovations. The IMF report notes AI's role in making lending more efficient and combating money laundering, with early applications in emerging markets. The World Bank's Artificial Intelligence for Financial Sector Supervision highlights AI's potential to transform supervisory practices in emerging economies. In Asia, the ADB's 2025 report points to digital financial technologies like mobile payments as entry points for AI, with examples from India and China. In Nepal, AI use began with basic automation in banking operations, ignited by the surge in digital payments post-pandemic. Initially, it debuted through chatbots and SMS alerts. By 2025, with NRB drafting specific AI guidelines, usage has shifted toward sophisticated risk management and automated KYC processes. Recent developments include AI in the National Payment System for real-time fraud detection, as per the OECD report. Globally, the WEF report estimates financial firms spent \$35 billion on AI in 2023, signaling widespread integration.

Why AI Matters to Banking Services and Financial Organizations

In today's digital-first world ("digital-first world" implies that customers now expect to do everything via apps and websites rather than visiting a physical bank branch) where customers expect seamless, instant, and personalized financial services through apps and online platforms rather than traditional branch visits, banks must move beyond manual processes to meet these demands. Artificial Intelligence (AI) plays a crucial role here, enabling organizations to automate routine tasks, allowing teams to focus on higher-value activities, strengthen fraud defenses, and provide quicker, more effective customer support. So, banking and financial services organizations are embracing AI for various reasons, from strengthening risk management, optimizing front-, middle-, and back-office operations and to quickly realize the advantages of AI in finance and banking.

AI provides customers with sharper insights for financial decisions, increasing loyalty to institutions using advanced tools for better money management.

Benefits of AI in Banking and Financial Institutions.

Artificial Intelligence (AI) delivers tangible, quantifiable advantages to banks and financial institutions, driving efficiency, security, personalization, and growth. According to McKinsey reports from 2024-2025, generative AI alone could add \$200-340 billion annually to the global banking industry through productivity gains, with potential boosts of 27% in investment banking and 27-35% in front-office operations by 2026. Other studies highlight cost reductions of 20-70% in targeted areas and revenue uplifts from better services.

AI is not merely an enhancement but a vital strategic tool for competitiveness and growth. Below are the key benefits AI delivers to banking and financial organizations, supported by recent trends and insights as of early 2026.

1. **Enhanced Efficiency and Cost Savings:** AI automates repetitive tasks like loan processing, data entry, compliance checks, and back-office operations,

minimizing errors, accelerating processes, and freeing staff for higher-value work. Generative AI drives 20-40% cost reductions in many functions, with examples like JPMorgan Chase saving hundreds of thousands of hours annually through document analysis, turning fixed costs into scalable competitive advantages.

2. **Improved Fraud Detection and Prevention:** AI enables real-time analysis of vast transaction data to detect anomalies, adapt to emerging threats, and reduce false positives beyond manual capabilities. Institutions like JPMorgan Chase have cut rejection rates by 15-20%, saving millions in losses while enhancing security, compliance, and customer trust.
3. **Personalized Financial Services:** By analyzing spending, savings, and preferences, AI delivers tailored recommendations, communications, and real-time advice via virtual agents. Bank of America's tools, such as Dynamic Insights, boost engagement and loyalty by transforming generic interactions into meaningful, customer-centric relationships.
4. **Streamlined Loan Approval and Credit Scoring:** AI uses traditional and alternative data for rapid, accurate credit assessments, speeding approvals, reducing defaults, minimizing bias, and promoting financial inclusion for underserved segments while lowering operational costs.
5. **Predictive Analytics for Investments:** AI processes market trends and historical data to forecast opportunities, optimize portfolios, and support data-driven trading decisions, enabling proactive adjustments for better returns and increased client trust.
6. **Enhanced Regulatory Compliance** AI automates verification, monitoring, flagging, and document reviews via natural language processing, reducing errors, avoiding penalties, and allowing focus on strategic tasks while maintaining reputation in a regulated environment.
7. **Superior Customer Support:** AI-powered chatbots and virtual assistants, like Bank of America's Erica handling billions of interactions, provide 24/7 personalized, instant resolutions across channels, reducing wait times, elevating satisfaction, and building loyalty through seamless service.

8. Additional Benefits

- a) **Intelligent Tools and APIs** — AI strengthens security in open banking and automates tasks for smarter customer budgeting apps.
- b) **Cybersecurity Enhancements** — AI counters sophisticated threats in real-time, protecting against deepfakes and phishing.
- c) **New Opportunities** — Predictive analytics identifies growth areas, churn risks, and embeddable banking services.

In short, AI transforms banking into a more efficient, secure, inclusive, and revenue-generating sector. Institutions scaling AI responsibly capture significant value, while others risk falling behind in this data-driven era. As of 2026, AI forms the core of modern finance's future.

Uses and Applications of AI in Banking and Financial Institutions

AI's applications in banking are diverse, enhancing operations and customer service. As of 2026, generative AI (GenAI) is accelerating adoption, with potential to add \$200–340 billion annually in value through productivity gains and innovation. According to the IMF's 2025 AI Preparedness Index, banks deploy AI in four critical areas: customer service (24/7 chatbots handling 95% of queries), credit scoring (using alternative data like mobile usage for the unbanked), fraud detection (real-time transaction monitoring to prevent deepfake fraud), and back-office automation (streamlining loan processing and auditing). These can be categorized as follows:

Category	Specific Application	Description
Customer Experience	Chatbots & Virtual Assistants	24/7 support for balance inquiries, transfers, and bill payments.
	Hyper-Personalization	Tailored product offers based on individual spending habits.
Risk & Security	Fraud Detection	Real-time monitoring of transactions to block suspicious activity.
	Credit Scoring	Analyzing non-traditional data (e.g., utility bills) to assess creditworthiness.

Back-Office Ops	Process Automation	Automating data entry and document verification (KYC).
	Algorithmic Trading	Executing high-frequency trades based on market sentiment and data.

AI Adoption in Nepalese Banks

AI adoption in Nepal's banking sector is emerging, guided by the Nepal Rastra Bank (NRB)'s Artificial Intelligence Guidelines (drafted and finalized in late 2025). Private banks are leading with innovative tools like chatbots and hackathons, while government banks focus on digital transformation for inclusion and basic risk management. In Nepal, private sector banks are leading AI adoption. For instance, NIC Asia Bank and Nabil Bank use AI-powered chatbots for customer service and fraud detection, while Global IME Bank employs AI for personalized financial advice. Nabil Bank has integrated IBM Instana for AI-driven application observability, enhancing system performance and security. Government-owned banks like Nepal Bank Limited and Rastriya Banijya Bank are adopting AI more gradually, focusing on basic fraud detection and digital loan processing through mobile apps, as part of broader digital financial services initiatives. These examples illustrate how AI is bridging urban-rural divides by offering Nepali-language chatbots and smarter credit scoring for rural borrowers.

Application of AI related features in Nepalese Bank.

Bank Category	Bank Name	Key AI Applications/Examples	Details/Notes
Government	Rastriya Banijya Bank (RBB)	Fraud detection, transaction monitoring, customer analytics	Emphasized in strategic planning; supports digital banking excellence and secure payments under NRB guidelines.
	Agricultural Development Bank Limited (ADBL)	Credit scoring and risk management for farm loans	Uses alternative data (e.g., crop/weather patterns) for rural inclusion; aligns with National AI Policy 2025.
	Nepal Bank Limited (NBL)	Basic fraud detection, mobile banking alerts, AML compliance	Automates compliance checks; focuses on efficiency in extensive branch network.
Private	Nabil Bank	Nabina 2.0 AI chatbot; IBM Instana for system monitoring; personalized investment tools	Launched Nabina 2.0 in late 2025 for instant support; won Banker's Technology Award 2025 for open banking.
	Everest Bank Ltd.	Chatbots for 24/7 support; predictive analytics for loans; fraud detection	Staff training via partnerships; draws from industry AI trends for risk management.
	Global IME Bank	Hosted Nepal's first AI/ML Hackathon (2025); AI chatbots; ML for credit decisions and churn prediction	Hackathon encouraged fintech innovations; focuses on safer, personalized banking.
	NIC Asia Bank (and others)	Generative AI chatbot (e.g., Saathi); robotic process automation for back-office tasks	Pioneered generative AI chatbots; used for customer queries and efficiency.

Navigating the complexities: Associated Challenges and Risks of AI in Banking

“AI’s integration in banking creates opportunities, but also introduces challenges”

As the banking sector rapidly adopts artificial intelligence (AI), including generative AI (GenAI), it faces a complex array of challenges and risks. While AI drives innovation, efficiency, and growth, institutions must scrupulously address inherent vulnerabilities to maintain trust, compliance, and stability. Key concerns include data privacy, cybersecurity threats, algorithmic bias, regulatory uncertainty, explainability issues, and organizational hurdles. A 2025 IBM Institute for Business Value study found that 55% of banking and financial markets CEOs accept significant risks from automation for productivity gains, highlighting the need for balanced risk management.

Major Challenges and Risks of Using AI in Banking

1. **Data Privacy and Security:** Banks’ vast sensitive data makes AI a target for breaches, misuse, and advanced attacks (e.g., data poisoning, adversarial attacks). Mitigation involves encryption, access controls, anonymization, audits, customer consent, and GDPR compliance. In 2026, AI aids defense (real-time detection) but heightens vulnerabilities.
2. **Bias and Fairness in AI Models:** Algorithms can inherit biases from training data, causing discrimination in credit scoring, lending, and advice, risking legal issues and trust loss. Solutions include diverse datasets, regular audits, cross-functional development, human oversight, and explainability tools.
3. **Regulatory Compliance and Navigating Changes:** AI’s fast pace outstrips frameworks, with inconsistencies, copyright risks in training data, and new rules like the EU AI Act (high-risk systems from August 2026). Collaboration, transparency, and adaptive strategies are essential amid rising scrutiny and fines.
4. **Cybersecurity Risks:** GenAI boosts fraud prevention but expands attack surfaces and introduces issues like hallucinations (per 2025 EY survey). Holistic governance, security-by-design, and AI-driven defenses (e.g., anomaly detection) enable adaptation to threats.
5. **Outcome Accuracy and Explainability Challenges:** “Black box” models obscure decisions, hindering compliance and corrections; GenAI risks hallucinations. Human oversight, explainability tools, and quality data preparation are key for accountability in regulated banking.
6. **Legal Uncertainty and IP Issues:** Training on public data poses copyright risks; inconsistent regulations slow growth (IBM findings). Using proprietary data and ethical frameworks mitigates problems.
7. **Cultural and Strategic Challenges:** Adoption encounters resistance, misalignment, talent gaps, and cost-ROI balancing. Cultural shifts, upskilling, and ethical governance support effective implementation and trust.
8. **Ethical Implications and Limitations:** Broader issues encompass job displacement, socio-economic effects, and responsible data use. “Black box” opacity and unfairness necessitate ethical guidelines, evaluations, and inclusive development.

How Banks Should Approach AI: Best Practices for AI Adoption in Banking

Artificial intelligence (AI), including generative AI (GenAI), offers transformative potential for banking, enhancing efficiency, personalization, risk management, and revenue growth. However, successful implementation requires a strategic, responsible approach. As of early 2026, banks are shifting from pilots to enterprise-scale deployment, with GenAI adoption accelerating—78% of banks moved to tactical use in recent years, per IBM reports. Best practices emphasize ethical governance, robust models, talent development, and business alignment to balance innovation with risks like bias, compliance, and cybersecurity.

1. **Develop Robust, Explainable AI Models:** Prioritize accurate, reliable models with high-quality, unbiased data to prevent harmful outputs. Build in explainability from the outset—offering clear decision reasoning (e.g., credit scoring)—to satisfy regulations, foster trust, and support human oversight via interpretable algorithms and audit trails.
2. **Implement Ethical AI Guidelines and Governance:** Create industry-specific frameworks for fair lending, AML, fraud prevention, and equitable outcomes. Reduce bias, protect data privacy (anonymization, consent), and ensure fairness. Establish ethics committees, governance officers, adopt standards (e.g., NIST, EU AI Act), and integrate security-by-design (encryption, access controls) across the AI lifecycle.
3. **Invest in AI-Specific Training and Talent Development:** Provide targeted training to help employees understand tools, monitor outputs, address challenges, and maintain ethics. Emphasize AI as augmentation for hybrid intelligence. Roll out education for business and tech teams, reskill routine workers, and close talent gaps via hiring, upskilling, and partnerships.

Strategic Recommendations from IBM’s 2025 Global Outlook for Banking: IBM’s report outlines five key actions for embedding AI effectively:

1. **Adjust the Business Model for Digitalization —** Transform client servicing with embedded finance (banking anytime, anywhere), AI-enhanced advisory for new fees, and payments as data sources for ecosystem risk management.
2. **Drive Operational Efficiency with AI —** Target high-impact workloads, reimagine end-to-end processes for seamless digital experiences, and design hybrid cloud architectures for cost optimization.
3. **Renew Risk Management Culture —** Make every banker an AI risk manager through platform governance, prioritizing data confidentiality, security, compliance, and resiliency to mitigate biases and breaches.
4. **Implement Education Programs —** View AI as augmentation to empower staff in a transformed industry; accelerate reskilling to keep pace with innovation.
5. **Lead with an AI-First Approach —** Articulate clear strategies centering AI platforms in business and operations; innovate based on AI to differentiate from competitors.

Prerequisites for Using AI in Banking Sector

Successful AI integration requires strong foundations. The World Bank's 4Cs framework—connectivity, compute, context, and competency—is essential. Connectivity demands universal broadband; compute needs domestic data centers. Robust data governance: Data must be clean, centralized, and secure. Legacy system integration: Modernizing or bridging with APIs. Regulatory alignment: Compliance with laws like GDPR and Basel III baked in.

In Nepal, prerequisites include digital skills training and ethical guidelines per NRB. The ADB stresses affordable infrastructure and regulatory frameworks like data protection. Skills development is key, with <5% basic digital literacy in low-income countries. Policies should include bias mitigation and partnerships for governance, as per the OECD. The WEF emphasizes talent reskilling and responsible AI pillars. Ethical frameworks ensure fairness and transparency.

The Future of AI in Banking (2026 and beyond)

As of early 2026, artificial intelligence is transitioning from experimental pilots to enterprise-scale deployment in banking. Experts from SAS, McKinsey, Forrester, Backbase, and others predict that agentic AI — autonomous systems that plan, reason, and act — will dominate, potentially adding \$200–340 billion annually in value through productivity gains (McKinsey). While generative AI (GenAI) enhances personalization and efficiency, banks must prioritize responsible adoption to address ethics, bias, data privacy, and regulatory compliance (e.g., EU AI Act). Early adopters will gain competitive edges in hyper-personalized, seamless services, while laggards risk disruption from fintech and tech giants.

Future Trends

1. **Agentic AI and Autonomous Agents:** In 2026, “agentic AI” arrives—smart systems that partly run on their own. They handle customer requests, workflows, credit checks, and rules compliance. These agents guess what customers need, do tasks like transferring money, run operations without human help, and increase productivity by 20–60% (McKinsey). Banking shifts from fixing problems to preventing them using teams of AI agents.
2. **Hyper-Personalization and Predictive Experiences:** AI will study your spending, habits, and life changes in real time to give custom advice, products (like instant loan offers), and help. It moves banking from reacting to predicting needs, building loyalty and selling more.
3. **Advanced Conversational and Voice-Enabled Banking:** Smarter chatbots with better language skills become helpful assistants for questions, planning, and voice deals on smart devices. They offer round-the-clock support that feels human.
4. **Autonomous Wealth Management and Robo-Advisors:** AI robo-advisors will manage investments on their own, adjusting for your risk level, market changes, and goals, including life tips. Assets they handle will double fast (PwC).
5. **Enhanced Fraud Detection, Risk Management, and Compliance:** AI spots fraud and money laundering instantly, automates contract checks (like JPMorgan's COIN), follows rules, and prevents risks early, cutting losses.

6. **Embedded and Invisible Banking in Open Ecosystems:** AI blends into apps like shopping sites for easy “embedded” finance and instant global payments. Open banking speeds up personal touches across platforms.
7. **Operational Efficiency and Cost Reduction:** AI automates paperwork like loans and docs, slashes costs, and boosts front-office/investment work by 27–35% (McKinsey), freeing people for tough jobs.

Existing Legal Provisions related to Adoption of AI in Banking and Financial Sector

Licensed Institution(s) by Nepal Rastra Bank must also adhere to the following regulations, including any subsequent amendments:

- a) Nepal Rastra Bank (NRB) Artificial Intelligence Guidelines Other Secondary regulations
- b) Cyber Resilience Guidelines, 2023
- c) IT Guidelines, 2012
- d) The Privacy Act, 2075(2018)
- e) Other relevant laws or regulations issued by the regulatory or governing bodies

Nepal Rastra Bank (NRB) Artificial Intelligence Guidelines

As of December 30, 2025, the Nepal Rastra Bank (NRB), Nepal's central bank, has released the Artificial Intelligence Guidelines in December 2025. This document provides a regulatory framework for the responsible use of AI in the financial sector. Issued by the Banks and Financial Institutions Regulation Department, these guidelines guide NRB-licensed institutions toward ethical, transparent, and safe AI adoption while addressing emerging risks.

The guidelines respond to AI's rapid growth in banking, where institutions already use it for tasks like chatbots and fraud detection. NRB aims to balance innovation—enhancing efficiency, customer experience, and financial inclusion—with safeguards for stability, fairness, and data protection. The framework aligns with global standards but adapts to Nepal's context, including limited infrastructure and digital divides.

Scope and Applicability: The guidelines apply to all NRB-licensed institutions (LIs), including:

- 1) Class A commercial banks
- 2) Class B development banks
- 3) Class C finance companies
- 4) Class D microfinance institutions
- 5) Nepal Infrastructure Bank Limited
- 6) Payment System Operators (PSOs)
- 7) Payment Service Providers (PSPs)

They cover AI applications such as: 1) Credit scoring 2) Fraud detection 3) Customer service (e.g., chat bots) 4) Risk management 5) Compliance monitoring 6) Internal tools like document drafting or data analysis

Internal use of off-the-shelf AI tools (e.g., for summarization) faces lighter rules, but customer-facing or critical AI from third-party vendors requires full outsourcing procedures, including due diligence and board approval.

Key Objectives: NRB outlines these primary goals:

- Promote AI adoption to boost efficiency, innovation,

and accessible financial services, especially for underserved populations.

- Ensure transparency, explainability, fairness, and accountability in AI systems to protect customer rights and prevent discrimination.
- Mitigate risks, including operational, ethical, systemic, model, and cyber risks.
- Maintain financial stability and operational resilience.

Core Principles and Requirements: The guidelines emphasize a risk-based approach with these key elements:

1. Governance and Accountability Boards of directors and senior management hold ultimate responsibility for AI outcomes—even if algorithms generate decisions. Institutions must:
 - a) Develop a comprehensive AI strategy and governance framework
 - b) Form a cross-disciplinary AI steering committee (including business, risk, IT, legal, audit, and HR representatives)
 - c) Appoint at least one senior member with AI/technology risk expertise
2. Risk Management and Classification Institutions classify AI systems as high-risk or low-risk and apply proportional controls. They must:
 - a) Conduct regular penetration testing
 - b) Align with NRB's IT Guidelines (2012) and Cyber Resilience Guidelines (2023)
 - c) Address biases through non-discriminatory strategies and training data audits
3. Transparency and Customer Protection Customers receive notifications when AI influences decisions (e.g., loan approvals or fraud alerts), along with clear explanations. They can opt out of AI-driven services without losing essential access. AI-generated content (e.g., public communications) requires clear labeling.
4. Data Privacy and Security AI systems comply with Nepal's Privacy Act (2018). Robust measures protect data, prevent breaches, and handle incidents.
5. Reporting and Documentation Institutions submit annual reports on AI usage, risk controls, and customer impacts. They maintain detailed records of data sources, algorithms, and processes for audits. AI-related incidents (critical or non-critical) require reporting to NRB supervision departments.

Significance for Nepal's Banking Sector: These guidelines mark a proactive step for Nepal, where AI adoption lags behind global leaders but grows quickly in private banks (e.g., chatbots at Nabil or NIC Asia) and payment systems. They encourage innovation—such as AI for rural credit scoring or fraud prevention in digital payments—while preventing issues like algorithmic bias that could worsen inequalities.

By emphasizing board-level accountability and human oversight, NRB shifts AI responsibility from IT departments to leadership. This aligns with international practices (e.g., EU AI Act or Singapore's frameworks) and supports Nepal's Digital Nepal Framework.

In summary, NRB's Artificial Intelligence Guidelines provide a balanced, forward-looking framework that positions Nepal's financial sector to harness AI's benefits responsibly. They foster innovation for inclusion and efficiency while

prioritizing ethics, transparency, and stability in a rapidly digitizing economy.

Conclusion: "Artificial Intelligence as the Catalyst for the Future of Banking and Finance" has transformed banking from basic automation to advanced generative AI, improving efficiency, risk management, customer service, and decision-making. Its applications have reduced costs, increased accuracy, and enabled personalized financial services. However, AI adoption also raises challenges related to data privacy, bias, cybersecurity, and regulation. Addressing these issues requires ethical AI practices, strong governance, and updated regulatory frameworks.

Looking ahead, AI will further automate banking processes, enhance real-time risk monitoring, and support inclusive and sustainable growth. In conclusion, AI is not just a technological tool but a key driver of a more efficient, innovative, and customer-centric banking system when implemented responsibly.

References

- Accenture. (2025). Banking: The future is back—Trends shaping the industry in 2025. <https://www.accenture.com/content/dam/accenture/final/industry/banking/document/Accenture-Banking-Top-10-Trends-2025-Report.pdf>
- Asian Development Bank. (2025). Harnessing digital transformation for good: Asian development policy report. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/1050686/asian-development-policy-report-2025.pdf>
- EY. (2025). 14th annual EY/IIF global bank risk management survey. <https://www.ey.com/content/dam/ey-unified-site/ey-com/en-gl/insights/banking-capital-markets/documents/ey-and-institute-of-international-finance-bank-risk-management-survey-02-2025.pdf>
- Forrester. (2025). Predictions 2026: Banking and investing. <https://www.forrester.com/report/predictions-2026-banking-and-investing/RES185001>
- Government of Nepal. (2025). National artificial intelligence (A.I.) policy, 2025. Ministry of Communication and Information Technology. https://giwmscdnone.gov.np/media/pdf_upload/National%20AI%20Policy-Final_uxc94vg.pdf
- International Monetary Fund. (2025). The global impact of AI: Mind the gap (IMF Working Paper No. 2025/076). <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2025/04/11/The-Global-Impact-of-AI-Mind-the-Gap-566129>
- McKinsey & Company. (2025). Global banking annual review 2025. <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/global-banking-annual-review>
- Nepal Rastra Bank. (2025). Artificial intelligence guidelines. <https://www.nrb.org.np/bfr/artificial-intelligence-guidelines-%E0%A4%95%E0%A5%8B/>
- United Nations Development Programme. (2025). Human development report 2025: A matter of choice: People and possibilities in the age of AI. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2025>
- World Bank. (2025). Digital progress and trends report 2025: Strengthening AI foundations. World Bank Group. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-2115-8>
- World Economic Forum. (2025). Artificial intelligence in financial services. https://reports.weforum.org/docs/WEF_Artificial_Intelligence_in_Financial_Services_2025.pdf

The Wealth-Equity Gap: Assessing the Failure of Monetary Transmission in Nepal's Capital Market

Sayara Pokharel*

1. Abstract

Nepal is dealing with a strange economic contradiction: the nation's banks are overflowing with cash and foreign reserves are at an all-time high, yet the stock market (NEPSE) is completely stagnant. Normally, when banks have this much extra liquidity, interest rates drop and people rush to invest in stocks, but that connection has essentially snapped. According to the latest data from the Nepal Rastra Bank for early 2025/26, the country has fallen into a "liquidity trap." Because banks are worried about rising bad loans (NPLs) and investors have lost their confidence, all that extra money is just sitting idle instead of fueling the market or the wider economy.

2. Introduction

The stock market serves as a fundamental economic pillar by providing a regulated environment where securities like equities and bonds are exchanged between investors. Its essential function is to optimize the generation and distribution of capital, allowing both private corporations and public entities to secure long-term, non-debt funding for infrastructure, technological advancement, and organizational growth. This mechanism ensures that financial resources are efficiently channeled into high-yield industries, thereby stimulating national productivity. Furthermore, because investors react to future expectations, equity indices are widely regarded as reliable barometers of macroeconomic vitality; a bullish trend typically indicates economic expansion, whereas prolonged downturns often precede recessionary periods.

Despite its importance, the stock market especially within emerging economies remains highly susceptible to informational shifts and external disruptions. Price dynamics are rarely a simple reflection of individual firm performance; instead, they are shaped by a volatile combination of domestic policy changes, geopolitical stability, and fluctuating global economic. This intricate relationship between market indices and the broader economy has been a central theme in financial literature since the introduction of modern portfolio theory (Markowitz, 1952). While research typically links increased market risk to economic contractions, empirical findings often vary. This suggests that in smaller, developing markets, the capacity for stock prices to accurately mirror fundamental macroeconomic shifts may be constrained by specific local variables.

In the Nepalese context, the Nepal Stock Exchange (NEPSE) is becoming an increasingly vital vehicle for mobilizing household savings into productive investments. Although NEPSE historically exhibited lower volatility

due to restricted trading volumes, recent trends show a marked increase in price fluctuations driven by growing speculative behavior. The significance of this market to the national economy is underscored by its scale, with the market-capitalization-to-GDP ratio reaching approximately 148 percent by mid-2024. Consequently, maintaining a stable macroeconomic environment has become critical, as the health of the capital market is now inextricably linked to the financial stability and long-term development of Nepal.

The Nepal Stock Exchange (NEPSE) provides a critical case study, having exhibited dramatic swings from an all-time low of 163.4 points in 1998 July to a high of 2883.4 points in 2021 July (on consideration of year end data) amid major political changes.

In a functional economy, the stock market acts as a barometer of economic health.

Rising liquidity and falling interest rates typically signal a bullish trend as investors move capital from low-yield bank deposits to higher-yield equities. However, in Nepal (2025–2026), this transmission has stalled. Despite remittance inflows surging by over 31.4% and foreign exchange reserves hitting a historic NPR. 2979.81 billion (covering 16.4 months of imports), the NEPSE index has struggled to sustain growth remaining at 2487.18 in Mid-October, 2025. This paper identifies this phenomenon as the Wealth-Equity Gap: a structural disconnect where the country's growing external wealth fails to ignite internal capital formation.

3. Review of Literature

The study by Rajan Phaju (2025) utilizes the Toda-Yamamoto Granger non-causality approach to analyze Nepal's capital market dynamics from 1994 to 2023, revealing a critical "transmission mechanism" where investor confidence and market liquidity drive the NEPSE index, which subsequently acts as a leading indicator for GDP growth. While the research confirms that capital market development indirectly influences economic expansion through the stock index, it identifies a significant structural break in 2010 likely due to political and regulatory shifts that initially dampened economic momentum. The findings highlight a "Wealth-Equity" disconnect where the NEPSE index often moves independently of broader macroeconomic trends due to speculative motives and limited integration with the real economy, suggesting that liquidity alone is insufficient without strong investor sentiment and structural reforms. Ultimately, the study concludes that fostering a well-capitalized market with enhanced transparency and

* CA, Rastriya Banijya Bank

investor protection is essential for converting financial liquidity into sustained national economic transformation. Nishant Khanal, (2025) in his article mentioned that as the year 2025 concludes, the Nepal Stock Exchange (NEPSE) presents a paradox where a record 6.3 million digital trading accounts and a multi-trillion-rupee market capitalization mask a fragile structural reality. Rather than signaling healthy economic modernization, this surge is characterized as a "rational bubble" sustained by an unprecedented glut of "lazy capital" that has been diverted from a stagnant real estate market and limited industrial avenues into the secondary market. This decoupling is starkly evident in the banking sector, where systemic rot highlighted by Non-Performing Loans (NPLs) rising to 4.86 percent fails to trigger a valuation correction due to the excess liquidity that banks cannot productively lend. Drawing parallels to the speculative manias of the COVID-19 era, the current market is criticized for information asymmetry and "regulatory capture," particularly within the hydropower sector where low-quality assets are sold at a premium. Consequently, the NEPSE is portrayed not as an engine of growth, but as a wealth transfer mechanism that risks a sudden "Minsky Moment," potentially devastating middle-class savings and the national savings pool for years to come.

The study titled "Stock Price Synchronicity and Liquidity" by Chan, Hameed, and Kang (2012) investigates the relationship between the degree to which individual stock prices move in collaboration with the broader market and their subsequent trading liquidity. Using a comprehensive dataset of U.S. stocks from 1989 to 2003, the authors provide evidence for the "relative synchronicity" hypothesis, which suggests that higher stock price synchronicity often viewed as a lack of firm-specific information actually leads to improved liquidity by reducing the information asymmetry faced by market makers. The research demonstrates that stocks with higher synchronicity exhibit lower transaction costs, specifically smaller bid-ask spreads and reduced-price impact of trades, because the risk of trading against privately informed investors is diminished when stock returns are driven primarily by public, market-wide information. These findings remain robust across various liquidity measures and control variables, providing a unique perspective that emphasizes how the informational environment of a firm directly shapes its market microstructure and trading efficiency.

Marozva, (2020) underscores the deterministic role of both bank-specific and market-wide liquidity in driving

stock returns, particularly during periods of financial instability. By utilizing the Bank Liquidity Mismatch Index (BLMI) and the Aggregate Liquidity Mismatch Index (ALMI) within the framework of an augmented Fama-French five-factor model, the study demonstrates that higher bank-level liquidity buffers (BLMI) positively impact returns, aligning with Basel III recommendations for robust liquidity coverage. Conversely, market-wide liquidity (ALMI) exhibits a negative relationship with bank stocks, suggesting that high market liquidity increases opportunity costs and favors a contrarian investment strategy. Ultimately, these findings validate the inclusion of liquidity as a vital macro-prudential metric in asset pricing models, proving that managing liquidity mismatches is essential for navigating market spirals and mitigating the impact of global financial crises.

4. Conceptual Framework: The Three-Stage Transmission

Based on review of existing literature, in the normal scenario when there is influx of surplus remittance resulting in huge deposit collection, the market interest rate shrinks and investors are attracted to invest more in the capital market with available low margin lending rates. This phenomenon can be described in three stage equity transmission as below:

- Stage 1 (Liquidity Generation): Foreign remittance enters the banking system; Increase in Deposits.
- Stage 2 (The Interest Rate Phase): Excess liquidity; Decline in Interest Rates
- Stage 3 (Equity Transmission): Low interest rates; Higher demand for Shares (NEPSE).

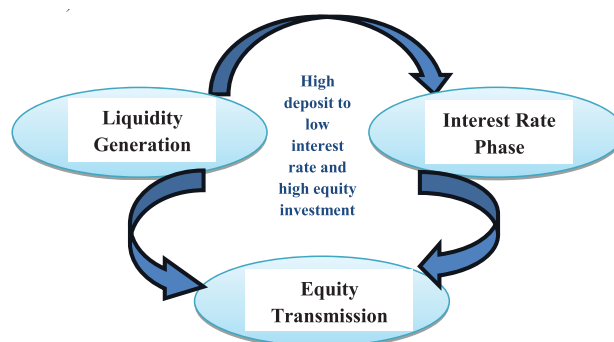

Fig : Three stage transmission of Equity

However, in the context of Nepal's economy, the normal chain of economic cycle seems to be broken with break in equity investment which has been presented below.

Tabular representation for existence of Equity Paradox in the context of Nepal

Theoretical Stage	Nepal's 2026 Status	Status as on Ashwin end 2082	Why it's Broken/Functional
Step 1: High Remittance and High Deposits	Functional	Remittance inflows increased 35.4 percent to Rs.553.31 billion in the three months of 2082/83.	Deposits are at record highs.
Step 2: High Deposits and Low Interest Rates	Functional	Weighted average deposit rate of commercial bank stood 3.85 percent and lending rate stood at 7.50 percent and weighted average 91-days treasury bills rate remained at 1.91	Rates are at a 4-year low.
Step 3: Low Interest Rates and High NEPSE	Broken	NEPSE index stood 2487.18 in Ashwin end, 2082	The Clog: Fear, NPLs, and lack of dividends, Political instability

Table: showing three stage analysis of equity transmission in the context of Nepal.

The economy is behaving like a powerful engine that starts perfectly but fails to move the wheels. It all begins with a massive wave of money sent home by workers abroad with remittances jumping over 35% as of Ashwin end, 2082 which has left our banks overflowing with cash and national reserves at an all-time high. This surplus has done exactly what one would expect: it crashed interest rates, making it cheaper than ever to borrow being average lending rate of commercial bank at 4 years low at 7.5%. Usually, this is the moment when everyone rushes into the stock market (NEPSE) to get better returns, but right now, that final connection is broken. We are stuck in a "liquidity trap" where, despite the cheap money, the crowd is staying away. People are simply too nervous about the rising number of bad loans in the banking sector and the general economic uncertainty to take the leap, proving that even record-breaking wealth can't jumpstart a market if the underlying confidence isn't there.

5. Data Analysis: Why the Pipeline is clogged

The 31-year trend analysis of selected macroeconomic indicators (Broad Money Supply (M2), Remittance, Nepse Index and T-bills rate 91 days) has been performed. The data has been considered taking natural log values of indicators chosen.

Trend Analysis

(below 3) and even dipped into negative territory around 2014, suggesting periods of high liquidity or specific monetary interventions.

Indicator Behavior

Indicator	Long-term Trend	Volatility	Growth Rate
Money Supply	Very Bullish	Very Low	Highest & Most Consistent
Remittance	Bullish	Low	High
Nepse Index	Moderate Bullish	Moderate	Moderate
91-day T-bill	Cyclical / Flat	High	Minimal / Occasional Negative

Table: showing trend analysis results on selected macro-economic indicators

The chart suggests that while the "real" indicators of liquidity (Money Supply and Remit) are growing rapidly, the stock market (Nepse) does not always react proportionally. This suggests that other factors such as investor sentiment, political stability, or the "opportunity cost" represented by the T-bill rate play a significant role

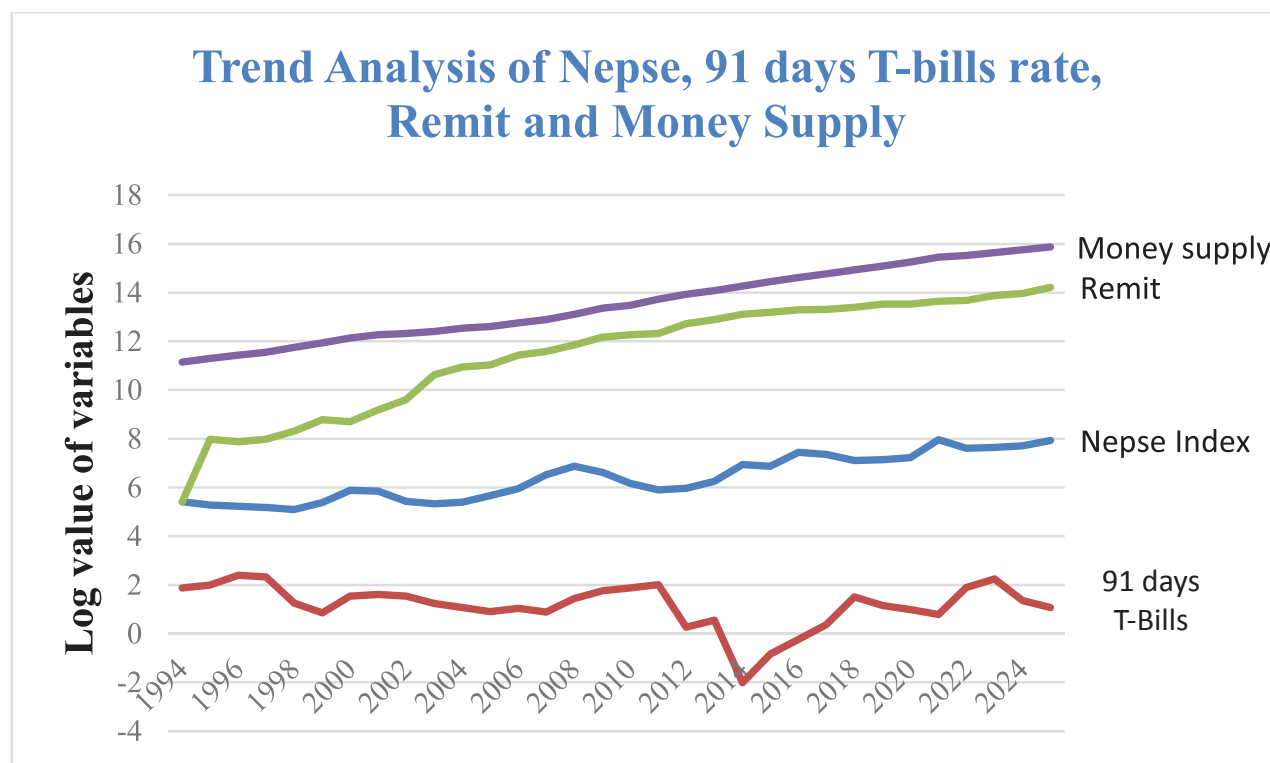

Fig: Trend Analysis of Nepse Index, 91 days T-bills rate, Remittance and Money Supply data of Nepal

Both Money Supply (M2) and Remittance show a strong, consistent upward trajectory over the entire 31-year period. This indicates steady expansion in the monetary base and a continuous increase in funds sent from abroad. While the Nepse Index shows a long-term upward trend, its growth is significantly flatter and more volatile compared to the money supply. It experienced notable dips around 2002, 2011, and 2018–2020 before reaching a peak around 2021. Likewise, the 91-day T-bill Average is the most volatile variable. It has generally remained low

in determining how that liquidity flows into the capital markets.

6. Conclusion and Recommendations

With reference to above study, the current fiscal year data reveals that while Stages 1 and 2 are functioning, Stage 3 is blocked by several "deadweight" factors. The primary reason for the "Wealth-Equity Gap" is that while liquidity is high, it is not "healthy" liquidity. The banking

sector which accounts for the majority of NEPSE's market capitalization is currently struggling with a dual crisis of surplus cash and deteriorating asset quality.

The major indicative reasons behind such gaps are as follows:

A. The NPL Barrier and Profitability Squeeze

The primary "clog" in the system is the health of commercial banks. As of late 2025, industry-wide Non-Performing Loans (NPLs) have climbed toward 4.86%. To cover potential defaults, banks are forced into aggressive provisioning, which has slashed net profits (18.78% collective drop in Q1 2025/26). Hence, Investors avoid banking stocks because they fear "Zero-Dividend" years, despite the banks being flush with cash.

B. The Interest Rate Paradox (Liquidity Trap)

Weighted average lending rates have dropped to 7.50%, yet private sector credit growth remains sluggish at 7.3%. In a "Liquidity Trap," even near-zero real interest rates fail to stimulate investment because of low business confidence. Investors are choosing to hold "lazy capital" in low-yield savings rather than risking it in a volatile market.

C. Shift in Asset Preference

Data indicates that instead of flowing into the secondary market, "migrant money" and excess liquidity are being diverted toward:

- Primary Markets: High-frequency IPOs and FPOs.
- Fixed Assets: A slow but steady return to real estate as a "safe haven."

D. The Cost of Borrowing vs. The Cost of Risk

By Mid-October 2025, the weighted average lending rate of Commercial banks dropped to 7.50%. In theory, this should have caused a massive surge in "Margin Lending" (loans against shares). Investors are not refusing to invest because money is expensive; they are refusing because the perceived risk of the banking sector's health is higher than the potential return on equity.

Hence, it can be concluded that Nepal is experiencing a structural failure of monetary transmission. Liquidity alone is no longer a sufficient driver for the stock market. The "Wealth-Equity Gap" will persist as long as the banking sector remains burdened by asset quality issues, volatile economy and lack of investors' confidence.

Recommendations:

A. Strengthening the Banking Sector & Managing Risk

Establishment of an Asset Management Company (AMC): Create a dedicated entity to purchase and manage Non-

Performing Loans (NPLs). This removes toxic assets from bank balance sheets, freeing up capital and allowing banks to resume healthy dividend cycles.

Introduction of "Dynamic Provisioning": Implement a forward-looking provisioning model that allows banks to set aside reserves during good times to cover losses during downturns. This helps manage NPLs more smoothly without suddenly wiping out their ability to pay dividends to shareholders.

B. Modernizing and Diversifying the Stock Market (NEPSE)

Reduction of Banking Sector Dominance: Move toward an "All-Equity Index" and actively encourage real-sector companies such as manufacturing, hydropower, and IT to list. Currently, banks make up over 60% of the index; diversifying this will make the market less sensitive to banking shocks.

Launch of the SME Platform: Implement a dedicated platform for Small and Medium Enterprises. This provides smaller companies with a path to public capital while giving investors more diverse options beyond the traditional heavyweights.

C. Government and Macroeconomic Coordination

Fiscal-Monetary Synchronization: Align Central Bank policies with government spending. The stock market lacks fundamental support when the "real economy" is slow, making it vital for the government to fix the 34.7% decline in Capital Expenditure seen in Q1 2025/26.

Capital Expenditure Reform: Streamline how the government spends its budget. Putting money into physical infrastructure and development projects creates a "trickle-up" effect that eventually drives corporate profits and stock prices.

References

- Phaju, R. (2025). Impact of Liquidity in Capital Market on Economic Growth in Nepal: A Toda-Yamamoto Approach. *Khwopa Journal (KJour)*, 7(1), 189-203.
- NishantKhanal(2025). Mirage of wealth , Kathmandu Post
- Chan, K., Hameed, A., & Kang, W. (2013). Stock price synchronicity and liquidity. *Journal of Financial Markets*, 16 (3), 414-438.
- Godfrey Marozva, C. F. A. (2020). Liquidity mismatch index and banks' stock returns. *International Journal of Economics and Business Administration*.
- Nepal Rastra Bank (www.nrb.org.np)

Comparative Study on Practices of Book Building Method in IPOs in Nepal & India

Kul Chandra Rijal*

Background

An Initial Public Offering (IPO) represents a significant milestone in a company's journey to raise capital. One of the most critical aspects of an IPO—for both the company and potential investors—is determining the appropriate pricing of the offering. IPOs can be priced using various methods, including fixed price offerings, book building, and auction pricing.

In a fixed price IPO, the company sets the offering price in advance, based on the par value of the shares, often with an added premium. In contrast, the book building method involves setting an indicative price range rather than a fixed price. This process includes a "roadshow," during which the underwriter presents the offering to institutional investors, who then submit non-binding indications of interest. After the book building process is completed, the company and the underwriter jointly determine the final IPO price based on the feedback received.

The book building approach enhances the price discovery process by encouraging active participation from both institutional and retail investors. It not only helps companies raise substantial capital but also promotes transparency and competitiveness through a structured bidding system. Widely regarded as one of the most effective price discovery mechanisms, book building has become a standard practice, originating in the United States. The fundamental assumption behind this method is that the underwriter possesses a superior understanding of market conditions and access to potential investors.

Book Building Method in Nepal

Section 2 of the Book Building Directives, 2077 defines the book building method as a price determination mechanism and procedure for securities issuance during an initial public offering (IPO) by a corporate body. Widely practiced in developed markets, this approach has recently started gaining ground in emerging economies as well. The ability to allow free pricing in primary market issues can serve as a strong incentive for companies to enter the capital market. A more flexible pricing mechanism—permitting companies to issue shares at a price higher than their net worth—would reflect their goodwill and market reputation built over the years. The traditional IPO system, based on the par value of shares, is now considered outdated, as most global stock exchanges abandoned this practice decades ago.

Introducing a free and fair pricing system for IPOs could eliminate one of the key barriers preventing real-sector companies from accessing capital markets. Recognizing

this need, Nepal has taken a significant step by introducing the book building mechanism through the promulgation of the Book Building Directives 2077 by the Securities Board of Nepal (SEBON), the apex regulator of the capital market.

According to Book Building Directives, 2077 the following are the major regulatory provisions for issuing an initial public offering through book building method.

Eligibility for Corporate Bodies to offer IPOs through Book Building

- The company should operate at a profit for the last 3 years.
- Approval from the AGM of the company to issue IPO through 'Book Building'
- Net worth per share should be 150 percent of the per share capital
- The company should have average or above average ratings from the rating agencies.

Qualified Institutional Investors (QIIs)

Qualified institutional investors are institutions approved and recognized by SEBON, who can participate in the book building process having net worth of 100 million rupees at minimum. Various QIIs are as follows.

1. Merchant Banks
2. Mutual Funds
3. Recognized Pension Funds
4. Financial Institutions established under special acts
5. Listed Companies
6. Securities Trader
7. A portfolio company incorporated with an objective of making investment securities
8. Other entities as approved by SEBON

Agreement with issuing & sales manager and stock exchange market

A body corporation willing to issue securities through book building method shall enter into an agreement with issue & sales manager licensed by SEBON and make an agreement with stock exchange market to carry out the works related to a book building method by an automated electronic system.

Creation of Initial Prospectus, Conduct Discussion Program and Receive Intent Price

A body corporate is obligated to engage in collaborative consultation with an appointed issue and sale manager to prepare an initial prospectus. Subsequently, the

* Acting Assistant Manager, Nepal Stock Exchange Limited (NEPSE)

corporation is mandated to conduct a discussion program centered around the initial prospectus by inviting qualified institutional investors. During this, the corporation is seeking feedback from qualified institutional investors regarding the initial prospectus, including minimum numbers to be purchased, intent price and its valuation method with the support of an issue and sale manager.

Issuing company shall, receive intent price for purchase, require obtaining at least 10 letters of intent from QIIs, in case letter of intent are not received in accordance with stipulated number of QIIs, company may solicit letter of intent by revising the projected price. Intent price submitted by QIIs is kept within the limit of threshold price, shall have to compulsorily participate in bidding process.

Determine Threshold Price and Submit Application to the SEBON

A body corporate is required to set the base price of securities after reviewing the intent price received from QIIs subsequently, the determination of the threshold price for securities will follow the establishment of the base price. The upper threshold price is calculated by adding 20 percent to the base price, and the lower threshold price is determined by subtracting 20 percent. An application must then be submitted to the Board specifying the threshold price along with a prospectus for the registration and issuance of securities through the book-building method.

The Bidding Process

An issue and sales managers publish an offer document

inviting all QIIs to participate in the bidding process within 10 days at minimum from the approval date of prospectus from SEBON. QIIs shall make an application within the threshold of selling price and not make a bid offer quoting a lesser number of securities and price than that of letter of intent. Any QIIs shall make a bid offer not exceeding 20 percent than the total securities issued. Any QIIs shall not participate in a bidding process, if it bears conflict of interest with the body corporate. QIIs shall deposit all the money in the bank account of issue bank, or hold in the account of applicant, or a good for payment cheque.

Cut-off Price Determination and Allotment of Shares to QIIs

To determine the cut-off price for securities issued to qualified institutional investors, the stock exchange market will run an automated electronic bidding system to assess and set this price. The selection of successful bidders will then commence, prioritizing bids from the highest to the cut-off price, representing the minimum amount for which shares will be sold. If the bid price from a qualified institutional investor is lower than the cut-off price, the allocation of securities will not be granted to that investor. In situations where the available securities are insufficient to fulfill all applicants' requests at the cut-off price, allotment will occur on a pro-rata basis.

As an illustration, consider the book building process of ABC Company that plans to issue shares. If QIIs are allocated 10,00,000 shares, and applications are received through a bidding process, cut-off price will be determined based on the table below:

S.N.	No. of QIIs	Bid Price	No. of Shares Bided	No. of Shares Allotted	Remarks
1	3	250	50,000	50,000	
2	7	245	150,000	200,000	
3	10	235	200,000	400,000	
4	17	230	250,000	650,000	
5	15	228	295,000	945,000	
6	18	225	500,000	1000,000	Remaining 55,000 shares shall be allotted to 18 applicants on a pro-rata basis
7	16	220	300,000	—	Not allotted due to bid price is below the cut-off price
8	20	218	350,000	—	Not allotted due to bid price is below the cut-off price

The cut-off price is set Rs 225 when the entire issuance of securities is fully subscribed by QIIs bidding between Rs 250 to Rs 225

Public Issuance at 10% Below Cut-off Price

Upon determining the cut-off price and allocating shares to QIIs, the company proceeds to issue securities to the public, offering a 10 percent discount from the cut-off price. Throughout the securities allotment process, each applicant is entitled to apply and allots a minimum of 50 shares.

Miscellaneous

Companies are willing to issue securities through book building methods for the public require to underwrite securities, except for the securities to be issued QIIs. Relevant issue and sales manager shall underwrite at least five percent of securities out of the total underwritten. The company may invite application through a sealed

quotation method until the automated electronic bidding system comes into operation.

Following the implementation of these directives, Sarbottam Cement Limited became the first company in Nepal to issue 6,000,000 shares to the public through the book building method. Of these, 40% (2,400,000 units) were allocated to Qualified Institutional Investors (QIIs), while the remaining 60% (3,600,000 units) were offered to the public. Subsequently, Reliance Spinning Mills Limited also initiated the IPO process through book building. However, the process was halted for long time in response to complaints from investors and oversight agencies. Concerns were raised over legal, procedural, and technical aspects—particularly around the fairness and accuracy of share pricing. Considering these controversies, SEBON has announced its intention to revise the existing regulations and guidelines related to the book building method. Recently, the issue process of IPO of Reliance Spinning

Mills Limited completed with the verdict of court amid the controversies.

Analysis of IPO of Sarbottam Cement Limited through Book Building Method

According to the Securities Registration and Issue Regulations, 2073 (seventh amendment), and based on the main provisions of the Book Building Guidelines, 2077, Sarbottam Cement Limited has completed the following activities to carry out the Initial Public Offering (IPO):

Interaction (Road Show) Program

In accordance with Clause 7 of the Book Building Guidelines, 2077, the organized institution, Sarbottam Cement Limited, allocated 40% of the total 6,000,000 shares it intended to publicly issue, 2,400,000 shares—to Qualified Institutional Investors (QIIs), and 60%—i.e., 3,600,000 shares—to public investors. With the guidance of the issue and sales manager Global IME Capital Limited, and co-issue and sales managers NIMB Capital Limited and Prabhu Capital Limited, the company prepared the preliminary prospectus and organized a discussion program involving QIIs on 2079/03/19.

As per Clause 8 of the Book Building Guidelines, 2077, after conducting the interaction program, the company needed to receive Letters of Intent from at least 10 QIIs to ensure the full sale of securities allocated to them. Sarbottam Cement Limited received 65 letters of intent, and based on these, it determined the base price of Rs 501 per share. According to the guidelines, the upper price limit was set by adding 20% to the base price and the lower limit by reducing 20%, resulting in an initial price range of Rs 501 to Rs.751.25. The prospectus, including this pricing range, was submitted to the regulatory body, the Securities Board of Nepal (SEBON), for approval.

Securities Issuance and Price Revision

On 2079/12/09, SEBON directed the company to revise the price range and resubmit the prospectus considering the overall market situation. In response, Sarbottam Cement Limited held its 154th board meeting on 2080/02/01 and revised the price range to Rs 401 to Rs 601.50. The revised prospectus was submitted to SEBON for approval. After receiving approval of the revised prospectus, as per Clause 11 of the Book Building Guidelines, 2077, 2,400,000 shares allocated to QIIs were offered through the Nepal Stock Exchange's bidding system for four working days—from 2080/08/06 to 2080/08/10.

Cut-off Price Determination

During the bidding period conducted via NEPSE's bidding platform, 41 sealed bids were received. On 2080/08/12, in the presence of representatives from Nepal Stock Exchange, CDS and Clearing Ltd., Office of the Company Registrar, the issuing company (Sarbottam Cement), issue managers (Global IME Capital), co-issue managers (NIMB Ace Capital and Prabhu Capital), participating QIIs, and journalists, the sealed bids were opened.

One bid was disqualified for applying for fewer shares than mentioned in its letter of intent, as per the guidelines. The remaining 40 bids were considered for allocation. The 2,400,000 shares were fully subscribed with bids ranging from Rs. 406 to Rs. 401. Based on the bids, the cut-off price was determined to be Rs. 401. The 15 investors who bid above the cut-off price were allotted shares as per their demand, while the remaining 25 investors who

bid at the cut-off price received shares on a proportional basis.

Public Share Offering

According to Clause 14 of the Book Building Guidelines, 2077, shares for the public were priced at a 10% discount from the cut-off price of Rs. 401, resulting in an issue price of Rs. 360.90. A total of 3,600,000 shares was offered to the public, with a minimum application of 50 shares per applicant. The offer received an overwhelming response, with applications exceeding the available shares by 18.20 times. Shares were allocated to the public through a lottery system. The company's shares have now been listed and are being actively traded in the secondary market of the Nepal Stock Exchange.

In the context of Nepal, the book building method holds promise in attracting real-sector companies to the capital market. However, it also presents challenges for individual investors. The requirement to apply for shares priced above face value, combined with a minimum application threshold of 50 units, may pose financial hurdles for small investors. Limited access to funds could deter retail participation, potentially affecting the broader inclusiveness of the IPO process under this mechanism.

Sarbottam Cement Limited became the first real-sector company in Nepal to conduct an IPO through the book building method, thus paving the way for other companies from the real sector to enter the capital market. However, during the process, some procedural errors and shortcomings were noted by media and investors. Therefore, in the future, regulatory bodies and all market participants must ensure that the book building process is made more technology-friendly, efficient, and transparent to encourage real-sector companies to enter the capital market.

Book Building Method in IPOs in India

The introduction of book building method in India in 1995 followed the recommendation of expert committee appointed by SEBI under Mr. Y.H. Malegam "to review the existing disclosure requirements in offer documents," two of the terms of reference being "the basis of pricing the issue" and "whether substantial reduction was possible in the time taken for processing applications by SEBI." The committee recommended and SEBI accepted in November 1995 that book building route should be open to issuer companies, subject to certain terms and conditions.

SEBI Guidelines define book building process undertaken by which a demand for the securities proposed to be issued by a corporate body is elicited and built up and the price for such securities is assessed for the determination of quantum of such securities to be issued by means of notice, circular, advertisement, document or information memoranda or offer document.

In November 1999 the HCL Technologies had raised capital through IPO by book building method and investors gave an enthusiastic response. It was first Indian IPO to adopt the book building process and the issued was highly oversubscribed by 27 times. This was even though the company revised its original price band of Rs 450-540 to Rs 500 -580. The final price was Rs 580 for the shares. Since then, book building has become a common practice in India for IPOs, benefiting both companies and investors by making the process more transparent and efficient.

During the year 2024/25, India capital market saw 78 IPOs being concluded through book building route worth amounting INR 162,386.66 Crore.

Major regulatory provisions and process of book building route of IPO in India

Securities And Exchange Board of India (SEBI), apex regulator of Indian capital market provides the process and guideline for conducting issue of securities through book building method by making legal framework through SEBI (Issue of Capital and Disclosure Requirements) Regulations 2018. The regulations for conducting an issue of securities through the book-building process outline the following key requirements:

Book Building Types

- A 100% Book Built Offer is fully allocated through the book-building process. In this method all IPO shares are offered through bids. This method relies entirely on investor demand to set the price of offerings.
- Under the 75% Book Building method, a company allocates 75% of the shares via book building route & the remaining 25% to the institutional investors at a fixed price. This provides a mix of price discovery and stability.

IPO Eligibility Criteria

Profitability Route (Entry Norm I)

The companies must meet all the following conditions in terms of profit standards to be eligible for an IPO through this route:

- The company should have net tangible assets of at least Rs 3 crores in each of the three preceding years.
- For fresh issues (not Offer for Sales) of the above Rs 3 crores of tangible assets, not more than 50% should be cash or cash equivalent.
- The company should have an average operating profit (before tax) of at least Rs 15 crore in any of the three years out of the last five years.
- In the event of a name change, 50% of the revenue generated in the previous year should be from the business carried on under the new name.
- The issue size should not exceed five times the net worth of the company before the issue (pre-issue).

Qualified Institutional Buyer (QIB) Route (Entry Norm II)

The QIB route is an alternative route developed by SEBI for genuine, capable and legitimate companies that are unable to meet strict profitability parameters. The companies going for IPO through the QIB route must ensure that:

- IPO through the book-building process.
- Allocate at least 75% of the net offering to qualified institutional buyers.
- Refund of IPO subscription money if the minimum allotment requirement is not met.

Qualified Institutional Buyers (QIBs)

- a mutual fund, venture capital fund, alternative investment fund and foreign venture capital investor registered with the SEBI
- a public financial institution
- a public financial institution

- a scheduled commercial bank
- a multilateral and bilateral development financial institution
- a state industrial development corporation
- an insurance company registered with the Insurance Regulatory and Development Authority of India
- a provident fund with minimum corpus of twenty-five crore rupees
- a pension fund with minimum corpus of twenty-five crore rupees
- systemically important non-banking financial companies

Appointment of Lead Managers

The issuer must appoint one or more merchant bankers as lead managers, whose names must be disclosed in both the draft and final offer documents. If there are multiple lead managers, their respective roles and responsibilities must be clearly defined. The primary responsibility of lead managers, also called lead book runners, is building the book. Book runners may also appoint intermediaries who are registered with SEBI and permitted to carry on activity as an underwriter and as syndicate member.

Underwriting

The entire offer other than the promoters' contribution and allocation to permanent employees must be fully underwritten by the lead managers, with syndicate members serving as sub-underwriters. Contracts for underwriting must be finalized prior to the submission of the prospectus. In the prospectus, specifics of the underwriting arrangement, such as the number of shares underwritten, must be disclosed. If there is a shortage of subscriptions, it is the responsibility of the senior managers to make up the difference.

Agreement with Stock Exchange Market

For book building, the issuer must reach an agreement with one or more publicly traded exchanges that provide electronic tendering systems. In addition to delineating the rights, responsibilities, rights, and obligations of the issuer and the stock exchange, this agreement may encompass dispute resolution provisions.

File Draft Red Herring Prospectus (DRHP)

The draft prospectus containing all the disclosures except that of price and the number of securities to be offered to the public filed by lead merchant banker with the SEBI. DRHP basically tells potential investors about the company's business, financials, risks and details of IPO. After receiving the DRHP, SEBI reviews and provides comments/modifications within 21 days. After making necessary modifications and getting final observations, the issuer goes to public.

The Price Band Determination and Bidding Process

The issuer in consultation with book running managers lead (BRLM) the price band. The price band consists of a ceiling/ cap and a floor. The cap cannot exceed 20% of the floor. The actual pricing would then depend upon the bids received. For instance, a price band has been fixed for Rs 20 to Rs. 24 per equity share. The price band must be published in advertisement and Red Herring Prospectus (RHP). The bidding opens normally for 3-5 days for Qualified Institutional Buyers (QIBs), Non-institutional Investors (NIIs) and Retail Investors. Investors are required

to bid on the price band and disclose the number of shares they are willing to buy. The price band can be revised during the bidding period, provided the maximum revision on either side shall not exceed 20 %. i.e. the floor of price band can move up or down to the extent of 20 per cent of the floor of the price band disclosed in the red herring prospectus.

The bidding process shall be conducted through an electronically linked transparent facility provided by stock exchanges. The lead managers must ensure that syndicate members have sufficient infrastructure for timely data entry of bids, with at least one electronically linked terminal available at each bidding center. During the bidding period, applicants can place bids through stockbrokers, self-certified syndicate banks, registrars and share transfer agents, or depository participants. Applications must be supported by a blocked amount. In the bidding process BRLM collects the information which includes the number of shares bid, bid prices and categories of investors. This data helps to build the book of demand.

Price Discovery and Finalization

The Issuer, in consultation with the lead managers, shall determine the final Issue price based on the bids received. Once the final price is determined, the number of specified securities to be offered or the Issue size will be finalized. All bidders whose bids are at or above the final Issue price will be considered for allotment of the specified securities. A copy of the prospectus, which shall include the price and the number of specified securities, shall be filed by the Issuer with the Registrar of Companies.

For instance, a price band has been fixed of Rs 20 to Rs 24 per equity share. The issue size is 3,000 equity shares and five bids are received as shown in the table below. A graphical representation of consolidated demand and price would be made available at the bidding centers during the bidding period. The illustrative book given below shows the demand for the shares of the Company at various prices and is collected from bids from various investors.

Bid Quantity	Bid Price (Rs)	Cumulative Quantity	Subscription (%)
500	24	500	16.67
1000	23	1500	50.00
1500	22	3000	100.00
2000	21	5000	166.66
2500	20	7500	250.00

Price discovery is a function of demand at various prices. The highest price at which the issuer can allot the desired number of equity shares is the price at which the book cuts off i.e. Rs. 22 in the above example.

Allocation of Shares

The allocation of shares will be as follows: at least 35% will go to retail individual investors, at least 15% will go to non-institutional investors, and up to 50% will be allocated to qualified institutional buyers (QIBs), with 5% of this reserved for mutual funds. If there are any unclaimed shares in the retail or non-institutional categories, they can be reallocated to other categories. Additionally, mutual funds can also receive shares from

the remaining allocation for QIBs beyond the 5% reserved for them. If the issue is oversubscribed, excess money is refunded to bidders. Allotted shares are credited to the demat accounts.

Listing Shares on Stock Exchange Market

After successful completion of allocation of shares to successful bidders, the company's shares are listed on stock exchanges for secondary trading within 6 working days of IPO closing (T+6 timeline as per SEBI Guidelines)

Lock-in Period

According to SEBI (Issue of Capital and Disclosures Requirements), 2018 outlined in Regulation 16 and 17 has following provisions for lock-in period for IPOs shares through book building.

Category	Lock-in Period
Promoters (Minimum 20%)	3 Years
Promoter (Holding > 20%)	1 Years
Pre-IPO Shareholders	6 Months
Anchor Investors	30-90 Days
Retail/QIB/NII	No Lock-in
ESOP/Employees Quota	Usually No Lock-in

Evolution & Gradual Development of Book Building Method in IPOs in India

India has adopted US book building procedure; there is a difference in the process of the two countries. The difference lies, primarily in the way shares are acquired. In the US, the process is carried out at an institutional level, who in turn distribute shares to their retail clients. But in India, direct retail participation is given importance. A good indication of this is the timely amendment in norms by SEBI for equity allocation via the book building route. Through timely amendments in book building legal and procedural guidelines, the process in India is very transparent. All investors can see on an hourly basis where the book is being built before applying. Therefore, no asymmetry as far as information dissemination is concerned. The biggest advantage of book building is that it enables investors to play a pivotal role in transparent price discovery by offering bids. It helps to almost eliminate the scope for price rigging and manipulation by issuer. SEBI make gradual amendments to book building guidelines throughout the period are as follows.

SEBI has reduced the allocation of shares to QIBs. Prior to amendments, QIBs allotted up to 60% shares, which now stands reduced to up to 50%. Also, another change was the definition of retail investors, which previously meant those investors who bid for less than 1,000 shares. However, the definition now stands changed to an investor who bids for shares less than INR 100,000 worth. Another positive step taken by SEBI is the setting up of a price band, which will assist the retail participants in placing their bids. This would act as good guidance for the retail investor in placing the bid, as the previous method had a flaw in the sense that a floor price was fixed below which the bidder was not allowed to bid while there was no upper limit to the bid price.

Another change includes the introduction of a 15% greenshoe option for IPOs adopting the book building route in case of an oversubscription of the issue. The

greenshoe basically gives the issuer company the right to allocate an additional 15% of equity. This could help reduce the price volatility post listing of the security. Moreover, the decision to reduce the listing period interval from 15 days to 6 days after the date of the allotment ensures that the investor's money does not remain locked in for a longer period. Another welcome change to safeguard the investor interests includes making the board of directors of the company more responsible towards what they state in the book building document. Also, the CFO of the company must authenticate the financial statements stated with the document.

In India, the evolution of the book building system has been very promising and encouraging. The book building system in its system in its current form and practice is clearly the most acceptable format among issuers and lead managers. Like every system, book building may not be full proof or completely flawless; however, there is always scope for improvement based on the feedback/experience gained over a period.

Book Building Method in IPOs in Nepal: Way Forward

Facebook is one of the companies that used the book building method to issue its shares. Before Facebook's IPO issuance on May 18, 2012, the book building process was used to determine how much the stock was worth before it was sold to the public. The investment banker appointed for such an issue was Morgan Stanley and the price band fixed was USD 28 to USD 35 a share, however looking at the high demand, the price band changed to USD 34 to USD 38. The book building method of price discovery mechanism dominates IPO and FPO issuance worldwide. Relative to other IPO issuance mechanisms such as fixed prices, tender, auction, public offer method, book building is recommended by major stock exchanges and regulators as it is the most efficient mechanism to price securities in the market.

Having realization of its benefits Nepalese capital market started book building methods in IPO but market participants seen its practices suspiciously and is yet to be ready for book-building pricing since there is a poor level of awareness among general investors followed by inadequate regulatory frameworks in the primary market, the inadequate platform of online system for bidding public issue and poor credibility of information disclosure system in the capital markets. Regulatory capacity for supervision followed by intermediary capacity like merchant bankers, stock exchange, credit rating agencies, etc. and issuer's concerns, has become the most dominant factors of market readiness for implementing book building pricing in the context of Nepal. It indicates that when these factors become influential then the market could be efficient to adopt a book building pricing mechanism.

Recommendations

Recommendations to Improve the Efficiency of the Book Building Method in Nepal (Based on Global and Indian Capital Market Best Practices).

Enhance Regulatory Clarity and Predictability

The Securities Board of Nepal (SEBON), as the apex regulator of the Nepalese capital market, should regularly update and refine book building directives in line with market feedback and international best practices. Clear and precise regulations are essential to minimize confusion

among issuers, investors, and merchant bankers, thereby streamlining the overall process.

Broaden Investor Participation

Efforts should be made to expand participation beyond Qualified Institutional Investors (QIIs) to include retail investors in the price discovery process. A broader and more diverse investor base enhances price discovery and minimizes the risk of market manipulation. Tax incentives and simplified compliance procedures could be introduced to encourage active participation from issuers, institutional investors, and the public.

Improve the Price Discovery Mechanism

Nepal's current book building mechanism often falls short of reflecting true market demand due to limited investor participation. To enhance accuracy, the introduction of anchor investors and a transparent bidding window is recommended. SEBON should consider mandating the regular disclosure of bid prices and quantities during the book building period through an efficient, transparent, and electronic platform.

Capacity Building for Stakeholders

Targeted training and development initiatives should be implemented for regulators, operators, merchant bankers, underwriters, and issuers to build their expertise in book building processes. SEBON can collaborate with national and international capital market institutions, research organizations, and training agencies to organize regular workshops, seminars, and training programs on global developments and legal frameworks related to book building.

Digitization of the Book Building Process

The current manual bidding process introduces delays, errors, and opportunities for manipulation. To ensure transparency and efficiency, SEBON and NEPSE should expedite the development of a centralized electronic book building platform integrated with CDS and Clearing Limited. This online system would enable all investors to track real-time bidding data, including prices and quantities—prior to making investment decisions.

Investor Awareness and Education

A significant number of Nepalese investors are unfamiliar with or skeptical of the book building process due to a lack of awareness and an ingrained preference for fixed-price IPOs. SEBON and related authorities should launch comprehensive investor education campaigns to explain the workings, benefits, and rationale of the book building method. These campaigns can leverage social media, webinars, roadshows, and public awareness programs to build trust, improve transparency, and encourage participation.

Benchmark Against Global Best Practices

To enhance the effectiveness and transparency of Nepal's book building method, SEBON should actively study and adopt best practices from other countries, particularly India, Malaysia, and Bangladesh, where book building has been successfully implemented. Tailoring these practices to Nepal's unique market context will help strike a balance between operational efficiency and broader investor engagement.

Underwriting

According to book building directives, 2077 issuer willing

to issue securities through a book building method for public require to underwrite the securities, except the securities to be issued to the QIIs. In context of Nepal, need to underwrite all securities issued to public to provide a mechanism for ensuring the shares are sold, even if investor demand a low and it mitigates risk for the issuing company.

Moral Discipline

To safeguard the interest of investors and foster efficiency and transparency in book building in IPOs, regulators make a stringent provision for the board of the issuer more responsive and liable towards what they state in the book building documents (prospectus). Similarly, the chief executive officer or the chief financial officer of an issuer will certify all disclosures in the offer document

Conclusion

Book building stands as a fundamental method in the world of securities offerings, particularly in the context of Initial Public Offerings (IPOs). Its significance lies in its ability to facilitate the fair determination of security prices and allocation of shares, ensuring transparency and efficiency in the market. Book building process has become increasingly prevalent in recent years, reflecting its growing importance in the world of securities offerings. It can be said that book building and public issues are important mechanisms within the securities market, fostering transparency, efficiency, and investor participation. While book building facilitates the fair determination of security prices and allocation of shares, public issues serve as essential avenues for companies to access capital from the public. Together, these processes play a crucial role in the growth and development of the financial ecosystem, enabling businesses to expand,

innovate, and create value while providing investors with opportunities to participate in wealth creation. As regulatory frameworks continue to evolve to uphold investor protection and market integrity, book building and public issues remain integral components driving the dynamism and resilience of the securities market.

References

1. www.nepalstock.com.np
2. www.sebon.gov.np
3. www.globalimecapital.com
4. www.sharesansar.com
5. www.bizmandu.com
6. www.sarbottamcement.com
7. www.sebi.gov.np
8. www.bajajfinserv.in
9. www.gyan.meneymitra.com
10. A. Rupali, Regulatory Compliance in Public Issues and Book Building Methods: A Comprehensive Examination. International Journal of Research Publication & Reviews. Vol. 5. May 2024.
11. Gurung, J.B. (2021). Market Readiness for Book Building Pricing in Nepal. SEBON Journal, VIII (1), 34-47.
12. Book Building Directives, 2077
13. Securities Registration & Issuance Regulations, 2073
14. SEBI (Issue of Capital and Disclosure Requirements) Regulations 2018
15. Annual Publications of Securities Board of Nepal (SEBON)

Digital Banking and Customers: A New Relationship in Our Hands

Rahul Karn*

Background

Imagine a world where we never have to stand in a long bank queue, fill out endless paper forms, or wait several days to transfer money to our family members. This situation, which once felt like a distant dream, has now become a daily reality. This transformation has been made possible by digital banking. Digital banking refers to the delivery of banking services through digital channels such as mobile applications, internet platforms, computers, and automated systems. It allows customers to perform almost every banking activity—such as opening accounts, transferring funds, and paying bills, applying for loans, or checking balances—without physically visiting a bank branch. In today's fast paced world, where time is one of the most valuable resources, digital banking has emerged not merely as a convenience but as a necessity.

The concept of digital banking represents a fundamental shift in how banks and customers interact. Traditionally, banking was centered on physical branches, fixed working hours, and manual processes. Customers were required to adapt to the bank's schedule and procedures. Digital banking has reversed this relationship. Now, banking adapts to the customer's lifestyle, preferences, and needs. This change has significantly reshaped customer expectations and has redefined the role of banks in modern society. In developing countries like Nepal, digital banking plays an even more critical role. Geographic challenges, limited infrastructure, and a large rural population make it difficult to provide traditional banking services everywhere. Digital platforms have bridged this gap by bringing banking services directly into the hands of people, regardless of their location. As a result, digital banking has become a powerful tool for financial inclusion, economic growth, and social development.

Benefits of Digital Banking for Customers

Digital banking has transformed the traditional customer–bank relationship by empowering individuals with greater control, flexibility, and confidence in managing their finances. Unlike conventional banking systems that relied heavily on physical branches and manual intervention, digital banking places customers at the center of financial decision-making. The benefits extend beyond convenience, shaping how customers interact with financial institutions and perceive trust, security, and service quality.

- **Empowering Customers with Control and Autonomy:** One of the most profound benefits of digital banking is the shift in control it brings to the customer. Traditionally, customers had to rely heavily on bank

officials to perform even basic tasks such as fund transfers, account updates, or statement requests. With the advent of digital banking platforms, customers can now independently manage a wide range of financial activities without intermediary assistance. This autonomy enhances customer confidence and encourages active financial management (Shukla, 2024).

- **Unrestricted Access — Banking Anytime, Anywhere:** One of the greatest advantages of digital banking is its ability to overcome the traditional limitations of time and place. Digital banking systems provide customers with 24/7 access to financial services, enabling them to conduct transactions at any time—whether during nights, weekends, or holidays—without visiting a physical branch. This accessibility is especially critical for individuals in remote areas or those with unpredictable schedules. Numerous studies indicate that continuous accessibility is a major driver of digital banking adoption and customer satisfaction (Poudyal, 2025). This uninterrupted access not only increases convenience but also provides flexibility that aligns with modern lifestyles, where financial needs can arise at any moment.
- **Enhanced Speed and Operational Efficiency:** Digital banking dramatically speeds up financial transactions. Traditional processes such as fund transfers, balance inquiries, and updating passbooks, which used to take hours or days, are now completed in real time through digital platforms. Real-time banking not only improves operational efficiency but also enhances the overall customer experience by minimizing delays and human intervention. Research has shown that the speed of service and quick response times are essential factors in customer satisfaction with digital banking services (Shukla, 2024).
- **Convenience and Usability:** User-friendly interfaces of mobile banking apps and internet platforms make digital banking highly convenient—even for customers who are not technologically adept. Features such as saved beneficiaries, one-click payments, automated alerts, and dashboard summaries reduce the cognitive burden on users and streamline daily financial tasks. This ease of use is a key determinant of adoption and satisfaction. Studies indicate that perceived ease of use significantly influences customer behaviour and willingness to adopt digital banking services (Poudyal, 2025).
- **Cost Effectiveness for Customers:** Digital banking reduces operational expenses for financial institutions

* Assistant Manager (IT), Rastriya Banijya Bank

due to the elimination of physical infrastructure and manual processes. Many of these cost savings are passed on to customers in the form of lower transaction fees for online services compared to over-the-counter alternatives. In addition, customers save on indirect costs, such as travel expenses and time spent commuting to branches, which further increases the attractiveness of digital banking services (Rif'atul Wakhidah et al., 2024).

- **Personalization and Tailored Services:** Digital banking platforms collect and analyze user data (with consent) to offer personalized financial products and services. For example, customized loan recommendations, tailored savings plans, and targeted investment suggestions can be delivered based on individual transaction histories and behaviour patterns. Personalization not only improves customer experience but also strengthens the relationship between customers and financial institutions. Research highlights that personalization and tailored service delivery significantly enhance customer loyalty and satisfaction in digital banking environments (Rif'atul Wakhidah et al., 2024).
- **Building Trust in a Digital Environment:** Trust is foundational in banking, and digital banking platforms have responded by adopting robust security measures. Mechanisms such as multi-factor authentication (MFA), biometric verification, encrypted communication, and OTP systems help protect customer data and reduce risks of fraud or unauthorized access. A study in Kathmandu Valley found that transaction security, service quality, and ease of use positively influence customer trust in digital banking systems (Thakur, 2025).
- **Transparent and Real-Time Information Access:** Digital platforms provide customers with real-time access to detailed account histories, balance information, and fee structures. This transparency empowers customers to make better financial decisions and reduces uncertainties related to hidden charges or delayed updates. Research consistently shows that transparency and readily available information improve customer confidence in digital banking services (Shukla, 2024).
- **24/7 Customer Support and Responsiveness:** Unlike traditional banking customer service that operates within fixed hours, digital banks offer round-the-clock support through chatbots, helplines, and online help desks. Customers can resolve queries, report issues, and seek assistance without waiting for branch operating times. Studies indicate that high responsiveness and quick issue resolution are significant contributors to customer satisfaction and loyalty in digital banking systems (Rif'atul Wakhidah et al., 2024).
- **Consistency Through Automation:** Digital systems provide consistent and reliable service quality by minimizing manual errors and standardizing processes. Automated services ensure that every customer receives the same level of service, which strengthens trust and reduces the variability often experienced in manual banking environments.

So, digital banking offers a range of benefits that

significantly enhance the customer experience. By granting customers greater autonomy, enabling uninterrupted access, improving transaction speed and efficiency, providing cost savings, and facilitating personalized services, digital banking reshapes how customers interact with financial institutions. These advantages, supported by robust security and responsive customer support, form the cornerstone of customer trust and satisfaction in the digital era—making digital banking an indispensable part of modern financial life.

Competitive Positioning of Banks: The Case of Rastriya Banijya Bank Limited

A notable example of competitive success in digital banking is Rastriya Banijya Bank Limited (RBBL). RBBL received the “Highest NEPALPAY QR Merchant Acquired” award at the NEPALPAY QR Excellence Awards, reflecting its proactive approach toward expanding digital payment acceptance nationwide. This achievement highlights how public-sector banks, traditionally perceived as slower in technological adoption, can leverage digital banking to compete effectively with private and foreign banks. By aggressively onboarding merchants and promoting digital payment usage, RBBL has strengthened its market presence, improved customer convenience, and contributed to the national objective of digital financial inclusion. Such initiatives enhance brand reputation, customer trust, and long-term competitiveness.

Challenges on the Digital Path

While digital banking has significantly transformed the financial sector by enhancing accessibility, efficiency, and customer convenience, its implementation is not without challenges. These challenges arise from technological, social, infrastructural, and behavioral factors and can limit the effectiveness and inclusiveness of digital banking if not adequately addressed. Understanding these obstacles is essential for banks, regulators, and policymakers to ensure sustainable and secure digital financial development.

- **Digital Illiteracy:** One of the most pressing challenges to digital banking adoption is digital illiteracy, particularly among elderly individuals, rural populations, and those with limited exposure to technology. Many customers lack basic digital skills such as navigating mobile applications, understanding online interfaces, or recognizing secure digital practices. This lack of familiarity often leads to fear of making mistakes, accidental financial loss, or falling victim to fraud. As a result, some customers continue to rely on traditional banking methods, even when digital alternatives are more efficient. In developing countries like Nepal, where literacy and technological exposure vary widely, digital illiteracy creates a significant divide between users who can benefit from digital banking and those who cannot. Addressing this challenge requires targeted financial literacy and digital education programs that build confidence and competence among users.
- **Cybersecurity Risks:** The growing volume of digital transactions has increased exposure to cybersecurity threats, making security a major concern in digital banking. Threats such as phishing attacks, malware, fake mobile applications, identity theft, and unauthorized account access have become more frequent and sophisticated. Cybercriminals

often exploit customers' lack of awareness and weak security practices to gain access to sensitive information. While banks invest heavily in advanced security technologies, cybersecurity remains a dynamic challenge as attackers continuously develop new methods. Customers must remain vigilant, and banks must consistently upgrade their security frameworks, conduct regular system audits, and implement strong authentication mechanisms. Failure to manage cybersecurity risks effectively can erode customer trust and undermine confidence in digital banking platforms.

- **Infrastructure Limitations:** Infrastructure constraints pose another significant challenge to digital banking, especially in remote and rural regions. Unstable internet connectivity, limited broadband coverage, and frequent power outages disrupt access to digital services and reduce their reliability. In mountainous and geographically challenging areas of Nepal, these limitations are particularly pronounced. Digital banking relies heavily on uninterrupted connectivity and electricity. When services are frequently disrupted, customers may lose trust in digital platforms and revert to cash-based or branch-dependent transactions. Strengthening digital infrastructure, expanding network coverage, and ensuring reliable power supply are therefore essential to support the long-term success of digital banking.
- **Lack of Awareness of Safe Digital Practices:** Even among users who actively use digital banking services, a lack of awareness regarding safe digital practices remains a critical challenge. Many customers are unaware of basic security measures such as not sharing one-time passwords (OTPs), PINs, or passwords; avoiding suspicious links; and verifying official communication from banks. This knowledge gap increases vulnerability to fraud and scams. Continuous customer education through awareness campaigns, in-app alerts, training programs, and public messaging is essential to promote responsible digital behavior. Banks and regulators must work collaboratively to ensure that customers understand both the benefits and risks associated with digital banking.
- **System Downtime and Technical Errors:** Occasional system downtime, software glitches, and technical failures can negatively affect customer confidence in digital banking services. When systems are unavailable during peak hours or critical transactions, customers may experience frustration, financial inconvenience, or loss of trust. Technical issues, if not resolved promptly, can damage a bank's reputation and discourage users from relying on digital channels. Therefore, banks must invest in robust IT infrastructure, backup systems, and disaster recovery mechanisms to ensure service continuity. Prompt communication and quick resolution during technical disruptions are crucial in maintaining customer confidence.

Even though digital banking offers immense potential to transform financial services, its digital path is accompanied by several challenges. Digital illiteracy, cybersecurity risks, infrastructure limitations, lack of awareness, and technical disruptions must be addressed through coordinated efforts involving banks, regulators,

technology providers, and customers. By strengthening digital education, improving infrastructure, enhancing security, and ensuring system reliability, digital banking can become more inclusive, secure, and sustainable in the long run.

The Future: Banking as an Invisible Friend

The future of digital banking is moving beyond visible applications and standalone platforms toward a model where banking becomes seamlessly embedded into everyday life. In this emerging paradigm, banking will function as an "invisible friend"—present, supportive, and responsive, yet unobtrusive. Rather than requiring deliberate interaction, financial services will be integrated naturally into daily activities such as shopping, travel, work, and social interactions. This concept aligns with the idea of embedded finance, where banking services are integrated directly into non-financial digital platforms (Gomber et al., 2018). For customers, this means payments, credit, insurance, and savings options will be available at the exact moment they are needed, without switching applications or visiting bank interfaces. For example, a customer booking travel online may automatically receive insurance coverage options or installment payment suggestions, seamlessly woven into the transaction process.

- **Intelligent and Personalized Financial Support through Artificial Intelligence:** Artificial intelligence (AI) is expected to play a central role in shaping the future of digital banking. AI-powered systems will enable banks to transition from transactional service providers to intelligent financial advisors. By analyzing spending patterns, income flows, and financial goals in real time, banks will be able to offer personalized recommendations on saving, investing, budgeting, and debt management. Research suggests that AI-driven personalization enhances customer satisfaction and improves financial decision-making by reducing cognitive burden and information overload (Vives, 2019). Instead of generic financial advice, customers will receive tailored insights—such as alerts to reduce discretionary spending, suggestions to invest surplus funds, or reminders to adjust savings plans during periods of financial stress. In this way, banks become proactive partners in customers' financial well-being rather than passive service providers.
- **Banking Embedded in Daily Life:** As digital ecosystems expand, banking services will increasingly be embedded into platforms that customers already use daily, such as e-commerce sites, ride-sharing apps, social media, and digital marketplaces. Payments, credit approvals, and loyalty rewards will operate in the background, making financial interactions faster and frictionless. According to the World Economic Forum (2020), the integration of financial services into digital ecosystems will redefine customer expectations, with convenience and immediacy becoming the primary drivers of value. Banking, in this context, becomes almost invisible—customers benefit from financial services without consciously engaging with a bank.
- **Inclusive Access through Multilingual and Voice-Based Interfaces:** The future of digital banking also emphasizes inclusivity. Multilingual platforms and voice-based interfaces will significantly reduce barriers

faced by users with limited literacy or technological skills. Voice-enabled banking allows customers to check balances, transfer funds, or receive financial guidance using simple spoken commands in their native languages. This development is particularly important in developing countries like Nepal, where linguistic diversity and varying literacy levels can limit digital adoption. Studies indicate that human-centered digital design—such as voice and language-based interfaces—plays a crucial role in expanding financial inclusion and user trust (Donner & Tellez, 2008). By making digital banking more intuitive and accessible, banks can reach wider segments of society without increasing complexity.

- **Trust, Ethics, and Human-Centered Design:** As banking becomes more invisible and automated, trust will become even more critical. Customers must feel confident that AI systems are transparent, ethical, and aligned with their best interests. Scholars argue that the future of digital banking depends not only on technological advancement but also on responsible innovation, data privacy, and explainable AI (OECD, 2021). Banks that successfully combine advanced technology with ethical governance and customer-centric design will strengthen long-term relationships and loyalty. In this sense, the “invisible friend” model does not remove human values from banking but embeds them more deeply into digital systems.

Conclusion: A Partnership for Progress

Digital banking has fundamentally transformed the relationship between banks and customers. It has shifted from a traditional service provider model to a collaborative partnership focused on empowerment and inclusion. For customers, digital banking offers freedom, convenience, security, and control over their financial lives. For banks, it provides an opportunity to innovate, reduce costs, and better understand customer needs.

In Nepal, digital banking is not just a technological advancement; it is a national development tool that supports financial inclusion, economic transparency, and social progress. Initiatives such as NEPALPAY QR and the

leadership shown by institutions like Rastriya Banijya Bank Limited demonstrate how digital transformation can positively impact society. Ultimately, digital banking is about more than apps and systems. It is about improving lives, strengthening trust, and building a future where every individual—whether in a remote village or a busy city—can confidently manage their financial destiny from the palm of their hand.

References

1. Donner, J., & Tellez, C. A. (2008). Mobile banking and economic development: Linking adoption, impact, and use. *Asian Journal of Communication*, 18(4), 318–332. <https://doi.org/10.1080/01292980802344190>
2. Gomber, P., Koch, J. A., & Siering, M. (2018). Digital finance and FinTech: Current research and future research directions. *Journal of Business Economics*, 88(5), 537–580. <https://doi.org/10.1007/s11573-017-0852-x>
3. OECD. (2021). Artificial intelligence, machine learning and big data in finance. OECD Publishing.
4. Poudyal, S. (2025). Factors influencing customer adoption of digital banking services in Nepal. *Nepal Journal of Management Research*, 4(1), 45–59.
5. Rif'atul Wakhidah, R., Nugroho, A., & Santoso, B. (2024). Customer satisfaction and trust in digital banking services: Evidence from developing economies. *Economics, Social and Business Analytics Journal*, 6(2), 112–125.
6. Shukla, A. (2024). Customer perception and satisfaction towards digital banking services. *Dinkum Journal of Economics and Management Innovation*, 3(1), 1–12.
7. Vives, X. (2019). Digital disruption in banking. *Annual Review of Financial Economics*, 11, 243–272. <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-100719-120854>
8. World Economic Forum. (2020). The future of financial services: How disruptive innovations are reshaping the way financial services are structured, provisioned and consumed.

साइबर अपराधीबाट सुरक्षित रहौं, सजग बनौं ।

साइबर अपराधीहरुले बैंकको नाममा **नक्कली सूचना र अलर्ट** पठाउने प्रयास गरिरहेका हुन्छन् ।

कुनै पनि **लिंकमा क्लिक** गर्नु अघि सोचौं ।

१. अपरिचित लिंकमा नथिचौं ।
२. आफ्नो (**PIN, OTP, Password**) साभाना नगर्नुहोस् ।
३. बैंकका अधिकारिक माध्यम मात्र प्रयोग गरौं ।

शंका लागेमा तुरुन्तै RBB बैंकलाई सम्पर्क गरौं ।

प्रतिबद्धता

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड सेवाको ६१ औं वर्ष
प्रवेशको सु-अवसरमा यस बैंकका ग्राहकवर्ग, शेयरधनी,
शुभेच्छुक लगायत सम्बद्ध सबै सरोकारवालाहरूमा हार्दिक आभार
प्रकट गर्दै आगामी दिनहरूमा अझै गुणस्तरीय, आधुनिक, दिगो एवं
विश्वसनीय बैंकिङ सेवा प्रदान गर्दै जाने प्रतिबद्धता
व्यक्त गर्दछौं ।

...तपाईंको आफ्नै बैंक

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड